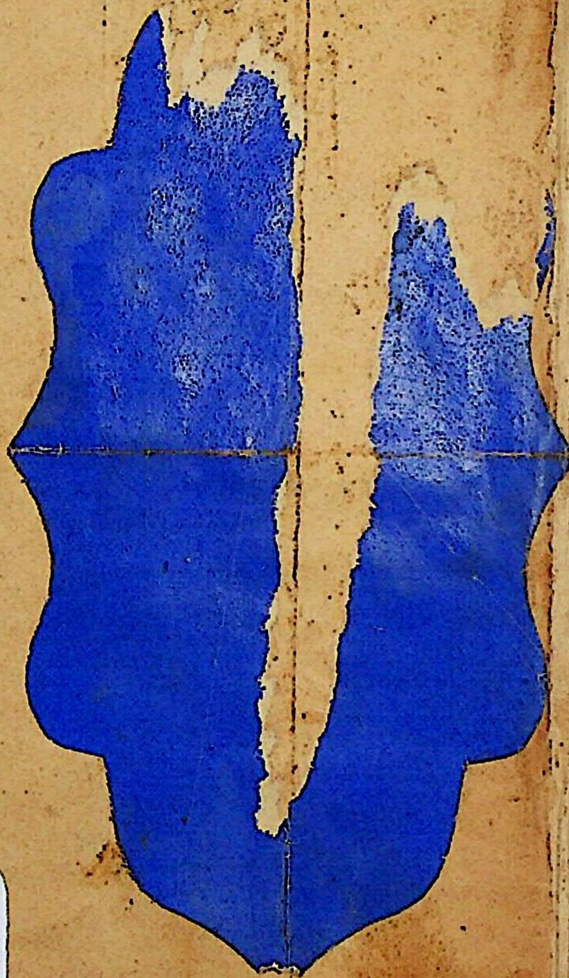

శ్రీరస్తు.

శ్రీధర్మసూరివిరచితంబును

శ్రీరామయశోఘనసారసురభితంబునగు

సాహిత్యరత్నాకరమను

అలంకారశాస్త్రము.

శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితమైన

మందరమను పేరుగల వ్యాఖ్యానముతోఁగూడ

సరస్వతీ- తిరువేంగడాచార్యులచేత

లేఖకప్రమాదజనితదోషరహితంబుగఁబరిష్కరింపఁబడి

శ్రీమచ్చెన్నపురవర్తినియగు

సరస్వతీనిలయ

ముద్రాక్షరశాలయందచ్చుగూర్పించి

ప్రచురింపఁబడియె

౧౮౯౧ సంవత్సరము - ఏప్రేల్ నెల

ప్రకటన

ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యానమును రచియించిన మల్లాది లక్ష్మణశాస్త్రిలవారు సదరువ్యాఖ్యానగ్రంథమును తెనుఁగు, గ్రంథము, మొదలగు లిపులతో, అచ్చు వేయించు స్వాతంత్ర్యమును నాకు వ్రాసి యిచ్చియున్నారు కాఁబట్టి ౧౮౬౭ సం॥ ౨౫వ ఆక్టు ప్రకారము దీని మఱియెవ్వరును ముద్రింపఁగూడదు.

౧౮౭౧ సం॥
ఏప్రల్ ౧౭ తేది } స॥ తిరువేంగడాచార్యులు

శ్రీరస్తు.

విషయానుక్రమసూచికా

అవశిష్టవిషయాస్తత్తత్ప్రకరణేషుద్రష్టవ్యాః

శ్రీరస్తు.

అవిఘ్నమస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

సవ్యాఖ్యాన సాహిత్యరత్నాకరప్రారంభః

మూలమ్. ఆలింగ్య గాఢముదరంపితురర్ధజానేరుత్సంగవర్త్యవతు
బాలగజాననోనః । యత్కుంభయోర్గిరిసుతాకుచపా
ర్శ్వభాజోస్తన్యంపిపాసతిగుహస్త్రిభిరాననాబ్జైః॥౧॥

వ్యా॥ కళ్యాణంకలయంతుకల్యకమలప్రాంతోత్పతద్బంభరప్రాయాః
కేపిసమస్తసంపదయనప్రత్యగ్రకల్పద్రుమాః । కామ్యాఃపద్మభవాదిభి
స్సుకృతుకాఃకాలుష్యవిధ్వంసనేకారుణ్యామృతవర్షకాలజలదాః కల్యాఃక
టాక్షాశ్శ్రియః ॥ మల్లాదివంశేమహీతేవసీమీమాన్యోమనోజ్ఞోజనిలక్ష్మ
ణోసౌ । సాహిత్యరత్నాకరతత్వదోగ్ధ్రీంతాంమందరాఖ్యాంవివృతింవి
ధత్తే॥దుర్వ్యాఖ్యావిషదూషితాంభగవతీంశ్రీధర్మసూరేర్గిరంభావాలం
కృతిసంగతిప్రకటనవ్యావృత్తకౌతూహలాం। దర్పందర్పమచేతసాంసుమ
నసాంసంప్రీతయేసాదరం వ్యాఖ్యాం మందరసంజ్ఞికాంవితనుతే సల్లక్ష్
ణాంలక్ష్మణః ॥ ధర్మాభిఖ్యకవేర్గిరాంవివరణేకోన్యః కృతీగౌతమాచ్ఛేషా
హేర్వాయవక్త్రితోంబుజభవాద్వాచస్పతేర్వాయుజాత్ । ఇత్యేవంప్ర
తిభాతిమేతదపితద్వ్యాకర్తృతావిశ్రుతాజాతావిశ్వపతిప్రసాదమహిమ
ప్రోద్యద్వచోవైభవాత్ ॥ సాహిత్యరత్నాకరమంథనోద్యతాకుంఠా
యుతానాంవిబుధవ్రజానాం। సంప్రీణనాయైవసలక్ష్మణాఖ్యఃప్రస్తోజ్వలం
రమాతనోతి ॥ సాహిత్యరత్నాకరతత్వబోధేనాలంహినాకేలివికే
... । కేచిద్విమోహాన్మృగతృష్ణికాయాంవాతాయువత్తత్రముధా

సంతి॥ సాహిత్యరత్నాకరమప్రమేయం మథ్నామధిత్వామమమంద

రేణ। గృహ్ణంతు సర్వే విబుధా యథేచ్ఛం గుణాదిరత్నాని రసాప్లుతం చ।
ఆవ్యుత్పబుద్ధిం పరిహృత్య నాకామే తాం చ టీకాం కలయంతు కల్యాః। లోక
కరేణోరవలోకకాలే కణ్ణాదివత్స్పృశ్యతిదంతయుగ్మం॥ వ్యాఖ్యావ్యాస
ద్యతనప్రణీతేత్యుత్సృజ్య మాత్సర్య మనార్యవర్యం। సంతస్సచిత్తాస్స
యాశ్శ్రిమజ్జానందంతు నిందంతు మమ ప్రమోదః॥ ... ...

అథ తత్రభవానాలంకారికసార్వభౌమో ధర్మసుధీ స్సాహిత్యర
త్నాకరాభిధానమలంకారనిబంధనం చికీర్షుశ్చికీర్షితావిఘ్నపరిసమాప్తి
సాధనం బాలగజాననానుగ్రహాశంసనరూపం మంగళమాదౌ శిష్యశిక్షా
ర్థం గ్రంథతో గ్రథ్నాతి॥ ఆలింగ్యేతి॥ అత్రాదావాలింగ్యేత్యానందహేతు
భూతపరిరంభాభిధాయకస్యావ్యయపదస్య భద్రాదివాచకత్వాద్వర్ణగ
ణాదిశుద్ధేరభ్యుచ్చయః- తదుక్తం- దేవతావాచకాశ్శబ్దాయేచభద్రాది
వాచకాః। తే సర్వే నైవనింద్యాస్స్యుర్లిపితోగణతోపి వేతి-అతఏవము.
శ్రీహ్లాదయో ప్యాదితో నివృత్త్యూహామితి నిపీయేత్యాద్యవ్యయపద
యోగమకుర్వన్- అర్ధం వామభాగో జాయాయస్య తస్యార్ధజానేరర్ధనా
శ్వరస్య పితుర్జనకస్య మహాదేవస్యోదరం గాఢమాలింగ్యోత్సంగే దక్షిణా
కేవర్తీ ఆసీనః - ఏతేన పితుః ప్రేమాస్పదత్వాద్భక్తేభ్యః శ్రేయః ప్రదా
యితుంచ ప్రవీణ ఇతి ద్యోత్యతే- బాలగజాననః నోస్మానవతు రక్షతు - అత్ర
బాల ఇతి విశేషణేన గ్రహణధారణపటుత్వాదస్మత్ప్రార్థనామవిస్మృత్యా
ఖిలశ్రేయః పరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనక్షమ ఇతి ధ్వన్యతే- యస్య బాల
గజాననస్య కుంభయోర్గిరిసుతాయా అర్ధాంగభూతాయాః పార్వత్యాః కు
చస్య పార్శ్వభాజో స్సతోః- గుహః షణ్ముఖః- త్రిభిః- ఆననాన్యబ్జానీ వేత్యుప
మితసమాసః- రూపకసమాసేతూత్తరపదార్థప్రాధాన్యేన పానక్రియా
నుపయోగాత్- త్రిభిరిత్యస్య సాధారణధర్మత్వేనోపమితసమాసబా
ధాభావాచ్చ- తైః స్తన్యం పిపాసతి పాతుమిచ్ఛతి - ఏతేన పార్వతీపరమే
శ్వరయోస్సరససల్లాపాదిసంతోషసమయే సతి తాదృశానందహేతుభూ
తస్య బాలగజాననస్య చుంబనాదిలాలితత్వేనానందపారవశ్యాదాశ్రిత
శాస్యార్పణోచితత్వం వ్యజ్యతే- అత్రార్ధనారీకుచప్రాంతగతయోః కుం
భయోః కుమారస్య కుచభ్రాంతిరభూదితి భ్రాంతిమదలంకారః- ఆననా

జ్జైరిత్యుపమేతితమోసంసృష్టిః॥౧॥ శ్రేయాంసిబహువిఘ్నానీత్యంతరాయబాహుళ్యభయాత్పునఃపున్యేన మంగళమాచరతి శ్రేయఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిః॥ శారదస్యశశినఃశ్రీరివభాసురాప్రకాశమానాఆభాకాంతిర్యస్యాస్సాతథోక్తా - సురాహారాసారస్యసుధాధారావర్షస్యనిరాసకారిణోమధురవ్యాహారాస్స్వదుభాషణానియస్యాస్సాతథోక్తా-హారిణీసంతతహారానుషంగా-ముక్తాభూషణస్యనాసాగ్రవర్తినఃస్థూలమౌక్తికస్యపోషణఃపుష్టిప్రదోయఃస్మితలవోమందహాసలేశస్తస్య శ్రియా సాధ్వీరమ్యానాసాయస్యాస్సాతథోక్తా.సాధుర్వ్యాధ్యుషి కేచారౌసజ్జనేచాభిధేయవదితివిశ్వః- నిజేనస్వకేనలావణ్యేన - ముక్తాఫలేషుచ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా। ప్రతిభాతియదంగేషుతల్లావణ్యమిహోచ్యతఇత్యుక్తలక్షణలక్షితకాంతి విశేషేణ- రంభాంరతించనిర్జితవతీ స్వసౌందర్యాతిశయాధఃకృతరంభారతిరిత్యర్థః.భారతీశారదాఅధునామేమహ్యం శ్రేయః

మూ। శ్రేయోమేవిదధాతు శారదశశిశ్రీభాసురాభాసురా
హారాసారనిరాసకారిమధురవ్యాహారిణీహారిణీ। ముక్తాభూ
షణపోషణస్మితలవశ్రీసాధునాసాధునాలావణ్యేననిజేననిర్జిత
వతీరంభారతీభారతీ॥౨॥ నమస్తమఃకర్దమదుర్దమాంబుధౌప్రణ
ష్టచేష్టాఖిలజంతుసంతతిం। ప్రసాద్యమానైఃపటుదీర్ఘరశ్మిభిర్జ

కళ్యాణంవిదధాతుషతనోతు - అత్రవృత్త్యనుప్రాసయమకయోస్సంసృష్టిః- ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాంపునరుక్తిర్భవేద్యది। సంఖ్యానియమముల్లంఘ్యవృత్త్యనుప్రాసఈరితఇతి- అర్థేసత్యర్థభిన్నానాం శబ్దానాంసాపునశ్శ్రుతిః। యమకంపాదతద్భాగవృత్తితద్వ్యాత్యనేకతామితి చలక్షణాత్॥ ౨॥ నమఇతి॥ తమోంధకారఏవ కర్దమదుర్దమాంబుధిర్జంబాలమరవగాహాబ్ధిస్తస్మిన్ ప్రణష్టాశ్చేష్టాయస్యాస్సాతాదృశ్యఖిలజంతుసంతతిర్యస్యాంసాతథోక్తా తాం-పంకమగ్నవన్నిశాయాంనిఖిలప్రాణినోపి నిష్క్రియానిశ్చేష్టాభవంతీతిభావః- జగత్త్రియాంపటుభిర్దీర్ఘైశ్చరశ్మిభిఃకిరణైరేవపాటవదైర్ఘ్యవిశిష్టరజ్జుభిః- అభీశుప్రగ్రహారశ్మిఇత్యమరః-ఉద్ధరతే అత్యధఃపంకమగ్నానాంసముద్ధరణం దృఢతరైర్దీర్ఘైశ్చ ప్రగ్రహైరేవకర్తవ్యమితిభావః అత్ర తమసినిశిష్టాంబునిత్వారోపస్యకిరణేషు తాదృశప్ర

ప్రహత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భావాత్పరంపరితరూపకమలంకా
రః॥౩॥నిత్యమితి॥రసోఽనురాగఏవరసోద్రవస్తేనార్ద్రీంయద్ధృదయంతదేవే
ధనంతేనసంప్రయుక్తస్సంగతస్సచాసౌదాక్షాయణీవిరహస్సతీవియో
గస్సఏవదారుణపావకస్తస్య - శృంగారాదౌవిషేవీర్యేగుణేరాగేద్రవే
రసఇత్యమరః- ఉద్ఘాతాంస్ఫుటాంధూమకలికాంధూమాంకురం- అత్ర
క్ష్వేళచ్ఛలేనేతిచ్ఛలశబ్దేనక్ష్వేళత్వమపహ్నుత్య ధూమకలికాత్వారో
పాదపహ్నవభేదః-రసార్ద్రేత్యాదౌరూపకమితితయోరంగాంగిభావేనసం
కరః ॥ ౪॥ లక్ష్మీమితి॥ వక్షసిలక్ష్మీంబిభ్రత్-ఏతదగ్రేవిశేషణత్రితయే
ప్యన్వేతి- తారేస్వచ్ఛేహారవలయే-ముక్తాశుద్ధౌచతారస్స్యాదిత్యమరః
తస్యాఃలక్ష్మ్యాఃప్రియంసోదరంప్రేమాస్పదసోదరభూతంశుభ్రమణిం
కౌస్తుభరత్నం-తస్యాఇత్యస్యాగ్రేవిశేషణత్రయేపియోజ్యం- నయనేవ

గత్త్రయీముద్ధరతేవివస్వతే.౩॥నిత్యంరసార్ద్రహృదయేంధన
సంప్రయుక్తదాక్షాయణీవిరహదారుణపావకస్య। ఉద్ఘాత
ధూమకలికాముపకంఠమూలంక్ష్వేళచ్ఛలేనవహతేమహసే
నమోస్తు॥౪.లక్ష్మీంవక్షసితారహారవలయేతస్యాఃప్రియంసోద
రంబిభ్రచ్ఛుభ్రమణింపరంచనయనేనాభౌచభద్రాసనం।ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికామిత్రాణిపంచాయుధాన్యాశ్లిష్య
న్కరపంకజైరవతునఃకశ్చిన్మహాకాముకః॥౫॥అనంతమత్యంత

మనేత్రేపరమన్యంసోదరంచంద్రంచ-నాభౌభద్రాసనంసింహాసనభూ
తంపద్మంచ- తస్యాఃపద్మాలయత్వాత్తస్యపద్మనాభత్వాచ్చేతిభావః-ఊ
రుభ్రూగళనాభిరోమలతికానాంమిత్రాణితత్సదృశానీత్యర్థః- పంచాయు
ధాని గదాశార్ఙ్గపాంచజన్యసుదర్శననందకాఖ్యాని కరపంకజైరాశ్లిష్య
న్నాలింగన్-శార్ఙ్గమంసేనేతిబోధ్యం- కశ్చిద్విలక్షణః మహాకాముకః అ
ర్థాత్పురుషోత్తమఃనోస్మానవతురక్షతు- వక్షసిలక్ష్మీధారణాత్కాము
కత్వం.హారాదిషుతత్సోదరాదిధారణాత్ప-రేషుతదవయవోపమానాయు
ధాకలనాచ్చమహాకాముకత్వమిత్యాకూతం-అత్రపదార్థానాంవిశేషణగ
త్యామహాకాముకత్వంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ
లఙ్కారః, హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలిఙ్గముదాహృతమితిలక్షణాత్॥౫

ఏవంబహుధామంగళమాధాయస్వాభిజాత్యప్రఖ్యాపనాయాన్వయపరంపరామాఖ్యాతి॥అనంతమితి॥అనంతంత్రివిధపరిచ్ఛేదరహితం-అత్యంతవిశుద్ధవిగ్రహం చిన్మయత్వాన్నిష్కళంకస్వరూపం చిదానందమయం జ్ఞానానందమయం- నిర్గతాఆమయారోగాయస్మాత్తత్ - అశేషవేదాంతైర్విచింత్యంవైభవంమహిమాతిశయోయస్యతత్తథోక్తం- అతఏవప్రశస్తంస్వతఃస్వేనైవ ప్రవిభాస్వరంప్రకాశమానంమహఃఅస్తి-అత్రవృత్త్యనుప్రాసః-లక్షణంతూక్తం॥౬॥తదితి॥అవ్యయమనంతంఅనాదిచ - తత్పూర్వోక్తంజ్యోతిస్తేజః-రజస్సత్త్వతమోగుణాఢ్యయాఅవిద్యయాఅజామిత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితయామూలప్రకృత్యావృతమావృతం సత్, ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతీనాంచప్రపంచస్యస్థావరజంగమాత్మకస్యజగతశ్చరూపాణిముహుఃపునఃపునఃప్రపద్యతేప్రాప్నోతి - తద్బ్రహ్మాత్మక,

విశుద్ధవిగ్రహంమహశ్చిదానన్దమయంనిరామయం। అశేషవే
దాంతవిచింత్యవైభవంప్రశస్తమస్తిప్రవిభాస్వరంస్వతః॥
౬॥తదవ్యయం జ్యోతిరనాద్యవిద్యయావృతంరజస్సత్త్వతమో
గుణాఢ్యయా। ప్రజాపతిశ్రీపతిపార్వతీపతిప్రపంచరూపాణి
ముహుఃప్రపద్యతే ॥౭॥ తదేకదాత్మన్యఖిలంచరాచరంనిధా
యనారాయణనామకంమహః। ఫణీంద్రపర్యంకతలేపయోని
ధౌచిరాయరేమేనిజయోగనిద్రయా॥౮॥ తతోఽస్యనాభీసరస

మేవతేజోగుణత్రయ విశిష్టప్రకృతిప్రసక్తిప్రభావా దనేకకృత్వస్త్రిమూర్త్యాత్మనాజగద్రూపేణచాకారితంభవతీత్యర్థః॥౭॥తదితి॥ఏకదాఏకస్మిన్కాలేనారాయణనామకంతత్పూర్వోక్తంమహఃఅఖిలంచరాచరంనిఖిలాన్లోకాన్- చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః - ఆత్మనిస్వోదరేనిధాయనిజయాయోగనిద్రయాచిరాయచిరకాలపర్యంతంరేమేవిజహార - నిఖిలజంతుజాలస్యాత్మోదరఏవనివేశితత్వేనతత్పాలనప్రయాసప్రసక్త్యభావాన్నిశ్చింతోచ్యుతోనిద్రాతిస్మేతిభావః-అత్రప్రస్తుతవస్తుసారూప్యాత్సమస్తవస్తుజాతంనిర్భయంనిక్షిప్య నిజకాంతయాసహనిద్రితస్య గృహిణో వృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః॥౮॥తతఇతి॥నాభ్యేవసరస్తస్మాత్, యస్యసరోరుహస్య సమస్తంనిఖిలమంబరంవ్యోమఇందిందిరశ్శాబస్య

చంచరీకశిశోః విభ్రమం విలాసం వితన్వత్సత్ - వ్యలీయత విలీనమభూత్. అత్రాతిమహతోపి చంచరీక శిశుదశాపన్నతయాఽల్పస్యాకాశస్యా యత్వాకథనే నాధారభూతస్యారవిందస్యా ధిక్యప్రతీతేరధికప్రభేదోఽలంకారః- పృథ్వాధేయాద్యదాధారాధిక్యం తదపి తన్మతమితిలక్షణాత్. ఇందిందిరశాబవిభ్రమం వితన్వదిత్యత్ర నిదర్శనేతి తయోస్సంసృష్టిః॥౯॥ వ్యలీయతఇతి॥ తతోనంతరం-తతస్తస్మాత్తామరసాదరవిందాత్ -జగదీశస్య నారాయణస్య శాసనాత్ - జగల్లోకాంత్సిసృక్షుః స్రష్టుమిచ్ఛుస్సః మనాగీషత్ సమాధిసంపన్నంధ్యానాయత్తంమనోయస్యసతథోక్తః అభూత్ - అత్ర తతస్తతఇతి మనామనాగితి చ వ్యంజనద్వయావృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రాసః। ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజనయోర్యుగ్మయోర్వా నిరంతరా।

స్సరోరుహంసముద్యయాయస్యసమస్తమంబరం। వితన్వదిం
దిందిరశాబవిభ్రమందళాంతరాళేషుచిరంవ్యలీయత॥౯॥ త
తస్తతస్తామరసాత్సముద్గతశ్చతుర్ముఖస్తద్రజసేవ రాజసః।
జగత్సిసృక్షుర్జగదీశశాసనా త్సమాధిసంపన్నమనామనాగ
భూత్॥౧౦॥ తస్మాత్సమాధిసచివాన్మనసస్తదీయాత్పుత్రా
మరీచిపులహప్రముఖాః ప్రభూతాః। యత్పుత్రపౌత్రతదపత్య
పరంపరాభిరాపూరితోభవదజాండకటాహగర్భః॥౧౧॥ తే
ష్వంగిరోమునివరాదుదయంప్రపేదే భాస్వానివోదయగిరే

ఆవృత్తిశ్శ్రూయతేసోయంఛేకానుప్రాసఈరితఇతిలక్షణాత్ - అన్యత్రవృత్త్యనుప్రాసః॥ ౧౦॥ తస్మాదితి॥సమాధిసచివాద్ధ్యానయుక్తాత్-యేషాంమరీచిప్రభృతీనాంపుత్రాఃపౌత్రాస్తదపత్యానిప్రపౌత్రాశ్చ తేషాంపరంపరాభిస్సంతానసంతతిభిః-అజాండకటాహగర్భః బ్రహ్మాండభాండోదరం-మరీచిమత్ర్యంగిరసౌపులస్త్యంపులహంక్రతుం। వసిష్ఠంచ మహాతేజాస్సోసృజత్సప్తమానసానితిస్మరణాత్॥౧౧॥ తేష్వితి॥ తేషుసప్తర్షిషు అంగిరోమునివరాదంగిరోభిధానమునిశ్రేష్ఠాత్ - దోషాణాంపాపానామనుషంగేణరహితః-అన్యత్ర-దోషాణాంరాత్రీణాం- దోషస్యాద్దూషణేపాపేదోషారాత్రౌభుజేపిచేతివిశ్వః- భోగానామైహికసుఖానాంమార్గేఅనుభవేభ్రాంతఆసక్తోనభవతీతితథోక్తః-అన్యత్రనభోగచ్ఛ

తి ప్రాప్నోతీతి నభోగస్స చాసౌ మార్గశ్చ తస్మిన్ ఖచరమార్గే వా భ్రాంతో భ్రమణశీలః- నిరాకృతం తమోఽజ్ఞానం యేన స తథోక్తః-అన్యత్ర నిర్ధూతధ్వాంతః-శుచిభిశ్శుద్ధైర్యోగైర్యమనియమాదిభిర్దీప్రః ప్రకాశమానః అన్యత్ర శుచిర్గ్రీష్మస్య యోగేదీప్రస్తీక్ష్ణః- శుచిశ్శుద్ధేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి। గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః-హరితో హరితాఖ్యో మునీంద్రః-ఉదయగిరేర్భాస్వానివ-ఉదయమావిర్భావం ప్రపేదే - అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయేన సాధారణధర్మప్రతిపాదనాదుపమా - మతభేదే నోపమాప్రతిభోత్థాపితశ్శ్లేషః ॥౧౨॥ గోత్ర ఇతి॥ కించేతి చార్థః-తస్య హరితస్య గోత్రే-అభిజాతవంశస్సద్వంశః-అభిజాతః స్మృతో న్యాయ్యే కులీనప్రాప్తరూపయోరితి విశ్వః-సమభూత్సంజజ్ఞే-తత్ర వారాణశీవంశే - త

ర్హారితో మునీంద్రః। దోషానుషంగరహితశ్చ నభోగమార్గభ్రాం
తో నిరాకృతతమాశ్శుచియోగదీప్రః॥౧౨॥ గోత్రే చ తస్య స
మభూదభిజాతవంశో వారాణశీత్యుపపదేన భువి ప్రసిద్ధః । త
త్రాభవన్బుధవరాస్త్రిపురారిసోమయజ్వాదయశ్శుభతప
శ్శ్రుతశీలవృత్తాః॥ ౧౩॥ దేవాన్హవిర్భిరతిథీన్ శనైశ్చ శిష్యాన్వి
ద్యోపదేశవిధయా పరితోషయద్భిః। వారాణశీవిహితనిత్యని
వాసదీక్షైర్వైద్యైః పండితైర్భరతఖండమమండి పుణ్యైః॥ సర్వ
జ్ఞతశ్శమితకామరుషో గిరీశాచ్ఛ్రీపార్వతీప్రియతమాత్త్రిపు

షో ధర్మః-శ్రుతం శాస్త్రం-శీలం స్వభావః-వృత్తం చరిత్రం చ తాని శుభాని తపః ప్రభృతీని యేషాం తే తథోక్తాః - తపశ్చాంద్రాయణాదౌ స్యాద్ధర్మే లోకాంతరేపి చేతి విశ్వః- త్రిపురారిసోమయజ్వాదయస్త్రిపురారిసోమయాజి ప్రభృతయః॥ ౧౩॥ దేవానితి॥ నిగదవ్యాఖ్యాతోయం శ్లోకః॥ ౧౪॥ సర్వజ్ఞత ఇతి॥ సర్వజ్ఞతస్సర్వజ్ఞాత్ - ఉభయత్ర సమమేతత్ - శమితే కామరుషౌ కామక్రోధౌ యేన తస్మాత్ -అన్యత్ర శమితః కామో యయా సా తాదృశీ రుడ్యస్య తస్మాత్ -గిరివాచి విషయే ఈశాత్సమర్థాత్ అన్యత్ర గిరేః కైలాసస్యేశాదధిపతేః-శ్రియా యుక్తాయాః పార్వత్యాః పార్వతీసంజ్ఞికాయా వనితాయాః ప్రియతమాత్ -అన్యత్ర శ్రీపార్వత్యాః ప్రియతమాత్ -త్రిపురారి నామ్నః-ఉభయత్ర సమమేతత్ -తస్మాత్పూర్వోక్తాత్ అ

న్యత్ర ప్రసిద్ధాత్-బుధాత్పండితాత్ - అన్యత్ర దేవాత్-బహుభిస్ముఖైస్స్మ
ప్రకారైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః-అన్యత్ర బహుభిః షడ్భిర్ము
ఖైర్వదనైరుద్గతా వాగ్విభూతిర్యస్య స తథోక్తః - ముఖం నిస్సరణే వక్త్రే సం
ప్రారంభోపాయయోరపీతి విశ్వః-ధర్మాహ్వయో ధర్మాఖ్యః అన్యత్ర ధ
ర్మేధనుష్యాహ్వయో నామ యస్య స తథోక్తః - ధనుర్విద్యావిశ్రుత ఇత్య
ర్థః-ధర్మః స్త్రీపుణ్యసామ్యస్వభావయోః । చాపన్యాయాధ్వరాహింసామ
యజ్ఞాచారయమేషు నేతి రత్నమాలా- మహితః పూజితః- సమమేతత్-ల్
కుమారః పుత్రః అన్యత్ర గుహః-సముదభూత్సముత్పన్నోऽభూత్। అత్ర న
శేష్యపదయోరపి శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలధ్వనిరితి ప్రాంచః। ఉభయశ్లే
షేణోపమాలంకారధ్వనిరిత్యన్యే ॥ ౧౫ ॥ ....
నాగాంబికామితి ॥ యోధవర్యసుధీః-గృహైర్భార్యయా ఆశ్రము

> రాతినామ్నః । తస్మాద్బుధాద్బహుముఖోద్గతవాగ్విభూతిర్ధ
> ర్మాహ్వయస్సముదభూన్మహితః కుమారః॥ ౧౫॥ నాగాం
> బికాం శుభగుణాం ప్రతిగృహ్య కన్యామేకాం గృహాశ్రమనివా
> సకృతే చిరం యః। అన్యప్రతిగ్రహభయో నిగమాగమానాం స
> త్సంప్రదాయమకరోదవనావఖండం॥ ౧౬॥ శంభోర్యదీయ
> శతరుద్రకృతాభిషేకతోయైర్లలాటగళతాపహరైః కపర్దే ।

స్మిన్ నివాసకృతే నివాసాయ గృహస్థాశ్రమధర్మాంశ్చరితుమిత్యర్థః-దా
రేష్వపి గృహా ఇత్యమరః- ఏకాం కన్యాం ప్రతిగృహ్య అత్రైకత్వమితరప్రతి
గ్రహవ్యవచ్ఛేదార్థం అన్యేభ్యః ప్రతిగ్రహేభ్యో భయం యస్య స తథోక్త
స్సన్ - నిగమాగమానాం వేదశాస్త్రాణాం-ఆగమశ్శాస్త్ర ఆయతావితి వి
శ్వః-అఖండమవిచ్ఛిన్నం సత్సంప్రదాయం చిరమకరోత్ - చిరం వేదశా
స్త్రాధ్యాపకోऽభూదిత్యర్థః ॥౧౬॥ శంభోరితి॥ లలాటగళయోర్యస్తాపః కృపీ
టజన్యకాలకూటధారణజన్యస్తం హరంతీతి తథోక్తైః శంభోః కపర్దే జటా
జూటే-కపర్దోऽస్య జటాజూట ఇత్యమరః-గంగాత్మనా పరిణతైః గంగాత్వం
ప్రాప్తైః- యదీయస్య ధర్మసూరిసంబంధినః శతరుద్రేణ నమస్తే రుద్ర
మన్యవ ఇత్యాది రుద్రానువాకేన కృతస్యాభిషేకస్య సంబంధిభిస్తోయైరవ
సిక్తా జటావళయ ఏవ లతాశ్శశినా చంద్రకాంత్యా పుష్పశోభాం దధిరే

స్మ-చంద్రికావ్యాప్తాజటాలతాఃపుష్పితాఇవభాంతి స్మేతి భావః- అత్రా
ద్యపాదత్రయేతిశయోక్తిః-జటావళిలతా ఇత్యత్ర రూపకం-అభిషేకోదక
సంసిక్తాజటావళిలతాశ్శశిపుష్పశోభాం దధిర ఇత్యత్రోత్ప్రేక్షా చేతి త
యోరుత్ప్రేక్షానుగ్రాహకత్వాదంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౧౭॥ యస్యే
తి॥ యోధర్మసూరిః - ప్రాసాదమంత్రస్య ప్రాసాదపంచాక్షరీనామక
మంత్రవిశేషస్య- సుపురశ్చరణైస్సమ్యక్కృతపురశ్చర్యాభిః ప్రహృష్టా
త్ ప్రసన్నాత్-అతఏవవరదాత్ వరంవృణీష్వేతివక్తురిత్యర్థః-మహేశా
న్మహాదేవాత్-ఆ సప్తమాత్ స్వస్య స్వతోఖిలవిద్యానిష్ణాతత్వాత్స్వపు
త్రానారభ్య సప్తమపురుషపర్యంతం- నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యోఽ
విచ్ఛిన్నః విమలోఽసందిగ్ధశ్చ యోఽఖిలశాస్త్రావబోధస్తం- వరంవరతేస్మ

గంగాత్మనాపరిణతైర్దధిరేఽవసిక్తానూనంజటావళిలతాశ్శశిపు
ష్పశోభాం॥ ౧౭॥ యస్సప్తవారవిహితైర్వరదాత్ప్రహృష్టా
త్ప్రాసాదమంత్రసుపురశ్చరణైర్మహేశాత్ । ఆసప్తమా
ద్వరమగాన్నిజవంశజానాంవిచ్ఛేదశూన్యవిమలాఖిలశాస్త్ర
బోధం॥ ౧౮ ॥ విధివదనుష్ఠితకర్మాధర్మాఖ్యసుధీస్ససం
స్ఫురద్ధర్మా। జనయాంబభూవతనయాన్నారాయణపర్వతే
శరామాఖ్యాన్॥ ౧౯॥ పదక్రమజటాచతురక్రమపదక్రమారో
హణావరోహవిషమక్రమాక్రమముఖావధానాధ్వని । పరిక్ర
మణచక్రవర్త్యభిధయాష్టదిగ్రూఢయాచచారబహుశః క్షితౌ
గాత్ప్రియః॥౨౦॥

విధివదితి॥ అనుష్ఠితాన్యాచరితానికర్మాణి యజనాదీని
యేనసతథోక్తః- సుసంస్ఫురంతోధర్మాః పుణ్యాన్యాచారా వాయస్య
సతథోక్తః॥ ౧౯॥ పదేతి॥ నారాయణో నారాయణావధానీ పదక్రమజ
టాశ్చచతురక్రమపదక్రమాశ్చారోహణావరోహౌచ విషమక్రమాక్ర
మాశ్చేత్యేతే ముఖ ఆదౌయేషాంతానితథోక్తాని-తాదృశాని యాన్యవధానా
నితేషామధ్వని- అత్రారోహణాద్యవధానచతుష్టయం పదక్రమ జటా
నాంవర్ణానాంచేతియోజ్యం - పరిక్రమణేనస్వం దేహసంచారేచక్రవ
ర్తీత్యభిధయా అభిఖ్యయా అష్టసుదిక్షురూఢయా ప్రసిద్ధయా సత్యాబ
హుశోఽనేకకృత్వః ద్విజరథేనబ్రహ్మరథేనక్షితౌ చచార - నారాయణస్య

ద్విజరథసంచారస్సముచితఏవేతిభావః॥౨౦॥జితేత్వేతి॥ నారాయణాః
నారాయణావధానీ- ఉరుమరుతోమహావాయో ర్వేగఇవవేగోయస
స్సతథోక్తా- తాదృశీయా వేదచర్చా వెదవాదస్తద్రూపయాగోష్ఠ్యా
భాషణేన-చర్చాచ్ఛాసకచింతయోః।గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపఇతి చవిశ్వ
రామావధాని ప్రవరంరామావధానినామధేయం కంచనవైదికంమనా
గ్రెసరం- అతఏవసదసిజిత్వా బుధశతైరసంఖ్యైస్సంఖ్యావద్భిః-శ్లాఘ
మానాన్యవధానానియస్యసతథోక్తస్సః -గర్వేణాఖర్వాఉచ్చాపిః
ర్వ్యగర్వాఇత్యర్థః - తాదృగ్విధామెఅవధానీశ్వరాస్తఏవశరభాస్య
శేషాస్తేషాంఘటాయాస్సమజస్యగండభేరుండశ్శరభసంత్రాసకః
స్వత్తివిశేషః సఇతిచిహ్నంబిరుదంచ- ఆరోహణావరోహాద్యవధానా
నసంతుష్టోధర్మరాజశ్ఛత్రచామరాందోళికాభిస్సహ విశిష్టబిరుదం

ద్విజరథేననారాయణః॥౨౮॥జిత్వా రామావధానిప్రవరముర
మరుద్వేగవద్వేదచర్చాగోష్ఠ్యానారాయణార్యస్సదసిబుధశ
తైశ్శ్లాఘ్యమానావధానః । సంతుష్టాద్ధర్మభూపాదలభతశిబి
కాంచామరచ్ఛత్రపూర్వంగర్వాఖర్వావధానీశ్వరశరభఘ
టాగండభేరుండచిహ్నం॥౨౧॥ తస్యానుజఃపర్వతనాథసూరి
రాసీదశేషాగమపారదృశ్వా । ఐకాత్మ్యలీలాయితమాదిమా
నాంషడ్దర్శనీజన్మకృతాంమునీనాం॥ ౨౨॥ ఏకంకోపిసఃదర్శనం
తా రేత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ తస్యేతి॥ తస్యనారాయణావధానినః-అశేషా
మాగమానాంశాస్త్రాణాంపారదృశ్వాపారదర్శీ - అతఏవషడ్దర్శనీజ
కృతాంషట్ఛాస్త్రకారిణాం-దర్శనందర్శణస్వప్నబుద్ధి శాస్త్రాక్షిద్వ
ష్విత్తిరత్నమాలా-మునీనాంపాణిన్యాదీనామైకాత్మ్యేన ఏకాత్మతయ
కాత్మ్యస్యవాయాలీలాతస్యాఆచరణమైకాత్మ్యలీలాయితమాసీత్ -
ణిని ప్రభృతయఃషడపి శాస్త్రకర్తారస్సంభూయ పర్వతనాథసూరిరూ
కైక్యలీలామవాపుః- అన్యథాకథంతస్యతాదృశం నిఖిలశాస్త్రనిష్ణాత
మితిభావః- అత్రైకాత్మ్యలీలాయితమిత్యతిశయోక్త్యాఏకైకాగమ
రీణేభ్యఃపాణిన్యాదిభ్యస్తస్యాధిక్యప్రతీతిర్వ్యతిరేకోవ్యజ్యత ఇత్య
కారేణాలంకారధ్వనిః - పాణినేర్జైమినేశ్చైవవ్యాసస్యకపిలస్యచ ।

ణాదస్యాత్తుపాదస్యదర్శనాన్నిషేధఏవహీతిస్మరణాత్ ॥ ౨౨ ॥ అశేషాగమ
పారదర్శిత్వమేవావిష్కరోతి ॥ ఏకమితి॥ కోపికశ్చిత్ - ఏకం-నద్వే- న
త్రీణిచ-భ్రమకరంభ్రాన్తిజనకం-సమ్యగబుద్ధిమితియావత్ - సుదర్శనం
శాస్త్రంపాణౌదధౌ - అవలోకితుంకరేచకారేత్యర్థః - వస్తుతస్తుకోప్య
నిర్వాచ్యోహరిః భ్రమకరంభ్రమిజనకంసుదర్శనంచక్రం- తథాకశ్చి
త్పుమాన్కామస్యాభిలాషస్యవిఘాతుకంసమ్యక్సంస్కారాభావాన్నా
శకంసుదర్శనంలలాటేదధౌ- సందిగ్ధత్వాత్సందర్శనాయనయనసమీపేఽ
దీధరదిత్యర్థః- అన్యత్రకశ్చిన్మహామహిమశాలీహరః-కామవిఘాతుకంమ
దనదాహకంసుదర్శనంనేత్రం-తథాకశ్చిత్పుమాన్ శివశోభకంకల్యాణ
భంజకం - అపరిశీలితత్వాత్కాలేఫలవిఘాతుకమిత్యర్థః- అతఏవ పదత
లే బహూనాఃకాలాదభ్యస్తమిదంధిగిత్యమన్థాదంఘ్రితలేనాచిక్షిపదిత్య
ర్థః- అన్యత్రతుకశ్చిద్భృగుగోత్రోత్పన్నఃశివశోభకంత్రిలోచనతాం

భ్రమకరంపాణౌలలాటేదధౌకశ్చిత్కామవిఘాతుకం పదత
లేకశ్చిచ్ఛివశోభకం । నిశ్శేషభ్రమభంజికాంశివకరీంకామ
ప్రదాంపర్వతాధీశార్యస్సమదర్శయద్రసనయాషడ్దర్శనీమ
ద్భుతం॥ ౨౩॥ వాగ్మిత్వద్యుతిశుద్ధివిష్ణుభజనాభీష్టార్థవిశ్రాణ
నైర్యస్మిన్విస్మయమావహత్యహిపతౌనిత్యైకతావారితా ।

సజనకంసుదర్శనంనేత్రంపదతలేపాదాధఃప్రదేశేదధౌ - కదాచిత్కుతూ
హలేనకాత్యాయనీసహితః కాంతారసంచారవిహారవశాదాగతోహరః
కార్యాంతరవ్యాసంగేనాత్మానమలక్షీకృత్యావస్థితం తంభస్మసాత్కరో
మీతివిస్తారితభాలాక్షస్తతస్సక్రోధేసముక్షిప్తాంఘ్రితలస్థితాక్షిపావక
జ్వాలావలీభీరోదోవకాశేతస్మిన్కాంతయాసహకాందిశీకోభూదితికథా
త్రానుసంధేయా। నిశ్శేషభ్రమభంజికామంతేవాసినామశేషసందేహ
హారిణీం - రసనయానయనాన్యదర్శయదద్భుతమితివిరోధః - శాస్త్రష
ట్కమపిజిహ్వాగ్రగతమభూదిత్యవిరోధః - అతఏవవిరోధాభాసోలంకా
రః- ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాభాసఇష్యతఇతిలక్షణాత్ - శ్లేషాను
ప్రాణితోవ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ వాగ్మిత్వేతి॥య
స్మిన్పర్వతాధీశే వాగ్మిత్వాదిభిఃపంచభిర్గుణైః విస్మయమావహతి కు

ర్వతిసతి - అహిపతౌ శేషే నిత్యా వాగ్మిత్వే విషయే సహజా ఏకత్వా
తా-పురా వాగ్మిత్వప్రస్తావే శేష ఏవాగ్రగణ్యోఽభూత్ - అద్య త్వేతస్యా
తాదృశత్వాత్సోఽయం చేతి ద్వయోరపి గణనాయాం బహ్వాః కాలాత్ప్ర
థమహిపతేరేకత్వమంతరితమిత్యర్థః - ఏవమగ్రేఽపి యోజ్యం - నిత్యే
దం లింగపరిణామేనాగ్రి వాక్యచతుష్టయేఽప్యన్వేతి - వారితేతిపదమ
వం వాక్యద్వయేఽపి - సనకాదిషు సనక సనందన సనత్కుమార సనత్సుజా
షు అత్ర వాగ్మిత్వాదీనామహిపతిప్రభృతిభిస్సహక్రమేణ సంబంధా
థాసంఖ్యాలంకారః - తేషు ప్రత్యేకమేకైకగుణశాలిత్వమస్య తు నిఖిల
ణాశ్రయత్వమితి వ్యతిరేకశ్చేత్యనయోస్సంసృష్టిః ॥౨౪॥ యేనేతి॥ యే
పర్వతాధీశేన పాణినేర్మతం తత్ప్రణీతం శాస్త్రమిత్యర్థః - స్వైరం య
చ్ఛమభాణి వ్యక్తం భణితం - స్వభ్యస్తమితి యావత్ - యేనేతి సర్వత్ర

ద్విత్వం పుష్పవతోః కృశానుషు గతం త్రిత్వం చతుష్ట్వం చిరా
దుత్పన్నం సనకాదిషు ప్రశమితం పంచత్వమింద్రద్రుషు ॥౨౪॥
యేన స్వైరమభాణి పాణినిమతం ప్రాణాది కాణాద వాగ్గుం
భే స్పష్టమఘట్టి భట్టగురువాగుట్టీకితే కుట్టిమే। నిశ్శంకం నిరటంకి
శంకరమతం చాక్షౌది చాక్షాంఘ్రివా ధ్వన్యధ్వన్యుదలాస్య
ఖండిని ఖిలా పాషండషండాటవీ ॥౨౫॥ యో వాదేన జనార్దనా

గ్రేన్వేతి - కాణాదః కణాదసంబంధీ యో వాగ్గుంభస్తస్మిన్ - ప్రాణాదిప్ర
ణదితం - కణాదప్రణీతం శాస్త్రం సమ్యగధీతమిత్యర్థః - భట్టస్యాచా
ర్యాణాం గురూణాం ప్రభాకరస్య చ వాగ్భిరుట్టీకితే నిర్మితే కుట్టిమే నిబ
ద్ధపద్ధతౌ భాట్టప్రాభాకరయోరిత్యర్థః - స్పష్టం యథాతథా - అఘట్టి ఘట్టి
తం - తయోరపి పరిశ్రమః కృత ఇత్యర్థః - శంకరమతమద్వైతభాష్యం నిశ్శం
కం నిస్సంశయం యథాతథా నిరటంకి అభేది నిర్మథితమితి యావత్ - అక్షాం
ఘ్రేర్గౌతమస్య వాగ్విద్యా చ అక్షౌది చూర్ణితా పరిశీలితేతి యావత్ - ధ్వనీ
నామ ధ్వనిమార్గే ఉదలాసి ఉదనర్తి - అలంకారశాస్త్రమాకలితమిత్యర్థః
పాషండా ఏవ షండాటవీ శూన్యారణ్యాని ఖండిఖండితా పాషండవాదాః ప
రిహృతా ఇత్యర్థః - అత్ర వృత్త్యనుప్రాసః ॥ ౨౫॥ య ఇతి॥ యః పర్వ
తేశ్వరసుధీః - వాదికేసరీతి పదం బిరుదం స్వయమవిందత - అత్యూర్జిత్వా

దతిరమ్యాత్ - ఆర్జితాత్స్వసామర్థ్యసంపాదితాత్ మాయావాదినామద్వైతినాంభయంకర ఇత్యాఖ్యాయస్య తస్మాద్బిరుదాద్వైష్ణవం రామానుజమతానువర్తినంపిద్వాంసంప్రచ్యావయన్వ్రిచ్యుతింనయంత్సన్-కీర్తిముదంచయతిస్మఅభజత॥ ౨౬॥ ఆటోపేతి ॥ ఆటోపేనోత్సాహేనోద్భటముత్కటంనాట్యంయస్యసతథోక్తఃసచాసౌధూర్జటిస్తస్యజటాకోటీరంజటాజూటస్తస్యకొటీష్వగ్రభాగేషునటంత్యాగంగాయాయేతుంగతరఙ్గాః కల్లోలాస్తేషాంరింగణభరేణచలనాతిశయేనప్రస్పర్ధితత్సదృశమిత్యర్థః- తాదృశంవాగ్వైభవంవాగ్రచనాయస్యసతథోక్తః- స్వస్యప్రతిభాబుద్ధివిశేషఏవదృషచ్ఛాణోపలస్తస్యాంనికషణేనఘర్షణేనప్రో

హ్వాయబుధంమధ్యేవిపశ్చిత్సభంజిత్వావిందతవాదికేసరిపదం
ప్రౌఢంతదీయంస్వయం। మాయావాదిభయంకరాఖ్యబిరు
దాదత్యూర్జితాదార్జితా త్కీర్తించోదంచయతి స్మకీర్తిమతు
లాంప్రచ్యావయన్వైష్ణవం॥౨౬॥ఆటోపోద్భటనాట్యధూర్జ
టిజటాకోటీరకోటీనటద్గంగాతుంగతరంగరింగణభరప్రస్పర్ధి
వాగ్వైభవః।సోయంస్వప్రతిభాదృషన్నికషణప్రోద్దీప్తషడ్ద
ర్శనీరత్నస్రజ్మయకంధరోయదనుజోరామాహ్వయః పండితః॥
౨౭ ॥ తస్మాత్పర్వతనాథసూరిజలధేశ్శ్రీయల్లమాంబావియ
ద్గంగాసంగజుషోలసద్గుణమణేర్లబ్ధోదయశ్చంద్రవత్ । సో
హంధర్మసుధీర్గవాంవిలసితైఃకర్తుంరసాలంక్రియాసంస్ఫూ
ర్తింసముదంచయేయమధునాసాహిత్యరత్నాకరం॥అత్రకవి

దీప్తాయాషడ్దర్శనీసైవరత్నస్రక్రత్నమాలా తన్మయీకంధరాయస్యసతథోక్తః-సప్రసిద్ధఃఅయంరామాహ్వయఃపండితఃయస్యపర్వతాధీశస్యానుజః-అతోత్రపమావృత్త్యనుప్రాసపరంపరితరూపకాణాం సంసృష్టిః ॥ ౨౭॥ ఏవమన్వయపరంపరాంతత్తత్పౌరుషప్రకటనపూర్వక మభిధాయ సంప్రతి స్వాభిధానంసానుబంధసూచనేననిబంధనాభిధానేనసమ మాఖ్యాతి॥తస్మాదితి॥ఏతచ్ఛ్లోకమారభ్యాపవ్యాకర్తృభయాన్మందమనీషానుజిఘృక్షయాతత్రతత్రకవిరేవవ్యాకరోతి ॥ లసంతోగుణాదాతృత్వాదైర్యధర్మాదయఏవమణయోయస్యతస్మాత్ - చంద్రవచ్చంద్రఇవ-శిష్టం

స్వయమేవస్పష్టీకృతం॥ అత్రేతి॥తద్వాచకపదముపాదానాత్-ఉప
వాచకవత్ప్రత్యయోపాదానాత్- వత్తుల్యే తుల్యేసాదృశ్యేర్థేవత్ప్ర
యోభవతీతిసార స్వత ప్రతిపాదిత ప్రక్రియయాఽస్యాపి వత్ ప్రత్య
స్యసాక్షాత్సాదృశ్యవాచకత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం - ఏతేనశ్రౌతీతిచింత్య

పక్షేగవాంవిలసితైర్వచసాంవిలాసైః- రసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిః- రసావక్ష్యమాణాశ్శృంగారాదయఃఅలంక్రియా
ఉపమాదయః-ఇదంగుణాదీనాముపలక్షణం-తాసాంసంస్ఫూ
ర్తింనిరూపణంకర్తుంసాహిత్యరత్నాకరంనామాలంకారగ్రం
థంసముదంచయేయంనిర్మాస్యామీత్యర్థోవగంతవ్యః- చంద్ర
పక్షేగావఃకిరణాః -రసాలంక్రియాసంస్ఫూర్తిం- రసాభూ
మిః-తస్యాఅలంక్రియాయా రత్నాకరాత్మికాయా మేఖలా
యాస్సంస్ఫూర్తింశోభాం- సముదంచనంవర్ధనం- రత్నాకర
స్యమహీమేఖలాత్వంభూతధాత్ర్యబ్ధిమేఖలేతినైఘంటికవచ
నాదవగంతవ్యం। అత్రచంద్రవదహమపిగోవిలాసైరసాలం
కారసంస్ఫురణాయ రత్నాకరముదంచయేయమిత్యుపమా।
సాచచంద్రవదితి తద్వాచకపదోపాదానాచ్ఛ్రౌతీ - పర్వత
నాథసూరిజలధేఃయల్లమాంబావియద్గంగాలసద్గుణమణేరిత్య
త్రత్రయోరూపకాలంకారాః - గవాంరసాలంక్రియాసం
స్ఫూర్తిమిత్యత్రత్రయశ్శ్లేషాలంకారాః। కిరణభూమిభూష
ణానాం వచనశృంగారాద్యుపమాదిభ్యోభేదేపి శ్లేషశబ్దబలే
నాభేదాధ్యవసాయాద్భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిశ్చ - స
ర్వైరేతైరుపమానుప్రాణితేతితస్యాస్తేషాం చాంగాంగిభా
వేనసంకరః।ఇతరేషాంతుసంస్పృష్టిః। లక్షణానిత్వుపరిష్టాద్వ
క్ష్యంతేఽలంకారతరంగే॥౨౦॥వాక్యం॥ఏవంతావత్ప్రారిప్సి
తీతియుక్తమితికవిహృదయాపరిజ్ఞాననిదానంకస్యచిద్వ్యాఖ్యానమపా
స్తం- ఇతరేషాముపమావ్యతిరిక్తానాంరూపకాదీనాంతుసంస్పృష్టిః - పర
స్పరనైరపేక్ష్యేణతిలతండులవత్సమావేశాత్॥ ౨౦॥ ఏవంతావదితి॥శి
ష్టాచారేణానుమితాచ సమాప్తికామోమంగళమాచరేదితిస్మృత్యా

న్నీతా ప్రకటితా చయా శ్రుతిస్తత్సిద్ధతయా ప్రమాణవతీం - మంగళం శ్రుతిసిద్ధం శిష్టాచరితత్వాత్ ఇత్యనుమానేన మంగళాచరణే శ్రుతి రేవప్రమాణం- స్మృతీనాం శ్రుతిమూలత్వస్య స్మృత్యధికరణోక్తత్వాచ్ఛ్రుతేః స్మృత్యున్నీతత్వం సిద్ధమేవేతి భావః- గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం - ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమితి స్మరణాన్మంగళాచరణస్య గ్రంథారంభాంగత్వమితిబోధ్యం- బహిః ప్రాక్తనైర్జన్మభిరిత్యర్థః- కృతామనుష్ఠితామపి-ఏతాదృశ గ్రంథకరణసామర్థ్యాదేవ పూర్వజన్మకలితాఖండమంగళస్యానుమితత్వాదిత్యాకూతం- తర్హి కిమర్థమద్య క్రియత ఇత్యత్రాహ-శిష్యశిక్షార్థమితి-శిష్యా అప్యేవం సంప్రదాయావిచ్ఛేదేన మంగళమాచరంత్వితిబోధార్థమిత్యర్థః- ప్రేక్షావతాం బుద్ధిమతాం ప్రవృత్తేరంగభూతం సాధనభూతం- ప్రేక్షోపలబ్ధిశ్చిత్సంవిత్ప్రతిపద్జ్ఞప్తిచేతనా ఇత్యమరః- విషయాద్యనుబంధచతుష్టయం విషయప్రయోజనాధికారిసంబంధానిత్యర్థః-సంబంధశ్చేతి-తదున్నయనప్రకారస్తు గ్రంథవిషయయోః ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధః- గ్రంథప్రయోజనయోస్సాధ్యసాధకభావః-గ్రంథాధికారిణోర్వాచ్యవాచకభావః-విషయప్రయోజనయోర్విషయవిషయిభావః- విషయాధికారిణోర్గ్రాహ్యగ్రాహకభావః-ప్రయోజనాధికారిణోః కామ్యకాముకభావశ్చేతి॥౧॥ ఇదానీమితి॥ ప్రరోచనామభిరుచిం॥ విరించీతి॥ స్వయం వ్యాకరోతి-రసరమేతి ॥ కరంచిత్ప్రకా

తద్గ్రంథపరిసమాప్తిపరిపంథిప్రత్యూహప్రశమనపటుతయా ప్రయోజనవతీం శిష్టాచారానుమితస్మృత్యున్నీతశ్రుతిసిద్ధతయా ప్రమాణవతీం గ్రంథారంభస్యాంగభూతాం పౌనఃపున్యేన బహిరపి కృతాం దేవతానుగ్రహాశంసనప్రణామరూపాం మంగళాచర్యాం శిష్యశిక్షార్థమాదిమేషు పంచసు శ్లోకేషు నిబధ్యాస్మిన్ శ్లోకే ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతం విషయాద్యనుబంధచతుష్టయమసూసుచత్। తత్ర రసాలంకారాదిర్విషయః- తదవబోధః ప్రయోజనం- తత్కాముకోఽధికారీ-సంబంధశ్చ యథాసంభవమున్నేయః ॥ ౧॥ ఇదానీం స్వగ్రంథే ప్రేక్షావతాం ప్రరోచనాముత్పాదయితుమాహ ॥ విరించివనితాకరాంచిత

రంగతస్యప్రకారాంతరప్రాప్తిరిత్థంభావః - సాచమందర క్షోభ మంతవ్యం-సర్వాతిశాయిత్వంవ్యగ్యం-స్వవాచామితిశేషః ॥ ౨౯ ॥ సేతి॥ కావ్యాన్యమృతానీవ-తైః-అత్రకావ్యపదంనాటకాదీనాముపలక్షణం॥ అత్రేతి॥ సరసానిచతానిహృదయానిచేతివిశేషణసమాసః -

విపంచికాసంచరత్స్వరప్రసరమాధురీరసరమాధురీణాగిరః।
జయంతిమమ మందరక్షుభితసింధుబంధుభ్రమీ నిరర్గళవి
నిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః ॥ రసరమారససమృద్ధిః।సిం
ధుబంధుస్సముద్రః।భ్రమ్యాభ్రమణేన-ఇత్థంభావేతృతీయా-
భంగాస్తరంగాః। భంగీఅవస్థావిశేషః। అత్రవిపంచీస్వరధ
ర్మస్యమాధుర్యస్యతరంగధర్మస్య భంగ్యాశ్చవచనేష్వసం
భవాత్సాదృశ్యాక్షేపాత్ప్రకృతస్యాప్రకృత ధర్మసంబం
ధాసంభవమూలానిదర్శనావాంతర భేదావ ర్థాలంకారావృ
త్త్యనుప్రాసాశ్శబ్దాలంకారాః-తేషాంసర్వేషాంసంసృష్టిః-
సర్వాతిశాయిత్వంవ్యంగ్యం॥౨౯॥రసజ్ఞానామేవాత్రప్రవృ
త్తిస్స్వారసికీ నసర్వేషామిత్యాహ॥ రసప్రసరనిర్భరాఃక
విగిరాంప్రసారాఃపరంముదంవిదధతేహృదిప్రదిమఘాజికా
వ్యావృతైః। సుధాకరకరాంకురవ్యతికరేణచంద్రోపలాద్ర
వంతిశిశిరాశ్చిరాదపినవింధ్యవంధ్యోపలా॥ పరమితిపదస్యాకే
వలార్థవాచినోహృదీత్యనేనసంబంధః-అత్రయథాసుధాకర
కరాశ్శిశిరశశిలాఏవద్రావయంతి నపరుషాః తథాకవిగిరో
పిసరసహృదమేష్వేవముదముదంచయంతి- నశుష్కతర్కక
ర్కశేష్విలికవిగిరాంసుధాకరకరాణాంచనిరపేక్షువాక్యద్వ
మెబింబప్రతిబింబభావేనసాధర్మ్యనిర్దేశా ద్దృష్టాంతాలంకా
రః-సచవృత్త్యనుప్రాసేనసంసృజ్యతే॥౩౦॥ఇదానీంస్వగ్రం
థవైయర్థ్యంపరిహర్తుమాహ ॥ అలంక్రియాఃపూర్వతరైః

షోఢనీరసోయస్తర్కకర్కశైనతగధ్యయనేనేత్యర్థః - కర్కశేషు-హృదమే
ష్వితృనువర్తతే॥ ౩౦॥ననుబహుషుప్రాచీనప్రణీతేషుప్రబంధేషు ప్ర
కాశమానేషుకింనూతననిబంధననిర్మాణేనేత్యాశంక్య తేషు కతిపయగు

ణవికలత్వం దర్శయతి॥ అలంక్రియా ఇతి॥ పూర్వతరైరాచార్యదండిమ
మ్మటపాదప్రభృతిభిః-అలంక్రియాః అలంకారగ్రంథాః కావ్యాదర్శకా
వ్యప్రకాశాదయః- నాయకేన నయోజితాః- అనాయకానాం హారావళీ
నామివ తాదృశీనాం షపితాసామరమ్యత్వాదనాదరణీయత్వమిత్యాశ
యః - తర్హి సనాయకాః ప్రతాపరుద్రీయాదిప్రబంధాః ప్రశంతఏవే
త్యాశంక్యాహ-కైశ్చిదితి- కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః ధనమాత్రలో
లుపైరిత్యర్థః- కైశ్చిద్విద్యానాథాదిభిస్తు-క్షోదీయసా తుచ్ఛతరేణ-తర
లీకృతకాచానాం తారహారయష్టీనామివ తాసామప్యహృద్యత్వాదగ్రా
హ్యత్వమిత్యాకూతం॥ అత్రేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యేతరసం
బంధమూలకత్వాచ్ఛుద్ధయేత్యర్థః- ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావస్సంబంధ

ప్రణీతా న యోజితాః కాశ్చన నాయకేన। కైశ్చిత్తు కుక్షింభరి
భిర్నిబద్ధాః క్షోదీయసా కాశ్చన నాయకేన॥ అత్రాలంక్రి
యాశబ్దస్సాధ్యవసానలక్షణయా ఽలంకారప్రతిపాదకగ్రం
థపరః- ఐక్యప్రతిపత్తిః ప్రయోజనం-క్షోదీయసా తుచ్ఛతరే
ణ। ఈయసునిస్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః పూర్వగు
ణశ్చ-కుక్షింభరిభిః స్వోదరపూరకైః। ఫలేగ్రహిరాత్మంభరి
శ్చేతి చ శబ్దేన నిపాతనాత్సాధుః - నాయకో రత్నం నేతా చ॥
౩౧॥ స్వాలంకారస్య తద్వైలక్షణ్యమాహ ॥ దివ్యేనోత్తమ
నాయకేన ఘటితా సేయం మమాలంకృతిస్సద్వృత్తా కృతి

ఇతి-వాచ్యలక్ష్యయోరితి శేషః-ఈయసునీతి - క్షుద్ర ఈయసున్ ఇతి స్థితే
స్థూలదూరేత్యాదినా యణాదిలోపః రేఫలోపః-'యణ్ ఘటితశబ్దస్వరూప
లోపసంగ్రహార్థమాదిశబ్దః-అత్ర తు రేఫలోప ఏవ- తతః క్షుద్ ఈయసున్
ఇతిస్థితే పూర్వగుణః-క్షోదీయానితి రూపసిద్ధిః॥౩౧॥ స్వగ్రంథస్య తద్వైల
క్షణ్యమాహ॥ దివ్యేనేతి ॥ దివ్యేనోత్తమనాయకేన చ రామాదీనాం దివ్యో
త్తమప్రకృతిత్వాత్తస్య దివ్యోత్తమనాయకత్వం అన్యత్ర దివ్యేన దేదీప్య
మానేనోత్తమనాయకేన ప్రశస్తతరళేన చ-సత్యాం ప్రశస్తే వృత్తాకృతీ చరి
తాకారౌ యస్య తేన అన్యత్ర సత్యుత్తమా వృత్తా వర్తులా చాకృతిర్యస్య తే
న-సత్పాత్రే శస్తే వి[illegible] ఏడహాతన

యావక్షోరుహయోఃస్థాయినాతయోరాసక్తచిత్తేనేత్యర్థః - అన్యత్ర స్థాతుమయోగ్యేనేత్యర్థః-నిస్త్రింశేనసర్భికేనఅన్యత్రసద్గోషేణ- ఉదారేణౌదార్యయుక్తేన అన్యత్ర స్థూలేన॥తదేవేతి॥ సాధ్యవసానలక్షణయా సాదృశ్యమూలకత్వాద్గౌణ్యేత్యర్థః - అనాయకాశ్చదుర్నాయకాశ్చ ఉత్తమనాయకసంఘటితాశ్చేతి తేషు- అలంకారేష్వలంకారగ్రంథేషు తేషుచ - సుదృశాంపండితానాంవనితానాంచ- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన- పాంచిదనాయకత్వాత్తే-షాంచిద్దుర్నాయకత్వాచ్చవైపరీత్యమితిభావః

నాపిదేహాతనయావక్షోరుహస్థాయినా। తత్తాదృగ్దశకంఠకీర్తి పయసోనైల్యావహశ్రీజుషానిస్త్రింశేనమహేంద్రనీలమణినో దారేణసంశోభతే॥ తదేవతాదృగ్యస్యతత్తాదృక్ ఉపమాశూన్యమిత్యర్థః। క్షీరమధ్యేక్షిపేన్నీలంక్షీరంచేన్నీలతాంవ్రజేత్। ఇంద్రనీలస్సవిజ్ఞేయస్సర్వసంపత్ప్రదాయక ఇత్యుక్తలక్షణలక్షితత్వంద్యోతయితుంతత్తాదృగిత్యాదివిశేషణం। మహేంద్రనీలమణిపదంసాధ్యవసానలక్షణయా రఘునాయకపరం। అనాయక దుర్నాయకోత్తమ నాయక సంఘటితేష్వలంకారేషు లోకే ఉత్తమనాయక సంఘటితాలంకారఏవ సుదృశామాదరాతిశయ దర్శనాత్తథావిధేస్వాలంకారే భూయానాదరోభవేత్ వైయర్థ్యశంకాతుప్రత్యుత ప్రాచీనేష్వేవభవిష్యతీతిశ్లోకతాత్పర్యార్థః। అత్రశ్లేషానుప్రాణితాతిశయోక్తిరలంకారః ॥ ఏకేనచరితార్థత్వాదితరానర్థతాతు యా। సామగ్రీంభక్షితావన్యగ్రంథానాంకింనజాయతాం ॥

౩౭॥ కావ్యామృతాకలనయామృదుశీతలానిశ్రీరామదివ్య

అతిశయోక్తిః భేదేఅభేదరూపాతిశయోక్తిరిత్యర్థః- అస్తూత్తమనాయకసంఘటితత్వం ప్రాచీనప్రబంధైరేవ చారితార్థ్యాద్వైయర్థ్యంప్రయోజనత్వాశంక్యాహ- ఏకేనేతి-చరితార్థత్వాద్వ్యుత్పత్తేర్జాయమానత్వాత్॥౩౭॥ఏవముపపత్తిముక్త్వాస్వగ్రంథేనసహృదయహృదయోల్లాసోభవతీత్యాహ-కావ్యేతి॥ కావ్యామృతానామాకలనయాఅనుభవేనమృదూనిప తలానిచ-సురభీకృతానితద్వ... కీపరభీకృతానీత్యర్థః అతఏవఘనసారస

మానితద్వగ్గుణతో వ్యాపనశీలానీత్యర్థః । ఘనసారశ్చంద్రసంజ్ఞస్సితా భ్రో హిమవాలుకేత్యమరః ॥౩౩॥ ఏవం సహృదయాంతస్సం ప్రాగ్వ్యమ ర్హృదయానామసూయాప్రకారం ప్రతిపాదయతి॥ కతిచనేతి॥ కతిచనకతి పయేతమోభరాః-అభేదోపచారాదసహనశీలా ఇత్యర్థః - శుభానామ దోషాణాం పదానాం సుప్తిఙంతపదానాం సరణౌ రచనామార్గే దోషా అహ య ఇవ తాన్వ్యంజయంతి ప్రకటయంతి-కతిచిత్తామసాః నిర్దోషాయామపి కవి తాయాం దుస్సహాన్దోషానారోపయంతీత్యర్థః - యశ్చ నయతి తథా దో షేష్వేవం వివక్షితే గుణత్వమప్యాపతతీతి శాంతిం నయతీత్యర్థః - యో వా వి భూషయతి వా- అతా ప్రియం గుణ ఏవ అన్యథా ప్రయోగే దోష ఇత్యేవంరూ పేణ సమర్థయతీత్యర్థః-స పుమాన్పరం మృగ్యో నీలకంఠః శ్రీకంఠ ఏవ హి-గు ణాయంతే దోషాస్సుజనవదనే మర్జనముఖగుణా దోషాయంతే ద్వ యమిదమ

యశసా సురభీకృతాని। యేషాం మనాంసి ఘనసారసమాని తే
షామేషా కృతిర్వితనుతాం కమపి ప్రహర్షం ॥ ౩౩ ॥ కతిచన
శుభపదసరణౌ తమోభరా వ్యంజయంతి దోషాహీన్। శమయ
తి విభూషయతి వా మృగ్యస్స హి నీలకంఠ ఏవ పరం॥ ౩౪॥ కావ్య
మీమాంసాయా అనారంభణీయత్వశంకాం నివారయితు మా
హ॥ మీమాంస్యం పునరత్ర కావ్యమమునా సిధ్యంతి కీర్త్యాద

భూద్విస్మయపదం। మహో మేఘః క్షారం పిబతి పురుతే వారి మధురం ఫణీ పీత్వా క్షీరం వమతి గరళం దుస్సహతరమిత్యుక్తత్వాదేకస్మిన్నేవ విషయే తత్తత్ప్ర కృతివశాత్ప్రతీతిభేదో భవతీతి భావః - కతిచన తమోభరా అంధకారా అప యాస్మ భవ దేయోగ్యస్థానే యా సరణిస్తస్యాం దోషాహీన్దుష్టసర్పాన్వ్యం జయంతి-అంధతమసవ్యాప్తే స్సత్పథేపి సర్పభీతిర్భవతీతి భావః యశ్చ నయ తి స నీలకంఠో మయూర ఏవ-యో వా విభూషయత్యలంకరోతి స నీలకంఠశ్శివ కంఠ ఏవ-అత్ర శబ్దశక్తిమూలధ్వనిః॥౩౪॥ కావ్యేతి॥ కావ్యమీమాంసాయాః కావ్యాంగభూతగుణాలంకారాదినిరూపణాత్మకనిబంధనస్యేత్యర్థః - అ నారంభణీయత్వ శంకాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్మృత్యా పాదితసందేహమిత్యర్థః-నివారయితుం యుక్తిప్రమాణప్రతిపాదనేన ని రసహార్తుం॥ మీమాంస్యమితి॥ అత్ర లోకే కావ్యం మీమాంస్యం పునస్సల్లక్షణ [illegible]

హరణాదిభిర్వ్యాచారణీయమేవ-స్యాదేవంతుపునర్వైవేత్యవధారణవా
ఇత్యమరః-కావ్యమీమాంసాయాః కింఫలమిత్యతాహ-అమునేతి - తన్ని
షేధస్మృతేః కాగతిరిత్యాశంక్యాహ-దుశ్శ్రావ్యమితి॥ దుశ్శ్రావ్యంహిముఖ
రాత్సాద్యసతశ్రావ్యమేవ। హి-హేతావవధారణ ఇత్యమరః-నిషేధభా
నిషేధవిషయః-ఇతరథా నిషేధస్య కావ్యసామాన్యవిషయత్వే తు- రామా
యణాదేః రామాయణాదికావ్యసమూహస్య క్షతిర్హానిః-భవేదితి శేషః-రా
మాయణాద్యుచ్ఛేదస్యానంగీకార్యత్వాన్నిషేధస్యాన్యపరత్వముచితమి
తి భావః-నను శ్రుతిస్మృతిభ్యామేవ కర్తవ్యాకర్తవ్యప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ
నేనేత్యాశంక్య సరసోపదేశస్య కావ్యస్యాతిశయిత్వమిత్యాశయేనాహ
కాంతేతి॥ హితాహితకృతేః ప్రవృత్త్యాదికం హితార్థం ప్రవృత్తిరహి

యో దుశ్శ్రావ్యం హి నిషేధభాగితరథా రామాయణాదేః క్షతిః।
కాంతాసమ్మితతోపదేశకతయా నార్యేవ కావ్యశ్రియా స్స్వార
స్యాత్క్రియతే హితాహితకృతే పుంసాం ప్రవృత్త్యాదికం॥ ౩౫
కావ్యమమీమాంస్యమితివదతా వక్తవ్యం। కింవిషయాభావా
త్ప్రయోజనాభావాద్వోత నిషిద్ధత్వాద్వా ఆహోస్విత్పు
రుషార్థపర్యవసానాభావాద్వా తత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమా
ణాభావాద్వా ౫, నాద్యః। వక్ష్యమాణలక్షణస్యైవ కావ్య
స్య విషయత్వాత్ ౩. నద్వితీయః- కావ్యస్య కీర్త్యాదివివిధపు
రుషార్థసాధకతయా తన్మీమాంసాయా అపి ప్రయోజనవత్త్వా

ర్థం నివృత్తిశ్చ-హితే ప్రవృత్తిరహితాన్నివృత్తిశ్చేతియావత్ - స్వా
స్యాత్క్రియతే-కావ్యశ్రీః కర్తవ్యాకర్తవ్యే వ్యంజనావృత్త్యోపదిశతీతి స
రస్యమితి భావః-తత ఉపదేశాంతరాత్కావ్యస్యాతిశయ ఇత్యాశయః॥ ౩
కావ్యమితి॥ వక్తవ్యమితి-కావ్యమమీమాంస్యమితివదసి తన్మీమాంసస్య
విషయాభావాదిత్యాది హేతుపంచకే కో వా హేతుస్త్వంవదేత్యర్థః-
తత్రాద్యం పరిహరతి॥ నాద్య ఇతి॥ తత్ర హేతుం దర్శయతి-వక్ష్యమాణేతి॥
గుణాలంకృతి కావ్యమిత్యాదినా ద్వితీయతరంగవక్ష్యమాణకావ్యలక్షణని
ష్ఠగుణాలంకారాదేరేవేత్యర్థః ౩, ద్వితీయం నిరాకరోతి-నద్వితీయ ఇతి
తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-కావ్యస్యేతి-తన్మీమాంసాయాః కావ్య

భూతపదార్థగుణాలంకారాదిమీమాంసాయా అపీత్యర్థః- నను కావ్యస్యకీ
ర్త్యాదిపురుషార్థఫలసాధకత్వేపి కథం తదంగమీమాంసాయాస్తదిత్యాశం
క్యాహ॥ అంగానామితి॥ ప్రధానస్యాంగినోయత్ఫలం తదేవ తదంగానామ
పీతి నియమాత్-యథా ప్రధానభూతాగ్నేయయాగాదేః ఫలమేవ తదంగ
భూతానాన్వాధానాదీనామపి-తథా కావ్యస్యఫలభూతం కీర్త్యాదికమేవ తదం
గభూతగుణాదిమీమాంసాయా అపీతి భావః॥ నను కావ్యస్య ప్రయోజనవ
త్త్వే కిం ప్రమాణమిత్యాశంక్య ప్రాచీనప్రతిపాదితప్రమాణాని దర్శయతి-
కావ్యమితి॥ అత్ర భవతీతి సర్వత్రాధ్యాహారః-కృత్ విద్ యుజ్ శబ్దాభ్యా
మేక్విబంతాః-కాళిదాసాదీనామివ యశః-శ్రీహర్షాదేర్ధావకాదీనామివ ధ
నం-రాజాదిగతోచితాచారపరిజ్ఞానం-ఆదిత్యాదేర్మయూరాదీనామివాన
ర్థనివారణం-సకలప్రయోజనమౌళిభూతం సమనంతరమేవ రసాస్వాదస

త్। అంగానాం ప్రధానఫలేనైవ ఫలవత్త్వనియమాత్ । కా
వ్యస్యార్థవత్త్వం కావ్యప్రకాశకారాదిభిరుక్తం॥ కావ్యం య
శసేర్థకృతే వ్యవహారవిదే శివేతరక్షతయే । సద్యః పరనిర్వృత
యే కాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే ఇతి॥ విశ్వోల్లంఘనజాం
ఘికీం పతను తే కీర్తిం విధత్తే శ్రియం హేలానిర్జిత యక్షరాజ
విభవాం సంతాకరం హంత్యఘం । మగ్ధే స్వాదుతరాన్ రసాన్వి

ంబ్యాతం విగళితవేద్యాంతరం పరమానందం । ప్రభుసమ్మితశబ్దప్రధాన
వేదాదిశాస్త్రేభ్య స్సుహృత్సమ్మితార్థతాత్పర్యవత్పురాణాదీతిహాసేభ్య
శ్చ శబ్దార్థయోర్గుణభావేన రసాంగభూతవ్యాపారప్రవణతయా విలక్షణం
యత్కావ్యం లోకోత్తరవర్ణనానిపుణకవికర్మ తత్కాంతేవ సరసతాపా
దనేనాభిముఖీకృత్య రామాదివద్వర్తితవ్యం న రావణాదివదిత్యుపదేశం చ
యథాయోగం కవేస్సహృదయస్య చ కరోతీతి సర్వథా ఽత్ర యతనీయమితి
కావ్యప్రకాశకృద్భిరేవ వ్యాకృతం-యశోర్థావనర్థక్షతిశ్చ ద్వయోః-వ్య
వహారజ్ఞానముపదేశశ్చ సహృదయస్య - నిర్వృతిరుభయోరపీతి యథా
యోగశబ్దార్థః॥ విశ్వేతి॥ కావ్యం కర్తృ- విశ్వోల్లంఘనజాంఘికీం రూఢి
తిజగద్వ్యాపినీమిత్యర్థః-హేలయానిర్జితో యక్షరాజస్య విభవో ధనసమృ
ద్ధిర్యయా తాం-అ[illegible] సుకాశలం గ్రహ

శాదినై పుణ్యం-అపికించ-చేతసఃపరిస్పందాపహం చాంచల్యహరం। వడ్డఇతి ॥ ఛాయా॥పరివర్ధ ఇతి॥ స్పష్టం॥ అపిచాభ్యుచ్చయోప్యస్తీత్యాహ నచేతి । దృష్టంకీర్త్యాదికమేవదృష్టమాత్రం తత్ఫలంయస్యతస్యభావస్తత్త్వం-కావ్యస్యనకేవలంకీర్త్యాదిరేవఫలమిత్యర్థః-కింతు-కీర్తిముఖేన కీర్తిద్వారా-అత్ర ముఖశబ్దస్యోపాయార్థకత్వం - స్వర్గాదేరపిఅదృష్టస్యేతి శేషః-తత్రప్రమాణందర్శయతి-కీర్తిమితి-ఆసంసారం-కీర్తివ్యాప్తిపర్యంతం।యావన్నామాస్యలోకేస్మింస్తావత్స్వర్గేమహీయతఇత్యుక్తత్వాత్।

తరతిస్ఫారంకలాకౌశలంకావ్యంనిర్వృతిమావహత్యపిపరిస్పం
దాపహంచేతసః ॥ పరివడ్ఢఇవిణ్ణాణసంభావిజ్జఇజసో విసప్పది
గుణా। సువ్వఇసుపురిసచరిఅంకితజ్జేణణహరదికవ్వాళావా ॥
ఛాయా ॥ పరివర్ధతేవిజ్ఞానంసంభావ్యతేయశో విసర్పంతిగు
ణాః। శ్రూయతేసుపురుషచరితంకింతద్యేననహరంతికావ్యా
లాపాః॥ నహరంతీత్యత్ర మనఇతిశేషః। నచకేవలందృష్టమా
త్రఫలకత్వంకింతుకీర్తిముఖేనస్వర్గాదేరపిఫలత్వాత్॥ కీర్తిం
స్వర్గఫలామాహురాసంసారంవిపశ్చితఇత్యుక్తత్వాత్ ౪
కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితిస్మృత్యాకావ్యస్వరూపస్యైవని
షిద్ధత్వాత్స్వర్గాదేరపిమారోత్సారితతేతితృతీయవికల్పోపి
నావకల్పతే। నిషేధస్యముద్రారాక్షసాద్యసత్కావ్యవిష
యత్వాత్ - అన్యథారామాయణాదేరపిహేయతాప్రసంగా
త్ । తతశ్శ్రవణమననాదిభ్యోవిష్ణుకథానిర్వర్తకకావ్యని స్వా

నిషేధస్యసామాన్యపరత్వేఽనిష్టప్రదర్శనపూర్వకంతృతీయవికల్పనిరాకరోతి-కావ్యాలాపాంశ్చేతి॥కావ్యస్వరూపస్యకావ్యసామాన్యస్యేత్యర్థః-తత్సాధ్యస్యకీర్త్యాదేరభావప్రసంగేనతత్ఫలభూతస్వర్గాదేరపిదూరాపాస్తోభవేదితిభావః॥ తర్హినిషేధస్మృతేర్వైయర్థ్యంస్యాదిత్యాశంక్యాహ-నిషేధస్యేతి॥అన్యథేతి - తస్యకావ్యసామాన్యవిషయత్వేతరామాయణాదేరితి-తతఃనిషేధస్యాసత్కావ్యవిషయత్వాత్ - శ్రవణ
ప్రసిద్ధ - న [illegible] ప్రత్యయనిరాకరణప

ర్వకసజాతీయప్రత్యయప్రవాహీకరణరూపనిదిధ్యాసనమాదిశబ్దార్థః॥ రామాయణమితి-రామాయణమితిప్రసిద్ధం-కావ్యంనిర్మమే:అసదితి॥అస తీర్-త్తనమేవకాంతారంమహారణ్యంతస్మిన్పరివర్త్తనేనపాంసులాం పాప యుక్తాం-మహారణ్యేదుర్గపథేకాంతారఃపున్నపుంసకమిత్యమరః - అపశ వోవాఅన్యేగోఅశ్వేభ్యఇతివన్నహినిందాన్యాయేన హరికథాప్రశంస నేతాత్పర్యం-నభారతనిందనఇతిభావః-ప్రవవృతేప్రవృత్తోభూత్ - అన్య థాకథంవేదవ్యాసఃప్రవర్త్తేతేత్యాశయః॥సైవేతి ॥ సుష్ఠుధారః ధరణమ స్యాఅస్తీతిసుధారిణీసుష్ఠుధర్త్తవ్యాసావాణ్యేవ- యదవిచార్యమాణేసాక్ష లత్వదైర్గుణపదైర్వికారిణ్యపియావాణీఅనంతస్య విష్ణోర్నామావళ్యాది

ర్భ్యాణమేవశ్రేయస్సాధనమితిమన్వానో భగవాన్వాల్మీకిర్ని
ర్మమేరామాయణమితి । అసతీర్త్తనకాంతారపరివర్తన
పాంసులాం । వాచంశౌరికథాలాపగంగయైవపునీమహే ఇత్య
భిధాయవేదవ్యాసోపిహరివంశనిర్మాణాయప్రవవృతే॥ సైవే
హవాణీజనతాఘహారిణీ సుధారిణీసంసృతిసింధుతారిణీ ।
యానంతనామావళిదివ్యహారిణీస్ఖలత్పదైర్యద్యపిసావికారిణీ
త్యాది నారదీయాదిపురాణవచనైర్విష్ణుకథాప్రతిపాదకశా
స్త్రాణాంప్రశంస్యమానత్వాచ్చ ౫. తురీయెవికల్పేఇదంవివే
చనీయం- కింపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం తదసాధకత్వాత్
వేదాద్యాహోస్విత్ క్లృప్తాదేవప్రమాణాద్వేదాదేర్హితాహితప్ర

శ్చశక్తిణీహరికథాప్రతిపాదికేత్యర్థః-సైవేతిపూర్వేణాన్వయః- అనం యతవిష్ణోస్స్యాదిత్యమరః - ప్రశంస్యమానత్వాచ్చేత్య స్యతృతీయవి దస్యాపినావకల్పతఇత్యనేనసంబంధః-ముదాప్రీరాతుసాక్ష్యసత్యా- వ్యవిష యత్వాదితిపూర్వోక్తహేతుసముచ్చాయకశ్చకారః ౫. తురీయఇతి॥ పు రుషార్థాపర్యవసానాభావాద్వేతిచతుర్థవికల్పే-ఇదం - కిమిత్యాదినాప్ర వాద్యమానంవికల్పద్వయమిత్యర్థః-కిమితి- తేషాంపురుషార్థానామసా ధకత్వాత్పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వంకిం- ఆహోస్విత్ ఉతేత్యర్థః- అతథావిధస్యకల్ప్యప్రమాణస్యేత్యర్థః - అస్యకావ్యస్యనైయథ్యాద్గే తోః పురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం ... ... త్వేనసంబం

ధః-పురుషార్థపర్యవసానాభావపవపురుషార్థాపర్యవసాయిత్వం॥ తత్రా ద్యంపరిహరతి-నాద్య ఇతి॥ తత్ర హేతుందర్శయతి-తదితి॥ ఉదీరితత్వాత్॥ తా వ్యంయశస ఇత్యాదినోక్తత్వాత్-ద్వితీయంపరిహరతి - నద్వితీయ ఇతి॥ తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - నిషేధశాస్త్రస్యేతి ॥ అన్యపరత్వోక్తేర త్రాన్యవిషయత్వకథనాత్-అస్య కావ్యస్యాపి- తతోస్యాపిక్లుప్తప్రమాణత్వేనానైయర్థ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంసిద్ధ్యత్యేవేత్యాశయః॥ అథేత్యాదినానైయర్థ్యమిత్యంతేనగ్రంథేనకావ్యస్యపునర్వైయర్థ్యమాపాద్యమైవంమంస్థా ఇత్యాదినానిరర్థకమిత్యంతేనాతిశయంప్రపాద్యతన్నిరాకరోతి ॥ ఉపదేశాంతరాత్ కావ్యస్యాపినిర్వ్యూఢప్ర

వృత్తినివృత్తిసిద్ధేరతథావిధస్యాస్య నైయర్థ్యాదితి- నాద్యః - తత్సాధకత్వస్యపూర్వమేవోదీరితత్వాత్ -నద్వితీయః- నిషేధశాస్త్రస్యాన్యపరత్వోక్తేరస్యాపిక్లుప్తప్రమాణత్వాత్ -అథ మన్యసే ఉపదేశాంతరాద్వేదాదేరేవప్రవృత్తినివృత్తిసిద్ధౌ కావ్యస్యతతోతిశయాభావాన్నైయర్థ్యమితి మైవంమంస్థాః- అతిశయసద్భావాత్- తథాహి-ఉపదేశో నామ కర్తవ్యాకర్తవ్యయోరన్యతరబోధకంపౌరుషేయమపౌరుషేయం వా వాక్యం। తదేవశాసనాచ్ఛాస్త్రం। తదుక్తమాచార్యైః। ప్రవృత్తిర్వానివృత్తిర్వానిత్యేనకృతకేనవా । పుంసాంయేనోపదిశ్యేతతచ్ఛాస్త్రమభిధీయత ఇతి-సచోపదేశస్త్రివిధః ప్రభుస

మ్మితయోపదేశత్వాదుపదేశాంతరత్వం వేదస్యేతి వేద్యం -నైయర్థ్యమితిమన్యసేథమన్యసేకిం-అథాదిశబ్దస్యప్రశ్నార్థకత్వం - మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః-మైవంమంస్థాః-ఏవమామంస్థాః-తథాహి-అతిశయసద్భావమేవోపపాదయతీత్యర్థః ఉపదేశోనామేతి- కర్తవ్యబోధాదేవాకర్తవ్యాన్నివృత్తిసిద్ధేరకర్తవ్యబోధాదేవకర్తవ్యేప్రవృత్తిసిద్ధేశ్చాన్యతరబోధపవపర్యాప్త ఇతి భావః-పౌరుషేయంపురుషప్రణీతంరామాయణాదిరూపంఅపౌరుషేయంస్వతః వృత్తంవేదరూపం వావాక్యముపదేశశబ్దార్థ ఇత్యర్థః -తదేవశాస్త్ర తత్రాచార్యసమ్మతిమాహ- ప్రవృత్తిరితి [illegible] పౌరుషేయేణకృతకేన

త్రిమేణవాయేనవాక్యేన॥ఏవమితి॥నియోజ్యమధికారిపురుషం-అహరహ
స్సంధ్యాముపాసీత।జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత।సత్యంవద।ధ
ర్మంచరేత్యాదివిధివాక్యైఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి।నకరంజంభక్షయేత్
నసురాంపిబేత్। నపరదారాన్గచ్ఛేత్। నాప్సుమూత్రపురీషంకుర్యాత్-
ఇత్యాదినిషేధవాక్యైరకర్తవ్యాన్నివర్తయతిచ-విపక్షే వైపరీత్యే-ప్ర
త్యవాయంసూచయతినప్రతిపాదయతీత్యర్థః।ననుశబ్దప్రాధాన్యేనైవ
నిర్వాహేఽర్థస్యాజాగళస్తనవద్వైయర్థ్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ-
అత్రేతి ॥ అధ్యయనాదేవాభ్యుదయశ్రవణాదితి భావః॥ నన్వితి॥ఉన్మత్త

మ్మితస్సుహృత్సమ్మితః కాంతాసమ్మితశ్చేతి। తత్రప్రభుసమ్మి
తో వేదః-శబ్దప్రధానత్వాత్-యథాహిలోకేప్రభుర్వాఙ్మా
త్రేణపునః ప్రవర్తయతినివర్తయతిచ। అన్యథాదండమాపాద
యతి। ఏవంవేదోఽపిశబ్దప్రాధాన్యేనైవనియోజ్యంయథాయ
థంప్రవర్తయతినివర్తయతిచ విపక్షే ప్రత్యవాయంసూచయ
తి। అత్రార్థస్యప్రాధాన్యమాత్రత్యాగః నతుస్వరూప
త్యాగః।తథాత్వేతూన్మత్తప్రలపితవదప్రవర్తకతైవవేదస్య
స్యాత్ । శబ్దశ్చాత్రవిధిప్రత్యయోపలక్షితంవాక్యం।తస్య
ప్రాధాన్యంప్రవర్తకత్వం। తేనశబ్దప్రధానంశాస్త్రంప్రభు
సమ్మితమితిలక్షణముక్తంభవతి। ననుపురుషప్రవృత్తిరూపభా
వనాంవిదధానః ప్రత్యయఏవప్రవర్తకః తస్య ప్రేరణార్థవి
ధానాత్ తదర్థంవాక్యంప్రవర్తకమితిచేత్। ప్రత్యయః ప్ర

ప్రలపితవదున్మత్తప్రలాపస్యేవ శబ్దప్రాధాన్యేనేత్యస్య వివక్షితార్థ
మాహ-శబ్దశ్చేతి। విధిప్రత్యయైర్లిఙ్లోట్తవ్యప్రత్యయైస్తదన్యతమేనేత్య
ర్థః- ఉపలక్షితంయుక్తం। ననువాక్యస్యప్రవర్తకత్వే విధ్యాదిషులిఙ్
లోట్ప్రత్యయ విధాయకశాస్త్ర మనుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యప్రత్య
యఃప్రవర్తకఇత్యాదినాసమాధత్తే నన్వితి ॥జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామో
యజేతేత్యత్ర స్వర్గకామకర్తృకాం స్వర్గఫలికాంజ్యోతిష్టోమనామ
కయాగకరణికాందీక్షణీయేష్ట్యాదీతికర్తవ్యతాకాంభావనాంవిదధానః
ప్రత్యయోలిఙ్ప్రత్యయ [illegible] సాన్నియ

మనాత్-ప్రత్యయ ఇతి- ఆకలయజ్ఞానన్ఛవాన్-విశిష్టాం కిం కేన కథ
మంశత్రయవిశిష్టాం భవితృభవనానుకూలవ్యాపారరూపభావనాఖ్యాం
త్త ఇతి తథోక్తః- తాదృశస్సన్ప్రవర్తక ఇతి కిం నాచకలత్ కిం నాజ్ఞా
త్- తథా పూర్వోక్తప్రకారేణాకలనే జ్ఞానే సతి వాక్యమేవ ప్రవర్తక
ఇతి- తాదృశప్రత్యయస్య వాక్యరూపత్వాదితి భావః। అముమేవార్థం
విశదయతి నహీతి ॥ కింత్వితి ప్రవర్తత ఇత్యనువర్తతే-తథా సత
త్యుభవత్యంతం స్పష్టం ॥ అత్రాచార్యసమ్మతిం దర్శయతి-కిమితి ॥ కి
దిభిః కిం కేన కథం శబ్దైః- అపేక్షితైరాకాంక్షితైః స్వర్గాదిభిః పూ
ప్రత్యయః లిఙ్లోడన్యతరః విధౌ సమర్థః - అయమర్థః - జ్యోతిష్టో
స్వర్గకామో యజేతేత్యత్ర-కిం స్వర్గం- కేన యాగేన- కథం జ్యోతిష్టో

వర్తక ఇత్యాకలయన్ సచ విశిష్టభావనాభిధాయీతి కిం నా
చకలద్భవాన్। తథాకలనే వాక్యమేవ ప్రవర్తకమితి కిం నాజ్ఞా
సీత్। నహి భావయేదిత్యుక్తైకశ్శబ్దః ప్రవర్తతే- కింత్విదమనేనై
వం భావయేదితి। తథా సత్యంశత్రయవిశిష్టభావనాభిధాయీ
ప్రత్యయః ప్రవర్తక ఇతి వాక్యమేవ ప్రవర్తకమిత్యుక్తం భవతి।
ఇదముదితమాచార్యైః కారికాయాం। కిమాద్యపేక్షితైః పూ
ర్ణస్సమర్థః ప్రత్యయో విధౌ। తేన ప్రవర్తకం వాక్యం శా
స్త్రేస్మిం శ్చోదనోచ్యత ఇతి। అతో వేదవాక్యానామన్యథా పా
ఠే అపాఠే వా అన్యథా ఽనుష్ఠానే అననుష్ఠానే వా మహాన్ప్రత్య

గభూత దీక్షణీయాద్యనుష్ఠానప్రకారేణేత్యేతదంశత్రయవిశిష్టస్యైవ
త్యయస్య విధాసామర్థ్యమితి - తేన హేతునా ప్రవర్తకం వాక్యమస్మిం
స్తే చోదనోచ్యతే- విధివాక్యస్య చోదనేతి తాంత్రికసమయః తతో
ప్రత్యయరూపస్య వాక్యస్య ప్రవర్తకత్వాచ్ఛబ్దప్రాధాన్యేనేత్యత్రో
బ్దస్య విధిప్రత్యయోపలక్షితవాక్యపరత్వమితి నిష్కర్షః ॥ అత ఇతి ।
శబ్దప్రాధాన్యాద్ధేతోః- అన్యథాపాఠే స్వరవర్ణాననుసారేణోచ్చా
అపాఠే వా మంత్రాంతైః కర్మాదింతస్సన్నిపాతయేదితి నియమాతి
కాలే యథా సమయమనుచ్చారణే వా - అన్యథానుష్ఠానే క్రియా
స్యథాచరణే- అననుష్ఠానే అకరణే వా మహాన్ప్రత్యవాయః-భవతీతి

నను వేదస్యశబ్దప్రధానత్వే కథమపాఠాదిభిః ప్రత్యవాయ ఇత్యాశంక్యాహ అధ్యయనవిధేరితి ॥ స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి తవ్యప్రత్యయప్రతిపాదితస్యేత్యర్థః - ఫలవాంత్సఫలోఽర్థావబోధ స్సపర్యంతోవధర్యస్యతస్యభావస్తత్త్వంతస్మాత్ - అర్థావబోధస్యానుష్ఠానఫలకత్వాదనుష్ఠానమేవతస్యఫలమితిబోధ్యం- తేనహేతునా వేదస్య ప్రభుసమ్మితత్వం॥ సుహృత్సమ్మితఇతి॥ఇతిహాసపురాణాదసుహృత్సమ్మితమిష్యతే। తస్యార్థవా

వాయః। అధ్యయనవిధేఃఫలవదర్థావబోధపర్యంతత్వాత్ । తేనప్రభుసమ్మితోవేదః।సుహృత్సమ్మితఃపురాణాదిః। అర్థప్రధానత్వాత్ । అతాత్పర్యార్థకవాక్యార్థకనపదార్థః।తస్యాప్రవర్తకత్వాత్।తత్పార్యార్థస్యంచప్రవర్తకత్వమేవ।అర్థవాదాత్మకాఃపురాణాదయో వేదవదేతదేవంకుర్యాదితివిధిబలేనపురుషంప్రవర్తయితుంనేశతే । కింతుప్రాచీనపురుషకథాశరీరవర్ణనద్వారాసుహృదివ యుక్తిభిరనునీయప్రవర్తయంతి-కాంతాసమ్మితోపదేశస్తుకావ్యం - ధ్వనిప్రధానం. శాస్త్రంకాంతాసమ్మితముచ్యతఇతిలక్షణం- యథాహికాంతాఃకటాక్షవీక్షణహావభావాదిభిఃపురుషంరంజయంతి- వ్యంజనవ్యాపారేణైవసర్వంకార్యంకారయంతి-ఏవంకావ్యవిద్యాపిశబ్దార్థతదుభయశక్తిమూలయావ్యంజనావృత్త్యా సహృదయహృదయానందిన్యాలోకోత్తరచమత్కారకారిణ్యా రామాదివద్వర్తితవ్యంనరావణాదివదితివ్యంజయంతీ సరసతామాపాద్యైవపుంసఃకర్తవ్యేప్రవర్తయతి నివర్తయతిచాకర్తవ్యాదితికావ్యముపదేశాంతరాదతిశాయితయానానిరర్థకం౬ నాపి పంచమః। మూలప్రమాణాభావేపికావ్యవిచారశాస్త్రప్రవృ

త్తిరూపత్వాత్-ధ్యతేర్థప్రధానతేత్యుక్తత్వాత్ - అర్థముక్తార్థం వదంతీత్యర్థవాదాస్తఆత్మాయేషాంతేతథోక్తాః ॥ కాంతేతి॥ ధ్వనిప్రధానకావ్యంతుకాంతాసమ్మితమిష్యతే। శబ్దార్థౌగుణతాంనీత్వావ్యంజనప్రవణంమతఇత్యుక్తత్వాత్ - ఉపదేశాంతరాదితి-అతిశయసద్భావేనానైయ్యాత్పురుషార్థపర్యవసాయిత్వంయస్మిన్నితివాక్యంవా-పూర్వోక్తవికల్పం

పరిహరతి- నాపిపంచమ ఇతి ॥ తత్కర్తవ్యతాబోధకప్రమాణాభా
ద్వేత్యంతిమః వికల్పోఽపి నావకల్పత ఇత్యర్థః - తత్ర హేతుముపపాదయ
మూలప్రమాణాభావేఽపీతి- కోపపత్తిరిత్యత ఆహ దృశ్యతేహీతి-పదా
నాం షోడశసంఖ్యాకానాం సప్తసంఖ్యాకానాంచ మీమాంసా ఆత్మా
యోస్తయోః- న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః న్యాయశాస్త్రస్యవై
షికశాస్త్రస్యచేత్యర్థః- పదమీమాంసాయాశ్శబ్దశాస్త్రస్య - అత్ర
మూలప్రమాణాభావేపీత్యనువర్తతే- తద్వదితి - భవిష్యతిప్రవృత్తి
కర్తృపదమనువర్తతే। నను పదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానా

త్యుపపత్తేః - దృశ్యతేహి మూలప్రమాణాభావేఽపి పదార్థమీ
మాంసాత్మక న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోః ప్రవృత్తిః। ఉపల
భ్యతే చ పదమీమాంసాయాస్సంచారః । తద్వదత్రాపి భవిష్య
తి। అథ మన్యసే స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యత్రాధ్యయనవిధిః
ప్రతీయతే- తస్య చ ఫలవదర్థావబోధపర్యంతతా న్యాయసిద్ధా।
అర్థావబోధశ్చ ద్వివిధః- పదార్థగోచరో వాక్యార్థగోచరశ్చేతి
ద్వివిధోఽపి విచారసాధ్యః తత్ర వాక్యార్థజ్ఞానస్య పదార్థజ్ఞాన
పూర్వకత్వాత్తస్య చ సాధుపదాధీనత్వాత్పదసాధుత్వ మీ
మాంసాకర్తవ్యతాప్యధ్యయనవిధినైవాపాదితా। అనంతరం
పరస్పరవ్యావృత్తపదార్థబోధసిద్ధయే పదార్థవిచారాత్మకయో
ర్న్యాయవైశేషికశాస్త్రయోరప్యారంభస్తేనైవాపాది
తః। ఏవం వాక్యార్థజ్ఞానాయ వాక్యార్థమీమాంసాశాస్త్రారం
భోఽపీతి నకుత్రాపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి - అతోఽచ్యతే-

వృత్తౌ శ్రుతిరేవ ప్రమాణం న కావ్యమీమాంసాయా ఇత్యాశయేనాహ -
శేతి-నకుత్రాపి మూలప్రమాణశూన్యతేతి మన్యసే అథ మన్యసే కిమితి
బంధః- తస్య అధ్యయనవిధేశ్చ- న్యాయసిద్ధా యజనాద్యన్యథానుపప
ఽర్థావబోధావశ్యకతా కల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా - అనం
పదసాధుత్వపరిశీలనానంతరమిత్యర్థః- పరస్పరం వ్యావృత్తానాం భి
నానాం పదార్థానాం బోధసిద్ధయే- తేనాధ్యయనవిధినైవ- వాక్యార్థమీ
సాశాస్త్రస్య పూర్వమీమాంసాయా ఆరంభోఽపి- అత్రాపి శబ్దాదధ్యా

విధినై వాపాదితఇతిపదత్రయస్యానువృత్తిః॥ అత్రోచ్యతఇత్యాదినాకా
వ్యమీమాంసాశాస్త్రస్యాపిమూలప్రమాణందర్శయతి- ధ్వనయశ్చేతి-కా
వ్యమీమాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా-ధ్వనిబోధాన్యథానుపపత్త్యాకా
వ్యమీమాంసావశ్యకతాకల్ప్యతఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణసిద్ధా- నతత్రకేవల
మర్థాపత్తిరేవ-శబ్దప్రమాణమప్యస్తీత్యాహ-ఉపలభ్యంతఇతి-కించేతిచా
ర్థః - వచనాన్యుపలభ్యంతఇత్యన్వయః॥ తాన్యుదాహరతి- పుణ్యేతి॥పుణ్య
ఉత్తమఃశ్లోకఃకీర్తిర్యస్యతస్య-పద్యేయశసిచశ్లోకఇత్యమరః-చరితంకర్తృ
ఉదాహరణమర్హతి-పుణ్యశ్లోకచరిత్రంవర్ణనీయమిత్యర్థః॥ కీర్తయేది

కాంతాసమ్మితతయాసారస్యైనకర్తవ్యాకర్తవ్యయోః ప్రవృ
త్తినివృత్తిజనకత్వాత్కావ్యముపదేశాంతర మతిశేతఇత్యవో
చామ- ధ్వనిప్రధానంశాస్త్రంకాంతాసమ్మితమితిలక్షణంచా
వాదిష్మ - ధ్వనయశ్చవిచారమంతరేణదుర్బోధాఇతికావ్యమీ
మాంసాకర్తవ్యతాచన్యాయసిద్ధా । ఉపలభ్యంతేచబహుత
రాణిశ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణేషుపుణ్యశ్లోకగుణప్రతిపాదక
కావ్యకర్తవ్యతాప్రతిపాదకానివచనాని॥ పుణ్యశ్లోకస్యచరిత
ముదాహరణమర్హతి।కీర్తయేచ్చజగన్నాథంవేదంచాపిసమీర
యేత్॥ కఉత్తమశ్లోకగుణానువాదాత్పుమాన్విరజ్యేతవినాప
శుఘ్నాత్॥ ప్రతిష్ఠాంకావ్యబంధస్యయశసస్సరణింవిదుః।అకీ
ర్తివర్ధనీంచైవకుకవిత్వవిడంబనాం ॥ కీర్తింస్వర్గఫలామా
హురాసంసారంవిపశ్చితః । అకీర్తింతునిరాలోకనరకోద్దేశ
దూతికాం॥తస్మాత్కీర్తిముపాదాతుమకీర్తించవ్యపోహితుం।

తి- హరికీర్తనంవేదపారాయణసమమిత్యర్థః- హరికథావర్ణనంనియమే
నకర్తవ్యమితిభావః॥ కఇతి- ఉత్తమశ్లోకస్యగుణానువాదాద్గుణవర్ణనా
త్ - పశుఘ్నాత్సౌనికాద్వినా - యద్వాఅపగతాశుగ్యస్మాత్సోపశుక్త
మాత్మానంహంతీత్యపశుఘ్నఃఆత్మజ్ఞానశూన్యస్తస్మాద్వినా- కఃపుమాన్విర
జ్యేతవిరక్తోభవేత్ - నకోపీత్యర్థః॥ అకీర్తిమితి॥నిరాలోకాఃప్రకాశరహి
తాః- అంధతమసావృతాఇత్యర్థః-యేనరకాస్తేషాముద్దేశస్యప్రదేశస్య
దూతికాంతత్ప్రాపణసాధనభూతామిత్యర్థః-ఆహురిత్యనువర్తతే- కావ్యే

తి - కావ్యాలంకారశాస్త్రయోరర్థోఽభిధేయస్సప వార్థోథసం-కా
కావ్యమీమాంసాశాస్త్రించకవిభిః కథనీయమిత్యర్థః । నను శ్రుతిస్మృ
హాసపురాణేష్విత్యుద్ధిత్యశ్రుతిరోద్దాహృతేత్యాశంక్య పురాణాదీనాం
శ్రుతిరూపత్వమితిసమాధత్తే - అత్రేతి ౭, నన్వితి-రాగాదిమూలత్వ
వర్ణనీయం రాగాదిమూలత్వేనాప్రామాణ్యం వక్తవ్యమిత్యర్థః-నను
పారాశర్యాదీనాంరాగాద్యుపహతచేతస్కత్వం వక్తుమయుక్తమిత్యా
శంక్య తదుపయోగవశాత్తేపి తాదృశా భవంతీత్యాహ-రాగేతి-క్వచి

కావ్యాలంకారశాస్త్రార్థసంపాద్యైః కవిపుంగవైరిత్యాదీని॥ అ
త్ర పురాణభారతవచనానాం వేదరూపత్వేన ప్రామాణ్యం ని
ర్వివాదం। పురాణంపంచమో వేదః। భారతంపంచమో వేదఇ
తితయోర్వేదత్వోక్తేః । స్మృతివచనానాం శ్రుతిమూలత్వే
న ప్రామాణ్యంస్మృత్యధికరణేనిర్ణీతమేవ ౭. ననుకావ్యాలా
పాంశ్చవర్జయేదితిస్మృతిబాధితత్వాదేతాసాంస్మృతీనాంరా
గాదిమూలత్వంవర్ణనీయం।తదుక్తం। రాగద్వేషమదోన్మాద
ప్రమాదాలస్యలుబ్ధతాః। క్వచానోత్ప్రేక్షితుంశక్యాఃస్మృ
త్యప్రామాణ్యహేతవఇతి।తతశ్చవైసర్జనీయవాసోగ్రహణ
స్మృతివదప్రామాణ్యమితిచెన్నైవం।కథంచిదపిప్రామాణ్యాని
ర్వాహేఽప్రామాణ్యవర్ణనమితి । ప్రకృతేతువ్యవస్థయా
ప్రామాణ్యంనిర్వోఢుంశక్యతే - తథాహి-యదినిషేధస్మృ
తిః కావ్యమాత్రంగోచరయేదాప్రామాయణాదేరప్యుచ్ఛేద
స్స్యాదితిన్యాయానుగృహీతతయా విశేషవచనానాం బలవ

పురుషేడుత్ప్రేక్షితుంనశక్యాః- రాగాదయస్సర్వేష్వప్యుత్ప్రేక్షితుంశ
క్యా ఏవేత్యర్థః-తతశ్చతథాసతి-వైసర్జనీయేతి అవాంతరదీక్షా విసర్గ
నార్థహోమీయవాసోగ్రహణస్మృతేరివ-యథాఅనురాగమూలాయా
వైసర్జనహోమీయంవాసోధ్వర్యుర్గృహ్ణాతీతిస్మృతేరప్రామాణ్యంత
తిశేషః -తథాహి వ్యవస్థయా ప్రామాణ్యనిర్వాహప్రకారమేవోపపాద
యతీత్యర్థః- యదీతి-కావ్యమాత్రం కావ్యజాతం - న్యాయానుగృహీతత

యోరామాయణాద్యనుచ్ఛేదాన్యథానుపపత్త్యా విశేషస్మృతీనాం బలవత్త్వంకల్ప్యత ఇత్యర్థాపత్తిప్రమాణావలంబితతయా - తదనురోధేన విశేషవచనబలానుసారేణ- అశ్నువీత ప్రాప్నుయాత్ ౮. అథేతి- నపరితువ్యత్యర్థ-అత్ర ప్రత్యర్థశబ్దః ప్రశ్నే- వక్ష్యమాణేతి- గుణతరంగేవక్ష్యమాణలక్షణాః- వేదేఽర్థవ్యక్త్యాదీన్ క్రమేణోదాహరతి-యదేకస్మిన్యూపే ద్వేరశనే పరివ్యయతితస్మాదేకో ద్వేజాయేవిందతే యన్నైకాంరశనాం ద్వయోర్యూపయోః పరివ్యయతితస్మాన్నైకాద్వౌపతీవిందతే-ఇత్యాదిషు

త్వాత్తదనురోధేన సామాన్యనిషేధోఽసత్కావ్యవిషయతయా ప్రామాణ్యమశ్నువీత। విశేషస్మృతయశ్చస్వార్థేసప్రతిపక్షతయానిరంకుశం ప్రామాణ్యంభజేరన్నిత్యుభయీనాం ప్రామాణ్యం వ్యవస్థాప్యతే అతోనకశ్చిద్దోషః ౮, అథైవమపికావ్యమీమాంసాయామూలభూతప్రత్యక్షశ్రుత్యాపినానవైదికంమన్యః పరితుష్యతిభవాన్- తర్హితదుపన్యాసేనభవంతంపరితోషయిష్యామః। తథాహి। అధ్యయనవిధిర్వైదికపదపదార్థవాక్యార్థమీమాంసానాం ప్రయోజకఇతి హిత్వయోక్తం।సఏవవిధిః కావ్యమీమాంసా ప్రయోజకోపిభవతు।సంత్యేవహి ప్రాయశో వేదేష్వపి కావ్యలక్షణలక్షితాన్యదోషాణి సగుణానిసాలంకారాణివాక్యాని।గుణావక్ష్యమాణలక్షణాఅర్థవ్యక్త్యాదయః। తేచ-యదేకస్మిన్యూపేద్వేరశనేఇత్యాదివాక్యేషుసంభవంతి।అలంకారాఉపమాదయః। ఆ తేగర్భోయోనిమేతుపుమాన్బాణఇవేషుధిమిత్యాదిషూపమా । త్రింశదస్యాజఘనంయోజనానీత్యాదావతిశయోక్తిః। ప్రాణాఉపర

ఏవమన్యత్రాపితత్తద్గుణాద్రష్టవ్యాః॥ ఆ తేగర్భఇతి-ఇషుధింబాణఇవ తేయోనింపుమాన్గర్భఇతు - అత్రోపమానాదీనాము ప్రాచానాదుపమా - త్రింశదస్యాఇతి- అస్యాజఘనంకటిపురోభాగస్త్రింశద్యోజనాని తత్పరిమితమిత్యర్థః-అత్ర సంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ప్రాణాఉపరవాహనాఅధిషవణేజిహ్వేచర్మగ్రావాణోదంతాః - ఆసందీచరణన్యాసార్థావటచతుష్టయముపరవాః - లేయజ్ఞపురుషస్య ప్రాణాః - అ

త్రోపర వేషుపాత్రిణత్వారోపః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపాగ్రాహ్యః అధిషవణౌసోమలతానిష్పీడనసాధనభూతపాలాశఫలకద్వయం హను చర్మఆస్తృతమజినం-జిహ్వా-గ్రావాణశ్శిలాః-దంతాః-అత్ర రూపకం స్యామితి॥యస్యాంవిషయేఉశంతఃకామయమానాః-అత్ర మేహనప్రహ రూపానుభావేనతద్వ్యంజితౌత్సుక్యాదిభిశ్చనాయకరతిప్రతీతేశ్శృంగా రరసాభివ్యక్తిః॥ఉపేతి॥ మేమవఉపోపవరాంగస్యాంత్యంతసమీపే కర మృశపాణినాస్పృశ అత్ర సంగతయోర్నాయకయోస్తత్తత్సల్లా సా ద్యనుభావేనతద్వ్యంజితకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యేనచసంభోగశృ గారప్రతీతిః॥ జాయేతి॥పత్యేప్రియాయ ఉశతీకామయమానాసువా

వాహనాఅధిషవణౌఇత్యాదౌరూపకం। యస్యాముశంతఃప్ర
హరామశేపం।ఉపోపమేపరామృశ । జాయేవపత్యఉశతీసు
వాసాఇత్యాదిషుశ్శృంగారరసః। తేషామసురాణాంత్రిస్రఃపు
రఆసన్నిత్యాదిషువీరరసః। యోవాఅస్యపశుమత్తిమాగ్ స
గ్ సోత్తీత్యాదౌబీభత్సరసః। కోమోహఃకస్తథాశోకఇత్యా
దౌశాంతరసః।ఏవమన్యేపిగుణాలంకారరసాస్తత్రతత్రద్ర
ష్టవ్యాః । అతస్తదవబోధనార్థంగుణాలంకారరసాదిప్రతి
పాదకకావ్యమీమాంసారంభోప్యధ్యయనవిధ్యనుమతఏవేతి
సంతోష్టవ్యమాయుష్మతా ౯, అంగానివేదాశ్చత్వారోమీ
మాంసాన్యాయవిస్తరః।పురాణంధర్మశాస్త్రంచవిద్యాహ్యే

స్సూక్ష్మాంబరధారిణీజాయాభార్యేవ - అత్రాపినాయికారూపాలంబన విభావేనతదలంకరణరూపోద్దీపనవిభావేనకాలాక్షమత్వలక్షణౌత్సుక్యే చశృంగారరసాభివ్యక్తిః ॥ తేషామసురాణాంత్రిస్రః పురఆసన్నిత్యాది వాక్యేషుత్రిపురసంహారోత్సాహప్రతీతేర్వీరరసాభివ్యక్తిః॥యఇతి॥ స్యసత్రయాగదీక్షితస్య- అత్రవపాపురోడాశాదిప్రాశనంమాంస భక్షణమిత్యుక్త్యాజుగుప్సాప్రతీతేర్బీభత్సరసాభివ్యక్తిః॥ కఇతి॥ అ జ్ఞానోదయాన్మోహశోకయోః క్షేపవశాదభావసంభావనయాశమ తీతేశ్శాంతరసాభివ్యక్తిః॥ ఏవమితి॥ తత్రతత్ర కావ్య లక్షణలక్షి తేషు షుతేషువాక్యేష్విత్యర్థః ౯. తస్మాదితి॥ అస్యైవవివృతిర్విషయ ప్రయో

జనసద్భావాదిత్యాదిహేతూపపాదనం-అత్ర ప్రయోజనసద్భావాదిత్య నేనైవపురుషార్థపర్యవసాయిత్వప్రతీతేస్తదనుక్తిరితి జ్ఞేయం - అనవద్య మదుష్టం-అనుమూలమిలియావత్ ౧౦॥ఇతీతి॥ఇతిశబ్దస్సమాప్తౌ। ఇతిహే తుప్రకరణప్రకారాదిసమాప్తిష్విత్యమరః-శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రంచయ ద్ధరితగోత్రంతస్యవతంసోఽలంకారభూతస్సచాసౌ వారాణశీవంశపద్మా కరప్రభాతభానుశ్చ తేన- పదవాక్యప్రమాణాని వ్యాకరణపూర్వమీమాం సాన్యాయవైశేషికశాస్త్రాణి తాన్యేవపారావారాస్సముచ్చారిస్తేషాం

తాశ్చతుర్దశేతిచతుర్దశసువిద్యాస్థానేషు కావ్యమీమాంసా యాఅపరిగణనాదనుపాదేయత్వమితినశంకనీయం। తథాసతి రామాయణాదేరనుపాదేయతాప్రసంగాత్। తస్మాద్విషయ ప్రయోజనసద్భావాన్నిషేధస్యాన్యవిషయత్వాన్మూలప్రమా ణసద్భావాచ్చ కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితిస ర్వమనవద్యం ౧౦, ...*

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్ర వతంస వారాణశీ వంశపద్మాకర ప్రభాత భానునా పదవాక్య ప్ర మాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ పర్వతనాథ సూరిపండితమండలేశ్వర సూనునా శ్రీయల్లమాంబా గర్భర త్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యావి భూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకుల తిలకయశోఘనసారసురభితేసాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకా రశాస్త్రే గ్రంథారంభసమర్థనంనామప్రథమస్తరంగః॥****

పారీణః పారంగతః మహోపాధ్యాయస్సాంగవేదాధ్యేతాచ యఃపర్వ తనాథసూరిస్సఇతిపండితమండలేశ్వరః పండితసార్వభౌమస్తస్యసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భపవరత్నాకరస్తస్మిన్పారిజాతేన - చతుర్దశవిద్యాప వి భూషణానితాన్యస్యసంతీతితద్వతా - శ్రీధర్మఇతిసంఖ్యావాన్పండిత స్తేన-సంఖ్యావాన్పండితఃకవిరిత్యమరః-శ్రీమద్రఘుకులతిలకస్యశ్రీరామ స్యయశఏవఘనసారస్తేనసురభితేఽధివాసితేతత్ప్రతిపాదనప్రకాశితఇతి యావత్ -ప్రథమస్తరంగః-సమాప్తః శేషమన్యత్ తత్తత్రైవ బోధ్యం॥

ఆస్థామందిరమితి॥ దేవస్యవిష్ణోరాస్థామందిరంతత్త్వ థా ప్రతిపాదకత్వా
త్తన్నివాసస్థానత్వవ్యపదేశః అన్యత్ర ముఖ్యాగారభూతః-త్వంగంత్వం
కాశమానాస్తుంగామహాంతశ్చయేతరంగాఃపరిచ్ఛేదపి శేషాస్తఏవచల
న్నతతరంగాస్తేషాంరింగణభరైరాటోపాతిశయైరంగీకృత ఆడంబరో
శయోయస్యసతథోక్తః-అపరిత్యక్తగంభీరఘోషశ్చ - తాదృశ్యో
మానిర్మలానిర్దోషాశ్చయాధర్మసూరికవితారసోల్లసితశబ్దార్థ రచనాస్తా
వసోల్లాసకల్లోలిన్యఃమహానద్యస్తాభిఃపూర్ణః - మహానద్యాశ్రయభూ
శ్చ-కర్ణౌచమనశ్చహరతీతితథోక్తః- శ్రోత్రాంతఃకరణానందకరశ్చ

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వం
గత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మ
లధర్మసూరికవితాసోల్లాస కల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహ
రోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥ ౩౬॥ ధర్మాంతర్వాణివ
ర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశా
చ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే । వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీ
ర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాం తస్యాలంకార
శాస్త్రేరఘుపతివిభుకేచాదిమోయంతరంగః॥ ౩౭॥ ****

సాహిత్యరత్నాకరపవరత్నాకరఃవిజయతే ॥ అత్ర సావయవరూపకా
ప్రాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౬॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ వివరణంప్రసిద్ధ
గురువాక్ప్రభాకరగ్రంథః-సాంఖ్యంసాంఖ్యశాస్త్రంచతానిముఖ్యాన
ద్యానియేషాంతేతథోక్తాస్తేచతెఆగమాశ్శాస్త్రాణి,తెషాం - శిష్టంస్పష్ట
అత్ర చకారఃపూరణార్థః॥****************************

ఇతిశ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితె సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేప్రథమఃప్రస్థః,
శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అభిధాతరంగః—౨.

ఏవం కావ్యమీమాంసాశాస్త్రమారంభణీయమితినిర్వ్యూహ్య సంప్రతికథానాయకస్యరఘునాయకస్యగుణాన్ కతిచిద్వివేక్తుకామస్తానుద్దిశతి- అథేతి-అథగ్రంథారంభసమర్థనానంతరం॥ మహాకులీనత్వమితి॥ మహాకులీనత్వాదయోమీసప్తనాయకస్యగుణాః గ్రంథిప్రకాశంతే॥౧॥ మహాకులీనత్వమిత్యుద్దేశవచనేనైవ-మహాకులీనతానామకులేమహతిసంభవఇతిలక్షణంసిద్ధవత్కృత్యోదాహరతి॥ఆవాసఇతి॥ ఆవాసఆశ్రయః - గోచరఇతియావత్-త్రిమూర్తితనుభృత్ కాలత్రయేపిబ్రహ్మవిష్ణురుద్రస్వరూపధరః-త్రివేదీమయఃతథైవత్రయీరూపః-ప్రభవోజన్మహేతుః-కూటస్థఇతి

అథకృతినాయకేరఘునాయకేనాయకగుణానాహ

శ్లో॥ మహాకులీనత్వ ముదారతా చతథామహా భాగ్యవిదగ్ధభావౌ । తేజస్వితాధార్మికతోజ్జ్వలత్వ మమీగుణాఃజాగ్రతినాయకస్య ॥ ౧ ॥ మహాకులీనతా యథా ॥ ఆవాసః కథమస్మదాది వచసాం వంశోరఘూణాం భవేద్యస్యాసీత్ప్రభవస్త్రిమూర్తితనుభృద్భానుస్త్రివేదీమయః। యత్సంభూతభగీరథస్యతనయాగంగాజగత్పావనీయత్రవ్యక్తి ముపాగతస్సభగవానాత్మనాశ్రీపతిః॥ ౨॥ ఉదారతాయథా॥ప్ర

యావత్-స్యాజ్జన్మహేతుః ప్రభవఇత్యమరః-జగంతిస్వర్గమర్త్యపాతాళలోకాన్మందాకినీగంగాభోగవతీరూపైఃపావయతీతి తథోక్తా-భగవాన్షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నః । ఐశ్వర్యస్యసమగ్రస్యవీర్యస్యయశసశ్శ్రియః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చైవషణ్ణాంభగఇతీరితఇతిస్మరణాత్ - వ్యక్తిమావిర్భావం-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః - స్వభావోక్తిరసౌచారుయథావద్వస్తువర్ణనమితిలక్షణాత్ ॥౨॥ యద్విశాలీనతాచ్ఛీల్యమౌదార్యంతన్నిగద్యతఇతిలక్షితమౌదార్యముదాహరతి-ప్రత్యాసన్నేతి॥ ప్రత్యాసన్నం

ప్రాసాదాన్నత్యాత్సన్నికృష్టం యత్సుధాంశుబింబం తదేవముకుర
స్మింత్సంలక్ష్యమాణాని సందృశ్యమానాన్యాననానియాభిస్తాః- సర్వా
మప్యేకదాసందర్శనాసంభవాద్గతివశేనయదాయస్యాస్తదాభిముఖ్యే
పతితదాసాతస్మింత్స్వసౌందర్యంపశ్యతీతిభావః-ఔదార్యంకథయంతి-
భ్రమస్నేహమాఖ్యాతివపురాఖ్యాతిభోజనం। ఆచారఃకులమాఖ్యాతి
ద్యామాఖ్యాతిభూషణమితివత్తాసాంతాదృగ్వైభవేనైవ తదౌదార్య
మనుమీయతఇతిభావః-అత్రసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనాదుదాత్తాలంకారః-
దాత్తమృద్ధిశ్చరితంశ్లాఘ్యంచాన్యోపలక్షణమితిలక్షణాత్- చంద్రబిం
సౌందర్యావలోకనస్య దిగధీశాంగనాభిస్సహసల్లాపస్య చాసంబంధే
సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిరితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౩॥ అథ
హాభాగ్యంలక్షయతి॥సర్వేతి॥సర్వాచసాసర్వంసహాచసర్వసర్వంస

త్యాసన్నసుధాంశుబింబముకురేసంలక్ష్యమాణాననాశ్చంచ
త్కాంచనమూర్తరత్నఖచితప్రాసాదశయ్యాసనాః। సుం
దర్యోవిదుషాంసురేంద్రతరుణీసల్లాపలీలారసేసంసక్తాః కథ
యంతిరాఘవవిభోరౌదార్యమత్యద్భుతం॥ ౩॥ సర్వసర్వంస
హైశ్వర్యంమహాభాగ్యముదీర్యతే॥ యథా ॥ ఆచక్రవాళవ
సుధాతలచక్రవాళంసర్వేనరాధిపతయస్సురాసురేంద్రాః
నీరాజయంతిరఘునందనపాదపీఠం కోటీరకోటిఘటితస్ఫుటర

తస్యాఈశ్వరోధిపస్తస్యభావస్సర్వసర్వంసహైశ్వర్యం॥ఉదాహరతి॥
చక్రవాళేతి॥ఆ చక్రవాళాల్లోకాలోకపర్వతాదాచక్రవాళంచక్ర
ళాచలపర్యంతమిత్యర్థః-లోకాలోకశ్చక్రవాళఇత్యమరః- తచ్చతద్వ
ధాతలచక్రవాళంచఆచక్రవాళవసుధాతలచక్రవాళం- చక్రవాళం
మండలమిత్యమరః- అత్రతలశబ్దస్యస్వరూపార్థకత్వం - అధస్స్వరూ
యోరస్త్రీతలమిత్యమరః- తదభివ్యాప్యాచక్రవాళవసుధాతలచక్ర
ళం-చక్రవాళపర్వతపర్యంతాఖిలభూమండలమభివ్యాప్యేత్యర్థః- అత
శ్చాశ్లేషేణాదిమస్యమర్యాదార్థకత్వమంతిమస్యాభివిధ్యర్థకత్వంచ
ధ్యం-అభివిధిరభివ్యాప్తిః-స్థితాఇతి శేషః - రఘునందనపాదపీఠంనీర
యంతిపాదపీఠస్యపురతోనమంతీత్యర్థః- ఏతేనలోకాంతరాధిపత్యప్ర

ర్మహాభాగ్యస్యకైముత్యన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్తిరలంకారః- కైముత్యే
నార్థసంసిద్ధిరర్థాపత్తిరలంక్రియేతిలక్షణాత్ ॥౪॥అథనైదర్ఘ్యంలక్షయ
తి॥కృత్యేతి॥కృత్యేవస్తుషుకర్తవ్యార్థేషు॥ఉదాహరతిసీతేతి॥ఆత్మనోలఘు
తాందారాపహరణజన్యలాఘవంచ- శ్వేతాతపత్రాణాంరావణసంబం
ధిశ్వేతచ్ఛత్రాణామయుతస్యచ్ఛేత్తుః-సప్తసాలోన్మూలనేశ్వేతాతపత్ర
చ్ఛేదనేప్యేకేషుణేత్యనువర్తతే-జిహ్మాయతేజిహ్మా మందఇవాచరతి -
జిహ్మాస్తుకుటిలేమందఇతివిశ్వః-అన్యేషాంకాకథేత్యపిశబ్దార్థః- అత్రపూ
ర్వార్ధేగమ్యమానస్యరావణసంహారస్యభంగ్యంతరేణోక్తత్వాత్పర్యా
యోక్తవలంకారః-పర్యాయోక్తంతుగమ్యస్యవచోభంగ్యంతరాశ్రయ
మితిలక్షణాత్ ॥౫॥అథతేజస్వితా॥జగత్ప్రకాశకత్వంయత్తైజస్విత్వంతదు

త్సదీప్తైః ॥ ౪ ॥ కృత్యవస్తుషుచాతుర్యంవైదగ్ధ్యమభిధీయ
తే॥ యథా॥సీతాశోకమమర్త్యదైన్యమసురక్రౌర్యంచమం
దోదరీకంఠేమంగళసూత్రమాత్మలఘుతామేకేషుణాయోలు
నాత్। లీలోన్మూలితసప్తసాలవితతేశ్వేతాతపత్రాయుతచ్ఛే
త్తుస్తస్యవిదగ్ధతావివరణేబ్రహ్మాపిజిహ్మాయతే॥ ౫ ॥ తేజస్వి
త్వంయథా ॥ తత్తాదృక్ప్రౌఢదోషాచరతిమిరభరోల్లుంఠనా
కుంఠశక్తేస్సర్వతోవిజృంభమాణస్ఫురణరఘుపతి స్ఫారతే
జఃఖరాంశోః। తత్తద్బ్రహ్మాండభాండే విమలతరవియన్నీరనీ
రంధ్రగర్భేబింబాపవస్ఫురంతిప్రతిఫలితతనోర్యాన్నమేకైక

చ్యుతఇతిలక్షణం॥ఉదాహరతితత్తాదృగితి॥తత్తాదృశోఽనుపమాః ప్రౌఢాః ప్ర
సిద్ధాశ్చదోషాచరారాక్షసాస్తఏవతత్తాదృశఃప్రౌఢాగాఢాదోషాసురా
త్రిషుచరంతీతిదోషాచరాశ్చయేతిమిరభరాఅంధకారాతిశయాస్తేషాము
ల్లుంఠనేహరణేఅకుంఠశక్తేరప్రతిహత సామర్థ్యస్య-విమలతరం యద్వి
యత్తదేవనీరం తేననీరంధ్రః పరిపూర్ణోగర్భోయస్యతస్మిన్- తత్తద్బ్ర
హ్మాండభాండే- తేషుతేషుబ్రహ్మాండభాండేషు- జాతావేకవచనం- ప్ర
తిఫలితాతనుర్యస్యతస్య- సర్వతోవిజృంభమాణం స్ఫురణంయస్యతత్త
థోక్తం- తచ్చతద్రఘుపతిస్ఫారతేజశ్చతదేవఖరాంశుస్తస్యబింబాఃప్ర
తిబింబాపన-బింబో(స్త్రీ)మండలంత్రిష్వితిపుంలింగతా-బింబంఫలేబింబికా

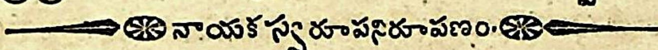
యాః ప్రతిబింబే చ మండల ఇతి విశ్వః- ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి। అ-
కారాగ్స్వవృణోతి అత్రేతి॥ అపహ్నవాలంకారభేద ఇతి- తత్తద్బ్రహ్మాండ-
తేషు సూర్యేషు సూర్యత్వమవధారణేనాపహ్నుత్య ప్రతిబింబత్వారోపా-
త్ - అతిశయోక్తి రూపకశ్లేషాశ్చేతి- ప్రతాపభానోః ప్రతిఫలనాసంబ-
ధేపి సంబంధోక్తేః దోషాచరాదిషు తిమిరభరత్వాద్యారోపాత్ తత్తా-
క్ప్రథదోషాచరేత్యత్రార్థద్వయప్రతిపాదనాచ్చ- ఏతేషాం సంకర ఇతి
గాంగిభావలక్షణ ఇత్యర్థః - అపహ్నవస్యాతిశయోక్త్యుత్థాపితత్వాద-
యోక్త్యపహ్నవయోః- వియదాదిషు నీరత్వాద్యారోపస్యాతిశయోక్త్యు-
పకారకత్వాద్రూపకాతిశయోక్త్యోః - తేజసి ఖరాంశుత్వారోపస్యత-

సూర్యాః ॥ అత్ర సకలబ్రహ్మాండప్రకాశకస్య రఘుకులతిలక
ప్రతాపసూర్యస్య గగనజలపూరితే ఏకైకస్మిన్బ్రహ్మాండే ప్రతి
ఫలితమూర్తేః ప్రతిబింబా ఏకైకసూర్యాస్సంతః స్ఫురంతి న
తు తదితరే సవితారస్సంతీత్యపహ్నవాలంకారభేదః । అతిశ
యోక్తిరూపకశ్లేషాశ్చేత్యేతేషాం సంకరః॥ ౬॥ ధార్మికత్వం
యథా ॥ తాతాజ్ఞాచరణాద్వనంగతవతస్సంత్యజ్య రాజ్యశ్రి
యం కైకేయ్యామవికారిణశ్చ భరతశ్ఛందేప్యనావర్తినః ।
యాతాయాహితసోదరాయ శరణం లంకాశ్రియం యచ్ఛత
స్తస్మాద్దాశరథేస్సురాసురనరేష్వన్యోనధన్యోజనః ॥ ౭ ॥ ఉ
జ్జ్వలత్వం సౌందర్యం- యథా॥ యత్సౌందర్యమవేక్ష్య జీర్ణము
నయో వా తాంబుపర్ణాశనా ధైర్యం నార్య ఇవాపసార్య సహ

దృగిత్యాది శ్లేషానుగ్రాహకత్వాద్రూపకశ్లేషయోశ్చేతిబోధ్యం॥౬॥ అథ
ధార్మికత్వం॥ ధర్మైకాయత్తచిత్తత్వం ధార్మికత్వముదీర్యత ఇతిలక్ష
ణం॥ ఉదాహరతి తాతాజ్ఞేతి॥ కైకేయ్యాం విషయే అవికారిణః ముఖసం
కోచాదివికారశూన్యాదిత్యర్థః- భరతస్యఛందేఽయోధ్యాం ప్రతిపునరా
గమనాభిప్రాయేసత్యపి- అభిప్రాయశ్ఛంద ఆశయ ఇత్యమరః - అనా
వర్తినః వనాదనివృత్తాత్ - యచ్ఛతో దాతుః- అత్ర తకారయకారాణా
రేకైకస్యాసకృదావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసః॥ ౭ ॥ రూపసంపన్నదేహ
త్వమౌజ్జ్వల్యం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షితముజ్జ్వలత్వముదాహరతి॥ యదితి॥ శా

తాంబుపణ్ణాశనాః- భక్ష్యభోజ్యాదిమధురాహారగంధాసభిజ్ఞా ఇత్యర్థః - ఇతికామానుద్దీపనోక్తిః- కించజీర్ణమనయోజరద్రూపయః- యదితిసౌంద ర్యవిశేషణం- సమస్తత్వేనయచ్ఛబ్దస్యరామార్థకత్వేతత్త్వవేత్యత్రత చ్ఛబ్దస్యసౌందర్యార్థకత్వానౌచిత్యాత్ - సౌందర్యం - ఆవేధ్యారోప్య విక్షేప్యబంధనీయైరభూషితం।యద్భూషిత మివాభాతిత ద్రూపమితికథ్య తఇతిలక్షణలక్షితంరూపం-సహజం - తత్తత్తపోవిఘాతాగతాప్సరస్సౌం దర్యసంగీతనృత్తాదిసమాకలనేపినుస్థిరమిత్యర్థః- సంభోగంవద్రుఃకిల-అ త్రకిలేతివార్తాయాం- సంభావనాయాంవార్తాయాంస్మృతా వను నయేకిలేతిరత్నమాలా- అభిదధేఅభిహితం- అత్రానునురూపయోరామ మారరూపయోర్ఘటనోక్తే ర్విషమాలంకారభేదః - విరుద్ధకార్యస్యోత్ప

జంసంత్యజ్యలజ్జామపి।సంభోగంకిలవవ్రురిత్యభిదధేపౌరాణి కైస్తత్త్వరామస్యక్వనుకామరూపవిభవస్త్రీస్రిమాత్ర నేత్రప్రియః॥యదితిభిన్నంపదం॥౮॥ అథనాయకస్వరూపంని

నాయకస్వరూపనిరూపణం

రూప్యతే॥కీర్తిప్రతాపసంపన్నఃపుమర్థత్రయతత్పరః।ధురం ధరశ్చగుణవాన్నాయకఃపరికీర్త్యతే॥ తత్రప్రతాపసంపత్తిః పాగేవపార్శ్వర్శి॥కీర్తిసంపత్తిర్యథా॥ నగ్రస్తస్తమసానచా హ్నామలినోదర్శేననోకర్శితో నైవాస్తంగతిమాన్నచాంకిత త

త్త్రిర్యత్రానర్థస్యవాభవేత్ । విరూపఘటనాచాసౌ విషమాలం కృతిస్త్రి ధేతిలక్షణాత్ - యత్సౌందర్యమిత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యశ్రీరామపరత్వభ్రాం తింవారయతి- యదితిభిన్నంపదమితి ॥ ౮ ॥...................

ఏవంనాయకగుణాన్నిరూప్యసంప్రతితదాశ్రయభూతనాయకస్వరూపని రూపణంప్రతిజానీతే అథేతి॥కీర్తీతి॥ కోశదండజంతేజఃప్రతాపఃసప్రభా వఃప్రతాపశ్చయత్తేజఃకోశదండజమిత్యమరః- గుణవాన్పూర్వోక్తమహా కులీనత్వాదిభిర్మహామహిమపాండిత్యప్రభృతిభిశ్చగుణైర్యుక్తః॥తత్రేతి॥ తత్రతస్మిన్నాయకే - ప్రాదర్శితత్తాదృగిత్యాదితేజస్విత్వోదాహరణే ప్రదర్శితా॥కీర్తిసంపత్తిముదాహరతి నగ్రస్తఇతి॥తమసారాహుణా-రా హోర్ధ్వాంతంతెగుణేతమఇత్యమరః-నగ్రస్తోనగృహీతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తురా

హుణా గ్రస్యతే-ఏవమగ్రేపియశశ్చంద్రేతత్తద్ధర్మనిషేధేనైవప్రసిద్ధ
చంద్రవ్యతిరేకేణతత్తద్వైశిష్ట్యంబోధ్యం - నిర్దోషస్తమోగ్రస్తత్వాది
షేభ్యోనిర్గతః-ప్రసిద్ధచంద్రస్తుసదోషః- యశోరూపశ్చంద్రమాయ
శ్చంద్రమాః-అత్రప్రసిద్ధచంద్రాద్రామచంద్రకీర్తిచంద్రస్యాధిక్యప్ర
పాదనాద్వ్యతిరేకాలంకారః-భేదప్రధానసాధర్మ్యముపమానోపమేయ
యోః।ఆధిక్యాల్పత్వకథనాద్వ్యతిరేకస్సఉచ్యతఇతిలక్షణాత్॥ గ్రః
త్తివిశేషేణోదాహరణాంతరమాహ॥ఉద్వేలాదితి॥ ఉత్సృష్టేవేలేకూ
కాలౌయేనతస్మాత్,ఏతేనకూలేన ఆకల్పస్థాయిత్వాత్కాలేనచనియం
త్రాత్ప్రసిద్ధసాగరాత్సర్వదేశేషుసర్వదాచవ్యాపనశీలస్యశ్రీరామస

నుర్గోపాత్తికశ్రీరపి। లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధానో
పంగుభావంగతోనిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతోయశ
శ్చంద్రమాః ॥ ౯ ॥ యథావా॥ ఉద్వేలాద్గుణసాగరాద్ర
ఘుపతేర్నిర్ధూతదోషాకరాదాసీత్కోఽప్యవిపల్లవస్సుభయశో
మందారభూమీరుహః। నానాభూధరబీజసాగరరసాన్గర్భేభి
తోబిభ్రతిబ్రహ్మాండానిఫలానియత్రబహుశస్సంశ్లిష్యసం
జాగ్రతి॥ వేలాశబ్దేనకూలకాలౌద్వావపివివక్షితౌ- తేనోద్వే
లశబ్దేనదేశకాలనియంత్రితాత్ప్రసిద్ధసాగరాద్రామగుణసా
గరస్యవ్యతిరేకోదర్శితః- నిర్ధూతదోషాకరాదిత్యత్రాపితథై
వ- అవిపల్లవః-పృథుపత్రైఃపల్లవవ్యతిరేకశూన్యః। కీర్తిపక్షేవి
పల్లేశేనాపిరహితః- నానాభూధరాఏవబీజానిసాగరాఏవర
సాగరస్యవిశేషోదర్శితః-వేలాబ్ధితీరాబ్ధివృద్ధ్యోః కాలమర్యాదయోరపీ
రత్నమాలా-నిర్ధూతాదోషాకరాదుష్టాయేనతస్మాత్-తద్గుణకీర్తనేనదు
తదూరీకరణాదితిభావః-ప్రసిద్ధసాగరస్తూదయాస్తమయయోరంగీకృ
దోషాకరఇత్యాశయః-కోపివిలక్షణః-ప్రాయేణవిలక్షణాదుత్పన్నోపివి
క్షణోభవతీతిభావః-వైలక్షణ్యమేవప్రతిపాదయతి నానేత్యాదినా॥
భ్రతిదధంతిబహుశోబహూనిబ్రహ్మాండాని ఫలానీతివ్యస్తరూపకం స
జాగ్రతిప్రకాశంతే॥ తత్తత్పదార్థప్రతిపాదనపూర్వకమలంకారాన్వ
ణోతి వేలాశబ్దేనేతి॥ తథైవేతి వ్యతిరేకోదర్శితఇత్యర్థః॥ అతెత్రిః

సన్నిత్యాదినా చేదిత్యంతేన - అనువృత్తత్వాభావాచ్ఛుక్లాదీనాంవ్యక్తిభి
న్నత్వేనానుగతత్వాభావాదిత్యర్థః - సపూర్వోక్తోదోషఆనంత్యాదిః -
సాఅవస్థాయస్యసతథోక్తః-వ్యక్తిసంకేతపక్షఇవాస్మిన్మతేప్యానంత్యాది
దోషోఽపరిహారఇతిభావః - పరిహరతి - నైవమితి-గుణాదీనామపీతి - అ
యంభావః - గుణక్రియాయదృచ్ఛాధారాణాంభేదాద్గుణాదీనాంభేదఇ
వలక్ష్యతేవస్తుతోనభేదస్తేషామైకరూప్యమేవస్వభావోభేదస్త్వౌపాధికఇ
తి - అత్రాపిశబ్దేనజాతేరివగుణాదీనామప్యేకత్వమితిజ్ఞాప్యతే- తత్రగు
ణస్యైకత్వందర్శయతి- శుక్తీతి - భ్రాంతిరేవ - వస్తుతశ్శుక్లగుణస్యైక
త్వాదితిభావః- తత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - ఏవమేవగుడతం

జాత్యాదౌసంకేతస్స్వీకృతః-తత్రజాతేరనువృత్తత్వేపిగుణ
క్రియాయదృచ్ఛాశబ్దానామనువృత్తత్వాభావాత్సదోషస్తద
వస్థఇతిచేన్నైవం। గుణాదీనామప్యేకైకత్వాంగీకారాత్।
శుక్తిస్ఫటికాదిషుశుక్లగుణస్య భేదేనప్రతీతిస్తుభ్రాంతిరేవ।
దృశ్యతేహిబహుతరంగేషు ప్రతిబింబితస్య రవేరేకస్యాపిత
త్తదాశ్రయభేదేనభేదాధ్యారోపః తస్మాదేవంజాత్యాది చ
తుష్టయమపియథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తమితిస్థితం ౯. అ
న్యేపునరుక్తపక్షేష్వపరితుష్యంత స్సర్వత్రాపి జాతిరేవప్ర
వృత్తినిమిత్తమితిమన్యంతే।అపరితోషశ్చేత్థం। నతావజ్జాత్యా
దిచతుష్టయంయథాయథంప్రవృత్తినిమిత్తం। ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యవైవిధ్యాపత్తేః। పకస్యాపవజాతేః ప్రవృత్తినిమిత్త

డులాదిపాకక్రియాయాడిత్థాదినిష్ఠస్వరూపస్యచైకత్వమూహ్యం - నిగ
మయతి. తస్మాదితి-ఏవముక్తప్రకారేణ-స్థితంస్థిరః ౯, సంప్రతిస్వాభిమ
తంమతమాహ - అన్యేపునరితి- పారిశేష్యాన్మీమాంసకాస్త్విత్యర్థః- స
ర్వత్రాపీతి- గవాదిశబ్దేష్వివశుక్లాదిశబ్దేష్వపీత్యర్థః - అపరితోషప్రకా
రందర్శయతి - నతావదితి - తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి- ప్రవృత్తినిమి
త్తస్యేతి- వైవిధ్యంనానాత్వం తస్యాపత్తేరాపాదనాత్ - ప్రవృత్తినిమి
త్తనానాత్వమనుపపన్నమితిభావః- తర్హితద్వైవిధ్యాపగమోపాయః
కఇత్యత్రాహ - ఏకస్యాఇతి - [illegible] - తద్వైవిధ్యాభ్యుపగమస్య

ప్రవృత్తినిమిత్తనానాత్వాంగీకారస్యాయోగాఽసంభవస్తస్మాత్-సర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్తద్వైవిధ్యమవసరతీతిభావః - ఏవంసర్వత్రజాతిరేవప్రవృత్తినిమిత్తమితిప్రతిపాద్యతత్సముపపాదనపూర్వకంనిగమయతి - తథాచేతి - ననుజాతిగుణక్రియావాచకేషుతత్తద్బాహుళ్యాదస్తుజాతిః - డిత్థాదీనామేకైకత్వాత్కథం తత్రజాతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే-డిత్థాదీనామితి- అయంభావః-పరిమాణభేదేనద్రవ్యభేదాంగీకారాదుపచయాపచయాభ్యాంశరీరాణాంప్రతిక్షణభిద్యమానతయాడిత్థత్వాదిరపిజాతిరేవేతి - తథాఽపిద్రవ్యస్థలేపీత్యర్థః -డిత్థత్వాదావేవేతి- సంకేతఇత్యనువర్తతే - మమ్మటపాదైస్తుయదృచ్ఛాశబ్దస్థలేబాలవృద్ధశుకాద్యుదీరణ భేదాచ్ఛబ్దగతా బాల్యయౌవనాద్యవస్థాభేద సంసిద్ధ

త్వేసంభవతితద్వైవిధ్యాభ్యుపగమాయోగాత్ । తథాచగవాదిశబ్దానాంగోత్వాదౌసంకేతః । శుక్లాదీనాంశుక్లత్వాదౌపాకాదీనాంపాకత్వాదౌ । డిత్థాదీనాంవైశేషికాదిమతేనాహారహాశ్శరీరభేదసిద్ధౌ తథాఽపిడిత్థత్వాదావేవేతి యుక్తం ౧౦. యదుక్తంబాహ్యైస్సర్వస్యక్షణికత్వాత్సామాన్యస్యాపికల్ప్యమానస్యతథాత్వాదన్యాపోహశ్శబ్దార్థఇతి । తదసత్ । సర్వస్యాపిక్షణికత్వేమానాభావాత్ ప్రత్యభిజ్ఞయాస్థాయిత్వసిద్ధేశ్చ! నచాన్యాపోహస్యశబ్దార్థతా । ఘటప్రతీతౌతదపోహరూపాఽఘటప్రతీతిః । తత్ప్రతీతౌతదపో

రిమాణవైలక్షణ్యవశాద్ద్రవ్యభేదఇత్యర్థగతాచజాతిరస్తీతి మతభేదేనాంగీకృతా- ధర్మసూరిణాత్వర్థగతైవేతివేద్యం ౧౦. ఏవంమీమాంసకమతంసర్వోత్తరత్వేనప్రతిపాద్యసౌగతమతమపాకర్తుమనువదతి- యదుక్తమితి॥ పరిహరతి- తదసదితి-అసత్త్వేహేతుంప్రతిపాదయతి-సర్వస్యాపీతిమానాభావాదనుభవాభావాదిత్యర్థః - ప్రత్యుతస్థాయిత్వంచ సిద్ధమిత్యాహ- ప్రత్యభిజ్ఞయేతి-సోయమిత్యాకారయేత్యర్థః-అనిష్టాంతరమాహ ఘటప్రతీతావితి- ఘటస్యప్రతీతౌజ్ఞానేతదపోహస్తద్భేదోరూపంయస్యాస్సాతథోక్తా - అఘటస్యఘటేతరస్యప్రతీతిః - అపేక్షితేతిశేషః-తత్ప్రతీతౌచఘటేతరజ్ఞానేతుతదపోహరూపాఘటేతరభేదరూపాఘటప్రతీ

రపేక్షితేతి - అయంభావః- ఇతరభేదస్యశబ్దార్థత్వేన ఘటజ్ఞానేఘటేతర జ్ఞానస్యఘటేతరజ్ఞానేఘటజ్ఞానస్యచవిషయత్వాపేక్షా వశాదన్యోన్యాశ్రయఇతి ౧౧, నైయాయికమతమపాకర్తుమాహ యదప్యుక్తమితి॥ అత్రాపిశబ్దేనైతదపిబాహ్యమతవదసమంజసమితిసూచితం- తత్రేతి-సర్వఇతి - ప్రాతిస్వికేనవిశేషేణ - వేద్యతేజ్ఞాయతేహి- విశిష్టజ్ఞానంవిశేషణజ్ఞానజన్యమితి నియమాద్విశేషణభూతధర్మఘటిత స్సన్నేవధర్మీజ్ఞాయతఇతిసర్వానుభవఇతిభావః - భవతుకింతతఇత్యాశంక్యవిశేషాకారేణాహ - గోవ్యక్తిశ్చేతి- చస్త్వర్థః - ఇదంవ్యక్తిమాత్రోపలక్షణం- గోశబ్దాద్గోశబ్దోచ్చారణాత్ -గోవ్యక్తిః ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానైల్యారుణ్యాదివిశేషధర్మసహితానప్రతీయతే- తత్రహేతుమాహ-నహీతి-అన్యో

హరూపాఘటప్రతీతిరితి పరస్పరాశ్రయత్వప్రసంగాత్ ౧౧ ; యదప్యుక్తం నైయాయికైః జాత్యాలింగితావ్యక్తిశ్శబ్దార్థఇతి।తత్రబ్రూమః । సర్వోహిధర్మీప్రాతిస్వికేనసామాన్యేనవాకేనచిద్ధర్మేణఘటితోవేద్యతే । గోవ్యక్తిశ్చనగోశబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతే । నహిప్రత్యక్షేణేవాన్యోన్యవిలక్షణజ్ఞానంశబ్దాద్భవతి। కింత్వాకృతిధర్మికతయైవ।తతశ్చ । విశేష్యంనాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణఇతి న్యాయేనవిశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థః । నచజాతేరుపల

న్యవిలక్షణజ్ఞానంపరస్పరవైలక్షణ్యజ్ఞానం- హిహేతౌ - యథావ్యక్తిదర్శనాన్నీలారుణాదివైలక్షణ్యజ్ఞానంభవతితథా శబ్దోచ్చారణాన్నస్యాదిత్యర్థః - తతశ్శబ్దాత్ప్రాతిస్వికధర్మఘటితానప్రతీయతఇతియోజ్యం-తర్హికథంప్రతీయతఇత్యత్రాహ - కింత్వితి-ఆకృతిర్జాతిర్ధర్మోయస్యాస్సాతథోక్తాతస్యాభావస్తత్తాతయాజాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-గోవ్యక్తిశ్శబ్దాత్ప్రతీయతఇతిపదత్రయమనువర్తతే - గోశబ్దోచ్చారణాద్గోవ్యక్తిర్గోత్వఘటితైవప్రతీయతఇత్యర్థః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ- తతశ్చేతి-విశేష్యమితి - అభిధాముఖ్యార్థాభిధాయినీశక్తిః విశేషణేజాతౌక్షీణశక్తిఃసమాప్తసామర్థ్యాసతీవిశేష్యంనగచ్ఛేత్ - విశేష్యభూతాంవ్యక్తింస్ప్రష్టుంనశక్నుయాత్ - ఇతితాంత్రికోక్తప్రక్రియయావిశేషణభూతా జాతిరేవ

శబ్దార్థోముఖ్యార్థఇత్యర్థః - అత్రావధారణేన జాత్యాలింగితవ్యక్తిశ్శబ్దా
ర్థఇతిమతమపాస్తమితిబోధ్యం - ననూపలక్షణభూతాయాజాతేఃకథంవి
శేషణత్వం కథంవాశబ్దార్థతేత్యాశంక్య విశేషణోపలక్షణయోర్వ్యావ
ర్తకత్వసామ్యేపితస్యాముపలక్షణలక్షణంనలక్ష్యతఇత్యాహ- నచేతి- జా
తేః- విశేషణభూతాయాఇతిభావః- తర్హ్యుపలక్షణంకింలక్షణమిత్యాశం
క్యవిశేషణోపలక్షణయోర్వైలక్షణ్యంలక్షయితుముపలక్షణంలక్షయతి-ధ
ర్మిణీతి-ధర్మిణిధర్మవిశిష్టేకస్మింశ్చిత్పదార్థేధర్మాంతరేణప్రతీయమానధ
ర్మాపేక్షయాఽన్యేనధర్మేణవ్యావృత్తతయాధర్మ్యంతరభిన్నతయాప్రతీ
తేజ్ఞాతేసతిప్రతీయమానం ధర్మాంతరంవ్యావర్తకధర్మాదన్యోధర్మః-
ఉపలక్షణం - భవతీతిశేషః - నన్వేతాదృగ్లక్షణలక్షితోపలక్షణశబ్దార్థః
కఇత్యత్రాహ- యథేతి-కాకవద్దేవదత్తగృహమిత్యత్రగృహే ధర్మిభూ
తేదేవదత్తగృహేస్వనిష్ఠోత్తృణత్వరూపధర్మేణ యజ్ఞదత్తాదిగృహ...

తుణత్వంశంకనీయం ధర్మిణిధర్మాంతరవ్యావృత్తతయాప్రతీ
తేధర్మాంతరంప్రతీయమానముపలక్షణం యథా గృహేప్రతీ
తేకాకః। ఇహతునశబ్దాద్వ్యక్తేర్ధర్మాంతరేణపూర్వంవ్యావృ
త్తతయాప్రతీతిః । కింత్వాకృతిధర్మికతయైవేత్యాకృతిర్విశే

...న్నతయాప్రతీతేసతికాకఃప్రతీయమానధర్మతయా ఉపలక్షణమిత్యర్థః
ఏవంలక్షణలక్షితముపలక్షణంలక్షయిత్వాజాతావుపలక్షణత్వం నలక్ష్యత
ఇత్యాశయేనాహ - ఇహత్వితి- అత్ర తుశబ్దేనవైలక్షణ్యంజ్ఞాప్యతే -
ర్మాంతరేణజాత్యపేక్షయాన్యేనధర్మేణ - అయంభావః- శబ్దోచ్చా
రణాజ్జాతింవినాకేనచిద్వ్యావర్తకధర్మేణప్రథమం వ్యక్తేః ప్రతీతిశ్చేజ్జా
తిరుపలక్షణీభవితుమర్హతీతి - తర్హి కేనధర్మేణవ్యక్తిప్రతీతిర్భవతీత్య
త్రాహ- కింత్వితి-ఆకృతిధర్మికతయైవజాతిఘటితతయైవేత్యర్థః-అత్రవ్య
క్తేఃప్రతీతిరిత్యనువర్తతే- అస్తుకింఫలితమిత్యాహ - ఇతీతి-విశేషణమేవ
నోపలక్షణమిత్యవధారణార్థః - విద్యమానత్వేసతివ్యావర్తకస్యవిశేష
స్యావిద్యమానతయా వ్యావర్తకాదుపలక్షణాన్మహద్వైలక్షణ్యమితిభా
వః - తస్మాద్విశేషణభూతాజాతిరేవశబ్దార్థఇతిపర్యవసన్నం - నను గౌ
ర్నానుబంధ్యఇత్యాదావాక్యావేదప్రతిచోదితానుబంధనక్రియాన్వయదర్శ

నాత్తస్యాపివశబ్దార్థతాసముచితేత్యాశయేనాహ - నన్వితి-వ్యక్తిమాత్రస్యాన్యాక్తేరేవ- నజాతేరితిభావః- సమాధత్తే- ఆకృతీతి- పాణిప్రదత్వాజ్జాతిఘటితైవేత్యర్థః-అన్వయధీఃక్రియాన్వయబుద్ధిః-నన్వేవంప్రకారేణాకృతేరానయనాదిక్రియాసాధనత్వసిద్ధౌ వ్యాపారరహితాయాస్తస్యాః కారణత్వాసంభవేనశబ్దార్థతానసంభవతీత్యాశంక్యకారణలక్షణస్యాన్యథాత్వాదిత్యాశయేననవాచ్యమితిసమాధత్తే-నచేతి-నిర్వ్యాపారాయాః తజ్జన్యత్వేసతి తజ్జన్యజనకత్వరూప లక్షణలక్షితవ్యాపారశూన్యాయాఇత్యర్థః- అన్యథాత్వందర్శయతి- నహీతి-వ్యాపారవత్త్వస్యనియతంవ్యాప్యంనభవతిహి- అయంభావః- కారణమాత్రేవ్యాపారవత్త్వాభావేనయత్రకారణత్వంతత్రవ్యాపారవత్త్వమితివ్యాప్త్యసంభవాదిదంలక్షణమనుపపన్నమితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి వ్యాపారోత్పాదఇతి - వ్యా

> ణమేవ। ననుకార్యాన్వయోవ్యక్తిమాత్రస్యేతిసైవశబ్దార్థఇతిచేన్న।ఆకృతిధర్మికైవవ్యక్తిరన్వయినీత్యాకృతావేవాన్వయధీః। నచనిర్వ్యాపారాయాఆకృతేర్నక్రియాసాధనత్వయోగ్యతేతినశబ్దార్థతేతివాచ్యం।నహికారణత్వంవ్యాపారవత్త్వనియతం। వ్యాపారోత్పాదేవ్యాపారాంతరాభ్యుపగమేనానవస్థాపత్తేః।కింతునియతపూర్వవృత్తిత్వనియతం। తజ్జాతావస్త్యేవ। బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాక్రియాసాధ్యతఇతిధీ

పారస్యోత్పాదేఉత్పత్తౌ - అయమాశయః - వ్యాపారస్యజన్యత్వేనతదుత్పత్తింప్రతివ్యాపారాంతరమభ్యుపగంతవ్యం - తస్యాపితాదృశత్వేనతతోఽపితత్ప్రతీతాప్రతీతిక్రమదనవస్థాస్యాదితి- తర్హికారణంకింస్వరూపమిత్యత్రాహ - కింత్వితి- నియతపూర్వవృత్తిత్వస్యనియతంవ్యాప్యం-కార్యనియతపూర్వవృత్తికారణమితి లక్షణాభ్యుపగమాద్యత్రకారణత్వంతత్రనియతపూర్వవృత్తిత్వమితినిష్కర్షః - అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-తత్ నియతపూర్వవృత్తిత్వం- తతఃక్రియాసాధనత్వసద్భావాదాకృతావేవాన్వయధీరితియుక్తమిత్యాశయః- ననునీరూపాయాజాతేః - కథంక్రియాసాధనత్వమిత్యాశంక్యాహ - బుద్ధ్యేతి-వ్యక్త్యా బుద్ధ్యాహివ్యక్త్యాజాతిఘటితతయాజ్ఞాతాయామేవ సత్యామిత్యర్థః - క్రియా ఆనయనాదిః -

సాధ్యతే- ఇతిహేతోః- ధీద్వారావ్యక్తిజ్ఞానద్వారా - ఆకృతేర్జాతేస్సాధనత్వంక్రియాసాధనత్వం- నన్వేకజ్ఞానవిషయయోర్జాతివ్యక్త్యోరేకస్యామేవకథంపక్షపాతఇత్యాశంక్యసమాధత్తే- కథమితి- తత్ర హేతుమాహ ఉక్తోత్తరత్వాదితి- ఏతత్ప్రశ్నస్యేతిశేషః- ఉక్తముత్తరంస్మారయతి - శబ్దాదితి - వ్యక్త్యాధీః వ్యక్తివిషయకజ్ఞానం - నన్వాకృతేర్వికల్పాసహత్వాత్తస్యాంవ్యక్తిధీహేతుత్వంనసిద్ధ్యతీతిశంకతే - నన్వితి - ఏతత్-ఆకృతిర్వ్యక్తిధీహేతురితివచనం - కుతఇత్యతాహ-కిమితి-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి-తత్ర హేతుమాహ-ధీభేదాపత్తేరితి - జాతివ్యక్తిజ్ఞానయోర్భేదాంగీకారేఽనుభవవిరోధోఽపసిద్ధాంతశ్చాపతతీతిభావః ....

> ద్వారాస్తిసాధనత్వమాకృతేః । కథంపునరాకృతివ్యక్త్యోరేకధీవేద్యత్వేప్యాకృతేరేవశబ్దార్థతానవ్యక్తేరితిన । ఉక్తోత్తరత్వాత్ ।శబ్దాద్వ్యక్త్యాధీరాకృతిధర్మేణైవజాయతే । నప్రాతిస్వికేనధర్మాంతరేణాస్యాస్స్ఫూర్తిరిత్యుక్తమేవ । నన్వేతదయుక్తం। కిమాకృతిః ప్రతీతావ్యక్తిధీహేతురుతాప్రతీతావా ।
> నాద్యః । ధీభేదాపత్తేః।నద్వితీయః। హేతుత్వాసంభవాత్ ।తథాచ।శబ్దధీవిషయత్వమపికథంవ్యక్తేః। అన్యవ్యావృత్తవిశేషరూపాహివ్యక్తిః । నచశబ్దాత్తథాప్రతీతిరితిచేన్నైవం । నహ్యజ్ఞాతాజ్ఞాతావాఆకృతిర్వ్యక్తిధీహేతుః। కింతుజ్ఞాయమానావస్థైవ। ద్వివిధాహిలోకేపదార్థాః స్వతంత్రాఃపరతంత్రాశ్చ

ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి - తత్ర హేతుమాహ- హేతుత్వాసంభవాదితి - బద్ధస్య పలాయన వదబుద్ధస్యహేతుత్వంనసంభవతీతిభావః- నన్వేవంసతి వ్యక్తేశ్శబ్దజ్ఞాన విషయత్వం కథమిత్యతాహ - తథాచేతి- తథాచ జాతౌవికల్పాసహాయాంసత్యాం - వ్యక్తేరితి - అతాపిశబ్దేనాకృతేర్వ్యక్తిధీహేతుత్వందూరాపాస్తమేవేతిసూచ్యతే- వ్యక్తిస్వరూప నిరూపణపూర్వకం తస్యాశ్శబ్దజన్యజ్ఞానావిషయత్వ మేవప్రతిపాదయతి-అన్యేతి-నచేతి - తథాఅన్యవ్యావృత్తవిశేషాకారేణేత్యర్థః -ప్రతీతిర్న-వ్యక్తేరితిపరిణామేనానువర్తతే-గోవ్యక్తిశ్చనగోశబ్దాత్ ప్రాతిస్వికధర్మఘటితాప్రతీయతఇతిత్వమైవోపపాదితత్వాదిత్యాశయః - నైవమి

త్యాదినాసమాధత్తే-నహీతి-కిం త్వితి-ద్వివిధాఇతి - ద్వైవిధ్యందర్శయతి-స్వతంత్రా ఇతి-స్వతంత్రా దండాదయః-పరతంత్రా జాత్యాదయః-తత్రేతి-ప్రాతిస్వికంరూపంవిశేషాకారఇత్యర్థః-పరతంత్రంజాతేర్వ్యక్త్యవినాభూతత్వాదితిభావః,భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తదితి-పరతంత్రభూతగోత్వాదీత్యర్థః-శ్రుత్య- శబ్దాత్ స్ఫురంతీఅంతర్భావితాస్వస్ఫూర్తావంతర్భావప్రాపితాచధర్మిభూతవ్యక్తిర్యస్మింస్తత్తథోక్తం - తథావిధమేవస్ఫురతి-అవధారణార్థమాహ-నాన్యథేతి-అన్యథావ్యక్తిస్ఫూర్తింవినా - అతఇతి-ధీభేదాపత్తిర్న-జాతివ్యక్త్యోరితిశేషః - వ్యక్తేరితి- అత్రాప్యతఇత్యనువర్తతే- నన్వాకృతేః ప్రాతిస్వికంరూపంపరతంత్రమిత్యుక్తం కింరూపంపారతంత్ర్యమిత్యాశంక్యతద్దర్శయతి- ఇదమితి - అపర్యవసానంపర్యవసానాభావః-పారతంత్ర్యమితియావత్ -తదపి - ఇదంవక్ష్యమాణ

తి। తత్ర స్వతంత్రాణాంజ్ఞాతానామేవహేతుత్వం । పరతంత్రాణాంతుజ్ఞాయమానతయైవ । తత్రాకృతేః ప్రాతిస్వికంరూపంపరతంత్రం। తచ్ఛబ్దాత్స్ఫురదంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తికమేవస్ఫురతి । నాన్యథా।అతోనధీభేదాపత్తిః। వ్యక్తేశ్శబ్దధీవిషయత్వంచసిద్ధం।ఇదమేవాపర్యవసానమపి । యదంతర్భావితధర్మికాధర్మధీరితి।అతఏవాక్షేపాదనుమానాద్వాపత్తేర్వావ్యక్తిధీరితినిరస్తం। నన్వేవంవ్యక్తేరపిశబ్దజన్యధీవిషయత్వేత

మేవ-యదితి- ధర్మధీరాకృతిరూపధర్మజ్ఞానం-అంతర్భావితోధర్మీయస్యాంసాతథోక్తా-తథావిధేతియత్ ఇదమేవేతిసంబంధః- జాతిస్ఫూర్తేస్స్వాంతర్వ్యక్తిస్ఫూర్తింవినా పర్యవసానాభావాత్తత్పారతంత్ర్య మితిభావః-అతఏవేతి - స్వస్ఫూర్త్యంతర్భావితధర్మిభూతవ్యక్తిస్ఫూర్తికత్వాదేవ-అస్యనిరస్తమిత్యనేనసంబంధః - ఆక్షేపాదితి - వాచ్యభూతయాజాత్యావ్యక్తిరాక్షిప్యతఇతికేచిత్ - అనుమీయతఇత్యన్యే - వ్యక్తిం వినాజాత్యన్యథానుపపత్త్యావ్యక్తిఃకల్ప్యతఇత్యపరే - ఏవంమతభేదేనవ్యక్తిధీరితినిరస్తం - కారణాంతరనైరపేక్ష్యేణవాచ్యభూతజాతిస్ఫూర్త్యైవవ్యక్తిస్ఫూర్తేరపిజాయమానత్వాదితిభావః - తర్హిజాతేరివవ్యక్తేరపివాచ్యతాపతతీతిశంకతే-నన్వితి-వ్యక్తేరపిజాతేరివేత్యపిశబ్దార్థః శబ్దజన్యధీవిష

యత్వేశబ్దజన్యజ్ఞానవిషయత్వే సతీత్యర్థః-తస్యాంవ్యక్తావపి - వాచ్యతా పత్తిః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత న్యాయేనపునర్జాత్యాలింగిత వ్యక్తేరేవవాచ్యార్థతాసిద్ధ్యతీతిచేన్నైవమిత్యాదినాపరిహరతి యస్మాదితి - ఆకృతి రూపస్యధర్మస్యస్వభావాదేవ-యత్నాంతరంవినేత్యవధారణార్థః - వ్యక్తేరంతర్భావః-భవతీతి శేషః - గోత్వాదాగవాదేరంతర్భావస్యానైసర్గికత్వాదితిభావః-తస్మాదితి-అంశద్వయందర్శయతి - ఆకృతిరితి ॥ నన్వాభయోరప్యవిశేషాద్వ్యక్త్యంశేప్యనుకోఽశః కార్య ఇత్యాశంక్య తయోర్వైలక్షణ్యమస్తీత్యాహఅత్రేతి ॥ అత్రాంశద్వయే-అనన్యలభ్యశ్శక్తితరాలభ్యోయఆకృత్యంశస్తస్యస్ఫూర్తౌ- ఏతేనవ్యక్త్యంశస్యాన్యలభ్యత్వమస్త్యేవేతిసూచితం-శబ్దశక్తికల్పనేసతి-అగతికత్వాచ్ఛబ్దశక్త్యాకల్పితా

స్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితిచేన్నైవం । యస్మాదేవమాకృతిధర్మస్వభావాదేవవ్యక్త్యంతర్భావః తస్మాదేవాత్రగవాదిశబ్దవిషయేయస్యాంస్ఫూర్తౌశక్తిఃకల్ప్యతేతత్రసాద్వ్యంశా । ఆకృతిరేకోంశో వ్యక్తిరన్యః । అతోఽనన్యలభ్యాకృత్యంశస్ఫూర్తౌశబ్దశక్తికల్పనేవ్యక్త్యంశ స్ఫూర్తేరంతర్భావోఽవర్జనీయతయాభవతి।అనన్యలభ్యవిషయత్వాచ్ఛబ్దశక్తికల్పనాయాః। ఏవంచవ్యక్త్యంశోఽకారణకస్స్యాదితిచోద్యంచనిరస్తం। నాంతరీయకస్యపృథక్కారణాపేక్షాభావాత్ । అతఏవనవిశిష్టస్యవాచ్యతా । శక్తికల్పనాగౌరవాచ్చ। నచాశాబ్దికమతవదుభ

యాంసత్త్వామిత్యర్థః-ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- అనన్యలభ్యేతి-అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థఇతితాంత్రికాః - ఏతేనతస్యామపిశబ్దశక్తిరితివాచ్యతాపత్తిరితి నిరస్తమితిజ్ఞేయం - చోద్యమాక్షేపశ్చ - చోద్యమాక్షేపాభి యోగావిత్యమరః - పూర్వోక్త వాచ్యతాపత్తి సముచ్చాయకశ్చకారః తత్ర హేతుమాహ- నాంతరీయకస్యేతి - నాంతరీయకస్యావర్జనీయస్య యేనవినాయన్నభవతితన్నాంతరీయకమితిపారిభాషికం-శక్తీతి- విశేషణే శక్త్యానిర్వాహేవిశిష్టేశక్తికల్పనాయాం గౌరవంభవేదితిభావః-నన్వాస్తువిశిష్టేశక్తిః- జాతివ్యక్త్యోరుభయోరపివాచ్యతాభవత్విత్యాశంక్య రిహరతి-నచేతి-అశాబ్దికమతవన్నైయాయికమతఇవ- అత్రోపహాస్యార్థ

వ శాబ్దికశబ్దగ్రహణం- ఉభయాపేక్షయా- కేవలజాతేరిత్యాదినామిళి
తయోఃప్రవృత్తినిమిత్తత్వముపపద్యత ఇత్యం తేన ప్రతిపాదితప్రక్రియ
యోభయాపేక్షేతిభావః- ఉభయార్థయోర్జాతివ్యక్త్యోర్విషయత్వస్యశ
బ్దశక్తివిషయత్వస్యస్వీకారశ్చన నోపపన్నః-తత్ర హేతుమాహ - శక్తేరి
తి.ప వేతి-అత్రాపి సఏవహేతురితిభావః-నిగమయతి-ఇతీతి- సర్వంజాతౌ
శక్తినిర్వాహకంయుక్తిజాలం- అవదాతంపరిశుద్ధం - అనవద్యమితియావ
త్ ౧౨, ఫలితమాహ-తదితి-చతుర్విధత్వం - చతుష్టయీశబ్దానాంప్రవృ
త్తిరితి వైయాకరణమతేచాతుర్విధ్యం-ఏకవిధత్వం- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇ
తిమీమాంసకమతేజాతేరేవశబ్దార్థత్వాత్ -వ్యవతిష్ఠతేవ్యవస్థితంభవతి- త
ద్వాచకఇతి- వాచ్యచాతుర్విధ్యమతేవాచకచాతుర్విధ్యం తదేకవిధత్వ

యాపేక్షయోభయార్థవిషయత్వస్వీకారః । శక్తేరనన్యలభ్య
విషయత్వాదేవేతిసర్వమవదాతం ౧౨, తదేవంమతభేదేన
జాత్యాదిచతుష్టయస్యజాతేరేవవాసంకేతనికేతనత్వే స్థితే
వాచ్యస్యార్థస్య చతుర్విధత్వమేకవిధత్వమేవవా వ్యవతిష్ఠ
తేతద్వాచకశ్శబ్దోపితథైవవ్యవస్థితోభవతి ౧౩, అథాభిధాం
లక్షయతి॥ముఖ్యార్థగోచరాతస్య వ్యాపృతిఃకథ్యతేభిధా ॥త
స్యవాచకస్య। ఇంద్రియాణామివశబ్దానామపిపదార్థప్రతీతి
జననానుగుణః పరిస్పందపరిణామవిలక్షణో వ్యాపారోంగీక

ృతేతదేకవిధత్వంచయుక్తమేవేతిభావః ౧౩, అథేతి - వాచ్యవాచకని
రూపణానంతరమిత్యర్థః-ముఖ్యేతి - ముఖ్యస్సాక్షాత్సంకేతితోయోర్థస్స
గోచరోయస్యాస్సాతథోక్తా-శక్తిరేవాభిధేత్యభిధానం- సాక్షాదిత్యాద
నానిరూపితస్యవాచకస్యవ్యవహితత్వాత్తచ్ఛబ్దార్థమాహ-తస్యేతి- నను
శబ్దేషువ్యాపారఃకథమస్తీత్యాశంక్యాహ - ఇంద్రియాణామితి-పరిస్పం
దశ్చలనక్రియా-పరిణామోరూపాంతరాపత్తిః-తాభ్యాంవిలక్షణః-చక్షు
రాదీనిపరిస్పందేనఘటపటాదివిషయేషుప్రవిశ్య తత్ప్రతీతింజనయంతీతికే
చిత్-ఇంద్రియాణాం విషయసన్నికర్షాత్తదాకారాకారితతయాతత్ప్ర
తీతిర్భవతీత్యన్యే-శబ్దవ్యాపారస్తుతద్విలక్షణః - అస్తుతద్వైలక్షణ్యంకిం
రూపోయమిత్యత్రాహ [illegible] నేనని

శ్చలది_త్తే నేతియావత్ - కోష్ఠఃకుసూలేచాత్మీయెకుక్షౌరంతర్గృహస్యచ గతిర్మార్గేదశాయాంచజ్ఞానేయాతాభ్యుపాయయోరిత్యుభయత్రాపి శ్వః-సంగతిప్రతిసంధానంశబ్దార్థయోస్సందర్భపర్యాలోచనమాత్రాస్స భావోయస్యసతథోక్తః - నన్వాత్మనిష్ఠస్యబుద్ధివిశేషస్యకథంశబ్దవ్యాప రత్వనిశ్చయఇత్యతాహ- సచేతి - శబ్దధర్మత్వేనేతి-శబ్దదర్శనసముద్భ త్వాత్తద్వ్యాపారఇత్యౌపచారికోయంవ్యవహారఇత్యాశయః - ప్రాంచః-నవయమిత్యాహుతం- ఆహురితిశేషః - తద్వచనస్యవికల్పా గ్రహత్వాదవశ్యమభ్యుపగంతవ్యమితిభావః- తాంవిభజతే- సేతి-ద్వైవిధ్య దర్శయతి-రూఢిపూర్వికేతి-రూఢిః ప్రసిద్ధిర్యోగోఽవయవసంబంధః ౧౪ ఆద్యాముదాహరతి- శ్రీరామేతి- అత్ర శ్రీరామయోఃక్వచిదంశేఽ భిసంధిః-చరణఏవారవిందంతస్మిన్-ముక్తిపదంముక్తిస్థానం- బంధన

రణీయః । సచకోష్ఠగత్యావిచార్యమాణస్సంగతిప్రతిసంధా
నాత్మకోబుద్ధివిశేషఏవ। సచాత్మనిష్ఠోపిశబ్దధర్మత్వేనవ్యవహ్రి
యతఇతిప్రాంచః।సాద్వివిధా।రూఢిపూర్వికాయోగపూర్వి
కాచేతి ౧౪, తత్రాద్యాయథా ॥ శ్రీరామచంద్రభవతశ్చ
రణారవిందే రేణుంకథంమధుచముక్తిపదంవదంతి। యదేణు
నా మునిరవాపకళత్రబంధం రత్నాకరోపి మకరందరసైర

నయోస్తయోర్ముక్తిపదత్వవచనమనుపపన్నమిత్యర్థః-యద్యస్మాత్ ణునాఙ్ఘ్రిపాదపద్మపరాగేణ-మకరందరసైః గంగారూపమరంద రాభిః-రత్నాకరోపి- అత్రాపిః కళత్రబంధమిత్యనువర్తతే- భర్తు పాదశిలారూపిణ్యహల్యాశ్రీరామపాదపంకజరజస్స్పర్శవిధూతపాప పునర్భర్తారమాపేతి రామాయణీకథాత్రానుసంధేయా- అత్రనింద స్తుత్యభివ్యక్తేర్వ్యాజస్తుతిరలంకారః - ఉక్తిర్వ్యాజస్తుతిర్నిందా భ్యాం స్తుతినిందయోరితిలక్షణాత్ -చరణేఽరవిందత్వారోపస్యతన్ని త్తాయాం గంగాయాం మకరందత్వారోపస్యచ హేతుహేతుమద్భా త్పరంపరితరూపకమితి తయోరనుగ్రాహ్యానుగ్రాహకభావాదంగా భావేనసంకరః - అత్రరత్నానామాకరోరత్నాకరఇతియోగోప్యస్తి ఖాపిరూఢిర్యోగమపహరతీత్యుక్తత్వాత్సముద్రఏవాయమపీత్యాశయ

హ-అత్రైతి ॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి ॥ శరాబాణాప
వజలానివర్షతీతితథోక్తే-శరోదధ్యాద్యుగ్రసారేబాణేకాండేతృణాంతరే-
శరంకుసీకఇతిరత్నమాలా-నాదోజ్యాఘోషోగర్జితంచ- యద్యపినభోభా
గస్థితానామమరాణాం రామరావణసంప్రహారసమవలోకనసమయె స
మున్నమితాస్యత్వమసంభావితమేవ - తథాపితచ్ఛరాసారోగ్రనిర్ఘోష
నీరంధ్రగుణఘోషదిగ్భ్రాంతిసంభ్రాంతతయోన్ముఖత్వమభూదిత్యాకూ
తం-అత్రరూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః - అత్రకార్ముకాదీ
నాంకేషాంచిద్యోగరూఢత్వేపికకుదితిక్వతీతికకుత్స్థస్తద్గోత్రస్యాపత్యంపు

వింందత్॥అత్రసర్వేశబ్దారూఢాః॥ ౩౪ ॥ ద్వితీయాయథా॥
కాకుత్స్థకార్ముకాంభోదేశరవర్షిణినాదిని । నృత్తవంతఃక్ర
తుభుజఃకలాపినఇవోన్ముఖాః॥అత్రసర్వేపియౌగికాః॥ ౩౫॥*
ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్రహరితగోత్రావతంస వారాణశి
వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావా
రపారీణశ్రీమదుపాధ్యాయ పర్వతనాథసూరి పండిత
మండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారి
జాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా ధ
ర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసా
రసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వాచ
కశబ్దార్థవృత్తినిరూపణం నామద్వితీయస్తరంగః- *******
ఆస్థామందిరమిందిరా ... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేఽయంద్వితీయస్తరంగః

మానాః-కుత్స్థఇతి శరాన్బాణాంచ్ఛరాణిజలానివర్షతీతిచ ప్రామో
యౌగికత్వాచ్ఛత్రిన్యాయేనయౌగికాపవేత్యాశయేనాహ- అత్రసర్వే
పియౌగికాఇతి-శబ్దాఇత్యనువర్తతే ॥౩౫॥ ఇతీత్యాదిగద్యంవ్యాఖ్యాతం
నామేతిప్రసిద్ధౌ - నామప్రాకాశ్యసంభావ్యక్రోధోపగమకుత్సనఇత్యమ
రః॥ఆస్థారమందిరమిత్యాదిశ్లోకద్వయమపివ్యాఖ్యాతం॥ ....*
ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకర
వ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానేద్వితీయఃప్రస్థః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

లక్షణాతరంగప్రారంభః - 3

అథలక్ష్యలక్షకలక్షణాలిలక్షయిషురుత్తరతరంగప్రారంభాయసం
గతింకర్శయతి-ఏవమితి॥ తావాచ్యవాచకాభిధామూలంయాసాంతాసాం
భావస్తత్తాతయా-వాచ్యార్థమూలోలక్ష్యార్థః- వాచకమూలోలక్షకః
అభిధామూలాలక్షణేతివివేకః-శబ్దంలక్షకశబ్దమిత్యర్థః-యఇతి-లక్షణస్య
క్షకలక్షణస్యార్థఇత్యర్థః-వాచకాదీతి-ఆదిపదేనవ్యంజకస్సంగృహ్యతే॥
ఏవం లక్షకం నిరూప్యలక్షణానిరూపణాయావసరందర్శయతి - నన్వితి-

ఏవంవాచ్యవాచకతద్వ్యుత్పత్తీర్నిరూప్యసంప్రతితన్మూలకత
యా లక్ష్యలక్షకతద్వ్యుత్పత్తీర్నిరూపయితుమర్థజ్ఞానస్య శబ్దజ్ఞా
నపూర్వకత్వాత్పూర్వంశబ్దంనిరూపయతి ॥ యోఽర్థంలక్షణ
యాశబ్దోబోధయేల్లక్షకోహ్యసౌ। లక్షణయాఽర్థప్రతిపాద
కశ్శబ్దోలాక్షణికఇతిలక్షణార్థః। లక్షణయేతివాచకాదివ్యావృ
త్తిః ౧, నను కేయంలక్షణా యద్యోగాచ్ఛబ్దస్యలాక్షణికతే
త్యపేక్షాయాం లక్షణాయాస్సామాన్యలక్షణమాహ ॥ వా
చ్యార్థబాధేతద్యోగేరూఢితోవాప్రయోజనాత్ ।యయాన్యం
బోధయేచ్ఛబ్దోవ్యాపృత్యాసాస్యలక్షణా॥అన్యమర్థం । అస్య
అపేక్షాయామాకాంక్షాయాం - ననులక్షకనిరూపణానంతరంలక్ష్యని
రూప్యకథంలక్షణాయాలిలక్షయిషేతిచేల్లక్షణాబోధమంతరేణ లక్ష్యస్య
దుర్బోధత్వాత్తన్నిరూపణేనైవతన్నిరూపణమపిభవతీతిబోధ్యం- వాచ్యా
ర్థబాధఇతి - వాచ్యార్థేముఖ్యార్థస్వీకారేబాధః ప్రమాణపరాహతత్వం
స్మింత్సతి-ఇమమేవార్థమగ్రేసిద్ధాంతత్వేనకవిర్వివరీవరిష్యతి - తద్యో
తేనముఖ్యార్థేనలక్షయితుమభిమతస్యసంబంధే- వాచ్యార్థబాధతద్యో
సాధారణ్యేసరూఢేః ప్రయోజనంవాపికల్ప్యేనలక్షణాబీజం - లక్షణాసా

గ్రహస్తూత్తరార్ధేనేతి జ్ఞేయం- ఏతేన రూఢిలక్షణా ప్రయోజనలక్షణా చేతి ద్వైవిధ్యముక్తం భవతి - లక్షణాప్రయోజకాని లక్షణాబీజానీత్యర్థః ౨. అర్థేపి లక్షకత్వం ప్రతిపాదయితుం శంకతే-నన్వితి - నాద్య ఇత్యాద్యం పరిహరతి-తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి-తస్యేతి-అయంభావః-శబ్దైఽభిధయా ఽభిధేయమభిధాయఃరతవ్యాపారే సకృదుచ్చరితశ్శబ్దోనవృత్తిస్స్వయ మర్హతీతి నిషేధాత్పునస్తస్మిన్లక్షణారూపవ్యాపారస్యానంగీకార్యత్వా దితి-ద్వితీయం పరిహరతి-నద్వితీయ ఇతి-తత్ర హేతుం దర్శయతి- అర్థస్యేతి- అయమాశయః- ఆలంకారికసమయవిరోధాదర్థవ్యాపారత్వమప్యనుపప న్నమితి-ఉచ్యత ఇతి- సముచితోత్తరమితి శేషః-వాచ్యార్థేతి-ఆరోపిత ఇతి- ఆరోపితత్వవిశేషణేన వస్తుతోఽర్థవ్యాపారశ్శబ్దే త్వారోపిత ఇతి భేదావగ

శబ్దస్య।ముఖ్యార్థబాధః। సంబంధః। ప్రసిద్ధిప్రయోజనయోర న్యతరచ్చలక్షణాప్రయోజకానీత్యర్థః ౨, నను కిం శబ్దస్య లక్షక త్వమర్థస్య వా । నాద్యః।తస్య స్వార్థప్రకాశసమాత్రేణోప రతవ్యాపారస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాత్ । నద్వితీ యః।అర్థస్య లక్షకత్వే శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యంగీకారవిరోధా దితి చేత్।ఉచ్యతే। వాచ్యార్థవ్యాపార ఏవ లక్షణా వాచకే స మారోప్యతే । నచ శబ్దవ్యాపారతాంగీకారవిరోధః।ఆరోపితశ్శ బ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యభ్యుపగమాత్ ౩. నన్వర్థస్యైవ లక్షకత్వే కథమజహత్స్వార్థాయాం స్వార్థాంశే వృత్తివిరోధాభావః। కేవ

మాన్నవిరోధగంధ ఇతి ౩, నన్వర్థ ఏవ లక్షకశ్చేత్క్వచిద్బాధతే తత్పరి హారః కథమితి శంకతే - నన్విని ॥ ఆరోపితశ్శబ్దవ్యాపార ఇత్యుక్తత్వాదర్థ స్యైవేత్యవధారణం - లక్షకత్వే లక్షణయాన్యార్థప్రతిపాదకత్వే సతి అ జహత్స్వార్థో యాంసాతస్యాం కుంతాః ప్రవిశంతీత్యాదౌ- స్వస్య కుంతశ బ్దస్యయోరర్థస్తద్రూపాంశే - కుంతవిశిష్టపురుషరూపార్థాంతరాంశస్యవి ద్యమానత్వాత్స్వార్థాంశ ఇత్యుక్తం-వృత్త్యోర్లక్షణయోర్విరోధస్తస్యా భావః పరిహారః కథమితి పూర్వపక్షః-అయంభావః - తథాసతి లక్షకస్య కుంతరూపార్థస్య కుంతవిశిష్టపురుషరూపలక్ష్యార్థప్రవిష్టత్వాదేకస్యైవ కుంతరూపార్థస్య లక్షకత్వం లక్ష్యత్వం చేతి లక్షణాద్వయాపత్తేర్వృత్తి

విరోధః ప్రాప్తస్తత్పరిహారః కథం భవతీతి। సమాధత్తే- కేవలేతి-అయంభా
వః - కేవలస్యార్థస్య లక్షకత్వం తత్సహితస్యాన్యస్య లక్ష్యత్వం చేతి లక్ష్యల
క్షకభేదస్య సద్భావాదస్యా వృత్తేః విరోధో న ప్రసజతీతి జానీహీతి - ప్రతిపాదక
తాసంబంధేన లక్షకే విషయతాసంబంధేన లక్ష్యే చ లక్షణాయాః స్థితిరితి వి
వేకః - కేచిత్తు వృత్తివిరోధ ఇత్యత్రాభిధాలక్షణయోర్విరోధ ఇత్యాహునం
తి-తదసత్ - అత్రార్థస్య లక్షకత్వేన శబ్దమాత్రవ్యాపారభూతాయా అ
భిధాయాస్తత్రాప్రసక్తేః - కేవలేత్యాదివిరోధపరిహారగవాక్యే చ లక్ష్యల
క్షకభేదసద్భావాదిత్యనేన కేవలస్య లక్షకత్వం సముదాయస్య లక్ష్యత్వమి
తి లక్ష్యలక్షకయోర్భేదప్రతిపాదనాదేకస్మిన్నర్థే లక్షణాద్వయావృత్తిరితి
పూర్వపక్షవాక్యతాత్పర్యావగతేశ్చ- నను యద్యపి స్వార్థం ప్రత్యాయ్యో

లసముదాయభేదేన లక్ష్యలక్షకభేదసద్భావాదిత్యవేహి। నన్వర్థ
ధర్మస్య శబ్దాధ్యారోపే కిం నిమిత్తమితి చేచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్యై
వార్థస్య లక్షకత్వాదితి వదామః। న హి శబ్దవ్యాపారసంస్పర్శమం
తరేణార్థోఽర్థాంతరం లక్షయితుమీష్టే। అన్యథా ప్రమాణాంతరోప
నీతానామర్థానాం లక్షకత్వప్రసంగాత్। అతోఽర్థవ్యాపారోఽపి
శబ్దమహిమ్నా ప్రాప్తత్వాచ్ఛబ్దవ్యాపార ఇత్యుచ్యతే-అతవి
వసాంతరార్థనిష్ఠశ్శబ్దవ్యాపారో లక్షణేత్యాశ్రీయతే ౪ .

వాచ్యార్థబాధ ఇత్యనేన వాచ్యార్థస్వీకారే వాక్యప్రామాణ్యా
పరతవ్యాపారస్య శబ్దస్య పునర్వ్యాపారాంతరాయోగాదర్థస్యైవ లక్షక
త్వముపపద్యతే-తథా సత్యర్థవ్యాపారభూతాయా లక్షణాయాశ్శబ్దాధ్యా
రోపోఽనుపపన్న ఇత్యాశంక్య సమాధత్తే-నన్వితి-శబ్దప్రతిపాదితస్యైవేతి
తావధారణేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణాంతరప్రాప్తానాం ప్రవాహాదిరూపా
ర్థానాం లక్షకత్వం న సంభవతీతి జ్ఞాప్యతే-ఇతి నిమిత్తమితీత్యర్థః-ప్రతిపాదిత
ర్థమేవ ప్రథయతి-న హీత్యాదినా- నను లక్షణాయా ఉభయవ్యాపారత్వే స
ర్థే కిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-అతఏవేతి- అంతరేణ వ్యవధానేన సహిత
స్యాంతరస్స చాసావర్థశ్చ సాంతరార్థః వాచ్యార్థవ్యవహితస్తీరాదిస్తస్మి
న్నిష్ఠా తాత్పర్యం యస్య స తథోక్తః - ఏతేనావ్యవహితార్థనిష్ఠోఽర్థవ్యా
పారోఽపీతి సూచ్యతే ౪. ఏవం లక్షణాం విమృశ్య సంప్రతి తల్లక్షణం విమృ

తి - వాచ్యార్థబాధఇతి॥వివక్షితార్థమాహ-వాచ్యార్థస్వీకారఇతి-అన్యథా ప్రతిపాదనమనుపపన్నమిత్యాహ-నత్విత్యాదినా- వాచ్యస్యముఖ్యార్థస్య అర్థేనవాక్యార్థేనబాధస్సంబంధానుపపత్తిః-అర్థాంతరమాహ-నాపీతి- న వివక్ష్యతే - ఏవంరూపార్థద్వయస్యాపాతమధురత్వాదితిభావః ౫, అవ్యాపకమేకంలక్షణాలక్షణందర్శయతి-వాచ్యస్యేతి- తస్సంబంధవశేనవాచ్యార్థసంబంధవశేన-ప్రాప్తస్య-తీరాదేరితిశేషః - క్వచిదవ్యాప్తిందర్శయతి-నహీతి-హియస్మాత్-తల్లక్షణంనాస్తీతిసంబంధః - అత్రాపిశబ్దేన గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదావస్తీతిసూచ్యతే-ద్విషద్గృహేభోక్తుంప్రవృత్తంప్రతి సుహృదా విషంభుఙ్క్ష్వేతిప్రయుక్తత్వాద్విషపదస్యద్విషదన్నేభుఙ్క్ష్వేత్యస్య మాభుంక్థాఇత్యర్థేచ వాచ్యార్థహానపూ

నుపపత్తిర్వివక్ష్యతే నతువాచ్యస్యవాచ్యేనవాక్యార్థేనసంబంధానుపపత్తిః । నాపిముఖ్యార్థస్వీకారేప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధోవావివక్ష్యతే ౫, అతఏవ తదుభయవివక్షయాప్రవృత్తంకైశ్చిదుక్తంలక్షణాలక్షణద్వయమవ్యాప్తిదూషితం । తథాహి ॥ వాచ్యస్యార్థస్య వాక్యార్థేసంబంధానుపపత్తితః । తత్సంబంధవశప్రాప్తస్యాన్వయాల్లక్షణోచ్యతఇతియల్లక్షణంతదవ్యాపకం । నహివిషంభుఙ్క్ష్వేత్యాదావపితల్లక్షణమస్తి । సర్వేషాంపదానాంలక్షకత్వేనవాచ్యార్థాబాధాత్ ౬.

ర్వకంప్రవృత్తత్వాజ్జహద్వాచ్యా-అత్రాదిశబ్దేన-ఉపకృతంబహుయత్రకిముచ్యతఇత్యాదిగ్రహ్యతే-అవ్యాప్తిహేతుమాహ-సర్వేషామితి - లక్షకత్వేనహేతునా-వాచ్యార్థస్యాబాధాత్ - బాధశబ్దస్యతన్మతేసంబంధానుపపత్త్యర్థకత్వేనసంబంధోపపత్తేరిత్యర్థః-అయంభావః- గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతీత్యాదౌతు సర్వపదానామలక్షకత్వాద్వాచ్యార్థస్య వాక్యార్థేసంబంధానుపపత్తిస్సంభవతి - అత్రతుసర్వపదానాంలక్షకత్వేనవాచ్యార్థస్యాప్యన్వయసంభవాత్సంబంధోపపత్తిరితి - అస్మత్పక్షావలంబనేతువాచ్యార్థస్వీకారేవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరత్ర తేతి వ్యజ్యతే-సుహృద్వచనేవిషభక్షణోపదేశరూపార్థస్యానుపపన్నత్వాత్ ౭, ద్వితీయమవ్యాపకంలక్షణమాహ- యత్రేతి- [illegible]

న్వేతి-మానాంతరేతి- మానాంతరవిరోధే ప్రత్యక్షాదిప్రమాణవిరోధే సతి. ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిః ముఖ్యార్థావినాభూతవిషయకప్రతీతిః. ఇతియదపిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం - కుతో౽వ్యాప్తిరిత్యత్రాహ. కుండపాయినామితి - కుండానామత్సరుశూన్యాశ్చమసాస్తైస్సోమంపిబంతీతికుండపాయినః - తేషామయనేతన్నామకేసత్రయాగవిశేషే-మాసం కృత్స్నమపిమాసే- కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - అగ్నిహోత్రంజుహోతికరోతి- సుబంతతిఙంతయోరేకార్థత్వేతిఙంతస్యకరోత్యర్థకత్వనియమాత్ - ఇత్యత్రావ్యాపకత్వాత్తదప్యవ్యాపకమితిపూర్వేణసంబంధః- అగ్నిహోత్రశబ్దంవ్యాకుర్వన్నవ్యాప్తిందర్శయతి. తథాహీతి-యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్ర- విషయవాక్య ఇతిశేషః - నిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వం-నిత్యాగ్నిహోత్రనామపరత్వ

> యదపి।మానాంతరవిరోధేతుముఖ్యార్థస్యపరిగ్రహే।ముఖ్యార్థేనావినాభూతే ప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతఇతిలక్షణాలక్షణంతదప్యవ్యాపకం। కుండపాయినామయనేమాసమగ్నిహోత్రంజుహోతీత్యత్రలక్షణస్యావ్యాపకత్వాత్ । తథాహి। యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్యనిత్యాగ్నిహోత్రనామత్వంతత్ప్రఖ్యన్యాయేనసిద్ధం- అయంచాగ్నిహోత్రశబ్దః కర్మాంతరేనిత్యాగ్నిహోత్ర

మిత్యర్థః-తత్ప్రఖ్యన్యాయేనతత్ప్రఖ్యాధికరణన్యాయేన- తద్విచారేణేత్యర్థః తముక్తం-విషయోవిశయశ్చైవపూర్వపక్షస్తథోత్తరః । తయోఃఫలచపంచైతేశాస్త్రే౽ధికరణంమతమితి - తత్ప్రఖ్యంచాన్యశాస్త్ర మిత్యస్య యావజ్జీవమగ్నిహోత్రంజుహోతీతివిషయవాక్యం- విషయవాక్యస్థాగ్నిహోత్రపదమగ్నయేహూయతే౽నేనేతిదధ్యాదిగుణపరం వాఽగ్నిర్హూయతే౽స్మిన్నితికర్మనామపరం వేతివిశయః - గుణవిధాయకమితి పూర్వఃపక్షః-తందధ్యాదిగుణంప్రఖ్యాపయతీతితత్ప్రఖ్యం- అన్యశాస్త్రం శాస్త్రాంతరంచాస్తీతి నిత్యాగ్నిహోత్రరూపకర్మనామపరం భవతీత్యుత్తరఃపక్షః-అన్యశాస్త్రంతు- ఆజ్యేనజుహుయాదిత్యాదికం - తయోఃఫలంతుతదర్థప్రతిపాదనేనైవప్రవ్యక్తం అయంచేతి - అయంతత్ప్రఖ్యన్యా

యానుగృహీత ఇత్యర్థః-చస్త్వర్థః-కర్మాంతరే నిత్యాగ్నిహోత్రసకృత్యే
సత్రయాగాంగభూతేకస్మింశ్చిత్కర్మణి - సాధ్యవసానలక్షణయాసా
దృశ్యమూలత్వాద్గౌణ్యేతి శేషః-ప్రకరణాంతర ఇతి-ప్రకరణాంతరే అగ్ని
హోత్రప్రకరణాద్భిన్నే సత్రయాగప్రకరణే-ప్రయోజనాన్యత్వం ఫల
భేదః-ఇత్యత్ర నిర్ణీతం - ఏవమగ్నిహోత్రశబ్దార్థముక్త్వా అవ్యాప్తిం ద
ర్శయతి-నహీతి- తత్ర హేతుం ప్రతిపాదయతి- తదితి - తదర్థస్య కర్మరూప
స్యాగ్నిహోత్రశబ్దార్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ - ప్రవాహాదీనా
మివ ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయత్వాత్ - వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
స్తు మాస మగ్నిహోత్రం జుహోతీత్యత్రాగ్నిహోత్రపదస్య ని

సాధర్మ్యాత్సాధ్యవసానలక్షణయా ప్రవర్తత ఇతి ప్రకరణాం
తరే ప్రయోజనాన్యత్వమిత్యత్ర నిర్ణీతం । నహ్యత్ర మానాం
తరవిరోధః । తదర్థస్య ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వాత్ । తస్మాన్ము
ఖ్యార్థపరిగ్రహే వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవ లక్షణాబీ
జం ౭, ఉక్తం హి ॥ వాక్యప్రామాణ్యభంగస్స్యాత్సాభిధ
యపరే పదే । లక్షణా తత్ర విజ్ఞేయా వాక్యే లౌకికవైదిక ఇతి ॥ అ
స్తి చ గంగాయాం ఘోషః ప్రతివసతి ఆదిత్యో యూప ఇత్యాది
లౌకికవైదికవాక్యేషు ॥ ముఖ్యార్థమాత్రపరత్వే వాక్య ప్రా
మాణ్యానుపపత్తిః । యద్యపి తత్ర వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తి
రప్యస్తి । తథాపి లోకే । సువర్ణపుష్పాం పృథివీం చిన్వంతి పురుషా

త్యాగ్నిహోత్రరూపముఖ్యార్థపరత్వే తస్య తత్ప్రఖ్యాధికరణేన యా
వజ్జీవమిత్యాదివిషయవాక్యేవిహితస్య సత్రయాగే పునర్విధానాయోగా
ద్దుర్నివారేతి తత్త్వం-తస్మాత్ -ప్రకారాంతర ప్రతిపాదితలక్షణయోరవ్యా
పకత్వాదిత్యర్థః ౭. ఏవం ప్రతిపాద్య వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్ర స్వాభిమతా
ర్థం విస్రంభాయ కారికారూపేణ నిశ్చినోతి-వాక్యేతి - ఉక్తమర్థం క్రమేణ
లోక వేదయోః ప్రదర్శయతి-అస్తి చేతి-అస్య వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తి
రిత్యనేన సంబంధః- కైశ్చిద్వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిర్వివక్షితా తాం ని
రాకర్తుమాహ- యద్యపీతి-తత్ర వాచ్యార్థబాధ ఇత్యత్రేత్యర్థః- తథాపి
వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపా విద్యమానే సత్యపీత్యర్థః- తస్యా

ర్థస్యక్రమేణలోకవేదయోర్వ్యభిచారందర్శయతి- సువర్ణేతి- నిగదవ్యా
ఖ్యాతోయంశ్లోకః-నిష్ప్రయోజనేసర్వేపిచిన్వంతీతివక్తవ్యేత్రయ ఇత్యు
క్తత్వాత్ప్రయోజనరహితేశూరాదికర్తృకసువర్ణపుష్పపృథివీకర్మకవిచయ
నరూపవాక్యార్థే- ధ్వనినా-లక్షణామూలేనేతిశేషః- వేదేచేతి-క్షేపిష్ఠాశీ
ఘ్రగామినీ- తస్మాత్ వాచ్యార్థాన్వయానుపపత్తిరూపార్థస్యాప్యనై
కాంతికత్వాదిత్యర్థః- సూక్తం సుష్ఠూక్తం ౧. తతస్తద్యోగశబ్దార్థమా
హ-తద్యోగఇతి-సంబంధమాత్రంసంబంధసామాన్యం-వాచ్యార్థలక్ష్యా

స్త్రయః । శూరశ్చకృతవిద్యశ్చయశ్చజానాతిసేవితుమిత్యా
దౌపదార్థానామన్వయసంభవేపినిష్ప్రయోజనే తాత్పర్యా
సంభవేనవాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తేః ప్రతీయమానం వా
క్యార్థంహిత్వాశూరాదిత్వం సంపదోహేతురితి ధ్వనినాసూ
చ్యతే। వేదేచ।వాయుర్వైక్షేపిష్ఠాదేవతేత్యాదౌసంభవత్యే
వవాచ్యార్థాన్వయేనైరర్థక్యవశేన దేవతాప్రాశస్త్యలక్షణ
యా కర్మణఃప్రాశస్త్యంలక్ష్యత ఇత్యర్థవాదాధికరణేనిర్ణీ
తం। తస్మాద్వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరేవలక్షణాక్షేపికేతి
సూక్తం ౧, తద్యోగఇతియోగశబ్దేనసంబంధమాత్రంవివక్షి
తం। ప్రయోజనంచయథాసంభవంతత్రతత్రద్రష్టవ్యం । అ
త్ర రూఢితోవాప్రయోజనాదిత్యేతల్లక్షణావిభాగపరం శి
ష్టంలక్షణపరమితిజ్ఞేయం ౨, తత్రరూఢిలక్షణాయథా ॥ ప్రవీ
ణోభవతోరామకృపాణోయుధియన్నిజం । కోశంచర్మమ
యంహిత్వాఽగృహ్ణాద్రత్నమయంద్విషాం ॥ అత్రప్రవీణఇ
త్యత్రవీణాప్రకర్షస్యప్రకృతానుపయోగాన్ముఖ్యార్థబాధితః ప్రసిద్ధ

ర్థయోర్యేయేసంబంధాస్సంభవంతితేసర్వేపియోగశబ్దేనసంగృహ్య
తఇతిభావః - మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణఇత్యమరః ౯. క్రమప్ర
ప్తాంరూఢిలక్షణాముదాహరతి-ప్రవీణఇతి-ప్రవీణోనిపుణః - కోశంఖడ్గ
ధానంధనాదికంచ - కోశోస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘదివ్యయోరిత్య
రః-లక్షణాబీజభూతంముఖ్యార్థబాధందర్శయతి-అత్రేతి-ప్రకృష్టా వీణా
యస్యసప్రవీణః-ప్రవీణత్వమేవవీణాప్రకర్షఃతస్యప్రకృతానుపయో

న్ముఖ్యార్థబాధః - వాచ్యలక్ష్యయోః ప్రావీణ్యయోరేకపదోపాత్తత్వో పాదికాభేదస్సంబంధః - లక్షణస్థరూఢిపదస్యశక్తిపరత్వేవిరోధాద్వివక్షితార్థమాహ-ప్రసిద్ధేరేవేతి-యోగేసత్యపీత్యవధారణార్థః- ననుప్రవీణపదస్యరూఢిశక్త్యానిపుణబోధకత్వా తదర్థంనిపుణత్వేలక్షణేతి చేదుచ్యతే- యద్యపిప్రవీణశబ్దైప్రకృష్టావీణాయస్యేత్యవయవశక్త్యావిలక్షణవీణాశాలిత్వరూపార్థః రూఢిశక్త్యానిపుణత్వ రూపార్థశ్చేతినీరజపదవద్యోగరూఢీ- తథాపిక్వచిద్యోగరూఢస్యపదస్యావయవార్థానన్వయాత్ స్థల

రేవనిపుణత్వేలక్షణాశ్రియతే ॥౧॥ ప్రయోజనలక్షణాతుప్రథమంశుద్ధాసారోపాసాధ్యవసానాచేతిత్రివిధా। తత్రాద్యాజహత్స్వార్థాఽజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థాచేతి త్రివిధా।ఇతరేతుప్రత్యేకంగౌణీశుద్ధాచేతిద్వివిధే।ఇత్థంఫలతోలక్షణాసప్తవిధేతివిభాగం సిద్ధవత్కృత్య క్రమేణతాసాంలక్షణోదాహరణేదర్శయన్నాదౌజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ స్వార్థంహిత్వాపరోక్తిశ్చేజ్జహత్స్వార్థాతదాభవేత్॥ యదాగంగాదిశబ్దః పరస్యతటాదేః ఘోషాద్యధికరణత్వసిద్ధయేస్వార్థంహిత్వాస్వాత్మానంతటాద్యర్థేప్రవర్తయతి తదాస్వార్థత్యాగాజ్జహత్స్వార్థాఽన్వర్థసంజ్ఞేత్యర్థః ౧౦, యథా॥ గ్రామాస్త్రయస్స్వరహితాః క్వధృతాస్సదైవశ్రావ్యాశ్చ మధ్యమయుతాభరతేనదాత్తాః। రామేణతూన్నతధనాశ్మతశోమహోగ్రాః ప్రీత్యాశ్చపాత్రవశగానిహితానదీషు ॥ భరతేనసంగీతశాస్త్రప్రవర్తకేణగ్రామాః స్వరసందోహాత్మకాః। తథాస్వరా

కమలేనీరజపదస్యేవరూఢ్యర్థేవిశ్రాంతిరితిబోధ్యం॥౧॥అథప్రయోజనలక్షణాంవిభజ్యోదాహరతి- ప్రయోజనలక్షణేతి-ఫలతఃపర్యవసానాదిత్యర్థః - సప్తవిధేతి - జహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థా జహదజహత్స్వార్థా శుద్ధసారోపా - గౌణసారోపా - శుద్ధసాధ్యవసానా - గౌణసాధ్యవసానాచేతి॥ జహత్స్వార్థాంలక్షయతి- స్వార్థమితి॥ లక్షణాం వ్యాకరోతి-యదేతి ॥ స్వార్థంప్రవాహాదిరూపమిత్యర్థః ౧౦. ఉదాహరతి - గ్రామా ఇతి ॥ స్వయంవ్యాకుర్వన్లక్షణాంయోజయతి- భరతేనేతి॥అన్యత్రవిప్రసా

త్త-రణమేవశోధనం- స్వైరితి-స్వోఽజ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో
ఽస్త్రియాం ధన ఇత్యమరః- సంప్రదానే ప్రతిగ్రహీతరీత్యర్థః- అతఏవేతి
స్వరహితా ఇత్యత్ర జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దస్యైవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః -అ
న్యత్రైకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాదర్థశ్లేషః-తయోః

ణాం సందోహో గ్రామ ఇత్యభిధీయత ఇత్యుక్తత్వాత్। దా
తాశ్శోధితాః - దైప్ శోధన ఇతి ధాతో రూపం। అత్ర శ్లేషమహి
మ్నా భరతేన రాజవిశేషేణ జనపదవిశేషా వితీర్ణా ఇత్యపి ధ్వన్యతే।
తే చ త్రయ ఏవ। షడ్జగ్రామస్తథైవైకో మధ్యమగ్రామ ఏవ చ।
గాంధారగ్రామ ఇత్యేతద్గ్రామత్రయముదాహృతమిత్యుక్త
త్వాత్। నాపరిమితా ఇత్యపి ధ్వన్యతే। స్వరహితాస్స్వరైర్ని
షాదాదిభిస్సంఘీభూతైర్హితాః ప్రియా ఇతి స్వరూపకథనం।
స్వైర్ధనై రహితా ఇతి నిందా చ వ్యజ్యతే। క్వధృతాః క్వాపి ధృ
తాః। స్వరాణామభివ్యక్తిమాత్రశరీరత్వాన్నైకత్ర ధృతా ఇ
తి స్వభావోక్తిః। యత్ర క్వచన దేశే సంప్రదానే చ సహితా ఇ
తి నిందా చ వ్యజ్యతే। సదైవ శ్రావ్యా నిత్యం శ్రోత్రగ్రాహ్యా ఇతి
స్వభావోక్తిః। అన్యత్ర గ్రామాదత్తా ఇతి నిత్యం వాఙ్మాత్రసి
ద్ధాః న తు దర్శనయోగ్యా ఇతి వ్యజ్యతే। కించ। మధ్యమయుతా
మధ్యమగ్రామేణ సంగతాః। అన్యత్ర న త్రయోఽప్యు
త్కృష్టా ఇతి ధ్వన్యతే। ఏవం భరతదత్తగ్రామేభ్యో రామదత్త
గ్రామాణామతిశయ ఉత్తరార్ధే ప్రతిపాదితస్స్ఫుట ఏవ। అత ఏ
వాత్ర శబ్దార్థశ్లేష ప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణి
తో వ్యతిరేకాలంకారః। అత్ర నదీనాం స్రోతోరూపాణాం
గ్రామాధికరణతా న సంభవతీతి నదీశబ్దస్తస్మిన్ముఖ్యార్థే గృ
హీతే వాక్యప్రామాణ్యభంగాత్తం త్యక్త్వాఽధికతరశైత్య

ప్రతిభయా శక్త్యోత్థాపితయాఽసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యా
ఽనుప్రాణితః॥ అత్రేతి॥ వాచకశబ్దప్రయోగే ఫలప్రతిపాదనాభా
లాక్షణికపదే తత్ప్రతిపాదనం చ దర్శయన్నాహ- నదీశబ్ద ఇతి - తత్సంబ
నితీరే స్వాత్మానమర్పయతీతి - అయం భావః-స్వాయత్తే శబ్దప్రయోగే

వాచకపదప్రయోగానౌచిత్యాన్నదీతీరేషునిహితా ఇతి ప్రయోక్తవ్యే నదీ షునిహితా ఇతి ప్రయోక్తుర్నదీ గతశైత్యపావనత్వాదిధర్మాస్తకవినా భావసంబంధేనతీరేష్వపిప్రతీయంతామిత్యాశయఇతి - ఇతిహేతోః - అలంకారాః కేచిదభిధామూలాః- కేచిల్లక్షణామూలాః - కేచిద్వ్యంజనామూలాశ్చ - ఇయంకస్యాలంకారస్యమూలమిత్యత్రాహ-ఇయమితి- అప్రస్తుతప్రశంసాదేః - వ్యాజస్తుత్యాదిరాదిశబ్దార్థః - సామాన్యేతి - ప్రతి

పావనత్వాదిద్యోతనాయ తత్సంబంధినితీరేస్వాత్మా నమర్ప యతీతీయంజహత్స్వార్థా- ఇయమప్రస్తుతప్రశంసాదేరలంకారస్యమూలం। సామాన్యవిశేషకార్యకారణసరూపాణామ న్యతమస్యాప్రస్తుతస్యకథనాత్తేషామేవాన్యతమస్యప్రతియోగినఃప్రస్తుతస్యగమ్యత్వేహ్యప్రస్తుతప్రశంసా। తత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవకథనమనుపపన్నంసత్స్వార్థత్యాగేన ప్రస్తుతమాక్షిపతీతియుక్తమస్యాజహల్లక్షణామూలత్వం॥౨॥ యదాపునస్స్వాభిధేయవిపరీతమర్థంలక్షయతి తదాసాజహత్స్వార్థైవవిపరీతలక్షణేత్యుచ్యతే ॥ యథా ॥ రామస్సురాసురచురాసదదుర్గవర్తీదైత్యః పరార్ధచతురంగచమూసహాయః। జయ్యఃకథంవదవిభీషణరావణేనస్థానచ్యుతేనమనుజేన పదాతినాచ ॥ ఇదమింద్రజిద్వచనమభిధేయవిపరీతమర్థం లక్షయతి। రామరావణయోర్యథాశ్రుతార్థాసంభవోఽనుపపత్తిః। విరోధస్సంబంధః। రామస్యసుజయత్వం రావణస్యదుర్జయత్వంప్రయోజనం। ఇయంతువ్యాజస్తుతేర్బీజం।యత్రవాచ్యయానిందయాస్తుతిస్స్తుత్యావాచ్యయానిందాచగమ్యతే సాహివ్యాజస్తుతిః। తత్రవిపరీతార్థప్రతిపత్తిర్విరుద్ధలక్షణామూ

యోగినఃఅభిధేయభూతస్య - తత్రఅప్రస్తుతప్రశంసాయాం ॥ ౨ ॥ జహత్స్వార్థాయాఃప్రకారాంతరంప్రదర్శయన్నుదాహరతి - రామఇతి ॥ పరార్ధసంఖ్యాకా శ్చతురంగచమ్వస్సహాయాయస్యసః - జయ్యఃజేతుంశక్యః - లక్షణాప్రయోజకానివాచ్యార్థబాధాదీనిదర్శయతి- అనుపపత్తిరితి- వాక్యప్రామాణ్యానుపపత్తిరిత్యర్థః- సంబంధఇతి-వాచ్యలక్ష్యయో

రితి శేషః ॥ ౩ ॥ అజహాత్స్వార్థాంలక్షయతి- శబ్దఇతి॥ వ్యాకరోతి - యత్రేతి ౧౧. ఉదాహరతి-దయేతి॥ దాక్షిణ్యంమిత్రశాత్రవసమభావః-ధర్మోవిధ్యుక్తకర్మానుష్ఠానం-వైదుష్యాదయఆదిశబ్దార్థః ॥ లక్షణంలక్షయతి- అత్రేతి ॥ తత్సంబంధినః-దయాదిగుణవిశిష్టానిత్యర్థః-నన్వేవమపిస్వత్తివిరోధః సంభవతీత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి-తత్ర-స్వార్థఇత్యర్థః-శబ్దస్యాభిధా - అంశాంతరే స్వార్థవిశిష్టాంశేలక్షణాచేత్యేకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితి- పరిహరతి-అత్రాపీతి- అపిశబ్దేనజహాత్స్వార్థాయామివేజ్ఞాప్యతే- అర్థాంతరే- విశిష్టాకారేణవిలక్షణత్వాదర్థాంతరత్వం- సృష్టి

లైవ॥ ౩ ॥ అజహాత్స్వార్థాంలక్షయతి॥ శబ్దస్స్వార్థక్రియా
సిద్ధ్యైస్వార్థాత్యాగేనలక్షయేత్ । అర్థాంతరంస్వార్థయుతమ
జహాత్స్వార్థికాభవేత్ ॥ యత్రశబ్దేనస్వార్థగతక్రియాసిద్ధయే
స్వార్థాత్యాగేనైవతద్విశిష్టమర్థాంతరంలక్ష్యతే - యథాకుం
తాః ప్రవిశంతీత్యత్రకుంతప్రవేశాయతద్వంతఃపురుషాః-సా
అజహాత్స్వార్థాలక్షణేత్యర్థః ౧౧, యథా॥ దయాదాక్షిణ్య
దాతృత్వధైర్యధర్మాదయోగుణాః । విశంతిభవతోరామ
సుధర్మాసన్నిభాంసభాం ॥ అత్రదయాదిగుణానాంస్వత
స్సభాప్రవేశాసంభవాత్తత్సిద్ధయేదయాదిశబ్దాస్స్వార్థోపా
దానేనైవతత్సంబంధినఃపురుషాంల్లక్షయంతి । నచస్వార్థాప
రిత్యాగే-తత్రశబ్దస్యాభిధా అంశాంతరేలక్షణాచేత్యేకశబ్ద
స్యైకదైవవృత్తిద్వయాపత్తిరితివాచ్యం । అత్రాపిస్వార్థం
హిత్వైవస్వార్థవిశిష్టేఽర్థాంతరే సృష్టిన్యాయేనలక్షణాస్వీ

న్యాయేనలక్షణాయాస్స్వీకారాద్వృత్తిద్వయాపత్తిరితినవాచ్యమితిపూర్వేణసంబంధః-సృష్టిన్యాయస్తు- సృష్టీరుపదధాతీత్యత్ర సృష్టిశబ్దస్యకేవలసృష్టీష్టకానాముపధానాభావాద్వాచ్యార్థబాధేసతి ఏకయాస్తువతప్రజాఅధీయంతేత్యనువాకప్రతిపాదితసృష్ట్యసృష్టీష్టకాసముదాయోపధాలక్షణాస్వీక్రియతేతథాత్రాపివాచ్యార్థభూతదయాదీనాం స్వతస్సభాప్రవేశాసంభవాత్తద్విశిష్టేషులక్షణేతి- ననుస్వార్థత్యాగకథమజహాత్స్వార్థేత్యాశంక్యసమాధత్తే - హంతేతి - హంతేతిహర్షే - స్వవ

సవ్యాఘాతోత్రహర్ష కారణం- నహీతి- అభిధేయవిశిష్టార్థాంతరస్యలక్ష్య త్వాదభిధాయాఏవత్యాగోనత్వభిధేయస్యేత్యజహత్స్వార్థతేతిభావః-న నుకథమభిధాయాస్త్యాగో నాభిధేయస్యే త్యాశంకాంపరిహరతి - గంగా యామితి- వికృత్యవికృతింనీత్వాలక్షణాయాలక్షణాఖ్యవ్యాపారాత్ - సమాసోక్త్యాదేరితి- ప్రస్తుతాంకురాదిరాదిశబ్దార్థః - ఉపపత్తిందర్శయతి తత్రేతి - ప్రస్తుతస్వరూపస్యానుపమర్దేనోపమర్దాభావేన - అత్యాగేనేతి యావత్ ॥ ౪ ॥ ఉదాహృతయోః ప్రయోజనలక్షణయోర్మతాంతరేసం జ్ఞాంతరమిత్యాహ- అనయోరితి-జహదజహత్స్వార్థేఇతిలక్షణేతయోః- జహత్స్వార్థాయాలక్షణలక్షణేతి- అజహత్స్వార్థాయాఉపాదానలక్ష

కారాత్ -హంతతర్హ్యజహత్స్వార్థతాకథమితిచేత్। నహ్య భిధాత్యాగమాత్రేణస్వార్థత్యాగః - గంగాయాంఘోషఇ త్యాదిస్థలవైలక్షణ్యేనస్వాభిహితార్థమేవార్థాంతరవైశిష్ట్యే నవికృత్యపునర్లక్షణాయాస్స్వీకారాదితిసంతోష్టవ్యం। సభాస దాముత్కర్షద్యోతనంప్రయోజనం। ఇయమజహల్లక్షణాస మాసోక్త్యాదేర్బీజం। ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్యగ మ్యత్వేహిసమాసోక్తిః। తత్రప్రస్తుతస్వరూపానుపమర్దనై వవిశేషణమహిమ్నాఽప్రస్తుతాక్షేపాత్ ॥ ౪ ॥ అనయోర్జ హదజహత్స్వార్థలక్షణయోర్లక్షణలక్షణోపాదానలక్షణేతి చసంజ్ఞాంవినివేశ్యవ్యాజహారకావ్యప్రకాశకారః ౧.౨ జ హదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి ॥ అంశభేదముపాదాయజహ

ణేతిచసంజ్ఞాంవినివేశ్యనిధాయ కృత్వేతియావత్ - తద్వ్యవహారప్రకార స్తు॥స్వసిద్ధయేపరాక్షేపః- పరార్థంస్వసమర్పణం- ఉపాదానం లక్షణం చేతి ॥ ఆద్యాస్వార్థముపాదాయాన్యంలక్షయతీత్యుపాదానలక్షణా- ద్వి తీయాతువాచ్యమర్థమన్వయాయోగ్యత్వేనోపలక్షణీకృత్యాన్వయయో గ్యమర్థంతత్సంబంధినంలక్షయతీతిలక్షణలక్షణేత్యుచ్యతఇతితద్వ్యాకర్త్రా రః- ఉపాదానలక్షణాయాఅజహల్లక్షణేతిలక్షణలక్షణాయాజహల్లక్షణే తిచతాంత్రిక వ్యవహారః ౧-౨, జహదజహత్స్వార్థాంలక్షయతి అంశభే దమితి ॥ ఉపాదాయావలంబ్యస్వార్థంజహాతీతితథైవనజహాతీతియది ॥ ఉ

దాహరతి-సముద్రేతి ॥ నిగదేనైవవ్యాకృతం॥అత్రేతి-యయోర్దేశకాల యోర్వైశిష్ట్యం-నజహాతి-ఏతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్యాద్యవిద్యమానత్వాదితి భావః॥ ౫॥ నను శబ్దవ్యాపారాణామేకైకపదధర్మత్వ నియమాదత్రపద ద్వయధర్మత్వమనుపపన్నమిత్యాక్షిపతి-నన్వితి॥ అభిధావదభిధాయా వ-నాపీతి- అన్యోవిద్యానాథః- సత్యపివిద్యమానాపి- ఆద్యంపరిహరతి

తినజహాతిచ। శబ్దస్స్వార్థంయదిజహదజహత్తాస్వార్థలక్షణా॥ యథా ॥ సముద్రకన్యాసముపాసితోయోవైకుంఠలోకేవస త్యంపితేనే।సోయంహరిస్సంప్రతిరామనామాసీతాసమేతోధి వసత్యయోధ్యాం॥ అత్రయద్దేశకాలవైశిష్ట్యంహరేః పూర్వ మభూత్తద్దేశకాలవైశిష్ట్యమధునానాస్తీతి సోయమిత్యత్ర తత్తాంశేస్వార్థంజహాతి। ఇదంతాంశేతునజహాతీతీయం జహ దజహత్స్వార్థాలక్షణా ॥ ౫ ॥ నన్వేవంసతీయంలక్షణాపద ద్వయధర్మఇత్యుక్తంస్యాత్తదసాధు అభిధావత్తస్యాఅప్యేక పదధర్మత్వేనపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాత్ అ తఏవ కావ్యప్రకాశకారోనైతాముదాజహారనాప్యన్యః పరీక్షక ఇతినేయంసంభవతీతిచేదత్రబ్రూమః। కిమిహలక్షణైవనాస్తీ తివివక్షయాపరేణనోదాహృతాసత్యప్యుక్తవిధాద్వయపదాం తర్భవతీతివా। నాద్యః। విచారాసహత్వాత్। తథాహి। యా వతాశబ్దేనయావానర్థఃప్రతీయతేతావానేవతస్యార్థోనన్యూ నోనాధికశ్చేతిస్థితిః।సోయందేవదత్తఇత్యత్రతత్తేదంతావిశిష్టం దేవదత్తస్వరూపమవభాసతఇతితావదేవార్థః। తత్రతత్తాంశ బాధేన్యూనమిదమస్యార్థ ఇతికథమనేనాభిధీయేత । ప్రతీయ

నాద్యఇతి- తతోపపత్తిందర్శయతి-విచారేతి - విచార్యమాణేవిద్యమా త్వాన్నాస్తీతివికల్పోనోపపన్నఇతిభావః-తథాహీత్యాదిస్థితిరిత్యంతం స్పష్టం- సోయమితి-తత్తేదంతాభ్యాంవిశిష్టం-తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్య స్యబాధేఅద్యావిద్యమానత్వాత్త్యాగేసతీత్యర్థః-న్యూనంతత్తాంశరహిత ఇదం దేవదత్తస్వరూపం-అస్యార్థఃస్వస్యసోయంశబ్దస్యార్థోనభవతి ఇతిహేతోః- అనేనసోయంశబ్దేనకథమభిధీయేత- శబ్దస్స్వార్థమభిదధాతి

అస్వార్థంకథమభిదధ్యాత్ తతస్సోఽయంశబ్దస్తత్తారహిత మిదంతాఘటితంచదేవదత్తస్వరూపమభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః- ప్రతీయమానం - ప్రతీయమానత్వాదావశ్యకమిత్యర్థః - తత్ తత్తారహితమిదంతాఘటితం చదేవదత్తస్వరూపమిత్యర్థః- తేనప్రతిపాదనీయత్వావశ్యంభావేన - అభిధాయాఃకుంఠనాద్వైయర్థ్యాత్ - వాచ్యార్థభూతస్యతత్తాంశస్యబాధాదభిధాయాఃకుంఠనమితిబోధ్యం ॥ ద్వితీయంపరిహరతి- నాపిద్వితీయఇతి- తదంతర్భావాభావందర్శయతి-నతావదితి - ఇయంజహత్స్వార్థానతావత్ -జహత్స్వార్థాయాంనాంతర్భవతీత్యర్థః- తత్ర హేతుందర్శయతి - ఇయంహీతి- నాప్యజహత్స్వార్థా అజహత్స్వార్థాయామపినాంతర్భవతీ

మానంచతద్వ్యాకయాచనవృత్త్యాప్రతిపాదనీయం । తేనతత్తోపలక్షితమిదంతాఘటితమేవదేవదత్తస్వరూపమభిధాకుంఠనాల్లక్షణయాబోధ్యమిత్యకామేనాప్యభ్యుపగంతవ్యమేవేతి కథమత్ర నాస్తిలక్షణా । నాపిద్వితీయః । నతావదియంజహత్స్వార్థా। ఇయంహితత్తాంశమాత్ర మేవజహాతి। నతులక్షణలక్షణావత్పరార్థంస్వార్థంసకలమపిసమర్పయతి। నాప్యజహత్స్వార్థా।స్వసిద్ధమేవరాత్మేపాభావాత్ -కింతుస్వార్థస్యైవాంశభేదేనహానాహానాభ్యాముభయవైలక్షణ్యాత్కోట్యంతరమిత్యన్యైవేయంజహదజహత్స్వార్థా ౧౩. దృశ్యతేచలోకవేదయోః।అర్ధమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేది। విషంభుజ్ఙ్క్ష్వే

త్యర్థః-తతోఽపపత్తిముపపాదయతి-స్వసిద్ధయఇతి - కోట్యంతరంపక్షాంతరం ౧౩, ఏవంతదావశ్యకతాంప్రతిపాద్యపదసంఘాతధర్మతయాక్వాప్యదర్శనాదిత్యతోఽత్తరమాహ- దృశ్యతేచేతి- లక్షణాయాఃపదసంఘాతస్థితింవేదేదర్శయతి-అర్ధమితి- అగ్రేణాహవనీయంయూపావటంపరిలిఖతి- అర్ధమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదీత్యత్ర-మీయమానస్యయూపస్యయతార్థమంతర్వేద్యర్థంబహిర్వేదిచభవతితత్రమినుయాదిత్యర్థః-అత్రఘటత్వపటత్వయోరివపరస్పరవిరుద్ధయోరంతర్వేదిత్వబహిర్వేదిత్వయోస్త్యాగాదవిరుద్ధప్రదేశమాతాఽపరిత్యాగాచ్చభాగత్యాగలక్షణా-లోకేపిదర్శయతి-విషంభుజ్ఙ్క్ష్వేతి-సుహృద్వాక్యేవిషభక్షణో[illegible]ప్రసక్తేర[illegible]ర్థస్య

బాధాజ్జహద్వ్యాఖ్యా - లక్షణాయామాలోక వేదయోః పదసంఘాతస్థితిందర్శ
యిత్వాజహదజహత్స్వార్థాయాఆవశ్యకతాప్రదర్శనాయాభియుక్తాంగీ
కారమాహ-బ్రహ్మవాదినఇతి-ఉపజీవ్యావలంబ్యమహావాక్యస్యతత్త్వమసీ
త్యస్యార్థం-వ్యవస్థాపయంతినిశ్చిన్వతే- పరంతూభయేషామభిప్రాయశ్చ
దోస్తీత్యాహ-ఇయానితి-తన్మతభేదమేవప్రతిపాదయతి-ఆలంకారికాఇతి.
తత్తాంశస్యతద్దేశకాలవైశిష్ట్యస్య-తావత్సాకల్యేన - వేదాంతినస్త్వితి.
తుశబ్దోత్ర వైలక్షణ్యంద్యోతయతి - దృష్టాంతేతి-సోయం దేవదత్తఇతిదృ

త్యాదౌవదసంఘాతలక్షణా । బ్రహ్మవాదినశ్చైతామేవోప
జీవ్యమహావాక్యార్థంవ్యవస్థాపయంతి। ఇయాంస్తువిశేషః। ఆ
లంకారికాస్తావత్తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్తస్యైవహాన
మిదంతాంశస్యేదానీంసంభవాదహానమితిజహదజహత్స్వా
ర్థామాచక్షతే। వేదాంతినస్తుదృష్టాంతదార్ష్టాంతికయోరైక
రూప్యాయసోయందేవదత్తఇత్యత్రాపి తత్తేదంతాంశయోర
న్యోన్యవిరుద్ధయోరపిత్యాగే నావిరుద్ధస్వరూపమాత్రాపరి
త్యాగేనచ ద్వయోపలక్షితంస్వరూపమాత్రంలక్ష్యత ఇతిజ
హదజహత్స్వార్థాం వ్యుత్పాద్య తత్త్వమసీత్యాదిమహావా
క్యేపితత్త్వంపదార్థగతవిరుద్ధాంశత్యాగేనావిరుద్ధచిన్మాత్రో
పాదానేనచోభయోపలక్షితమేకమఖండంవస్తు భాగత్యాగ
లక్షణయాప్రతిపాద్యతఇతి వర్ణయంతి ౧౪, నన్వాలంకారి
కోక్తమార్గేణపూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవైశిష్ట్యవ
ర్ణనేపిసంభవత్యేవతయోరభేదప్రతిపాదనమితిచేన్నైవం। కిం
ష్టాంతః-తత్త్వమసీతిదార్ష్టాంతికం-అవిరుద్ధేతి-స్వరూపైక్యాదవిరుద్ధత్వా
ద్వయోపలక్షితం తత్తేదంతాంశరహితమిత్యర్థః-తత్త్వమసీత్యత్ర తత్
సేనసర్వజ్ఞత్వవిశిష్టంబ్రహ్మ - త్వంపదేనకించిద్జ్ఞత్వవిశిష్టోజీవశ్చప్ర
పాద్యతే- తత్త్వంపదార్థగతయోర్విరుద్ధాంశయోస్సర్వజ్ఞత్వకించి
జ్ఞత్వరూపయోస్త్యాగేన-అవిరుద్ధేతి-చిదంశస్యైకత్వాదవిరుద్ధత్వం-ఉ
యోపలక్షితంసర్వజ్ఞత్వకించిద్జ్ఞత్వరహితం - భాగత్యాగలక్షణయేతి-
హదజహల్లక్షణయా ౧౪. వేదాంతిప్రతిపాదితప్రకారస్యానురూపత్వా

దాలంకారికమతమపాకర్తుంశంకతే-నన్వితి - పూర్వకాలోపలక్షితస్య - తత్తాంశస్యేదానీమసంభవాత్పూర్వకాలరహితస్యేత్యర్థః - తయోశ్శుద్ధవిశిష్టయోః - అభేదప్రతిపాదనం - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయాత్సంభవత్యేవేతిచేన్నైవం- కిమితి-ప్రశ్నార్థకస్యకిమిత్యస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః-కిమితి-అర్థాదర్థసామర్థ్యాత్-ఆక్షేప్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి-తతోఽపపత్తిందర్శయతి-విశిష్టేతి-విశిష్టస్వరూపయోర్విశిష్టశుద్ధయోరిత్యర్థః-అయమాశయః - విశిష్టంశుద్ధాన్నాతిరిచ్యతఇతిన్యాయస్యౌత్సర్గికత్వాత్తదభేదాంగీకారేతుశుద్ధాగ్నేః పథికృదగ్నేశ్చభేదాభావప్రసంగేనపథికృదగ్నివైయర్థ్యాపాతాచ్చ తయోరభేదోఽనుపపన్నఇతి - కించానుభవవిరోధోఽస్తీత్యాహ-తథేతి-సద్భావప్రసంగాత్- వర్తమానకాల

పూర్వకాలోపలక్షితస్యైతత్కాలవిశిష్టేనాభేదః ప్రతిపాద్యతఇత్యుచ్యతే। కింపూర్వకాలోపలక్షితస్యవర్తమానకాలవైశిష్ట్యలక్షణధర్మప్రతిపాదనేనార్థాదభేదస్సిధ్యతీతి।నాద్యః। విశిష్టస్వరూపయోరభేదాసంభవాత్ । తథాసతివర్తమానకాలవిశిష్టస్యప్రాగపిసద్భావప్రసంగాత్। నాపిద్వితీయః। సాక్షాదేవాభేదప్రతిపాదనేసంభవతిపరంపరయాతత్ప్రతిపాదనాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । ఉభయపదలక్షణాశ్రయణకల్పనాగౌరవాత్తదాశ్రియతఇతిచేన్నైవం। పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనాత్సాక్షాదభేదప్రతిపాదనేబుద్ధిలాఘవస్యదవైశిష్ట్యేనవిద్యమానత్వాపత్తేః - తతస్తయోరభేదోనాసంభవతీతినిష్కర్షః-ద్వితీయంపరిహరతి-నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి - సాక్షాదితి-సాక్షాదవ్యవధానేనైవ-అభేదప్రతిపాదనేసంభవతిసతి - తత్తేదంతాంశయోస్త్యాగేనేతిభావః - పరంపరయాఽవ్యవధానేన - నను వేదాంతిమతావలంబనేశక్తికల్పనాగౌరవాదాలంకారికోక్తప్రకారఏవోపపన్నఇత్యాశంక్యపరిహరతి-ఉభయేతి- అయంభావః - సోఽయంపదయోరభిధయోః కుంతనమంగీకృత్యలక్షణాశ్రయణేశక్తికల్పనాగౌరవంస్యాదితి-తత్పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనం-నైవమితి- పరంపరయాఽభేదప్రతిపాదనమసాంప్రతమిత్యాశయః- ననుశక్తికల్పనాగౌరవపరంపరాశ్రయ

ణాభ్యాం పక్షద్వయేతుల్యబలేపి వేదాంతిమతే కః పక్షపాత ఇత్యాశంక్య తన్నిమిత్తం దర్శయతి-తథాపీతి-పక్షద్వయే తుల్యబలేపీత్యర్థః - వినిగమనాయాం వేదాంతిమతావలంబన ఏవ-ఏకత్ర పక్షపాతినీ యుక్తిర్వినిగమనేత్యుక్తత్వాత్ - బుభుత్సితస్య బోద్ధుమిచ్ఛావిషయీకృతస్య అర్థస్యాభేదరూపస్య- ఇతి హేతురితి బ్రూమః-ఏవమితి - పరేషాం కావ్యప్రకాశకారాదీనాం-అజ్ఞానవిలసితమజ్ఞాననిమిత్తమేవ-అన్యథా కథం నోదాహరేయురితి భావః ౧౫. ఏతా ఇతి॥ ఉపచారశబ్దార్థమాహ-ఉపచారో నామేతి-ఉపచారస్త్వస్యార్థః-గుణయోగః-గుణసాదృశ్యమిత్యర్థః- అన్యథా ప్రతిపాదనే

ర్శితత్వాత్ । తథాపి వినిగమనాయాం కో హేతురితి చేద్బుభుత్సితార్థస్య సాక్షాత్ప్రతిపాదనలాభ ఏవేతి బ్రూమః । ఏవం వేదాంతివర్ణితమార్గేణ పదద్వయ లక్షణాపక్షావలంబనేప్యాలంకారికమతే జహదజహల్లక్షణాసిద్ధ్యత్యేవేతి పరేషాం తదనుదాహరణమజ్ఞానవిలసితమేవ ౧౫. ఏతాస్తిస్రోపి శుద్ధా ఏవ। ఉపచారేణామిశ్రితత్వాత్। ఉపచారో నామ గుణయోగః। తదభావాదేవాసాం శుద్ధత్వం। భిన్నత్వేన ప్రతీయమానయోరైక్యారోపణముపచార ఇత్యుక్తే సింహోయమితి వక్ష్యమాణ సాధ్యవసానా ప్రభేదే గౌణవిషయస్య విషయినిగీర్ణత్వేన భిన్నత్వేన ప్రతీత్యభావాత్తత్రాపి శుద్ధత్వమేవ స్యాత్ ౧౬ నను ప్రాభాకరాస్సర్వత్ర జాతిశబ్దార్థవాదినో వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యాదావుద్దేశ్యస్థలే వ్యక్తిలక్షణామాహుః సా కుత్రాంతర్భవతీతి చేదజ్ఞాన ఏవాంతర్భవతీతి వదామః । నహ్యత్ర లక్షణాప్ర

దోషం దర్శయతి-భిన్నత్వేనేతి-శుద్ధత్వం - ఏవంరూపోపచారామిశ్రితత్వప్రయుక్తమితి శేషః- తస్మాద్గుణయోగ ఏవోపచార ఇతి యుక్తం ౧౬ నను ప్రాభాకరప్రతిపాదితవ్యక్తిలక్షణాయాః కుత్రాంతర్భావ ఇత్యాశంక్య సోపహాసం పరిహరతి-నన్వితి- అనన్యలభ్యశ్శబ్దార్థ ఇతి జాతిరేవ శబ్దార్థః వ్యక్తిస్తు లక్ష్యత ఇతి తన్మతసమయః-ఉద్దేశ్యస్థలే ప్రోక్షణసంస్కారస్థలే-అజ్ఞాన ఏవేతి-న లక్షణాస్విత్యవధారణార్థః-తత్ప్రయోజకాభావాద్వ్యక్తిలక్షణావచనమజ్ఞానవిలసితమిత్యాశయః -వ్రీహీన్ప్రోక్షతీత్యత్రాపూర్వవిధిః

వ్రీహ్యవదానానంతరకర్తవ్యస్యకాప్యదృష్టత్వాత్-వ్రీహీనవహంతీత్యత్రనియమవిధిః-నఖవిదళనావహననయోరవహననస్యపాక్షికత్వాత్-ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యేత్యశ్వాభిధానీమాదత్త ఇత్యత్రపరిసంఖ్యావిధిః-ఇమామగృభ్ణన్రశనామృతస్యపూర్వఆయుషీత్యాదిశ్రుతిప్రతిపాదితస్యాశ్వగర్దభసాధారణ్యాయాతస్య రశనాగ్రహణస్యాశ్వే నియమనాత్-తదుక్తం-విధిరత్యంతమప్రాప్తేనియమఃపాక్షికేసతి। తత్రచాన్యత్రచప్రాప్తేపరిసంఖ్యేతికథ్యతఇతి-ననువ్రీహిత్వస్యప్రోక్షణాసంభవాద్వ్రీహీన్ప్రోక్షతీతిశ్రుతేఃకాగతిరిత్యాశంక్యసమాధత్తే-తర్హీతి-అవినాభావినీవ్యక్తిః-జాత్యావాచ్యభూతయా-అయంభావః- అస్మత్ప్రతిపాదితదిశా జాతిస్ఫూర్త్యంతర్భూతవ్యక్తిస్ఫూర్తిరాస్తాం-పక్షాంతరావలంబ

యోజకంరూఢిప్రయోజనయోరన్యతరత్సంభవతి। తర్హిప్రోక్షణశ్రుతేఃకాగతిరితి చేత్తత్ర జాతేః ప్రోక్షణసంస్కారాన్వయానుపపత్త్యావ్యక్తి రవినాభావిన్యాక్షిప్యతేజాత్యా। యథా భూయతామిత్యత్రకర్తా పశ్యతీత్యత్ర కర్మక్రియయాక్షిప్యతే। యథావా గ్రామమిత్యత్రకర్మకారకేణగచ్ఛేతిక్రియాక్షిప్యతె। ఏవమర్థాపత్తిమహిమ్నాపి తత్రతత్రపదార్థప్రతీతిర్ద్రష్టవ్యా।రూఢిప్రయోజనేవినా కుత్రాపిలక్షణాయాఅప్రవృత్తేః। అన్యథాఽతిప్రసంగాదితిసంతోష్టవ్యం॥అత్రాయం లక్షణాసంగ్రహః ॥ స్వార్థత్యాగేన మానేపిసహతేనాన్యల

నేనాపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సులభైవేతి- వ్యక్తైరాక్షేపలభ్యత్వేదృష్టాంతందర్శయతి-యథేతి - ఆక్షిప్యతఇత్యనువర్తతే- వాక్యత్రయేపిక్రమేణకర్తృకర్మక్రియాఉపాద్రష్టవ్యాః- కించార్థాపత్తేరపివ్యక్తిస్ఫూర్తిస్సంభవతీత్యాహ-ఏవమితి-అనుపపద్యమానార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః-ఆపత్తిఃకల్పనమిత్యర్థః-తన్మహిమ్నాపి - తత్రతత్రపీనోదేవదత్తోదివానభుఙ్క్తే-ఇత్యాదిస్థలేష్విత్యర్థః - నన్వాక్షేపాదివద్వ్యక్తిలక్షణాప్యంగీక్రియతామిత్యత్రాహ-రూఢీతి-వ్యవస్థానంగీకారేఽనిష్టందర్శయతి - అన్యథేతి-అతిప్రసంగాదితి- బహ్వ్యోవృత్తయఃకల్ప్యాభవేయురితిభావః - ఏవంజహదాదిషుద్ధాస్తిస్రోపిపృథక్స్వరూపబోధసౌకర్యాయ;క్ష

శాస్త్రీ తయస్యాపిలక్షణంసంగృహ్ణాతి- స్వార్థేతి- సమానేఋప్యేపి - ద్వయోరితిశేషః - యత్ర తేనస్వార్థేన సహాన్యస్మిన్ స్వార్థ విశిష్టార్థాం తరేలక్షణా-ఇయమజహత్స్వార్థా- యత్రతంస్వార్థం-వినాహిత్వా అన్యలక్షణా- ఇయంజహత్స్వార్థా చ। స్వార్థేతి-స్పష్టం ౧౭, అథసారోపాయాలక్షణంవిభాగంచాహేత్యాహ-సామానాధికరణ్యేనేతి- భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాంశబ్దానామేకస్మిన్నర్థేవృత్తిస్సామానాధికరణ్యం - లక్షణంవ్యాకరోతి- ఆరోప్యమాణేతి- సాధ్యవసానాతోవైలక్షణ్యందర్శయతి- ఏతేనేతి-అయంభావః - సాధ్యవసానాయాంవిషయస్యవిషయినిగీర్ణత్వేన

లక్షణా। యత్రైయమజహత్స్వార్థాజహత్స్వార్థాచతంవినా॥ స్వార్థైకాంశత్యాగాదంశాంతరమేవలక్ష్యతేయత్ర।సాజహదజహత్స్వార్థాతత్త్వమసీత్యాదివిషయదృశ్యేయమితి ౧౩.

ఏవం శుద్ధాంత్రివిధాం నిరూప్యసారోపాయా లక్షణంవిభాగంచాహ॥ సామానాధికరణ్యేనభేదస్యాపహ్నవంవినా। విషయారోప్యయోరుక్తాసారోపాసాద్విధామతా॥ ఆరోప్యమాణారోపవిషయౌయదాఽనపహ్నుతభేదౌసామానాధికరణ్యేన నిర్దిశ్యేతేతదాసారోపేత్యర్థః। ఏతేనసాధ్యవసానాతోభేదఉక్తః।ఇయంతుద్వివిధా।శుద్ధాగౌణీచేతి।తత్రగౌణీగుణసాదృశ్యనిమిత్తా।శుద్ధాతుసాదృశ్యేతరకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనా। ఏతేనలక్షణాయాఃపృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితితాంత్రికసమయఃపరాస్తోవేదితవ్యః ౧౮ తథాహి।ప్రాభాకరాస్త్వవదాహుః। లక్షణాతోగౌణస్యాయంభేదః। గౌణేహిపదప్రయోగతయోరభేదప్రతీతిః - సారోపాయాంతుద్వయోరప్యుపాత్తత్వాద్భేదప్రతీతిరితి- ఏతేనేతి- గౌణవృత్తేర్లక్షణాంతర్భావప్రతిపాదనేనేత్యర్థః తాంత్రికసమయఃభాట్టప్రాభాకరసిద్ధాంతః- సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - పరాస్తోనిరాకృతః - పరిహృతఇతియావత్ ౧౮. పరాకర్తుమేవతన్మతంప్రతిపాదయతి- తథాహీతి - లక్షణాతోలక్షణాయాః-పంచమ్యాస్తసిః-గౌణస్యగౌణ్యాః- భేదందర్శయతి-గౌణేహీతి- గౌణేఅగ్నిర్మాణవకఇత్యాదౌ ... పదప్రయోగ ... సామానాధికరణపదప్ర

యోగాదేవగుణోపేతే పైంగళ్యాదిగుణవిశిష్టే తాత్పర్యమగ్నిపదతాత్పర్యంహి - అత్రావధారణేనలక్షణాయాంతీరపదప్రయోగంవినాతీరప్రతిపత్తిర్భవతీతిజ్ఞాప్యతే- లక్షణాయాంతుపదార్థాత్ప్రవాహరూపాదుపలబ్ధే ప్రాప్తే-పదప్రయోగంవినైవేతిభావః - సంబంధినికేవలేతీరేపదస్యగంగాపదస్యతాత్పర్యం-ఇత్యాహురితిపూర్వేణసంబంధః-అయంభావః - పదప్రయోగతదప్రయోగప్రయుక్తవిశిష్టావిశిష్టతాత్పర్యాభ్యాంగౌణీలక్షణయోర్వైలక్షణ్యస్యలక్ష్యమాణత్వాత్తయోర్భేదఇతి ౧౯, ననువివక్షావశేనసమత్వాదభేదోస్త్విత్యాశంక్యమైవమిత్యాదినాభేదంప్రతిపాదయిష్యతి-నన్వితి-నోపపద్యతఏవ-తదనుపపత్తిమేవదర్శయతి-యథేతి - సంబంధిసంబంధయోస్తీరావినాభావయోః-సంబంధిమాత్రే కేవలేతీరే- అ

గాదేవగుణోపేతే తాత్పర్యం। లక్షణాయాంతు పదార్థోపలబ్ధేసంబంధిపద తాత్పర్యమితి ౧౯ నన్వయమేవభేదోనోపపద్యతే। యథాలక్షణాయాంసంబంధిసంబంధయోఃస్మృతయోరపిసంబంధిమాత్రేస్వితేర్థేవాక్యతాత్పర్యమవధార్యతే। తథా గౌణేపిముఖ్యస్యానన్వయాత్సదృశసాదృశ్యయోః స్మృతయోరపిసదృశమాత్రఏవతాత్పర్యమవగమ్యతామితిచేన్నైవం-అగ్నిశబ్దాత్స్వార్థస్మృతిః-తతస్తస్యానుపపత్తివిమర్శాత్తస్మాత్స్వార్థాత్స్వసదృశేఽర్థాంతరేస్మృతిః- సదృశస్మృతిశ్చసాదృశ్యవ్యతిరేకేణనాస్తీతిసాదృశ్యస్మృతిశ్చాప్యస్త్యేవ- తత్రనతావత్సదృశ

స్వితేఽధికరణత్వేనాన్వయానుకూలేఽర్థే- వాక్యతాత్పర్యంగంగాయామిత్యాదివాక్యతాత్పర్యంయథాఽవధార్యతే- తథాముఖ్యస్యాగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థస్యానన్వయాన్మాణవకేనాన్వయాసంభవాత్ - సదృశమాత్రఏవకేవలసదృశఏవ- తాత్పర్యమగ్నిరిత్యస్యతాత్పర్యమవగమ్యతాం - అయంభావః-యథాలక్షణాయాం కేవలేతీరేతాత్పర్యం-తథాగౌణ్యాంకేవలేసదృశేతాత్పర్యమిత్యభేదఇతి-ఇతిచేన్నైవం-అభేదోనసిద్ధ్యతీతిభావః- అభేదాసిద్ధిమేవాహ-అగ్నిశబ్దాదితి-తస్మాత్స్వార్థాత్ - తంస్వార్థంవిహాయేత్యర్థః-సదృశస్మృతిశ్చేతి-ననుసదృశస్యైవాన్వితత్వాత్కింసాదృశ్యేనేత్యాశంక్యాహ-తత్రేతి-తత్రహేతుమాహ-పదాంతరేణేతి - అయంభా

వః-అగ్నిర్మాణవక ఇత్యత్రాగ్నిపదస్య సదృశమాత్రార్థకత్వే సదృశస్య మాణవకస్య స్వపదోపాత్తత్వాత్తత్ర మాణవకో మాణవక ఇతి పౌనరుక్త్యం స్యాదితి-తర్హి యథా లక్షణాయాం కేవలే సంబంధిని తాత్పర్యం తథా గౌణ్యాం కేవలే సాదృశ్యే తాత్పర్యమిత్యేవంరూపేణ తయోరభేదోస్త్వి త్యాశయేనాహ-నాపీతి-తత్ర హేతుమాహ- సమానేతి- యద్యగ్నిపదస్య సాదృశ్యమాత్రపరత్వమభిప్రేతం తర్హ్యగ్నిర్మాణవక ఇత్యుభయత్ర ధర్మివాచకపదప్రయోగం న కుర్యాదితి భావః-ఫలితమాహ- అత ఇతి-తత్రై వ సాదృశ్యవిశిష్టసదృశ ఏవ-తత్రోపపత్తిమాహ-సాత్వితి - సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతిస్తు-తస్మాల్లక్షణాతో మహద్వైలక్షణ్యమస్యేత్యాశయేనాహ-అత ఇతి- అతః సమానాధికరణపదప్రయోగబలప్రయుక్తసాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృతేరిత్యర్థః- గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టే సాదృశ్యవిశిష్టరూపేణాన్వి

మాత్రే తాత్పర్యం - పదాంతరేణోపాత్తతయా పౌనరుక్త్యాపత్తేః-నాపి సాదృశ్యమాత్రే - సమానాధికరణపదప్రయోగానుపపత్తేః అతస్సాదృశ్యవిశిష్టసదృశస్మృత్యా తత్రైవ వాక్యతాత్పర్యం-సా తు సమానాధికరణపదప్రయోగబలాదేవ - అతో గౌణే సాదృశ్యవిశిష్టేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ పదస్యోపయోగః-లక్షణాయాం త్వపేక్షాక్రమవశేన సంబంధిమాత్రేన్వితేర్థే వాక్యతాత్పర్యాత్సంబంధిమాత్రే పదతా

త్పర్యార్థే వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయ ఏవ- పదస్యాగ్నిపదస్యోపయోగః-తత్రావధారణేన లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యాకలనానంతరం సంబంధిమాత్రేన్వితేర్థే పదస్యోపయోగ ఇతి సూచ్యతే-అయం భావః- గౌణపదతా త్పర్యపర్యాలోచనపూర్వకం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయాత్తద్వైవాగ్నిపదస్య సాదృశ్యవిశిష్టరూపార్థోపయోగిత్వమితి - లక్షణాయాం తద్వైలక్షణ్యమిత్యాహ-లక్షణాయాం త్వితి-తుశబ్దోత్ర భేదం ప్రతిపాదయతి - అపేక్షాక్రమవశేన-గంగాపదాత్స్రోతోరూపముఖ్యార్థస్ఫూర్తిః- తతస్తదర్థాత్తత్సంబంధజ్ఞానపూర్వకం సంబంధిప్రతీతిరిత్యాకాంక్షాక్రమవశేత్యర్థః-సంబంధిమాత్ర ఇతి-అయం భావః - లక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యనిశ్చయపూర్వకం పద[illegible]తాత్పర్య[illegible]నియమాద్వాక్యతాత్పర్యానుసా

థేనసంబంధరహితేతీరేగంగాపదతాత్పర్యమితి-మాత్రశబ్దార్థమాహ- న సంబంధోపేతఇతి ౨౦, ఏవంకారకవశాద్విమృశ్య క్రియాయోగాద్విమృశతి- ప్రతివసతీతి - అయంభావః-యథాగౌణేమాణవకపదప్రయోగవశాదగ్నిపదస్యసాదృశ్యవిశిష్టపరత్వంతథాలక్షణాయాం క్రియాయోగేనాపిససంబంధతీరప్రతీతిర్నభవతీతి-అత్రాపిశబ్దార్థంగాపదేనవిశిష్టతీరప్రతీతిర్నాభవదేవేతిసూచితం,తత్రహేతుమాహ-సంబంధీతి-సంబంధిప్రతీతిస్తీరప్రతీతిరర్థఃప్రయోజనంయస్య తస్యతథోక్తస్యఅధికరణాకాంక్షిణఇత్యర్థః-తస్యప్రతివసతిపదస్య-తత్ప్రతీతిరేవతత్ప్రతీతిమాత్రం కేవలతీరప్రతీతిరర్థోయస్యతస్యతాదృశస్యసతః-సంబంధిమాత్రప్రతీత్యర్థకత్వాదిత్యర్థః-వాక్యతాత్పర్యంపూర్వంయేషాంతానితథోక్తాని- తాదృశానియానిపదతాత్పర్యాణితేషామంతర్భావేమానాభావాత్ - అయంభావః-ప్రతివసతిపదస్యసంబంధిమాత్రాకాంక్షిత్వేనవాక్యతాత్పర్యవిరుద్ధపద తాత్పర్య

త్పర్యం - ససంబంధోపేతే ౨౦, ప్రతివసతీత్యనేనాన్వయయోగోపిససంబంధవిశిష్టే।సంబంధిప్రతీత్యర్థస్యతస్యతత్ప్రతీతిమాత్రార్థస్యవాక్యతాత్పర్యపూర్వక పదతాత్పర్యాంతర్భావేమానాభావాత్ । ఇతినపదప్రయోగాపేక్షాతత్ర ౨౧ యత్రాపిగౌణేపదప్రయోగోనాస్తి అగ్నిరథీతఇత్యా

కల్పనస్యానుచితత్వాత్తీరాధికరణకోఘోషస్తిష్ఠతీత్యేవంరూపవాక్యతాత్పర్యాప్రవిష్టస్యసంబంధస్య విశిష్టపదతాత్పర్యాం తర్భావప్రతిపాదనే ప్రమాణాభావాదితి-తతస్సంబంధవిశిష్టేఽన్వయయోగోనాస్తీతిపూర్వేణసంబంధః-ఇత్యుక్తప్రకారేణ- తత్రలక్షణాయాంపదస్యతీరపదస్యప్రయోగాపేక్షానాస్తి-తస్యతీరాధికరణకోఘోషఇతివాక్యతాత్పర్యాప్రవిష్టత్వాదితిభావః - యదితీరపదప్రయోగస్తదాసంబంధప్రతీతిః కల్ప్యాస్యాదిత్యాకూతం- తస్మాన్మహతోభేదస్యవిద్యమానత్వాద్యథేత్యాదిపూర్వగ్రంథప్రతిపాదితాభేదోనిరస్తఇతిబోధ్యం ౨౧. నన్వత్రసమానాధికరణపదప్రయోగ బలాదస్తుసాదృశ్యవిశిష్టసదృశపరత్వం పదప్రయోగరహితస్థలేకేవలసదృశపరత్వావశ్యంభావాత్తద్వల్లక్షణాయాం కేవలసంబంధిన్యేవతాత్పర్యావధారణమితి కోయంభేదోస్తీత్యాకూతేనా

హ-యత్రేతి-తత్ర హేతుమాహ-పదప్రయోగేతి- తత్రైవసాదృశ్యోపేత
పరత్వేనైవేత్యర్థః - ననుపదప్రయోగసహితస్థలవత్తద్రహితస్థలేపితా
త్పర్యతౌల్యేకింప్రమాణమిత్యాశంక్యదృష్టాంతందర్శయతి- యథేతి - కా
మ్యే-జ్యోతిష్టోమేనస్వర్గకామోయజేత - రాజాస్వారాజ్యకామోరా
సూయేనయజేతేత్యాదికామ్యస్థలే-కామీతత్తత్కర్మఫలాభిలాషీనియో
యోజ్యోయజమానస్తస్మిన్నన్వయఃఅర్థాల్లిఙాదేరేవ-తద్బలాత్ అపూర్వే
కాలాంతరఫలదాయ్యవస్థావిశేషే-లిఙాదేస్తాత్పర్యం- అత్రాదిశబ్దేన
లోడాదిగ్రహ్యతే-ఇత్యేవంప్రకారేణ-నిత్యేపితథేతి-అయంభావః - య
మానేతత్తత్కర్మఫలప్రాపకావస్థావిశేషరూపమదృష్టాపరపర్యాయమ
పూర్వముత్పద్యతఇతిలిఙాదేస్తాత్పర్యమితితాంత్రికసమయేసతి కామ్య

ద్గాతత్రాऽపిసాదృశ్యోపేతఏవపదతాత్పర్యం।పదప్రయోగస
హితస్థలేతథైవతాత్పర్యావధారణాత్।యథాకామ్యేకామి
నియోజ్యాన్వయబలాదపూర్వేలిఙాదేస్తాత్పర్యమితినిత్యేపిత
తథా ౨౨. ననుయదిలక్షణాయాం వాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమ
యేనపదప్రయోగాపేక్షా కథంతర్హితత్ర పదప్రయోగధీ
రితిచేత్ వాక్యతాత్పర్యంప్రతీత్యైవహిపశ్చాత్తత్ర పదప్ర
యోగధీస్సంభూయకారితావ్యుత్పత్తేః। యతఏవంగౌణేపద
ప్రయోగతాత్పర్యనిరూపణపూర్వకమేవవిశిష్టేఽర్థే వాక్య
తాత్పర్యాద్విశిష్టాన్వయపరత్వంపదస్య। లక్షణాయాంతుప

లేనియోజ్యస్యశబ్దోపాత్తత్వాత్తదన్వితస్య లిఙాదేరపూర్వేయథా తా
త్పర్యమవధార్యతేతథాఅహరహస్సంధ్యాముపాసీతేత్యాదినిత్యస్థలే శ
బ్దోపాత్తస్యకర్తురభావేపి తత్తత్కర్మానుష్ఠాతర్యపూర్వముత్పద్యతే
తి-౨౨, ననువాక్యతాత్పర్యజ్ఞానసమయోఽపేక్షితస్యతీరపదప్రయోగ
కదాతదాకాంక్షేత్యాశంక్యాహ-నన్వితి-ప్రతీత్యజ్ఞాత్వైవ- పదప్రయో
గధీః- తీరాధికరణకోఘోషఇతితీరపదప్రయోగజ్ఞానం - సంభూయకా
తారూపాయావ్యుత్పత్తిస్తస్యాః తాదృక్పదసమూహసమ్మేళన సమా
దితసామర్థ్యాదిత్యర్థః-భవతీతిశేషః-ఫలితార్థముక్త్వానిగమయతి - యత
తి-పదగ్రేతుపరత్వేనవాక్య[illegible]ప్రకారేణ -

తపవేతి- జఘన్యత్వంన్యూనత్వం - తద్ధేతుకభిన్నత్వమితి భావః- వృత్తిత్ర
యం - అభిధాగౌణీలక్షణాఖ్యాస్తిస్రో వృత్తయఇత్యర్థః ౨౩. ఏవం ప్రా
భాకరమతం ప్రతిపాద్యాచార్యాభిమతం మతమావిష్కరోతి - ఆచార్యా
ఇతి - అగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణైస్సాదృశ్యాత్ మాణవకనిష్ఠపైంగళ్యాది
గుణానాంసామ్యాత్ -తత్కారికాముదాహరతి-అగ్నిత్వేతి - అగ్నిత్వేన
అగ్నిత్వరూపముఖ్యార్థేన లక్షితాల్లక్షణయా ప్రతిపాదితాదర్థా దగ్నినిష్ఠ
పైంగళ్యాదిరూపార్థాత్ యత్పైంగళ్యాది-మాణవకనిష్ఠమితి శేషః-గమ్య

దప్రయోగనిరపేక్షమేవ వాక్యతాత్పర్యే జ్ఞాతే పశ్చాత్తత్రప
దప్రయోగధీః। అతఏవజఘన్యత్వంగౌణాల్లక్షణాయాఇతివృ
త్తిత్రయంసిద్ధం ౨౩. ఆచార్యాః పునరగ్నిర్మాణవకఇత్య
త్రాగ్నిగతపైంగళ్యాదిగుణసాదృశ్యాన్మాణవకేఽగ్నిశబ్దప్ర
వృత్తిరితిగౌణీనామవృత్త్యంతరమురరీచక్రిరే।తథాచోక్తం॥
అగ్నిత్వలక్షితాదర్థాద్యత్పైంగళ్యాదిగమ్యతే। తేనమాణవ
కేబుద్ధిస్సాదృశ్యాదుపజాయతఇతి ౨౪. తాన్పృచ్ఛామః
సంబంధానుపపత్తిప్రయోజనానిఖలులక్షణాబీజాని। తానీహా
పిసంతికిం। నసంతివా। ఆద్యేకిమపరాద్ధం తత్రలక్షణావ్యవ
హారేణ। నద్వితీయః। తేషాందురపహ్నవత్వాత్। నన్వత్రసం
బంధోదుర్నిరూపః కస్తవాభిప్రాయః అభిధేయావినాభా
వోనసంభవతీతిచేన్మాసంభవతు। సాదృశ్యంతుభవిష్యతి। న
హిసఏవసంబంధోలక్షణోపయోగీతినిర్బంధః। కార్యకారణ
భావాదేరపిసంబంధస్యవక్ష్యమాణత్వాత్। ప్రయోజనంచ

తేలక్ష్యతే- తేనహేతునాసాదృశ్యాదగ్నిత్వలక్షితాగ్నినిష్ఠపైంగళ్యాది
సామ్యాత్ -- మాణవకేబుద్ధిరగ్నిరితిధీరుపజాయతఇతి - ఏతేనగౌణీతివృ
త్త్యంతరమస్తీత్యాచార్యాభిప్రాయః ౨౪, ఏవంగురూణామాచార్యా
ణాంచమతంప్రతిపాద్యపరిహర్తుంపృచ్ఛతి - తాన్పృచ్ఛామఇత్యాదినా-
సాదృశ్యంత్వితి॥అభిధేయేనసంబంధాత్సాదృశ్యాత్సమవాయతః। వైప
రీత్యాత్క్రియాయోగాల్లక్షణాపంచధామతేతిసాదృశ్యస్యాపి సంబంధ
త్వేనాభ్యుపగతత్వాదితిభావః - ఏవంచసతి - సంబంధప్రయోజనయో

స్తుతోరిత్యర్థః - అన్వయానుపపత్త్యాముఖ్యార్థాన్వయానుపపత్త్యా ముఖ్యార్థాన్వయానుపపత్త్యాగేన, పరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యే - యథాతీరేగంగాపదప్రయోగస్తథా సదృశేఽగ్నిపదప్రయోగ ఇత్యేవం రూపేణాన్యత్రాన్యశబ్ద ప్రయో గతోల్యేవిద్యమానేపి - యత్కించిదవాంతర వైషమ్యా వలంబనేన, తుణానాం పదప్రయోగాభావః గౌణ్యాంతత్సద్భావః తత్ర కేవల సంబంధిప్రతీతిరత్ర సాదృశ్యపిశిష్టసదృశస్మృతిః తత్ర వాక్యతాత్పర్య జ్ఞానానంతరంపదప్రయోగజ్ఞానమత్రతువాక్యతాత్పర్య జ్ఞాన సమయ వతదుపయోగఇత్యాదిసూక్ష్మాంశన్యూనాధిక్యాశ్రయణేనేత్యర్థః- గౌ తిపదార్థః- గౌణీత్వమితిజాతిః - గౌణ్యాళ్యోర్వృత్తిభేదఇతిపదార్థజాతి ధానామంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాత్ - ఏవమీషద్వైషమ్యాశ్రయణేన

తాత్ర్యాప్యప్రతిపత్తిః। ఏవంచసత్యన్వయానుపపత్త్యాపరత్ర పరశబ్దప్రయోగసామ్యేవిద్యమానేపియత్కించిదవాంతరవైష మ్యావలంబనేనపదార్థజాతిభేదాంగీకారేఽతిప్రసంగస్స్యాది తియత్కించిదేతదితి అ౫. ద్వయీముదాహరతి॥ యథా॥ ఛి న్నేంద్రారిశిరోరసార్ద్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైరసృగ్ధా రాతైలఘృతైస్తవా సిరగదంకారస్స మృద్ధోబభౌ।కింబ్రూ మోరఘురామవీరశుచినాదత్తేణయేనాద్భుతందుర్వారోదశ కంధరః ప్రశమితస్త్రైలోక్యతాపజ్వరః ॥ అత్రపూర్వార్థేఅ

హావఃపదార్థాదయఃకల్ప్యేభవేయురితిభావః-ఇతిహేతోః-ఏతత్ - ల ణాయాఃస్పృథగ్భూతాగౌణీవృత్తిరితివచనమిత్యర్థః - యత్కించిత్ అస లోచ్యోక్తత్వాదనాదరణీయం-ఇతిపరిహృత్యేతి శేషః అ౫. ద్వయీంద్వి విధాంసారోపాం॥ఛిన్నేతి॥ ఛిన్నానీంద్రారీణాంరక్షసాంశిరాంస్యే సార్ద్రవటకాస్సద్యఃకృతవటకాస్తైః-తేషామింద్రారీణాంకంధరాసంబ ధిన్యోయాఉచ్చైరసృగ్ధారాస్తాఏవతైలానిఘృతానిచతైస్సమృద్ధః - వాసిరసిరూపఃఅగదంకారః - రోగహార్యగదంకార భిషగ్వైద్యచికిత్స ఇత్యమరః - కింబ్రూమః - అస్యగదంకారసామర్థ్యంకింవర్ణయామః త్రైలోక్యస్యతాపజ్వరస్తాపహేతురిత్యర్థః - నను విసదృశ యోరస్య దంకారయోః [illegible] సామాన్యమారోపాత్వమిత్య

శంక్యాత్రగుణసాదృశ్యంవివక్షితమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి- అగదంకారశబ్దేన అసిరగదంకార ఇత్యసావగదంకార శబ్దప్రయోగేణేత్యర్థః - లక్ష్యమాణాస్సాధారణ్యేన దృశ్యమానాః - రసౌషధవటకానాంసద్యః కృతవటకానాంతైలానాంఘృతానాంచసంపత్తిస్సమృద్ధిర్జ్వరనివర్తకత్వంచాదౌయేషాం తేతేచ తెవైద్యగతగుణాశ్చతైస్సాదృశ్యంనిమిత్తంయస్యాస్సాతథోక్తా-లక్షణాసారోపలక్షణా - గౌణీగుణసాదృశ్యమాత్రప్రవృత్తా-అత్రసమ్మతిందర్శయతి- అభిధేయేతి-అభిధేయావినాభూతస్యవాచ్యార్థసంబంధినోర్థస్యప్రతీతిర్యస్యాంసాతథోక్తా- ప్రవృత్తిరితిపాఠేఅభిధేయావినాభూతవిషయకవ్యాపారఇత్యర్థః-వృత్తేర్లక్షణావృత్తేః - గౌణతాతులక్ష్యమాణగుణైర్యోగాత్ -ఇష్టా- భవతీతిశేషః - అవినాభావోత్రసంబంధమాత్రంనతునాంతరీయకత్వం- తథాత్వేతుమంచమంచస్థయో-

> గదంకారశబ్దేన లక్ష్యమాణరసౌషధవటకతైలఘృతసంపత్తి
> జ్వరనివర్తకత్వాదివైద్యగతగుణసాదృశ్యనిమిత్తాలక్షణాగా
> ణీ॥యథాహుః॥అభిధేయావినాభూతప్రతీతిర్లక్షణోచ్యతే।
> లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాద్వృత్తేరిష్టాతుగౌణతేతి॥గుణాశ్చస్వ
> పరసాధారణ్యేనలక్షణీయాః। అన్యథాస్వార్థగతానామర్థాం
> తరప్రవృత్తినిమిత్తత్వేవైయధికరణ్యదోషః। పరగతానాం
> తుస్వార్థాసంబద్ధానాంలక్ష్యత్వానుపపత్తిః। సాధారణ్యేతున

దైశికస్య కాలికస్య వాఽవినాభావస్యాభావాన్మంచాః క్రోశంతీత్యాదౌలక్షణాభావప్రసంగాత్ -లక్ష్యమాణశబ్దార్థమాహ-గుణాశ్చేతి -లక్షణీయాద్రష్టవ్యాః- పక్షద్వయస్యాపిదోషదూషితత్వాత్సాధారణ్యపక్షఏవసముచితఇతిభావః-ప్రథమపక్షేదోషందర్శయతి- అన్యథేతి - అన్యథావక్షద్వయాన్యతరావలంబనేత్విత్యర్థః- స్వార్థగతానాంతల్లక్షితానాంచగుణానామితిలభ్యతే-అర్థాంతరస్యపరార్థస్యప్రవృత్తినిమిత్తత్వేతత్పక్షావలంబనఇత్యర్థః-వైయధికరణ్యేతి - తద్రూపోదోషః - స్వార్థగతానాంగుణానాంపరార్థేఅవిద్యమానానామపి పరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమిత్తత్వోక్తావన్యగుణానామన్యనిష్ఠత్వాపాతాత్ -ద్వితీయపక్షేపిదోషందర్శయతి - పరగతానామితి-అత్రతుశబ్దః ప్రాథమికపక్షాద్వైలక్షణ్యంద్యోతయతి - లక్ష్య

త్వానుపపత్తిః తాదృశేషులక్షణాయాఅప్రవృత్తేః సాధారణ్యేతుసాధా
రణగుణాశ్రయణపక్షేత్విత్యర్థః-అత్రమస్మటపాదాః-గౌర్వాహీకోగా
రయమిత్యత్రచేత్యుదాహృత్య-అత్రహిస్వార్థసహచారిణోగుణాజాడ్య
మాంద్యాదయోలక్ష్యమాణాఅపిగోశబ్దస్యపరార్థాభిధానేప్రవృత్తినిమి
త్తత్వముపయాంతీతికేచిత్ - స్వార్థసహచారిగుణాభేదేనపరార్థగతాగు
ణాఎవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోభిధీయతఇత్యన్యే - సాధారణగుణాశ్రయణే
నపరార్థఏవలక్ష్యతఇత్యపరే-ఇతి- తద్వ్యాఖ్యాతారోవరదార్యాస్తు-గౌర్వా
హీకఇత్యత్రగోశబ్దోగోత్వసహచారిణోజాడ్యమాంద్యాదిగుణాన్లక్షణ
యాప్రతిపాదయతి - తతస్తాన్ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్యవాహీకమభిధత్తే-
నతువాహీకం లక్షయతీత్యేకంమతం - గోత్వసహచారిగుణాభేదేనవా
హీక గతజాడ్యాదయోగోశబ్దేనలక్ష్యంతే - నతు వాహీకోభిధీయత
ఇతి ద్వితీయం - గవి వాహీకేచ వర్తమానానాం గుణానామాశ్రయ
ణేన పరార్థోలక్ష్యతఇతితృతీయం - తత్రప్రథమపక్షేగోశబ్దస్యైవ

కశ్చిద్దోషః। ఉత్తరార్ధేతాపహేతౌదశకంధరేతాపజ్వరశబ్ద
స్యప్రవృత్తినిమిత్తంకార్యకారణభావసంబంధ ఇతిశుద్ధాలక్ష

డిమాదిగుణేషులక్షణా- వాహీకశబ్దార్థేపునరభిధేతియత్నగౌరవమసు
తితార్థేపునరభిధాయాః ప్రవృత్తిరితిచాస్వారస్యంబోధ్యం - ఇదంల
క్ష్యమాణాఅపీత్యపిశబ్దేనపరార్థాభిధానఇత్యనేనచద్యోతితం- ద్వితీయేపి
పక్షేజడిమాదిగుణపరార్థప్రతీతిరనిబంధనాస్యాదిత్యస్వారస్యంబోధ్యం-
ఇదంచగుణాఏవలక్ష్యంతేనతుపరార్థోభిధీయతఇత్యనేనద్యోతితం - స్వా
ర్థోగోత్వంతేనసహచరితుంశీలమేషామితితాచ్ఛీలికోణినిః - పరోవాహీక
శబ్దస్తదర్థోవాహీకత్వం - స్వార్థసహచారిగుణేభ్యోయోఽభేదస్సజా
యత్వాదభేదోపచారస్తేన- ఏవకారవ్యవచ్ఛేద్యమాహ-నతుపరార్థఇతి
సాధారణేతి- గవివాహీకేచవర్తమానానాంగుణానామాశ్రయణేనపరా
ర్థఏవేతినతుజడిమాదయోగుణాః-లక్ష్యతఏవేతినకదాచిదభిధీయతఇత్యే
యతోముఖస్యవధారణం- ఏవంచపూర్వపక్షద్వయోక్తదోషానవకాశ
తిధ్వనితమితి- ఏవంపూర్వార్ధేగౌణసారోపాముదాహృత్యోత్తరార్ధేశు
సారోపాం[illegible]ఉత్తరార్ధ[illegible]త్వాపహేతా

తి-సారోపతాం ప్రతిపాదయతి- ఉభయత్రాపీతి- ప్రయోజనం ప్రతిపాద
యతి-ఖడ్గ ఇతి-ఇయం కస్యాలంకారస్యోపయుజ్యత ఇత్యత్రాహ - ఇయమి
తి-రూపకాదేః-అపహ్నవాదిరాదిశబ్దార్థః- ద్వివిధాయా అపి రూపకోపకా
రకత్వం దర్శయతి-ముఖమితి- ముఖం చంద్ర ఇత్యత్ర ముఖనిష్ఠానాం చంద్ర
నిష్ఠానాం చ వర్తులత్వాదీనాం సాదృశ్యాద్గౌణసారోపాత్వం - నేత్రానం
దశ్చంద్ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావ ఇతి శుద్ధసారోపాత్వమితి బోధ్యం ।౬॥
నను నేత్రానందహేతౌ చంద్రే నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి. కార్యకారణయో
రభేదోపచారః కుతః కృత ఇత్యాశంక్య తదాదినిమిత్తవశాదుపచారాః పంచ
ధా భవంతీత్యాహ-ఉపచారశ్చేతి-తత్రేతి- త్రైలోక్యతాపజ్వరోదకకంధ
ర ఇత్యత్ర కార్యకారణభావాదభేదోపచార ఉదాహృత ఇతి భావః- ద్వితీయ

ణా । ఉభయత్రాపి విషయనిగరణాభావాత్సారోపతా। ఖ
డ్గే రావణ చక్రమాద్వైద్యత్వేన తాపజ్వరత్వేన చ ప్రతీతిః ప్ర
యోజనం। ఇయం ద్వివిధాపి రూపకాదేర్బీజం । ముఖం చంద్రో
నేత్రానందశ్చంద్ర ఇతి చోభయమూలత్వే నాపి రూపకస్య
స్థితేః ॥ ౬ ॥ ఉపచారశ్చ కార్యకారణభావతాదర్థ్యస్వ
స్వామిభావావయవావయవిభావతాత్కర్మ్యరూప నిమిత్తా
నాం పాంచవిధ్యేన పంచధా భవతి । తత్రాద్య ఉదాహృతః
తాదర్థ్యేన యథా ॥ ఇంద్రార్థా స్థూణేంద్రః ॥ స్వస్వామి
భావేన యథా। రాజకీయః పురుషో రాజా ॥ అవయవావయవి

ముదాహరతి-తాదర్థ్యేనేతి- ఇంద్ర అర్థః ప్రయోజనం యస్యాస్సా తథోక్తా
స్థూణా స్తంభః- ఇంద్రప్రీత్యర్థముపచారైరుత్సవం కర్తుం నిఖాతే స్తంభవి
శేషే తాదర్థ్యనిమిత్తవశాదింద్ర ఇత్యుపచారః కృతః అత్ర తాద్రూప్య
ప్రతీతిస్తయా చేష్టార్థదాయిత్వధీశ్చ ప్రయోజనం - తృతీయముదాహరతి-
స్వేతి-స్వం పురుషస్స్వామీ రాజా తయోర్భావస్తద్రూపస్సంబంధస్తేన
రాజకీయ ఇతి- అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిస్తయా చానతిలంఘనీయశాస
నత్వధీశ్చ ప్రయోజనం॥ తురీయముదాహరతి-అవయవేతి॥ హస్తోవద్యతీత్య
త్రావదానస్య హస్తాగ్రసాధ్యత్వాదగ్రహస్త ఏవ హస్త ఇత్యుపచారః కృ
తః- తాద్రూప్యప్రతీతిస్సామర్థ్యాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం॥ అంతమము

దాహరతి- తాత్కర్మ్యేణేతి ॥ తత్సంబంధికర్మ యస్య స తత్కర్మా తస్య భావస్తాత్కర్మ్యం తేన- అతక్ష ఇతి- మూలతస్తక్ష్ణో యూపమష్టాశ్రిం కరోత్యత్ర తత్కర్మకారిత్వాదధ్వర్యౌ తక్షేత్యుపచారః కృతః - అత్రాపి తాద్రూప్యప్రతీతిః కౌశలాతిశయధీశ్చ ప్రయోజనం ౨౬, ఏవం ప్రాసంగికముపచారనిరూపణం కృత్వా ప్రకృతం సాధ్యవసానానిరూపణం ప్రతిజా తే-సాధ్యవసానామితి- నిగీర్ణ ఇతి-అన్యేనారోప్యేణ విషయో నిగీర్ణః కబ తో యది సాధ్యవసానికా-సా సాధ్యవసానా పూర్వవత్ సారోపేవ ద్విధా- గౌణసాధ్యవసానా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి ద్వేధా భవతి- తేన హేతునా-

భావే సయథా। అగ్రహస్తో హస్తః॥ తాత్కర్మ్యేణ యథా। అతక్షా తక్షా॥ ఏషు క్రమాదిష్టప్రదత్వానుల్లంఘ్యత్వసామర్థ్యకౌశలవిశేషాః ప్రయోజనాని వ్యంగ్యాని ౨౬ సాధ్యవసానాం లక్షయతి ॥ నిగీర్ణో విషయో న్యేన యది సాధ్యవసానికా । సా పూర్వవద్ద్విధా తేన లక్షణాస్స్తలక్షితాః ॥ అన్యేన విషయిణా - విషయనిగరణేనా భేదప్రతిపత్తిరధ్యవసాయః - తేన సహితా సాధ్యవసానా। తత్రాద్యా యథా ॥ అయం కామధేను రిత్యత్రానవరతవితరణశీలత్వ గుణసాదృశ్యాద్రామే కామధేనురూపతాధ్యవసానం। సర్వదైవాభిన్నత్వప్రతీతిః ప్రయోజనం ॥ ద్వితీయా యథా ॥ అయమభ్యుదయో లోకానామిత్యత్రాభ్యుదయ హేతుత్వాద్రామేఽభ్యుదయశబ్దప్రవృత్తిః । అవ్యభిచారేణ కార్యనిష్పాదకత్వమిహాపి ప్రయోజనం।అత్రోభయత్రాప్యయం శబ్దో నరామాఖ్యవిష

ఆద్యాముదాహరతి-అయం కామధేనురితి - శ్రీరామే కామధేనుత్వాధ్య సానహేతుమాహ-అనవరతేతి - లక్ష్యమాణగుణైర్యోగాదితి గుణసాదృ స్వసిద్ధాంతితత్వాదితి భావః - కామధేనురూపతయాఽధ్యవసానమ ప్రతిపాదనం-ఫలం దర్శయతి-సర్వదైవేతి-ద్వితీయాముదాహరతి - అయ మితి-అవ్యభిచారేణ నియమేన - నను ఉభయత్రాప్యయమితీదమ్ శబ్దేన వి యోపాదానాత్కథం సాధ్యవసానాత్వమిత్యాశంక్య సమాధత్తే-అత్రే తి-కింత్వి ... మాహ - అత్రో

మాణామితి- పురోవర్తినా విషయభూతేన రామేణ యోఽభేదాధ్యవసా
యస్తేన - ఇదంతయావిశినష్టి ఇదంతారూపవిశేషణవిశిష్టాంకరోతి - ఏవం
చేత్కిమిత్యత ఆహ-తద్విశిష్టేతి-ఇదంతావిశిష్టేత్యర్థః- కామధేనుశ్చనిగీర్ణ
విషయతయా హేతునా- స్వేనతాదాత్మ్యమభేదస్తేన ప్రతీయతే- స్వతా
దాత్మ్యంవినాకథంవిషయస్యనిగరణంభవేదితి భావః- శుద్ధసాధ్యవసానా
యామేవంయోజ్యమిత్యాహ-ఏవమితి-ఇయంకస్యాలంకారస్య కారణమి
త్యత్రాహ- ఇయమితి-ఉపపత్తిమాహ-అధ్యవసితేతి- అధ్యవసితప్రాధా
న్యేతుసిద్ధాధ్యవసాయప్రాధాన్యేత్విత్యర్థః-లక్షితానాంలక్షణానామభి

యపరామర్శ్యి। తదాసారోపాత్వప్రసంగాత్ । కింతుతద్గతే
దంతామాత్రంపరామృశ్య విషయిణీమారోప్యమాణాంకామ
ధేనుమేవపురోవర్త్యభేదాధ్యవసాయేనేదంతయావిశినష్టి। త
ద్విశిష్టాచవిషయిణీకామధేనుర్నిగీర్ణవిషయతయా స్వతాదా
త్మ్యేనప్రతీయతే।ఏవమయమభ్యుదయ ఇత్యత్రాప్యూహ్యం।ఇ
యమతిశయోక్తేర్బీజం।అధ్యవసితప్రాధాన్యేత్వతిశయోక్తి
రితిలక్షణం॥సప్తేతి॥జహల్లక్షణా అజహల్లక్షణా జహదజహల్లక్ష
ణా శుద్ధసారోపా శుద్ధసాధ్యవసానా చేతి పంచశుద్ధాః । గౌణ
సారోపా గౌణసాధ్యవసానా చేతి ద్వే గౌణ్యౌ।తయోర్గుణయో
గాదేవశుద్ధాభ్యో భేదః। శుద్ధత్వంచ తాసామగౌణత్వమేవ ।
ఆరోపాధ్యవసానాభ్యామేవగౌణ్యోర్మిథో భేదః । సారోపా
ధ్యవసానయోశ్శుద్ధయోశ్చ తాభ్యామేవాన్యోన్యభేదః। జహ

దానాఖ్యానపూర్వకం వైలక్షణ్యం దర్శయతి-సప్తేతీతి॥ జహల్లక్షణేతి-పం
చశుద్ధా ఇతి- సాదృశ్యేతరసంబంధమూలకత్వాదితి భావః - ద్వే గౌణ్యావి
తి-సప్తాప్యభిహితా ఇతి భావః- తయోరితి- గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసా
నయోః- శుద్ధాభ్యః జహదాదిభ్యః పంచభ్య ఇత్యర్థః- కింరూపం శుద్ధత్వమి
త్యత్రాహ - శుద్ధత్వంచేతి - అగౌణత్వం గుణయోగరాహిత్యమేవ శుద్ధ
సారోపశుద్ధసాధ్యవసానయోరన్యోన్యవైలక్షణ్యమాహ-సారోపేతి- తా
భ్యామారోపాధ్యవసానాభ్యామేవేత్యర్థః- జహదాదిశుద్ధాభ్యః కథమిత
రయోః శుద్ధయోర్భేద ఇత్యత్రాహ- జహదాదీతి - కార్యకారణభావాదీ

తి- తాదర్థ్యాదికాదిశబ్దార్థః- జహదాదిషు ధ్వస్తిసృష్టియథాక్రమ మవి నాభావాశ్రయాశ్రయిభావాభేదరూపసంబంధాబోధ్యాః - ఏవంస్థి పితాయాంలక్షణాయాస్సంకరాదిసమ్మేళనవశాదసంఖ్యతా భవతీత్యా హ- ఏవమితి- యథాహురితి- ఆలంకారికాఇతిశేషః- సంకరేణేతి-అలం కారైర్ధ్వనిభేదైశ్చస్వమూలైరితిశేషః- వ్యాకరోతి- శుద్ధభేదైరితి ౨౮

దాదిశుద్ధాభ్యస్తుకార్యకారణభావాదిసంబంధనిబంధనోపచా రాద్భేదఇతినతత్రాపి సాంకర్యశంకావకాశః ॥ ఏవంఫల తో లక్షణాయాస్సప్తవిధాయాఅపి త్రివిధసంకరేణైకవిధ సంసృష్ట్యాచమేళనేప్రత్యేకంచాతుర్విధ్యేనాష్టావింశతిభేదా భవంతి।శుద్ధభేదైరపిమేళనేనప్తాధిక్యాత్ పునః పంచత్రింశ త్ప్రకారాః । స్వప్రభేదైశ్చసంకలనేతు సంఖ్యాతుమేవనశ క్యంతే। తత్ప్రకారాః।యథాహుః॥సంకరేణత్రిరూపేణసం సృష్ట్యాచైకరూపయా। అస్యాస్సంకలనేన్యోన్యమష్టావింశతిరీ రితాః॥పంచత్రింశత్సమాఖ్యాతాశ్శుద్ధభేదైస్సమంపునః।స్వైః ప్రభేదైరలంకారైర్ధ్వనిభేదైశ్చసంగతాః ॥ వితన్వంతిచమ త్కారంసంఖ్యామత్సరిణీమతేతి।శుద్ధభేదైరసంకలితభేదైః- స్వైఃప్రభేదైర్లక్షణాభేదైః- సంఖ్యామత్సరిణీఅసంఖ్యేత్య ర్థః ౨౮ సంకరశ్చాంగాంగిభావేన సంశయేనైకలక్షకాను ప్రవేశేనచేతిత్రిరూపః।తత్రాద్యోయథా॥సంవర్ధయంతంనిజ జీవనేనశుచింసదాబాడబమంబురాశిం। వినాశ్యరామస్యశ రప్రతాపాన్నిషంగగర్భంనిభృతోధిశేతే।జీవనేనజలేనప్రా ణేనచ - శుచింబాడబంబడబాగ్నిం శుద్ధబ్రాహ్మణంచ। అ త్ర జీవనాదిశబ్దశ్లేషబలమూలకాభేదాధ్యవసాయేన సాగర

దిక్ప్రకర్షనార్థంకలిచిత్సంకలితభేదానుదాహర్తుకామోంగాంగిభావసం కరమాదావుదాహరతి॥ సంవర్ధయంతమితి॥ శుచిమగ్నిం- అన్యత్రశు పరిశుద్ధం- నిభృతోనిశ్చలః॥ కతిపయశబ్దవ్యాకరణపూర్వక మలంకా స్ప్రతిపాద్యలక్షణయోరంగాంగిభావందర్శయతి- జీవనేనేతి- అత్రేతి శ్లేషేతి- శ్లేషస్యాభేదాధ్యవసాయహేతుత్వాదుక్తివైచిత్ర్యాత్ శ్లేషాంగ

ఉత్ప్రేక్షాయా అతిశయోక్త్యనుగృహీతత్వాత్తయోరప్యంగాంగి భావ ఇతి వివేకః - లజ్జాయా ఇతి- తచ్ఛేషతయా శయనాంగతయా తదంగత్వం నిద్రాంగత్వమిత్యర్థః- భవతు కిమిత్యత ఆహ-లజ్జానిద్రయోరితి- తత్కార్యభూతా-లజ్జాకార్యభూతేత్యర్థః-సముద్రాంతరాణాం అన్యసముద్రాణాం శోషణరూపం యదనుచితకర్మాంతరం తస్యాచరణాన్నివృత్తిః - తతోఽపపత్తిం దర్శయతి-లజ్జిత ఇతి-శయనశబ్దేనేతి- తత్రాప్యుపపత్తిమాహ

స్వప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తద్వినాశనరూపానుచితకర్మాచరణజనితలజ్జా రామశరస్య నిషంగకోటరశయనే హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సా చ వాచకపదాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాం సంకరః । లజ్జాయాః క్వచిచ్ఛయనహేతుత్వేన తచ్ఛేషతయా తదంగత్వం। లజ్జానిద్రయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనే రామబాణేఽసంభవాల్లజ్జాశబ్దేన తత్కార్యభూతా సముద్రాంతరశోషణరూపానుచితకర్మాంతరాచరణాన్నివృత్తిర్లక్ష్యతే। లజ్జితోఽపి నివర్తతే।శయనశబ్దేన చ తత్కార్యం నిర్వ్యాపారత్వం లక్ష్యతే।శయితో న వ్యాప్రియత ఇత్యుక్తరీత్యాఽనయోర్లక్షణయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౭ ॥ సంశయేన యథా ॥ సచేతనా కాంచనపుత్రికా వా శరీరిణీ మన్మథచాతురీ వా। సౌదామినీ స్థైర్యవతీ కిమేషా కా వా న జానే రఘువీరపార్శ్వే ॥ అత్ర కాంచనపుత్రికేత్యాదౌ కమనీయకాంతి గుణయోగాత్సాదృశ్య గుణనిమిత్తా గౌణీ లక్షణేతి తావదవివాదం । తత్రైషేతి సర్వనామ్నా ఏతత్త్వావిశిష్టసీతారూప విశేష్యనిష్ఠత్వే విషయానిగ

శయిత ఇతి- ఇతీతి-అత్ర త్రపాశబ్దలక్ష్యార్థభూతాయా అనుచిత కర్మాంతరాచరణనివృత్తేః శయనశబ్దలక్ష్యార్థభూతం నిర్వ్యాపారత్వం ప్రత్యుపోద్బలకత్వాదనయోర్లక్షణయోః శుద్ధసాధ్యవసానయోరిత్యర్థః-సంకరః-లక్ష్యయోరంగాంగిభావాల్లక్షణయోరప్యంగాంగిభావ ఇతి భావః॥ ౭॥ సందేహసంకరముదాహరతి- సచేతనేతి-స్పష్టం॥ అత్ర సందేహసంకరం వివృణోతి. అత్రేతి-తావత్తావత్పర్యంతం-గౌణీలక్షణేత్యుక్తావితి యావత్ -అవి

వాదంవివాదోనాస్తి- సందేహసంకరఇతి-గౌణసారోపగౌణసాధ్యవసాన
యోరితిభావః॥౮॥ఏకలక్షణకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి॥సంవర్తేతి॥సం
వర్తావసరేప్రసారిణోదినకృతస్సూర్యస్యసంబంధినస్సర్వస్వస్యతేజస్స
మృద్ధిరూపసమస్తధనస్యపాటచ్చరశ్చోరః- తతోప్యతితీక్ష్ణఇత్యర్థః- అలౌ

రణాదగ్నిర్మాణవకఇతివత్సారోపాస్యాత్ । ఏతన్మాత్ర
నిష్ఠత్వేతువిషయనిగరణాదయమగ్నిరితివత్సాధ్యవసానావా
స్యాత్।అత్రాన్యతరనిశ్చాయకాభావేనైషేత్యేకస్మింత్సందే
హజ్ఞానేవిషయతయాసంకీర్యమాణత్వాత్సందేహసంకరః ॥
౮॥ ఏకలక్షణకానుప్రవేశేనయథా ॥ సంవర్తావసరప్రసారి
దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరఃప్రతాపతప
నోరామస్యకోప్యుద్భవః । భూమింద్యామపికౌశికోత్సవవ
తీంచక్రేద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనీంశ్రియమథా
త్పౌరస్త్యదేశేతవః॥ కోప్యలౌకికః - అలౌకికత్వమేవాహ
త్రిభిర్విశేషణైః। భూమింకౌశికోత్సవవతీంవిశ్వామిత్రోన్న
తయజ్ఞవతీం-ద్యాంస్వర్గం - కౌశికోత్సవవతీమింద్రప్రహర్షవ
తీం-ప్రసిద్ధతపనోదయేకౌశికానాంఘూకానాముత్సవోనాస్తి-
అస్మింస్తునతథేతిభావః - తారానేతరిసుగ్రీవేచంద్రేచ-ప్ర
సిద్ధతపనస్తారాపత్యౌశ్రియంహరతిఅయంతువర్ధయతి - ప్రసిద్ధ
సూర్యస్తుపౌరస్త్యదేశేపూర్వదిగ్భాగేతమోహరతి- అయం
తురలయోరభేదాత్పౌలస్త్యదేశేతత్కరోతీతి సర్వత్రశ్లేషా
నుప్రాణితోవ్యతిరేకఃవిరోధాభాసో - అత్రపాటచ్చరఃప్ర
తాపతపనఇతివిషయనిగరణంవినాప్రతాపేచోరత్వారోపణా
త్సారోపేయంలక్షణాగౌణీ-సర్వస్వపదేనచాత్రతత్తేజస్స
మృద్ధిర్లక్ష్యతే-తద్గర్భీకారేణప్రవృత్తత్వాత్సాధ్యవసానా-అ
నయోర్భిన్నపదస్థయోరపిసమస్తపదస్యైకత్వాత్తద్గతత్వే

కికత్వమితి- విశేషణైః- ఉత్తరార్ధస్థైరితిభావః- సర్వత్రేతి - తద్గర్భీకా
రేణేతి- తేజస్సమృద్ధికబళనేనేత్యర్థః-అనయోర్లక్షణయోః గౌణసారో
గౌణసాధ్యవసానయోః॥ ౯॥ అథసంసృష్టిముదాహరతి-ఆమ్రేడితమితి

ఆమ్రేడితమామ్రేడనంపౌనరుక్త్యమితియావత్ - సుపర్వసురభేః కామ ధేనోః- సురభిర్గవిచస్త్రియామిత్యమరః-అతౌదార్యగుణయోగాదా మస్సురతరోరామ్రేడితమితి విషయారోప్యయో రనపహ్నుతభేదయో స్సామానాధికరణ్యేనోపాదానాద్గౌణసారోపా-ఏవముత్తరత్రాపి తత్త ద్గుణయోగాద్గౌణసారోపాత్వమూహ్యం - అత్రసప్తానాంగౌణసారో పాణాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణోపాదానాత్సజాతీయసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- శిష్టానామితి ॥ జడిమకఠినతావక్రతానాంజడ

నైకలతుకానుప్రవేశేనాయంసంకరః॥౯॥ సంసృష్టిర్యథా ॥ ఆమేడితం సురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేద స్సువర్వసుర భేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేఃపరిణతిఃప్రసవాయుధస్య మూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః ॥ ౧౦ ॥ యథా వా ॥ శిష్టానాంపారిజాతోజడిమకఠినతావక్రతాస్పర్శశూ న్యో దుష్టానాం కాలవహ్ని ర్జలభయభసితాచ్ఛాదనాతుచ్ఛ మూర్తిః । సీతాయాఃపంచబాణోహరనయనశిఖాప్లోషశూ న్యఃప్రజానాంపూర్ణేందుర్నిష్కళంకో జగతివిజయతే రామ చంద్రోమహీంద్రః॥అత్రోభయత్రాపిగౌణసారోపాణాం సంసృష్టిస్సజాతీయానాం ॥౧౧॥ సజాతీయానాంశుద్ధసా రోపాణాంయథా॥ కళ్యాణకేళికలనాకవిపుంగవానాంకౌతూ హలంకిమపికంజవిలోచనానాం। కీర్త్యుద్గమఃకమలబంధుకులో ద్భవానాంకస్యోత్సవంనకురుతేభువికోసలేంద్రః॥ అత్రకళ్యా ణాదిపదానాంతద్ధేతౌరామేవిషయనిగరణంవినాసాదృశ్యేతర

త్వకారిన్యకౌటిల్యానాంస్పర్శేనసంబంధేనశూన్యః - జలభయేనభసితా చ్ఛాదనయా భస్మావరణేనచ తుచ్ఛారిక్తామూర్తిర్యస్య సతథోక్తః - అత్రాప్యౌదార్యగుణయోగా ద్రామచంద్రః పారిజాతఇతి గౌణసా రోపా-ఏవ ముత్తరత్రాపి తత్తద్గుణయోగా ద్గౌణసారోపాత్వ మూ హ్యం - అత్ర చతస్రూణాం గౌణసారోపాణాం సంసృష్టిః ॥ అము మేవార్థమాహ- అత్రేతి॥ ౧౧॥ కేవలశుద్ధసారోపాణాముదాహరతి- క ళ్యాణేతి॥ కళ్యాణానాంకేళయోలీలాస్తాసాంకలనా ప్రాప్తిః-శిష్టంస్ప ష్టం॥ సజాతీయసంసృష్టింవివృణోతి- అత్రేతి-తద్ధేతావితి-కళ్యాణాదిహే

తావిత్యర్థః॥ ౧౨॥ సమ్మేళనసంసృష్టిముదాహరతి - సతామితి॥అత్ర
ప్యౌదార్యగుణయోగాదా శ్రిసుసురతరూద్యానమితిచింతామణి మహీధర
ఇతిచగౌణసారోపే- రామస్సుపర్వణాంసంపదితివిబుధవైరిణాంరాక్షస
నాంవిపదితివతద్ధేతౌతదుపచారాచ్ఛుద్ధసారోపేఇతి చతస్సృణాంసంక
నాత్సజాతీయవిజాతీయసంసృష్టిః ॥౧౩॥ ఏవమేవభేదాంతరాణిస్వయ
మూహ్యానీత్యాశయేనాహ-ఏవమేవేతి॥ఇతీతి॥ఆస్థామందిరమితి॥తాదృశో
నిర్మలాశ్చయాధర్మసూరికవితాస్తాఏవకల్లోలిన్యో నద్యస్తాసాంవేల్లనై

శార్యకారణభావసంబంధ నిమిత్తప్రవృత్తత్వాచ్ఛుద్ధ సారో
పాణాంసజాతీయానామేవసంసృష్టిః ॥౧౨॥ సజాతీయవిజా
తీయసంసృష్టిర్యథా॥ సతాంసురతరూద్యానంచింతామణిమ
హీధరః।సంపత్సుపర్వణాంరామోవిపద్విబుధవైరిణాం ॥౧౩॥
ఏవమేవసర్వత్ర సంకరసంసృష్టీ ద్రష్టవ్యే॥ .... *
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన ... సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకార
శాస్త్రే లక్షకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామతృతీయస్తరంగః॥ *
ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్య రామాత్మనస్త్వంగ
త్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధ
ర్మసూరికవితాకల్లోలినీవేల్లనైఃపూర్ణః కర్ణమనోహరోవిజయ
తేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే
వారణాశ్యన్వవాయే స్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృత ఫ
లంపర్వతేశస్యభాగ్యం। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకో
న్నాటకాది ప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రే రఘుపతిచరితేఽ
యంతృతీయస్తరంగః॥ ....*

మేళనైః॥ ధర్మాంతర్వాణివర్యఇతి॥ కావ్యానాంహంససందేశ
నాం- అలంకారాణామలంకారప్రబంధానాం - కృష్ణాస్తుతేఃరవిశతక
ఉన్నాటకానాంకంసవధాద్యుత్కృష్టనాటకానాం- ఆదిశబ్దేననరకధ్వం
ధివ్యాయోగాదీనాంచ ప్రణేతుర్నిర్మాతుః॥ ****************
ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే తృతీయస్తరంగః.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

వ్యంజనాతరంగప్రారంభః—౪

ఏవంలక్ష్యలక్షకతద్వృత్తీర్నిరూప్యాత్ర వ్యంగ్యవ్యంజకతద్వృత్తి నిరూపణాయసంగతిందర్శయతి॥ అథేతి॥ నిష్ప్రయోజనాయాః ప్రయోజనశూన్యాయాలక్షణాయాఅభావాద్ధేతోః- సర్వత్ర- లక్షణాస్వితిశేషః తస్యప్రయోజనస్య- క్రమప్రాప్తత్వాచ్చ-లక్షకానంతర్యాదితి భావః సఇతి॥ వ్యంజనేనైవేతి-వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదోఽవధారణార్థః - ననుకిమిదంవ్యంజనంయద్యోగాచ్ఛబ్దస్యవ్యంజకతేత్యపేక్షాయాంవ్యంజనలక్ష

అథనిష్ప్రయోజనలక్షణా భావాత్సర్వత్రప్రయోజనంవాచ్య
మిత్యపేక్షాయాంతస్యవ్యంజకశబ్దైకగమ్యత్వాత్ క్రమప్రా
ప్తత్వాచ్చవ్యంజకంనిరూపయతి॥ సవ్యంజకోఽర్థంయశ్శబ్దోవ్యం
జనేనైవబోధయేత్ । అన్వితేషుపదార్థేషుయోస్యార్థాంతర
గోచరః॥ వాక్యార్థోపస్క్రియాయైసవ్యాపారోవ్యంజనంభవే
త్ ॥వ్యంజనవ్యాపారవాన్ శబ్దోవ్యంజకః। పదార్థేష్వన్వితేషు
వాక్యార్థోపస్కారార్థమర్థాంతరవిషయశ్శబ్దవ్యాపారో వ్యం
జనేత్యుచ్యతే।సత్రివిధః శబ్దార్థోభయశక్తిమూలత్వేన।శబ్దశ
క్తిమూలోద్వివిధః।అభిధామూలోలక్షణామూలశ్చేతి। తత్ర

ణమాహ - అన్వితేష్వితి ॥ అన్వితేషుపదార్థేష్విత్యనేనాభిధాలక్షణావ్యావృత్తిః- అర్థాంతరగోచరఇత్యనేనతాత్పర్యవ్యవచ్ఛేదః - వాక్యార్థోపస్క్రియాయాఇత్యనేనావశ్యకత్వం, వ్యంజకలక్షణంవ్యాకరోతి-వ్యంజనవ్యాపారవానితి- వ్యంజనలక్షణంవ్యాకరోతి- పదార్థేష్వితి- వాక్యార్థస్యోపస్కారార్థంశోభార్థం-ఇదముత్తమమతిశయినివ్యంగ్యేవాచ్యాదితి- అవ్యంగ్యమధమంస్మృతమితిచమమ్మటపాదోక్తేస్తేనతదుపస్కార స్సముచితఏవేతిభావః - తంవిభజతే-సఇతి-త్రైవిధ్యందర్శయతి- శబ్దేతి - తత్ర

తి- తయోర్మధ్యే- లక్షణా మూలంయస్య సతథోక్తః ౧. ననుశాస్త్రే షువాచకలక్షకయోరేవాభ్యుపగమాదభిధాద్యన్యతమవ్యాపారేణ ప్రయోజనప్రతీతిరస్తుకింవ్యంజనేనేత్యాశంక్యతస్యవ్యాపారాంతరానిర్వాహ్యనీయత్వాత్తదావశ్యకత్వంప్రదర్శయితుంప్రతిజానీతే- ఇదంతావదిత్యాదంతావత్ -వ్యంజనమంతరేణప్రయోజనప్రతిపాదనమేవేత్యర్థః- గంగాయామితి- ప్రతీయతేతావత్ప్రతీయతఏవ-భవతుకింతతఇత్యత్రాహ-తత్రేతి-తత్రగంగాయాంఘోషఇత్యాదౌ- శబ్దేతి-తాదృశశబ్దప్రయోగేప్రయోజనప్రతీతిస్తదభావేతదభావఇత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంశబ్దానుసారిత్వమిత్యర్థః - తత్ప్రతిపత్తిః ప్రయోజనప్రతీతిశ్శాబ్దీశబ్దసంబంధినీ - అస్తుకిం

యః పూర్వోదాహృతప్రయోజనలక్షణానాంప్రయోజనప్రతీతికృద్వ్యాపారస్సలక్షణామూలోవ్యంజనవ్యాపారః ౧, ఇదం తావదిహవిచార్యతే । గంగాయాంఘోషఇత్యాదౌతీరగతాత్యంతపావనత్వాదికంప్రయోజనంతావత్ ప్రతీయతే । తత్ర శబ్దాన్వయవ్యతిరేకానువిధాయితయా తత్ప్రతిపత్తిశ్శాబ్దీత్యవశ్యమాశ్రయణీయం। నహ్యయంకంచనవ్యాపారమనవలంబ్యశబ్దోబోధయితుమీష్టే।తత్ర కిమభిధయాబోధయతి లక్షణయావా కింవా తాత్పర్యేణ। నతావదభిధయాబోధయతి । తస్యాస్సంకేతితార్థైకవిషయత్వాత్ ।నహిగంగాదిపదానాంపావనత్వాదౌసంకేతోదృష్టచరః ౨ నాపిలక్షణయా। ముఖ్యార్థబాధాద్యభావాత్ ।నహితటంముఖ్యార్థః।నవాతస్యబాధః ।

తఇత్యత్రాహ- నహీతి-కింత్వవలంబ్యబోధయితుమీష్టఇత్యర్థః-తత్రేతి-తత్రేతేషువ్యాపారేషు- నతావదితి- తత్రహేతుంప్రతిపాదయతి- తస్యా ఇతి-అసంకేతితేఽర్థాంతరేతదప్రవృత్తేరితిభావః- తామేవవివృణోతి నహీతి-తస్మాన్నతావదభిధయాబోధయతీతిపూర్వేణసంబంధః ౨ నాపీతి- బోధయతీత్యనువర్తతే- లక్షణయాపినబోధయతీత్యన్వయః- కుత ఇత్యత్రాహ- ముఖ్యార్థేతి-అత్రాదిశబ్దేనసంబంధప్రయోజనేసంగృహ్యేతే - తదభావమేవోపపాదయతి - నహీతి - అత్రగంగాపదస్యేతిప్రకరణాల్లభ్యతే- తటంముఖ్యార్థశ్చేత్పావనత్వాదిర్బాధ్యో భవేదితిభా

తుష్యతుదుర్జనఇతిన్యాయేనగంగాపదస్యతటంముఖ్యార్థోఽప్యస్తు- తస్య
తటరూపముఖ్యార్థస్యబాధః-నవా నైవ-ఘోషాధికరణత్వసిద్ధేరితిభావః
వాస్యాద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచసముచ్చయఇత్యక్షరః - అస్తుకశ్చి
ద్బాధోపి- నాపీతి - తస్యతటరూపముఖ్యార్థస్యాత్యంతపావనత్వాదినాత
ద్రూపలక్ష్యార్థేనసంబంధఃఅవినాభావసంబంధోపిన-అస్తుయఃకశ్చిత్సం
బంధోపి - నాపీతి- ప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యలక్ష్యతాయాం
కించిత్ప్రయోజనమపినాస్తి - అస్తుస్వమేవప్రయోజనమపీత్యాశంక్యల
క్ష్యభూతస్యస్వస్యప్రయోజనత్వంనసంభవతీత్యాహ-స్వస్యైవేతి-స్వ
స్యలక్ష్యభూతస్యపావనత్వాదేరేవ - ఆత్మాశ్రయతాఆత్మాశ్రయాఖ్య
దోషాపత్తిః-తర్హిప్రయోజనాంతరంప్రతిపాద్యతామిత్యాహ- అన్యస్యే
తి- లక్షణామాత్రేతి - ప్రయోజనలక్ష్యతావశాల్లక్షణైకాశ్రయతమే

నాపితస్యాత్యంతపావనత్వాదినాసంబంధః। నాపిప్రయోజనల
క్ష్యతాయాంకించిత్ ప్రయోజనం। స్వస్యైవప్రయోజనత్వే
ఆత్మాశ్రయతా అన్యస్యప్రయోజనత్వేతస్యాపిలక్షణామా
త్రశరణతయాప్రయోజనాంతరావశ్యంభావేన ప్రాచీనప్ర
యోజనాపేక్షాయాంపరస్పరాశ్రయతా । అన్యాపేక్షణే
తుతస్యాపిలక్ష్యత్వేనప్రథమాపేక్షణేచక్రకాపత్తిః । ద్వితీ

యార్థః - ప్రాచీనప్రయోజనస్యపావనత్వాదిరూపస్యాపేక్షాయామా
కాంక్షాయాం-అయంభావః - లక్ష్యభూతస్యాన్యస్యపావనత్వాదిఃపావ
నత్వాదిరూపస్యలక్ష్యస్యాన్యచ్చప్రయోజన మిత్యన్యోన్యాశ్రయః - త
ర్హి తతోప్యన్యస్యప్రయోజనత్వంప్రతిపాద్యతామిత్యాశంక్య నోపపద్య
తఇత్యాహ-అన్యేతి- అన్యస్యాపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాంతు -
ప్రథమస్యపావనత్వాదేరపేక్షణేప్రయోజనత్వాపేక్షాయాం చక్రకా
పత్తిశ్చక్రకాఖ్యదోషాపత్తిః - తృతీయస్యద్వితీయమతిక్రమ్యప్రథమా
కాంక్షణేతస్యాపితాదృశత్వేనాభిస్థానీయం ద్వితీయంచక్రభ్రమణేనా
తీత్యతృతీయాకాంక్షిత్వేనచక్రసాదృశ్యాచ్చక్రకం-తర్హి ద్వితీయమేవా
పేక్ష్యతామిత్యాశంక్యతతాఽపిదోషాపత్తిర్భవతీత్యాహ-ద్వితీయేతి - అ
న్యోన్యాశ్రయతా - అవ్యవహితయోస్తయోస్తథావిధత్వేనపరస్పరా

కాంక్షిత్వాదన్యోన్యాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిస్స్యాదితిభావః - తర్హి స్వ
స్యైవప్రయోజనత్వమప్యస్త్విత్యత్రాహ- తృతీయేతి - అయంభావః
పావనత్వాపేక్షయాతృతీయస్యప్రయోజనలక్షణావశాల్లక్ష్యస్యస్వస్యై
వప్రయోజనత్వాపేక్షాయామేకస్యైవలక్ష్యత్వం ప్రయోజనత్వంచే
త్యాత్మాశ్రయాఖ్యదోషాపత్తిరితి - తర్హి చతుర్థమన్యత్ప్రయోజనమస్తు
త్యతామిత్యత్రాహ- చతుర్థేతి- చతుర్థస్యాకాంక్షణేప్రయోజనత్వేనా
కాంక్షాయాంతుతస్యాపి- అత్రలక్ష్యత్వేనేత్యనువర్తతే-ప్రథమప్రయో
జనస్యపావనత్వాదేఃప్రతీతిరేవనస్యాత్ - మిథ్యాప్రయోజనపరంపరా
సంపర్కవశాత్సత్యప్రయోజనప్రతీతిస్తిరోహితాభవేదితిజ్ఞప్తేఃప్రథమ
ప్రయోజనజ్ఞానస్యప్రతిబంధికాప్రతిబంధకారిణీ-అనవస్థా మూలక్షయ

యాపేక్షణేఽన్యోన్యాశ్రయతా। తృతీయాపేక్షణేఆత్మా
శ్రయతా। చతుర్థాకాంక్షణేతుతస్యాపిప్రయోజనాంతరా
కాంక్షిత్వంనియతమిత్యుత్తరోత్తర మాకాంక్షాయాః క్వచి
దప్యవిశ్రాంతేః ప్రథమప్రయోజనప్రతీతిరేవనస్యాదితిజ్ఞప్తి
ప్రతిబంధికాఽనవస్థా ౩, ననుగంగాపదేనసప్రయోజనమేవత
టంలక్ష్యతాం - మైవం - ప్రమాణవిషయాతిలంఘిత్వాత్ప్ర
యోజనస్యప్రమాణస్యహిప్రత్యక్షాదేర్ఘటాదికంవిషయః-
ఫలంతుజ్ఞాతతాదికం-తథాచాయంప్రయోగః- గంగాయాం

కారిణ్యనవస్థాఖ్యదోషాపత్తిః ౩. తర్హి లక్షణయైవపావనత్వాదివిశిష్ట
ప్రతీతిర్భవతుకింవ్యంజనేనేత్యాశయేనాహ-నన్వితి-లక్ష్యతాంలక్షణయా
ప్రతిపాద్యతాం-కిమప్రసిద్ధేనవ్యంజనేనేతిభావః- పరిహరతి-మైవమితి
విశిష్టలక్షణానాంగీకార్యేత్యర్థః- కుతఇత్యత్రాహ-ప్రమాణేతి-ప్రమా
విషయాఖ్యామతిలంఘిత్వాత్ - ఫలాపరపర్యాయస్యప్రయోజనస్య
మాణవిషయవిభిన్నత్వనియమాత్వార్థక్యేనభావ్యమితిభావః- తదేవప్ర
యతి-ప్రమాణస్యేతి-జ్ఞాతతాదికం-సంవిత్తిరాదిశబ్దార్థః- ఫలితార్థం
యోగేణప్రతిపాదయతి-తథాచేతి-ప్రయోగోనుమానగచనా- గంగాయా
మితి-అత్రపావనత్వాదికంపక్షః-విషయజ్ఞానగోచరత్వాభావసాధ్య
ఫలత్వంహేతుః - యత్రఫలత్వంతత్రవిషయజ్ఞానగోచరత్వాభావ

వ్యాప్తిః-జ్ఞాతతాదివదితిదృష్టాంతః-జ్ఞాతతా ప్రాకట్యం-తతశ్చ-ప్రయోజనేనసహితంలక్షణీయఃనయుజ్యతే। జ్ఞానస్యవిషయోహ్యన్యఃఫలమన్యదుదాహృతం। విశిష్టేలక్షణానైవమితి కావ్యప్రకాశకారవచనాచ్చలక్షణాయాఃప్రయోజనప్రతిపాదనాక్షమత్వాన్నాపిలక్షణయేతి పూర్వేణ సంబంధః ౪. తతఃకింవాతాత్పర్యేణేతివికల్పంపరిహరతి-నాపీతి- పావనత్వాదిప్రయోజనస్యతాత్పర్యబోధ్యతాపినసంభవతీత్యర్థః - ననుతాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణతదబోధ్యతానబుధ్యతఇత్యాశంక్య తత్స్వరూపంప్రతిపాదయతి-పదార్థేతి- ఆకాంక్షాయోగ్యతాసన్నిధివశాత్సమన్వయేసతిపదార్థజ్ఞానానంతరభావినీ సమన్వయశక్తిః పదార్థ సమూహ

> ఘోషఇత్యాదౌపావనత్వాదికంనవిషయజ్ఞానగోచరం ఫలత్వాత్-జ్ఞాతతాదివదితి ౪, నాపితాత్పర్యగమ్యతా - పదార్థావగమసమనంతర భావినీ సమన్వయశక్తిస్తాత్పర్యం నామవృత్తిరిత్యలంకారసర్వస్వసంజీవినీకారాదయః-నచపావనత్వాదిరన్యోన్యాన్వయరూపః - కించతాత్పర్యంనామవృత్త్యంతరంనసంభవతి వృత్తిత్రయానుస్యూతస్యతస్య వృత్త్యంతరత్వానుపపత్తేః - క్లృప్తేనైవవృత్తిత్రయేణసకలవ్యవహారోపపత్తౌ బాహ్యేంద్రియ సహకారిణో మనసఇంద్రియాంతరత్వకల్పనావత్తాత్పర్యస్య వృత్త్యంతరత్వకల్పనమయుక్తమేవేతికేచిదిత్యలంవిస్తరేణ- తదేవంప్రయోజనప్రతీ

సంఘటనాశక్తిరేవతాత్పర్యం-అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి - అయంభావః- ప్రతీయమానస్యపావనత్వాదేరన్యోన్యాన్వయరూపత్వాభావేనాతాత్పర్యార్థత్వాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి - కించతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమేవాసదిత్యాహ - కించేతి-కుతఇత్యత్రాహ-వృత్తీతి-అభిధాదివృత్తిత్రయానుగతస్యతస్యతాత్పర్యస్య - నను కైశ్చిదభ్యుపగతత్వాత్తాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమస్తుకోదోషఇత్యాశంక్యాతాత్పర్యతత్వజ్ఞానాం కేషాంచిద్భ్రాంతిమూలంతత్కల్పనమితి దృష్టాంతప్రతిపాదనపూర్వకంపరిహరతి- క్లృప్తేనైవేతి- అయంభావః-యథామనసఇంద్రియాంతరత్వంసర్వైరనభ్యుపగతంతథైవతాత్పర్యస్యవృత్త్యంతరత్వమపీతి తస్యతత్క-

ల్పనమనుచితమితి - ఉపసంహరతి- తదితి॥ ఏవంప్రతిపాదితప్రకారేణ తదర్థం ప్రయోజనప్రతీత్యర్థం - వయమితి - తత్ర వ్యాపారపన- ధ్వననేతి- వ్యక్త్యాదిరాదిశబ్దార్థః ౫, తచ్చేతి ॥ ప్రయోజనంప్రయోజనరూపం॥ గూఢముదాహరతి- వీరేతి॥ధాటీసమాటీకనే - శత్రుదేశావమర్దాయసద్యస్సుభటఘోటకైః॥ విజిగీషోఃప్రవృత్తిర్యాసాధాటీతినిగద్యతే త్యుక్తలక్షణలక్షితజైత్రయాత్రాయామ్- చిరాన్నిద్రాణా- చిరాదున్నిద్రాజాగ్రతీ-ముద్రణంసంకోచం-కథమిత్యాశ్చర్యే॥యోజయతి-అత్రే

తేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వక్తనీయత్వేన తదర్థం వ్యాపారాంతరమవశ్యమభ్యుపగంతవ్యంభవతాపి - వయం తుతత్రైవధ్వననవ్యంజనద్యోతనాదిసంజ్ఞాంనివేశ్యవ్యవహరామః ౫, తచ్చవ్యంగ్యంప్రయోజనంద్వివిధం గూఢమగూఢం చ॥గూఢంయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । నిద్రాణాయదజాగరీత్తదుచితందైతేయభూతిశ్చిరాదున్నిద్రా కథమాశుముద్రణమగాదతులప్రనిద్రాకృతం ॥ అత్రనిద్రాజాగరణయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరసంభవాత్తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచలక్ష్యతే- తేనసకలసురాసురరక్షణశిక్షణౌవ్యజ్యేతే॥౧॥ అగూఢంయథా॥ త్రుట్యచ్చండీశకోదండంరామదోర్దండచండతాం।వ్యాచష్టవిష్టపస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్రాచేతనేకోదండేచేతనధర్మస్యవ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నతయాతత్కార్యంజ్ఞాపన

అసంభవాదనుపపత్తేః- కార్యకారణభావస్సంబంధః- ప్రయోజనమా తేనేతి- సంకుచితత్వాసంకుచితత్వాభ్యామిత్యర్థః- అత్రవ్యంగ్యయోర్వి దగ్ధమాత్రవేద్యత్వాద్గూఢత్వం-లక్షణాశుద్ధసాధ్యవసానే ॥ ౧ ॥ అగూఢవ్యంగ్యముదాహరతి॥త్రుట్యదితి॥త్రుట్యత్ భంగేనద్విధాభవత్-చండీశస్యకోదండంకర్తృ- వ్యాచష్టవ్యాఖ్యాతిస్మ॥యోజయతి-అత్రేతి॥వ్యాఖ్యానస్య - పదచ్ఛేదఃపదార్థశ్చసమాసోవిగ్రహస్తథా। ఆక్షేపస్యసమాధానంవ్యాఖ్యానంపంచలక్షణమితిలక్షణలక్షితవివరణవిశేషస్య - అశ

పిశుద్ధసాధ్యవసానాలక్షణా ॥ ౨ ॥ నన్వభిధామూలోలక్షణామూలశ్చే త్యుద్దేశ్యతత్క్రమోల్లంఘనేన కథంనిరూపణమిత్యాశంక్యాభిధామూల స్యాతిబహుళత్వాత్సూచీకటాహన్యాయేనతన్నిరూపణావసరోద్యేత్యా శయేనాహ- అథనేతి॥ అత్రేతి॥ కావ్యప్రకాశకారః - ఉక్తవానితిసం బంధః- అనేకార్థస్యేతి-శబ్దస్యహరిరామాదిశబ్దస్య- సంయోగాద్యైర్వ క్ష్యమాణైః- వాచకత్వేనియంత్రితేసతిఏకార్థమాత్రస్మృతిజనకత్వే కృ తఇత్యర్థః - అవాచ్యార్థధీకృదర్థాంతరజ్ఞానహేతుర్వ్యాపృతిర్వ్యాపా రః - అయంభావః-అనేకార్థకశబ్దప్రయోగస్థలేశక్తైఃప్రకృతార్థమాత్ర

మాత్రంలక్ష్యతే- తేనచపరమోత్కర్షోవ్యజ్యతే- ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానత్వాద్వ్యాఖ్యాయమానతయాఅసూఢం తదే వంలక్షణామూలావ్యంజనోక్తా॥౨॥ అథనాఽభిధామూలాని రూప్యతే॥అత్రకావ్యప్రకాశకారః॥ అనేకార్థస్యశబ్దస్యవా చకత్వేనియంత్రితే।సంయోగాద్యైరవాచ్యార్థధీకృద్వ్యా పృతిరంజనమిత్యభిధామూలవ్యంజనాలక్షణముక్తవాన్। సం యోగాదయోభర్తృహరిణాగ్రథితాః ॥ సంయోగోవిప్ర యోగశ్చసాహచర్యంవిరోధితా।అర్థఃప్రకరణంలింగంశబ్దస్యా న్యస్యసన్నిధిః॥సామర్థ్యమౌచితీదేశః కాలోవ్యక్తిస్స్వరాద యః।శబ్దార్థస్యానవచ్ఛేదేవిశేషస్మృతిహేతవఇతి ౬, తత్ర సంయోగేనాభిధానియంత్రణంయథా॥ కృష్ణఃకౌస్తుభభూషి తఇతి।కౌస్తుభసంయోగాద్వాసుదేవే।నార్జునే।కృష్ణఃకౌస్తుభ

స్మృతౌ నియమితత్వాదప్రకృతార్థస్యానుభూయమానస్యాగతికత్వేనా న్యథానుపపత్త్యావ్యంజనాసమాశ్రయణీయేత్యర్థాపత్తిరేవతత్రప్రమాణ మితి- సంయోగాదీనాంశక్తినియామకత్వంహరిణోక్తమనువదతి - సం యోగఇతి- శబ్దార్థస్య-అనేకార్థోయశ్శబ్దస్తదర్థస్యేత్యర్థః-అనవచ్ఛేదేన ర్వ్యస్యాప్యవిశేషేణస్మరణేసతిసంయోగాదయః విశేషస్యైకార్థమాత్ర స్యస్మృతేహేతవః ౬. సంయోగాదిభి రభిధానియమనం క్రమేణో దాహరతి- కృష్ణఇతి ॥ కృష్ణశబ్దస్యార్జునాదిసాధారణస్యకౌస్తుభ సంబం ధేనవాసుదేవేఽభిధానియమ్యతే- తదేవాహ- వాసుదేవఇతి-నియంత్ర

ణశబ్దార్థమాహ- నార్జున ఇతి- విప్రయోగేనాహ- కృష్ణ ఇతి॥ అయంభా
వః- ప్రతిషేధస్య ప్రసక్తిపూర్వకత్వాద్వాసుదేవాదన్యస్మిన్ కౌస్తుభ
భూషణప్రసక్త్యభావేన ప్రతిషేధాసంభవాదితి ॥ సాహచర్యేణాహ-
రామలక్ష్మణావితి- బలభద్రాదిసాధారణస్య రామశబ్దస్య సౌమిత్రిస
హచర్యాద్దాశరథావభిధానియమనం॥ విరోధితయాహ-రామరావణావి
తి- విరోధిత్వం నామ సహానవస్థితిర్వధ్యఘాతుకభావో వా-ద్వితీయస్యోదా
హరణమిదం - దినం నిశా చేత్యాద్యస్యోదాహరణం - హరిద్రాసాధారణ
స్య నిశాశబ్దస్యాత్ర రాత్రావభిధానియమనం॥ అర్థేనాహ- అర్థః ప్రయో
జనం- రామమితి- ప్రయోజనాన్ముక్తిరూపాత్ ॥ ప్రకరణేనాహ- ప్రక
రణం శ్రోతృబుద్ధిస్థతా- దేవ ఇతి॥ లింగేనాహ- లింగం నామ స్వవాచ్య

వర్జిత ఇతి విప్రయోగాత్తత్రైవ । రామలక్ష్మణావితి సాహచ
ర్యాద్దాశరథౌ। రామరావణావితి విరోధాత్తత్రైవ। రామం
మోక్షాయ చింతయేదితి ప్రయోజనాత్తత్రైవ। దేవః ప్రమా
ణమితి ప్రకరణాద్యుష్మదర్థే। కుపితో గరుడధ్వజ ఇతి కోపచిహ్నా
స్యాచేతనే ధ్వజభేదేఽసంభవాద్విష్ణౌ। దేవస్య రమాపతేరితి శ
బ్దాంతరసాన్నిధ్యాత్తత్రైవ। మధునా మత్తః కోకిల ఇతి సామ
ర్థ్యాద్వసంతే। పాతు వో దయితాముఖమిత్యౌచిత్యాత్సాముఖ్యే।
భాత్యత్ర పరమేశ్వర ఇతి రాజధానీరూపాద్దేశాద్రాజ్ఞి। వి

ధాంతరవ్యావృత్తపక మాత్రనిష్ఠో ధర్మః- కుపిత ఇతి ॥ శబ్దాంతరసన్ని
నాహ- దేవస్యేతి। సామర్థ్యేనాహ- సామర్థ్యమత్ర కారణత్వం- మధునే
మకరందాదిసాధారణస్య మధుశబ్దస్య కోకిలమదకారణత్వరూపసామర్థ్యే
న వసంతేఽభిధానియమనం ॥ ఔచిత్యాహ- అత్రౌచిత్యన్వయయోగ్య
తా- పాత్వితి- పా రక్షణ ఇతి ధాతునిష్పన్నస్య సుఖదానదుఃఖనివర్తనత
భయానుకూలవ్యాపారసాధారణస్య తస్య దయితాముఖరూపేణ సుఖో
పూర్వకత్వయోగాత్తదనుకూలవ్యాపారే సాముఖ్యరూపే సమభివ్యా
హృతపదాన్వయయోగ్యతారూపేణౌచిత్యేనాభిధానియమనం॥ దేశేనా
హ- అత్ర దేశో నగరాదిః- భాతీతి- పరమేశ్వరశబ్దశ్శంభ్వాదిసాధారణ
కాలేనాహ- అత్ర కాలోఽహరాదిః - విరోచన ఇతి- అత్ర దినరూపేణ కా

లేనచంద్రాదిసాధారణస్యవిరోచనశబ్దస్యసూర్యేఽభిధానియమనం-రాత్రావితి- చంద్రాగ్న్యర్కాః-విరోచనాఇత్యమరః॥వ్యక్త్యాహ-అత్రవ్యక్తిర్లింగం-మిత్రమితి- అత్రనపుంసకలింగేనమిత్రశబ్దస్యసుహృద్యభిధానియమనం- పుంలింగేనసూర్యే ౭. స్వరేణాభిధానియమనం వేదఏవ న లౌకికఇతిసంయోగాద్యపేక్షయావిశేషః - అత్రస్వరఉదాత్తాదిర్నకాక్వాదిః - ఇంద్రశత్రురితి-యదబ్రవీత్స్వాహేంద్రశత్రుర్వర్ధస్వేతి తస్మాదస్యేంద్రశ్శత్రురభవదిత్యత్ర - శత్రుశబ్దశ్శాతయితృర్థకః - తథా చేంద్రశత్రుపదెయదీకారస్యోదాత్తత్వంతదాబహువ్రీహిరత్రేంద్రస్య శాతయితృత్వం - యద్యుకారస్యోదాత్తత్వం తదాషష్ఠీతత్పురుషస్తత్ర వృత్రస్యశాతయితృత్వమితిస్వరభేదేనార్థభేదేసిద్ధే - ఇదిపరమైశ్వర్యఇతి ధాతోరింద్రశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వేన నిష్పన్నత్వాద్బహువ్రీహౌప్రకృ

రోచనోభాతిదివేతిదివాకరే।రాత్రౌచంద్రేవహ్నౌవా।మిత్రం దృశ్యతామితిపున్నపుంసకరూపయావ్యక్త్యాసుహృది। మిత్రో దృశ్యతామితిరవౌ ౭, ఇంద్రశత్రురిత్యత్రపూర్వపదేప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయః। ద్వాదశాహీనస్యేత్యత్ర ద్వాదశశబ్దస్యసంఖ్యాస్వరేణద్వంద్వార్థనిశ్చయః। అహీనశబ్దస్య మధ్యోదాత్తేనాహర్గణార్థనిశ్చయఇతి. స్వరేణార్థనిశ్చ

త్యాపూర్వపదమితీంద్రపదస్థేనప్రకృతిస్వరేణబహువ్రీహివిధానాదింద్రస్యశాతయితృత్వం- నవృత్రస్య- అంతోదాత్తత్వాభావేన తత్పురుషాభావాదిత్యాశయేనాహ- బహువ్రీహ్యర్థనిశ్చయఇతి॥ద్వాదశేతి- తిస్రఏవసాహ్నస్యోపసదోద్వాదశాహీనస్యయజ్ఞస్యేత్యత్ర-ద్విశబ్దస్యాదాత్తత్వేననిష్పన్నత్వాత్సంఖ్యావాచిపూర్వపదంప్రకృత్యాద్వంద్వఇతిద్విశబ్దస్థేనప్రకృతిస్వరేణద్వేచదశచేతిద్వంద్వార్థనిశ్చయః - నద్విరావృత్తాశ్చతాదశచేతి-అహీనశబ్దస్యేతి - అహ్నఃఖఇతివిహితస్యఖస్యాయ నిత్యాదినాఈనాదేశే - ఆద్యుదాత్తశ్చేతి ప్రత్యయాదేరీకారస్యోదాత్తత్వేనాహీనపదస్యమధ్యోదాత్తత్వాదనేకైరహోభిస్సాధ్యః క్రతురహీనఇత్యహర్గణార్థనిశ్చయః-న హీనఅహీనఇతిననఞ్ తత్పురుషార్థఇత్యాశయేనాహ-అహర్గణేతి- వేదఏవేత్య[illegible] - నకా

వ్యఇతి॥ స్వరాదయ ఇత్యత్రాదిశబ్దార్థమాహ- ఆదిశబ్దేనేతి- అత్రాప్యుపదే
శనిర్దేశాదయ ఆదిశబ్దార్థః

ఏవం సంయోగాదీనుదాహృత్య తత్ర వ్యంజనేనైవార్థాంతరప్ర
తీతిరిత్యాహ-ఏవమితి - నను కథం వ్యంజనవ్యాపార ఏవేతి లక్షణాతాత్పర్య
యోరనురూపయోర్విద్యమానత్వాదిత్యాశంక్య తయోర్నాత్రావకాశ

యో వేద ఏవ న కావ్యే। ఆదిశబ్దేనాభినయాదయస్సంగృహీతాః

టీ. ఏవం సంయోగాదిభిరభిధాయాం నియమితాయాం యదనే
కార్థస్య శబ్దస్యార్థాంతరమపి యత్ర క్వచన ప్రతీతిగోచరీ భవతి
తత్ర వ్యంజనవ్యాపార ఏవ ప్రగల్భతే। లక్షణాతాత్పర్యయో
స్సామగ్ర్యభావే వాన్యోన్యాన్వయైకవిషయత్వేన చ ప్రకృ
తేఽనవకాశపరాహతత్వాత్ ౯, యథా॥ అత్యర్జు
న యశోరాశిః కృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చరా
మో రాజతి రాజఘః॥ అత్ర దాశరథిపక్షేఽత్యర్జునోఽతిధవళో
యశోరాశిర్యస్యేతి విగ్రహః-జామదగ్న్యపక్షే త్వర్జునః కార్త
వీర్యస్తస్య యశోరాశిమతిక్రాంతవాన్నాశితవానితి విగ్రహః॥
కృతసంరక్తతర్పణః। కృతం సంరక్తానాం స్వస్మింత్సమ్యగనురా
గవతాం తర్పణం ప్రీణనం యేనేతి ప్రకృతే। అన్యత్ర కృతం సమ్య
గ్రక్తతర్పణం శోణితేన నివాపో యేనేతి। సమ్యక్త్వం చ యథా
శాస్త్రం యథాప్రతిజ్ఞం వానుష్ఠితత్వం। ఏకవీరః అపతాప ఇతి
పదద్వయం ప్రకృతే। అన్యత్రైకపదం- ఏకవీరానుపతాపయతీ
తి। రాజ్ఞో హంతీతి రాజఘః। రాజఘశ్చేతి నిపాతనాత్సాధుః। అత్ర
దాశరథిరామ ఏవాభిధాయాః ప్రకరణాదినా నియంత్రితత్వా
దప్రకృతజామదగ్న్యరూపార్థప్రతీతిస్తు వ్యంజనవ్యాపారకృ

ఇత్యాహ-లక్షణాతాత్పర్యయోరితి-అయం భావః- సంబంధానుపపత్తిప్ర
యోజనరూపసామగ్ర్యభావేన లక్షణాయాః పదార్థావగమసమనం
తరభావిసమన్వయమాత్రవిషయత్వేన తాత్పర్యస్య చ ప్రకృతే ప్రసక్త్య
భావాదితి ౯. అభిధామూలముదాహరతి-అతీతి॥ వ్యాకరోతి - అత్రేతి
వృత్త్యర్థబోధకం వాక్యం విగ్రహః-శ్లేషస్యేతి- అయం భావః - కేవలప్ర

కృతయోర్వా కేవలాప్రకృతయోర్వా శ్లేషస్సంభవతినప్రకృతాప్రకృత యోరిత్యలంకారతరంగేవక్ష్యమాణత్వాదప్రకృతార్థ ప్రతీతిర్వ్యంజన వ్యాపారాయత్తైవేతి ॥౩॥అర్థశక్తిమూలముదాహరతి- అభిషిషేణయి

తైవ।నన్వత్ర శ్లేషమహిమ్నాఽర్థాంతరప్రతీతిరస్త్వితిచేన్న।శ్లే షస్య ప్రాకరణికగతత్వేనవాఽప్రాకరణికగతత్వేనవానియ మనాత్। తదేవంద్వివిధోపిశబ్దశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపా రోనిరూపితః ॥౩॥ అర్థశక్తిమూలోయథా ॥ అభిషిషేణయి షౌరఘుపుంగవేముదమవిందతదేవవరూథినీ। క్షితిసుతాభయ మంబుధిమేఖలాకలశసింధుసుతేతుతదోభయం॥ అభిషిషేణ యిషౌసైన్యేస్సహశత్రుమభిగంతుమిచ్ఛతిసతి।యత్సేనయాఽ భిగమనమరౌతదభిషేణనమిత్యుక్తత్వాత్। అత్రసురసేనా మోదరూపవస్తుశక్త్యా తత్కారణ భూతో దైత్యానాశత్య యోభవిష్యతీతిద్యోత్యతే। క్షితిసుతాభయరూపార్థశక్త్యాతు తద్ధేతుభూతారామచమూచరణాభిఘాతాదవన్యాస్సీతాజన న్యాభావిన్యార్తిరితివ్యజ్యతే। అబ్ధిమేఖలాక్షీరాబ్ధిసుతయోః ఖేదమోదరూపవస్తుశక్తిభ్యాంరామచమూచరణరజసాసాగ రశోషణేసతి భువోభూషణహానిస్సపత్నీపితృహానిశ్చేతి ఖేద మోదహేతూ। లక్ష్మ్యాస్తుఖేదమోదహేతూనిజపితృహాని స్సపత్న్యాభువోభూషణహానిశ్చేతిద్వేభవిష్యతఇతి ధ్వన్యత ఇత్యర్థశక్తిమూలోవ్యంజనావ్యాపారోదర్శితః॥౪॥ఉభయశక్తి మూలోయథా॥ పరశుగతిభీషణాత్మాసంగరలీలాసుబాహుజ క్షోభం।సోఢారామోరేమేపితృభక్తోవిప్రక్తభూవలయః ॥ అత్రప్రకృతేదాశరథిరామేపరశుగతిభీషణాత్మా- పరేషాంశి ష్టానాంశుచోదుఃఖస్యాతిభయంకరంస్వరూపంయస్యేతివిగ్ర హః।సంగరలీలాసుబాహుజక్షోభంసోఢా యుద్ధకేళ్యాంసు

షావితి॥ దేవవరూథినీదేవసేనా॥ అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యానివివృణోతి- అ త్రేతి॥వస్తుశక్తిరర్థశక్తిరిత్యర్థః- అత్యయోనాశః- శిష్టంస్పష్టం॥౪॥ ఉభ యశక్తిమూలముదాహరతి- పరశుగతేతి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ అత్ర ప్రా

రార్థ ఇతి- జతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దానాం పరస్పరవిలక్షణం భంగమవలం
బ్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలత్వం- ఉత్తరార్ధ ఇతి-వి
నాశ్లావలంబిఫలవత్పదభంగ మంతరేణార్థయో రేవ శ్లిష్టత్వా దర్థశక్తి
మూలత్వ మిత్యుభయశక్తిమూలత్వం- అత్రేతి-అస్మిన్నుదాహరణే పూ
ర్వత్రాభిధామూలోదాహరణేచ- వ్యజ్యతే- ఉపమాలంకారధ్వనిరభ్యు
చ్చయ ఇత్యాశయః, ౫॥ నన్వర్థశక్తిమూలధ్వనావివ శబ్దశక్తిమూలధ్వనా
వ్యర్థస్యైవ వ్యంజకత్వోక్తౌ లాఘవం స్యాదిత్యాశంక్య పరిహరతి. నచేతి

బాహుజః క్షోభం సుబాహునామకాసురజనితవిమర్దం సోఢా-
శమితవానిత్యర్థః। అత్ర సోఢేత్యస్య తృన్నంతత్వాన్న లోకేత్యా
దినా షష్ఠీప్రతిషేధే కర్మణి ద్వితీయేతి వేద్యం। జామదగ్న్యరామ
పక్షే। పరశుగత్యా కుఠారవ్యవహారేణ భీషణాత్మా। సంగరలీలా
స్వితి సప్తమ్యంతం భిన్నం పదం। బాహుజాః క్షత్రియాః। ఉత్త
రార్ధముభయత్రాప్యవిశేషం। అత్ర పూర్వార్ధే శబ్దశక్తిమూలః
ఉత్తరార్ధే ఽర్థశక్తిమూల ఇత్యుభయశక్తిమూలో వ్యంజనా
వ్యాపారః। అత్ర పూర్వత్ర చరామో రామ ఇవేత్యుపమాలం
కారో వ్యజ్యతే ॥ ౫ ॥ నచ శబ్దశక్తిమూలధ్వనావపి శబ్దస్యార్థ
వ్యతిరేకాదర్శనాదర్థస్యైవ వ్యంజకత్వమస్త్వితి వాచ్యం । త
త్ర శబ్దస్యైవ ప్రాధాన్యాదర్థస్య సహకారిమాత్రత్వాత్ ।
యథాహుః ॥ అర్థోపి వ్యంజకస్తత్ర సహకారితయా మత ఇతి।
ఏవమేవార్థశక్తిమూలధ్వనావపి శబ్దస్య సహకారి మాత్ర
త్వం ద్రష్టవ్యం । సకృదుచ్చరితశ్శబ్దో సకృత్ద్వయమర్థమితీ
తి నిషేధః కేవలయోరభిధయోర్లక్షణయోరభి ధాలక్షణయో

ర్థవ్యతిరేకస్యార్థాభావస్యాదర్శనాత్ -అత్ర సమ్మతిం దర్శయతి-యథాహ
రితి-మమ్మటపాదా ఇతి శేషః-ఏవమేవేతి-అయం భావః-యథా శబ్దశక్తిమూ
లధ్వనౌ శబ్దస్య ప్రాధాన్యమర్థస్య సహకారిత్వం తథై వార్థశక్తి మూలధ్వ
నావర్థస్య ప్రాధాన్యం శబ్దస్య సహకారిత్వమితి - నను తత్ర తత్రోదాహ
రణేషు లక్షణావ్యంజనయోరభిధావ్యంజనయోశ్చ కథమేకత్ర సమావేశ
ఇత్యాశంక్య తయోస్తయోశ్చ న విరోధ ఇత్యాహ- సకృదితి-కుత ఇత్యత

హ-అనన్యథాసిద్ధేతి-అనన్యథాసిద్ధంవ్యంజనంవినావృత్త్యంతరాసిద్ధంయత్కార్యంప్రయోజనప్రతీతిరూపంతద్బలేనతత్సామర్థ్యేన - పూర్వముపపాదితత్వాత్-ప్రయోజనప్రతీతేరభిధాలక్షణాతాత్పర్యవృత్త్యనిర్వర్తనీయత్వేనేత్యాదినాప్రతిజ్ఞాయాఽత్యర్థ్యనేత్యుదాహరణేఽభిధాయకేషువీరశ్రీరఘురామేత్యాదిషులక్షకేషుచవ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్యోక్తత్వాత్-తరంగత్రయప్రతిపాదితాంశంస్మారయతి- తదేవమితి-వ్యాఖ్యాతానిరూపితాః॥ ౧౦॥ కావ్యప్రకాశకారేణత్వర్థవ్యంజకతోచ్యతఇత్యర్థత్రయస్యాపివ్యంజకత్వముక్తమితితల్లక్షణమాహ-వక్తృబోద్ధవ్యేతి-బోద్ధవ్యో

ర్వాభవతి। సత్వభిధావ్యంజనయోర్లక్షణావ్యంజనయోర్వాస్యాదితిమంతవ్యం-అనన్యథాసిద్ధకార్యబలేనాభిధాయకలక్షకయోర్వ్యంజనవ్యాపారవత్త్వస్య పూర్వ ముపపాదితత్వాత్ । తదేవంవాచకలక్షకవ్యంజకరూపాస్త్రివిధాశ్శబ్దాస్తద్వ్యాపారాఅభిధాలక్షణావ్యంజనాత్మకా వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యరూపాస్తదర్థాఅపివ్యాఖ్యాతాః ౧౦. కావ్యప్రకాశకారస్తుసర్వేషామేతేషామర్థానాంవ్యంజకత్వమభిదధౌ॥ వక్తృబోద్ధవ్యకాకూనాంవాక్యవాచ్యాన్యసన్నిధేః । ప్రస్తావదేశకాలాదేర్వైశిష్ట్యాత్ప్రతిభాజుషాం॥ యోర్థస్యాన్యార్థధీహేతుర్వ్యాపారోవ్యక్తిరేవసేతి। వ్యక్తిర్వ్యంజనాఅర్థస్యవ్యంజకత్వేశబ్దోపిసహకారితయావ్యంజకఏవ-నహిశబ్దస్పర్శంవినామానాంతరోపనీతానామేవార్థానాం వ్యంజకత్వ మవగతచ

బోధయితవ్యః- శ్లో ॥ తేతియావత్ - అయంసార్ధకారికార్థః - వాక్యార్థజ్ఞానానంతరంవక్త్రాదివైలక్షణ్యజ్ఞానవతాంప్రతిభావతామర్థాంతరప్రతీతిహేతుర్వాచ్యలక్ష్యవ్యంగ్యభేదభిన్నస్యార్థస్యయోవ్యాపారస్సావ్యక్తిర్వ్యంజనైవ-అతావధారణేనవ్యాప్త్యాదివ్యవచ్ఛేదఃనాభిధాదిని రాసః- యద్యర్థానాంవ్యంజకతానస్యాత్తర్హి వాక్యార్థప్రతీత్యనంతరమర్థాంతరధీర్నస్యాత్-తతస్తత్ప్రతీతిహేతుర్వ్యంజనైవేతినిష్కర్షః-శబ్దస్యాపివ్యంజకత్వంవిద్యతఏవేత్యాహ-అర్థస్యేతి-తత్రోపపత్తిమాహ-నహీతి-మానాంతరోపనీతానాంప్రత్యక్షాదిప్రమాణప్రాప్తానాంనావగతచరంనజ్ఞా

తత్పూర్వమేవ - కింతుశబ్దప్రతిపాదితానామర్థానామేవావగత మితిశబ్ద స్యాపివ్యంజకత్వమస్త్యేవేతిభావః ॥ వక్త్రాదివైశిష్ట్యజ్ఞానాదర్థ వ్యంజకత్వంకావ్యప్రకాశేద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ - ప్రపంచితమితి॥రాజధానీవిపణివిరచితస్వాదు ఫలశ్రవణమాత్రస్య నకోపితృప్యతీత్యస్మాభిస్తస్య త్రక్రమేణవిలిఖ్యంతే॥ వక్తృవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యసహకారిత్వంయథా॥ అ

ఇపిహుళజలకుంభం ఘేత్తూణసమాఅదమ్హిసహితురిఅం । సమసేఅసలి

ళణీస్సాసణీస్సహావిస్సమామిఖణం॥ఛాయా॥అతిపృథులంజలకుంభంగృహీత్వాసమాగతాస్మిసఖిత్వరితం శ్రమస్వేదసలిల నిశ్వాసనిస్సహా విశ్రామామిక్షణం॥ ఇదముపపతినానదీతీరేసద్యోభుక్తముక్తాయాఃకస్యాశ్చిద్వచనం - అత్ర వాచ్యార్థేనతాదృశవక్తృవైశిష్ట్య జ్ఞానవతాంప్రతిభాతాంచౌర్యరతగోపనంవ్యజ్యతే॥ బోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఓణ్ణ

ణ్ణదోబ్బల్లంచిందాఅళసత్తణంసణీస్ససిఅం।మహమదభాఇణీఏకిదేసహీతుహవి ఆహహాపరిహవఇ॥ ఛా॥ఔన్నిద్ర్యందౌర్బల్యంచింతాఅలసత్వంసనిశ్వ

రం। ప్రపంచితంచైతదుదాహరణముఖేనతేనైవస్వగ్రంథే।

తం।మమమందభాగ్యాయాఃకృతేసఖిత్వామప్యహహాపరిభవతి॥ఇదంస్వనాయకాభిలాషిణీందూతీంప్రతినాయికావచనం-అత్రతాదృగ్దూతీరూపబోధయితవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాందూత్యానాయకోపభోగోవ్యజ్యతే॥కాకువైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవన్యాధైస్సార్థంసుచిరముషితంవల్కలధరైః।విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభనిభృతంగురుఃఖేదంఖిన్నేమయిభజతినాద్యాపికురుషు॥ ఇదంసహదేవంప్రతిసంరబ్ధస్యభీమస్యవచనం- ఖిద్యతేనేనేతిఖేదోమన్యుస్తం॥అమయీతికురుష్వితిచపదద్వయంకాకుస్థానం- తతశ్చోభయత్రప్రశ్నాభివ్యంజకకాకావిశ్రాన్తాయాంతద్వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంఖిన్నేకోపస్యాయుక్తత్వాత్ఖిన్నఇతిపదార్థేనమయికోపోనయుక్తఇత్యయమర్థస్తథా అనేకాపకారకారిషు కురుషుకోపోయుక్తఇత్యయమర్థశ్చవ్యజ్యతే ॥ వాక్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥ తఇఆమహాగడకళణిహిదదిట్ఠీణాణేసిలిణత్తో।విస్స

చ్ఛేలఅహం దేఅకవోలేణసాదిట్ఠీ॥ ఛా॥ తదామమగండస్థలనిహితాందృష్టిం నానైషీరన్యతః। ఇదానీంసైవాహంతౌచకపోలౌనసాదృష్టిః॥ఇదంప్రత్యక్షదృష్టస్వకపోల ప్రతిబింబితసఖీసందర్శనౌత్సుక్యంనాయకంప్రతి నాయికావచనం । అత్ర వాక్య వైశిష్ట్యజ్ఞానాత్ ప్రకృత వాక్యార్థేన మత్సఖీం కపోలప్రతిబింబితాం పశ్యతస్తేదృష్టిరన్యైవాభూత్ ప్రచలితాయాంతు తస్యామన్యైవజాతేత్యహో ప్రచ్ఛన్నకాముకత్వం తవేతివ్యజ్యతే ॥ వాచ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ఉద్దేశోయంసరస కదలీశ్రేణిశోభాతిశాయీకుంజోత్కర్షాంకురితతరుణీవిభ్రమోనర్మదాయాః। కించైతస్మింత్సురతసుహృదస్తన్వితేవాంతివాతాయెషాంపురస్సరతి కలితాకాండకోపోమనోభూః ॥ ఇదంనాయికాంప్రతిసౌందర్యాభిమానినోనాయకస్యవచనం- అత్రబహువిధవాచ్యవైశిష్ట్యాద్రతార్థంప్రవిశేతి వ్యజ్యతే ॥ అన్యసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ ణోఁపఇఅణద్ధమణాఅత్తా మఘురబరమ్మిసఅళమ్మి।ఖణమేత్తజఇసఝాఁపకేవళహో ఇణహోఇవిస్సామో॥నోదయత్యనార్ద్రమనాశ్వశ్రూగ్రామంగృహభరేసకలే।క్షణమాత్రంయదిసంధ్యాయాం కేవలంభవతినభవతివిశ్రామః॥ఇదంతటస్థంకాముకముద్దిశ్యకస్యాశ్చిత్స్వైరిణ్యావచనం-అత్రతటస్థోపపతిసన్నిధివైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనసంధ్యాసంకేతకాలఇతివ్యజ్యతే॥ప్రకరణజ్ఞానస్యయథా ॥ సువ్వఇసమాఅమిస్సదితుజ్ఝప్పిఓఅజ్జప్పహరమేత్తేణ। ఎవ్వఅకిత్తిఛిట్ఠసితా సహిసజ్జేసుకరణిజ్జ ॥ శ్రూయతే సమాగమిష్యతితవప్రియోత్ర ప్రహరమాత్రేణ।ఏవమేవకిమితితిష్ఠసితస్మాత్సఖి సజ్జయకరణీయం॥ఇదంసఖీంప్రతిసఖీవచనం- అత్రాభిసరణప్రవృత్తిప్రకరణజ్ఞానవతాంప్రకృతవాక్యార్థేనాద్యోపపతింప్రత్యభిసరణనివారణంవ్యజ్యతే ॥ దేశవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥అన్యత్రయూయంకుసుమావచాయంకురుధ్వమత్రాస్మికరోమిసఖ్యః । నాహంహిదూరంభ్రమితుంసమర్థా ప్రసీదతాయంరచితోంజలిర్వః ॥ ఇదం సఖ్యానివారితాహమేకైవాత్రస్థితేతిసమాశ్వస్తాంసఖీంప్రతికస్యాశ్చిద్వచనం-అస్మీత్యహమర్థేవ్యయం-అత్రవాచ్యార్థస్సఖీమాత్రవిషయః- అతఏవసఖ్యఇతిబహువచననిర్దేశః-వ్యంగ్యా

ర్థస్త్వసాధారణసహచరీవిషయః- తథాచైవంవిధేనవాక్యార్థేన వివిక్త
దేశవైశిష్ట్యావగమాత్ప్రచ్ఛన్నకాముకోऽత్ర ప్రేషణీయఇతివ్యజ్యతే॥ కా
లవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా ॥ గురుఅణపరవసప్పిఅకింభణామి తుహమందభా
ఇణీఅఅహం।అజ్జప్పవాసంవచ్చసివచ్చసఅంఏఆముణాసికరణిజ్జ॥ గురుజనపర
వశప్రియకింభణామిత్వాంమందభాగినీచాహం । అద్యప్రవాసంవ్రజసి
వ్రజస్వయమేవజానాసికరణీయం॥ అత్రగురుజనపరవశేతివిపరీతలక్షణా
తతశ్చతత్పరవశ్యాభావేప్యద్యవసంతకాలే యదివ్రజసితదాహం నభ
వామితవతునజానామిగతిమితివ్యజ్యతే॥ ఆదిశబ్దసంగృహీతచేష్టావైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ ద్వారోపాంతనిరంతరేమయి తయాసౌందర్యసారశ్రి
యాప్రోల్లాస్యోరుయుగంపరస్పరసమాసక్తంసమాపాదితం। ఆనీతంపుర
తశ్శిరోంశుకమధఃక్షిప్తేచలేలోచనేవాచస్తత్రనివారితంప్రసరణం సం
కోచితేదోర్లతే ॥ అత్రచేష్టాభిఃప్రచ్ఛన్నకాముకవిషయోవాచామగో
చరోऽనురాగోవ్యజ్యతే ॥ ఏవమేవవక్త్రాదీనాంమిథోద్వయోర్యోగేద్విక
వైశిష్ట్యంత్రయాణాంత్రికవైశిష్ట్యమిత్యాదిజ్ఞేయం॥ తత్రద్వికవైశిష్ట్య
జ్ఞానస్యయథా ॥ అత్తాతద్ధణిమజ్జదిఏద్ధఅహదివసఏవ్వపులోఏసు । మాప
హిఅరత్తిఅంధఅసిజ్జాఏమహణిమజ్జసిహి॥ ఛా ॥ శ్వశ్రూస్తత్రనిషీదతి
అత్రాహందివసఏవవిలోకయ। మాపథికరాత్ర్యంధశయ్యాయామావయో
శ్శయిష్యసి ॥ ఇదంకస్యాశ్చిద్విదగ్ధాయాఃప్రోషితభర్తృకాయాస్సంజా
తకామంశయనప్రదేశంప్రార్థయమానంపథికంప్రతివచనం - అత్రవా
చ్యార్థేనస్వైరిణీజారలక్షణవక్తృబోద్ధవ్యవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంనిశ్శం
కంవిహరిష్యసీతితదాకూతంవ్యజ్యతే॥

వక్త్రాద్యనేకవైశిష్ట్యజ్ఞానస్యయథా॥దృష్టింహేప్రతివేశిని క్షణమిహాప్య
స్మద్గృహేదాస్యసిప్రాయేణాస్యశిశోఃపితానవిరసాఃకౌపీరపఃపాస్యతి
ఏకాకిన్యపియామితద్వనమితస్స్రోతస్తమాలాకులం నీరంధ్రాస్తనుమా
ఖంతుజరఠచ్ఛేదానలగ్రంథయః॥ అత్రవాచ్యార్థేనప్రసిద్ధాతిచారాయా
వక్త్ర్యాః క్షణమితికాలస్యఏకాకినీతివాచ్యస్య తద్వనమితి దేశస్యనీరం
ధ్రాస్తనుమిత్యాది వాక్యస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసంకేతదేశకాల

జ్ఞాసుంకాముకం ప్రతీదానీ మేవతస్మిన్వనే సమాగంతవ్యం తత్ర నలగ్రంథి లేఖనేనాన్యథాసిద్ధిసంభవాన్నఖక్షతాదికరణపూర్వకం యథేచ్ఛముపభోక్తుంశక్యత ఇతివ్యజ్యతే ॥ ఏవంలక్ష్యవ్యంగ్యయోరపివ్యంజకత్వముదాహార్యం-తత్ర లక్ష్యస్యవ్యంజకత్వే వక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ వత్సమాగచ్ఛసహసాహాలికస్యనివేశనం । తత్ర దృష్టివిషాకాపిఫణిన్యాస్తఇతిశ్రుతం॥అత్ర హాలికబాలికాయాంఫణినీతిలక్షణయానిర్దేశః- తతశ్చమాతుర్వక్త్ర్యాఃపుత్రస్యబోధయితవ్యస్య తద్గేహంప్రత్యభిసరణప్రస్తావస్యచ వైశిష్ట్యజ్ఞానవతాంసర్వథాతస్యాఃపరిహరణీయత్వంవ్యజ్యతే॥ వ్యంగ్యస్యవ్యంజకత్వేవక్త్రాదిసహాయోయథా ॥ ఫలానిదిశభవ్యానిని వేశ్యమణిబంధనే । బింబోష్ఠిచుంబనైరేవమాలిలాలయమాశుకం॥ అత్ర బింబఫల

అస్మాభిస్తుతత్సర్వమర్థశక్తిమూలధ్వనావంతర్భవతీతి నపృథక్సంభ్రమఃక్రియతే ౧౧. ....*

ఇతిశ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర...శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే వ్యంజకశబ్దార్థవృత్తినిరూపణంనామచతుర్థస్తరంగః, ... *

ఆస్థామందిరమిందిరా...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥
ధర్మాంతర్వాణి...రఘుపతివిభుకేఽయంతురీయస్తరంగః॥

భ్రాంత్యాశుకస్తవాధరంఖండయిష్యతీతివ్యంగ్యం - తేనసఖ్యావక్త్ర్యానాయికాయాబోధయిత వ్యాయాశ్శుకలాలనప్రస్తావస్యబింబోష్ఠీతి వాచ్యస్యచవైశిష్ట్యజ్ఞానవతాం తేపత్యురన్యథాప్రతీతిర్నభవిష్యతీతివ్యజ్యతే ॥ నన్వతాదర్థవ్యంజకత్వానుదాహరణాదేకేనచరితార్థత్వాదిత్యాది నోక్తప్రతిజ్ఞాభంగస్స్యాదిత్యాశంక్యతత్సర్వమపిధ్వనితరంగోదాహరిష్యమాణార్థశక్తిమూలధ్వనిష్వంతర్భవతీత్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి - పృథక్సంభ్రమఃపృథగుదాహరణసంరంభః ౧౧. ఇతీత్యాది॥..................*

ఇతిశ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితేసాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానేచతుర్థఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు,

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

గుణతరంగప్రారంభః—

ఇత్థంశబ్దార్థౌనిరూప్యసంగతిప్రతిపాదనపూర్వకంగుణనిరూపణం ప్రతిజానీతే-తత్రేతి॥తత్రతస్మి౯-స్వరూపిషాతాంనిరూపితావభూతాం తతోఽపీతి-ఉపస్కారకాణాంశోభావహానాం - అంతరంగత్వాత్ప్రధాన త్వాత్ ౧ ననుకేషాంచిన్మతేరమణీయార్థప్రతిపాదకశబ్దస్యైవ కావ్య త్వాభ్యుపగమేనాదోషయోశ్శబ్దార్థయోరేవ సమగ్రత్వాత్కథంగుణ

తత్ర। సగుణాలంకృతీకావ్యంపదార్థౌదోషవర్జితావితికావ్య సామాన్యలక్షణే పదార్థయోర్విశేష్యతయాప్రధానత్వాత్త రంగత్రయేణపదార్థౌస్వరూపితౌ - తదనంతరంతద్విశేష ణానాంగుణాలంకారదోషాభావరూపాణాంత్రయాణాం మ ధ్యే గుణాలంకారయోర్భావరూపత్వాదాదౌతయోరుపా దానం- తత్రాపిరసేసమవాయవృత్త్యోపస్కారకాణాంగు ణానాంసంయోగవృత్త్యోపస్కారకేభ్యోఽలంకారేభ్యోఽంత రంగత్వాత్తేషామాదావుద్దేశః కృతఇత్యుద్దేశానుసారేణ గు ణాస్తావదాదౌనిరూప్యంతే ౧, ననుసగుణాలంకృతీతివిశేషణమ నుపాదేయమితిచేత్కుతోఽనుపాదేయతా - తత్కిమవ్యావ ర్తకత్వాదచారుతాహేతుత్వాదన్యతరవైయర్థ్యాద్వా-నా ద్యః।నిర్గుణాలంకారశబ్దార్థేభ్యోవ్యావర్తకత్వాత్-నద్వి

లంకారవైశిష్ట్యేనేత్యాశయేనాశంకతే॥నన్వితి॥ నన్విత్యాదినాచేదిత్యం నశంకాగ్రంథః - కుతఇత్యాదినాకృతకరత్వాభావేనద్వయోరప్యుపా యత్వంసిద్ధమిత్యంతేనపరిహారగ్రంథః-ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి - ఇత్యతాహ-నిర్గుణేతి- అయంభావః- తస్యగుణాలంకారరహితయోశ్శ ర్థయోఃకావ్యవ్యవహారనిరాసకత్వాత్తదావశ్యకత్వమితి- ద్వితీయంపరిహ

తి-నద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుంప్రతిపాదయతి -. తేషామితి - తత్రా (లంకారికసమ్మతిందర్శయతి - యువతేరితి ॥ అంగేత్యామంత్రణే - శుద్ధగుణం కేవలగుణయుక్తం కావ్యంయువతేస్తరుణ్యారూపం కర్ణపత్రకంకణహారకేయూరాద్యలంకారరాహిత్యేపి మనోహరంసౌందర్య మివస్వదతే- సహృదయేభ్య ఇతిశేషః- తత్సగుణంకావ్యంనిరంతరాభిరలంకారవికల్పకల్పనాభిరుపమాద్యలంకారవిశేషవిచ్ఛిత్తిభిర్విహితప్రణయం యుక్తంసదతీవస్వదత ఇత్యన్వయః-వ్యతిరేకేణాప్యాహ-యదీతి- వచఃకవివాక్యంవపురివభవతీత్యన్వయః-జనస్యదయితానీష్టాన్యపిఅలంకరణాన్యుపమాద్యలంకారాః-నిర్గుణకావ్యాశ్రయాణీతి భావః - దుర్భగత్వమశోభావహ

తీయః। తేషాముభయేషామపికవితాకామినీకామనీయకకారణతయోపాదేయత్వేవివాదాభావాత్। ఉక్తంహి। యువతేరివరూపమంగకావ్యంస్వదతేశుద్ధగుణంతదప్యతీవ। విహితప్రణయంనిరంతరాభిస్సదలంకారవికల్పకల్పనాభిః॥యదిభవతివచశ్చ్యుతంగుణేభ్యోవపురివయౌవనవంధ్యమంగనాయాః। అపిజనదయితానిదుర్భగత్వంనియతమలంకరణాని సంశ్రయంత ఇతి ౨. తృతీయేపికిముభయోరభేదాదన్యతరవైయర్థ్యం।కృతకరత్వాద్వా।ఆద్యేపిచారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదః। పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాద్వా। నాద్యః।యత్కించిద్ధర్మసామ్యేనాభేదేసర్వస్యాప్యభేదప్రసంగః।నద్వితీయః।అసిద్ధేః। తథాహి।అత్ర కేచనభోజరాజాదయః కావ్యవ్యవహారప్రవర్త

త్వం - ఇతీత్యస్యోక్తంహీతిపూర్వేణసంబంధః ౨ తృతీయందృథాకల్ప్యతతా (ద్యమపితథావికల్ప్యపరిహరతి - తృతీయేపీతి - యత్కించిదితి-అభేదే-అభేదాంగీకారేసతీత్యర్థః-అయంభావః- గుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుత్వసామ్యాదభేదాభ్యుపగమేపార్థివత్వసామ్యాద్ఘటపటయోశ్శృంగిత్వసామ్యాద్గోమహిషయోరప్యభేదప్రసంగాత్తయోస్తాదాత్మ్యంనసిధ్యతీతి-అసిద్ధేరితి - అయమాశయః - గుణాలంకారయోరన్యోన్యవ్యావర్తకధర్మసద్భావాదభేదోనసంభవతీతి - తర్హి గుణయోఃకింవ్యావర్తకమిత్యాకాంక్షాయామాహ-తథాహీతి ... ఓజఆదివచ

నం-తన్మతంద్వేధావికల్ప్యతత్రాఽనుపపత్తిందర్శయతి- తదితి - తత్తేహి
త్యర్థః-ఆద్యంపరిహరతి-నాద్యఇతి- తత్రతన్మతప్రతిపాదనపూర్వకంహే
తుంప్రతిపాదయతి-రీతిరితి-తన్మతంతేషాంభోజరాజాదీనాంమతం-అస్తు
కింతతఇత్యతాఽఽహ-రీతయశ్చేతి-తత్రేతి-తత్ర-తథాసతీత్యర్థః-గుణసాక
ల్యస్యసకలగుణానాం-అయంభావః-సమస్తగుణాఃకావ్యవ్యవహారప్రవర్త
కాశ్చేత్తావ్యాత్మభూతయోర్గుణద్వయోపేతయోశ్చగౌడీపాంచాల్యో
స్తత్సాకల్యాభావేనావ్యాప్తిరూపదోషాపత్తేరాద్యవికల్పో నుపపన్న ఇ
తి-ద్వితీయంపరిహరతి-నద్వితీయఇతి-కుతఇత్యాహ-అతివ్యాప్తేరితి- కుతో
తివ్యాప్తిరిత్యతాఽఽహ-యత్కించిదితి-అయంభావః - అదాఽవత్రప్రజ్ఞ

కాగుణాః తచ్చారుతాహేతవోఽలంకారాఇతివ్యావర్తకధర్మ
మాహుః । తన్నోపపద్యతే । తత్కింసర్వేగుణాస్తత్ప్రవర్త
కాః కతిపయేవా।నాద్యః।రీతిరాత్మాకావ్యస్యేతిహితన్మతం ।
రీతయశ్చగుణశ్లిష్టవచనరచనాత్మికాః।తాశ్చతిస్రః।గౌడీవైద
ర్భీపాంచాలీచేతి।తత్రసమగ్రగుణావైదర్భీ ఓజఃకాంతిమతీ
గౌడీ మాధుర్యసౌకుమార్యధుర్యాపాంచాలీరీతిరితిహి స్థితిః।
తత్ర గుణసాకల్యస్యకావ్యవ్యవహారప్రవర్తకత్వే గౌడీపాం
చాల్యోరవ్యాప్తిః।నద్వితీయః।అతివ్యాప్తేః।యత్కించిద్గుణస
త్త్వామాత్రేఽపియత్రకుత్రాఽపికావ్యవ్యవహారప్రసంగాత్।ఏవ
మలంకారలక్షణమపిదూషణీయం ౩, వయంతుబ్రూమః। స
మవాయవృత్త్యారసోపకారకత్వం గుణసామాన్యలక్షణం ।

లత్యగ్నిరుచ్చైః ప్రాజ్యః ప్రోద్యన్నుల్లసత్యేషధూమఇత్యాదావోజః
భృతిగుణసద్భావేనకావ్యవ్యవహార ప్రసంగాత్కతి పయానాం తత్ప్ర
వర్తకత్వమప్యనుపపన్నమితి-ఏవమితి-తద్దూషణప్రకారస్తు - కింసర్వే
లంకారాస్తచ్చారుతాహేతవః కతిపయేవా - నాద్యః- తత్రతత్రక
యాలంకారసద్భావేనావ్యాప్తేః- నద్వితీయః-అతివ్యాప్తేః-వహ్నిస్స్ఫు
లింగఇవభానురయంచకాస్తి-చండాలైరివయుష్మాభిస్సాహసంపరమం
తమిత్యాదిషూపమాదీనాంతచ్చారుతాహేతుత్వప్రసంగాదితి ౩. తర్హి
కథంవ్యావృత్తిరిత్యాకాంక్షాయామాహ-వయమితి-సమవాయవృత్త్యే

అయంభావః-యెరసస్యాంగినోధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవాత్మనః। ఉత్కర్షహేతవస్తేస్యురచలస్థితయోగుణాః॥ ఆత్మనఏవశౌర్యాదయోనాకారస్యయథాతథారసస్యైవమాధుర్యాదయోగుణానవర్ణానామితి-ఉపకుర్వంతితంసంతంయెంగద్వారేణజాతుచిత్ । హారాదివదలంకారాస్తేనుప్రాసోపమాదయః।యెవాచ్యవాచకలక్షణాంగాతిశయముఖేన ముఖ్యంరసంసంభవినముపకుర్వంతి తేకంఠాద్యంగానాముత్కర్షాధానద్వారేణ శరీరిణోప్యుపకారకాహారాదయఇవాలంకారాః - యత్రతునాస్తిరసస్తతోక్తివైచిత్ర్యమాత్రపర్యవసితా ఇతిచకావ్యప్రకాశకారవచనాత్సమవాయస్థిత్యామాధుర్యాదీనాంసంయోగస్థిత్యోపమాదీనాంచరసోపకారకత్వమిత్యుపకారకత్వతౌల్యేపిసమవాయసంయోగసంబంధాభ్యాంవ్యావృత్తెసిద్ధత్వాత్పరస్పరవ్యావర్తకధర్మాభావాత్తయోరభేదఇతిద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతి ౪ నన్వస్తురసోపకారకత్వం తేకతికిం

సంయోగవృత్త్యారసోపకారకత్వమలంకారసామాన్య లక్షణం।సమవాయసంయోగపదాభ్యాంగుణాలంకారయోః పరస్పరవ్యావృత్తిసిద్ధా ౪, గసాశ్శృంగారాదయోనవవక్ష్యమాణలక్షణాఃతద్వ్యతిరిక్తవ్యతిరిక్తోపకారకత్వ మిహలక్షణద్వయేవివక్షితం।నన్వత్ర సర్వేషాం గుణానాంరసోపకార

స్వరూపాణిత్యత్రాహ-రసాఇతి॥ విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసితస్థాయీభావోరసఇత్యాదినారసతరంగవక్ష్యమాణలక్షణాఇత్యర్థః-ననుకుత్రచిద్రసశబ్దస్యస్థాయిభావపరత్వాభ్యుపగమాద్భావస్యైవభావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యరసశబ్దవ్యవహారయోగ్యత్వాచ్చభావోపకారకత్వమపిభవేదిత్యాశంక్యవివక్షితార్థమాహ- తదితి- తేభ్యశ్శృంగారాదిభ్యోవ్యతిరిక్తాస్తద్వ్యతిరిక్తాభావాస్తేభ్యోవ్యతిరిక్తాశ్శృంగారాదయస్తదుపకారకత్వమితిభావోపకారకత్వ వారణాయతద్భిన్నభిన్నోపకారకత్వమత్రవివక్షితమితి-నన్వయంప్రకారోపిదుష్టఏవకింసర్వేగుణాస్తదుపకారకాఉతకతిపయేవా-నాద్యః-అసంభవాత్ -నద్వితీయః- అతివ్యాప్తేరిత్యాశయేనసోపహాసమాక్షిపతి-నన్వితి-అయంభావః-మాధుర్యస్యసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతరసాభివ్యంజకత్వమోజసోవీరరౌద్రబీభత్సభయా

నకరసానుకూలత్వమిత్యాదినియమస్యవక్ష్యమాణత్వాదాద్యవికల్పేఽసం
భవః-కతిపయానాంరసోపస్కారకత్వోక్త్యా చిత్రకావ్యగతేష్వపి తేషు తదు
పస్కారకత్వప్రసంగాద్ద్వితీయవికల్పేఽతివ్యాప్తిశ్చేతిభవతాప్రదర్శిత
కుమార్గో భవంతం బాధత ఇతి చేదితి-పరిహరతి- మైవమితి-తత్ర హేతుమా
హ-రసాతిరిక్త ఇతి-అయంభావః-నీరసకావ్యే గుణాభావాత్ రసోపస్కా
కాత్వేఽతివ్యాప్తిర్న భవేత్ రసరహితస్థలే గుణానామవర్తనాన్నాతివ్యాప్తి
తి-తతోఽపపత్తిమాహ-నహీతి-అయంభావః-గుణగుణినోస్సమవాయ
నియమాన్మాధుర్యాదీనాం గుణానాం గుణినో రసాన్విసృజ్యాన్యత్ర సమ
వాయో న దృష్ట ఇతి-ఏతేన తత్తద్గుణానాం తత్తద్రసప్రతీతినియమాదేవా

కత్వేఽసంభవః తత్తద్గుణానాం తత్తద్రసప్రతీతినియతేర్వ
క్ష్యమాణత్వాత్ కతిపయానాం త్వతివ్యాప్తిరిత్యాత్మీయపవ
బాణో భవంతం ప్రహరతీతి చేన్నైవం। రసాతిరిక్తే గుణానామ
వర్తనేనాతివ్యాప్తేరభావాత్। నహి గుణా గుణినం విహాయా
న్యత్ర సమవయంతీతి దృష్టం ॥ నను మాధుర్యాదయో గుణా
వర్ణేషు ప్రతీయంతే యత్ర సుకుమారవర్ణవిన్యాసస్తత్ర మాధు
ర్యప్రతీతిరన్యత్ర నేత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వర్ణమాత్రధర్మ
త్వావగమాత్ అతోఽసంభవ ఇతి చేన్నైవం। తత్ర మాధుర్యవి
శిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య వ్యంజకే స
మారోప్యత్వప్రతీతేః। తత్పరిశీలనశాలినాం తు రసికానాం ర
ససమవాయితయా తదుత్కర్షాధాయినో మాధుర్యాదయో

సంభవపరిహారస్సిద్ధ ఏవేత్యూహ్యం ॥ నను మాధుర్యాదయో రసధర్మా
ఇత్యనుపపన్నం తేషాం వర్ణమాత్రధర్మత్వాత్సమవాయసంబంధేన
సోపస్కారకత్వరూపగుణసామాన్యలక్షణమసంభవాక్రాంతమితి శం
తే-నన్వితి - పరిహరతి-మైవమితి - కుత ఇత్యత ఆహ - తత్రేతి - యత్ర
ర్ణధర్మతాప్రతీతిస్తత్రేత్యర్థః - మాధుర్యేతి- అయమాశయః -
శిష్టరసస్య వ్యంగ్యత్వేన వర్ణానాం వ్యంజకత్వేన చ వ్యంగ్యగతమాధుర్యస్య
వ్యంజకే వర్ణే స ముపాహితః సమారోపః వస్తుతస్తు రసధర్మత్వమేవేత్య
నాసంభవ ఇతి-తత్రానుభవ ఏవ ప్రమాణమిత్యాశయేనాహ- తత్పరిశీల

తి- అతఏవేతి- రససమవాయితయాతదుత్క- ర్షాధాయకత్వాదేవేత్యర్థః
మాధుర్యాదీనాంవర్ణధర్మత్వభ్రాంతింవారయతి- యదీతి-గుణాఃగుణ
శబ్దవాచ్యాఃకావ్యాత్మభూతరసధర్మత్వాదేవ తేషాంగుణత్వవ్యవహార ఇతి
భావః- గుణాలంకారవైలక్షణ్యంవిశదయతి- నహీతి-అయంభావః- య
థాత్మధర్మాణాంశౌర్యాదీనామేవ గుణత్వవ్యపదేశోనురూపోన శరీరమా
త్రసంసర్గిణాంహారాదీనాంతథైవరసధర్మాణాం మాధుర్యాదీనామే
వగుణత్వవ్యపదేశస్సముచితోనవాచ్యవాచకధర్మాణాముపమాదీనామితి-
ననుకథంతర్హి-రసశరీరభూతశబ్దార్థగతానాముపమాదీనాంవ్యవహితా

నుభవపద్ధతిమధ్యాసతే। అతఏవ తేషాంగుణత్వవ్యవహారః।
యద్యేతేరసశరీరభూతవాచ్యవాచకధర్మాఏవస్యుస్తర్హి నగు
ణాస్స్యుః। నహ్యాత్మధర్మాశ్శౌర్యాదయఇవశరీరమాత్రసంస
ర్గిణోఽలంకారాగుణత్వేనవ్యపదిశ్యంతే। తేహారాదయఇవ
కంఠాదిషుసంయోగితయైవశబ్దార్థరూపేష్వవయవేషూత్క-
ర్షాధానద్వారాఽఽత్మనఇవరసస్యోపకారిణః ౬, ననుగుణా
స్సమవాయవృత్త్యాఽంగినిరసేస్థితాః।అలంకారాస్తుసంయో
గవృత్త్యాఽంగమాత్రగతాఇత్యయంవిభాగః కుతఇతిచేత్।ఆ
త్మభూతరసంప్రతివ్యవధానావ్యవధానాభ్యాంతథానుభవవ్య
వస్థాపితత్వాదితిబ్రూమః।మాధుర్యాదీనాంవర్ణైర్వ్యజ్యమానా
నాంయదేవావ్యవధానేనరసపోషకత్వంతదేవ తేషాంరసేసమ
వాయవృత్తిత్వం। ఉపమాదీనాంతువాచ్యవాచకోపకారకా
ణాం యదేవాభిధాదివ్యాపారవ్యవధానం తదేవ తేషాంసం

నాంరసోపకారకత్వమిత్యత్రాహ-తఇతి- తేఉపమాదయః-అయంభావః
యథాకంఠాద్యవయవస్థితానాంహారాదీనాం తత్తదవయవశోభాతిశయ
సంపాదనద్వారేణాత్మోల్లాసావహత్వంతథావాచ్యవాచకగతానాముప
మాదీనాంతదుత్కర్షాధానముఖేనరసోపకారకత్వమితి, ౬
నను కేయంవిభాగవ్యవస్థేత్యాశంక్యాత్మ భూతరసమిత్యాదినా అనుభవ
సిద్ధేయమితిసమాధత్తే- నన్వితి- ఇతి- విభాగఇతీత్యర్థః- ననూభయేషామ
పితేషాంరసేషుసమవాయ వృత్తిత్వం సంయోగవృత్తిత్వం వా కింరూపని

స్యత్రాహ- మాధుర్యాదీనామితి- రహస్యమితి-ఆలంకారికాభూతమిత్య్ర్థః ౭. ననుకథంతర్హి రసమాత్రధర్మాణాంమాధుర్యాదీనాంసగుణాలంకృతీఇతి శబ్దార్థవిశేషణత్వమిత్యాశంక్యౌపచారికోయం వ్యవహారఇతిసమాధత్తే- నన్వితి- అసంబంధాత్ శబ్దార్థాభ్యాంసహసంబంధాభావాత్- అత్రదృష్టాంతమాహ - దృశ్యతేహీతి - అన్యేషామచాంధర్మాణాంతేషాం- వర్ణవిశేషణత్వంకకారాదివర్ణధర్మత్వం - యథార్థోవాస్తవికోవ్యవహారః కకారస్యదీర్ఘోగకారస్యదీర్ఘఇత్యాదిస్తజ్జనకత్వంతస్మా

యోగవృత్తిత్వమితిరహస్యం ౭, ననుయదిగుణారసధర్మాఏవ నశబ్దధర్మాఃకథంతర్హితద్విశేషణత్వమసంబంధాదితిచెన్నసధర్మాణామపి తేషాంశబ్దేష్వారోపేణసంబంధోపపత్తేః। దృశ్యతేహ్యన్యధర్మాణామేవప్రాస్వత్వాదీనామారోపిత సంసర్గేణవర్ణవిశేషణత్వంయథార్థవ్యవహారజనకత్వంచ । అతోన్యధర్మాణామపిగుణానాంవర్ణవిశేషణత్వంనవిరుధ్యతే।కించలోకేపృథులభుజత్వ విపులోరస్కత్వాదినా ఆకారవిశేషేణ కస్యాపిశౌర్యమవగమ్యాన్యత్రాశూరేపితమేవాకార మవలోకయంతస్తత్రైవ శౌర్యంవ్యవహరంతిసరసాస్స్యయమాకారశ్శూరఇతి।అతోవ్యంజకేవ్యంగ్యధర్మారోపదర్శనాన్మాధుర్యాదేర్వర్ణనిష్ఠతాప్రతీతెరౌపాధికత్వాదుక్తం రససమవేతాగుణాఇతి ౮ నాపికృతకరత్వాదితితృతీయేద్వితీయః గుణకృతచారుతాయాఅలంకారకృతచారుతావిలక్షణత్వే నకృతకరత్వాభావాత్ ।తథాహి।అలంకారాహ్యంగినిరసెవిద్యమానేత

పాదకత్వంచ-దృష్టాంతాంతరమాహ- కించేతి- అతఇతి - వ్యంజకేలోకే - వ్యంగ్యభూతస్యధర్మస్యశౌర్యస్యారోపదర్శనాత్-ఔపాధికత్వాత్ మాధుర్యాదిగుణాశ్రయభూతరసద్వారకత్వాదిత్యర్థః- గుణాలంకారాణామేవంవ్యావృత్తిసద్భావాత్పరస్పరవ్యావర్తక ధర్మాభావాద్భేదఇతి ద్వితీయవికల్పోప్యనుపపన్నఇతిపూర్వేణసంబంధః ౮, తృతీయేద్వితీయంపరిహరతి-నాపీతి-కృతంకరోతీతికృతకరస్తస్యభావస్తత్త్వంతస్మాత్- కుతఇత్యతఆహ- గుణేతి- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-తథాహీత్యా

నా- ప్రాచుర్యేణాతిశయేన- యథేతి-అంగినఆత్మనః- క్వచిదితి-యథేతి-హారాదయః- కంఠాద్యవయవశోభావహా ఇతి శేషః- తథేతిపూర్వేణసంబంధః-యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ -నన్వవిద్యమానేపిరసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రపర్యవసానోక్త్యా చిత్రకావ్యస్థాలంకారేషుసంయోగసంబంధేనరసోపస్కారకత్వమిత్యలంకారసామాన్యలక్షణమవ్యాప్తమిత్యాశంక్యసమాధత్తే-నచేతి- నీరసకావ్యగతేషు స్వచ్ఛందోచ్ఛలదచ్ఛకచ్ఛేత్యాదిచిత్రకావ్యస్థితేష్విత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ- తథావిధేతి-వ్యంగ్యోరసః-వ్యంజకజాతీయశ్శబ్దోర్థశ్చ-తయోః- అయంభావః- నీరసకావ్యగతాలం

దంగభూతశబ్దార్థవైచిత్ర్యాధానద్వారేణప్రాచుర్యేణరసోపస్కారకాః।యథాహారాదయఃకంఠాద్యవయవసౌందర్యాతిశయాధానద్వారేణాంగినోతిశయమాదధతి । క్వచిదవిద్యమానేరసేశబ్దార్థవైచిత్రీజననమాత్రేణాపిపర్యవస్యంతి । యథాచిత్రేప్రతిమాయాంవాఅవిద్యమానేప్యాత్మనిహారాదయః। నచైతావతాసంయోగవృత్త్యారసోపస్కారకత్వరూపస్యాలంకారసామాన్యలక్షణస్య నీరసకావ్యగతేష్వలంకారేష్వవ్యాప్తిరాశంకనీయా । తథావిధస్థలేరసశబ్దస్యవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయయోరభేదాధ్యవసాయేనప్రవృత్తత్వాత్ । గుణాఃపునర్విద్యమానేరసేతంపుష్ణంతి।అవిద్యమానేతుస్వయమేవనవిద్యంతే । రసపోషకత్వంతుదూరతోపాస్తం । ఇత్థంగుణాలంకారయోశ్చారుతాహేతుతాయాం వైలక్షణ్యాత్పృథక్కరత్వాభావేనద్వయోరప్యుపాదేయత్వంసిద్ధం ౯, కావ్యప్రకాశకారా

కారేషువ్యంజకజాతీయోపస్కారకత్వస్యవిద్యమానత్వేనవ్యంగ్యవ్యంజకజాతీయయోరభేదసంభావనయావ్యంగ్యోపస్కారకత్వస్యాపివిద్యమానత్వాన్నావ్యాప్తిరితి- గుణేష్వనైవంభావఇత్యాహ- గుణాఇతి- ఇత్థమితి - అయంభావః-గుణాలంకారకృతయోశ్చారుతయోర్విలక్షణత్వేననాన్యతరవైయర్థ్యమితి ౯ తస్మాద్గుణాలంకారయోర్ద్వయోరప్యావశ్యకత్వేననిరూపణీయత్వేసత్యుద్దేశానుసారేణాదౌగుణాన్నిరూపయితుంమతభేదానాహ- కావ్యప్రకాశకారాద్యాఇతి ॥ బహుసమ్మతత్వాదాదౌ కా

వ్యప్రకాశకారమతానుసారేణ మాధుర్యాదీనాం త్రయాణామపి క్రమే
ణలక్షణోదాహరణాన్యాహ- ఆనందనిష్యందిత్వమితి- రచనావైచిత్ర్య
ప్రయుక్తానందవాహిత్వమిత్యర్థః -తత్తేనవ్యజ్యత ఇత్యత్రాహ-తస్యే
కిమాశ్రయంతదిత్యత్రాహ-ఇదంచేతి-ఓజోలక్షయతి-ఓజఇతి-దీప్త్యా
కస్సమాసభూయస్త్వప్రయుక్తసావధానతారూపాయశ్చేతోవిస్తార

ద్యాస్త్రీన్గుణాన్సర్వజీగణన్। తాంశ్చాన్యాంత్సప్తభోజాద్యా
స్తాంశ్చతుర్దశ చాపరే॥ మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్త్రయఏవగుణా
ఇతికావ్యప్రకాశకారాదయః ప్రాహుః। తాంశ్చాన్యానపి శ్లే
షసౌకుమార్యార్థవ్యక్తిసమతౌదార్యకాంతిసమాధీంత్సప్తభో
జరాజాదయః। తాన్దశచాన్యాంశ్చతుర్దశవిద్యానాథాదయః॥ శ్లే
షః ప్రసాదస్సమతామాధుర్యంసుకుమారతా। అర్థవ్యక్తిరుదా
త్తత్వంతథాకాంతిరుదాత్తతా॥ ఓజస్సశబ్దలాప్రేయఔర్జిత్యసు
థవిస్తరః। సమాధిస్సౌక్ష్మ్యగాంభీర్యసంక్షేపోభావికంతథా॥
సమ్మితత్వంతథాప్రౌఢిరుక్తిరీతిస్తథాగతిరితి। తత్రమాధుర్యాద
యస్త్రయస్సర్వసంప్రతిపన్నాః। ఆనందనిష్యందిత్వంమాధు
ర్యం-తస్యప్రాచుర్యేణపృథక్పదతాలక్షణశ్శబ్దధర్మోవ్యంజకః।
ఇదంచసంభోగవిప్రలంభకరుణశాంతానురూపం। ఓజఃపునర్దీ
ప్త్యాత్మకచేతోవిస్తారహేతుః। తద్వ్యంజకంసమాసభూయ
స్త్వం-వీరరౌద్రబీభత్సభయానకేషుచైతత్ప్రయోజ్యం॥ య
శ్చిత్తంహ్యాశ్ను తేహ్నాయశుష్కేంధనమివానలః। సప్రసాదో
మతస్సర్వరససాధారణస్థితిః। తస్యప్రసిద్ధార్థత్వంవ్యంజకం
౧౦. మాధుర్యంయథా॥ రామేభిముఖసీతాప్రీడావిముఖితమే
వమణిభిత్తౌ। దృష్ట్వాతతోపివిముఖీసమందహాసంప్రియేణపరిరే
భే॥ ౧॥ ఓజోయథా॥ శుంభచ్చండాలశైలావిరళపరిగళద్దా

స్యహేతుః - ప్రసాదంలక్షయతి - యఇతి-స్పష్టం ౧౦, మాధుర్యో
దాహరతి॥ రామఇతి॥ పరిరేభేపరిరబ్ధా-అత్రసంభోగశృంగారోరసః-
థక్పదత్వప్రయుక్తాహ్లాదకత్వంచాస్తీతిమాధుర్యం॥ ౧॥ ఓజఉదాహ
శుంభదితి- ఆకర్ణాకృష్టచాపాచ్చ్యుతాః - నిబిడితరాఉచ్చండాస్స

కాండప్రకాండాబాణశ్రేష్ఠాస్తఏవజ్వాలామాలాస్తాభిః కరాళో భయం
కరఃరఘూరాఘవఏవశిఖీదావాగ్నిః- శుంభంతశ్శోభమానాశ్శుండాలా
ఏవశైలాస్తేభ్యఃఅవిరళంయథాతథాపరగళంత్యోదానధారాఏవఝరాః
ప్రవాహాయేషుతాని-భ్రామ్యంతికూజంతిచరథాంగానిచక్రాణ్యేవభ్రా
మ్యత్కూజద్రథాంగాస్తాదృగ్విధచక్రవాకాయేషుతాని - అసురాఏవ
హరయస్సింహాస్తైర్యుతాని- ఉగ్రాఃఖడ్గినఃఖడ్గధరాఏవతాదృశామృగవి
శేషాస్తైరావృతాని-వైరిసేనారావణసైన్యాన్యేవవనానిదహతి - అత్రస
మస్తవస్తువిషయంసావయవరూపకం-రౌద్రోరసః-సమాసభూయస్త్వం
చాస్తీతిసమన్వయః॥ ౨॥ ప్రసాదముదాహరతి ॥ చరంతమితి ॥ ఖగం
బాణం- అజిహ్మగఖగాశుగాఇత్యమరః- అహీనామహాంతః వైరిణశ్శత్ర
వః- అహోబాణదర్శనమాత్రేణ తేస్వపురాణిపరిత్యజంతీత్యాశ్చర్యం

నధారాఝరాణిభ్రామ్యత్కూజద్రథాంగాన్యసురహరియు
తాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుత నిబిడతరో
చ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతిరఘుశిఖీ
వైరిసేనావనాని॥ ౨॥ ప్రసాదోయథా॥ చరంతమంబరేదృ
ష్ట్వారామేణప్రేరితంఖగం। అహీనావైరిణోభీత్యాముంచం
తినగరాణ్యహో॥ ౩॥ ఏతేత్రయోభావరూపాః-ఇతరేషు
కేచిద్భావరూపాః- కేచిదభావరూపాః-ఉభయేషామపిగుణ

ఆకాశేభ్రమంతంగరుడందృష్ట్వామహోరగాగరళానినముంచంతీతివ్య
జ్యతే- అత్రకేవలశ్లిష్టశబ్దనిబంధనపరంపఠితం-భయానకోరసః-ప్రసిద్ధా
ర్థపదప్రయోగశ్చాస్తీతిప్రసాదః ॥ ౩ ॥ అథగుణానాంభావాభావరూ
పతాప్రతిపాదనపూర్వకంకేషాంచిత్తేషుచిదంతర్భావందర్శయతి - ఏ
తఇతి- త్రయోమాధుర్యౌజఃప్రసాదాః- ఇతరేష్వితి- కేచిద్గాంభీర్యాద
యః భావరూపాః-స్వతఏవోత్కర్షహేతుత్వాదితిభావః- కేచిదితి- కేచి
త్సౌకుమార్యాదయః- అభావరూపాదోషాభావస్వరూపాఇత్యర్థః - య
థాహవిద్యానాథః- కేషాంచిద్దోషపరిహారకత్వేనగుణత్వం- కేషాంచిత్స్వ
తఏవోత్కర్షహేతుత్వాద్గుణత్వమితి- శ్రుతికటురూపదోషనిరాకరణా
యసౌకుమార్యం [illegible] ంతి స్స్వకృ

తా-అపుష్టార్థనిరాకరణాయార్థవ్యక్తిర్మతా-న్యూనాధికపదనిరాకరణా
యసమ్మితత్వంమతం- అనుచితార్థనిరాకరణార్థముదాత్తతాస్వీకృతా-
విసంధినిరాకరణాయోర్జిత్యంమతం-పతత్ప్రకర్షనిరాకరణాయరీతిరిష్టా-క్లి
ష్టపరిహారాయప్రసాదోమతః- అశ్లీలపరిహారార్థముక్తిస్స్వీకృతా- చ్యు
తసంస్కారపరిహారార్థంసౌశబ్ద్యమిష్టం- ప్రక్రమభంగనిరాకరణాయ
సమతామతా-పరుషదోషనివృత్త్యర్థంప్రేయోమతమితిచ॥ నన్వస్త్వభా
వరూపాణాంగుణత్వందోషాభావప్రయోజనకత్వాత్కథమభావరూపా
ణామిత్యాశంక్యద్వయానామపిగుణత్వమాలంకారికైరభ్యుపగతమిత్యా
హ- ఉభయేషామితి॥ననుకాణాదైర్భావరూపాణాంరూపాదీనామేవగుణ

త్వంయుక్తం। నహికాణాదతంత్రఇవగుణత్వంభావత్వనియత
మలంకారశాస్త్రేసర్వసంప్రతిపన్నం - ఉపస్కారకత్వమా
త్రేణగుణత్వవాదాత్ ౧౧, తత్రార్థప్రతిపాదనేవాక్యస్య
నిరాకాంక్షత్వేనపరిపూర్ణార్థఘటిత్వావబోధకత్వమర్థవ్యక్తిః।
ఇయంప్రసిద్ధార్థవత్త్వరూపాత్ప్రసాదాన్నాతిరిచ్యతే- విక
టాక్షరబంధత్వమౌదార్యం- శ్లాఘ్యవిశేషణయోగఉదాత్త
తా- గాఢబంధత్వమూర్జిత్యం।ఏతేత్రయఓజస్యంతర్భూతాః
పరిపాకవత్యుక్తిః ప్రౌఢిః- విదగ్ధభణితిరుక్తిః- సంక్షేపేణా
ర్థస్యోక్తిస్సంక్షేపః-అనేకార్థశబ్దోక్తిస్సౌక్ష్మ్యం-ఉక్తార్థసమ
ర్థనోక్తిర్విస్తరః-యావదర్థపదోక్తిస్సమ్మితత్వం- ప్రియతరవ

త్వముక్తంనాభావరూపాణామిత్యాశంక్యాహ- నహీతి-భావత్వనియతం
భావత్వవ్యాప్యంసర్వసంప్రతిపన్నంనహీత్యన్వయః- తర్హ్యభావరూపా
ణాంకుతోగుణత్వమిత్యతాహ- ఉపస్కారకత్వమాత్రేణేతి- శబ్దార్థోప
స్కారకత్వేనైవేత్యర్థః ౧౧ అథగుణనవకపక్షానుసారేణోదాహర్తుం
శ్లేషాదీనాంపంచదశగుణానాం కేషుచిదంతర్భావమాహ- తత్రేతి ॥ ప్ర
సాదాన్నాతిరిచ్యతే- ప్రసాదేంతర్భవతీతిభావః- పరిపాకవతీతి-ప్రౌఢి
రుక్తేఃపరిపాకఇతివిద్యానాథః- పరిపాకోవైచిత్ర్యవిశేషః - యావదర్థే
తి- యావంతోర్థాయావదర్థమితితద్ధితాంతేనవిగ్రహః - తదుక్తంహారద
త్తేన- యావదిత్యవ్యయంచాపి తద్ధితాంతత్వవిద్యతే। అతోనిత్యసమాసే

పితద్ధితాం తేనవిగ్రహఇతి- యావదవధారణఇత్యవ్యయీభావః - యావ దర్థంపదానియస్యాంసాతథోక్తాసాచసాఉక్తిశ్చ - అభిధేయాపేక్షయా యద్వైకమపిపదంనన్యూనంనాప్యధికంతత్సమ్మితత్వం - ఏషామితి-ప్రౌ ఢ్యాదీనామష్టానాముక్తావంతర్భావఇత్యర్థః - తతశ్చ-తథాఅంతర్భావే సతీత్యర్థః-ఓజఇతి-స్పష్టం- ౧౨ ఓజః ప్రభృతీనాం త్రయాణా ముదా

స్తూక్తిః ప్రౌఢిః - ఆరోహావరోహాభ్యామతిరమ్యోక్తిర్గతిః అ వైషమ్యేనపాదచతుష్టయేప్యర్థకథనంసమతా। ఏషామష్టానా ముక్తిరూపత్వాదేవదర్థ్యవముక్తిరూపగుణేంతర్భావఇత్యష్టా నామేకత్వం- అన్యధర్మస్యాన్యత్రారోపణంసమాధిః-అ స్యారోపగర్భేషురూపకాదిష్వంతర్భావఇతినగుణత్వం। అనే కపదానామేకపదప్రతీతివిషయత్వంశ్లేషః । అయంతుశబ్దశ్లే షేంతర్భావ్యతఇతినగుణః- బంధోజ్జ్వలతాకాంతిః - శబ్దసా ధుత్వంసుశబ్దతా- గూఢార్థత్వంగాంభీర్యం- భావాద్యావా గ్వృత్తిస్సాభావికం- ప్రక్రమనిర్వహణంరీతిః- ఏతేపంచాపి పృథగ్గుణాః - సానుస్వారకోమలవర్ణతాసుకుమారతా - ఇ యంమాధుర్యేంతర్భూతా-తతశ్చ॥ఓజఃప్రసాద మాధుర్యా ణ్యుక్తికాంతిసుశబ్దతాః । గాభీర్యంభావికంరీతిమాహుః కేచి ద్గుణాన్నవ ౧౩ తత్ర కాంతిర్యథా ॥ తారాహారహరాచ లాంబరసరిన్నీహార హీరామరావారా సారపటీరసౌవరకరి న్యకారభారోద్ధురా । కీర్తిఃకార్తికచంద్రమూర్తి విజయి న్యూర్తిస్త్వదీయాగుణా రామశ్రీరఘురామరామ మకరోద్దీ ప్రాదిశః ప్రాయశః॥ ౪॥ రీతిర్యథా॥ కల్యాణకేళికలనాక విపుంగవానాంకౌతూహలంకిమపికంజవిలోచనానాం।కీర్త్య

హృతత్వాదవశిష్టాన్ షడప్యయథాక్రమముదాహర్తుకామఃప్రథమంకాం తిముదాహరతి- తారేతి- సువస్సంబంధీసౌవరఃసచాసౌకరీచసౌవరకరీచ తేషాంన్యకారేన్యకారరూపేభారేఉద్ధురాఅనర్గళా- తారాదీనాం తిరస్కారోమదధీనఇతిభారవాహినీ తస్వదలిథవ లైతిమావత్ - గుణానా మారామా శ్రయభూత- అత్రబంధస్యాత్యుజ్జ్వలత్వాత్కాంతిః॥ ౪॥ రీ

తిముదాహరతి॥ కళ్యాణేతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ రీతిముపపాదయతి. అత్రేతి ॥ ౫ ॥ ఉక్తిముదాహరతి మందోదరీతి ॥ క్షోణ్యానగ్నంకరణః అంబరభూతస్యార్ణవస్యా పహారాద్దిగంబరత్వసంపాదకో యః క్షురప్రః బాణవిశేషస్తేనదీప్రా ప్రకాశమానా - కాప్యనిర్వాచ్యా-కలావ్యక్తిః యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౬ ॥ భావికముదాహరతి ॥ అసారమితి ॥ స్వ

ర్గమః కమలబంధుకులోద్భవానాంకస్యోత్సవం నకురుతే భువికోసలేంద్రః॥ అత్ర ప్రకాన్తస్యకకారస్యపునః పునర్నిర్వహణాద్రీతిః॥ ౫॥ ఉక్తిర్యథా ॥ మందోదరీవిలోచనబాష్పోత్కటవృష్టిపూర్వదిగ్వాత్యా ।క్షోణీనగ్నంకరణక్షురప్రదీప్రా ప్రభాతికాపికలా॥ అత్రనామగ్రహణమకృత్వాపిరామప్రత్యాయనేనవైదగ్ధ్యప్రకటనాదుభవత్యుక్తిః॥ ౬॥ భావికంయథా ॥ అసారంసంసారంజహిహివిరసారంభబహుళం మమభ్రాతశ్చేతఃపరిచినువచోతః పరమిదం।మహోదారేధీరే భువనభరధౌరేయవిభవేగుణారామే రామేదశముఖవిరామే కురురతిం॥ అత్రాభిమతార్థప్రవర్తనీయే చేతసి ప్రియరూపభావనావశాద్భ్రాతరితివాగ్వృత్తిరితి భావికం ॥ ౭ ॥ గాంభీర్యంయథా॥ ప్రాయేణమార్గణై రామోనామరారీ నమీమరత్। ఛిత్వాంగాన్యకరోత్కాంతుపలాయనపరాయణాన్॥ అత్రనిజకులకూటస్థస్యమార్తాండస్య ముహుర్ముహుర్మండలభేదోమాభూదిత్యభిసంధానాత్మకస్యామరద్విషదమారణకారణస్యార్థస్యగూఢత్వాద్గాంభీర్యం॥ ౮ ॥ ఉక్తోదాహరణాన్యేవసౌశబ్ద్యస్యోదాహరణానిద్రష్టవ్యాని॥ ఏవంసూక్ష్మధియాం మార్గమాశ్రిత్యోదాహృతంమయా। మాధుర్యౌజః ప్రసాదాస్తుసౌశబ్ద్యేనసమన్వితాః ॥ గుణాశ్చత్వారఏవైతే మమసూ

క్తం॥ ౭॥ గాంభీర్యముదాహరతి - ప్రాయేణేతి ॥ నామీమరత్ నమారయామాస॥ యోజయతి- అత్రేతి॥౮॥లాఘవార్థముదాహరణమంతరేణసౌశబ్ద్యోదాహరణందర్శయతి- ఉక్తేతి ॥ ప్రాగుదాహృతైర్మాధుర్యౌజః ప్రసాదైస్సహైతేషడపిమిళిత్వానవగుణానిరూపితాః॥ అథస్వమతం

ప్రతిపాదయన్నిగమయతి-ఏవమితి ॥ త్రయపి వేతిమతంవాఅత్యర్థంమనసేరోచత ఇతిసంబంధః ౧౩ ఇతీత్యాది॥ .... *

త్స్మతరేక్షితుః। త్రయపి వేతివాత్యర్థంమనసేరోచతేమతం౧౩,

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీవంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రేగుణనిరూపణంనామ పంచమస్తరంగః ॥ .... *

ఆస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వయెయస్సంజాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే।కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేపంచమోయంతరంగః ॥ .... *

ఇతి శ్రీ మల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే పంచమఃప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శబ్దాలంకారతరంగప్రారంభః - ౬

ఇత్థంగుణాన్నిరూప్యానంతర్యాదలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీ
అథేతి॥ అథగుణనిరూపణానంతరం॥తత్రేతి॥ తత్రనిరూపణే- ప్రాగ్గ
రంగవివ॥ప్రథమతశ్శబ్దాలంకారనిరూపణేయుక్తిమాహ- తత్రేతి॥తత్ర
విధేష్వలంకారేషు ౧, తత్రాదౌశబ్దపౌనరుక్త్యమూలంఛేకానుప్రా
సంలక్షయతి॥ ద్వయోరితి॥ యుగ్మయోరవ్యవహితయోః - నిరంతర
వ్యవహితా- రసాద్యనుగతః ప్రకృష్టోన్యాసోనుప్రాసః- తదుక్తం
కృష్టోవర్ణవిన్యాసోరసాద్యనుగతోఽపియః। సోఽనుప్రాసస్సచచ్ఛే

అథాలంకారానిరూప్యంతే॥ తత్రాలంకారసామాన్య లక్ష
ణంప్రాగేవావాదిష్మ- తేచాలంకారాద్వివిధాః - శబ్దగతాఅ
ర్థగతాశ్చ - తత్రార్థప్రతీతేశ్శబ్దప్రతీతిపూర్వకత్వాత్ప్రథ

ఛేకానుప్రాసః

మంశబ్దాలంకారానిరూప్యంతే ౧ ద్వయోర్ద్వయోర్వ్యంజన
యోర్యుగ్మయోర్యానిరంతరా। ఆవృత్తిశ్శ్రూయతే సోయం
ఛేకానుప్రాసఈరితః ॥ ఛేకావిదగ్ధాస్తదభిమతోనుప్రాస
శ్ఛేకానుప్రాసఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా॥ యథా॥రాజరాజసమైశ్వ
ర్యశ్శ్నాప్రభాసురధీరధీః।రాజరాజద్యశారేజేరామోదాశర

త్థ్యపాధిగతోద్విధేతి॥ ఉదాహరతి॥ రాజరాజేతి॥ రాజరాజేనేతి॥
ణసమమైశ్వర్యంయస్యసతథోక్తః- అత్రరాజరాజశబ్దేన*భోగ
ణవారిధేభజసికింపూర్వాపరౌ వారిధీసప్తార్వాహమతోనుకిం
యోరుంధేర్వతస్సర్వతః। శతుస్త్వంనహితద్రిపుక్షితిపతే
రంగతేపుత్రాస్తస్నికటేమసుర్హృదికరేకర్ణః కృపాణోంతకఇత్య
నాకర్ణాంతకశబ్దైర్ధర్మివాచకైస్తద్ధర్మభూతానినీత్యాదార్యశాసనా
భూత[illegible] ... చధీర్యస్యసత

రాజా చంద్రస్తద్వద్రాజస్యశో యస్య స తథోక్తః- అత్ర పాదచతుష్టయే
పి నైరంతర్యేణ వ్యంజనద్వయావృత్తేశ్ఛేకానుప్రాస ఇతి బోధ్యం॥ ౧॥ అథ
సంఖ్యానియమరహితం వృత్త్యనుప్రాసం లక్షయతి॥ ఏకేతి॥ అత్రైకస్య వ్యం
జనస్య సకృదావృత్తౌ వైచిత్ర్యాభావాత్సామర్థ్యాదసకృదావృత్తిర్లభ్య
తే- ద్వయోస్తు సకృదేవ- అన్యథాచ్ఛేకానుప్రాసత్వప్రసంగాత్-వ్యవ
ధానే త్వసకృదావృత్తావపి న విరోధః- త్ర్యాదీనాం తు సకృదసకృద్వా వ్య
వధానేనావ్యవధానేన వా ఆవృత్తిర్గ్రాహ్యా॥ అస్యాన్వర్థతాం దర్శయతి-
తత్తదితి॥ వృత్త్యా కైశిక్యాద్యన్యతమయా॥ నను రాజరాజేత్యాదౌచ్ఛేకాను
ప్రాసే కృష్ణాముష్ణాతీత్యాదౌ వృత్త్యనుప్రాసే చ స్వరపౌనరుక్త్యస్యా
పి విద్యమానత్వాత్కథం వ్యంజనమాత్రపౌనరుక్త్యోక్తిరిత్యాశంక్య పరిహ

వృత్త్యనుప్రాసః

ధీరధీ॥ ౧॥ ఏకద్విత్ర్యాదివర్ణానాం పునరుక్తిర్భవేద్యది। సం
ఖ్యానియమముల్లంఘ్య వృత్త్యనుప్రాస ఈరితః॥ తత్తద్రసస
ముచితవర్ణవిన్యాసాత్మికయా వృత్త్యోపలక్షితత్వాదన్వర్థా
నుప్రాసత్వం। అత్ర పూర్వత్ర చ స్వరసాదృశ్యమానుషంగికం
స్వరవ్యంజనసాదృశ్యస్య తు యమకప్రయోజకత్వం వక్ష్యతే॥
యథా॥ మమైవ కృష్ణస్తుతౌ॥ కృష్ణాముష్ణాతు సిష్ణా స్వభిజనవృ
జినాన్యాశు దుర్వారవారా వారాశేరాదిదారా రుచిరరుచిర
హీభేనభేనాచ్ఛఫేనా। శుభ్రాంశుభ్రామ్యదూర్మిభ్రమకర

అత్రేతి - అనుషంగాదాగతమానుషంగికం-తర్హి తదుభయసాదృ
శ్యం కుత్రావశ్యకమిత్యత్రాహ- స్వరేతి॥ వృత్త్యనుప్రాసముదాహ
రతి॥ కృష్ణేతి॥ వారాం జలానాం సమూహో వారం దుర్వారం వారం
యస్యాస్సా తథోక్తా- అహయశ్చేభాశ్చాహీభాస్తేషామినాః శ్రేష్ఠైరావతా
శ్చ ఫేనశ్చంద్రశ్చ తే తద్వదచ్ఛః ఫేనో యస్యాస్సా తథోక్తా- శుభ్రాణి
..లా- ఆశు శీఘ్రం భ్రామ్యంత ఊర్మిభ్రమకరాశ్చ యే మకరగ్రామ
స్తేషాం గ్రామస్య సమూహస్య నీడం నివాసస్థానభూతమగాధం గాం
..యం యస్యాస్సా తథోక్తా- గాధమున్నతమరమశ్రిర్యస్యత [illegible] తథోక్తం తా
..ం యద్రోధః [illegible] స్యవివరభువి ప్రవాహప్రణీరమోరంతరావకా

శేవలంతస్సంచరమాణాధీవరౌఘాదాశసంఘాయస్యాస్సాతథోక్తా-
శ్రేష్ఠఓఘఃప్రవాహోయస్యాస్సాతథోక్తా-కృష్ణాకృష్ణానదీ- సిష్ణు
నాంస్నాతుముద్యుంజానానామభిజనానాంకులీనానాం వృజినానిపా
పాఆశుముష్ణాత్వపహరతు- అత్రపాదచతుష్టయేప్యేకద్విత్ర్యాదివర్ణా
మావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః ॥౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥యుద్ధే
యుద్ధశ్రద్ధయాసమిద్ధానాముత్సాహసంపన్నానాంమధ్యేప్రథమ
గణనాసిద్ధాఅగ్రగణ్యాస్తేషాంమూర్ధన్యభూపాశ్శిరోమణయః- బాధాః
ధాభాధానభిజ్ఞాః- రూక్షసారామహాబలాః- తేప్రసిద్ధాః- హంతే

మకరగ్రామణీగ్రామణీడా గాధాగాధారరోధోవివరభువి
వలద్ధీవరౌఘావరౌఘా॥ ౨॥యథావా॥యుద్ధశ్రద్ధా సమిద్ధప్ర
థమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూపాయోధాబాధావిబోధారక్షు
ధరణిభుజాభిన్నదోస్స్కంధబంధాః। లంకాలంకారభూతాది
విజవిజయినో రాక్షసా రూక్షసారాహంతాహంతామహాంత
స్సమరసమరసాఃప్రేతతాంప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅ
హంకారేణమహాంతః- అత్రప్రథమార్ధేఏకవర్ణావృత్తిః। తృ
తీయతురీయచరణయోర్ద్విత్రివర్ణావృత్తిః॥౩॥ తాత్పర్యమేవ

లాటానుప్రాసః

భిన్నం స్యాన్నతుశబ్దార్థయోర్భిదా।తయోర్యాపునరుక్తిస్సా
ల్లాటానుప్రాసఇష్యతే॥యథా॥ మందారోమందారస్సింధు
స్సింధుశ్చ మేరురపిమేరుః । ఔదార్యేగాంభీర్యేధైర్యేచనా
ఘవేణతేతుల్యాః ॥౪॥ యథావా॥దిక్పాలాదిక్పాలాభూపా

షే-శిష్టస్స్వయంవ్యాకృతం॥యోజయతి-అత్రేతి॥౩॥ అథశబ్దార్థ
త్త్యమూలంలాటానుప్రాసంలక్షయతి-తాత్పర్యమితి॥తాత్పర్యమే
మిత్యనేనపౌనరుక్త్యదోషనిరాసః-శబ్దార్థయోర్నభిదేత్యనేనయమ
వృత్తిః - లాటజనోపలాలితోనుప్రాసోలాటానుప్రాసః ॥ ఉదా
మందారఇతి॥ అత్ర ద్వితీయమందారాదిశబ్దామందారత్వాదిధ
ష్టపరాశ్శ్రీరామాదపకృష్టత్వరూపతాత్పర్యంప్రతిపాదయంతీతి
మన్వయః॥ ౪॥ తాత్పర్యమేవ [illegible] హరణాంతరమా

దిక్పాలాఇతి॥రావణేనసహ తేనతి- దిక్పాలాఇంద్రాదయఃదిశఃపాలయంతీ
తిదిక్పాలాఇత్యన్వర్థసంజ్ఞాజాతాఇతితాత్పర్యభేదః- ఏవంభూపాలాఇ
త్యత్రాపిబోధ్యం॥౫॥ అథార్థపౌనరుక్త్యమూలాలంకారంలక్షయతి-పున
రుక్తవదితి॥యత్రార్థఃపునరుక్తవదాభాతి - అన్వయ వేళాయామన్యథాభ
వతియదిసపునరుక్తవదాభాసో నామాలంకారః-అర్థాలంకారత్వేప్యస్యశ
బ్దపౌనరుక్త్యాపేక్షిత్వాచ్ఛబ్దాలంకారప్రస్తావేలక్షణంకృతం-ఆమ్రేడితశబ్ద
వత్పర్యాయశబ్దేష్వప్యర్థైకత్వసాదృశ్యాదౌపచారికంశబ్దపౌనరుక్త్యం
బోధ్యం॥తత్రాద్యముదాహరతి-కృష్ణేతి॥చతురాణ్యాననానివచనానియస్య

లాస్సాంప్రతంహిభూపాలాః । త్రైలోక్యహృదయశల్యైర్

పునరుక్తవదాభాసః-

ఘుకులతిలకేనరావణేనసహ తే॥౫॥ పునరుక్తవదాభాతియత్రా
ర్థోనతుతత్వతః । పునరుక్తవదాభాసస్సనామాఖ్యాతగోద్వి
ధా॥నామగోయథా॥కృష్ణాచ్యుతపురుషోత్తమచతురాననవా
గధీశలోకేశ। సర్వజ్ఞేశ్వరశంకరరామశ్రీరామపాలయక్షో
ణీం ॥ శ్రీఃరామాయస్యతస్యసంబుద్ధిః-శ్రీరామ॥౬॥యథా
వా॥ భ్రమరాళిసదృశకేశో దాశరథిర్భాతిభువనజీవనదః।సా
యకశరేష్వభిజ్ఞోహరిహయగంధర్వతురగముఖకలితః॥ ౭॥ ఆ
ఖ్యాతగోయథా॥రాజతేద్రౌసుధాబ్ధౌచశ్రియమాహృత్యరాజ
తే।రాజతేజోనిధేకీర్తిస్త్రైలోక్యేరఘురాజతే॥౮॥ఆవర్త్యతేర్థ
భేదేనసస్వరావ్యంజనావళిః। యదాతదాస్యాద్యమకంబహు

తస్యసంబుద్ధిశ్చతురానన - అత్రపాదత్రయేప్యాదౌతత్తత్పదార్థపౌనరు
క్త్యప్రతీతౌశ్రీరామపరత్వేనాన్యథాత్వాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥౬॥ఉ
దాహరణాంతరమాహ-భ్రమరేతి ॥ అత్రాపిపర్యాయపదప్రయోగేణప్ర
థమంభాసమానస్యపౌనరుక్త్యస్యోక్తప్రకారేణాన్వయవేళాయామన్య
థాపర్యవసానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం॥ ౭ ॥ద్వితీయముదాహరతి-రా
జతఇతి- రాజతేఽద్రౌకైలాసేసుధాబ్ధౌక్షీరసింధౌచ-స్థితామితిశేషః-శ్రి
యంశోభామాహృత్యస్వీకృత్యత్రైలోక్యేరాజతే - అత్రరాజతఇత్యా
ఖ్యాతస్యాపాతతఃపునరుక్తవదవభాసమానాత్పునరుక్తవదాభాసత్వం ॥౮॥ యమ

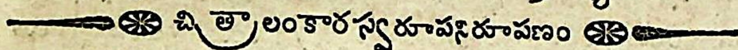
కంలతుయతి-ఆవర్త్యతఇతి॥యదాయతే॥త్యర్థః- ఆవర్త్యతేఆవృత్తిః
క్రియతే॥ కావ్యాదర్శకావ్యప్రకాశాదిగ్రంథేషుయమకభేదాః ప్రపం
తాఃఅస్మాభిస్తువిస్తరభయాన్నేహప్రతిపాద్యంత ఇత్యాశయేనాత్ర
త్రదిఙ్మాత్రమితి॥ఉదాహరతి॥ అర్థినఇతి॥ ప్రాప్తాఅనేకపానాంద్విష
నాంరాజయఃప_ర్భ-యోర్యైస్తేతథోక్తాః - ప్రత్యర్థిపక్షే-ప్రాప్తాఅనే
పరాజయాయేనసతథో_క్తః- అత్రయమ్యమానయోరుభయోరపిసార్థ
త్వం-సమరసమరసఇత్యత్రై॥కస్యసార్థకత్వమన్యస్యానర్థకత్వం-దుష్
తరోహితరోపితమార్గణమిత్యత్రద్వయోరప్యనర్థత్వం - ఏవంసర్వత్ర

యమకమ్

థాద్యంతమధ్యగం॥స్వరవ్యంజనసముదాయస్యసాదృశ్యేనగ్ర
థనేయమకం॥ తదాద్యంతమధ్యగతత్వేనపాదార్ధశ్లోకగతత్వే
నచబహువిధం। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే॥అర్థినోరామ
భవతఃప్రాప్తానేకపరాజయః।ప్రత్యర్థీచాభవద్యుద్ధేప్రాప్తానే
కపరాజయః॥౯॥జనస్థానంవనేరామఃఖరదూషణవర్జితం। రా
జ్యంచక్రేస్థితోరాజ్యేఖరదూషణవర్జితం॥అత్రరాజ్యపక్షేఖరే
ష్వత్రరలయోరభేదాత్ఖలాఃపిశునాః। పూర్వశ్లోకేప్రథమైకవ
చనబహువచనయోశ్శ్లేషః॥ ౧౦॥ దధత్సరామోయుధిభూరి
పౌరుషంచకారభూమేరధిభూరిపౌరుషం। విహాయగోష్ఠీమిత
రాంరసాదరంవ్యధత్తతస్మిన్నితరాంరసాదరం॥ అత్రపూర్వో
త్తరార్ధయోష్షట్షడక్షరాణామావృత్తిః॥భూమేరధిభూర్నా
ప్రకారత్రయంయథాసంభవంద్రష్టవ్యం ॥ ౯ ॥ ఇదమేవభంగ్యంతరే
ణోదాహరతి- జనస్థానమితి॥ రామఃవనేస్థితస్సన్ జనస్థానంఖరదూషణ
ర్జితంచక్రే-రాజ్యేస్థితస్సన్ రాజ్యంఖరదూషణవర్జితంచక్రే - అత్ర
యాంశంవివృణోతి-అత్రేతి - పూర్వోదాహరణేవైలక్షణ్యందర్శయతి
పూర్వశ్లోకఇతి-అత్రతుద్వితీయైకవచనయోరితిభావః ॥౧౦॥ భేదాంత
ముదాహరతి- దధదితి ॥అత్రప్రథమపాదద్వితీయార్ధస్యద్వితీయపా
ద్వితీయార్ధేయమనాదేకం - తథాతృతీయపాదద్వితీయార్ధస్యచతు
పాదద్వితీయార్ధేయమనాదేకమితియమకద్వయస్యోదాహరణమిత్య

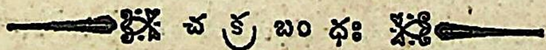
శమేనాహ-అత్రేతి॥ వ్యాకరోతి-భూమేరితి - అధిభూర్నాయకో నేతేత్య
మరః॥ ౧౧॥ అథ చిత్రాలంకారాణ్ లిలక్షయిషుస్తత్సంగ్రహకారికామాహ -
చక్రాదీతి- చక్రాదిబంధేషు తత్ర తత్ర వర్ణపౌనరుక్త్యసద్భావాత్పౌన
రుక్త్యమూలాలంకారానంతర్యం-తద్భేదా ఇతి- నిష్కంఠ్యాదీనాం వర్ణ
పౌనరుక్త్యాభావేపి తన్నిషేధమూలత్వాచ్చిత్రాంతర్భావ ఇతి భావః-నన్వ
స్య శబ్దాలంకారత్వైవ నయుజ్యత ఇత్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమా

యకః-భూరి మహత్-పౌరుషం-దధత్ సరామః-యుధిరిపౌ
రుషం చకార-రసాభూమిః-ఇతరాం శేషాదిస్థితిరూపాం గో
ష్ఠీం విహాయ-అరం శీఘ్రం-రసాదనురాగాత్ - తస్మిన్నాదరం
నితరాం వ్యధత్తేతి సంబంధః ॥ ౧౧ ॥ చక్రాద్యాకారమాప

చిత్రాలంకారస్వరూపనిరూపణం

న్నావర్ణాశ్చిత్రముదాహృతం ॥ తద్భేదాపవనిష్కంఠ్యనిస్తాల
వ్యాదయో మతాః॥ అత్ర ప్రథమాదిశబ్దేన గోమూత్రికాపద్మా
దయస్సంగృహీతాః । ద్వితీయాదిశబ్దేన నిర్దంత్యనిరూష్మాంత
స్థాపికాదయః। నను కథమస్య శబ్దాలంకారతా। చక్రాద్యాకార
తాయా రేఖోపరేఖానిష్ఠత్వాత్ । సత్యం। వర్ణానుమాపక రేఖా
నిష్ఠానామేవాకారాణామనుమేయనిష్ఠత్వాధ్యవసాయాదౌప
చారికీయం శబ్దాలంకారతా వాచోయుక్తిరితి వదామః॥ తత్ర చ

చక్రబంధః

క్రబంధో యథా॥ దర్పాంధప్రసరాసురస్థిరమదప్రాణప్రహా
రిక్రియో విష్ణుర్మన్మథమన్మథస్థిరశివం భాను తుషాకృత్ప్ర
భాః। దత్తాంసూనృతగుర్వపద్ధరవిధస్ఫాతిః ప్రహేతిః పరం ర

థత్తే-వర్ణేతి-అయంభావః- కకారాద్యక్షరానుమాపక రేఖానాం చక్రాది
బంధ రేఖానాం చాభేదాభిమానేన చక్రాద్యాకారాణాం వర్ణానుమాపక
రేఖానిష్ఠత్వోపపత్తౌ సత్యామనుమాపకానుమేయయోరభేదోపచారేణ రే
ఖానుమేయవర్ణనిష్ఠత్వసంభావనాద్గౌణీయం శబ్దాలంకారతేతి యాక్తికో
యం వ్యవహార ఇతి॥ చక్రబంధముదాహరతి-దర్పేతి॥ దర్పేణాంధా అవివేకాః
ప్రసరాస్సంచారా[illegible]శాస్త్రకారిణః స్థిరమదం ప్రాణశక్తిం చ ప్ర

కర్ణైణహారతీతిప్రహారిణీతాదృశీక్రియాయస్యసతథోక్తః-మన్మథమన్మథ
తిసుందరః-భానుతుపాకృతోరివప్రకృష్టాభాఃకాంతిర్యస్యసతథోక్తః-స్ప
ష్టంస్వయంవ్యాకరోతి-భాన్వితి-అయంభాశ్శబ్దః-సప్రభాశబ్దఇతిభావః-ఉ
ద్ధారస్తు॥బధ్యతేషడరంచక్రంప్రస్యైరంతన్నవాతురం। త్రయాణామ
పాదానాందశమంకర్ణికాతురం। ఆదితస్స్వస్వతుర్యారైస్త్రయఃప
దాశ్చతుర్థగాః।వర్ణాఃష్షష్ఠాంత్యమారభ్యసంవదంతేంతిమాతురైః। ప
ధ్యైద్వాద్వావిసంవాదౌషడరేషుక్రమాద్భవేత్ । చతుర్థైస్సప్తమైర్వ్యా

మ్యోమెదయయావిరాధదమనోయోగీంద్రభావ్యశ్చిరం॥భా
నుతుపాకృత్ప్రోభాఇతిసకారాంతప్రథమైకవచనం । సూనృత
గుస్సత్యవాక్ ।విపద్ధరవిధాఆపన్నివర్తకప్రకారాస్ఫాతిస్ఫు
రణంయస్యేతివిగ్రహః।యోగీంద్రైర్ధ్యేయః।స్థిరశివంస్థాయి
మంగళం। విరాధాసురహంతామెదత్తామిత్యన్వయః । అత్ర
తృతీయెవలయెధర్మసూరికృతిః।షష్ఠేరామగుణనుతిః। అష్టమె
రథపదబంధఇతిచప్రతీయతే। బవయోరభేదాత్ । అత్రబం
ధానాముద్ధారక్రమావిస్తరభయాన్నలిఖ్యంతే॥౧౨॥గోమూ

—* గోమూత్రికాబంధః *—

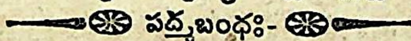
త్రికాబంధోయథా॥ సురరాజమణీశ్యామస్థిరావరసుతాప
తిః। విరరాజఘృణీరామస్సురాసురకృతానతిః ॥ మణీశబ్దఈ
కారాంతః - స్థిరాభూమిః-ఘృణీదయావాన్॥౧౩॥నాగబంధ

—* నాగబంధః *—

స్త్వస్మాభిస్సూర్యశతకేబింబవర్ణనప్రస్తావేకథితః ॥ బింబం
ధ్వాంతవ్యథాఽదం కనకధరశిరశ్చారిశోణద్యుదాత్తం పద్మా
ర్వర్ణసంకవివర్ణ్యయోరితి॥ బంధస్థితవైచిత్రీందర్శయతి- అత్రేతి॥ తత్ర
ద్బంధలక్షణాన్యన్యతో గ్రాహ్యాణీత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౧౨॥ గో
మూత్రికాబంధముదాహరతి॥ సురరాజేతి॥స్పష్టం॥మణీశబ్దఇతి-ఇకారాం
తత్వేబంధానుపయోగాదితిభావః ॥ ౧౩ ॥ నాగబంధోదాహరణంగ్ర
ధాంతరస్థమపిస్వీయత్వాదత్రలిఖ్యతఇత్యాహ॥ నాగబంధస్త్వితి॥ఉదా
హరతి- బింబమితి॥కనకధరస్యసువర్ణాచలస్యశిరసిశిఖరేచరతీతితథోక్త

శోణద్యుదాత్తం శోణప్రభం అర్చిషాంకదంబో యస్మింస్తత్తథోక్తం - ఆ
మయాధానకల్పావ్యం రోగావాప్తిజనావ్యం- క్షీణతాంకార్శ్యం-ఆరోగ్యం
ఖాసర-రాదిచ్ఛేదిలిస్మరణాదిలిభావః-ఉద్ధారస్తు॥ రేఖాభ్యాంచతురశాశ్రి
ణిచతుష్కోష్ఠానికల్పయేత్ । రేఖాద్వయాంతరా లేస్యాద్యథాకోష్ఠగృ
హోష్టకం।విదిక్షుకుండలీకుర్యాత్తదేఖాగ్రైర్యథాక్రమం। దిగ్రేఖాగ్రా
ణిబాహ్యానియోజయేద్దిక్షుయిమిథః।ఏకత్రతుఫణాపుచ్ఛమేళనంకల్పయే
త్తథా।అంతరాణ్యత్రయాకుర్యాత్సందంశాస్స్యుర్యథామిథః। వర్ణావృత్తి
స్థలాన్యత్రకోష్ఠకోణానిషోడశ। సందంశానాంచతుర్ణాంచకంఠశ్చైత్యేక

ధిపేప్రియసోమక్షుతధమురుముదఃకత్రృకవ్యూహహారి । శేము
ష్యాదాత్మద్యైత్యాధిపతుదతులకర్మా మయాధానకల్పావ్యంక
స్యైహక్షీణతాముత్రీపతుపటుపరంద్యైవమర్చిఃకదంబం॥ పద్మే
ష్వధికంప్రియయస్యతత్తథా ।కవ్యూహంజలవ్యూహంహర
తీతితత్తథా । ద్యైత్యాధిపాన్ తుదతీతితత్తథా। అతులంకర్మ
యస్యతత్తథా। కస్యసూర్యస్య। శిష్టంస్పష్టం ॥౧౪॥ అష్టద

పద్మబంధః-

ళపద్మబంధస్తత్రైవాశ్వవర్ణానేకథితః॥ యాదాసతాంనిర
క్తాతతిరినహరితాం జ్ఞాభినవ్యాస్తమాయా యామాస్తవ్యాన
భిజ్ఞానవతుమరకతగ్రామసశ్రీరజేయా । యాజేరశ్రీసమ
గ్రాయదరితతిరసక్తాసరచ్చాజరాయాయారాజచ్చారసక్తా

వింశతిః।ఆవృత్తిర్యుగ్మవర్ణానాంనేతరేషామిహక్వచిత్ ।అరేశానదళే
బ్రహ్మవర్ణాఃపాదచతుష్కగాః।ఆవర్తేరన్త్యైర్వృతాదికుండలేష్వప్రదక్షి
ణం। యథైవంస్యాత్తథావర్ణాన్ఫణాతోవిన్యసేత్క్రమాత్। త్రింశదష్టా
వింశతిశ్చషడ్వింశతిరనుక్రమాత్ । వేష్టనత్రితయేవర్ణాస్సమాప్తిస్తుక
ళాంతరే।సర్వమేతన్నిధాయాంతస్సంగృహీతంమహాత్మభిః॥ విదిక్స్థలే
కుండలితంస్వమంగంస్వేనత్రిరావేష్ట్యవిభంగిభంగం। క్షిప్త్వాగళేపుచ్ఛ
మహిస్థితస్యపాత్యాఃఫణాతఃఫణిబంధఏషఇతి॥ ౧౪
అష్టదళపద్మబంధముదాహరతి-యేతి॥యాతతిఃఆజేర్యుద్ధాత్ -అజేయాజే
తుమశక్యా-అసత్తాప్రతిబద్ధా-అఘనప్రభా-సమస్తాసతగమనేస్యత్ర

మేత్యర్థః-దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమిత్యమరః - ఉద్గారస్తు॥కర్ణికాదిలిఖేత్స్వ
ర్ణాక్షక్రమాద్దిక్షువిదిక్షు చ। సకర్ణికాంత్యస్థదిక్షువిదిక్షుతువికర్ణికాన్
ప్రవేశనిర్గమాభ్యాంచదిక్షు తేస్యుశ్చతుర్దశ। వ్యవధానేనతానాద్యేదళే
స్యత్రత్వనంతరానితి॥౧౫॥షోడశదళపద్మబంధముదాహరతి- మలీమసేతి।
ఘనామ ధ్యాయేమ॥౧౬॥మురజబంధముదాహరతి-రామేతి-స్పష్టం॥౧౭

నిశమియమఘముక్తారణతాసదాయా ॥ అత్రయేతి ప్రతివిశే
షణంసంబధ్యతే। జ్ఞాభినవ్యా - జ్ఞైర్విద్వద్భిరభినవ్యాఅభి
ష్టోతుమర్హా । అస్తమాయా-అస్తానిరస్తామాయాః పరకీయా
యయాసాతథోక్తా।మాస్తవ్యాశ్రీస్తుత్యా । యదరితతిర్యద్రి
పుపఙ్క్తిః-అశ్రీసమగ్రాఅశివపూర్ణా-భవతీతిశేషః।రాజచ్చా
రసక్తాలలితగతిపరా-అఘముక్తాచఅసరదిత్యన్వయః । ఇనహ
రితాంసూర్యాశ్వానాం తతిఃపఙ్క్తిరనభి జ్ఞాన్మందానవత్యి
త్యన్వయః।శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౫ ॥ షోడశదళపద్మబంధో యథా॥
మలీమసమతింమర్త్యమవమత్యమహోమతిమ్।మనామరామమ
మలంమహామయమనామయం॥౧౬॥ మురజబంధో యథా॥

—* మురజబంధః -*—

రామభాసురభావర్ణ్యంనామభాతిస్వభావతః । తవభాస్వర
భావస్థందేవభాసురభావద॥ భాసురభాభిర్నిర్మలజ్ఞానైర్వ
ర్ణ్యంభాస్వరభావేషుశుద్ధమనస్సుతిష్ఠతీతి భాస్వరభావ
స్థం.ముముక్షుభిఃస్మర్యమాణమిత్యర్థః- భాసురభావద తేజ
స్విత్వప్రద-శిష్టంస్పష్టం ॥ ౧౭ ॥ క్షురికాబంధో యథా॥హా

—* క్షురికాబంధః *—

రహీరవర స్తంభాభూరిభూభాగభోగభా । భాసతేవిభురామే
శశమేరాభువితేసభా॥శమేరా శాంతైర్భూమిః- సంసారసం

క్షురికాబంధముదాహరతి-హారేతి॥హే ఈశ- హారవదతిధవళాఃహీరవర
స్తంభాయస్యాంసా - భూరయోభూభాగభోగాశ్చభాఃప్రకాశాశ్చయ
స్యాంసాతథోక్తా-విభుభీరామామనోహరా-రామఃపశౌజామదగ్న్యేహ
రిర్ధాఘవ[illegible] - అత్రతృతీయ

పాదపివప్రతీపోచ్చారణేచతుర్థపాదోభవతీత్యాశయేనాహ - అతేరితి॥ ౧౮॥పాదార్ధభ్రమకచిత్రముదాహరతి-శోధీతి-వ్యాకరోతి-శోధయితుమి

తావనివర్తకభూమిరిత్యర్థః అతోత్తరార్ధేపాదభ్రమకం ॥ ౧౮॥ పాదార్ధభ్రమకంయథా॥ శోధీసోమమసోధీశోధీరసార రసారధీః। సోభావనానావభాసోమమతోనతోమమ ॥ శోధ యితుంపావయితుంశీలమస్యాస్తీతిశోధీ-భక్తపావనఇత్యర్థః। సోమేనమస్యతఇతిసోమమసః-శివేనపరిచ్ఛిన్నఇత్యర్థః-మసపరి మాణఇతిధాతుః। ధీరసారః-పండితశ్రేష్ఠః- రసారధీస్సరసశే ముషీకః- రలయోరభేదాత్ - పశ్చాద్విశేషణసమాసః-అభా వనయాఅసమాధినానావభాసోనవ్యక్త ఇత్యభావనానావభా సః- ధ్యానైకగమ్యఇత్యర్థః- మమతయామమకారేణఊనైః శూన్యైర్నతః - సరామోమమాధీశఃస్వామీ-యద్వాధియి బుద్ధౌశేతఇతివా ధియఈశఇతివాధీశః- బుద్ధిప్రవర్తకఇత్య

—* సర్వతోభద్రబంధః *—

ర్థః॥ ౧౯॥ సర్వతోభద్రబంధోయథా॥ శోధీసోమమసోధీ శోధీవిభామమభావిధీ। సోభావనానావభాసోమమనామమ నామమ॥ధియావిభాతీతిధీవిభానూతాదృశీమాలక్ష్మీర్యస్యసఃధీ విభామమః- భాసోవిధోవ్యాప్తిర్భావిధః ప్రతాపవ్యాప్తిరిత్య ర్థః- విధశ్ విధావితికవికల్పద్రుమోక్తోధాతుః - తస్మాద్ఘఞ ర్థేకప్రత్యయః- సోస్యాస్తీతిభావిధీ- ధీవిభామమశ్చాసౌభావి ధీచేతివిశేషణసమాసః- ధీవిభామమభావిధీ- మంత్రశక్త్యార్జి తసంపత్తిరుద్దీపితప్రతాపవ్యాప్తిశ్చేత్యర్థః-విభామేత్యత్ర తతోమనిరిత్యాదినామనిప్రత్యయః-అమమనామమనాః-అమ మానాంనిర్మమాణాం నామేషునమస్కారేషు మనోయస్య సః - తథా-భక్తప్రణామాసక్తఇత్యర్థః । శేషంవ్యాఖ్యా తం। అత్రచతుర్థపాదేద్వ్యక్షరత్వమభ్యుచ్చయః॥ ౨౨ ॥ఖ

తి॥౧౯॥సర్వతోభద్రబంధముదాహరతి-శోధీతి॥వ్యాకరోతి - ధీయేతి॥౨౦ ఖడ్గబంధముదా [illegible] భయంకరో

భూమాఅతిశయోయస్యతత్ - సారసస్యపద్మస్యదాస్యదందాసత్వప్రద మాస్యంముఖంయస్యతత్ -ఆశ్రయత్సదయాయస్యతత్ - ఆశ్రయంతీద యాయ త్తదితివా-యంత్ృజగన్నియంతృ - మంత్రితంనిఖిలలోకధ్యాతం. త్రిలోచనస్యశస్యంస్తుత్యం-ధామ తేజః-వయమంజసాశీఘ్రమామనాధ్యా ధ్యాయేమ- అత్రభీమభూమధామేతిసామస్త్యేనవిశేషణతయారామనా మేతివిశేష్యతయాచ యోజయిత్వారామనామేత్యత్రశ్రీరామమితి సం జ్ఞాసంజ్ఞినోరభేదోపచారాత్తథోక్తిరితిచకశ్చిద్వ్యాచఖ్యౌ॥౨౧॥హలబ ధనుదాహరతి-వితథేతి॥వితథేతరనారాచ అమోఘబాణ- హేరఘుపతే త్వం-సవిద్యతేభ్రమోయస్యసఃఅభ్రమః-భ్రాంతింనివారయంత్సన్-

—* ఖడ్గ హల చాప గుచ్ఛ మత్స్య బంధాః, *—

ఖడ్గబంధో యథా॥శ్యామమామనామభీమభూమధామధీమయం యంత్రితాసురాసు రామనామరాజదోజసా। సారసస్యదా స్యదాస్యమాశ్రయద్దయంవయంయంతృమంత్రితంత్రిలోచ నస్యశస్యమంజసా॥ ౨౧॥ హలబంధో యథా ॥ వితథేతరనా రాచచరానారతమభ్రమః। మన్మానసేరఘుపతేధీరసారరసా రధీః॥ అభ్రమోభ్రాంతిరహితః॥౨౨॥ చాపబంధో యథా॥సీ తాపతియశోలేశోజిత్వాదిత్యుస్థితోష్టసు।కుందచందననీహారసీ రపాణిద్యుపాదపాన్॥ ౨౩॥ గుచ్ఛబంధోయథా॥ హారహీర హారస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర। చరవీరవరక్రూరదానవా నవనక్రమ॥౨౪॥మత్స్యబంధో యథా॥ రాఘవాగ్నిభిర్యాభి

చంచలస్సన్నిధియావత్ - అభ్రమోభ్రాంతిరహితఇత్యత్రాప్యయమే వార్థః - అనారతంసతతం-మన్మానసేచర ॥ ౨౨ ॥ చాపబంధముదా హరతి-సీతాపతీతి-స్పష్టం॥౨౩॥గుచ్ఛబంధముదాహరతి- హారేతి ॥ హా హీరహారాణాంస్ఫూర్తిరివమూర్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా-తద్వదతిధవళేత్య ర్థః-తాదృశీయాకీర్తిఃసాపురస్సరాయస్యతస్యసంబుద్ధిః- హారహీరహా రస్ఫూర్తిమూర్తికీర్తిపురస్సర- క్రూరాయేదానవాస్తేషాం - యద్వా క్రూరాణాంచదానవానాంచ అనవనంసంహారపవక్రమో యస్యతస్య సంబుద్ధిః-హేవీరవర-చర సర్వోత్కృష్టేణవ గస్య॥ ౨౪॥మత్స్యబంధము

దాహరతి-రాఘవేతి॥భిన్నాపలాయితా-సింధుబంధుం సముద్రం- జీవనం-జలం ప్రాణధారణంచ ॥౨౫॥ అథసంగ్రహకారికోత్తరార్ధానుసారేణోదాహర్తుమాహ-ఏకాచ్కమితి ॥ ఓష్ఠయోర్భవా ఓష్ఠ్యాః ఉపూపధ్మానీయౌ ఓదౌతౌ వకారశ్చేత్యేతే- తేనిర్గతాయస్మాత్తత్ - ఉపూపధ్మానీయానామోష్ఠౌ-ఓదౌతోఃకంఠోష్ఠం-వకారస్యదంతోష్ఠమితి వైయాకరణాః॥ఉదాహరతి ॥ అఘేతి- అఘహరణౌచరణౌయస్యతస్యసంబుద్ధిః - రణచణ యుద్ధసమర్థ - దశగళస్యరావణస్య గళాపవగహనవరణ్యంతస్యదహన భూతాస్సరళశరాస్సాధారణబాణాయస్యతస్యసంబుద్ధిః - అతరళాస్థిర చిత్తాయే నతాభక్తాస్తేషురతవత్సల-జయసర్వోత్కర్షేణవర్తస్వ.॥౨౬॥

న్నాసింధుబంధుమవిందత। తదప్యజీవనవతేవరవీరచమూరభూ

నిరోష్ఠ్య నిస్తాలవ్యాది చిత్రాలంకారభేదాః

త్ ॥ ౨౫ ॥ ఏకాచ్కం సర్వలఘునిరోష్ఠ్యంచయథా॥అఘహరణచరణరణచణదశగళగళగహనదహనసరళశర । అతరళనతరతనయజయజయదశరథతనయజలజదళనయన ॥ ౨౬ ॥ నిస్తాలవ్యంయథా ॥ వసుధానగ్నంకరణాఖండసకోదండకాండధరపాణౌ । గౌతమసుభగంకరణాచ్ఛుతపదరేణౌ మనోస్తుపురుషమణౌ ॥ ౨౭ ॥ నిష్కంఠ్యంయథా॥పృథ్వీపుత్రీశితుర్భ్రాత్రిజ్ఞశ్శ్రుతిస్మృతినిధిశ్శుచిః । నిరీతిర్వ్యాధినిర్భీతిర్విష్ణుశూలివిభూతిధృత్ ॥ ౨౮ ॥ నిర్దంత్యం నిర్మూర్ధన్యం నిరంతస్థం నిరూష్మకం

నిస్తాలవ్యమితి ॥ తాలునిభవాస్తాలవ్యాఇచుయశాః - ఇచుయశానాం తాల్విత్యుక్తత్వాత్ - నిర్గతాస్తాలవ్యాయస్మాత్తత్ ॥ఉదాహరతి॥వసుధేతి॥వసుధాయానగ్నంకరణాఃఅంబరభూతార్ణవాపహరణేననగ్నత్వాపాదకాః - అఖండాఅమోఘాస్సకోదండాశ్చ యేకాండాబాణాస్తాన్ధరతీతితథోక్తాస్తాదృశౌపాణీయస్యతస్మిన్-గౌతమస్యసుభగంకరణాఃఅహల్యాశాపమోచనేనసౌభాగ్యసంపాదకాఅచ్ఛుతాశ్చపదరేణవః పాదపంకజరజఃకణాయస్యతస్మిన్॥౨౭॥నిష్కంఠ్యమితి॥విసర్జనీయవ్యతిరిక్తకంఠ్యశూన్యమిత్యర్థః॥ఉదాహరతి-పృథ్వీతి॥ శ్రుతీనాంస్మృతీనాంచనిధిఃతత్ప్రతిపాదితేత్యర్థః-నిరీతిః [illegible] విష్ణుశ్శూలినశ్చవిభూతిమంశం

ధరతీతితథోక్తా-హరిహరాత్మికేత్యర్థః-భవతీతి శేషః॥౨౮॥ నిర్దంత్యమితి శతులసానాందంతాః- ఋటురషాణాంమూర్ధా-యరలవాఅంతస్థాః శషసహాఊష్మాణః-దంత్యాదిరహితంచిత్రముదాహరతి- కేకీతి ॥ కేకిన లాపఇవకచాయస్యాస్సా-కుంభినఇవగమోగమనంయస్యాస్సా - ఖగాం స్యశ్రీరామరూపిణోగరుడధ్వజస్యాంకభాగఉత్సంగప్రదేశఏవ పంక గచ్ఛతిప్రాప్నోతీతితథోక్తా-కాప్యనిర్వాచ్యా-కాపికాచిత్ - కామాజ్ఞా సౌందర్యాతిశయెన శ్రీరామ వశీకరణాత్సీతాయాః కామాజ్ఞాత్వ

చయథా॥ కేకికచాకోకకుచామంజుభుజాకాపికాపికామాజ్ఞా।
కంజముఖీకుంభిగమాబభౌఖగాంకాంకభాగపంకజగా ॥౨౯॥

దృ్యక్షురైకాక్షురాదయః

ద్వ్యక్షురంయథా ॥ నానాదానాని దీనానాం దదానోనంద నందనః । నదీననందనీనందీనుదేదేనోదినేదినే ॥ ౩౦ ॥ ఏకా క్షురంయథా ॥ కోకీకంకీకోకకంకకకాకాకోకుకాకికా । కో కాంకకాంకాంకికాకుఃకాకుకేకాంకకేకికా ॥ కోకీనాంచక్ర వాకీనాం-కంకీనాం- కోకకంకానాం- కకాకానాంజలకాకా నాంచ-ఓకః ఆశ్రయభూతా - ఇదంకోకాదిగ్రహణంహంసా దీనామప్యుపలక్షణం-పునఃకథంభూతా।అకుకాకికా - కుకాః కుత్సితవాయవః- తత్కృతమకందుఃఖంకుకాకం-తద్యస్యాం నాస్తిసాఅకుకాకా। తతస్స్వార్థేకప్రత్యయః-ప్రత్యయస్థా దిత్యాదినాకాత్పూర్వస్యేకారః- అకుకాకికా - హృదయా నందనగంధవాహస్పందనవతీత్యర్థః।కోకాంకకాంకా- కస్సూ ర్యః - ఓశ్శంభోః-కంశిరః- కశ్చఉకంచకౌకేతాభ్యాంకోకా దేశః - బభౌభాతిస్మ ॥౨౯॥ ద్వ్యక్షురముదాహరతి-నానేతి॥నదీనన క్షీరాబ్ధితనయాంశ్రీదేవీంనందయతిప్రీణయతీతితథోక్తః - నందనం శ్రీకృష్ణః- శ్రీరామశ్రీకృష్ణయోర్భేదేపి-సంభవామియుగేయుగఇత్యు క్త్యేనాంశినోహరేరేకత్వాదంశభూతయోస్తయోరప్యేకత్వమిత్య త్యాశయః-ఏనఃభక్తనిష్ఠందురితందుఃఖంవానుదేత్ పరిహరేత్॥ ౩౦ కాక్షురము... ...హరమాలౌహ

రావితిరత్నమాలా ॥౩౧॥ అక్షరపౌనరుక్త్యప్రస్తావాద్యమకభేదముదాహరతి-సర్వశ్లోకయమకంయథేతి॥అత్రప్రథమపాదస్యపాదత్రయేపియమనాత్పాదచతుష్టయైక్యప్రయుక్తసర్వశ్లోకయమకత్వమితిబోధ్యం ॥ స

ఖ్యాంసకాశాదంకంనిర్గలితం-అంకగతిలక్ష్మణోరితిధాతుః కవికల్పద్రుమకారేణోక్తో ద్రష్టవ్యః। తథావిధంకంజలంగంగాయమునాత్మకంఅంకశ్చిహ్నం యస్యాస్సాకౌకాంకకాంకా। కాకుకేకాంకకేకికా।కాకవశ్శోకభీత్యాదికృతాధ్వనివికారాః। తైస్తద్యుక్తాధ్వనయోలక్ష్యంతే - తాశ్చకేకాశ్చఅంకాయేషాంతేకేకినోయస్యాస్సా-తతఃకప్రత్యయాదిపూర్వవత్-కాకుకేకాంకకేకికా। ఏవంవిధాకాచిత్పుర-ఃపృథివీ - అంకిఅగమి। అత్రరామేణేతిప్రకరణాల్లభ్యతే ॥ ౩౧ ॥ సర్వశ్లోకయమకంయథా॥ సంసారసంపన్నతమోహితేషుససారసంపన్నతమోహితేషు। ససారసంపన్నతమోహితేషుససారసంపన్నతమోహితేషు ॥ పన్నతమఃపదోఃపాదయోర్నతామాలక్ష్మీర్యస్యసః పన్నతమః-లక్ష్మీసేవితపాదఇత్యర్థః। స రామః। ససారసంపన్నతమోహితేషు। ససారయాసబలయాసంపదాకరితురగాదిసంపత్త్యానతాఉత్కటాః మోహితామోహంప్రాపితాః శారీరబాహ్యబలాభ్యాముద్ధతామదాంధాశ్చేత్యర్థః-తేషు - తథా - ససారసంపన్నతమోహితేషు। ససారతమైస్సత్త్వవత్తమైస్సంపన్నతమైఃప్రభూతతమైశ్చపురుషాంతరైరూహితాస్తర్కితాశ్లాఘ్యమానా ఇత్యర్థః-తేషు-తథా- సంపన్నతమోహితేషు। సంపన్నం సంపూర్ణంతమస్తమోగుణో యేషాంతే సంపన్నతమసః తేహితాయేషాంతే-తేభ్యోహితాఇతివా - తేష్వహితేషుశత్రుషు। సారసం-అరసంరాగాభావః తేనసహితంసరోషం

సారేతి॥సః-సారసం-పన్నతమః-అహి. తేషు - సంసారసంపన్నతమోహితేషు-ససారసంపన్నతమోహితేషు-ససార-సంపన్నతమోహితేషు- ఏవంపదవిభాగః - [illegible]

త్రాంతరాణియథాసంభవమూహ్యానీతినిగమయతి - ఏవమితి ॥ ౩౨॥

ఇతీత్యాది ॥ ....

యథాతథాససార।శత్రూజ్జేతుంయయావిత్యర్థః । ఏవమన్యేపిశబ్దాలంకారభేదా ద్రష్టవ్యాః॥ ౩౨॥ .... *

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్రహరితగోత్రవతంస వారాణశీ వంశపద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరి సూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేననిర్మలాచారపూతేనచతుర్దశవిద్యావిభూషణవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతా విరచితే శ్రీమద్రఘుకులతిలకయశోఘనసారసురభితే సాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే శబ్దాలంకారనిరూపణం నామ షష్ఠస్తరంగః ॥ ....*

ఆస్థామందిర మిందిరా···విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥
ధర్మాన్తర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితే వారణాశ్యన్వయేయస్సంజాతఃపర్వతేశాచ్ఛుభగుణగణభూర్యల్లమాంబాసుగర్భే। కావ్యాలంకారకృష్ణాస్తుతిరవిశతకోన్నాటకాదిప్రణేతుస్తస్యాలంకారశాస్త్రేరఘుపతివిభుకేషష్ఠఉచ్చైస్తరంగః॥·········*

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యా
మందరాఖ్యానే షష్ఠః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

అర్థాలంకారతరంగప్రారంభః - ౭

అథార్థాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానన్నాదావుపమాం నిరూపయతి - అథేతి ॥ అథశబ్దాలంకారనిరూపణానంతరం - సాధర్మ్యమితి ॥ ననూపమాసామాన్యలక్షణమనుక్త్వా తద్విశేష లక్షణప్రణయనమనుపపన్నమిత్యాశంక్య సర్వత్ర విశేషలక్షణైరేవ తత్ప్రయోజన నిష్పత్తేస్సామాన్యలక్షణానామనుక్తిరిత్యాహ-ఏష్వితి ॥ సజాతీయేభ్యో విజాతీయేభ్యశ్చ వ్యావృత్తేర్వ్యవహారస్య చ సిద్ధేః- అయంభావః - సంయోగవృత్త్యా రసోపస్కారకత్వమలంకార సామాన్యలక్షణమితి సర్వసామా

అథార్థాలంకారాన్నిరూపయిష్యన్నాదావుపమాంలక్షయతి॥

ఉపమాలంకారః -

సాధర్మ్యంలోకసిద్ధేనభిన్నేనకవిసమ్మతం। యద్యైకవాక్య వాచ్యంస్యాత్ప్రకృతస్యతదోపమా॥ఏషుశబ్దాలంకారేషుచప్రాతిస్వికలక్షణైరేవ సజాతీయవిజాతీయవ్యావృత్తివ్యవహార సిద్ధేర్నసామాన్యలక్షణాపేక్షేతివిశేషలక్షణానామేవోక్తిః। ఇహ కేచిదుత్ప్రేక్షాదయోఽలంకారాఅధ్యవసాయమూలాః। విభావనాదయోవిరోధమూలాః। పరిసంఖ్యాదయో న్యాయమూ

న్యలక్షణస్య ప్రాగుక్తత్వాత్ తత్తద్విశేషలక్షణైరేవ లక్షణప్రయోజనభూతయోర్వ్యావృత్తివ్యవహారయో స్సిద్ధత్వాచ్చోపమాసామాన్యలక్షణ ముత్ప్రేక్షాసామాన్య లక్షణమిత్యాద్యవాంతర సామాన్యలక్షణాపేక్షానాస్తీతి। ఉపమాయాఃప్రాఙ్నిరూపణేనిమిత్తంప్రదర్శయితుంపేటికాఃప్రతిపాదయతి-ఇహేత్యాదినా॥ఉత్ప్రేక్షాదయఇతి- అతిశయోక్తిరాదిశబ్దార్థః-విభావనాదయఇతి- విశేషోక్తివిషమవిచిత్రాసంగత్యన్యోన్యవ్యాఘాతాతద్గుణభావికవిశేషా ఆదిశబ్దార్థః - పరిసంఖ్యాదయఇతి -

యథాసంఖ్యార్థాపత్తివికల్పసముచ్చయా ఆదిశబ్దార్థః- న్యాయమూలా
వాక్యన్యాయమూలా ఇత్యర్థః- పరివృత్త్యాదయ ఇతి- ప్రత్యనీకతద్గుణసమా
ధిసమస్వభావోక్త్యుదాత్తవినోక్తయ ఆదిశబ్దార్థః - కావ్యలింగాదయఇ
తి- అనుమానార్థాంతరన్యాసావాదిశబ్దార్థః - కారణమాలాదయ ఇతి - ఏ
కావలీమాలాదీపకసారా ఆదిశబ్దార్థః- వ్యాజోక్త్యాదయ ఇతి - వక్రోక్తిమీ
లనే ఆదిశబ్దార్థః- పరికరాదయ ఇతి- సమాసోక్తిరాదిశబ్దార్థః - వ్యతిరేకాద
య ఇతి- దీపకతుల్యయోగితానిదర్శనాదృష్టాంతప్రతివస్తూపమాసహో
క్తిప్రతీపాలంకారా ఆదిశబ్దార్థః - రూపకాదయ ఇతి- పరిణామసందేహ
భ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవా ఆదిశబ్దార్థః- ఉపమాదయ ఇతి- అనన్వయో

లాః। పరివృత్త్యాదయో లోకవ్యవహారమూలాః । తర్క-న్యాయ
మూలాః కావ్యలింగాదయః । శృంఖలావైచిత్ర్యమూలాః కా
రణమాలాదయః। అపహ్నవమూలా వ్యాజోక్త్యాదయః । విశే
షణవైచిత్ర్యమూలాః పరికరాదయః। సాధర్మ్యమూలా ఉప
మాదయః । తత్సాధర్మ్యం త్రివిధం। భేదప్రధానమభేదప్రధా
నం భేదాభేదప్రధానం చేతి । తత్ర భేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా
వ్యతిరేకాదయః- అభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భా రూపకాదయః-
భేదాభేదప్రధానసాధర్మ్యగర్భాస్తూపమాదయః। అత ఏవోప
మామూలస్య సాధర్మ్యస్య బహువ్యాపిత్వాద్భేదాభేదోభయ
ప్రధానత్వాచ్చోపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణం । జిజ్ఞాసాసంగ
త్యోత్తరత్ర పేటికాసంగత్యుల్లంఘనం న దోషమావహతి విధౌ

మేయోపమాస్మరణాన్యాదిశబ్దార్థః - ఉపమాయాః ప్రాఙ్నిరూపణేనిమి
త్తమాహ- అత ఏవేతి- అస్యైవ వివరణముపమామూలస్యేత్యాది హేతుద్వ
యం॥ నను ఉత్తరత్రోక్తపేటికాసంగత్యుల్లంఘనేన తత్తదలంకారనిరూ
పణస్యానుపపన్నం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- జిజ్ఞాసేతి- కుత ఇత్యత ఆహ- విధౌ
తి- అయం భావః - పేటికాసంగత్యా నిరూపణే త్వేకపేటికాగతాన్నిఖిలా
లంకారాన్నిరూప్య తతః పేటికాంతరగతానాం నిరూపణమాకాంక్షా
వాన్గౌరవావహమితి జిజ్ఞాసాసంగతేస్సర్వత్ర జాగరూకత్వాత్తయైవ
తల్లక్షణవిశేషణవ్యావర్త్యత్వాదివశాన్నిరూపణే లాఘవమితి చ - ఏవ

సర్వత్ర సంగతింప్రతిపాద్యానుషంగాధ్యాహారాదిభిరవశిష్టమంశం పూరయన్నుపమాలక్షణంవ్యాచష్టే-ప్రకృతస్యేతి॥ తత్తద్విశేషణప్రయోజనాన్యాహ-అత్రేత్యాదినా- వ్యవచ్ఛిద్యతేవ్యావర్త్యతే ॥ కుతఇత్యతఆహ-తత్రేతి-తతోత్ప్రేక్షాయాం- అయంభావః - ఉపమానస్యప్రసిద్ధత్వాప్రసిద్ధత్వాభ్యాముపమోత్ప్రేక్షయోర్భేదాభ్యుపగమాదుత్ప్రేక్షాయామప్రసిద్ధస్యాప్యుపమానత్వసంభవేనతస్యకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వమి

లాఘవాదితి॥ ప్రకృతస్యవదనాదేస్తతోభిన్నేనరాకాసుధాకరాదినాలోకప్రసిద్ధేన నైకవాక్యప్రతిపాద్యం కవిసమయసమ్మతం కాంతిమత్త్వాదిభిర్యత్సాధర్మ్యం సమానధర్మసంబంధస్సోపమా । అత్రలోకసిద్ధపదేనోత్ప్రేక్షావ్యవచ్ఛిద్యతే। తత్రోపమానస్యకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధత్వాత్ ।భిన్నపదేనానన్వయాలంకారనిరాసః । తత్రైకస్యైవోపమానోపమేయభావాలింగితత్వాత్ । వాచ్యమిత్యనేనగమ్యౌపమ్యరూపకాదివ్యవచ్ఛేదః । కవిసమ్మతమిత్యనేన కుముదమివవదనంకారణమివకార్యమిత్యాదీనాంహీనోపమాదీనాంచనిరాసః । నహితత్రోపమానోపమేయభావఃకవిసమ్మతః । నచకార్యకారణయోస్సాధర్మ్యమేవనాస్తీతిశంకనీయం - కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంతఇతిన్యాయేనతత్రాపిసాధర్మ్యస్యసంభవాత్ । తచ్చసాధర్మ్యం కవిసమ్మతైరేవకాంతిమత్త్వాదిభిస్స్వీకరణీయం॥అభిధేయతయావిభాతికాంతేవదనంతేశరదీవశుభ్రభానుః।అపిసుందరిచంద్రికేవధత్తేదరహాసస్తవసత్తయాప్రకర్షం ఇత్యాదావుపమానోపమేయభావోనసహృదయహృదయాహ్లాదీ

తి।వాచ్యపదవ్యావర్త్యమాహ- గమ్యేతి- గమ్యౌపమ్యాశ్చ తేరూపకాదయశ్చ తేషాంవ్యవచ్ఛేదోనిరాసః-సందేహభ్రాంతిమదుల్లేఖాపహ్నవతుల్యయోగితాదీపకప్రతివస్తూపమాదృష్టాంత సహోక్తివ్యతిరేక నిదర్శనాఆదిశబ్దార్థః-కవిసమ్మతమితి-హీనోపమాదీనామిత్యత్రాధికోపమాదయఆదిశబ్దార్థః- కవిసమ్మతసాధర్మ్యవిశదీకరణాయతదసమ్మతముదాహరతి॥అభిధేయతయేతి॥స్పష్టం॥అత్రోపమానోపమేయయోశ్చంద్రవద

నయోరభిధేయత్వరూపశ్చంద్రికామందహాసయోస్సత్తారూపశ్చసాధా
రణధర్మ్మస్సహృదయహృదయాహ్లాదాయ-అభిధేయత్వస్యఘటపటాదిప
దార్థవృత్తిత్వాత్సత్తాయాద్రవ్యాదిత్రికనిష్ఠత్వాచ్చ॥ననుతస్యశ్లిష్టపదస్య
స్వీకారేశ్లేషశంకాస్యాదిత్యతాహ- శ్లిష్టోపాదానేపీతి-కుతఇత్యతఆహ
స్వతఇతి॥ఏకత్వధీపథపాంథయోః-ఏకత్వజ్ఞానవిషయయోరిత్యర్థః- ఉభ
యానుగతఉపమానోపమేయానుగతః-సచాసౌధర్మశ్చ-తత్త్వేన౧. ...
ముపమాయాస్స్వరూపముక్త్వావిభాగమాహ - తామితి-పూర్ణామాహ.

దాయ । ఏకవాక్యవాచ్య మిత్యనేనోపమేయోపమాలంకార వ్యావృత్తిః। తస్యావాక్యద్వయగోచరత్వాత్।తచ్చైకేనైవ శ్లిష్టేనాశ్లిష్టేనవాపదేనోపాదేయం । శ్లిష్టోపాదానేపినశ్లిష్ట శంకాతంకః । స్వతోభిన్నయోరపిధర్మయోః శ్లిష్టపదోపా దానేన భేదేసత్యభేదరూపాతిశయోక్తి లాభాదేకత్వధీపథ పాంథయో రుభయానుగతైక ధర్మత్వే నాంగీకృత త్వా త్ । తథాచైతాదృశస్థలే శ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్య నుప్రాణితోపమేత్యుచ్యతే ౧, తాంవిభజతే॥పూర్ణాలుప్తా ప్రకారాభ్యాంసాతావద్ద్వివిధాభవేత్ ॥ ఉపమానోపమేయ సాధారణధర్మోపమాప్రతిపాదకానాం చతుర్ణాంప్రయోగే పూర్ణా । ఏతేషామేకద్విత్రిలోపేలుప్తా॥ పూర్ణాంవిభజతే ॥ శ్రౌత్యార్థీతిద్విధాపూర్ణా॥సాక్షాత్సాదృశ్య వాచకయథేవ వావతీనాంప్రయోగేశ్రౌతీ। ధర్మివ్యవధానేనతత్ప్రతిపాదకా నాంనిభసంకాశాదిపదానాంప్రయోగేఆర్థీ। అన్వర్థంచైతేసం

ఉపమానేతి -ఉపమీయతేసదృశీక్రియతేయేనోత్కృష్టగుణేనతదుపమా
చంద్రాది-ఉపమీయతేయదపకృష్టగుణంతదుపమేయంముఖాది - సాధా
రణోధర్మోగుణఃక్రియావా- ఉపమాప్రతిపాదకాయథేవాదయః - ఏ
షాంప్రయోగే॥లుప్తామాహ-ఏతేషామితి - లోపశ్చాత్రియసాన్వర్
శ్చ॥తత్రాద్యాంవిభజతే- పూర్ణామితి - శ్రుత్యాసాదృశ్యప్రతిపాద
నాచ్ఛ్రౌతీ-అర్థతస్త్వార్థీ॥శ్రౌతీంలక్షయతి-సాక్షాదితి ॥ ఆర్థీంలక్షయతి-
ధర్మివ్యవధానేనేతి- తత్ప్రతిపాదకానాం సాదృశ్యప్రతిపాదకానాం॥ననం

థేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతేస్తేషాం సాదృశ్యవిశిష్టపరత్వమేవేత్యాశంక్య సమాధత్తే-మైవమితి-కుత ఇత్యత ఆహ-శబ్దశక్తేరితి-యథేవాదిశబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్ - సాదృశ్యప్రతిపాదనపటుతరత్వాదిత్యర్థః-తత్ర దృష్టాంతమాహ-యథేతి-అయం భావః - రాజ్ఞః పురుష ఇత్యత్ర గుణభూతస్య రాజ్ఞో విశేషణభూతా షష్ఠీ యథాఽనుశాసనబలాత్ప్రధానభూతం సంబంధినం పురుషమాక్షిపంత్యుభయనిష్ఠం సంబంధమపి జ్ఞాపయతి తథైవోపమానవిశేషణత్వేన సదృశపరా అపి యథేవాదిశబ్దాశ్శబ్దశక్తిస్వాభావ్యాత్సాదృశ్యమపి బోధయంతీతి- ఏవంచ యథేవాదిశబ్దానాం సా

క్షై। ననుయథేవాదిశబ్దానాముపమానవిశేషణతయా న సాదృశ్యప్రతిపాదనపటీయస్త్వమితి చేన్నైవం। శబ్దశక్తేస్తాదృశత్వాత్। యథా రాజశిరోగతా షష్ఠీ పురుషమాక్షిపంతీ తదుభయనిష్ఠసంబంధబోధనే హి న పర్యనుయోగార్హా। తథా యథాదయోఽపి। వతౌ తు విశేషః। తత్ర తస్యేవేతి సూత్రోక్తవతిః సాక్షాత్సాదృశ్యప్రతిపాదకః। ఇవార్థత్వాత్। తేన తత్రైవ శ్రౌతీ। తేన తుల్యమిత్యత్ర వతిస్తు తుల్యం ప్రతిపాద్య తన్నిర్వాహాయ సాదృశ్యమాక్షిపతీతి తత్రార్థ్యేవ। తాం పునర్విభజతే। ద్వివిధా సా పునస్త్రిధా। ద్వివిధాపి సా వాక్యసమాసతద్ధితగతత్వేన త్రిధా సతీ పూర్ణోపమా శ్రౌతీ ఆర్థీ చ భవతీతి షట్ప్రకారా। క్రమేణోదాహరణాని॥ వర్షావద్బహువాహినీజుషి రణక్షోణౌ రఘూణాం ప్రభోర్మూర్తిః సంభృతసర్వతోముఖబలా

క్షాత్సాదృశ్యపరత్వాత్తత్ప్రయోగే శ్రౌతీ- సదృశాదిశబ్దానామర్థాత్సాదృశ్యబోధకత్వాత్తత్ప్రయోగే త్వార్థీతి వివేకః - ఉక్తంచ మమ్మటపాదైః-యథేవాదిశబ్దా యత్పరాస్తస్యైవోపమానతా ప్రతీతిరితి-యద్యప్యుపమానవిశేషణాన్యేతే - తథాపి శబ్దశక్తిమహిమ్నా శ్రుత్యైవ షష్ఠీవత్సంబంధం ప్రతిపాదయంతీతి తత్సద్భావే శ్రౌత్యుపమేతి-వతిప్రత్యయభేదాదుపమాభేద ఇత్యాహ-వతౌ తు విశేష ఇత్యాదినా-తస్యాః పునర్విభాగమాహ తామితి॥ తయోః ప్రత్యేకం త్రైవిధ్యమాహ-ద్వివిధేతి-, క్రమేణేతి-ప్రథమం శ్రౌత్యాస్తత ఆర్థ్యా ఇత్యేవం రూపేణేత్యర్థః-వర్షావదితి - క్షైయాం

శంస్వయంవివృణోతి-వాహిన్య ఇత్యాదినా। ఇవేనేతి-వక్తవ్యబలేన ననిత్యసమాసో విభక్త్యలోపః పూర్వపదప్రకృతిస్వరత్వంచేతివార్తిక లేన - హరిభిరితి-అత్ర యథాశబ్దప్రయోగాదియంవాక్యగా శ్రౌతీచ-త్ర పూర్వార్ధే-సంకరోభ్యుచ్చయ ఇత్యాశయేనాహ-అత్రేతి ॥౧॥

విభ్రాజతిస్మ భ్రువత్। తస్మింహధ్వనిరస్యగర్జితమివప్రాదుర్బభూవోర్జితందైత్యేంద్రైర్హరిభిర్యథాపృథుబలైః ప్రోత్సాహిభిశ్శుశ్రువే ॥ వాహిన్యోనద్య స్సేనాశ్చ। సంభృతసర్వతోముఖబలా। శాబ్దమూర్తిపక్షే సంభృతంసర్వతోముఖంసర్వపథీనంబలంసైన్యంసారోవాయయాసాతథోక్తా। మేఘపక్షే। సర్వతోముఖంజలంతదేవబలంతత్సంభృతంయయాసా తథోక్తా। వర్షావద్వర్షాస్వివ। అభ్రపదభ్రస్యేవ। ఉభయత్రాపితద్ధితగా శ్రౌతీపూర్ణోపమా। తత్రతస్యేవేతివిభక్తిద్వయార్థవిహితవతేరివార్థత్వాచ్ఛ్రౌతీత్వం। గర్జితమివేత్యత్ర సమాసగతా। ఇవేనసహనిత్యసమాసస్యవక్తవ్యబలేనసిద్ధత్వాత్। హరిభిర్యథేత్యత్ర వాక్యగతా। అత్ర తద్ధితగతయోరుపమయోర్వాహినీ సర్వతోముఖశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదంగాంగిభావేనసంకరః॥

౧॥ దోర్దండస్తవకుండలిప్రభునిభఃప్రాచండ్యవాన్హిండతే శ్రీఖండద్రవచర్చికాజయతితన్నిర్మోకవన్నిర్మలా। తత్కౌక్షేయకవల్లరీచతరళశ్యామాతిభీమాకృతిర్వీర శ్రీరఘురామ తద్రసనయాసంశోభతేసన్నిభా ॥ కుండలిప్రభునిభ ఇత్యత్ర సమాసగతా ఆర్థీ పూర్ణోపమా। తన్నిర్మోకవదిత్యత్రతద్ధితగతా। తేనతుల్యమిత్యాదినాతుల్యార్థేవతేర్విధానాత్। తద్రసనయాసన్నిభేత్యత్ర వాక్యగతా। ఏవంశ్లోకద్వయేపూర్ణాః

ర్దండఇతి॥హిండతేప్రకాశతే-శ్రీఖండద్రవచర్చికాచందనచర్చా-యకవల్లరీఖడ్గలతా-శిష్టంస్పష్టం ॥ అత్రోపమావివృణోతి- కుండలిప్రనిభ ఇత్యాదినా-ఆర్థీతి-ధర్మివ్యవధానేనసాదృశ్యప్రతిపాదనాత్ -గతేత్యత్రవాక్యగతేత్యత్రచార్థీపూర్ణోపమేతిపదద్వయమనువర్త

వమితి- ఉపమానోపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకానాంచతు ర్ణామప్యుపాదానాత్పూర్ణత్వమితిబోధ్యం ॥౨॥ అథలుప్తాయాఃలక్షణంవి భాగంచాహ-ధర్మాదిలోపఇతి-ధర్మాదీనాంలోపేసతి-ఆదిశబ్దార్థప్రతిపా దనముఖేనసప్తవిధత్వందర్శయతి-లుప్తాత్విద్యాదినా - ధర్మలుప్తాయాః పూర్వవద్వైవిధ్యమాహ-ధర్మలోపవతీతి- తాసు - సప్తసులుప్తాస్విత్య ర్థః-తతా శ్రౌతీంవిభజతే-సమాసాదీతి - ధర్మలోపవత్యాశ్శ్రౌత్యాద్వై విధ్యమేవేత్యాహ-శ్రౌతీతి-ద్వైవిధ్యేహేతుమాహ-ఇవార్థఇతి- ననుసా క్షాత్సాదృశ్యవాచకస్యవతిప్రత్యయస్యవిద్యమానత్వాత్కథం తద్ధితగ తాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇత్యాశంక్యాహ-ఇవార్థఇతి - అయంభావః-

శ్రౌత్యార్థ్యుపమాష్టధప్యుదాహృతాః ॥౨॥ లుప్తాంలక్షయి త్వావిభజతే ॥ ధర్మాదిలోపేలుప్తాస్యాత్సప్తధమంసప్తధాచ సా॥లుప్తాతుధర్మలోపేఉపమానలోపేవాచకలోపేధర్మవా చకలోపేధర్మోపమానలోపెవాచకోపమేయలోపేధర్మవా చకోపమానలోపేచ భవంతీప్రథమంసప్తవిధాభవతి॥ ధర్మ లోపవతీతాసుశ్రౌత్యార్థీతిద్విధాభవేత్ । సమాసాదిత్రిగా త్వార్థీశ్రౌతీవాక్యసమాసగా। శ్రౌతీతద్ధితగానసంభవతి। ఇ వార్థేవిహితస్యవతేస్సత్త్వేపి ధర్మానుపాదానేఽసంభవా త్తదితరస్యకల్పబాదేరివార్థేవిధానాభావాచ్చ । ఏవమను పాత్తధర్మాపంచప్రకారాః, యథా॥ త్వంపారిజాతఇవ రాజసిరామబాహుదండౌచకాండసదృశౌతలిరంగులీనాం ।

సాదృశ్యార్థేవిహితస్యవతేఃప్రయోగేధర్మోపాదానవివాన్వయశాక శ్యాదనుక్తధర్మాయాస్తద్ధితగాయాశ్శ్రౌత్యాఅసంభవఇతి - తద్వద్ధర్మ స్యలోపేస్యాన్నశ్శ్రౌతీతద్ధితేపునరితిమమ్మటపాదాః - హేత్వంతరమా హ-తదితరస్యేతి-కల్పబాదేః-,ఈషదసమాప్తావితివిహితానాంకల్పదేశ్య దేశీయర్ప్రత్యయానాం విభాషాసుపఇతివిహితస్యబహుచ్ప్రత్యయస్య చేత్యర్థః-ఇవార్థేవిధానాభావాదితి- తేషాంధర్మివ్యవధానేనైవసాదృశ్య ప్రతిపాదకత్వాదితిభావః 3. ధర్మలుప్తాముదాహరతి।త్వమితి॥ కాండస దృశౌశాఖాతుల్యౌ ... ప్రతిపాదకత్వ ... దర్శయ

తి-అభీష్టదాతృత్వాదీతి-దైర్ఘ్యాదిరాదిశబ్దార్థః-కుత్ర శ్రౌతీకుత్ర వార్థీ త్యత్రాహ॥అత్రేతి॥సమాసగతా-ఇవేన సహ సమాసవిధానాత్-వాక్య గతా చేత్యత్ర శ్రౌతీత్యనువర్తతే॥ ౩॥ అథలుప్తోపమానాంవిభజతే లుప్తో మానేతి ॥ ఉపమానోపాదానమంతరేణవ తేః కల్పబాదీనాంచ ప్రయోగా భావాదుపమానలుప్తాతద్ధితగా న సంభవతీతి తథైవయథేవాదీనాంతద్

తుల్యాప్రవాళపటలేనయథా వ్రతత్యో ముక్తాలతాస్మితము దంచతిపుష్పకల్పం॥ అభీష్టదాతృత్వాదిధర్మాసుక్తేఃయంధర్మ లుప్తా।అత్రపారిజాతఇవేత్యత్రశ్రౌతీసమాసగతా।యథా వ్రతత్యఇత్యత్ర వాక్యగతాచదర్శితా।ఆర్థీతు కాండసదృశా విత్యత్ర సమాసగతా। ప్రవాళపటలేనతుల్యేత్యత్ర వాక్యగ తా।పుష్పకల్పమిత్యత్రతద్ధితగతేతివిభాగః॥ ౩। లుప్తోపమానా ద్వివిధావాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ వీరాఃపరేపరివృతా శ్చతురంగసైన్యైశ్శత్రూన్ జయంతినజయంత్యథవాప్రి యంతే।ఏకస్త్వమేవసుబహూనవధీఃఖరాదీన్వీరంరఘూద్వ హసమంభవతానవిద్మః॥లోకేవీరాః కేచిచ్చతురంగసైన్యపరి వృతాశ్శత్రూన్జయంతి। అన్యేపరాజయంతే। అపరేస్వయ మేవమ్రియంతే।త్వంత్వలౌకికః।యతఏకాసహాయోఽవధీరే వ।త్వమేవనత్వాదృశోస్యఇతిత్రివిధవీరేభ్యఃపార్థిసుక్తేభ్యోతి శయోదర్శితః। తత్ర వశ్చసుబహవశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యా కాస్తేచఖరాదయః। ఆదిశబ్దేనప్రకారవాచినాఖరతుల్యపౌ రుషాఏవసర్వేపురుషాదాఇతిధ్వనితం। ఇయంలుప్తా లుప్తోప పమానావాక్యగతా।నత్వియంలుప్తగుణా।వీరపదేనగుణోపా దానాత్। వీరంరఘూద్వహభవత్సదృశంనవిద్మఇతిపాఠేత్వే షైవసమాసగాభవిష్యతి। అనయోశ్చనోపమానస్వరూపప్ర

విహితస్యవతేశ్చప్రయోగాభావాచ్ఛ్రౌతీరపినసిధ్యతీతిచబోధ్యం॥ మానలుప్తాముదాహరతి॥వీరాఇతి॥స్వయంవ్యాకరోతి।లోకఇత్యాదిన లుప్తఃసుణోర్ధర్మోఽయస్యాంసాలుప్తగుణా॥ లాఘవార్థంతత్రైవిధ్య భేదావలంబనేనసమాసగాంచదర్శయతి॥వీరమితి॥సన్నన్వయాదుపమా

లుప్తయాః కో భేద ఇత్యాశంక్యాహ॥ అనయోశ్చేతి॥ అనయోరుపమానలుప్తయోః - ఉపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధో న క్రియతే। తర్హి కిం క్రియత ఇత్యత ఆహ॥ కింత్వితి॥ అయం భావః - భవతా సమం న విద్మ ఇత్యత్ర సమోఽస్త్యేవ వయం న విద్మ ఇత్యుపమానదర్శనమాత్రస్య నిషేధః - ఇందురిందురివ శ్రీమానిత్యాదౌ తు శ్రీమత్త్వే చంద్రస్య నాస్య సదృశోఽస్తీత్యుపమానస్వరూపస్య ప్రతిషేధ ఇతి మహాన్భేదో నైలక్షణ్యస్య విద్యమానత్వాత్తత్సాంకర్యశంకా న కార్యేతి॥ ౪॥ వాచకలుప్తాం విభజతే॥ భవేదితి॥ షాడ్విధ్యం దర్శయతి సమాస ఇత్యాదినా॥ ఉదాహరతి వీరేతి॥ తావకధనుర్దేవధారాధరో మేఘస్తస్మాదుదంచితా - యుగాంతే విగళన్నిష్పతన్యః పర్జన్యస్తద్వద్భీమా భయంకరా - అత్ర కార్యకారణయోరభేదోపచారః - పర్జన్యో మేఘనిర్ఘోషే

తి షేధః క్రియతే। కింతూపమానదర్శనమేవ నిషిధ్యతే। తేన నానన్వయాలంకారభ్రాంతిః కార్యా ॥ ౪ ॥ భవేద్వాచకలోపే యా లుప్తా సా షడ్విధా మతా। సమాసే కర్మక్యచి ఆధారక్యచి కర్తృక్యజి కర్మణములి కర్తృణములి చ భవంతీ లుప్తవాచకలుప్తా షోఢా భవతి ॥ యథా॥ వీర శ్రీరఘురామ తావకధనుర్ధారాధరోదంచితా వృష్టిః కాండమయీ యుగాంతవిగళత్పర్జన్యభీమా తవ। క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి గణే తేజస్వినాం వైరిణామంగారీయతి కించ వర్త్మ మరుతామింగాలజాలాయతే ॥ ఇహ పర్జన్యభీమేత్యత్రోపమానాని సామాన్యవచనై

వాసవే గర్జదంబుద ఇతి రత్నమాలా - కాండమయీ బాణమయీ జలమయీ చ వృష్టిః - తవ క్రోధం పూర్వసమీరణీయతి పౌరస్త్యపవనమివాచరతి - ప్రాగ్వాతానుసారిణీ వృష్టిరివ క్రోధానుసారిణీ బాణవృష్టిర్భవతీతి భావః - కించ - తేజస్వినాం ప్రతాపసంపన్నానాం వైరిణాం గణే అంగారీయతి అంగారేష్వివాచరతి - యథా జలవృష్టిరంగారాన్నిర్వాపయతి తథా శరవృష్టిస్తాంస్తేజసా హ్రస్వీకరోతీతి భావః - మరుతాం దేవానాం వర్త్మ ఆకాశః - అనంతం సురవర్త్మ ఖమిత్యమరః - ఇంగాలజాలాయతే ఇంగాలజాలమివాచరతి - శ్రీరామశరాసారసంపాతి తేశత్రుసైన్యే ప్రశాంతతదప్రజ్వాలస్యాకాశస్యేంగాలజాలసామ్యం భవతీతి భావః॥ అత్రోపమానాని ... నోతి -

ఇహేత్యాదినా-ఉపమా నాసీతి-ఉపమానాన్యుపమానవాచకపదాని - సామాన్యవచనైస్సాధారణధర్మవాచకైస్సమస్యంతఇలితదర్థః-అత్రసమాసేవాచకలోపః-పూర్వసమీరణీయతీత్యత్రకర్మక్యచివాచకలోపః। ఉపమానాదాచారఇతి - ఉపమానవాచకాత్పరమాచారార్థక్యచ్ స్యాత్ - అంగారీయతీత్యత్రాధారక్యచివాచకలోపః- అధికరణాచ్చేతివక్తవ్యమితి-అధికరణాత్పరంచాచారార్థేక్యచ్స్యాదితివార్తికమితి। ఇంగాలజాలాయతఇత్యత్రకర్తృక్యజివాచకలోపః - కర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతి-ఉపమాన

రితివిహితేసమాసేపర్జన్యఇవోదారేతివాచకలోపవతీ।పూర్వసమీరణీయతీత్యత్ర పూర్వసమీరణమివాచరతీతి వివక్షాయా ముపమానా దాచారఇతి కర్మణిక్యచో విధానాద్వాచకలోపవతీ। అంగారీయతీత్యత్రాంగారేష్వివాచరతీ తివివక్షాయా మధికరణాచ్చేతి వక్తవ్యమితి వచనాదధికరణక్యచి వాచకలోపవతీ । ఇంగాలజాలాయత ఇత్యత్రేంగాలజాలమివాచరతీతివివక్షితేకర్తుఃక్యఙ్సలోపశ్చేతివిహితేక్యఙి వాచకలోపవతీ ॥౫॥ చండీశకాండాసనమిత్యుకాండభంజం బభంజాద్భుతబాహుదండః। రామస్యసీతాచపులోమపుత్రీ చారంచచారేంద్రసమేచతస్మిన్ ॥ అత్రేత్యుకాండవద్భఙ్క్త్వేతి పులోమపుత్రీచారమిత్యత్రపులోమపుత్రీవచ్చరిత్వేతిచవివక్షితేణములివాచకలోపవతీ॥ఉపమానేకర్మణిచేతిసూత్రేణ కర్మార్థే చశబ్దాత్కర్తరిచణములోవిధానాత్ ॥౬॥ ధర్మవాచకలోపేనలుప్తాక్విబ్ఘాసమాసగా । ధర్మోపమానలోపే తువాక్యగాచసమాసగా॥యథా॥ పశ్యంతియేరామముఖం

వాచకాత్కర్తృపదాత్పరమాచారార్థక్యఙ్సలోపశ్చస్యాత్ ॥౫॥ ఏవం సమాసాదిషుచతుర్షువాచకలోపముదాహృత్య కర్మకర్తృణములోరుదాహరతి - చండీశేతి॥చండీశస్యత్రిపురాంతకస్యకాండాసనంశరాసనం। వాచకలోపంప్రతిపాదయతి-అత్రేతి-ఉపమానేకర్మణిచేతి- ఉపమానేకర్మణిసతిచకారాత్కర్తరిచసతి ణముల్ స్యాత్ ॥ ౬ ॥ ఏవంవాచకలుప్తాఉదాహృత్యధర్మవాచకలుప్తాంధర్మోపమానలుప్తాంచవిభజతే - ధ

మేఽతి॥ చతస్రోఽప్యుదాహరతి-పశ్యంతీతి॥ నసంప్రతీమోనజానీమః ॥ 'స
మాసేక్విపిచధర్మవాచకలోపం దర్శయతి-అత్రేతి - తిమిరంతీతి - సర్వ
ప్రాతిపదికేభ్యః పరమాచారార్థే వాపక్షాంతరేణక్విబ్వక్తవ్యః - అర్థవద
ధాతురప్రత్యయః ప్రాతిపదికం, కృత్తద్ధితసమాసాశ్చేతి ప్రాతిపదికాని -
క్విపిసతి-తస్యక్విపః-విశేషతః పార్థక్యాదిత్యర్థః - ధర్మస్యనాశరూపస్యా

దుఖింబం దుఃఖాని తేషాం తిమిరంతి సఖ్యః। చిరంచరంతోఽపి నతే
నతుల్యం కుత్రాప్యహో సంప్రతి సంప్రతీమః॥ అత్ర రామ
ముఖేందుబింబమిత్యత్ర రామముఖమిందుబింబమివానందకర
మిత్యుపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇత్యుపమి
తసమాసే ధర్మవాచకలోపవతీ। తిమిరంతీత్యత్ర తిమిరాణీవా
చరంతీత్యుపమానాదాచార ఇత్యధికారే సర్వప్రాతిపదికేభ్యః
క్విబ్వావక్తవ్య ఇతి వచనాత్ క్విపి తస్య సర్వాపహారిణి లోపే
సతి సమానధర్మస్యాచారస్య వాచకస్యైవ శబ్దస్య చ లోపాది
యం లుప్తాధర్మవాచకలోపవతీ । విశేషతో ధర్మానుపాదా
నాచ్చ। ననులుప్తప్రత్యయా ప్రకృతిః ప్రత్యయార్థమపి బ్రూత
ఇతి న్యాయేన క్విబ్లోపేపి ప్రకృతిమహిమ్నైవాచారస్య గమ్య
మానత్వాత్ సతి సదృశధర్మే కథం లుప్తధర్మేతి చేత్సత్యం-త
థాపి వాచకప్రత్యయలోపాద్వాచ్యలోప ఇత్యుపచర్యతే। అథ
వా ప్రకృతివ్యతిరిక్తస్య ధర్మవాచినో లోపాద్ధర్మలోప ఇత్య
దోషం। ఉత్తరార్ధే సమానధర్మాణాముపమానస్య చానుపా
దానాల్లుప్తధర్మోపమానా వాక్యగతా । నతత్సదృక్షమితి
పాదేనైవ సమాసగా॥ ౭॥ వాచకేచోపమేయే చ లుప్తాయా
నైకధా మతా। సర్వేష్వపిచ లుప్తేషు యాసా ప్యేకవిధా మతా॥

నుపాదానాచ్చ- నన్వత్ర న్యాయానుగృహీతే ధర్మే సతి కథం ధర్మలోప ఇ
త్యాశంక్య సత్యమిత్యభ్యుపగమ్య సమాధత్తే- ఉపచర్యత ఇతి గౌణేన వ్యవహ్రి
యతే - కిం గౌణవ్యవహారేణ ముఖ్యవ్యవహార ఏవ సంభవతీత్యాహ- అథవే
తి-అదోషం దోషో నాస్తి- ఉత్తరార్ధే ధర్మోపమానలుప్తే దర్శయతి - ఉ
త్తరార్ధ ఇతి ॥ ౭ ॥ వాచకోపమేయలుప్తా [illegible] లుప్తాయా నైకేత్యా

హ-వాచక ఇతి॥ ఉదాహరతి- యదేతి॥ సంయద్యుద్ధమేవ గహనమరణ్యం త
స్మిన్ - గహనే మత్తగజాన్మృగేంద్ర ఇవ సంయుగే రాక్షసానామబాణ
స్తత్కృపాణో వాహంతీతి భావః॥ లుప్తోపమేదర్శయతి- అత్రేతి-సప్తమ్యు
పమానస్యేతి-సప్తమ్యంతపూర్వపదస్యోపమానపూర్వపదస్య చ బహువ్రీ
హిర్వాచ్యః- వాపదస్యాంతరేణోత్తరపదలోపశ్చేతి వార్తికార్థః- ఫలితా
ర్థస్తు- సప్తమ్యంతం తావదాస్తాం- ఉపమానం పూర్వపదం యస్య సమా
సస్య తస్య శబ్దాంతరేణ బహువ్రీహిః పూర్వసమాసావయవస్యోత్తరప
స్య చ లోప ఇతి- అయం భావః- అత్రోపమానశబ్దేన ముఖ్యోపమానభూతస్య
ద్విరదేంద్రసారస్యాత్ర మో ద్విరదేంద్రో లక్ష్యతే - తత్పూర్వపదస్య
ద్విరదేంద్రసార ఇత్యస్య సమాసస్యోపమేయవాచినా సారశబ్దేన బహు

యథా॥ యచ్చాతుసంయద్గహనే కుమారాదితేర్వ్రమంతి ద్విర
దేంద్రసారాః। తదారఘూణాం ప్రవరస్య బాణాః కంఠీరవీయత్య
పివాక్కృపాణః॥ అత్ర ద్విరదేంద్రస్య సార ఇవ భూరి సారో యే
షామితి సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్య బహువ్రీహిర్వాచ్యో వా
చోత్తరపదలోపశ్చేతి వచనేన సమాసే సతి లుప్తవాచకధర్మోప
మానా। కంఠీరవమివాత్మానమాచరతీత్యుపమానాచ్చాచార ఇతి
క్యచి ఆత్మనస్స్వరూపస్య లోపాల్లుప్తవాచకోపమేయా జ్ఞేయా।
ఏవమేకోనవింశతిర్లుప్తాభేదాః పూర్ణాభేదైస్సహ షడ్భిః పంచవిం

వ్రీహిః- ద్విరదేంద్రసార ఇవ భూరి స్సారో యేషామితి - తతః పూర్వసమా
సావయవస్యోత్తరపదస్య ముఖ్యోపమానభూత సారశబ్దస్య లోప ఇతి-లు
వాచకధర్మోపమానేతి - అత్ర సారస్యోపమానస్య భూరిత్వస్య ధర్మ
స్య వాచకేన సహ లోపాత్॥ నన్వేపమాః కతీత్యత ఆహ॥ ఏవమితి॥ ఉదా
హృతా ఇతి॥ సాధర్మ్యముపమా భేదే పూర్ణా లుప్తా చ సాగ్రిమా। శ్రౌతా
ర్థీ చ భవేద్వాక్యే సమాసే తద్ధితే తథా॥ తద్వద్ధర్మస్య లోపే స్యాన్న శ్రౌ
తద్ధితే పునః। ఉపమానానుపాదానే వాక్యగా థ సమాసగా॥ వాదేర్లో
సమాసే సా కర్మాధారక్యచి క్యఙి। కర్మకర్త్రోర్ణము లి వా తల్లోపే క్వి
మాసగా॥ ధర్మోపమానయోర్లోపే వృత్తౌ వాక్యే చ దృశ్యతే। క్యచి వా
వమేయాసే త్రిలోపే చ సమాసగేతి మమ్మటపాద ప్రతిపాదిత ప్రక్రి

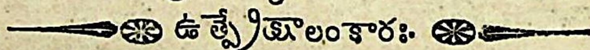
యాప్రదర్శితా ఇతి బోధ్యం॥ ౮॥ అథ మాలోపమాం లక్షయతి॥ ఏకస్యైవేతి॥ ఉదాహరతి ॥ నద్య ఇతి॥ గుణానాంచాక్షిణ్యాదీనామోఘాస్సమూహాః॥ ౯ ॥ ఉపమాయాః పునర్ద్వైవిధ్యమాహ॥ ఇయమితి॥ అత్ర వా శబ్దస్సముచ్చయే-వస్తుప్రతివస్తుభావం లక్షయతి-ఏకస్యైవేతి ॥ వస్తుప్రతివస్తుభావేనోదాహరతి-భాతీతి॥ మండలాగ్రాగ్రైస్త్రింశకరవాలశ్రేష్ఠైనమం

శతిరుదాహృతాః ॥౮॥ ఏకస్యైవోపమేయస్యానేకోపమానోపాదానే మాలోపమా ॥యథా॥నద్యస్సముద్రమివ రశ్మిగణా ఇవార్కం తారాస్సుధాకరమివ త్రిదశా ఇవేంద్రం । రామం త్రిలోకజనతానయనాభిరామం కామం భజంతి కమనీయతరా గుణౌఘాః॥౯॥ ఇయం చోపమా వస్తుప్రతివస్తుభావేన వా బింబప్రతిబింబభావేన వా సంభవతి । ఏకస్యైవ ధర్మస్యోపమానోపమేయగతత్వేన పదద్వయేనోపాదానం వస్తుప్రతివస్తుభావః । ఏకేనైవ పదేనైకస్యైవ ధర్మస్య ద్విరభిధానే పౌనరుక్త్యప్రసంగాత్ । బింబప్రతిబింబభావస్తు భిన్నయోరేవ ధర్మయోర్ద్విరుపాదానం॥యథా॥భాతి రామభుజో భీమమండలాగ్రైర్విమండితః॥ఉచ్చండకుండలిక్రాంతశ్రీఖండతరుకాండవత్ ॥ అత్ర భీమోచ్చండ పదాభ్యాముభయత్రాప్యేకస్యైవ ధర్మస్యోపాదానాద్వస్తుప్రతివస్తుభావః ॥౧౦ ॥ చక్రీకృతధనుర్మధ్యలక్షితం రాఘవాననం। పరివేషాంతరాళస్థం బభౌ బింబమివైందవం॥అత్ర చక్రీకృతశరాసనపరివేషయోస్తుల్యాశయోర్రఘునందనవదనేందుబింబయోస్సాదృశ్యప్రతీతేర్బింబప్రతిబింబభావేనోపమా॥౧౧॥పునరస్యా ద్వైవిధ్యం సంభవతి। సమస్తవస్తువిషయైకదేశవర్తినీ చేతి ॥ ఆద్యా యథా। త్వం పారిజాత ఇవ రాజసి రామ బాహుదండౌ చ కాండసదృశౌ తతిరంగులీనాం।

డితః॥౧౦॥బింబప్రతిబింబభావేనోదాహరతి-చక్రీకృతేతి॥స్పష్టం॥ ౧౧ ॥ తస్యాః పునరపి ద్వైవిధ్యమాహ-సమస్తేతి॥సమస్తానివస్తూన్యవయవ్యవయవాశ్చ విషయా యస్యాం సా సమస్తవస్తువిషయా - అవయవావయవినోరేకదేశేవర్తత ఇత్యేకదేశవర్తినీతి॥ అద్యాముదాహరతి-త్వమితి - వ్యాఖ్యా

తమేతత్ ॥౧౨॥ద్వితీయాముదాహరతి-జ్యోత్స్నేతి॥ తారహారైః స్వచ్ఛ హారైః-తారో ముక్తాదిసంశుద్ధౌ తరళే శుద్ధమౌక్తిక ఇత్యమరః॥ అత్రైకదేశవర్తిత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ ౧౩॥ రశనోపమాద్యవాంతరభేదాస్స్వయమూహ్యా ఇత్యాశయేనాహ॥ ఏవమన్యేపీతి ॥ నిరూపితాముపమాం స్తౌతి- విదుషామితి॥ ఇయముపమా అనేకరూపా సతీ ప్రతిభాతి- అనేకరూపత్వమేవ దర్శయతి-విదుషాం సహృదయానాం ప్రమదాయ సోపసర్గా ఉపేత్యుపసర్గయుక్తా- అపకారవతీ పకారరహితా సతీ - ననూపమాయాస్సో

తుల్యా ప్రవాళపటలే నయథా వ్రతతో య్యేముక్తాలతాస్మితము దంచతి పుష్పకల్పం ॥౧౨॥ ద్వితీయా యథా॥ జ్యోత్స్నాలేశైరివ పరిచితా ప్రస్తపాటీరపత్రైః శ్రీస్తారాపుంజైరివ విగళితైస్తారహారైః పరీతా । సంధ్యామేఘచ్ఛదసహచరైర్గ్లాంఛితాలక్తకాంకైః రేజే సీతారఘుతిలకయోః కేళిశయ్యా ప్రభాతే॥ అత్ర కేళిశయ్యాం బరస్థలీ వేత్యనుక్తత్వాదియ మేకదేశవర్తినీ॥౧౩॥ ఏవమన్యేప్యవాంతరభేదాస్సూక్ష్మాః పేక్షావద్భిర్వివేచనీయాః॥ విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥ విదుషాం ప్రమదాయ సోపసర్గా గిరుడాంకస్య ముదే గతోపసర్గా । అపకారవతీ ప్రియాయ శంభోరుపమేయం ప్రతిభాత్యనేకరూపా॥ ౧౪ ॥ ఇత్యుపమా

ఉత్ప్రేక్షాలంకారః

లక్షణే ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా ఉత్ప్రేక్షాయాస్స్వరూపం నిరూపయతి॥ అన్యత్వాధ్యవసాయో యః ప్రకృతస్య గుణాదినా॥ ఉత్ప్రేక్షా కథితా సా స్యాద్ద్రవ్యాదిభ్యశ్చతుర్విధా॥

పసర్గత్వే ఉపసర్గాంతరయోగేనోపాంతరయోగేన వా భావ్యం- తథాత్యసమంజసం స్యాదితి చేన్న-ఉపమాశబ్దస్య హేమసారంగలీలాదిశబ్దానేకార్థ సమర్పకత్వాదతో విసర్గశబ్దేనోపమాద్యావయవభూతస్యోపేత్యైవాభిప్రేతత్వాద్గతోపసర్గేత్యత్ర తస్యైవోపసర్గత్వమవలంబ్యేతిరిత్యాగేన శ్రీదేవీరూపార్థోపపాదనాచ్చ॥ ౧౪ ॥అథ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకముత్ప్రేక్షాం లక్షయతి॥ అథేతి॥ ప్రథమవిశేషణవ్యవచ్ఛేద్యాయా లోకసిద్ధేనేత్యాద్యవిశేషణవ్యావర్త్యాయా ఇత్యర్థః ॥ అన్యత్వేతి॥లక్ష

వ్యాకరోతి- ప్రకృతస్యేతి॥ అప్రకృతత్వాధ్యవసాయః- అన్యత్వసంభావనమిత్యర్థః- తేచేతి- భావాభావాభిమానేనభావాభావసంభావనేన॥తత్రసమ్మతిందర్శయతి- లోకేతి॥ లోకాతిక్రాంతంలోకాతీతం - అప్రసిద్ధోపమానమితియావత్ తద్విషయోయస్యాంసాతథోక్తా-అత్రవిషయశబ్దస్యగోచరపరత్వం- నోపమేయపరత్వం - ఇవాదిభిరిత్యాదిశబ్దేన మన్యే

ప్రకృతస్యోపమేయస్య గుణాదివశా దప్రకృతత్వాధ్యవసాయోయస్సోత్ప్రేక్షేత్యర్థః । సంభావనమధ్యవసాయస్తర్కోఽభిమానఊహఉత్ప్రేక్షేతిపర్యాయాః । గుణాదీత్యాదిశబ్దేన క్రియావివక్షితా । తథాచాయమధ్యవసాయోజాతిగుణక్రియాద్రవ్యగోచరత్వేనచతుర్విధోభవం స్తామపిచతుర్ధావ్యవస్థాపయతి । ఏవంచగుణక్రియయోరుత్ప్రేక్షాహేతుత్వేనోత్ప్రేక్షాగోచరత్వేనచద్వేధానుప్రవేశస్సంభవతి । తేచ ప్రత్యేకంభావాభావాభిమానేనద్వైవిధ్యేఽష్టధాజాయంతే॥ఉక్తంహి ॥ లోకాతిక్రాంతవిషయాభావాభావాభిమానతః।సంభావనేయముత్ప్రేక్షావాచ్యేవాదిభిరివ్యతఇతి । తేచాధ్యవసాయస్యగుణక్రియారూపనిమిత్తద్వారాశ్యైప్రత్యేకంద్విధాభూత్వాషోడశసంపద్యంతే । నిమిత్తస్యోపాదానానుపాదానాభ్యాంద్వైవిధ్యాద్ద్వాత్రింశద్భవంతి । హేతుస్వరూపఫలోత్ప్రేక్షణైః పునరేషామేవప్రత్యేకంత్రైవిధ్యేషణ్ణవతిః।అమీచవాచ్యోత్ప్రేక్షాభేదాః। తద్వాచకాస్తు । మన్యే శంకేధ్రువంప్రాయోనూనమిత్యేవమాదయః। ఉత్ప్రేక్షావ్యంజకాశ్శబ్దాఇవశబ్దోపితాదృశఇతిపరిగణితాః । ఏతచ్ఛబ్దప్రయోగేతుగమ్యాః ॥ నన్వధ్యవసాయమూలత్వావిశేషాదు

శంకేధ్రువమిత్యాదయోగృహ్యంతే- తేచేతి-భేదాఇత్యభిప్రాయేణపుంలింగనిర్దేశః- గుణక్రియారూపాభ్యాంనిమిత్తాభ్యాంద్వైరాశ్యేసతి-హేత్వితి - జాతిగుణక్రియాద్రవ్యాణాంహేతురూపేణవస్తురూపేణ ఫలరూపేణచసంభావనైః॥మన్యఇతి- సత్యమద్ధాదయఆదిశబ్దార్థాః॥ననూత్ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోఃకిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాధ్యవసాయభేదా త్తయో

ర్థ్యేద ఇతి వక్తురధ్యవసాయం లక్షయతి- ఇష్టమితి- ఇష్టమేవం సతీత్యర్థః- తం విభజతే- స ఇతి- సాధ్యాధ్యవసాయం లక్షయతి- యత్రేతి- అప్రకృతస్య ధర్మో గుణక్రియాన్యతరస్తత్సంబంధాత్తదధ్యవసాయః అప్రకృతత్వసంభావనం ॥ ఉత్ప్రేక్షాయాస్సాధ్యాధ్యవసాయమూలత్వే సమ్మతిం దర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అప్రకృతత్వేనేతి॥ యదా యత్రేత్యర్థః- ప్రకృతస్య వదనాదేః - తద్జ్ఞైరలంకారశాస్త్రజ్ఞైః ॥ సిద్ధాధ్యవసాయం లక్షయతి- యత్రేతి॥ గుణసంబంధానాస్థయా గుణక్రియాన్యతరసంబంధనైరపేక్ష్యేణేత్యర్థః - తర్హి కథమిత్యత ఆహ- ప్రౌఢోక్తిమాత్రాదితి- విప్రౌఢోక్తేరేవ- విషయిణశ్చంద్రాదేః - విషయగతత్వేన వదనాదిగతత్వేనారోపణే విషయస్య స్వశబ్దోల్లేఖనం వినా విషయివాచకేనైవ గ్రహణే సతీత్యర్థః

త్వే ప్రేక్షాతిశయోక్త్యోః కథం భేదః। ఇత్థం విషయవిషయిణోరన్యతరనిగరణేనాభిన్నత్వేన ప్రతిభానమధ్యవసాయః। స ద్వివిధః। సాధ్యస్సిద్ధశ్చేతి। యత్ర ప్రకృతస్యాప్రకృతధర్మసంబంధాత్తదధ్యవసాయస్సాధ్యస్తత్రోత్ప్రేక్షా। తదుక్తం॥ అప్రకృతత్వేనాధ్యవసాయోఽథ గుణాదిసంబంధాత్। సాధ్యః ప్రకృతస్య యదా కథితోత్ప్రేక్షా తదా తద్జ్ఞైః॥ యత్ర పునర్గుణసంబంధానాస్థయా ప్రౌఢోక్తిమాత్రాద్విషయిణో విషయగతత్వేనారోపణే భిన్నస్యాపి విషయనిగరణేన ప్రవృత్తత్వాదభేదప్రతీతే ర

నను విషయవిషయిణోర్భిన్నత్వాత్కథమభేదప్రతీతిరిత్యత ఆహ - భిన్నస్యాపీతి- విషయిణ ఇత్యనువర్తతే- విషయస్య నిగరణేన కబళనేన - అత్రేత్థం విభాగః - యదా విషయిణోఽసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సాధ్యః- యదా విషయస్యాసత్యత్వం తదాధ్యవసాయస్సిద్ధ ఇతి- తథాహి- యదా చంద్రాదివిషయిగతం మాధుర్యాదికం విషయభూతే ముఖాదావుపనిబధ్య ముఖం ముఖత్వేన జానన్నేవ నూనమిదం చంద్ర ఇతి ప్రయుఙ్క్తే- తదా విషయీ చంద్రో ముఖత్వేనాసత్యో నిగీర్ణః ప్రతిభాతి- విషయస్తు పరమార్థతస్సత్య ఏవ- ఏవం చ సత్యాసత్యయోరభేదప్రతిపత్తేరసంభవాన్నూనమాదిశ ర్విషయిణోఽపి సత్యత్వసమర్థనాదధ్యవసాయస్సాధ్య ఇత్యతోఽధ్యవసాయస్య ప్రాధాన్యం- [illegible] ప్రయుక్తే

తదావస్తుతోఽసత్యస్యాపివిషయిణస్సత్యతా ప్రతీయతే - అసత్యత్వనిమిత్తస్యముఖపదప్రయోగస్యాభావాత్ - విషయస్యవస్తుతస్సత్యస్యాప్యత్యంతాపలాపాదసత్యాభిమతస్యనిగీర్ణత్వాదధ్యవసాయస్సిద్ధఇతి ప్రాధ్యవసిత ప్రాధాన్యమిత్యలమతిప్రపంచేన ౪, అత్రేతి ॥ కియంతఃకతిప షే- విస్తరభయాదితిభావః ॥ త్వదితి ॥ హేరామక్షోణిపతేతవనాసీరే సేనాముఖెవసుంధరాధరాస్సపక్షభూపతయస్తేషాంమిథశ్శ్లిష్యద్దోర్భ్య భుజామండలీకెయూరేభ్యశ్శ్లథశ్శిథిలఃపద్మరాగజరజఃపుంజః- నృపశైలా

ధ్యవసాయస్సిద్ధ స్తతాతిశయోక్తిరితివివేకః. ౪, అత్రచ మతాంతరాతిశయశాలినః కియంతోభేదాఉదాహ్రియంతె ॥ తత్రోపాత్తగుణ నిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీకేయూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షోణిపతేప్రతాపతపనాద్యుద్గతవోదేష్యతః పూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమాసందోహవద్ద్యోతతె॥ అత్రసుషమాశబ్దోజాతివచనః।ఆరుణ్యగుణోనిమిత్తం। ప్రతాపతపనప్రాచీనానూరుదేహాదీతైరలోకసిద్ధత్వాన్నోపమాశంకా।అత్రప్రవాళారుణఇతిగుణవాచకపదస్థానేస్ఫురన్నంబరఇతిక్రియావాచిపదప్రక్షేపెత్విదమేవోపాత్తక్రియానిమిత్తజాతిభావస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాఉదాహరణంద్రష్టవ్యం। సమగ్రాకృతిరితిపదోపాదానేత్వనుపాత్తగుణక్రియానిమిత్తజాతి భావస్వరూపోత్ప్రేక్షోదాహరణంద్రష్టవ్యం। అతోత్ప్రేక్షాత్రమెపిసుషమేతి ప్రాతిపదికార్థ మాత్రతయాహేతు ఫలభావోల్లే

ధరాధరావితిరత్నమాలా-యుద్ధేఉదేష్యతః-తవత్వత్సంబంధినఃప్రతాపతపనాత్పూర్వముదంచతః ఉద్యతఅనూరోర్దేహ సంబంధినీనాం సుషమాణాంసందోహవత్సందోహఇవద్యోతతేప్రకాశతే॥ అతోపమానస్యాప్రసిద్ధత్వాన్నోపమేత్యాహ- ప్రతాపేతి॥ లాఘవార్థంపాఠభేదావలంబనేనభేదాంతరోదాహరణత్వందర్శయతి- అత్రేతి ॥ స్వరూపోత్ప్రేక్షాశే. సంగతిమాహ - అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర మెపీతి - హేతుఫలభావాభ్యాం... ల్లే

క్షస్య ప్రతిపాదనస్యాభావాత్ ॥ ౧౫॥ భేదాంతరాణ్యుదాహరతి ॥ భవ
తీతి॥ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యేవ ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ - శూ
న్యశబ్దస్యాభావవాచిత్వాదత్ర ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యత్వం జాత్యభావ
౧౬ ॥ నిర్మలయేతి॥ అత్ర - ఇదమిత్యర్థః - సురసరితః ప్రసిద్ధత్వేపి పరితస్సు
రసరితో ప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షైవ - అత్రేవశబ్దస్సంభావనాపరః - తదుక్తం
యదాయముపమానాంశో లోకతస్సిద్ధిమృచ్ఛతి - తదోపమైవ యేనేవశ
స్సాధర్మ్యవాచకః। యదా పునరయం లోకాదసిద్ధః కవికల్పితః। తదోత్ప్రే

ఖాభావాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షాత్వం॥౧౫॥ అనుపాత్తనిమిత్త జాత్యభావస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ భవత్కీర్తిప్రతాపాభ్యాం రఘురాజన్యపుంగవ । భువనాని విభాన్త్యంతే ప్రసిద్ధార్కేందుశూన్యవత్ ॥ అత్రార్కేందుశూన్యవదితి జాత్యభావ ఉత్ప్రేక్షితః ॥౧౬॥ జాతిహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్మలయా౽నర్గళయా శీతలయా రామభద్ర తవ కీర్త్యా । పరితస్సురసరితేవ త్రయమత్ర పవిత్రితం జగతాం ॥ అత్ర గంగయేతి జాతిహేతుత్వం ॥౧౭॥ జాతిఫలోత్ప్రేక్షా యథా। కరాళః కరవాలస్తే సత్యం రామ రణాంగణే । జహౌ చర్మమయం కోశం రత్నకోశాయ వైరిణాం॥ కోశత్వం జాతిః॥౧౮॥ గుణస్వరూపోత్ప్రేక్షా యథా ॥ యేచింతయంతి రఘునందనపాదపద్మం తేషాం మనస్సు చిరస్థిర ఏవ రాగః । తత్రావతీర్ణ ఇతి నూనమనై మినో చేదేవం క్వ తేష్వనుగతో గళితోపి రాగః॥ అత్ర రాగగుణస్వరూపముత్ప్రేక్షితం ॥ ౧౯॥ గుణహేతూత్ప్రేక్షాయ

క్షైవ యేనేవశబ్దస్సంభావనాపర ఇతి॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ అత్ర హేతూ
త్ప్రేక్షాయాం లోకత్రయపవిత్రీకరణరూపం ఫలం నిమిత్తం॥౧౭॥ కరా
ఇతి॥ కోశం ఖడ్గపిధానం - రత్నకోశాయ రత్నరూపధనాయ - రామస్య
శుసంహారమాత్రాసక్తత్వే నాథలేరత్నకోశే ఫలత్వసంభావనాత్ప్రే
త్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ య ఇతి ॥ రాగో విషయాభిలాషో రక్తిమా చ
యోరభేదః - తత్ర శ్రీరామపాదపద్మే - ఏవం నో చేత్ - తేషు మనః
అనుగతో రాగః క్వ గళితోపి - అత్రాపి సంభావనాయాం ॥ ౧౯॥

గనాదితి - భయేన - మహాకుచమండలమాశ్రితానాం హారాణామప్యే
వముత్త్రాసత్రతా జాతా కృశం వలగ్నమాశ్రితాయా మమ కా వార్తేతి
సాధ్వసేనేత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ నిర్భిన్నేతి ॥ నిర్భిన్నానామసురసంబంధి
నాం కుంభినాం కుంభేభ్యో విగళంతీ సంసక్తా చ యా ముక్తావళీ మౌక్తికసం
హతిస్సైవ గంగా తత్సంగీ భవతః కృపాణః ఖడ్గస్సఏవ యమునా ధారాజల
స్రోతో యస్యాం తస్యాం - సంగరకంఠసీమని రణరంగే - కంఠో వాచకశ
బ్దేస్యాత్సన్నిధానే గళేధ్వనావితి రత్నమాలా - నిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృ

థా ॥ ఆలింగనాగ్రఘుపతేరవనీసుతాయాహారేషుభూరికుచ
మండలమాశ్రితేషు । ఉత్త్రాసత్రతాముపగతేషు భయేన నూ
నం క్షీణం వలగ్నమముచత్స్వతఏవ నీవీ॥ అత్ర నీవీగళనే భయగు
ణస్య హేతుత్వం॥౨౦॥ గుణఫలోత్ప్రేక్షా యథా॥ నిర్భిన్నాసు
రకుంభికుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగిభవత్కృపా
ణయమునాధారాజలస్రోతసి । సత్యం సంగరకంఠసీమనిజ
హుద్వ్రహాః ప్రతీపానృపానిశ్శేషస్పృహణీయనిర్వృతిరమా
సంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా॥ గంగాయమునాసంగమే శరీరత్యా
గస్య సితాసితే సరితావిత్యస్యా మృచి ప్రసిద్ధం ముక్తిహేతు
త్వం। అత్ర సౌఖ్యగుణస్య ఫలత్వం ॥౨౧॥ క్రియాస్వరూపో
త్ప్రేక్షా యథా॥ ఖడ్గేన్యస్తా త్వయా రామ త్వం గతా సమరాం
గణే। రిపుక్షోణీభృద్దేణీదృగ్దృశాం తరళతా ధ్రువం॥ అత్ర తా
రళ్యం క్రియాస్వరూపం ॥౨౨॥ క్రియాహేతూత్ప్రేక్షా య
థా॥ పునః పునః కృతారాతితరళప్రాణపారణైః। నూనం రా

తిరమాసంభోగసౌఖ్యేచ్ఛయా అశేషాశాస్య మోక్షసంపదుపభోగా
స్వాదాభిలాషేణ - గంగాయమునేతి - సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే తత్ర
ప్లుతాసో దివముత్పతంతి, యే వై తన్వం విసృజంతి ధీరాస్తే జనాసో
అమృతత్వం భజంత ఇత్యస్యాం॥౨౧॥ ఖడ్గ ఇతి॥ హే రామ త్వయా సమరాం
గణే ఖడ్గేన్యస్తా త్వం గతా చంచలతా రిపుక్షోణీభృద్దేణీదృశాం యాదృశస్తా
సాం తరళతా చాంచల్యమేవ - నోచేత్కుతస్త్వత్సకాశే తారళ్యగంధోపేతి
భావః - ఏతే సబహువఖ్యత్ర్యో [illegible] పునః పునరితి॥

మ: డలాగ్రపవమహారగః॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ॥కుసుమాయు
ధేతి॥ఛాయా॥కుసుమాయుధేతి॥స్పష్టం॥ యోజయతి,అత్రేతి-సాధ్య
సానలక్షణయా-గౌణ్యాః శేషః॥౨౪॥నిపీత్యేతి॥మధ్యమాన్మధ్యప్రదేశాన్,
౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా ద్రవ్యస్వరూపోత్ప్రేక్షేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి॥ పా

మస్యతరళో మండలాగ్రమహారగః॥ అత్ర తారశ్యక్రి
యాయా హేతుత్వం॥౨౩॥యథావా॥ కుసుమాయుధహాకా
ణిమ్ముక్తాస్త్రీహరిణోపిఅపసక్తా। మారసుధారససహజాఖు
జదోజీవతస్సనసాహారదితదో॥ ఛా॥ కుసుమాయుధశవకరని
ర్ముక్తాశక్తిర్హృదయేసక్తా।మారసుధారససహజాఖలు యతో
జీవంతస్యనసాహారతితతః॥ అత్రశక్తిపదంసాధ్యవసానలక్షణ
యాలక్ష్మ్యంప్రవృత్తం। తస్యాస్సుధారససహజననక్రియా
యాజీవనేహేతుత్వం॥ ౨౪॥ క్రియాఫలోత్ప్రేక్షా యథా-
మత్స్యాతేబాలభాగవతేమహాకావ్యే॥ నవిశ్యనీరంభ్రనికుంజమ
ధ్యమానమీసమీరాస్సహసాససంభ్రమాః। నశక్నువంతీహావు
నర్వినిర్గమేలతాంగనాలింగనలాలసాధ్రువం॥ అత్రాలింగన
క్రియాయాఃఫలత్వం॥ ౨౫॥ ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా యథా॥పాతా
ళకోటరకుటీరతలేవిలీయభూమీమహంబతవహన్నపిభోగభాగే
కేనాప్యనాకలితఇత్యుదయద్విషాదశ్శేషారఘూద్వహభుజాకృ
తిమూపనూనం॥ ఇహరఘుపతిభుజస్యశేషత్వేనాధ్యవసాయా
ద్రవ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౬॥ గ్రవ్యహేతూత్ప్రేక్షా యథా॥ అ
స్యతాగ్ర్యాదివాహీనాభీతాస్సితాపతేశ్మరాత్। నగరాణివి
ముంచంతినాకులీనాఃవిరోధినః॥ శత్రుపక్షేఅకులీనానభవంతీతి
నాకులీనాః సత్కులప్రసూతాఇత్యర్థః- సర్పపక్షేనాకుషువ
ల్మీకేషులీనాః। శ్లేషోత్థాపితేయంహేతూత్ప్రేక్షా ॥ ౨౭॥

తా లేతి॥ పాతాళకోటరంపాతాళగర్భస్తదేవకుటీరంతస్యతలే-భో
భాగేఫణాగ్రే- అనాకలితఃఅనవలోకితః॥ ౨౮॥ అస్యేతి॥అహీనామ
తస్సర్పశ్రేష్ఠాశ్చ-నగరాణిస్వపురాణి-అన్యత్రగరాణిగరళాని-గరో
ధేష్వపవిషేవిషేచకరణేగరమితివిశ్వః ॥౨౯॥ యణితి॥బింబంమూ

భేదాంతరాణిస్వయమూహ్యానీత్యుపసంహరతివివమితి॥-లి॥ఇత్థంసాధ్యా
ధ్యవసాయమూలాముత్ప్రేక్షాం నిరూప్యసిద్ధాధ్యవసాయ మూలామతిశ
యోక్తింసప్రసంగతిప్రతిపాదనంనిరూపయతి॥ పూర్వమితి॥యత్రాసాంకర్యం

ద్రవ్యఫలోత్ప్రేక్షాయథా ॥ యేశృణ్వంతినరాఘవస్యచరి
తంబింబంతదీయంచయే నోపశ్యంతినసంస్పృశంతి తులసీంజి
ఘ్రంతినాంఘ్రిస్థితాం। నోపాదాంబుపిబంతినక్షణమపిధ్యా
యంతివాతత్తనుంసంజ్ఞామైజననీజనస్యజఠరాజ్ఞాతాజ నాస్తే
ధ్రువం ॥ పాదప్రయేమేషడింద్రియాణాంవైఫల్యముక్తం। అ
త్రసంజ్ఞాయాఇతిద్రవ్యస్యఫలత్వం ॥ అత్రోత్ప్రేక్షాత్ర
యేపిశేషతాగ్రస్యసంజ్ఞాశబ్దానాంద్రవ్యవాచకత్వాద్ద్రవ్యో
త్ప్రేక్షాత్వమవగంతవ్యం॥ఏవమన్యేపిభేదాఊహ్యాః। విస్తర
భయాద్విరమ్యతే ॥-లి॥ పూర్వముత్ప్రేక్షాయాయత్రాసాం

అతిశయోక్తిః

కర్యమాశంక్యనిరాకారిసాతిశయోక్తిస్తయోర్వ్యావృత్తే
తాబోధదార్ఢ్యాయాధునానిరూప్యేత్యభిప్రాయేణ తాంని
రూపయతి॥అభేదేభేదకథనంభేదేసత్యభిదాభిధా। అయోగే
యోగకథనంయోగేచాయోగవర్ణనం ॥ కార్యకారణయోః
కాలసైక్యంతద్వ్యత్యయోపిచ। షడ్విధాతిశయోక్తిర్హి స
మ్మతాచారుచేతసాం ॥ కవిప్రౌఢోక్తితాతాసాంషణ్ణాంసా
మాన్యలక్షణం॥అత్యుక్తిరతిశయోక్తిరితికేచిద్బభాషిరే। కేచి
త్త్వధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిరితిలక్షయిత్వాఅభిన్నత్వ
ప్రతీతిరూపాధ్యవసాయాభావాపరాధాత్కార్యకారణపౌ
ర్వాపర్యవిపర్యయతత్సమకాలతారూపంభేదయుగంనిహ్నువ
తే॥అభినవగుప్తాస్తుతయోరప్యతిశయోక్త్యంతర్భావకటాక్షే
ణైవకవిప్రౌఢోక్తిజీవనామతిశయోక్తిమభిదధుః॥అతోర్వాచీ

యయాసాంకర్యం- అభేదఇతి- అభిదాభిధా అభేదకథనం- తయోఃకా
ర్యకారణయోర్వ్యత్యయః పౌర్వాపర్యవిపర్యయః- కేచిదితి- కేచిద్విద్వాంసః
సాధ్యాదయః - నిహ్నువతే ఆచ్ఛాదయంతి - నాంగీకుర్వంతీత్యర్థః ౫. అ

ద్యాముదాహరతి॥ మహోత్తాలా ఇతి ॥ మహోత్తాలా మహాన్తాః- యద్వా మహాంతశ్చ తే ఉత్తాలాశ్చేతి సమానాధికరణసమాసః ఉత్తాలః కర్మఠసువ్యగ్రౌ ఇత్యమరః - ప్రాణాపహరణధురీణత్వం బాహుముభటేషు చ యోజ్యం - పూర్వే ప్రాకాలీనా స్సర్వే భుజాదయస్తాః- ఇమే ఇదానీంతనా భుజాదయః పునః భీమే రామే విషయే ధుర్యం న స్యుతం పూర్వే అభవన్ నాభవన్ - అమానోనాః ప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాత్ ఇహేతి- అసమస్తం- అస్యైవ పదద్వయమితి వివరణం- సమస్తత్వే త్వపూర్వా ఇతి స్యాత్ - అతాద్యతనానాం ప్రాక్తనానాం చ భుజాదీనామభేపి మమ పునరపూర్వా ఇత్యాదినా భేదః కల్పిత ఇత్యాహ- అత్ర భుజాదీనాతి॥ తర్హ్యస్మిన్ భేదే నాధ్యవసాయానుగతిరితి చేన్న- స్వతస్సిద్ధకవిప్ర

నానాం నిరర్గళగళగర్జనం ప్రాచీనప్రబంధభావాపరిజ్ఞాననిబంధనమిత్యలం ప్రపంచేన ౫, అభేదే భేదోక్తిర్యథా॥ మహోత్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రాణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమపునరపూర్వే ధుర్యమిమే౽భవనామే భీమే రణశిరసి కామే జయకథా॥ ఇహాపూర్వ ఇత్యత్ర సమస్తం పదద్వయం । ఇదం రావణవచనం। అత్ర భుజాదీనామభేదేపి భేదః కల్పితః ॥ ౬ ॥ భేదే౽భేదోక్తిర్యథా॥ జడధ్యుత్పన్నస్త్వం న హి నచపలాశప్ర

భోక్తిసిద్ధయోస్సామర్థ్యయోః ఫలభూతయోర్భేదేప్యభేదాధ్యవసాయోత్ర వివక్షితః- న పునః ఫలినాం- తేషాం వాస్తవిక భేదే సత్యభేదాధ్యవసాయకల్పనాయోగాత్ - తదుక్తం- అభేదాధ్యవసాయో హి ఫలే౽తిశయదిహ। న పునః ఫలినోస్తత్ర భేదే౽భేదో న సిద్ధ్యతీతి ॥ ౬ ॥ భేదే౽భేక్తిముదాహరతి॥ జడధ్యుత్పన్న ఇతి॥ హే రఘుపతే త్వం జడధియో మందర్ధేరుత్పన్నో న హి- సురతరుస్తు జడధ్యుత్పన్నః - పరం తు లడయోరభేదాలధ్యుత్పన్న ఇతి- తథాత్వం చపలా ఆశా యస్యాం సా సా చ సా ప్రకృతిస్య స తథోక్తః- తాదృగ్విధశ్చ న- స తు తాదృశః- కింతు పలాశానపణి ప్రకృతిస్స్వరూపం యస్య స తథోక్తః- తే భిద్రాణ్యపాయానసంతిస్య తు సంతి - పరం తు భిదా శ్రేణి కోటరాణి- అపి కిం చ- భవతః వక్రిమ

కౌటిల్యంనాస్తి-తస్యత్వస్తి-కింతువక్రత్వం- మధుపైర్మద్యపాయిభిర్యో
గస్సంబంధోనాస్తి- తస్యత్వస్తి-కింతుభ్రమరైః -విటపైర్విటశ్రేష్ఠైరపి
యోగోనాస్తి- తస్యాస్తి-విటపైశ్శాఖాభిః- తేకంప్రత్వంభీరుత్వంన-త
స్యాస్తీతివ్యజ్యతే- కింతువాతేవాయౌసతిచాంచల్యం- తదపితథాపిత్వం
సురతరుః- అత్రమందారరఘునందనయోరభేదాతిశయోక్తిరితివచనంఫ
లభూతవచాన్యత్వాతిశయగతాభేదాధ్యవసాయవిషయత్వాభిప్రాయం
అన్యథాత్వేకత్రఫలయోరన్యత్రఫలినోరధ్యవసాయఇతివైరూప్యప్రసం

కృతికోనతేసంతిభిదాఽన్యపినభవతోవక్రిమగుణః । నవాని
త్యంయోగోభవతిమధుపైర్నాపివిటపైర్న వాతేకంప్రత్వం
తదపిరఘుపత్వంసురతరుః ॥ అత్రమందారరఘునందనయో
ర్భేదేవిద్యమానేప్యభేదరూపాతిశయోక్తిః । నన్వత్రవ్యతి
రేకోపిప్రతీయత ఇతిచేత్కామంప్రతీయతాం నతావతాతి
శయోక్తేఃకాచిత్క్షతిః ॥ ౩౦ ॥ అసంబంధే సంబంధోక్తి
ర్యథా ॥ రామస్యోచ్చండచాపాదవిరళగళితైఃకాండకాం
డ ప్రకాండైర్దైర్ఘ్యాతైర్యైః ఖండితాంగైర్ద్విదళిత మసకృ
న్మూర్ఛితంచండరశ్మిం । శుండాలేంద్రాఃప్రచండాః ప
రిసరగగనప్రాంగణే హిండమానా శ్శుండాదండాగ్రము
క్తైర్వమధుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ ఇహసూర్య
స్యమూర్ఛాసంబంధేపితత్సంబంధఉక్తః । గజానాంచత
దుద్బోధకత్వాసంబంధేపితత్సంబంధశ్చోక్తః॥......... ౩౧
సంబంధేఽసంబంధోక్తిర్యథా ॥ యదాభవదపాంనిధిర్భవ
దపాంగరాగాగ్నినాహృతోరఘుపతేతతః కపినిబద్ధసేతుర్జ్ఞ

గాత్॥ నన్వతాఽలంకారాంతరప్రతీతేర్నోదాహరణార్హతేత్యాశంక్యా
భ్యుచ్ఛయఇతిసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥ ౩౦॥ అసంబంధేసంబంధోక్తి
ముదాహరతి॥ రామస్యేతి॥ కాండకాండానాంబాణదండానాం ప్రకాం
డైఃశ్రేష్ఠైః- వమధుకణానాంకరశీకరసూక్ష్మాంశానాంగణైః-అత్రస్వత
స్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధయోశ్శరప్రసారవైశారద్యయోరభేదాధ్యవసాయః
౩౧॥ సంబంధేఽసంబంధోక్తిముదాహరతి ॥ యదేతి॥స్పష్టం॥ అతాఽపి

స్వతస్సిద్ధకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధగుణాతిశయాభేదాధ్యవసాయఊహ్యః-స్వ
-స్వపికవిప్రౌఢోక్తిజీవితత్వతౌల్యేఽప్యుదాహృతానాం చతస్ణా
మేవాధ్యవసాయమూలత్వం- నోదాహరిష్యమాణయోరితిమంతవ్యం ।
౩౨ ॥ కార్యకారణయోరేకకాలత్వముదాహరతి॥ తవేతి ॥ అతివిభవప్ర
ఘటితపుష్టాత్ - అత్రయదాతదైవేతికార్యకారణయోస్సమకాలతా
౩౩ ॥ తద్వ్యత్యయముదాహరతి॥ ప్రయాణేతి॥ ప్రయాణపటహరవా

థః।తదాదిపయసాంనిధింపరివిముచ్యసోపద్రవం వికుంఠభవనే
స్థితింవితనుతేస్మలక్ష్మీపతిః॥ అత్రలక్ష్మీపతేస్సింధుబంధుసంబం
ధేసత్యేవాసంబంధఉక్తః॥౩౨॥కార్యకారణయోరేకకాలతా
యథా ॥ తవదాశరథేశరధోరణీతాస్తులితా నలాయదావిశి
ఖాః। అతివిభవపుష్టవపుషోనిరగుశ్చతదైవరావణప్రాణాః ॥
౩౩॥కార్యకారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయోయథా॥ ప్రయాణప
టహరవాత్తవపురారిశాతోదరీ రఘుప్రవగోచరీచరికరీతిభూ
భృద్దరీః।బుధేషుమదసింధురప్రకరబంధురాస్సంపదః పదంవి
దధతేధతేన్నృపదృశఃకృపాసంస్పృశః॥ ౩౪।సంప్రత్యుపమా

అనన్వయాలంకారః

లక్షణేభిన్నేనేతివిశేషణవ్యావర్త్య మనన్వయాలంకారం ల
క్షయతి॥ఐక్యేప్యనన్వయఃప్రోక్తఉపమానోపమేయయోః।
యత్రసదృశవస్త్వంతరనిషేధద్యోతనాయైకస్యైవోపమా
నోపమేయభావఃప్రతిపాద్యతే తత్రానన్వయాలంకారః।
ద్వయోఃఖలూపమానోపమేయభావయోరైక్యేనాన్వయఃస
నాస్తీత్యనన్వయత్వమన్వర్థం॥యథా॥ఉన్మూలనేచదుష్టానాం
శిష్టానాంపరిపాలనే। రామోరాఘవఇవక్షోణీమండలాఖండ

ప్రస్థానే జైత్రయాత్రాభేరీనినదాత్పూర్వం- గోచరీచరికరీతి విషయీ
భవతి-పశ్యతీతియావత్ - హేనృపఖ్యాతకృపాసంస్పర్శస్సదయాస్తేదృశ
పదంవిదధతఇతిపదద్వయమనువర్తతే - అత్రపూర్వోత్తరార్ధయోరస
శయోక్తిరిత్యభ్యుచ్చయః ॥ ౩౪ ॥ అథసంగతిప్రదర్శనపూర్వక
ద్వయంలక్షయతి ॥ సంప్రతీతి॥ ఉదాహరతి॥ ఉన్మూలనఇతి॥ నిగద

ఖ్యాతం॥ ౩౫॥ రూపకం లక్షయతి- అథాస్యేత్యాదినా॥ లక్షణం వ్యాకరోతి- అన్యస్యేతి॥ ప్రకృతమప్రకృతేన రూపవత్ క్రియత ఇతి లక్ష్యనిరుక్తిరిత్యాశయేనాహ- రూపయతీతి ॥ నన్వుక్తప్రకారేణాభేదాపత్తేరనన్వయసాంకర్యం స్యాదిత్యాశంక్యాహ- అత్రాభేదస్యేతి - మాత్రశబ్దార్థమాహ- వస్తుత ఇతి- విషయవిషయిణోశ్శబ్దోపాత్తత్వాదితిభావః- తథాహి క

రూపకాలంకారః

లోబభా॥ ౩౫॥ అథాస్య విషయవిషయిణోరభేదప్రతీతిమాత్రేణ రూపకాదిసాంకర్యమాశంకిత్యభిప్రాయేణోపమాలక్షణే వాచ్యపదవ్యావర్త్యతయా చ రూపకం లక్షయతి॥ విషయానిహ్నవేనాన్యస్యారోపే రూపకం మతం ॥ అన్యస్యాప్రకృతస్య। ప్రకృతం విషయమనపహ్నుత్యైవ యదారోపణం తద్రూపకం । రూపయతి విషయిణా తదన్యమాత్మనా రూపవంతం కరోతీతి రూపకశబ్దప్రవృత్తిః। అత్రాభేదస్య ప్రాధాన్యమాత్రం। వస్తుతోత్రాస్త్యేవ భేదః। తేనానన్వయవ్యావృత్తిః। అత ఏవాపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ । అత్ర విషయానిహ్నవేనారోప ఇత్యనేనాతిరోహితస్య విషయస్యారోప్యేణోపరక్తత్వం వివక్షితం । తథా చ విషయాతిరోధానాంశేన సందేహభ్రాంతిమదపహ్నవానాం వ్యావృత్తిః। తేషాం విషయస్య సందేహభ్రాంత్యపహ్నవైస్తిరోహితత్వాత్ । ఆరోప్యేణేత్యనేనోత్ప్రేక్షాదేరుపమాదీనాం చ వ్యావృత్తిః। ఉత్ప్రేక్షాదేరారోపవ్యతిరిక్తాధ్యవసాయమూలత్వాదుపమాయాశ్చ ప్రాగేవానారోపమూలత్వాత్ । అస్యాలంకారస్యారోపప్రాణత్వాత్। ఉపరక్తత్వమిత్యనేన పరిణామాలంకారవ్యవచ్ఛేదః । త

థమత్రౌపమ్యగమ్యతేత్యత్రాహ- అత ఏవేతి - భేదసద్భావాదేవేత్యర్థః ఔపమ్యగమ్యతావాచోయుక్తిశ్చ - పూర్వోక్తానన్వయవ్యావృత్తిసముచ్చాయకశ్చకారః- అయం భావః- రూపకే విషయవిషయిణోః పృథక్ శబ్దోపాత్తత్వే సాధర్మ్యస్య వ్యాచ్యాయమానత్వేప్యభేదప్రధానసాధర్మ్యవశాదౌపమ్యగమ్యతాయుక్తిస్సిద్ధైవ ... అత్ర విష

యానిహ్నవేనేత్యాదినా- ఆరోప్యేణవిషయిణా॥ తద్విభజతే - తత్త్వా
దితి॥ సమస్తవస్తువిషయంలక్షయతి - తత్రేతి - ఆరోపవిషయవదారోప్య
మాణానామపియత్రశబ్దేనోపాదానంతత్సమస్తవస్తువిషయం - ఏకదేశవ
ర్తిరూపకంలక్షయతి- యదాత్వితి- యథాయోగ మవయవావయవినో

త్రారోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగితయావిషయపరిణామ
రూపత్వేనప్రకృతోపరంజకత్వాభావాత్ ।అతస్సర్వేభ్యస్సా
దృశ్యమూలాలంకారేభ్యోవివిక్తఏవాస్యాలంకారస్యవిషయః॥
తత్రాపత్త్రివిధం।సావయవంనిరవయవంపరంపరితంచేతి।అవయ
వావయవిసాకల్యవృత్తిసావయవం। అవయవతోనిష్క్రాంతమ
వయవిమాత్రపర్యవసితంనిరవయవం।పరంపరాస్యసంజాతేతి
పరంపరితం।సావయవంద్వివిధం। సమస్తవస్తువిషయమేకదేశ
వర్తిచేతి।నిరవయవంచద్వివిధం। కేవలంమాలారూపంచేతి।పరం
పరితంచద్వివిధం।శ్లిష్టశబ్దనిబంధనమశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంచేతి।ద్వి
విధస్యాపిపరంపరితస్య కేవలమాలారూపేణ ప్రత్యేకంద్వైవి
ధ్యేరూపకమష్టవిధం।తస్యసమస్తవ్యస్తత్వభేదేనద్వైవిధ్యేషో
డశవిధత్వం।తత్ర యదారోప్యమాణమనేకమవయవావయవి
భావేనావస్థితంశ్రౌత్యైవోపస్థాప్యతేతదాసమస్త వస్తువిష
యంసావయవం । యదాతుకించిచ్ఛ్రౌత్యాకించిదర్థాచ్చోపనీ
యతేతదైకదేశవర్తి, తత్రాద్యంయథా॥భిన్నేంద్రాశిశిరో
రసార్ద్రవటకైస్తత్కంధరోచ్చైస్స్వర స్సృగ్ధారాతైలఘృతైస్త
వాసిరగదంకారస్సమృద్ధోబభౌ।కింబ్రూమోరఘునాథవీరశౌ
చినాదత్తేణమేనాద్భుతందుర్వారశ్శమితోమహాన్బహుముఖ
స్త్రైలోక్యతాపజ్వరః॥బహుముఖోరావణః బహుప్రకారశ్చ।

రేకదేశస్యశాబ్దత్వాదర్థత్వాఖ్యామేకదేశవర్తిత్వమిత్యేకదేశవర్తిత్వం
అతఏవమస్మత్పాదాః॥ శ్రౌతా ఆర్థాశ్చ తేయస్మిన్నేకదేశ వివర్తితది
ఏకదేశవిశేషేణవర్తనాదేకదేశవివర్తితిచ. ఓ. సమస్తవస్తువిషయము
దాహరతి॥ భిన్నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ।బహుముఖ ఇత్యేతత్స్వయంవ్యా
కరోతి- రావణోబహుప్రకారశ్చేతి- తాపజ్వరవిశేషణత్వేబహుప్ర

త్వంబోధ్యం॥ ౩౬॥ ఏకదేశవర్తిరూపకముదాహరతి॥ శుంభదితి ॥ వ్యా
కృతమేతత్ ॥౩౭॥ ద్వివిధంసావయవముదాహృత్య కేవలనిరవయవముదా
హరతి - ముఖేందుమితి॥ స్పష్టం॥ ౩౮॥ మాలానిరవయవముదాహరతి -
ఆమ్రేడితమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౩౯॥ పరంపరితంలక్షయతి ॥ రూప
కేతి॥ రూపకంహేతుర్యస్యతత్తథోక్తం - అతఏవపరంపరాస్యసంజాతా

అత్రఖడ్గస్యవైద్యుత్వంనిరూప్య తదుచితావయవనిరూపణాత్స
మస్తవస్తువిషయతా ॥౩౬॥ ద్వితీయంయథా ॥ శుంభచ్చుం
డాలశైలావిరళపరిగళద్దానధారాఘురాణిభ్రామ్యత్తూర్యోజ
ద్రథాంగాన్యసురహరియుతాన్యుగ్రఖడ్గ్యావృతాని।ఆకర్ణాకృ
ష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాక
రాళోదహతిరఘుపతిర్వైరిసేనావనాని॥ అత్రావయవరూప
ణాదేవరామస్యాగ్నిత్వేనరూపణంగమ్యతఇత్యేకదేశవర్తిత్వం
౩౭॥ కేవలనిరవయవంయథా॥ ముఖేందుంరామచంద్రస్యమే
ధ్యాయంతినిరంతరం । అపారఘోరసంసారపారావారంత
రంతితే ॥ అత్రముఖస్యేందుత్వంసంసారస్యసాగరత్వంచని
రూప్యతే । నతుతదవయవాదికంకించిన్నివేశ్యతే॥ ౩౮ ॥ మాల
యాయథా॥ఆమ్రేడితంసురతరోః ప్రతిబింబమిందోర్భేదస్సువ
ర్ణసురభేర్వికృతిర్నిధీనాం । ద్విత్వంరవేః పరిణతిః ప్రసవాయు
ధస్యమూర్త్యంతరంమురరిపోర్జయతీహరామః॥ ఇదంనిరవ
యవంమాలారూపకం । ఏకస్యైవానేకధారూపణాత్ ॥ ౩౯ ॥
రూపకహేతురూపకంపరంపరితం । తత్రశ్లిష్టశబ్దనిబంధనంకేవ
లంపరంపరితంయథా॥ చరంతమంబరేదృష్ట్వారామేణప్రేరితం
ఖగం।అహీనావైరిణోభీత్యాముంచంతినగరాణ్యహో॥ అ
త్రబాణస్యతార్క్ష్యత్వేననిరూపణంశత్రూణాంసర్పత్వేననిరూ

పరంపరితమిత్యన్వర్థతా - పరంపరితరూపకస్యైకరూపకసాపేక్షత్వాద
నేకరూపకసాపేక్షైసమస్తవస్తువిషయే నాంతర్భావః - యథాహవిద్యా
నాథః- రూపకద్వయమాత్రవ్యవస్థితత్వాదస్యనసమస్తవస్తువిషయేంత
ర్భావఇతి॥ శ్లిష్టకేవలపరంపరితముదాహరతి॥ చరంతమితి॥ వ్యాఖ్యాతమేత

త్ ॥ ౪౦ ॥ శ్లిష్టమాలాపరంపరితముదాహరతి ॥ కబంధేతి ॥ కబంధః కబం
ధాసుర ఏవ కబంధముదకం తదాడంబరస్య గ్రీష్మః - తారాపతిర్వాలీ స ఏవ
చంద్రస్తస్య దివాకరః - క్షుభ్యంతో భూధరా రాజాన ఏవ తాదృశాః పర్వ
తాః తేషాం జంభారిః ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టకేవలపరంపరిత
ముదాహరతి - శ్రీరామేతి ॥ స్పష్టం ॥ ౪౨ ॥ అశ్లిష్టమాలాపరంపరితం సా

ణం చ హేతుర్హేతుమద్భావాపన్నే ఇతి పరంపరితం। ఉభయత్రా
పి శ్లేషోల్లసనాచ్ఛ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం ఏకవారమేవ రూపణాత్కే
వలత్వం చ ॥ ౪౦ ॥ ఇదం మాలయా యథా ॥ కబంధాడంబరగ్రీష్మ
స్తారాపతిదివాకరః। క్షుభ్యద్భూధరజంభారిర్భాసతే భరతా
గ్రజః ॥ అత్ర రామస్య గ్రీష్మత్వాదిరూపణం కబంధతారాపతి
భూభృతాం కబంధాసురవాలినృపాణాం జలచంద్రగిరిత్వేన
రూపణే కారణం జాతమితి పరంపరితత్వం। శ్లేషసముల్లసనాచ్ఛ్లి
ష్టశబ్దనిబంధనత్వం। ఏకస్య రామస్యానేకధా రూపణాన్మాలా
రూపత్వం చ ॥ ౪౧ ॥ అశ్లిష్టశబ్దనిబంధనం కేవలం పరంపరితం
యథా ॥ శ్రీరామచంద్రవదనరాకాతారకనాయకః। విద్వన్నే
త్రచకోరాణాం వితనోతి కుతూహలం ॥ అత్ర రామముఖస్య
చంద్రత్వరూపణం విద్వన్నేత్రాణాం చకోరత్వరూపణే హే
తురితి పరంపరితత్వం శ్లేషాభావాదశ్లిష్టశబ్దనిబంధనత్వం। స
కృదేవ రూపణాత్కేవలత్వం చ ॥ ౪౨ ॥ మాలారూపాశ్లిష్ట
శబ్దనిబంధనం పరంపరితం సాధర్మ్యేణ వైధర్మ్యేణాపి సంభవ
తి ॥ యథా ॥ వాత్యా దైత్యాంబుదానాం విబుధగణవిపద్భోగి
నాం వైనతేయాః పాపాగ్నీనాం పయోదాః ప్రతిభటకరిణాం
ప్రక్రమాః పాకలానాం। కుల్యా లక్ష్మీలతానాం కవికుముద
రుచాం కందళాః కౌముదీనాం కల్యాః కల్యాత్మకానాం పటుతర

ర్మ్యవైధర్మ్యాభ్యాముదాహరతి - వాత్యేతి ॥ పాకలో గజరోగవిశేషః
ల్యాత్మకానాం పాపరూపాణాం పటుతరతమసాం అంధతమసానాం - కల
ఉషఃకాలభూతాః - యద్యపి కల్యశబ్దస్య ప్రత్యూష పరత్వే నపుంసకత్వ
వ - తథాపి నిఖిలవిద్యానిష్ణాతః కవిరేవాత్ర ప్రమాణం - అత్ర కేలీనాం

త్యాత్వాద్యారోపణం ప్రై త్యాదీనామంబుదత్వాదిరూపణే హేతురితిపరం పతితత్వం వా త్యాదీనామంబుదాదినివర్తకత్వాద్వైధర్మ్యం-కుల్యాదీనాం లతాదిప్రవర్తకత్వాత్సాధర్మ్యమితిబోధ్యం - చతుర్థపాదేపునర్వైధర్మ్యం ॥౪౩॥ పరిణామం లక్షయతి-ఆరోప్యేతి॥లక్షణం వ్యాకరోతి - యత్రేతి॥ నాపిసమాసోక్త్యా-కుత ఇత్యాహ- ఆరోప్యమాణస్యేతి - అయంభా

తమసాం కేళయో రామకీర్తేః॥అత్రపూర్వార్ధేవైధర్మ్యేణో త్తరార్ధేసాధర్మ్యేణచప్రవృత్తిరితిద్రష్టవ్యం । ఏవమష్టవిధమపిరూపకంనిరూపితం । అన్యేఽష్టౌభేదాఃపృథగ్వైచిత్ర్యాభావాన్ననిరూపితాః ॥ ౪౩ ॥ అథైతల్లక్షణవ్యావర్త్యానాం

——* పరిణామాలంకారః *——

పరిణామాదీనాంక్రమాల్లక్షణాన్యాహ ॥ ఆరోప్యమాణస్త్వావిషయఃపరిణామంభజేద్యది । ప్రకృతార్థోపయోగాయపరిణామస్సతుద్విధా ॥ యత్రవిషయఃప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాకారేణపరిణమతేతత్రపరిణామాలంకారః। నచాయంరూపకేంతర్భవతి । తత్రహ్యారోప్యస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రవిశ్రాంతత్వాత్ । ఇదముదితంభవతి। యత్రారోప్యమాణస్యప్రకృతోపరంజకత్వమాత్రంతత్రరూపకం। యత్రప్రకృతకార్యోపయోగాయారోప్యాత్మనావిషయస్య పరిణతిస్తత్రపరిణామఇతి। నాపిసమాసోక్త్యా। ఆరోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేపివాచ్యత్వాభావాత్। అయంసామానాధికరణ్యవైయధికరణ్యాభ్యాంద్విధాభవతి ॥ యథా॥బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యానష్టాయాదశముఖాపిందష్టాయాః। భవతోగారుడమంత్రోపిజయం తేరామచాపటంకారాః ॥ అత్రధనుర్గుణధ్వనీనాం సురలక్ష్మీమూర్ఛాప్రబోధనరూపప్రకృతోపయో

వః-ఉభయత్రారోప్యమాణస్యప్రకృతోపయోగిత్వేతాత్స్యేపి భవద్బాహుమంథాచలేత్యాదిసమాసోక్త్యాద్యుదాహరణేష్వారోప్యమాణానాం చంద్రాదీనాంవాచ్యత్వాభావాద్వైలక్షణ్యమితి॥ఉదాహరతి- బోధాయేతి॥దశముఖపన్నగేనదష్టాయాః ॥ లఘువార్థేంపాంత భేదావలంబనేన

వైయధికరణ్యమస్యాత్రైవదర్శయతి-భవతఇతి ॥౪౪॥ అపహ్నవంలక్ష యతి-నిషేధ్యేతి॥ క్రమేణోదాహరతి-శ్యామేతి ॥ శ్యామేననీలవర్ణేనక్షౌ మేనవస్త్రవిశేషేణసమాస్తృతా సమాచ్ఛాదితా-మహాశయ్యేత్యప్రకృ తారోపః-నాంబరమితిప్రకృతనిషేధః- ఏవముత్తరత్రాప్యారోపనిషేధౌ బోధ్యౌ-హిమరజసాఘనసారేణపూర్ణా ॥౪౫॥ నేదమితి॥ నేదంమండ మైందవమితిప్రకృతనిషేధః-సోపానహీరోపలఇత్యప్రకృతారోపః- దాన

గాయారోప్యమాణగారుడమంత్రరూపేణపరిణతిః ॥ భవతో గారుడమంత్రాశ్చాపటంకారైరితిపాఠే ఇదమేవవైయధిక రణ్యోదాహరణంచ ॥ ౪౪ ॥ నిషిధ్యప్రకృతంయత్రాప్రకృ

—* అపహ్నుత్యలంకారః *—

తారోపణంభవేత్ । తత్రాపహ్నుత్యలంకారస్సత్రిధాపరికీ ర్తితః॥ఆరోప్యప్రకృతనిషేధః । నిషిధ్యారోపః । ఛలాదిశబ్ద ప్రయోగాచ్చ॥ క్రమేణయథా ॥ శ్యామక్షౌమసమాస్తృ తారఘుపతేః కీర్త్యంగనాయామహాశయ్యానాంబరమత్ర జాలికలికాఃక్షిప్తానతారాగణాః । పేటీరాజతిరాజతీహిమర జఃపూర్ణా నరాకాశశీతన్మధ్యేమృగనాభిక్లృప్తవటకస్తోమోన చ్ఛాయంమృగః॥ ౪౫॥ నేదంమండలమైందవంరఘుపతేకీర్త్యం గనాయారయాదావైరించపదం సముజ్జిగమిషోస్సోపానహీ రోపలః। నాంకోయంతవదానవారిలహరీసంసిక్తసర్వంసహా సంచారాంచితపంకఏవచరణన్యాసేనతత్రస్ఫుటః ॥ ౪౬ ॥ కాళిందీత్వాంసేవతేఖడ్గరూపానోచేదేవం రామతత్సంగమే న । స్వర్వాహిన్యాజీవనానాంకథంస్యాద్వృద్ధిస్సూర్యానం దహేతుశ్చనస్యాత్ ॥౪౭॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయో

వారిలహర్యా ఉత్సర్గజలప్రవాహేన సంసిక్తాయాంసర్వంసహాయా సంచారేణాంచితః కీర్తికాంతాయాఃపాదలగ్నఃపంకఏవ ॥౪౬॥ కాళిం తి॥ఖడ్గరూపాఖడ్గవ్యాజా - స్వర్వాహిన్యాగంగాయాజీవనానాం నాం - అన్యత్ర దేవసేనాయాఃప్రాణానాం - సూర్యానందస్యహే సూరీణామానందహేతుశ్చ॥౪౭॥ సందేహాలంకారంలక్షయతి - కవి

ష్మ తేతి ॥ తత్ర్రహీతి-సాధారణధర్మ స్యస్థౌల్యాదేర్యోవబోధ స్తస్యసధ్రీచీనేనసహచరేణసహి తేనేతియావత్ - స్వరసవాహిత్వాత్సరసప్రసారిత్వాత్ ॥ఉదాహరతి-సచేత నేతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అత్రకమనీయకాంత్యాదిగుణసాదృశ్యాత్సీతాకాంచనపుత్రికాదికోటిద్వయగోచరస్య సందేహస్య తావన్మాత్రపర్యవసాయిత్వాచ్ఛుద్ధత్వమిత్యాశయేనాహ - అత్రేతి॥౫౮॥ అసావితి॥అసౌరామః అంభోధిఃకిం-సోంభోధిఃగంభీరోపివితరణిభావంవదాన్యత్వంనభజతే-అయంతుభజతే - కింత్వంభోధిర్విగతా

సందేహాలంకారః

విషయీయదా । సందిగ్ధోభవత స్తత్ర సందేహాలంకృతిస్త్రిధా॥ కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేనస్థాణుర్వాపురుషోవేత్యాదిసందేహవ్యావృత్తిః । తత్రహిసాధారణధర్మావబోధసధ్రీచీనేనవివేచకధర్మాగ్రహేణసందేహస్య స్వరసవాహిత్వాత్ ఇహతునానవబోధనిమిత్తస్సందేహః కింతుకవిస్స్వప్రతిభాతిశయేనవర్ణయితుంసాదృశ్యదర్శనేన సందేహ ముపనిబధ్నాతి।సాత్రివిధా।శుద్ధా నిశ్చయగర్భా నిశ్చయాంతాచేతి॥ క్రమాద్యథా ॥ సచేతనాకాంచనపుత్రికావాశరీరిణీమన్మథచాతురీవా । సౌదామినీస్థైర్యవతీకిమేషాకావానజానేరఘువీరపార్శ్వే॥అత్ర సందేహమాత్రస్యపర్యవసానాచ్ఛుద్ధత్వం॥౫౮॥అసావంభోధిః కింసవితరణిభావంనభజతేమహాదేవోయంకింసవహతిశివామిశ్రితతనుం। విధాతాకింవాయంసహికలితవాన్నాభిజననంవిచింత్యేత్థంరామందధతికవయస్సంశయధియం ॥ అత్రసాధారణధర్మాతిరిక్తవిశేషధర్మోల్లేఖాత్తరణయో యస్మాత్సవితరణిస్తస్యభావంతరీరాహిత్యంనభజతే - గాంభీర్యతౌల్యాత్సంశయ్యవితరణిత్వరూపవిశేషధర్మసంబంధాత్తాదృశ్యం శయోనివర్తతఇతి నిశ్చయగర్భత్వం - సమహాదేవఃశివైః కల్యాణైరమిశ్రితాంతనుంవహతి- అయంతుశివైర్మిశ్రితామేవతనుంవహతి - పరంతుమహాదేవశ్శివయాపార్వత్యామిశ్రితాంతనుం - సవిధాతాఅభిజననం సతుల్యప్రసూతింనకలితవాన్ - అయంతుకలితవాన్ - కింతువిధాతానా

భాజనసం ॥ ౪౯ ॥ భానురితి॥ సభానుఃభోగమార్గచతురోన- అయం తుభోగమార్గచతురః- కింతుసభానుఃనభోగానాంఖచరాణాం మార్గచతురః - తంపావకంసర్వత్రసమస్తకార్యేష్వనలమసమర్థం-ఏనంత్వల సమర్థం- అన్యత్రానలశబ్దవాచ్యం - జడేనమందబుద్ధినా- జలేనచ- చంద్రఃవసుధాయాస్సమ్మోదంనాంహారయతి- అయమంహారయతి-

న్నిశ్చయగర్భత్వం. ౪౯॥ భానుఃకింసనభోగమార్గచతురః కింపావకోయంజనాస్సర్వతాపివ్యనలం తమాహురపిచ తు మ్యాజడేనాప్యసౌ । కించంద్రస్సనవోదధైర్నవసుధాస మ్మోదమంహారయత్యేవంరామమేవేత్యనిర్మలగుణైః పశ్చా ద్వినిశ్చిన్వతే॥ అత్రవిశేషధర్మోల్లేఖమాత్రాతిరేకేణాం తేన గుణైర్నిశ్చిన్వతఇతినిశ్చయోరరీకారాదయంనిశ్చయాంతస్సం దేహః । సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాం తత్తదర్థా నాంభేదేసత్యభేదాధ్యవసాయరూపాతిశయోక్త్యనుప్రా ణితఇత్యంగాంగిభావేనసంకరః॥సూర్యాదివ్యతిరేకస్స్ఫుటప వ । కించనిరతిశయతెజస్విత్వాదిశాలితయాసూర్యాదిరూప తాయామేకదేశమంగీకృత్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్యశ్రీ రామచంద్రవిషయేఽనిర్వచనీయాతిశాయితారూపవిశేషాత్తే పకత్వాదాక్షేపాలంకారప్రభేదః॥అపిచప్రసిద్ధేష్వరవిశశికృశా నుష్వేకస్యాపిరఘుపతితుల్యతానాభూదితిముతాన్యేషుతేజ స్విష్వితికైముత్యవశేన దండాపూపికాన్యాయార్థే రర్థాప త్త్యలంకారస్యగమ్యమానత్వాత్సంసృష్టిరిత్యలంప్రపంచే

భ్రాంతిమదలంకారః

న॥౫౦॥కవిసమ్మతసాదృశ్యాద్విషయేపిహితాత్మని । ఆరోప్య

తునవయాసుధయాసమ్మోదమానందం॥ అత్రనిశ్చయాంతత్వందర్శ్య అతేతి ॥ అపిచాత్రసంకరసంసృష్ట్యాద్యలంకారసద్భావోభ్యూహ్యః త్యాశయేనాహ- సచేత్యాదినా॥ శ్రీరామచంద్రవిషయేశ్రీరామచం రూపేవిషయే- కిముతైవకైముత్యంతద్వశేన- దండభక్షణాదపూప భ ణమర్థాదాపతితమితిదండాపూపికాతస్యాన్యాయస్సంసృష్టాత్తైః ॥ ౫౦ ॥ భ్రా

తిమదలంకారం లక్షయతి - కవిసమ్మతేతి ॥ ఉదాహరతి- ద్రుతేతి॥ ద్రుతస్యావర్తి- తస్య కనకస్య రుగివ రుగ్యస్య తేన- స్వర్ణాగభ్రాంతిః మేరుపర్వతభ్రాంతిః- అత్ర శైలాంతరాణాం విషయత్వం - మేరోర్విషయిత్వమితి జ్ఞేయం - అత్ర కవిసమ్మత సాదృశ్యాదిత్యనేన సాదృశ్యమాత్రనిబంధనాయాశ్శుక్తిగజతాదిభ్రాంతేర్నాలంకారతేత్యాశయేనాహ - అత్రేతి ౫౧ ॥ స్మరణాలంకారం లక్షయతి - సదృశేతి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యాః

గోచరాధీశ్చేత్తాస్యాద్భ్రాంతిమదలంకృతిః ॥ అతస్మింస్తద్గ్రహో భ్రాంతిస్తద్వాన్భ్రాంతిమాన్॥యథా॥ ద్రుతకనకరుచా రామప్రతాపతపనేన రూషితాకృతిషు । స్వర్ణాగభ్రాంతిరభూత్సర్వారీణాం సమస్తశైలేషు॥ అత్ర కవిసమ్మతసాదృశ్యాదిత్యనేన చాకచక్యాదితౌల్యేన జాయమానరజతాదిభ్రాంతినివృత్తిః । ఆరోపవిషయస్యాత్ర భ్రాంతిగమ్యత్వాదేవారోపమూలసర్వాలంకారవైలక్షణ్యం। విరోధాభావాచ్చ నసందేహాంతర్భావః । కవిసమ్మతసాదృశ్యమూలత్వేప్యస్య తత్త్వోల్లేఖాభావాన్నస్మరణాంతర్భావః ॥ ౫౧॥ స్మరణాలం

స్మరణాలంకారః

కారస్తు॥ సదృశార్థానుభూత్యాన్యస్మరణే స్మరణం మతం ॥ సదృశపదేనాదృష్టాదిజనితస్మరణవ్యవచ్ఛేదః॥యథా॥ ద్రుతకనకోజ్జ్వలకాంత్యా రామభుజం వీక్ష్య సీతయాశ్లిష్టం । చంపకలతయాకలితం స్మరంతి మునయస్తమాలతరుకాండం ॥ ౫౨ ॥ ననుభవతు భ్రాంతిమతోపహ్నవాదిభ్యో భేదః। ఉల్లేఖాత్క

ఉల్లేఖాలంకారః

థం భేద ఇతి చేదుచ్యతే । ఉల్లేఖో బహుధైకస్య బహుభిస్స్వ

స్మృతిబీజస్య బోధకా ఇతి న్యాయేన సదృశానుభవాత్పూర్వానుభవ జనిత సంస్కారోద్బోధే సతి సదృశవస్త్వంతరస్మృతిస్స్మరణాలంకారః- సాదృశ్యవ్యతిరిక్తాదృష్టాదినిమిత్తత్వే నాయమలంకార ఇత్యాశయేనాహ- సదృశపదేనేతి॥ ఉదాహరతి-ద్రుతేతి॥తమాలతరోః కాండం శాఖాం॥ ౫౨॥ ఉల్లేఖాలంకారం లక్షయతి- ఉల్లేఖ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- ఏకస్యేతి ॥ అయంభా

వ:- గ్రహీతృగతైర్లిప్సాదిభిరేకస్యవస్తునోనానాధర్మయోగాదనేకథా
ల్లేఖనంనిర్ధారణముల్లేఖాలంకారఇతి॥ ఉదాహరతి- ధర్మ ఇతి ॥ కూటేన
పటేనమాయయావాకఠోరాణిక్రౌర్యాణియేషాం తేతథోక్తాః-కూటంయ
త్రేన్సతేరాశౌనిశ్చలేలోహముద్గరే। మాయాద్రిశృంగయోస్తుచ్ఛేసీరా

న్నిరూపణం॥ ఏకఏవార్థోనేకగ్రహీతృభిరనేకధోల్లిఖ్యతఇతి
యత్రాసాయముల్లేఖాలంకారః॥యథా ॥ ధర్మశ్శరీరభృదసావి
తిధర్మనిష్ఠామూర్తోఽనయోయమితిమంత్రకళాధురీణాః। కా
లోద్వితీయఇతికూటకఠోరకృత్యాఃకైవల్యమిత్యుపరతాః కల
యంతిరామం॥ఉపరతామునుక్షువః। అత్రానేకధోల్లిఖ్యత
ఇత్యనేనభ్రాంతిమద్వ్యావృత్తిః। భ్రాంతిమత్యనేకధోల్లేఖా
భావాత్। అనేకైర్గ్రహీతృభిరిత్యనేనాతిశయోక్త్యపో
హః।తత్రానేకగ్రహీతృకత్వనిబంధనాభావాత్। నచప్రకృ
తేఽప్రకృతారోపరూపరూపకేంతర్భావశ్శంక్యః। తస్యప్రకృ
తోపరంజకత్వమాత్రేణోత్థానాత్।వస్తునస్తాదూప్యేపునర
స్యప్రవృత్తిః ॥౫౩॥ ఏవంతావదుపమాలక్షణే, లోకసిద్ధేన
భిన్నేనేతిచవిశేషణద్వయంవ్యావర్త్యోత్ప్రేక్షాద్యలంకారని

ఉపమేయోపమాలంకారః

రూపణముఖేనవ్యాఖ్యాతం।అధునాయదైకవాక్యవాచ్యంస్యా
దితివిశేషణంవ్యాఖ్యాతుంతద్వ్యావర్త్యముపమేయోపమాంల
క్షయతి॥ ద్వయోఃక్రమాద్భవేతాంచేదుపమానోపమేయతే।
వాక్యద్వయేనోపమెయోపమాసాకథితాద్విధా ॥ అత్రవా
క్యద్వయవిశేషణేనోపమావ్యవచ్ఛేదః। అతోఽపమానోపమే
యయోర్మిథఃపర్యాయేణతాదృక్తాకల్పనముభయాతిరిక్తస
దృశవస్త్వభావధ్వననాయ। ఇయంద్విధాప్రవర్తతే। ధర్మ
స్య వస్తుప్రతివస్తుతయానిర్దేశేన సాధారణ్యేనచేతి ।

వయవదంభయోరితివిశ్వః - కైవల్యంమోక్షం॥ ౫౩ ॥ అథోపమేయో
పమాంలక్షయతి-ద్వయోరితి॥ధర్మస్యేతి- ఏకస్యార్థస్యశబ్దద్వయేనాభి
సంవస్తుప్రతివస్తుభావః ॥ ఉదాహరతి-కులిశేతి॥స్వయంవ్యాకుర్వ్వ

జయతి - ఇహేతి ॥ నన్వత్రవిశేషణద్వయేపిసమాసభేదేనప్రత్యేకమర్థ
ద్వయోపపాదనాత్కథంవస్తుప్రతివస్తుభావఇత్యాశంక్యసమాధత్తే - త
తశ్చాత్రేతి ॥ అయంభావః-కులిశేత్యాదివిశేషణద్వయోపాత్తస్యసమా
సభేదభిన్నస్యాప్యర్థద్వయస్యాభేదాధ్యవసాయవశాదేకత్వే నాభిన్న

క్రమాద్యథా॥ కులిశకరవాలభీషణబాహుః కరవాలకులిశభీ
షకరః । ఇంద్రఇవరామచంద్రోఽవిరాజతీంద్రోఽపరామచం
ద్రఇవ॥ ఇహరామస్యోపమేయత్వేకరవాలఃకులిశమివేత్యుప
మితసమాసాశ్రయణేనబాహువిశేషణతా। రామకరేకులిశా
సంభవాత్ । ఇంద్రవిశేషణత్వేతుకులిశంకరవాల ఇవేత్యుప
మితసమాసః। ఇంద్రస్యోపమేయత్వేతూత్తరంవిశేషణమేవం
ద్రష్టవ్యం॥ తతశ్చాత్రభిన్నయోరపిధర్మయోరతిశయోక్తి
మహిమ్నైకతయాఽధ్యవసితయోర్వారద్వయోపాదానేన
వస్తుప్రతివస్తుభావోనవిరుధ్యతే। వారద్వయోపాదానంచా
త్రసమాసద్వయేనస్వీకారాత్ ॥౨౪॥ శ్రీరామచంద్రభవ
తఃకరుణావరుణాలయ । ప్రతాపస్సూర్యవత్తిగ్మస్సూర్యోభా
తిప్రతాపవత్ ॥అత్రతిగ్మత్వంసాధారణధర్మఇతిసాధారణ్యేనే
యముపమేయోపమా ॥౨౫॥ ఉపమానోపమేయప్రతిపాదక
వాక్యయుగళే వస్తుప్రతివస్తుభావేన ధర్మనిర్దేశసామ్యేనా
స్యప్రతివస్తూపమాదిసాంకర్యమాశంక్యేతి తాం లక్షయతి ॥ య

——✻ ప్రతివస్తూపమాలంకారః ✻——

త్రవాక్యద్వయేవస్తుప్రతివస్తుతయాభవేత్ । సామాన్యధర్మ
నిర్దేశఃప్రతివస్తూపమామతా ॥ యత్రహ్యుపమానోపమేయ
ప్రతిపాదకవాక్యద్వయేసామాన్యధర్మః కథితపదస్యపునరుక్త
దోషగ్రస్తత్వాచ్ఛబ్దాంతరేణోపాదీయమానఃప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యంగమయతిసాప్రతివస్తూపమా।ఇయంసాధర్మ్య

యోరేవధర్మయోర్భిన్నపదోపాత్తత్వంసిధ్యత్యేవేతివస్తుప్రతివస్తుభావ
స్యనతుతిరితి ॥ ౨౪ ॥ సాధారణ్యేనోదాహరతి-శ్రీరామేతి॥స్పష్టం॥౨౫
ప్రతివస్తూపమాంలక్షయతి-యత్రేతి ॥ ఉదాహరతి-జామదగ్న్యేతి॥వేదా

జయతి- అత్రేతి ॥ గ్రసనగిళనపదాభ్యాంసంహరణరూపః ప్రభుపటుప
దాభ్యాంసామర్థ్యరూపశ్చేతివివేకః॥ ౫౮॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి-రా
మస్యేతి॥ విపాటాః కేవలం బాణావివ-నృసింహనఖరానంతరాన్నృసింహ

వైధర్మ్యాభ్యాంప్రవర్తతే॥సాధర్మ్యేణయథా॥జామదగ్న్య
ప్రతాపాగ్నిగ్రసనేరాఘవఃప్రభుః । కాలకూటానలజ్వా
లాగిళనేధూర్జటిఃపటుః॥ అత్రోపమానోపమేయవాక్యద్వయ
వర్తిభ్యాంగ్రసనగిళన పదాభ్యాంప్రభుపటుపదాభ్యాం చాభి
న్నావేవ సంహరణసామర్థ్యరూపౌధర్మౌస్వీక్రియమాణౌప్ర
కృతాప్రకృతయోరామహరయోరౌపమ్యంగమయతః॥ ఉప
మేయోపమయోంత్వౌపమ్యస్యవాచ్యత్వం ధర్మయోశ్చస్వ
తోభిన్నయోరేవాతిశయోక్తివశాదభేదః। ఇహతుతదుభయ
వైపరీత్యమిత్యనయోర్మహాన్భేదః । అస్యవస్తుప్రతివస్తుభా
వోపజీవితయా బింబప్రతిబింబ భావోపజీవినోదృష్టాంతాలం
కారాద్భేదస్స్ఫుటఏవ॥౫౮॥వైధర్మ్యేణయథా॥ రామస్య
కేవలమకుంఠ దశాస్యకంఠ వాటీవిపాటనవిధౌ పటవోవిపా
టాః। భేత్తుంహిరణ్యకశిపూగ్రభుజాంతరాళంకోన్యోన్నృసిం
హనఖరాన్విభజాంతరాలం ॥ అత్రాపివైధర్మ్యేణరఘుసిం
హనరసింహయోరౌపమ్యంగమ్యతే॥౫౯॥బింబానుబింబభావా

—* దృష్టాంతాలంకారః *—

చ్ఛేదుపమానోపమేయయోః।సాధర్మ్యంపృథగాదిష్టంసదృష్టాం
తోద్విధామతః ॥ అత్రపృథక్సాధర్మ్యమిత్యనేనోపమేయోప
మాప్రతివస్తూపమాభ్యాంవ్యవచ్ఛేదః। భిన్నయోరేవధర్మ
యోర్వాక్యద్వయే వారద్వయోపాదానాత్ప్రకృతాప్రకృ
తయోరౌపమ్యావగతౌదృష్టాంతాలంకారః। దృష్టాంతోనిశ్చ
యోఽత్రేతిదృష్టాంతోన్వర్థః।సోపిపూర్వవద్ద్విధా॥యథా॥ర
ఘునాథఏవశక్తోయుగపద్దారిద్ర్యదారణేవిదుషాం। రవిరేకఏవ

నఖాన్వినా - అన్యఃకోలంకస్సమర్థః-విభజ వివిచ్యనిర్దిశ ॥ ౫౯॥ దృష్టాం
తంలక్షయతి- బింబేతి॥ బింబానుబింబభావాద్బింబప్రతిబింబభావా

సాధర్మ్యేణోదాహరతి- రఘునాథఇతి॥ ౫౮ ॥ వైధర్మ్యేణోదాహరతి- రేరాజహంసేతి॥౫౯॥అథతుల్యయోగితాంలక్షయతి-ప్రకృతానామితి॥

దక్షస్సకృదఖిలధ్వాంతసంతతిధ్వంసే॥ అత్రరఘునాథదిననాథయో ర్బింబప్రతిబింబభావేనౌపమ్యం గమ్యతే । దారిద్ర్యవిదారణతమోధ్వంసయోర్భిన్నధర్మత్వాద్బింబప్రతిబింబభావః॥౫౮॥ రేరాజహంసాఃపలాయధ్వమయమాయాతి రాఘవః।తావదుద్యంతిఖద్యోతాయావన్నద్యుమణిద్యుతిః ॥ అత్ర యథారవేరుదయా త్ఖద్యోతాపగమ స్తథా రామాగమాదసురనిరాసఇత్యుపమా వైధర్మ్యేణగమ్యతే ॥౫౯॥ ఏవంగమ్యౌ

—* తుల్యయోగితాలంకారః *—

పమ్యానాంతుల్యయోగితాదీనాం భేదోబోద్ధవ్యఇతి తల్లక్షణాన్యాహ ॥ ప్రకృతానాంతథాన్యేషాంతుల్యధర్మానుబంధతః । ఔపమ్యంయదిగమ్యేతసామతాతుల్యయోగితా ॥ యత్రప్రకృతానామప్రకృతానాం వాతుల్యధర్మసంబంధాదౌపమ్యం గమ్యతేసాతుల్యయోగితా । ఇహప్రకృతాప్రకృతానాంవ్యస్తానామేవప్రయోజకతాస్వీకారాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయప్రయోజ్యాద్దీపకాద్వైలక్షణ్యంచర్శితం । ధర్మస్య క్రియాగుణరూపతయాద్వైవిధ్యే చాతుర్విధ్యమస్యాలంకారస్యకేచిదూచుః । అపరేతుద్రవ్యగుణకర్మణాంతదభావానాంచషణ్ణాం ధర్మత్వమంగీకృత్య ప్రకృతాప్రకృతగతత్వేన ద్వాదశవిధత్వే స్యాస్య ద్వాదశవిధత్వం కల్పయంతి ॥ యథా ॥ డిండీరపాండురారామకీర్తయశ్చగుణాశ్చతే । అంతర్నిగూఢ బ్రహ్మాండాస్సంచరంతినిరర్గళాః ॥ అత్రప్రకృతానాం రామగుణకీర్తీనాం ద్రవ్యగుణకర్మరూపైస్తదభావరూపైశ్చ ధర్మైష్షడ్భిరౌపమ్యంగమ్యతే । పాండురత్వం గుణః। బ్రహ్మాండానిద్రవ్యాణి। సంచరణంక్రియా। నిరర్గ

ఉదాహరతి- డిండీరేతి॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥తదభావానపీతి- పాండుర
గుణప్రతిబంధకాభావః- [illegible] ప్రతిబంధకాభావః - సం

చరణక్రియా ప్రతిబంధకాభావశ్చ॥ ౬౦॥ అప్రకృతతుల్యయోగితాము
దాహరతి- గాంభీర్యేణేతి॥ జీవనాని జలానిప్రాణాశ్చ॥ యోజయతి - అ

ఖా ఇతి ప్రతిబంధకాభావః। ప్రతిబంధకత్వంచ ద్రవ్యాదిత్ర
యస్యాపి సంభవతీతి తదభావా అపి త్రయ ఇతి షణ్ణాముదాహ
రణం ॥ ౬౦ ॥ గాంభీర్యేణ రఘూద్వహేన విజితాస్సప్తాపి పా
థోధయః ప్రాయో నిస్సృతజీవనా హృది వివృద్ధౌర్వాగ్నిచిం
తానలాః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేన పాండురముఖా డిండీరపిండచ్ఛ
లాత్ కంపంతే సతతం మనాగపి ధృతిం నాద్యాపి విందంత్య
హో॥ అత్రోపమానత్వే నాప్రకృతానాం సప్తాంబుధీనాం
ద్రవ్యాదిషడ్ధర్మైః పరస్పరమౌపమ్యం గమ్యతే। తత్ర నిస్సృ
తజీవనా ఇత్యనేన ద్రవ్యాభావరూపో ధర్మః కథితః। హృది వివృ
ద్ధేత్యాదినా ద్రవ్యరూపః। త్యక్తాశ్శైత్యగుణేనేతి గుణాభావరూ
పః। పాండురముఖా ఇతి గుణరూపః। కంపంత ఇతి క్రియారూపః।
ధృతిం న విందంతీతి క్రియాభావరూప ఇతి షణ్ణాముదాహరణం ॥
౬౧॥ ప్రకృతానాం చేతరేషామౌపమ్యం గమ్యతే యది। సమాన

—॥ దీపకాలంకారః ॥—

ధర్మసంబంధాద్దీపకం తత్తు షడ్విధం॥ ప్రకృతాప్రకృతసముదా
యసంబంధీ సమానో ధర్మో యత్రౌపమ్యం దీపయతి తత్ర దీప
కం। తత్ర సమానధర్మస్యాదిమధ్యాంతగతత్వేన త్రైవిధ్యం గుణక్రి
యాస్వరూపేణ ద్వైవిధ్యం చ షడ్విధత్వం కేచిదూచుః। తద్విచా
రచారుచేతసాం నాంతరంగమాలింగతి। ధర్మస్యాదిమధ్యాంత
గతత్వభేదేన కావ్యచారుతాయాం విశేషాదర్శనాత్। అన్యథా
ప్రథమద్వితీయాదిపాదగతత్వప్రకారైర్భేదాంతరాణ్యపి కి
మితి నాఙ్గీకృతన్। తస్మాన్న ప్రాథమికం త్రైవిధ్యమాదరణీయం
నాప్యుత్తరం ద్వైవిధ్యం। ద్రవ్యాదిభేదేన ధర్మస్య షాడ్విధ్యో
క్తేః। తస్మాత్ప్రకృతాప్రకృతసముదాయసంబంధి సమానధ
ర్మేత్యాదినా॥ ౬౧॥ దీపకం లక్షయతి- ప్రకృతానామితి॥ వ్యాకరో
ప్రకృతేతి॥ తత్ షడ్విధత్వం॥ ఉదాహరతి- వికటేతి॥ వికటము ద్వేలం

థాతథానటతో మహానటస్యజటాటవికాయాం యాతటినీ గంగా తస్యా జల
భరప్రవరంగ స్తస్మిన్ తరంగం తో విచలంత ఉరుభంగియుక్తాశ్చ యేతరంగా

ర్మస్యద్రవ్యాదిరూపేణ భేదేషడ్విధత్వాత్తచ్చాలంబనస్య దీప
కస్యాపిషాడ్విధ్యంవక్తుంయుక్తం॥ యథా॥ వికటనటన్మహానటజ
టాటవికాతటినీజలభరరంగరంగదురుభంగితరంగగణాః॥ తవ
చగిరో రఘూద్వహసుధారససారధరాజగతినిరర్గళాః పరిచ
రంతిపటీరహిమాః॥ అత్రవర్ణ్యత్వేన ప్రకృతానాం రామచం
ద్రవచనానాముపమానత్వేనాప్రకృతానాం గంగాతరంగా
ణాంచద్రవ్యాదిరూపషడ్విధసమానధర్మసంబంధాదౌపమ్యం
గమ్యతే॥ అత్రసుధారసోద్రవ్యం శీతలత్వంగుణః । చరణం
క్రియా । నిరర్గళత్వంపూర్వవదభావత్రయమితి షణ్ణాము
దాహరణం॥ అన్యేత్వాహుః॥ యః ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్వ
ర్గేకుతాపిసంగతః । సమానోధర్మ పకోన్యద్దీపయేత్తత్తుదీపక
మితి॥ వ్యాఖ్యాతంచేదంపూర్వైః॥ ప్రకృతాప్రకృతపదసము
దాయెయస్యైకస్యాపిసన్నిహితంసాధారణధర్మప్రతిపాదకం
క్రియాపదంగుణపదంవాయదాన్యదపిదీపయతిసాధారణధర్మ
సంబంధిత్వేనద్యోతయతితద్దీపకమితి । కేచిత్త్వేకస్యకారక
స్యానేకక్రియాసంబంధేపిదీపకమాహుఃతదుభయమపినపరీ
క్షోక్షమమిత్యుపేక్ష్యతె ॥౬౨॥ అన్యధర్మాన్యసంబంధాసం

నిదర్శనాలంకారః

గతౌవస్తునోర్ద్వయోః । ప్రతిబింబనమాక్షిప్తంయత్రతత్ర
నిదర్శనా॥ యతోవమానోపమేయయోర్ధర్మ్యైఅన్యధర్మస్యా
న్యసంబంధాసంభవేన ప్రతిబింబక్రియా ఉక్షిప్యతేత త్ర
నిదర్శనా । సాద్వివిధా । ప్రకృతధర్మస్యాప్రకృత సం
బంధాసంభవమూలా అప్రకృతధర్మస్య ప్రకృతసంబంధా
సంభవమూలాచేతి ॥ యథా॥ పరిటీక తేరఘుకిరీటమణేశ్చటు

స్తైషాంగణాః- పరిచరంతిపరితశ్చరంతి ॥ యోజయతి-అతేరిత్యాదినా ॥
౬౨ ॥ నిదర్శనాంలక్షయతి- అన్యధర్మేతి ॥ వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ ఉదా

హారతి- పరిటీకత ఇతి॥ రఘూణాంకిరీటమణౌ శ్శేఖరస్య రామస్య - శత్రో
ర్ధూర్జటిలలాటతటస్ఫుట లోచనస్య చటులోత్కటమహఃపటలే- పరిటీక్రి
ప్రగ్త్తేతే॥ ౬౩॥ ద్వితీయాముదాహరతి॥ త్వదితి- ఆహిండతే పా...
తి ౬౪ ॥ ప్రకారాంతరేణోదాహర్తుమాహ - క్వచిదితి॥ తదాక్షేపః

లప్రతాపశిఖినః పటిమా । శతకోటిధూర్జటిలలాటతటస్ఫుటలో
చనోత్కటమహఃపటలే॥ అత్ర రామప్రతాపపటిమ్నో దంభో
ళ్యాదిసంబంధాసంభవేన సాదృశ్యాద్దంభోళ్యాద్యుపమాన
ప్రతిబింబకరణమాక్షిప్యతే ॥ ౬౩ ॥ త్వద్దోర్మండలమండలా
గ్రలతికా రామత్తమామండనశ్రీఖండద్రుమకాండకుండలిగ
తం పాండిత్యమాహిండతే । శేషాత్యుగ్రఫణాగ్రనిర్గతవిష
జ్వాలాశ్రియం సంశ్రయత్యాదత్తే ప్రళయాంతకోద్భటభు
జాదండాగ్రదండాకృతిం॥ అత్ర ప్రకృతస్య రామభుజఖడ్గస్య
శ్రీఖండగతకుండలివిషజ్వాలా కాలదండధర్మసంబంధాసం
భవేన తద్ధర్మసదృశధర్మానాకలయతీతి ప్రతిబింబకరణ మా
క్షిప్యతే ॥ ౬౪ ॥ క్వచిన్నిషేధాక్షిప్తయాప్రాప్త్యా తదాక్షే
పః॥ కాంతారాంతరచారిణ్యాః కాంతారామవిరోధినాం । సరో
వారిషు నేత్రాభ్యాం ముంచంతీందీవరశ్రియం ॥ అత్ర ముం
చంతీతి నిషేధాత్పూర్వమిందీవరశ్రీరాక్షిప్తా ॥ ౬౫ ॥ వ్యతిరే

వ్యతిరేకాలంకారః

కస్తూపమానాదుపమేయమతిశాయిని॥ యథా॥ న గ్రస్తస్తమసా
న చాహ్నిమలినో దర్శేన నో కార్శ్యతో నైవాస్తంగతిమాన్న చాం
కితతనుర్దోషాకరశ్రీరపి । లోకాలోకనగేంద్రలంఘనవిధౌ
నోపంగుభావం గతో నిర్దోషో గుణసాగరాద్రఘుపతేర్జాతో య
శశ్చంద్రమాః ॥ అత్ర రామభద్రకీర్తిచంద్రస్య ప్రసిద్ధచం

ద్రబింబక్రియాక్షేపః॥ ఉదాహరతి- కాంతారేతి॥ నేత్రాభ్యామిందీవరశ్రి
యం ముంచంతి- తథారుదంతీత్యర్థః॥ అత్రేతి- నేత్రయోఃప్రాగిందీవర
శ్రీసద్భావమంతరేణ తన్మోచనాసంభవాదితి భావః - ఇందీవరశ్రీరిత్యత్ర శ్రీరి
ప్రతిబింబకరణాక్షేపః ॥ ౬౫॥ వ్యతిరేకం లక్షయతి వ్యతిరేక స్త్వితి॥ ఉప

హరతి-నగ్రస్తఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥౬౬॥సహోక్తింలక్షయతి- ఏక
స్యేతి॥భావేనోదాహరతి-త్వత్ఖడ్గేతి ।౬౭॥ అభావేనోదాహరతి - ఉద్దా
మేతి॥కార్ముకంధనురింద్రచాపంచ-శరవర్షంబాణవర్షంజలవర్షంచ॥వి
ద్యానాథమతేసహోక్తిలక్షణస్యవ్యాప్తిమూషితమిత్యాహ-విద్యానా
థస్త్వితి॥ఉత్క్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకైస్సాకంముఖైర్నామితంభూపా

దాద్యుపమానాదాధిక్యోపనిబంధనేనభేదప్రధానమౌపమ్యం

—* సహోక్త్యలంకారః *—

గమ్యతే॥ ౬౬॥ ఏకస్యోక్తిప్రధానత్వేనాన్యస్యాస్యాస్సహార్థ
తః। ఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసహోక్తిస్తత్రకథ్యతే॥య
తోఽపమానోపమేయభావేవివక్షితఏకస్యప్రాధాన్యేననిర్దేశ
అన్యస్యచసహార్థసంబంధాదప్రాధాన్యేన చౌపమ్యంగమ్య
తేతత్రసహోక్తిః॥ ఇయంభావాభావాభ్యాంప్రవర్తతే॥
యథా ॥ త్వత్ఖడ్గభిన్నమదబంధురసింధురేంద్ర కుంభస్థ
లోచ్ఛలితమౌక్తికతారకాణాం । సంఘైస్సమంసమరరా
త్రిముఖవితంద్రాః ప్రోద్యంతిరాఘవమణేతవకీర్తిచంద్రాః॥
౬౭॥ ఉద్దామకార్ముకవిజృంభితరామభద్రధారాధరోగ్ర
శరవర్షపరంపరాభిః । కారాజుషాందివిషదాంహృది శోకవ
హ్నిర్దైత్యప్రతాపదహనేనసమంశశామ॥విద్యానాథస్తుకార్య
కారణపౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్తి మూలాభేదే
సత్యభేదాతిశయోక్తిమూలాచసహోక్తిరిత్యుక్తవాన్। త
న్మతేఉత్క్షిప్తంసహకౌశికస్యపులకైరిత్యాదౌసహోక్తిర్న
స్యాత్॥ ౬౮॥ అథైతత్ప్రతికోటితయావినోక్తింలక్షయతి ॥

—— వినోక్త్యలంకారః ——

వినోక్తిస్స్యాద్వినార్థోక్తైర్యాస్యాదౌపమ్యగమ్యతా॥ యథా॥ వి

నాంజనకస్యసంశయధియాసార్ధంసమూస్ఫాలితం। వైదేహీమనసాస
మంచసహసాకృష్టం తతోభార్గవప్రౌఢాహంకృతికందళేనచ సమంత
ద్భగ్నమైశంధను రిత్యత్రసహోక్త్యభావప్రసంగాన్నతన్మత మాద
రణీయమిత్యాశయః॥౬౮॥ వినోక్తింలక్షయతి వినోక్తిరితి॥ ఉదాహరతి-

వినేతి॥యత్రేత్యాది- వినావత్సమితి॥ అత్ర వినాశబ్దప్రయోగేప్యావశ్యక వ్యవసానాభావాన్నపినోక్త్యలంకారతా-ఏవంసహోక్తావప్యూహ్య మిత్యాహ-సహోక్తావితి॥౬౧॥సమాసోక్తింలక్షయతి-విశేషణానీతి-రమప్రకృతం-అవధారణార్థమాహ-నతువిశేష్యపదమపీతి-నన్వేకదేశ వృత్తిరూపకాత్కథంసమాసోక్తేర్భేదః తత్రాప్యప్రస్తుతస్య గమ్యత్వా త్యాశయేనశంకతే- నన్వితి- గమ్యరూపకమేకదేశవర్తిరూపకంతత్రా

నాశేషేణపాతాళంవినేందేణత్రివిష్టపం॥ వినా శ్రీరామ చందేణనరాజతిధరాతలం॥ అత్రస్వర్గపాతాళయోస్సు రేంద్ర భుజగేంద్రాభ్యాంతరేణ యథానశోభా తథాభూతధా త్రీతలమపిరామం వినానశోభతఇతివచోభఙ్గ్యాగమ్యమౌప మ్యం।యత్రత్వేవమౌపమ్యపర్యవసానంనాస్తినతత్రాయమలం కారః । వినావత్సంరామఃకథమయమయోధ్యాంప్రవిశతీత్యా దౌ-సహోక్తావప్యేవమేవవేద్యం॥౬౨॥సమాసోక్తింవక్తి॥విశేష

—* సమాసోక్త్యలంకారః *—

ణాన్యేవపరమర్థంగమయితుంయదా।ప్రకృతస్యసమర్థానిసమా సోక్తిస్తదాభవేత్॥ప్రకృతస్యవిశేషణాన్యేవాప్రకృతమర్థంయ దాగమయితుంశక్తానినతువిశేష్యపదమపితదాసమాసోక్తిః॥స మాసేనసంక్షేపేణార్థద్వయస్యోక్తేరియమన్వర్థా । విశేషణ విశేష్యాభ్యామర్థాంతరాప్రతీతేర్నశ్లేషతా। ననుసమాసో క్తావప్రకృతారోపణస్యగమ్యత్వాద్గమ్యరూపకసాంకర్యశం కామర్శివారేతిచేన్నైవం । ప్రస్తుతోపరంజకత్వమాత్రోప యోగాదప్రస్తుతస్య। నచపరిణామాంతర్భావః। ఆరోపవిష

యశంకా-పరిహరతి-నైవమితి-ప్రస్తుతేతి-అయంభావః- సరీత్యావిద్యన్యస్యైః పయోదఇత్యాదిరూపకోదాహరణేష్వప్రస్తుతస్యప్రస్తుతోప జకత్వమాత్రాద్రూపసమారోపః- అత్రతువ్యవహారసమారోపఏవేతి హ్యైవలక్షణ్యమితి-తదుక్తం - తేనాప్రస్తుతవృత్తాంతారోపేణాప్రస్తు తంస్వయం।సంక్షేపేణోచ్యతేయస్మాత్సమాసోక్తిరియంతదా॥ స్యాద్వి శేష్యాంశసామ్యంచేత్ప్రస్తుతాకారరూపితం। భవేదప్రస్తుతంవేద్యా

పకాలంకృతి స్తదేతి॥ఉదాహరతి-భవదితి॥సర్వజ్ఞానాంమహాత్మనాం శిరసా-సర్వజ్ఞస్యహరస్యశిరసాచ - తమఃపాప-తిమిరంచ-కోర్యాఖ్యమేర్మ్మదం కుముదంకైరవంచ॥౭౦॥ శ్లేషంలక్షయతి-శ్లేషఇతి- విశేష్యయోశ్చే

యస్యారోప్యమాణరూపతయాపరిణామేఆరోప్యమాణప్రాధాన్యేనారోపవిషయతిరోధానం హి పరిణామాలంకారప్రయోజకం। ఆరోప్యమాణవస్తుసాదృశ్యవైశిష్ట్యప్రతిభామాత్రేణారోప్యమాణగమ్యతానుపమర్దాదారోపవిషయస్యైవ ప్రాధాన్యేనప్రతిపత్తిస్సమాసోక్తిప్రయోజికేతిరహస్యం॥ యథా ॥ భవద్బాహామంథాచలమథితనక్తంచరచమూసముద్రాత్సంభూతానహావిజయలక్ష్మ్యైరఘుపతే। భవత్కీర్తిర్దూరాజ్జయతిభువిసర్వజ్ఞశిరసాతమోహంత్రీనిత్యంకుముదముదయంప్రాపితవతీ॥ ఇహకీర్తేశ్చంద్రత్వంధ్వన్యం। తదపి విశేషణసామర్థ్యాదేవనవిశేష్యసామర్థ్యాదవగమ్యతే॥ ౭౦॥

——శ్లేషాలంకారః——

పూర్వంసమాసోక్తిలక్షణేవిశేషణాన్యేవేత్యనేనవ్యవచ్ఛేద్యతయాశ్లేషఉపక్షిప్తస్తన్నిరూపయతి॥శ్లేషస్సామ్యేసమాదిష్టో విశేషణవిశేష్యయోః ॥ సమాసోక్తితుల్యయోగితయోస్తువిశేషణమాత్రసామ్యమేవనపునర్విశేష్యగతశ్లిష్టత్వం। అత్రతువిశేషణవిశేష్యోభయసామ్యంప్రయోజకం।విశేష్యయోశ్చాత్రకేవలప్రస్తుతయోర్వాకేవలాప్రస్తుతయోర్వాశ్లేషోభవతి।న తుప్రస్తుతాప్రస్తుతయోః। తత్రహ్యభిధాయాఃప్రస్తుతైకార్థప్రత్యాయనశ్శృంఖలితతయాఽప్రస్తుతార్థప్రతిభానస్యవ్యంజనైకవ్యాపారశరణత్వాచ్ఛబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వనిరేవప్రగల్భతే॥ యథా ॥ అత్యర్జునయశోరాశిఃకృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చరామోరాజతిరాజఘః॥ అత్ర

తి- అయంభావః - కేవలప్రకృతశ్లేషేకేవలాప్రకృతశ్లేషేవా అర్థద్వయస్యప్రస్తుతత్వావిశేషాదప్రస్తుతత్వావిశేషాద్వాఅభిధాయాఅకుంఠితసంచారత్వాత్ప్రస్తుతావప్రస్తుతౌచార్థౌవాచ్యావేవేతి - ననుయేనర్థ్వ

స్తమనోభవేనబలిజిత్కాయఃపురాస్త్రీకృతోయశ్చోద్వృత్తభుజంగహా
రవలయోగంగాంచయోఽధారయత్ । యస్యాహుశ్శశిమచ్ఛిరోహరఇతిస్తు
త్యంచనామామరాః పాయాత్సస్వయమంధకక్షయకరస్త్వాం సర్వదో
మాధవఇత్యాదిశబ్దశ్లేషస్థలేష్వర్థస్య ప్రతిపాదనే స్పృష్టాదిప్రయత్న
భేదేనశబ్దభేదస్యస్పష్టత్వాద్ద్విధైవకేచిన్మూర్ధ్నిత్యాదావివనశ్లిష్టత్వ
త్యాశంక్యాభ్యుపగమ్యసమాధత్తే- నన్వితి ॥ తథాపీతి-శబ్దభేదేసత్యపీ
త్యర్థః- జతుకాష్ఠన్యాయేనేతి-అయంభావః- భిన్నార్థప్రతిపాదకయో
శ్శబ్దయోః పాఠసమయేతనుతరజతుశిలాకావదన్యోన్య సంశ్లేషవశా
చ్ఛబ్దగతత్వంప్రతిపాద్యతఇతి- ప్రయత్నానీతు-స్పృష్టంప్రయతనంస్పర్శ

ప్రకృతత్వాదాక్షిప్తస్యాప్రకృతత్వాజ్ఞానుదయస్య నశ్లేషా
వకాశః। కింతుధ్వనిరేవ।అయంద్విధా।శబ్దశ్లేషోఽర్థశ్లేషశ్చేతి।నను
శబ్దశ్లేషస్థలే ప్రయత్నాదిభేదాత్ స్ఫుటఏవశబ్దభేద ఇతిచేత్స
త్యం భేదోఽస్తి। తథాపిజతుకాష్ఠన్యాయేన శబ్దయోరితరేతరశ్లి
ష్టత్వాచ్ఛబ్దగతత్వవ్యవహారః। అతఏవశబ్దశ్లేషేభంగసహిష్ణు
తా । అర్థశ్లేషేతు ప్రయత్నాదిభేదస్యశబ్దభేదకస్యాభావేనశ
బ్దైక్యనిశ్చయే సత్యేకనాళావలంబిఫలద్వయరీత్యాశ్లిష్టత్వమర్థ
యోరితి।శబ్దవిపరీత వృత్తియోగ్యత్వంభంగాసహిష్ణుత్వంచే
త్యాలంకారికరహస్యం। అతఃకేవలప్రస్తుతగతత్వేన కేవలాప్ర
స్తుతగతత్వేనచద్వైవిధ్యమస్యాలంకారస్య॥ క్రమేణయథా।
మహాపదోపస్థితయస్సదారామావియోగినః । అలంకారాశ్ర

నాం ఈషత్స్పృష్టమంతస్థానాం వివృతమూష్మణామిత్యాదినా-ప్ర
త్నాదీత్యాదిశబ్దేనప్రకరణాదయస్సంగృహ్యంతే - శబ్దవిపరీతవృత్తియో
గ్యత్వంశబ్దశ్లేషే-భంగాసహిష్ణుత్వమర్థశ్లేషఇతివివేకః- అతఇతి- యు
ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోశ్శ్లేషోఽనభ్యుపగతోఽతఇత్యర్థః॥ ప్రకృతశ్లేష
దాహరతి- మహాపదఇతి ॥ హేరామభవతఃఅహితాఃమహత్యఆపదో
షాం తేతథోక్తాః-అపగతాస్థితిర్యేషాం తేఅపస్థితయః- రామాభిఃస్త్రీభి
యోగఏషామ స్తీతితథోక్తాః-అలమత్యంతంకారాబంధనాలయఆశ్రయ
వాసస్థానంయేషాం తేతథోక్తాః-హితాస్తు సుమహాపదానాం మహా

తత్థానానాముపస్థితిఃప్రాప్తిర్యేషాం తేతథోక్తాః-సంతః ప్రశస్తామేఆరామాఉపవనాని తైరవియోగినః- అలంకారాణామాశ్రయాః - సర్వాభరణభూషితాఇత్యర్థః॥ ఇత్యాశయేనాహ- అహితపక్షఇతి మిత్రపక్షేత్వేకపదత్వమితిచ ॥ ౮౧ ॥ అప్రకృతశ్లేషముదాహరతి - అపవిక్రమేతి॥ అపగతఃవిక్రమోవిశేషగమనేసంకోచోయస్యతం - నవిద్యతేపవిక్రమస్యావప్రసారస్యసంకోచోయస్యతం- నాకమాకాశంస్వర్గంచోల్లాసయ

యారామభవంతిభవతోహితాః॥అహితపక్షే । మహోపదః ।
అపస్థితయః।సదా।రామావియోగినః। అలం।కారాశ్రయాః।
భవతః।అహితాః। మిత్రపక్షేత్వేకపదత్వం। అత్రరామచంద్రదానవపాత్రయోర్వర్ణ్యమానతయా హితానామహితానాంచప్రాకరణికత్వం ॥౮౧॥ అపవిక్రమసంకోచంగోసహస్రోల్లసత్తసుం । నాకోల్లాసినమత్యేతిరామోహర్యశ్వమోజసా।అత్రహర్యశ్వశబ్దవాచ్యయోర్దినకరపురందరయోరుపమానత్వేనాప్రాకరణికయోరేవ శ్లేషః ॥౮౨॥ అత్రవిశేషణవిశేష్యవ్యాపారమూలస్యశ్లేషస్యప్రస్తావేకేవలవిశేషణవ్యాపా

—* పరికరాలంకారః *—

రమూలఃపరికరాలంకారఏకదేశసామ్యాద్బుద్ధిస్థః। కేవలప్రస్తుతకేవలాప్రస్తుతవిషయస్య తస్యైవప్రస్తావాత్ప్రస్తుతాప్రస్తుతవిషయాఅప్రస్తుతప్రశంసాదయోలంకారాశ్చ బుద్ధిస్థాః। తేషుతావత్పరికరాలంకారంనిరూపయతి॥ విశేషణాలీసాకూతాయదాపరికరస్తదా॥యథా॥ ఐశంశైశవచేష్టయావిదళితంయేనాద్భుతంకార్ముకం యస్మిన్నర్జునదోస్సహస్రలవ

తీతితథోక్తం- హర్యశ్వంహరిద్వర్ణాశ్వంసూర్యం- హరినామకాశ్వమింద్రంచ- హరిర్వాచ్యవదాఖ్యాతోహరిత్కపిలవర్ణయోరితివిశ్వః॥ ౮౨ ॥ పరికరంలక్షయతి- విశేషణాలీతి॥ ఉదాహరతి - ఐశమితి ॥ ఇదంరావణంప్రతిమాల్యవద్వచనం - విదళితమిత్యనేనతవవరప్రదాతామహేశోపిశ్రీరామస్యాలక్ష్యభూతఇతి అర్జునదోస్సహస్రలవనఇత్యనేనత్వజ్జైత్రకార్తవీర్యస్యాప్యపహారీతి సఇత్యనేనయోనక్షత్రపథస్య ఇతివ్యక్త్యం తె

౭౩ ॥ అథాప్రస్తుతప్రశంసాంలక్షయతి - అప్రస్తుతేనేతి ॥ సారూప్యనిబంధనాముదాహరతి॥ భృంగపుంగవేతి॥ స్పష్టం॥ ౭౪॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-భానామితి ॥ రవౌ స్త్వైరస్స్వకీయైరంశుజాలైస్సహస్వైరం

నఃకుంతఃకుతారోభవత్ । యస్మిన్నైకశరానలేశలభతాంవా
లీసలేఖకపిః కింతస్మిన్నపిరాఘవేదశముఖత్వద్దోర్లతాసంభ్రి

—* అప్రస్తుతప్రశంసాలంకారః *—

మః ॥ ౭౩ ॥ అప్రస్తుతేనవాచ్యేనప్రస్తుతంగమ్యతేయది।అప్రస్తుతప్రశంసేయంకథితాపంచధాబుధైః॥ యత్రాప్రస్తుతస్యాప్రస్తుతత్వాదేవవర్ణనమనుచితంసత్ప్రస్తుతం గమయతితత్రాప్రస్తుతప్రశంసా । అప్రస్తుతాత్ప్రస్తుతాక్షేపశ్చ యత్కించిత్సంబంధాభావే నసంభవతీతిసబంధఃకోప్యంగీకార్యః। సత్రేధా । సారూప్యంసామాన్యవిశేషభావఃకార్యకారణభావశ్చేతి। తన్నిబంధనాచేయంపంచధాభిద్యతే। సామాన్యాద్విశేషాక్షేపః, విశేషాత్సామాన్యాక్షేపః, కార్యాత్కారణాక్షేపః,కారణాత్కార్యాక్షేప,ఇతి । ద్వితీయతృతీయయోరేకైకస్యద్వైవిధ్యాత్ ।క్రమేణయథా॥ భృంగపుంగవమరందనిర్ఝరీసద్మపద్మమపహాయసాంప్రతం । జాల్మశాల్మలిముపైషికింవృథాశోకమాకలయితుంకిమీహసే ॥ అత్రాప్రస్తుతేనభృంగబుధ్యుపదేశేనసర్వానర్వాచీనాన్పురుషాధమాన్విహాయసకలశుభగుణమణిసింధుస్సీతాబంధురేవ సుధియాంసేవ్యఇతిప్రస్తుతమవగమ్యతే॥౭౪॥యథా వా॥భానాంభానాంతరిక్షేవిలసతినచసంరాజతేరాజతేజోవహ్నోవహ్నయరోచీరజనిషుపిహితాశాంతరంశాంతరంహః । స్వైరంస్వైరంశుజాలైస్సహచరతిరవౌకాంతికేకాంతికేళిస్సంవాసంవాసిశక్తఃకిముతిమిరసఖద్యోతఖద్యోతకర్తుం॥అత్రరేరావణరా

మంధంయథా తథాచరతిసతి - అంతికేతదంశూపకంఠే కాంతికేళిః కాంతివిలాసః- కా నకాపీత్యర్థః- తిమిరసఖస్తమస్సహచరోద్యోప్రకాశో [illegible] ఖద్యోత ః త్వం

వాసంకర్తుంతదంతికే స్థైర్యమవలంబ్య స్థాతుంవాశక్తోసికిం॥ ౭౫॥ సామాన్యాద్విశేషాభివ్యక్తిముదాహరతి-రామేతి॥ హేరామ విక్రమేణ విధూతస్తిరస్కృతః కాశికశ్శకో యైస్తైతథోక్తాః*అథకాశికాః । గుగ్గులూలూకనకులమునిశకాఃపిహితుండికాఇతిరత్నమాలా- పవనవేగజిద్వాయువేగజే

మేసమరాంగణగతేసర్వతేజోభిభావినిసమక్షంతవావస్థానమేవదుష్కరం పౌరుషంతుదూరతోనిరస్తమితిప్రస్తుతమప్రస్తుతఖద్యోతవృత్తాంతకథనేనవ్యజ్యతే। సారూప్యాలంబనేనేదముదాహరణద్వయంప్రవృత్తం ॥ ౭౫ ॥ సామాన్యాద్విశేషధీర్యథా॥ రామవిక్రమవిధూతకాశికా కాశికాధ్వరవిరోధినోసురాః। పత్రిభిఃపవనవేగజిత్వరైర్జిత్వరైః కతినఖండితాస్త్వయా ॥ ఇహమహదిదమద్భుతంయదాశ్రమశిశునైవత్వయా కాశికమఖవిరోధినస్సుబాహుప్రముఖాస్సురవిరోధినః ఖండితాఇతిప్రస్తుతేకతినఖండితాఇతిసామాన్యముపన్యస్తం । తేనాప్రస్తుతాత్సామాన్యాత్ప్రస్తుతోవిశేషోవ్యజ్యతే॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యధీర్యథా ॥ శ్రీరామభద్రసతతమశేషాభీష్టదాయిని। దారిద్ర్యంవిదుషాంలేభే స్థైర్యంమధ్యముయోషితాం ॥ అత్రశ్రీరామభద్రౌదార్యేణసర్వేషామర్థినాం దారిద్ర్యంహతమతివక్తవ్యే విదుషామితివిశేషస్యాప్రస్తుతస్యోపాదానాత్ప్రస్తుతమేవసామాన్యంవ్యజ్యతే ॥ ౭౭ ॥ యథావా ॥ రామభద్రేణసంశ్లేషమిందిరేశేవామరావతీ। సమాసాద్యసదామోదమవిందతవసుంధరా ॥ అత్రయోగ్యంవస్తుయోగ్యేనవస్తునాయోగమేత్యశోభతఇతిసామాన్యేప్రస్తుతేవిశేషోభిహితః। తేనసామాన్యంవ్యజ్యతే॥ ౭౮॥ కార్యాత్కారణవ్యక్తిర్యథా॥ శ్రీరామవైరివిభువేశ్మవిలాసశైలకా

తీత్వరావేగోయేషాం తేతథోక్తాస్తైః ॥ ౭౬ ॥ విశేషాత్సామాన్యాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామభద్రఇతి ॥ దారిద్ర్యంమౌస్థ్యత్వం ॥ ౭౭ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-రామభద్రేణేతి॥ ఆమోదంసంతోషం॥ ౭౮ ॥ కార్యాత్కారణాభివ్యక్తిముదాహరతి- శ్రీరామేతి ॥ అసకృదుల్లలత్తడ

చ్ఛలతః॥ ౭౯॥ కారణాత్కార్యాభివ్యక్తిముదాహరతి - ఔదార్యమితి॥ తతశ్చేతి- లజ్జితత్వరూపస్య కామధేనుకల్పద్రుమనిష్ఠస్యేతిభావః॥౮౦॥

సారగర్తసరకాసరసారసంఘే। క్రోశోత్కటానసకృదుల్లలతో విమార్గసంచారిణో రుణహయాన రుణో రుణద్ధి ॥ అత్ర శ్రీరామభద్రభయేన స్వగృహాన్విహాయ శత్రవః కుత్రాపి చిరాయలీనా ఇతి కారణే ప్రస్తుతే తత్కార్యముపవర్ణ్యమానః ప్రస్తుతమేవ ప్రస్తుతస్య కారణంవ్యంజయతి ॥ ౭౯॥

కారణాత్కార్యధీర్యథా ॥ ఔదార్యంరామభద్రస్యపిస్పష్టంవిస్పష్టపత్రయె! కథంవిస్మయసేదృష్ట్వా కామధేనుసురద్రుమౌ॥ అహోకథమేతత్కామధేను కల్పద్రుమాణామర్థిజనేషు దానవైముఖ్యమితి విస్మయమానంప్రతి కస్య చిదిదంవచనం। తతశ్చాప్రస్తుతేనౌదార్యవిస్పష్టతారూపేణకారణేనవాచ్యేనప్రస్తుతస్యలజ్జితత్వరూపస్యకార్యస్యప్రతీతిః॥౮౦॥

—* పర్యాయోక్త్యలంకారః *—

అథాన్యేనాన్యగమనసామ్యేనబుద్ధిస్థతయా పర్యాయోక్త్యలంకారంలక్షయతి ॥ ప్రస్తుతేనోచ్యమానేనకార్యేణప్రస్తుతంయది। కారణంగమ్యతేతత్రస్యాత్పర్యాయోక్త్యలంకృతిః॥ప్రస్తుతేనేతివిశేషణేనాప్రస్తుతప్రశంసావ్యవచ్ఛేదః॥ కార్యోక్త్యాకారణమపిపర్యాయేణోక్తమివభవతీతిపర్యాయోక్తిపదప్రవృత్తిః। కార్యాభిధానభంగీనైపుణ్యేన కారణస్యోక్తప్రాయత్వమేవేతినవ్యంగ్యత్వం। ననుతర్హిసాక్షాత్కారణమేవకింనోచ్యతఇతిచేత్ కార్యాభిధానముఖేనతస్యప్రత్యాయనేయావతీచమత్కృతిస్తావత్యాస్తదాఽభావాత్ । యథా॥ఖడ్గస్యతేయుధివిరోధినరాధిపేషు కాప్రక్రియారఘుపతేయదమీసమేతాః। దుష్ప్రాపదివ్యరమణీరమణీయహైమవద్రాజశైలశిఖరేషుచిరంచరంతి॥ అత్రశత్రునరాధిపా

ర్యాయోక్తింలక్షయతి- ప్రస్తుతేనేతి॥ ఉదాహరతి - ఖడ్గస్యేతి॥స తాః ఖడ్గేనసమ్మిలితాస్సంతః-దుష్ప్రాపాణాందివ్యరమణీనాంరమణీ

హైమాస్సువర్ణచ్ఛాయాశ్చమేవత్కౌజాస్తఏవశైలశిఖరాణితేషు- అత్ర శైలశబ్దస్యసువర్ణశైలపరత్వం॥ ౮౧॥ పర్యాయంలక్షయతి క్రమాదితి॥ ఉదాహరతి- తద్ధాటీతి॥ ఇదంసత్యభామాంప్రతిశ్రీకృష్ణవచనం - ధాటీ జైత్రయాత్రా-హేసుతను- తదన్వితివాపాఠః-తస్యనరకస్య-దయాబ్ధిం- వరుణస్యాబ్ధినివాసావశ్యంభావాదితిభావః॥ ౮౨॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥ సంయతియుద్ధే- గర్వితస్య-హుంకుర్వత ఇత్యర్థః- కాష్ఠంకా

నాందుష్ప్రాపదివ్యకామినీకుచకాంచనాద్రికూటకేళీరూపకార్యస్యప్రస్తుతస్యైవోపవర్ణనాముఖేన తత్కారణభూతం యుధిరామఖడ్గేనఖండనంప్రస్తుతమేవప్రత్యాయ్యతే॥ ౮౧ ॥

పర్యాయాలంకారః

పర్యాయత్వసామ్యాత్పర్యాయంలక్షయతి ॥ క్రమాదేకమనేకస్మిన్ననేకమపియత్రవా। ఏకస్మిన్వర్తతేతత్రపర్యాయాలంకృతింవిదుః॥ క్రమవిశేషణంయుగపదనేకత్రైకస్యావస్థానరూపవిశేషాలంకారవ్యవచ్ఛేదార్థం। వినిమయాభావాన్నపరివృత్తితా ॥ అత్రాద్యస్యోదాహరణమద్వైయోగేవరుణభంగనిరూపకంపద్యం ॥ తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూళీపాళీభిరబ్ధౌ సపదిచులుకితేతస్ప్రితాపానలేన। సైన్యాంభోధౌచదగ్ధేత్వయమయతిభయాచ్ఛాఛిమానాంబురాశౌ ప్రావిక్షత్తద్దయాబ్ధిం సుతను విగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥ అత్రైకస్యైవవరుణస్యక్రమాదనేకాబ్ధిషువృత్తిఃకథితా॥౮౨॥ కాష్ఠంకపాలంకటుకందమూలంకరేరిషోస్సంయతిగర్వితస్య। తిష్ఠంతిపశ్చాచ్ఛరణంగతస్యరాజ్ఞాంప్రభుంకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥ అత్రానేకేషామేకత్రక్రమా

ష్ఠోత్కరం- కాష్ఠవిక్రయజీవనంభవతీతిభావః-కపాలం-తతస్తథాజీవితుమప్యశక్తైర్భిక్షాచరణంస్యాదితిభావః - కందమూలం-తతస్తత్రాప్యసామర్థ్యాదరణ్యనివాసస్సంభవతీతిభావః- దైవాదాత్రిమంశరణంగతస్య తస్యైవకరేకచ్ఛపశంఖపద్మానిధయః-కుబేరతుల్యతాభవతీతిభావః ॥౮౩॥ పరివృత్తింలక్షయతి - పరివృత్తిరితి॥పరివృత్తిరితిలక్ష్యనామనిర్దేశః-శిష్టంల

ఘణం॥ యథాక్రమముదాహరతి-కిరీ టేతి॥ఉత్సృజ్యదత్వా- అతా ధికవ
స్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః॥ ౮౪॥ ప్రణామేతి॥పాజ్యం ప్రభూతం॥
వితీర్యేతి- స్పష్టం॥ ౮౬॥ విశేషాలంకారంలక్షయతి-ఏక స్యేతి॥ ఆధారమ
నాతస్యాధారస్యాధేయంయత్రవర్ణ్యతే॥తీ నప్యేకతో దాహరతి- భేరి

పరివృత్త్యలంకారః

ద్వృత్తిః॥ ౮౩॥అత్ర వ్యావర్త్యయోఃపరివృత్తివిశేషయోఃపరి
వృత్తింతావల్లక్షయతి॥పరివృత్తిర్వినిమయోధికాల్పసమజస్త్రి
ధా ॥ వినిమయోనామవస్తుదానపూర్వకోవస్త్వంతరస్వీకా
రః।సత్రిధా।అధికవస్తుదానేనాల్పవస్తుస్వీకారః,అల్పవస్తుదా
నేనాధికవస్తుస్వీకారః,సమేనసమస్వీకారశ్చ॥క్రమేణయథా॥
కిరీటశస్త్రాంబరదివ్యభూజ్యాన్యుత్సృజ్యతేరిర్జగృహేస్మరామ
శాఖ్యోత్కరంమూర్ధ్నికరేకపాలంకటౌకుచేలంకబళేచకండం॥
౮౪ ॥ ప్రణామాంజలిమాత్రంతేప్రతిపాద్యవిభీషణః । లం
కారాజ్యంస్వయంప్రాజ్యంత్వత్తోజగ్రాహరాఘవ ॥౮౫॥
వితీర్యహృదయంస్వీయంసీతాయైరఘునందనః । తదీయం
హృదయంలేభేకుసుమాయుధసాక్షికం ॥౮౬॥ విశేషమాహ॥

విశేషాలంకారః

ఏకస్యయుగపద్వృత్తిర్యత్రానేకేషువర్ణ్యతే। వినాధారంత
దాధేయంఘటనాదుర్ఘటస్యచ॥ విశేషాలంకృతేర్భేదాస్తత్ర
త్రేధాజగుర్బుధాః॥ త్రయోయథా ॥ భేరీభూరివిరావడం
బరభరోద్ధాటీసమాటీకనే శత్రూణాం హృదయాంతరాణి
యుగపచ్ఛాశాదశవ్యావశే। త్యక్త్వాతాన్పరిధావతోగుణయ
శోరత్నానిసంతస్థిరేరామత్వాంశరణాగతైస్త్వధిగతాశ్చిం
తాశ్మసంతానకాః ॥ ౮౭ ॥ అథక్రమయాగపద్యప్రస్తావ

తి॥ ధాటీసమాటీకనేజైత్రయాతో ద్యమే - అత్రపూర్వార్ధమాద్యస్యో
దాహరణం - తృతీయపాదోద్వితీయస్య- తురీయపాదస్తృతీయస్యో
ద్యం॥ ౮౭॥పరిసంఖ్యాంలక్షయతి- వస్తుష్వితి॥ఏకస్యానేకత్రయుగపత్
స్తావన్యతోనివృత్త్యస్వర్థమేకత్రైవనియమనంపరిసంఖ్యేతి-ఏతేన- విధిరపి

తమ ప్రాప్తేః నియమః పాక్షికే సతి । తత్ర చాన్యత్ర చ ప్రాప్తే పరిసంఖ్యేతి కథ్యత ఇతి మీమాంసకోక్త నియమపరిసంఖ్యయోర్భేదో నాలంకారికైరంగీకృత ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ క్రమేణోదాహరతి-సితా ఇతి॥ హితా నార్థాంక్షి లార్థా

——⊛ పరిసంఖ్యాలంకారః ⊛——

ప్రాప్తాన్పరిసంఖ్యాదీన్లక్షయతి॥ వస్తుష్వేకమనేకేషు ప్రాప్తం యత్ర నియమ్యతే । ఏకత్రైవ భవేత్తత్ర పరిసంఖ్యా చతుర్విధా॥ ఇయం ప్రశ్నపూర్వికాఽప్రశ్నపూర్వికా చేతి ద్వివిధా పునః ప్రత్యేకం వర్జనీయార్థస్య శాబ్దత్వార్థత్వాభ్యాం ద్వివిధేతి సంభూయ చతుర్విధా॥ పరిసంపూర్వస్య ఖ్యాధాతోర్వర్జనమర్థః॥ యథా॥ సితాశ్శీతాః పూతాః కథయ భువి కే రాఘవగుణా న గంగాయాః పూరా న చ శశికరా నామృతఝరాః॥ హితా న త్వేతైత్తిలిమపి చకః కోసలపతేర్భుజాదండశ్చండీపతికఠినకోదండదళనః॥ ఇదం ప్రశ్నపూర్వికయోశ్శబ్దార్థవర్జనీయయోః పరిసంఖ్యయోరుదాహరణం ॥ ఇహ ద్వితీయార్ధే రామభుజ ప్రవాప్తినామభిమతార్థాన్వితరతి సప్తవక్షితించ ధత్త ఇత్యుత్తరర్థాన్న చింతామణిసంతానకాదయో వితరంతి తథా భుజంగపుంగవదిఙ్మాతంగాదయశ్చ న మహీం వహంతీతి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయానామార్థికత్వం వేద్యం॥౮౮॥ స్మితజ్యోత్స్నాపూరశ్శిశిరమధురస్తే రఘుపతే న గో స్తన్యం గో స్తన్యపి చ న సితా నాపి చ సుధా। ప్రతాపస్యస్ఫూర్తిశ్శిశిరధవళాకీర్తిరపి తే మహీం లోకాలోకాచలవలయితాముజ్జ్వలయతః॥ అత్రాపి ద్వితీయార్ధే రామప్రతాపకీర్త్యోరేవ పృథివీప్రకాశకత్వోక్తేరర్థాన్న సూర్యాచంద్రమసావితి గమ్యమానత్వాద్వర్జనీయార్థయోరార్థికత్వం। ఇదమితరయోరుదాహరణం॥౮౯॥ శ్లేషాలంకారసంశ్లిష్టా పరిసంఖ్యా విశేషతః । చమత్కారోత్పత్తి

అత్ర పూర్వార్ధమాద్యాయాముత్తరార్ధం ద్వితీయాయాశ్చోదాహరణం ౮౮ ॥ స్మితేతి॥ గోస్తనీ మృద్వీకా॥ అత్ర పూర్వార్ధం తృతీయాయాముత్తరార్ధం తురీయాయా శ్లేత్వాహ- ఇదమితరయోరితి॥౮౯॥ శ్లేషాంతరమా

హ-శ్లేషాలంకారేతి॥ ఉదాహరతి - దానేతి ॥ రామేక్షితింరక్షతిసతిదా నాంబుపాశమః దానోదకాపరమః రిపుద్విపకరే నప్రజాసు - రిపుద్విపా నాంనిర్మదతా ప్రజానాంవితరణశీలతాచజాతేతిభావః - నప్రజాస్వితి పదద్వయముత్తరత్రవాక్యేష్వయోజ్యం- అనీతిస్సస్యేషు - సస్యానామీ తిరాహిత్యంప్రజానాంనీతియుక్తతాచాభూదితిభావః- ఈతయస్తు- అతి వృష్టిరనావృష్టిశ్శలభామూషకాశ్శుకాః । అత్యాసన్నాశ్చరాజానష్షడే తాఈతయస్స్మృతాఇతి- నీచోపస్థితిర్నిమ్నప్రదేశాభిముఖ్యం నీచానువ ర్తనంచ- పంకయోగః కర్దమసంబంధః కిల్బిషావాప్తిశ్చ-జడతా శైత్యం మాంద్యంచ - భంగాస్తరంగాఃపరాభవాశ్చ - భ్రిమాః జలనిర్గమా భ్రాంతయశ్చ-సింధుషునదీషు- విపల్లవస్థితిఃపల్లవరహితస్థితిఃఆపల్లేశస్థి

దృశ్యాంకవయః కేపిలోలుపాః॥ యథా॥ దానాంబుపాశమో
రిపుద్విపకరేనస్స్యేష్వనీతిః పరంనీచోపస్థితిపంకయోగజడతా
భంగభ్రిమాస్సింధుషు । స్థాణుష్వేవవిపల్లవస్థితిరభూద్వా
యావిమార్గభ్రిమోనైతత్కించిదపిప్రజాసుదదృశేరామే

—* సముచ్చయాలంకారః *—

క్షితింరక్షతి॥ ౯౦॥ సముచ్చయం లక్షయతి॥ క్రియాణాంవా
గుణానాంవాయుగపద్యాదిమేళనం। ఏకత్రవర్ణ్యతేతత్రద్వివి
ధస్స్యాత్సముచ్చయః॥ యథా ॥ వధూవహనభూనభశ్చతుర
తూర్ణవక్రక్రమైస్తురంగతికురంగతిభ్రమతిరిపుర్విహంగత్యపి॥

శ్చ-విమార్గభ్రిమః ఆకాశసంచారఃదురధ్వగామిత్వంచ- ఏతత్పూర్వో క్తదానాంబుపాశమాదికం- నప్రజాస్వితి వర్జనీయార్థస్యశాబ్దత్వాదయ మప్రశ్నపూర్వికాశాబ్దవర్జనీయాపరిసంఖ్యా॥ ౯౦॥ సముచ్చయంలక్షయ తి- క్రియాణామితి ॥ క్రియాణాందర్శనాదీనాంవాగుణానాంనైర్మల్య దీనాంవా॥ క్రియాసముచ్చయముదాహరతి-వధూవహనేతి॥ హేరఘు రాఘవ-త్వయిత్వంగతిచలతిసతి- ధ్రుతః కాందిశీకోరిపుః-వధూవహన మేణతురంగతితురంగఇవాచరతి- స్కంధేవధూంసముపవేశ్యాతి రయే యాతీత్యర్థః- ద్వంద్వాంతస్థితస్యక్రమశబ్దస్యప్రత్యేకంసంబంధః- భ క్రమేణభూసంచారేణకురంగతి- అతిరయేణధావతీత్యర్థః-నభఃక్రమే

విహంగతి- వెగేనోత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య యాతీత్యర్థః- అపికించ-చతురసపూర్ణవ క్రమేణభుజంగతి-వనేభృంగతిన్య్రుఢౌద్వృత్తుంకుంజాత్కుంజంచాశ్రయతీత్యర్థః - తమసిస్ఫులింగతి తేజస్విత్వాత్ ప్రస్ఫుటంస్ఫురతీత్యర్థః ॥ ౯౧॥గుణసముచ్చయముదాహరతి - రామస్యేతి ॥ చక్షుషః కోణేక్షణేఅపాంగవీక్షణే- అణిమాకార్శ్యం॥౯౨॥వయంత్వితి॥ ద్రవ్యాణాంజాతీనాం చసమవాయయోస్సముదాయయోః-సమవాయశ్చయోగఇత్యమరః- తద్భేదతాంసముచ్చయభేదతాం॥తతోఽపిప్రాప్తిందర్శయతి- క్రియేతి॥ చమ

భుజంగతి తరంగతి ప్రాసగలౌవనేభృంగతి స్ఫులింగతితమస్య పిత్వయిరణేరఘోత్వంగతి॥ అత్రక్రియాణాంసముచ్చయః ॥ ౯౧ ॥ గుణసముచ్చయోయథా॥ రామస్యచక్షుషఃకోణేక్షుణేశోణిరుషాద్విషాం। పాండిమాజడిమాచాంగేజజ్ఞేచలినిమాణిమా ।౯౨॥ ఏవంక్రియాగుణమేళనవశాత్సముచ్చయాలంకారస్యవిధాద్వయమేవోచుఃపాంచః । వయంతుద్రవ్యజాతిసమవాయయోరపితద్భేదతాంబ్రూమః । క్రియాగుణసముచ్చయోరివానయోరపిచమత్కారకారితాయాః ప్రాప్తిస్త్రాలంకారసామాన్యలక్షణస్యదురపలాపత్వాత్ । తత్రద్రవ్యసముచ్చయోయథా ॥ కాష్ఠంకపాలశకలంకబళంతృణానాంవైరీకరేకలయతేత్వయిరామరుష్టే। తుష్టేతుకల్పతరుకాండసుధాంకభాండచింతాశ్మనీలవరకచ్ఛపశంఖపద్మాః ॥ అత్రపూర్వోత్తరార్థగదితయోః కాష్ఠాదికల్పతరుకాండాది

చమత్కారకారితాయాశ్చమత్కారకరణాత్ - ప్రాప్తుక్తస్యగుణతరంగోక్తస్యఅలంకారసామాన్యలక్షణస్య సంయోగసంబంధేనసరసోపస్కారకత్వరూపస్యదురపలాపత్వాదనపహ్నవనీయత్వాత్ ॥ ద్రవ్యసముచ్చయముదాహరతి- కాష్ఠమితి॥త్వయితుష్టేతు-కల్పతరుకాండంకల్పవృక్షస్కంధం- సుధాంకభాండమమృతకలశం- చింతాశ్మానంచింతామణిం-నీలాదీనిధీంశ్చయుగపత్ కరేధత్తే - త్వత్ప్రసాదపాత్రంతుదేవరాజోరాజరాజోవాభవతీతిభావః- కాండంనాళేతరుస్కంధేబాణేవసరనీరయోః। షణ్ణిధేరహాసిస్తంభణిషివిశేషః - అత్రైవక్రియాసమ్యోదాహరణప్రయమిత్యాశమో

నాహ- అత్రేత్యాదినా॥ వైరిభేదానంగీకారేఽనుపపత్తిందర్శయతి-తద
భేదఇతి॥ విరోధశ్చేత్యత్రపర్యాయాలంకారతాసముచ్చాయకశ్చకారః.
తర్హి-కోపదశాయాంకాష్ఠాదిద్రవ్యరాశింతోషదశాయాంకల్పతరుకాం
డాదిద్రవ్యరాశించైకఏవకాలభేదాత్కలయతీతివక్తవ్యమిత్యాశంక్యత
త్ప్రాప్యనిష్టంప్రతిపాదయతి-తత్ప్రాపకయోరిత్యాదినా॥ ౯౩ ॥ అథజా
తిసముచ్చయంనిర్వోఢుమాహ-పరాపరేతి॥పరంసత్తా-అపరంద్రవ్యత్వా
ది*ద్రవ్యాదిత్రికవృత్తిస్తుసత్తాపరతయోచ్యతే। పరభిన్నాతుయాజాతి
స్సైవాపరతయోచ్యతఇత్యుక్తత్వాత్ - తద్రూపేణభావేనధర్మేణశూ
న్యానాంవిరుద్ధసామాన్యానాంఘటత్వపటత్వ మనుష్యత్వతిర్యక్త్వాదివిరు

ద్రవ్యరాశిసముచ్చయయోర్వైరిభేదేనైకైకస్మిన్కాలేయు
గపత్సంభవాద్ద్వివారముదాహరణం బోద్ధవ్యం । తదభేదే
యుగపదేకకరేవిరుద్ధద్రవ్యరాశిద్వయస్యమేళనా సంభవా
ద్ద్రవ్యవిరోధశ్చ। తత్ప్రాపకయోరోషతోషయోర్యుగపదుద
యవిరోధాద్రాశిద్వయస్యాపిక్రమమేళన వివక్షాయాంతుప
ర్యాయాలంకారతాస్యాత్॥౯౩॥ పరాపరభావశూన్యానాం
విరుద్ధసామాన్యానాంయద్యప్యేకత్రసమవాయో నసంపనీప
ద్యతేతథాపికవేరుక్తిచాతుర్యాత్తత్సమవాయస్సంభవత్యేవ॥
యథా॥శుచిత్వనరసింహత్వరాజహంసత్వభోగితాః॥భూధర
త్వాదయశ్చాన్యాజాతయోరాఘవేబభుః॥ఏవంద్రవ్యగుణక్రి
యాసామాన్యానాంప్రత్యేకంమిథశ్చమేళనే ఏకాదశభేదా

ద్ధజాతీనాం॥ కథంతర్హిజాతిసముచ్చయస్సంభవతీత్యత ఆహ- తథాపీతి॥
ఉదాహరతి-శుచిత్వేతి॥శుచిత్వంవహ్నిత్వంశుద్ధత్వంచ - నరసింహత్వం
నృకేసరిత్వంపురుషశ్రేష్ఠత్వంచ - రాజహంసత్వంహంసశ్రేష్ఠత్వంరా
జోత్తమత్వంచ-భోగితాసర్పత్వంసంతతభోగవిశిష్టత్వంచ-భూధరత్వం
పర్వతత్వంభూపతిత్వంచ- చతురాననత్వసర్వజ్ఞత్వాదయఆదిశబ్దార్థః-
అన్యేసప్తభేదాస్సంభవంతీత్యాహ-ఏవమితి॥అత్రేత్థంగణనా-ద్రవ్యసము
చ్చయః- గుణసముచ్చయః- క్రియాసముచ్చయః- జాతిసముచ్చయః-
ద్రవ్యగుణసముచ్చయః- ద్రవ్యక్రియాసముచ్చయః- ద్రవ్యజాతి సము

చ్చయః- గుణక్రియాసముచ్చయః-గుణజాతిసముచ్చయః- క్రియాజాతిసముచ్చయః - ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిసముచ్చయశ్చేతి॥౯౪॥తత్కరం లక్షయతి- ఖలేకపోతన్యాయమేనేతి॥పురాకిలకుత్రచిత్ఖలేకేనచిజ్జంతువిహింసకేనవిస్తారితేజాలేచిత్రగ్రీవనామాకశ్చిత్కపోతరాజస్సపరివారో ధాన్యకణలోభాదాగత్యనిపతితఃపరస్పరంమంత్రయిత్వాసంభూయజాలేనసహోడ్డీయతదదృశ్యతాంగత్వా కుత్రచిద్ధిరణ్యకనామ్నోమూషక రాజాత్పాశచ్ఛేదమవాప్యపరివారేణసాకంయథేచ్ఛమగచ్ఛదితికథాం మనసినిధాయోక్తం ఖలేకపోతన్యాయేనేతి॥ఉదాహరతి-ముగ్ధాఇతి ॥ ముగ్ధా

స్సంభవంతిసముచ్చయాలంకారస్య। విస్తరభయాన్నోదాహ్రియంతే॥౯౪॥తత్కరంలక్షయతి॥ఖలేకపోతన్యాయేనమిళి

—* తత్కరాలంకారః *—

తైర్బహుకారణైః॥స్వతంత్రైః క్రియతేకార్యంయత్రైకంతత్రతత్కరః॥ యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహాభాభావాశ్చ మంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః। కందర్పవైభవపుషా వపుషోపి శోభారామస్యమానసముదంసముదంచయంతి॥ అత్రఖలేకపోతన్యాయేనమిళితైరితివిశేషణాత్సమాధేర్వ్యవచ్ఛేదః। తత్రకారణమేళనస్యకాకతాళీయన్యాయసిద్ధత్వాత్॥౯౫॥ సమాధింలక్షయతి॥ కాకతాళనయాయా

—* సమాధ్యలంకారః *—

తద్ధేతోరన్యేనహేతునా। ప్రక్రాంతకార్యసౌకర్యేసమాధిస్స్యాదలంకృతిః ॥ కాకతాళనయేతివిశేషణాత్తత్కరా

మధురాః-హావభావాశ్శృంగారచేష్టావిశేషాః-తత్స్వరూపంరసతరంగేకవిరేవవివరీవరిష్యతి - మంజిమ్నామార్దవస్యధూరతిశయోమంజిమధురా- ఋష్వారిత్యాదినాసమాసాంతోచ్ప్రత్యయః- తయామధురాస్స్వాదుస్వభావాః-యథాపాశచ్ఛేదంప్రతిసర్వేషాంకపోతానాముద్యమస్తథామధురవచనాదీనాంతన్మానసోల్లాసోదంచనేపీతిబోధ్యం॥౯౫॥ సమాధ్యలంకారంలక్షయతి- కాకతాళేతి॥ కేనచిదారబ్ధస్యకార్యస్యకాకతాళీయన్యాయాత్కారణాంతరేణసమాధానాత్సమాధిః- కాకతాళీయంనామ

తర్కితోపనతం మిశ్రీకరణం - ఏవంచానుషంగికకారణాంతరస్య సమాధే స్సమప్రధానసర్వకారణాత్తత్కరాద్భేద ఇతి ద్రష్టవ్యం॥ ఉదాహరతి అంధానితి॥ హేరఘురామ భయేనాంధాన్ దిగ్భ్రాంతాన్-విద్రవతః పలాయమానాన్॥ ౯౬॥ వికల్పం లక్షయతి-తుల్యప్రమాణేతి॥ వ్యాచష్టే - తు

ద్భేదః॥యథా॥అంధాన్భయేన రఘురామచమూసముద్ధధూళీ
భరేంధయతివిద్రవతో ద్విషస్తే । నక్తంతనం తిమిరమాపతి
తం పునస్తానంధీచకారహతమేవవిధిర్నిహంతి ॥౯౬॥ వికల్పం

వికల్పాలంకారః

జల్పతి॥తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యే ద్వ్యగపత్ప్రాప్తయోః క్వచిత్।
విరోధశ్చేత్సదృశయోర్వికల్ప స్తత్ర జల్ప్యతే॥ తుల్యం హి విరుద్ధద్వయం యుగపదుపస్థితం వికల్పార్హం తేన యత్ర తుల్యప్రమాణవైశిష్ట్యే త్సమబలయోర్ద్వయోరేకత్ర యుగపత్ప్రాప్తౌ విరోధస్స్ఫురతి తత్ర వికల్పాలంకారః ॥యథా॥ దివివాభువివాస్థలేజలేవా భుజదండైరథవా ప్రచండకాండైః । తవరామ యథాస్తియాత్ర శిక్షావధతైర్విమృథం తథావిధాస్యే॥ ఇదం రావణవచనం ॥౯౭॥ అథయథాసంఖ్యమాఖ్యాతి ॥ సం

యథాసంఖ్యాలంకారః

బంధః ప్రథమోక్తానాంచరమోక్తైః క్రమాద్యది । కథయంతి యథాసంఖ్యాలంకారం సభవేద్ద్విధా ॥ శాబ్దశ్చార్థశ్చేతి ద్వివిధో యథాసంఖ్యాలంకారః। తత్ర సమస్తానామసమస్తానాం వా శాబ్దతా। సమస్తానాం మిథస్సంబంధే ఽర్థతా। సమస్తయోర్మిథస్సంబంధే శబ్దతః ప్రతిపన్నేపి తదంతర్వర్తిపదానాం క్రమసంబంధస్యార్థోపలభ్యత్వాత్ ॥యథా॥ రవికవిపవీన్వ్రజిగ్యే రామో ద్యుతినీతిభూభృదుద్ధృతిభిః । తస్యచ నేత్రం వక్త్రం

ల్యం హీతి॥ ఉదాహరతి-దివీతి॥మృథం యుద్ధం॥౯౭॥యథాసంఖ్యం లక్షయతి- సంబంధ ఇతి॥ ఉదాహరతి-రవీతి॥ద్యుతినీతిభ్యాం భూభృతాం రాజ్ఞాముద్ధృత్యా నిరాకరణేనచ-అన్యత్ర పర్వతోద్ధరణేనచ-నేత్రం కర్తృ-కమలం కర్మ-చకారాద్వ్రజిగ్యే ఇత్యనువర్తతే- ఏవముత్తరత్రాపి యోజ్యం॥అ

తేతి-పూర్వార్ధమార్ధస్యోత్తరార్ధంశాబ్దస్యచోదాహరణం॥ ౯౮॥ కార
ణమాలాంలక్షయతి- పూర్వపూర్వమితి॥తద్వైపరీత్యఇతి - ఉత్తరోత్తర
స్య పూర్వపూర్వహేతుతాయామిత్యర్థః - పోషకత్వేప్యేవమేవేతిచత
ప్రః॥ఆద్యాముదాహరతి - లంకేతి॥అజనయన్నుత్పాదయామాసుః-రావ
ణైశ్వర్యస్యతచ్చింతాహేతుత్వాదితిభావః- తేనిశ్వాసవాతాః ॥ ౯౯ ॥

గాత్రంకమలంకళానిధింకామం ॥ అత్రార్థశాబ్దయోరుదా
హరణద్వయంపూర్వోత్తరార్ధయోర్వేద్యం ॥౯౮॥ అథక్ర
మాలంబనేన శృంఖలాన్యాయమూలానాకారణ మాలాదీన

కారణమాలాలంకారః

లంకారాన్లక్షయతి॥ పూర్వపూర్వంయత్రభజేదుత్తరోత్త
రహేతుతాం। తత్రకారణమాలాఖ్యమలంకారంప్రచక్షతే॥
కేచిత్తద్వైపరీత్యేపిపోషకత్వేపితంపరే॥ ఉత్పత్తౌపోషణేవా
కారణత్వస్యానపాయాదితి తేషామభిప్రాయః। తేనాస్యచ
త్వారోభేదాః। తత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ లంకాదృ
ప్యద్ద్విపవరఘటాకర్ణతాళావిలోలాఃస్వర్గస్త్రీణాం భృశమ
జనయన్దీర్ఘనిశ్వాసవాతాన్। ఇంధాంచక్రూరఘుకులపతే
స్త్వత్ప్రతాపానలంతే తేనప్లుష్టందశముఖభుజాకంధరాశ్రేణ్య

మాలాదీపకాలంకారః

రణ్యం ॥ ౯౯ ॥ పూర్వపూర్వకృతోత్కర్షంభజేచ్చేదుత్త
రోత్తరం। తత్రమాలాదీపకాఖ్యమలంకారంబుధాజగుః ॥
యథా ॥ భూతింయౌవనమాతనోజ్జనకజాలావణ్యశృంగార
యోస్తాభ్యాంకాచనచాతురీవచనదృగ్భంగీభిరంగీకృతా। కంద
ర్పోపివవృధేచతాభిరమునోబాణైర్బుభూషేధను స్తేనాప్యస్య
విదార్యధైర్యకవచంరామస్యభిన్నంమనః॥౧౦౦॥ పూర్వస్మా

మాలాదీపకంలక్షయతి-పూర్వపూర్వేతి॥ ఉదాహరతి- భూతిమితి॥యౌ
వనం కర్తృ - జనకజాయా లావణ్యశృంగారయోః కాంతివిశేషనేపథ్య
యోః- తాభ్యాంలావణ్యశృంగారాభ్యాం- బుభూషేభూషితం॥ ౧౦౦॥
సారాలంకారంలక్షయతి- పూర్వస్మాదితి ॥ ఉత్తరోత్తరంవస్తుసారంశ్రే

ష్టంసత్ - యత్ర వావర్ణ్యేతచేత్॥ ఉదాహరతి- బ్రహ్మాండేతి॥స్పష్టం॥
౧౦౧ ॥ ఏకావళింలక్షయతి- విశేషణమితి॥ ఉదాహరతి- రామబాహు
తి॥ తచ్ఛార్యం॥౧౦౨॥కావ్యలింగాలంకారంలక్షయతి-హేతోరితి॥ వ్యా

సారాలంకారః

దపిపూర్వస్మాత్సారంచేదుత్తరోత్తరం । యత్రవర్ణ్యేతత
త్రాహుర్బుధాస్సారమలంకృతిం ॥యథా ॥బ్రహ్మాండసారో
భువనానిసప్తభూమండలీ తేషుచసారభూతా।తత్సారభూతా
నిపురాణి తేషుసారంపురంరాఘవబాహుగుప్తం॥ ౧౦౧॥ వి

ఏకావళ్యలంకారః

శేషణంపూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరముచ్యతే। ఏకావళిమలం
కారమూచిరేతత్రపండితాః॥ యథా ॥ రామబాహుశ్శౌర్య
ధుర్యస్తస్మిన్త్యానిత్యమన్వితమ్। నీతిర్విత్తేనసంపన్నా విత్తం
సత్పాత్రసాత్కృతం॥ ౧౦౨॥అథతర్కన్యాయమూలానాం

కావ్యలింగాలంకారః,

వ్యలింగాదీనలంకారాన్లక్షయతి ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే
కావ్యలింగంద్విధాహితత్ ॥ యత్రహేతుర్వాక్యార్థోవాప
దార్థోవాభవన్నుక్తార్థసమర్థకస్స్యాత్తత్ర కావ్యలింగం। త
చ్చోక్తరీత్యాద్విధా।పదగతత్వేపివిశేషణత్వేనైవహేతుత్వం
కార్యం । యత్రపునస్తృతీయాదినా హేతుత్వధీర్నతత్రా
సావలంకారః।కింతుహేతుమాత్రం చమత్కారాభావాత్ ।
నచాస్యానుమానాదభేదశంకా।జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావాభావాత్।
వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోరనుపసంహారాచ్చ । సమర్థ్యసమ
ర్థకభావోహిప్రకృతేభిప్రేతః। నచార్థాంతరన్యాసాభేదశం
కా।ప్రకృతిసమర్థ్యసమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాసద్భా
వస్యప్రయోజకత్వస్వీకారాత్ । అర్థాంతరన్యాసేతుసమ

రోతి-యత్రేతి॥జ్ఞాప్యజ్ఞాపకేతి-అత్రేతిశేషః - వ్యాప్తిపక్షధర్మతయో
రితి- అనుపసంహారాదవలంబనాత్ - తత్రేతిశేషః-ఉత్థాపితాకాంక్ష
తి- ఉ

మూఢా ఇతి॥ ద్విషః ఖరదూషణాదయః॥౧౦౩॥ వాక్యార్థహేతుకముదా
హరతి-లంకేశేతి॥ రింగద్భిస్తురంగగణైర్బంధురస్యోన్నతానతస్య సింధుబం
ధోస్సముద్రస్య నిశ్శేషశోషణేన విభీషణో భయంకరో దృష్టసారశ్చ॥౧౦౪॥

ర్థస్య సమర్థకవాక్యార్థయోరాకాంక్షాభావాత్। కథంతర్హి
సమర్థనం। ఉత్థాపితాకాంక్షయాపితదుపపత్తేః॥ పదగతం
యథా॥ మూఢాస్త్వమేవ మన్వానా రామఘ్నంతి ద్విషామి
థః। పలాయంతేస్మ నక్వాపి పశ్యంతశ్చ సమంతతః॥ అత్ర భ్రాం
తత్వం హేతుః। సచ విశేషణత్వేనైవ పరిపూర్ణో వినష్టి॥ ౧౦౩॥
వాక్యగతం యథా॥ లంకేశకింకరగణైస్సహ యాహి దూరం
దండోయమాపతతి రాఘవకాండవహ్నిః। రింగత్తురంగగణబం
ధురసింధుబంధు నిశ్శేషశోషణ విభీషణ దృష్టసారః॥ అత్ర లం
కేశపలాయనరూపసాధ్యస్య ప్రథమపాదవాక్యార్థేతముత్తరవా
క్యేన హేతుర్నిరూపితః॥ ౧౦౪॥ అత్ర వ్యావర్త్యతయా బు

—∗ అర్థాంతరన్యాసాలంకారః ∗—

ద్ధిస్థయోరర్థాంతరన్యాసానుమానాలంకారయోరర్థాంత
రన్యాసం లక్షయతి॥ సామాన్యం వా విశేషేణ విశేషోవాత ద
న్యతః। సమర్థ్యతే యత్ర తతార్థాంతరన్యాస ఈరితః॥ అ
త్ర సామాన్యవిశేషయోర్వాచ్యత్వం। దృష్టాంతాలంకారేతు సా
మాన్యయోరేవ వా విశేషయోరేవ వా వాచ్యత్వమిత్యనయో
ర్భేదః। అయం ద్వివిధోపి సాధర్మ్య వైధర్మ్యాభ్యాం ప్రవర్త
మానశ్చతుర్విధో భవతి॥ తత్ర సాధర్మ్యాత్సామాన్యేన విశేష
సమర్థనం యథా॥ ॥ రామ త్వత్తరిడంబరాత్తవభుజాచ్చో
క్షిప్తకోదండయకాత్సంత్రస్తా నకులాచలానపి సమారోఢుం
యతంతే ద్విషః॥ వీక్షంతే చ నకుండలీంద్రస్ఫుటితశ్రీఖండకాం
డాంస్తథా ప్రాయస్తానిముపైతి వైరిసదృశాత్తస్మిన్నస

అర్థాంతరన్యాసం లక్షయతి- సామాన్యమితి॥ సామాన్యేన విశేషసమర్థ
నముదాహరతి- రామేతి॥ త్వత్తరిణాండంబరాదాడంబరాత్తస్మిన్నర్థ
రుః- అధిరేకాతరత్రస్నుభీరుర్భీరుకభీలుకా ఇత్యమరః - అత్ర చతుర్థపాద

వాక్యార్థేనసామాన్యరూపేణపూర్వవాక్యార్థస్యవిశేషరూపస్య సమర్థనంకృతం॥ ౧౦౫॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనముదాహరతి-జగదితి॥ అయాదగచ్ఛత్- కాందిశీకోభూదితియావత్ - అతోఽత్తరవాక్యార్థేన విశేషరూపేణసమర్థనంకృతం॥ ౧౦౬ ॥ ఏవంసాధర్మ్యేణోదాహృత్యవైధర్మ్యేణోదాహరతి- శేషేణేతి॥ సమీరణభుజాఅనిలాహారేణ-జాతిస్స్వభావాద్వాయుభక్షకేణచ- శుచినాపరిశుద్ధేనధవళవర్ణేనచ-స్థిరేణనిశ్చ

లత్వాదపి॥ ౧౦౫ ॥ సాధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనం యథా॥జగత్త్రితయజిత్వరోఽప్యపజయాకులశ్చేద్భవేదవశ్యమితినిశ్చయాదనుమిమీమహేమీవయం।సతాదృగపిరావణోఽసురవరోఽప్యయాద్భంగవాన్రఘుక్షితిపపుంగవాదహహాసం గరప్రాంగణే॥౧౦౬॥ వైధర్మ్యాత్సామాన్యేనవిశేషసమర్థనం యథా ॥ శేషేణదుర్లభరఘూద్వహబాహుసామ్యసిద్ధ్యైసమీరణభుజాశుచినాస్థిరేణ। కూర్మాసనేనచతపఃక్రియతేచిరేణకోవానదుర్లభతమేపికరోతివాంఛాం ॥ ౧౦౭ ॥ వైధర్మ్యాద్విశేషేణసామాన్యసమర్థనంయథా॥ అన్యద్వస్త్వన్యవస్తుప్రకృతిమనుభవత్యేవహేతోఃకుతశ్చిత్పశ్చాత్తద్వస్తుపూర్వప్రకృతిమనుసరత్యేవహేతోఃపరస్మాత్। యోషాపాషాణభావం నకిముగతవతీగౌతమోద్భూత రోషాత్పాషాణోవానయోషాపునరపికిమభూద్రామపాదాబ్జరేణోః॥ ౧౦౮ ॥

—* అనుమానాలంకారః, *—

అనుమానాలంకారంలక్షయతి ॥ సాధ్యసాధనమాత్రోక్తావనుమానముదీరితం।తర్కానుమానరూపాభ్యాంతత్ప్రవృత్తిర్ద్వ

చిత్తేన-అచంచలేనచ- కూర్మాసనేనకూర్మాసనోపవిష్టేన ఆదికూర్మో పరిభాగస్థితేనచ- అత్రచతుర్థపాదేసామాన్యస్యవైధర్మ్యేణప్రవృత్తి॥ ౧౦౭॥ అన్యదితి॥ గౌతమస్యోద్భూతరోషాదధికామర్షాత్- అతోఽత్రోత్తరార్ధేవిశేషస్యవైధర్మ్యం॥ ౧౦౮॥ అనుమానాలంకారంలక్షయతి - సాధ్యేతి ॥ వ్యాపకస్యధర్మిణ్యయోగవ్యవచ్ఛేదస్సాధ్యం- పక్షధర్మత్వంసపక్షసత్త్వం విపక్షాద్వ్యావృత్తిరితి త్రిరూపలింగోహేతుస్సాధనం

యత్ర సాధ్యప్రతీతయే సాధనం నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః- ద్వయీ ద్వివిధా॥ వివృణోతి-యత్రేతి॥ తర్హి తర్కానుమానాదస్య కిం వైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యాహ-కిం చేతి॥ కించ కించిదిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-సీతేతి॥ హే రాఘవ-తవాసిలతా సీతైవ-నో చేత్ -అయోనిజాతనుర్యస్యాస్సా తథోక్తా పక్షే- అయఃనిజతనుర్యస్యా ఇతి - దనుజానామార్తిహేతుశ్చ కథం స్యాత్- యద్వా-ఉరగీ ఫణినీ- హియస్మాత్ - పృథుభుజంగతయా మహాసద్వ

యీ భవేత్॥ యత్ర కించిత్ జ్ఞాప్యం నిర్దిశ్య తస్య జ్ఞాపకతయాఽన్యన్నిర్దిశ్యతే తత్రానుమానాలంకారః॥ అత్ర మాత్రచా వ్యాప్తిపక్షధర్మతయోః ప్రదర్శనం నిరస్యతే। తయోః ప్రదర్శనే తర్కానుమానత్వాపాతాత్। వస్తుతస్తు తాభ్యామత్ర భవితవ్యమేవ। తదభావే కావ్యలింగాభేదాపత్తేః। కించాత్ర కవినిర్మితచాతురీమహిమ్నా శ్లేషరూపకాపహ్నవాతిశయోక్త్యాద్యాలంబనేనానుమానోత్థానేన తార్కికపరిపాటీకళంక ఇతి చమత్కారకారితాఽస్యోపపద్యతే। అర్థాపత్తిభేదం తైర్వవ్యాఖ్యాతః। ఇదం తర్కరూపేణానుమానరూపేణ చ ద్వేధా ప్రవర్తతే॥ యథా॥ సీతైవ రాఘవ తవాసిలతా కథం స్యాన్నో చేదయోనిజతనుర్దనుజార్తిహేతుః। యద్వోరగీ పృథుభుజంగతయాఽనయా హి నిర్ముక్తయా ముహురపాయి పరాసువాయుః॥ అత్ర పూర్వార్ధే తర్కరూపేణోత్తరార్ధే హిశబ్దేన హేతుత్వద్యోతనాదనుమానరూపేణ చ ప్రవృత్తిరితి వేద్యం। పూర్వార్ధే అసిలతాయాః సీతారూపత్వం ద్వితీయార్ధే భుజంగీత్వం చ వ్యాపకం। అయోనిజాకృతిత్వాసురనాశవైశి

ష్ట్యేనోపలక్షితయా- నిర్ముక్తయా ముక్తకంచుకయా- అనయా పరేషాను ష్యేషామసువాయుః ప్రాణవాయుర్ముహురనేకకృత్వోఽపాయి పీతః- పక్షే-పృథుం దీర్ఘం భుజం-గతయా-నిర్ముక్తయా కోశాన్నిర్గతయా-పరేషాం శత్రూణామసువాయురితి॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ వ్యాప్యారోపేణ వ్యాపకారోపస్తర్కస్తద్రూపేణ- నన్వత్ర కిం వ్యాపకం కిం వా వ్యాప్యమిత్యత్రాహ- పూర్వార్ధ ఇతి॥ ఉభయోరర్ధయోర్వ్యాప్యవ్యాపకయో[illegible]త్యర్థః -

సపక్షే సపక్షభూతాయాం సీతాయాం వృత్తేర్వర్తనాత్ - పక్షే పక్షభూ
తాయాం ఖడ్గలతాయాం చ వృత్తేర్వ్యాప్తిః పక్షధర్మతా చ తాభ్యాం
సీతారూపత్వం- వ్యాపకభూతమితి భావః-గమయతి-అయం భావః-యథా
పర్వతే ధూమో వహ్నిం జ్ఞాపయతి తథైవాసిలతాయామమోఘనిజా కృ
త్వాసురనాశవైశిష్ట్య రూపం వ్యాప్యమపి సీతారూపత్వరూపవ్యాపకం జ్ఞా
పయతీతి-తథా చ పూర్వార్ధోత్తరార్ధ-రూపతా॥ లాఘవార్థమన్యత్స్వయమూ
హ్యమిత్యాహ- ఉత్తరార్ధేపీతి ॥ ఉరగీ సపక్షః-ఖడ్గలతా పక్షః-ఉరగీత్వం

ష్ట్యం వ్యాప్యం। ఉభయోస్సపక్షే సీతాయాం వృత్తేః పక్షే ఖ
డ్గలతాయాం వృత్తేర్వ్యాప్తిపక్షధర్మతాభ్యాం ఖడ్గే సీతారూ
పత్వం గమయతి। ఉత్తరార్ధేప్యేవం వేద్యం॥౧౧౯॥ అర్థాపత్తిం

—* అర్థాపత్త్యలంకారః *—

లక్షయతి॥ కస్మింశ్చిదర్థే నిష్పన్నే యద్యర్థాంతరమాపతేత్ ।
దండాపూపనయేనార్థాపత్తిస్తత్రహ్యలంకృతిః॥ న చ కేనచిద
ర్థేన కస్యచిదర్థస్య జ్ఞాపనసామ్యాదస్యానుమానాంతర్భా
వశ్శంక్యః। సమానన్యాయో హ్యర్థాపత్తేః ప్రయోజకః। న చ
సమానన్యాయస్య వ్యాప్తిరూపతా। అనుమానం తు వ్యాప్తిము
పజీవ్య ప్రవర్తతే। తతో న తత్రాఽస్యాంతర్భావః । ఆక్షేపాంత
ర్భావస్తు వక్ష్యమాణతల్లక్షణాదేవ నిరసనీయః । అయమలం
కారః ప్రకృతాదప్రకృతాక్షేపోఽప్రకృతాత్ప్రకృతాక్షేప
శ్చేతి ద్విధా ॥ యథా ॥ జగత్త్రితయజిత్వరం కిల దశాన
నం సత్వరం జిగాయ సమరాంగణే కిముత దైత్యమాత్రం వి
భుః । స పీతజలధిర్మునిర్ఘటితవిద్విషన్నిల్వలం నిపాతుమతి

వ్యాపకం- భుజంగతానిర్ముక్తత్వాసుహరణవైశిష్ట్యం వ్యాప్యం॥౧౧౯॥
అర్థాపత్తిం లక్షయతి- కస్మింశ్చితి॥ యథా దండభక్షణాదపూపభక్షణమ
ర్థాదాపతతి తం తద్వత్-కస్యచిదర్థస్య నిష్పత్తౌ తత్సామర్థ్య రూపాత్సమా
నన్యాయాదర్థాంతరమాపతతి యది సోఽయమర్థాపత్త్యలంకారః॥ అను
మానాంతర్భావం వారయతి-న చేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- సమానేతి ॥ అథ
ముదాహరతి- జగదితి ॥ దైత్యమాత్రం సామాన్యదైత్యం జిగాయేతి కిము

కిమువక్తవ్యం- అత్రదృష్టాంతమాహ- నిపీతేతి- ఇల్వలమిల్వలాఖ్యం దానవంవిద్విషన్మునిరగస్త్యః-పల్వలంనిపాతుమలంసమర్థఃభవతిఖలు ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౧౦॥ ద్వితీయముదాహరతి- భంగేతి॥ హేరామహర్గుణరాత్రుసత్రుపణత్రుమోాయమిత్యానందేనకంపితేశిరసియాగంగాతస్యాస్తరంగాణామాహారవైర్థ్వనిభిరుపలక్షితస్సక్-స్ఫుటానాంవాచాంభరేణా

హేలయాభవతి ఖల్వలంపల్వలం ॥ అత్రప్రాకరణికోరావణజయోఽప్రాకరణిక మసురమాత్రజయం కైముతికన్యాయేనార్థాదాక్షిపతి ॥ ౧౧౦ ॥ భంగోద్భూతవిరావడంబరభరైర్బ్రహ్మాండ భంగావహైః కోదండంనిజమిందుఖండముకుటోబుధ్వాభవత్ఖండితం। అస్తౌషీత్కిల-హర్షకంపితశిరోగంగాతరంగారవైస్త్వాంరామస్ఫుటవాగ్భరేణకిముతాసన్నాజగన్నాయకాః॥ అత్రాప్రకృతశివవృత్తాంతఃప్రాకరణికసీతాస్వయంవరాయాతసర్వసర్వంసహాపతిస్తుతి మర్థా దాపాదయతి ॥౧౧౧॥ ఆక్షేపంలక్షయతి॥ ఉక్తంవావక్ష్యమాణంవా

—* ఆక్షేపాలంకారః *—

ప్రకృతంప్రతిషిధ్యతే । కించిద్విశేషంద్యోతయితుంతత్రాక్షేపంప్రచక్షతే ॥ అత్రప్రకృతస్యప్రకృతత్వాదేవవిధావార్హస్యక్రియమాణోనిషేధోబాధ్యమానతయా ఆభాసీభవన్విధిమాక్షిపతి। సోయం నిషేధఉక్తవక్ష్యమాణవిషయతయాస్వోపజీవినమాక్షేపమపిద్విధాభినత్తి। తతోక్తవిషయోద్విధః। వస్తువిషయఃకథనవిషయశ్చేతి । వక్ష్యమాణవిషయోపిద్వివిధః। సామాన్యరూపేణాభిధిత్సితస్యవిశేషరూపతయాకథననిషేధః । అంశాంగీకారేణాంశాంతరనిషేధశ్చేత్యేవంచతుర్విధోయమాక్షేపః॥ యథా ॥ రామోనభవతుధన్వీతథాపిరో

తిశయేనత్వామస్తౌషీత్కిల-శిష్టంస్పష్టం॥౧౧౧॥ఆక్షేపాలంకారంలక్షయతి-ఉక్తమితి॥ యతోక్తస్యవక్ష్యమాణస్యవా(ప్రా)కరణికత్వేనవిధాతుమిష్టస్యాతఫవనిషేధానర్హస్యయోనిషేధోవిశేష బోధార్థమాభిధీయమానస్సన్నాభాసీభవతిసఆక్షేపః- తస్యచతుర్ధావిభాగమాహ -తత్రోక్తం

షయ ఇత్యాదినా॥ ఉక్తవిషయే వస్తునిషేధముదాహరతి- రామ ఇతి॥ అయం రామః ధన్వీ ధనుః రావణమయం త్వరే- ఉదన్వంతముదధిం- ధన్వానం మరుప్రదేశం విదధే- సమౌ సౌ మరుధన్వానావిత్యమరః- వస్తునిషేధం విశేషం చా

షేణ శోణదృక్కోణః। విదధే ధన్వానమయం ధన్వా నవయంతు ణామదన్వంతం॥ అత్ర రామో ధన్వీ న భవతీతి ప్రలపతో రావణస్య ప్రతివచనే మాల్యవద్వచనే క్రియమాణో ధన్విత్వరూపస్య వస్తునః ప్రకృతస్య ప్రతిషేధో బాధాదాభాసీభవం త్సముద్రస్యాపి నియమనాదయమేవ ధనుర్ధరధురంధరో నేతర ఇతి ప్రతిపాదనపురస్సరం సత్వరం సీతాం రామాయ సమర్ప్య కుశలీ భవేతి విశేషమాక్షిపతి ॥౧౧౨॥ కథననిషేధో యథా॥ బ్రహ్మన్ఖలుగ్రాస్వహారఘూద్వహమండనస్య దోర్దండచండిమభరం న వయం భణామః। తస్య భగ్నభగ్నశశిభూషణచాపఘోషః కిం నాశ్యృధత్తదలితబ్రహ్మాండభాండః॥ ఇదం కథయ కీదృక్తే భుజసారః మమ చాపమారోపయేతి రామమాక్షిపంతం జామదగ్న్యం ప్రతి లక్ష్మణస్య ప్రతివచనం। అత్ర న భణామ ఇతి క్రియమాణే న భణననిషేధాభాసేన తాదృక్చండీశకోదండం ఖండితవతో రామభుజదండస్య కియత్తవ బ్రాహ్మణస్య చాపారోపణమతోస్మాదుర్వ్యసనాద్విరమేతి విశేషో వ్యజ్యతే ॥ ౧౧౩ ॥ వక్ష్యమాణవిషయే సామాన్యప్రతిజ్ఞాయాం విశేషనిషేధో యథా॥ రామభద్రవిముఖీమహం సఖి త్వాం వచః కిమపి వక్తుమాగతా। న బ్రవీమి నను వేత్సి జానకి త్వం చ పంచశరబాణసంచయం॥ ఇదం సీతాం ప్రతి సఖీవచనం। ఇహ కిమపి వచో వక్తుమాగతేతి సామాన్యం ప్రతిజ్ఞాయ విశేషస్య వక్ష్యమాణస్య కథననిషేధాభాసేన సుఖి వై ముఖ్యం జహీహి పాదప్రణతే రఘుపతౌ ప్రసీద నో చేదహం స్మరశరసంతాపమేష్యసీతి విశేషో ధ్వ

హః- అత ఇత్యాదినా॥౧౧౨॥ కథననిషేధముదాహరతి- బ్రహ్మన్నితి॥ తేన రామేణ భగ్నస్యాకృష్టస్య సతో భగ్నస్య శశిభూషణచాపస్య ఘోషః। శ్రూయతే- అత్ర న భణామ ఇతీతి॥౧౧౩॥ తృతీయముదాహరతి- రామభ

శ్రేతి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౧౧౪॥ తురీయముదాహరతి-చం
ద్ర ఇతి॥ ఏషః-చంద్రః కిం- న-చంద్రోఽనభవతీత్యర్థః- తత్ర యుక్తిమా
హ- సచంద్రః పాక్షికకాంతిం- అయంతుసార్వకాలికీమితిభావః-ఏవము
త్తరత్రాఽపియోజ్యం- జలేనోదకేనమందేనచ ॥ యోజయతి-అత్రేతి ॥

స్యతే॥౧౧౪॥అంశోక్త్వావంశాంతరనిషేధో యథా॥ చంద్రః కి
మేషనసపాక్షికకాంతిమేతి పూషా కిమేషనసయాతినభోగ
మార్గం। వహ్నిః కిమేషనజలేనసహానిమేతీత్యాశ్యశ్యరామ
సుగుణైస్త్వయినిశ్చయస్స్యాత్ ॥ అత్ర నిరతిశయతేజశ్శాలి
తయాశీతభానుభానుకృశానురూపతాయామేకదేశమంగీకృ
త్యైకదేశాంతరనిషేధః క్రియమాణః ప్రసిద్ధైరపితేజస్విభి
స్సోమాదిభిరపితత్సామ్యం దుర్లభమనుభూతిముతేతరైస్తేజ
స్విభిరితి రామతేజసోఽవాఙ్మానసపదవిషయతావ్యజ్యతే ॥

—* వ్యాజస్తుత్యలంకారః *—

౧౧౫॥ ఆక్షేపప్రస్తావాద్వ్యాజస్తుతింలక్షయతి ॥ యత్ర
వాచ్యాస్తుతిర్నిందానిందావాస్తుతిపర్యవేత్ । తత్ర వ్యా
జస్తుతింనామాలంకారంకవయోజగుః ॥ యతాఽభిధీయమా
నానిందాప్రకృతేస్తుత్యైప్రమాణబాధితాసతీస్తుతిపర్యవ
తి స్తుతిర్వానింద్యేతాదృశీనిందాం తత్ర వ్యాజస్తుత్యలంకా
రః । వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చస్తుతేర్వాచ్యత్వేనిందాయావ్యంగ్య
త్వేవ్యాజరూపాస్తుతిః। తథాతద్వైపరీత్యేవ్యాజేనస్తుతిరితి
చప్రవర్తతే। ననుస్తుత్యైనిందాయాఅప్రకృతాయాః క్రియ
మాణాయాః ప్రకృతస్తుత్యాక్షేపకత్వమేకత్ర పరత్ర స్తుతే
ర్నిందాక్షేపకత్వమిత్యప్రస్తుతప్రశంసాత్వమేవేతిచేత్సత్యం।
స్తుతినిందాత్మకవిచ్ఛిత్త్యంతరావలంబనేనపృథక్పరిగణనమితి

౧౧౫॥ వ్యాజస్తుతింలక్షయతి-యత్రేతి॥వ్యాకరోతి-యత్రేతి॥ స్తుతిర్వేతి
తాదృశీప్రమాణబాధితాసతీత్యర్థః- నిందాం- అర్పయతీత్యనువర్తతే
ద్వివిధాపివ్యాజస్తుతిరన్వర్థేత్యాహ-వ్యాజస్తుతిశబ్దశ్చేతి॥నన్వస్యాః కథమ
ప్రస్తుతప్రశంసాతోవైలక్షణ్యమిత్యాశంక్యమతభేదేనతయోర్భేదాభే

దావిత్యాహ- నన్విత్యాదినా॥ నిందయాస్తుత్యభివ్యక్తిముదాహరతి-దారిద్ర్యేతి॥ విభూతిర్భస్మసంపచ్చ-తన్మాత్రేణ కలితాన్యుక్త్వా ॥౧౧౮॥ స్తుత్యానిందాభివ్యక్తిముదాహరతి-త్వదుజ్ఝితానామితి॥ అతో౽భయేషాం మార్గణానామభేదాభిసంధిః-త్వయాఉజ్ఝితానాంత్యక్తానాంనిరాకృతానాంచ - గుణచ్యుతానాంవార్వీగళితానాంసద్గుణవిహీనానాంచ- మార్గ

ణా౽ంచః। నవీనాస్త్వభేదమేవాహుః। తత్ర నిందయాస్తుతిధ్వనిర్యథా॥ దారిద్ర్యా౽హ్వాయబాంధవైశ్చిరతరావస్థాయిభిర్దుస్త్యజైస్త్వం విశ్లేష్య విభూతిమాత్రకలితాన్కృత్వా విపశ్చిద్గణాన్। బధ్వాగాఢమసంఖ్యసుస్థిరగుణైర్నిత్యంగభీరే కృపాకూపారేవినిమజ్జయన్రఘుపతేదీనేదయాళుఃకథం॥ అత్ర శ్లేషరూపకమహిమ్నానిందయాపరమకృపాళుత్వరూపాస్తుతిరేవావగమ్యతే ॥౧౧౮॥ త్వదుజ్ఝితానాంరఘుసింహ సంఘాన్గుణచ్యుతానామపిమార్గణానాం। ప్రా౽ణామిషైఃపీ౽ణయతాంరిపూణాంవిశా౽ణనంవర్ణయితుంనశక్యం॥ అత్ర స్తుత్యానిందాధ్వనిః॥ ౧౧౯॥అతా౽ద్రూపాలంకారేణిష్టనిషే

—* విరోధాలంకారః *—

ధేబాధితతయావిరోధానుప్రవేశేనతత్ప్రస్తావాదితః పరంవిరోధగర్భాలంకారపేటికాంతర్గతానవశిష్టానలంకారాన్లక్షయతి॥ ఆభాసత్వేవిరోధస్యవిరోధాలంకృతిర్భవేత్ ॥యత్రా౽పాతతోవిరోధఃప్రతీతః పర్యవసానేపరిహ్రియతే తత్ర విరోధాలంకారః। పర్యవసానేపియదివిరోధస్తథైవావతిష్ఠతే తదాదోషఏవ। తత్ర జాతేర్జాతిగుణక్రియాద్రవ్యైర్విరోధేచత్వారోభేదాః। క్రియాయాఃక్రియాగుణద్రవ్యైస్త్రయః।

ణానాంసాయకానాంయాచకానాంచ - ప్రాణైరామిషైమార్గణంసైశ్చ ప్రాణసమైరామిషైర్భోగ్యవస్తుభిశ్చ ॥ ౧౧౯ ॥ విరోధాలంకారంలక్షయతి- ఆభాసత్వ ఇతి॥ వ్యాచష్టే- యత్రేతి ॥ విభాగమాహ-తత్ర జాతేరిత్యాదినా॥ అత్రా౽యంసంగ్రహశ్లోకః॥ క్రమాజ్జాతిగుణద్రవ్యక్రియాణాంతత్తదాదిభిః। విరోధేదశభేదాస్స్యుశ్శ్రుతుస్త్రిద్వ్యేకభేదత ఇతి॥ఏక

త్రదశాప్యుదాహరతి- రామేతి॥ హే రామ తవాసిః ఖడ్గః భుజగస్సర్ప ఇతి విరోధః- భుజంగచ్ఛవీత్యాభాసః- సోఽపి సర్పోఽపి ఉగ్రశ్శంభురితి విరోధః -

గుణస్య గుణద్రవ్యాభ్యాం ద్వౌ। ద్రవ్యస్య ద్రవ్యేణైక ఇతి సంభూయ దశవిధో విరోధాలంకారః॥ యథా॥ రామ తవాసిర్భుజగస్సోఽప్యుగ్రః కామపూరకః కాలః। సశుచిస్సపరప్రాణానిలభోక్తా కలయతే పరాం కాష్ఠాం॥ అత్ర దశ విరోధా అపి సంగృహీతాః। అత్రాసిర్భుజగ ఇతి జాత్యోర్విరోధః। అసిభుజగశబ్దయోర్జాతివాచిత్వేన పరాపరభావశూన్యసామాన్యయోస్సామానాధికరణ్యాదర్శనాత్। ఏవం ప్రథమవిరోధస్స్ఫురతి స చ భుజగశబ్దస్య కరగతత్వరూపార్థస్వీకారే ఆభాసీభవతి। ఏవముత్తరత్రాప్యేకార్థస్వీకారే స్ఫురతో విరోధస్యార్థాంతరస్వీకారే ఆభాసీభవనం ద్రష్టవ్యం। సోఽప్యుగ్ర ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దార్థస్య శంభురూపద్రవ్యస్య చ విరోధః। ఉగ్రోఽపి కామపూరకః కాలశ్చేత్యత్ర ద్రవ్యక్రియయోర్విరోధః। శంభోః కామదాహకత్వేన కామపాలనక్రియావిరోధాత్। ఉగ్రశబ్దస్య దారుణగుణవాచకత్వేన గుణక్రియావిరోధః। దారుణతాగుణస్య దుఃఖజనకత్వేన సుఖజనకత్వానుపపత్తేః। కాలశబ్దస్య యమద్రవ్యకాళిమగుణవాచకత్వేన శంభుయమద్రవ్యయోర్విరోధః। కాలశ్శుచిరిత్యత్ర శుచిశబ్దస్య వహ్నిత్వజాతిశుక్లిమశుద్ధిగుణానాం వాచకత్వేన యమద్రవ్యశుక్లిమగుణయోర్విరోధః। యమస్య కృష్ణవర్ణత్వాత్। తథా శుక్లిమకాళిమగుణయోర్విరోధః। కాళిమవహ్నిత్వజాత్యోశ్చ విరోధః। తథా సశుచిః ప్రాణానిలభోక్తా పరాం కాష్ఠాం కలయత ఇత్యత్ర వహ్నిత్వజాతేరనిలభుజిక్రియాయాశ్చ విరోధః। వహ్నేరనిలసఖత్వేన తద్భుజిక్రియాయా వహ్నిత్వజాతేశ్చ సామానాధికరణ్య విరోధాత్। తథాఽనిలభుజిక్రియాయాః పశ్చిమదిక్పాలనక్రియాయా

భయంకర ఇత్యాభాసః- ఏవముత్తరత్ర విరోధాభాసో బోధ్యః॥ దశవిరోధా అప్యయథాక్రమముదాహృతా ఇత్యాశయేనాహ- తదేవమితి॥ శ్లేషో

పస్థాపితః శ్లేషానుప్రాణితః॥ ౧౧౮॥ అశ్లేషమూలముదాహరతి - శతము
ఖేతి॥ స్పష్టం॥ అత్ర భానుత్వశీతభానుత్వజాత్యోర్విరోధః - నానాలింగ
త్వాదృతూనాం నానాసూర్యత్వమితి నవోనవో భవతీతి చశ్రుతిప్రామా
ణ్యాత్ - యద్వాత్ర వ్యపరోధో వా బోధ్యః॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే

శ్చవిరోధః। క్రియాద్వయస్యాపి భుజగవరుణయోః ప్రతినియ
తత్వాత్ ।తదేవం దశవిధోపి విరోధాలంకారోత్ర నిరూపితశ్శ్లే
షోపస్థాపితః॥౧౧౮॥అయమశ్లేషమూలోపి సంభవతి॥యథా॥
శతముఖముఖబర్హిర్ముఖముఖకమలానాం వికాసనే భానుః।
అచ్యుతమసురముఖాంబుజనిమీలనే రామ శీతభానుస్త్వం॥ అ
త్రైకస్యైవ రామస్య భానుశీతభానుతాదాత్మ్యకథనాద్విరో
ధః ప్రతీతస్సచాభాసీభవతి।తత్తాదాత్మ్యస్య తదుభయకార్య

విశేషోక్తి విభావనాలంకారౌ

కారిత్వేనౌపచారికత్వాత్ ॥ ౧౧౯॥ విశేషోక్తివిభావనే లక్ష
యతి॥ సతి కారణపౌష్కల్యే విశేషోక్తిః ఫలం న చేత్। తస్మిన్న
విద్యమానేపి కార్యం స్యాచ్చేద్విభావనా॥ఇహ లోకమర్యాదా
తిక్రమేణ కారణసద్భావేపి కార్యానుదయరూపస్య విశేషస్యో
క్తేర్విశేషోక్తితా। తథా కారణం వినైవ కార్యస్యోద్భావనము
త్పాదనం వా విభావనేత్యన్వర్థత్వమనయోః। అత ఏవ విరోధప
టికాసంగతిః ॥ ద్వయం యథా॥ శ్రీరామ వీర తవ వైరివరాంగ
నానాం వృష్టిర్బభూవ నయనేషు వినాపయోదైః। చిత్రం న సా
శమయతి స్మ నిరంతరాళధారాళతాముపగతాపి తదంగతాపం
అత్ర ప్రసిద్ధకారణం మేఘం నిషిధ్య కార్యం నిక్షిప్యతే।అప్రసిద్ధ
కారణం దుఃఖమస్త్యేవ। తథా ప్రసిద్ధజలధారాకారణేపి తాప
శాంత్యభావో నిబద్ధః। అప్రసిద్ధకారణం నైశ్చింత్యం నాస్త్యేవ।

లక్షయతి - సతీతి॥ వ్యాకరోతి - ఇహేత్యాదినా॥ ఉభే అప్యుదాహరతి - శ్రీరా
మేతి॥ వైరివరాణామంగనాస్తాసాం - నిరంతరాళమవిచ్ఛేదం యథా తథా
ధారాళతాం ధారావాహిత్వం - అత్ర పూర్వార్ధం విభావనాయా ఉత్త
రార్ధం విశేషోక్తేశ్చోదాహరణం॥ అతేతి - ఉపాత్తనిమిత్తైవోదాహృతే తి

త్సర్థః- అనుపాత్తనిమిత్తోదాహరణమంతరేణసుబోధేఇత్యాహ - ఇతరప్రభేదయోరితి॥ ౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి- హేతోరితి॥ విలక్షణస్యవిసదృశకార్యస్యోత్పత్తౌ॥ ఆద్యముదాహరతి- రఘురాడితి॥ ద్విషతాముష్మిషద్విజృంభమాణం యద్బలంసైన్యంతదేవ సముద్రస్తస్యజీవన

నిమిత్తోపాదానానుపాదానాభ్యామనయోర్ద్వైవిధ్యం। అత్ర వైరిసంబంధరూపస్యనిమిత్తస్యోపాదానాదేకః ప్రభేదఉదాహృతః । ఇతరప్రభేదయోరేతద్వైపరీత్యేనోదాహరణేసు

—* విషమాలంకారః *—

బోధే॥౧౨౦॥ విషమాలంకారంలక్షయతి॥ హేతోర్విలక్షణోత్పత్తౌఘటనేచవిరూపయోః। అనిష్టజననేచస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధా ॥ ఏషాంత్రయాణామపిభేదానాంవైషమ్యగర్భత్వాద్విషమశబ్దప్రవృత్తిః। కారణవిలక్షణకార్యోత్పత్తౌపరస్పరవిరూపఘటనేఇష్టప్రాప్తయేవ్యాప్రియమాణస్యానిష్టనిష్పత్తౌచవిరోధస్యజాగరూకత్వాత్పైటికాసంగతిః। తత్రకారణవిరుద్ధకార్యోదయోయథా ॥ రఘురాట్ప్రతాపబడబానలాదహోద్విషదుష్మిషద్బలసముద్రజీవనం। రభసేనశోషయితుముద్యతాదభూద్రణరంగభూర్ఘనకబంధబంధురా ॥ అత్రజలశోషకాద్బడబానలాజ్జలోదయలక్షణవిలక్షణకార్యోదయః। రూపకశ్లేషానుప్రాణితోయంప్రభేదః ॥౧౨౧॥ కాకుత్స్థనకరకంటకకోమలమరకతైస్త్వమస్మాదృశోగ్రసమరేకిమరేప్రవృత్తః । బద్ధుంకృథంవ్యవసితోబిసతంతుపాశైస్సంవర్తసాగరతరంగమతంగజేంద్రాన్ ॥ ఇదంరామంప్రతిరావణవచనం । అత్రవిరూపయోర్దుర్బలప్రబలయోర్యుద్ధఘటనా॥ ౧౨౨ ॥ యాన్యాత్మరక్షణకృతే నిశితానిశస్త్రాణ్యాదాయ

మేవజీవనంజలం- ఘనానిసాంద్రాణికబంధాన్యేవజలానితైర్బంధురా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౨౧॥ ద్వితీయముదాహరతి- కాకుత్స్థేతి॥ రేకాకుత్స్థ-కరకంటకాఃకులీరాఇవకోమలామెమరకటాస్తైస్సాకం - అస్మాదృశాముహావీరేణతిభావః - సంవర్తసాగరతరంగాఇవదుర్నిరోధాయెమ

తంగజేంద్రాన్ప్రాప్తాన్॥ ౧౨౨॥ తృతీయముదాహరతి - యానీతి॥సంకటపదే సమ్యగ్దష్టానేము స్త్రైస్త్రాస్తానిశస్త్రైస్త్రైశ్శస్త్రైరేవవినేశుర్వినాశమాపుః॥ ౧౨౩॥ సంగతిప్రదర్శనపూర్వకంసమంలక్షయతి- సమానయోరితి॥ వి

యోద్ధుమభిజగ్ముర రాతివీరాః । రామంపినేశురవనీశమవే
క్ష్యముక్తై స్తైరేవసంకటపదే చకితాద్రవంతః ॥ అత్రరిపూ
ణాంనిశితహేతిధారణమాత్మరక్షణకారణం నాభూదితియత్త
త్త్వవజ్ఞాస్త్రాం ప్రత్యుత నిధనసాధనమేవాభూదిత్యనిష్టనిష్ప

సమాలంకారః

త్తిః ॥౧౨౩॥ అథవిరోధమూలాలంకారత్వాభావేపివిషమా
లంకారద్వితీయప్రభేదవిపర్యయరూపతయా తత్ప్రస్తావాత్స
మాలంకారంలక్షయతి ॥ సమానయోశ్శ్లఘటనాసమాలంకృ
తిరుచ్యతే ॥ అస్యవిషమవైధర్మ్యరూపత్వాద్విషమస్యచత్రి
విధత్వాద్విరూపఘటనాత్మక విషమప్రభేద ప్రాతిభట్యేనా
న్యోన్యానుగుణవస్తుఘటనాత్మకపకస్సమాలంకారస్య ప్రభే
దఃపరిగణితఃప్రాచీనైః । అపరేతువిసదృశకార్యోత్పత్తివైధ
ర్మ్యేణాపిసమాలంకారప్రభేదం సరూపకార్యోత్పత్తి ముఖ
నావతారయంతి । అనిష్టనిష్పత్తివైధర్మ్యేణోత్పాదనమవైచి
త్ర్యాత్సర్వైరప్యుపేక్షితం ॥ అనుగుణఘటనాయథా ॥ అ
న్యోన్యానుగుణోయోగోజానకీరఘురామయోః । రేజేప్ర
త్యగ్రతారుణ్యలక్ష్మీశృంగారయోరివ ॥౧౨౪ ॥ అనుగుణకా
ర్యోత్పత్తిర్యథా॥ రామతవఖడ్గధూమఃకోమలతాపింఛపల్లవ
శ్యామః । ఉదితంమలినీకురుతేరిపుధరణీభృద్యశోముకురం ॥

అధికాలంకారః

౧౨౫ ॥ ఆధారానానుగుణ్యంచేదాధేయస్యాధికంభవేత్ ॥
ఆధారాధేయయోరానుగుణ్యాభావోపి విరోధదత్తహస్తప

వృణోతి- అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - అన్యోన్యేతి॥ ప్రత్యగ్రతా
ణ్యలక్ష్మీశ్చశృంగారస్సంభోగశృంగారశ్చతయోరివ ॥ ౧౨౪ ॥ రా
మేతి ॥ ఖడ్గఏవ ధూమః ॥ ౧౨౫ ॥ అధికాలంకారంలక్షయతి-ఆధ

రేతి ॥ ఆధారస్యాల్పత్వమాధేయస్య మహత్త్వం చ యదీత్యర్థః ॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ రామస్య ప్రతాపాశ్చ యశాంసి చ తేషాం- కారణభూతాత్ కోశదండభేదాద్వితరణవైచిత్రీవశాచ్చ కార్యభూతస్య ప్రతాపస్య యశసశ్చ బహుత్వం- సంపిండితైరతిసంబాధైః-ప్రాదుర్ఘురీమణిదర్పణౌఘే మణిదర్పణకాంతిపూరసదృశే హ్రదప్రవాహే॥ ౧౨౬ ॥ అథాసంగతిం లక్షయతి- అసంగతిరితి॥ ఉదాహరతి- కోణాఘాత ఇతి॥ కోణో వాద

వేత్యస్యాప్యత్ర నిరూపణం ॥ యథా ॥ రామప్రతాపయశసాం ప్రకరైరనంతైః సంపిండితైరణుతరాండకటాహమధ్యే । ఆస్తీయతే కథమహో హిమహేమశైలవ్యాహారివద్ఘురీమణిదర్పణౌఘే ॥౧౨౬॥ అసంగతిం లక్ష

అసంగత్యలంకారః

యతి ॥ అసంగతిర్హేతుఫలే భిన్నాధికరణే యది ॥ వ్యధికరణయోః కార్యకారణభావస్య విరుద్ధత్వాదసంగతిః । న చ విరోధాంతర్భావశ్శంక్యః । సామానాధికరణ్యే విరోధః వైయధికరణ్యే త్వసంగతిరితి వ్యవస్థాపితత్వాత్ ॥యథా॥ కోణాఘాతః కృతో ఘాటీపటహే రామకింకరైః । ద్విషాం హృది భిదాం చక్రే ఘోషం తేషాం చ యోషితాం॥౧౨౭॥ ❁❁ వ్యాఘాతం లక్షయతి॥ విహితే కేనచిత్ కర్త్రా కార్యే కేనాపి హేతునా । తేనైవాన్యోఽన్యథయతి తచ్చేద్వ్యాఘాత్యలంకృతిః ॥ తేనైవ హేతునా తస్యైవ కార్యస్యాన్యథాకరణే విరోధస్ఫూర్తే-స్సంగతిః॥యథా॥ సమైవ వ్యాయోగే నరకాసురవిజయే॥ త్యక్తప్రభంజనాథమమాక్రాంతపురందరాలయం వీరం । శ్లా

నదండః- కోణో వీణాదివాదనమిత్యమరః - తస్యాఘాతః ప్రహారః - యత్ర పరుషాఘాతస్తత్రైవ భేదేన నాదేన చ భావ్యం - అత్ర తు కారణస్యాఘాతస్య కార్యస్య భేదస్య నాదస్య చ భిన్నదేశత్వమిత్యసంగతిః - తేషాం తాసాం చ హృదయే భీత్యతిశయః కరతలాస్ఫాలనస్థానే శ్వభ్రాదితి భావః ॥ ౧౨౭॥ వ్యాఘాతం లక్షయతి- విహిత ఇతి॥ స్పష్టం॥ సంగతిం ప్రతిపాదయతి- తేనైవేతి॥ ఉదాహరతి- త్యక్తేతి॥ త్యక్తో నిరాకృతః ప్రభంజన ఇత్య

ధమోఽయేనతం- ఆక్రాంతఃపురందరాలయోయేనతం- మృధేషుయుద్ధేషు చర్వితాబర్హిర్ముఖాదేవాయేనతం- ఏనంవీరంనరకాసురం.కింపురుషాః కిన్నరాశ్లాఘంతే-ఏవంస్తుతిః- దరాలయంభయానాశభూతం-అతఏవని గతాఇరావాచోయస్యతం-ఇరాభూవాక్సురాప్సుస్యాదిత్యమరః- మృధే షుచర్వితంబర్హిస్తృణవిశేషోయేనతత్తాదృశంముఖంయస్యతంతథోక్తం ఏనంనరకంపురుషాశ్లాఘంతేకిమితిపదానాంవ్యస్తత్వేనించాచేతిబోధ్యం

ఘంతేకింపురుషాశ్చర్వితబర్హిర్ముఖంమృధేష్వేనం ॥ అనేనప ద్యేనజీమూతనామానరకాసురసారథిస్స్వస్వామినంస్తుతిం కృతవాన్।కృష్ణసారథిర్దారుకస్తుత్యక్తప్రభమిత్యాదిరూపే ణతదేవపద్యంపఠిత్వాస్తుతిమన్యథయతిస్మ ॥౧౭॥ యుక్తిం

యుక్త్యలంకారః

లక్షయతి॥దుర్ఘటార్థస్యఘటనాచాతుర్యంయుక్త్యలంకృతిః॥ యథా ॥ సప్తసాలాన్మహాతాలాంత్సకృదేకేనపత్రిణా। సహస్రంచాతపత్రాణాంరావణస్యాలునాద్విభుః॥ అస్యదు ర్ఘటఘటనాసామ్యాదవాంతరసంగతిః ॥౧౮॥ అథభావికా

భావికాలంకారః

లంకారస్యలోకవ్యవహారమూలత్వేనవిరోధమూలత్వాభా వేపితల్లక్షణపర్యాలోచనాయాంకథంచిద్విరోధస్ఫూర్తే రవాంతరసంగతిమన్యానస్తల్లక్షణమాహ ॥ భవేద్యత్రా ద్భుతార్థస్యవర్ణనాద్భూతభావినోః । అపరోక్షాయమాణ త్వంతత్రభావికముచ్యతే॥ యత్రాద్భుతవస్తువర్ణనయాభూ తభావినోరపివస్తునోర్భావకానాంహృదిభావనావశేన ప్ర

శ్లోకస్యాస్యగ్రంథాంతరస్థస్యాపిస్వీయత్వాచుదాహరణత్వముచితమి త్యాహూతం॥ ౧౭॥ యుక్త్యలంకారంలక్షయతి- దుర్ఘటార్థస్యేతి ॥ ఉ దాహరతి- సప్తేతి॥ సకృదేకదా ॥ అస్యాపివిరోధమూలాలంకారసంగతి స్సంభవతీత్యాశయేనాహ- అస్యేతి॥ ౧౮ ॥ సంగతింయోజయన్భావి కాలంకారంలక్షయతి- భవేదితి॥ వ్యాకరోతి- యత్రేతి॥అయంభావః యథా యోగినామైకాగ్ర్యలక్షణయాభావనయా- తీంద్రియార్థ సా

సాక్షాత్కారః-యథాపాంథస్య కామినీభావనయా ప్రత్యక్షాయమాణత్వం తథాకావ్యతత్వవిదాం కావ్యతత్వగతాత్యద్భుతత్వానుసంధానప్రయుక్తయాభావనయాఽతీతానాగతార్థసాక్షాత్కారోయుజ్యతఏవేతి ॥ అలంకారాంతరసాంకర్యశంకాంవారయతి-అధ్యవసాయాభావాదిత్యాదినా॥ ఉదాహరతి- రోషేణేతి॥ ధన్వధనురానమయతిసతి - సప్రసిద్ధః ॥ యో

త్యక్షాయమాణత్వం తత్ర భావికాలంకారః । అధ్యవసాయాభావాన్నాయముత్ప్రేక్షాఽతిశయోక్తిర్వా। భ్రాంతేర్వారసాదేర్వాభవ్యత్వస్య వా తాద్భావాన్నభ్రాంతిమ ప్రసవదాద్యంతర్భావః । భావనావశేనహృదితత్తైవోదీయమానతయానవిరోధాభాసతాపి ॥ యథా ॥ రోషేణశోణంద్యుకోణంకృత్వారామేసతాదృశః । ఉదన్వానవ్యభూద్ధన్వాధన్వానమయతిక్షణాత్ ॥ అత్రసకలనదీపయఃపూరవిశ్రాంతిభూమితయాకదాచిదప్యసంభావితశోషణస్యామితస్యాబ్ధేర్మరుభూమితాద్భుతార్థోక్త్యాతథాభావనాయామపరోక్షతాధీరితిభవతిభావికత్వం॥౧౩౦॥అన్యోన్యంలక్షయతి॥తత్రాన్యోన్యంమిథో

❁ అన్యోన్యాలంకారః ❁

యత్ర కార్యకారణతాభవేత్ ॥ ద్వయోఃపరస్పరోపకార్యోపకారకభావేపివిరోధస్యలబ్ధప్రసరతయాసంగతిః॥ యథా ॥ గుణైర్విభూషితోరామస్తేచరామేణభూషితాః । రత్నైరివస్వర్ణశైలస్స్వర్ణశైలేనరత్నవత్ ॥౧౩౧॥❁విచిత్రంలక్షయతి॥ విచిత్రంస్యాద్విరుద్ధస్యఫలస్యాప్త్యైసముద్యమః॥యథా॥ పరమాన్నత్యలాభాయసర్వసర్వంసహాధిపాః। నమంతిరఘువీరస్యపాదపీఠాగ్రభూతలే॥ తస్యకారణవిపరీతకార్యోత్పాదా

జయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩౦ ॥ అన్యోన్యంలక్షయతి- తత్రేతి॥సంగతింయోజయతి- ద్వయోరితి॥ ఉదాహరతి- గుణైరితి॥ రత్నానీవరత్నవత్ - లబ్ధోదయశ్చంద్రవదిత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం- తద్వదత్రాపిబోధ్యం॥ ౧౩౧॥ విచిత్రంలక్షయతి- విచిత్రమితి॥ ఉదాహరతి- పరమేతి॥ స్పష్టం ॥ సంగతిందర్శయతి- తస్యేతి॥ తస్యవిచిత్రాలంకారస్య ... విభావనాయాభేదాభే

దంవారయతి- నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ- కారణేతి॥ ఉక్తం వైలక్షణ్యము
దాహరణే యోజయతి- రాజాన ఇతి॥ అత్ర నమనం కారణం - పరమాన్న
త్యం కార్యం- కిమితి న నమంతీతి కాక్వా న నమంతీతి కారణప్రతిషేధః- తద్ద్వా
రా కార్యవైపరీత్యం - తస్మాన్నమనస్య కారణభూతస్య పరమాన్నత్యం వి
రీత కార్యమితి భావః - యత్ర కారణనిషేధః కార్యవైపరీత్యం గమయతి

ద్విరోధస్ఫూర్త్యాపేటికా సంగతిః । నచాస్య విసదృశకార్యో
త్పత్తిరూపవిషమాలంకారప్రభేదాభేద ఇతి వాచ్యం । కారణ
ప్రతిషేధద్వారాత్ర కార్యవైపరీత్యప్రతీతిః । కార్యవైపరీ
త్యప్రతీత్యా కారణనిషేధస్తత్రేతి భిన్నవిషయత్వాత్ । రా
జానో యది పరమాన్నత్యమభిలషంతి కిమితి తర్హి న నమంతీతి కార
ణప్రతిషేధముఖేన కార్యవైపరీత్యం విచిత్రాలంకారవిషయః।
విషమాలంకారే తు కార్యవైపరీత్యప్రతీత్యా కారణనిషేధదృ
ష్టిరితి ధ్యేయం ॥౧౩౨॥ యథా వా॥ రామకార్ముకజీమూతః కు
లం వైరిమహీభృతాం । కర్తుం నిర్జీవనం ఘోరశరాసారం ప్రవ

సామాన్యాలంకారః

ర్షతి ॥౧౩౩॥ సామాన్యం లక్షయతి॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన
యత్ర వస్త్వంతరైకతా॥ యత్రైకస్య వస్తునో గుణసామ్యే
న వస్త్వంతరతాదాత్మ్యప్రతీతిర్భవతి తత్ర సామాన్యాలంకా
రః। అత్ర గుణసామ్యేనేత్యనేన మీలితవ్యావృత్తిః। నహి మీలి
తే గుణతః పరేణ పరతిరోధానం । అపితు వస్తునా వస్త్వంత
రాచ్ఛాదనమాత్రం। సామ్యపదేన తద్గుణవ్యావృత్తిః। నహి త
ద్గుణే గుణసామ్యం నిమిత్తం। నచ వ్యాజోక్తిః । వ్యాజస్యాను
క్తేః। కింతు తిరోధానాత్। నాపహ్నవః। అనపలాపాత్। అ

త్ర విచిత్రాలంకారః. యత్ర కార్యవైపరీత్యం కారణనిషేధం గమయతి
త్ర విషమాలంకార ఇతి వివేకః॥ ౧౩౨ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ -
మేతి॥ నిర్జీవనం నిష్ప్రాణం నిర్జలం చ- ఘోరం- శరాసారం బాణవర్షం
వృష్టిం చ॥ ౧౩౩॥ సామాన్యం లక్షయతి॥ సామాన్యమితి॥ సమానగుణ
బంధాత్సామాన్యం॥ వ్యాచష్టే- యత్రైకేతి॥ అత్రపవేతి- సమానగుణ

బంధాదేవేత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-త్రైలోక్య ఇతి॥ కలిః కలహః-సాస్నయా గళకంబళేన॥ ౧౩౪॥ సంగతియోజనపూర్వకం మీలనం లక్షయతి- మీలన మితి॥ ఆద్యముదాహరతి- కనకేతి ॥ కనకవద్రమ్యయోరామరామాయా స్సీతాయాః కలితయోశ్శోభమానయోశ్చకపోలయోః కలావిలాసలక్ష్మీః లావణ్యవిశేషసమృద్ధిః- నవచంపకావతంసస్య శ్రవణకలాపానాం కర్ణాభరణానాం కలాపస్య సమూహస్య చ కాంతిలీలాం తిరయతి ఆచ్ఛాదయతి॥

తపవసామాన్యపదప్రవృత్తిః॥ యథా॥ త్రైలోక్యేపి విజృంభితే రఘుపతేశ్శుంభద్యశస్సంభ్రమే పేయద్రవ్యకృతః కలిద్ద్రవతయా సారీచకోరీగతః । శాంతో వాహనగోచరశ్శివశచీప్రాణేశయోస్సాస్నయా పత్రైరాయుధవాహనభ్రమకృతో లక్ష్మీశవాగీశయోః ॥ ఇహ రామయశోధవలిమ్నా సుధాచంద్రికయోర్వృషభోచ్చైశ్శ్రవసోశ్శంఖహంసయోశ్చ భేదస్తిరోహితః। అత ఏవ ప్రవత్వాదేర్భేదకత్వముక్తం ॥ ౧౩౪॥

—* మీలనాలంకారః *—

అథైత ల్లక్షణవాక్యస్థపదవ్యావర్త్యానాం మీలనాద్యలంకారాణాం లక్షణాన్యాహ ॥ మీలనం వస్తునైకేన వస్త్వంతరనిగూహనం॥ ఏతద్ద్వివిధం। సహజేనాగంతుకతిరోధానమాగంతుకేన సహజతిరోధానం చేతి॥ యథా॥ కనకముకురరమ్యరామరామాకలితకపోలకలావిలాసలక్ష్మీః। తిరయతి నవచంపకావతంసశ్రవణకలాపకలాపకాంతిలీలాం॥ అత్ర సహజేన కపోలకాంతిరూపేణ వస్తునాగంతుకచంపకకనకతాటంకాదిశోభారూపం వస్తు తిరోధీయతే॥ ౧౩౫ ॥ రామహేతిహతారాతికామినీకుచకుంభయోః। ఊష్మా తిరోహితః పుష్పచాపశోకజ్వరోష్మణా॥ ఇహ యువతికుచయోస్సహజ ఊష్మా ఆగంతుకేన కామశోకజ్వరోష్మణా తిరోధీయతే॥ .... ౧౩౬॥

యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౩౫॥ ద్వితీయముదాహరతి- పుష్పచాపాద్యశ్శోకజ్వరః - ఇతః పరం సంభోగసౌఖ్యం న సంభవిష్యతీతి శోకాతిరేకస్తజ్జన్యోష్మణా॥ ౧౩౬॥ తద్గుణం లక్షయతి॥ తద్గుణ ఇతి ॥ ఉదాహరతి. విస్రంభ

తి॥ విస్రంభస్థితయోస్సౌధ్యయనివాసాయ- పాశ్చాత్యసానూద్గతాః పశ్చాత్ప్రదేశస్థితప్రస్థోపరిభాగగతాః॥ ౧౩౪॥ ఉదాహరణాంతరమాహ॥ రామేతి- స్పష్టం॥ ౧౩౫॥ అతద్గుణంలక్షయతి॥ సతీతి॥ ఉదాహరతి - తమా

—— తద్గుణాలంకారః ——

తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాత్ప్రబలాన్యగుణాహృతిః॥ అయమిహ వివేకః॥ యత్ర సమానగుణసంబంధే సత్యేవాన్యస్యాన్యగుణాచ్ఛాదకత్వం తత్ర సామాన్యాలంకారః। యత్ర గుణవైసాదృశ్యే సత్యేవ దుర్బలనిజగుణహానేన సన్నిధి మహిమ్నా ప్రబలపరగుణస్వీకారస్తత్ర తద్గుణాలంకారః॥ యత్ర గుణోపాదానావివక్షయా వస్తునో వస్త్వంతరేణాచ్ఛాదనం తత్ర మీలనాలంకారః। యత్ర సాదృశ్యేన కస్యచిదపలాపస్తత్రాపహ్నవ ఇతి। స్వగుణహానేన తస్య పరస్య గుణో ఽత్రేతి తద్గుణపదప్రవృత్తిః॥ యథా॥ విస్రంభస్థితయోర్భువో ఽవధిగిరేః పాశ్చాత్యసానూద్గతాని త్యర్ధ్వాంతమషీమలీమసతమా రామస్య విద్వేషిణః। కీర్త్యా హారపటీరహీరరుచిరస్ఫూర్త్యా విలిప్తా బత త్యక్త్వా కార్ష్ణ్యమనాదిసిద్ధమపి తే స్ఫూర్తిం యయుస్స్ఫాటికీం॥ ౧౩౪

యథా వా॥ రామకీర్త్యా ధవళితే త్రైలోక్యే వాహనే కలిః। బభ్రూవ భర్గయమయోర్వ్యాతాగో వ్యర్థి శార్ఙ్గిణోః॥ ౧౩౫

—— అతద్గుణాలంకారః ——

ఏతత్ప్రతిపక్ష్యాదతద్గుణం లక్షయతి॥ సతి హేతౌ పరగుణాస్వీకారే స్యాదతద్గుణః॥ హేతుస్సన్నిధిః ప్రబలగుణస్య। అన్యకార్యకారణభావానాదరాన్న విశేషోక్త్యంతర్భావశంకా॥ యథా॥ తమాలదళనీలాభిః కీర్తిభిశ్శత్రుభూభృతాం। రామకీర్తిః పరీ

—— వ్యాజోక్త్యలంకారః ——

తాపి పరభాగం ప్రపద్యతే॥ ౧౩౬॥ వ్యాజోక్తిం లక్షయతి॥ యత్నేన సంవృతం వస్తు కుతశ్చిద్వివృతం యది। నిగూహ్యతే ఽన్యవిధ

లేతి॥ కీర్తిభిః- విపరీతలక్షణయా అయశోభిః- పరభాగం ధావళ్యాతిశయ పరభాగో గుణోత్కర్ష ఇత్యమరః॥ ౧౩౬॥ వ్యాజోక్తిం లక్షయతి॥ య

నేతి॥ ఉదాహరతి-శ్రీరామేతి॥ హై౯౨రామ॥ ౧౮౦॥ స్వభావోక్తింల క్షయతి॥ స్వభావోక్తిరితి॥ చారుసవ్యగగ్రామ్యం- యథావదన్యూనా తిరేకేణ- వస్తునోవస్తుస్వభావస్యవర్ణనం॥ ఉదాహరతి- వత్సోజేతి॥వల్ల

యావ్యాజోక్తిస్తత్రకథ్యతే ॥ నన్వపహ్నవాలంకారాదస్య కథంభేదఇతిచేదుచ్యతే.తత్రహిప్రకృతస్యాప్రకృతసాదృశ్య లక్షణఫలకటాక్షేణప్రకృతమపలప్యాప్రకృతమారోప్యతే। ఇ హతుసిద్ధమేవసాదృశ్యంసాధనతయావలంబ్యాపహ్నవఃక్రియ తే। తేనోభయోరప్యపహ్నవపూర్వకత్వావిశేషేపిసాదృశ్య ఫలత్వసాధనత్వాభ్యాంభేదః॥యథా॥శ్రీరామాపరిమేయనై భవభవద్ధాటీభటైరుద్భటైస్స్వమాత్యాన్మహతోహతాన్యు ధిహిలానాకర్ణయంతోద్విషః।స్వద్భీత్యాజనితాన్ప్రకంపజడి. మశ్వాసాశ్రుమోహాదికాన్భావాన్బంధు విపద్వ్యథాప్రకట నోపాయైస్సమాచ్ఛాదయన్॥ అత్రరామభగ్రభయజనితాః ప్రకంపజాడ్యాదయోభావాయత్నేనసంవృతా అపికథంచిద భివ్యక్తాబంధువియోగశోకాభినయేనసిహ్నుతాఇతిభవతివ్యా జోక్తిః ॥౧౮౦ ॥ అథోక్తిత్వసామ్యాత్స్వభావోక్త్యాదీన్ల-

—* స్వభావోక్త్యలంకారః *—

తిచిదలంకారాన్లక్షయతి ॥ స్వభావోక్తిర్భవేచ్చారుయథావ ద్వస్తువర్ణనం॥యథా॥మదీయమేకంసవధనాటకే ॥ వత్సోజాంగ ణచుంబితుంబిరుచిరామాబిభ్రతీవల్లకీమీషద్దర్శిత బాహుమూ లనుపమాతంత్రీస్సపృశంతీనఖైః । మందస్పందితకుండలాల కభరామాధుర్యధుర్యస్వరా కించిత్కుట్మలితేక్షణాస్మితము ఖీకేయంశనైర్గాయతి ॥౧౮౧ ॥ మిథశ్చమతి-గ్రియాలాపో

—* ప్రశ్నోత్తరికాలంకారః *—

యః ప్రశ్నోత్తరికాహిసా॥యథా॥ భోతాగ్రాక్షత్రజకింనుకిం నరర వేః కార్శ్యంకుతోదృశ్యతే సమ్మోహేనముహుర్ముహు కింవీణాం॥ ౧౮౧॥ ప్రశ్నోత్తరికాంలక్షయతి- మిథఇతి ॥ మిథోన్యోన్యం చమత్కృ-గ్రియాలాపశ్చమత్కారభాషణం॥ ఉదాహరతి-భోఇతి॥ హతా

శ్చ తేఅహితాశ్చహతాహితాః॥ ౧౪౨ ॥ భంగ్యంతరేణోదాహరతి-కిం
శుకముఖమితి॥ కింవస్తుశుకముఖంశుకతుండం-కింశుకస్యపలాశకుట్మలస్య
ముఖమగ్రమిత్యుత్తరం-కాంకతమాం - ఆర్తింపీడాం-కామార్తిమనంగ
వ్యథామిత్యుత్తరం- కశ్చాసౌనరశ్చకింనరస్తస్యగీతం - కిన్నరస్యకింపు
రుషస్యగీతమిత్యుత్తరం - కశ్చాసౌపురుషశ్చకింపురుషస్తస్యముఖమితిప్ర
శ్నః- కింపురుషస్యముఖమిత్యుత్తరం॥ ౧౪౩॥ అథోత్తరాలంకారం లక్ష
యతి- ఉత్తరమితి॥పరిసంఖ్యాసాంకర్యశంకాంనివారయతి- అత్రేతి॥వ్య

గృతకుతోబింబస్యనిర్భేదనాత్। కేభిందంతిహతాహితారఘు
భవాః క్రుద్ధేనయుద్ధేపునః కేమూర్చ్ఛాంశమయంతిశీకరకిరశ్శుం
డాలశుండాలతాః ॥౧౪౨॥ ఇయముత్తరస్యప్రశ్నగతత్వే
విశేషతశ్చమత్కరోతి ।యథా ॥ కింశుకముఖమనుకురుతేకా
మార్తింవదతిమస్సహోంధీరః । కిన్నరగీతంమధురంకింపురుష
ముఖంతురగముఖసదృశం ॥౧౪౩॥ ఉత్తరంప్రశ్నపూర్వం

—— ఉత్తరాలంకారః ——

చేముత్తరాద్వాబహిర్యది । ప్రశ్నఉన్నీయతేతత్రభవేద్ద్వి
విధముత్తరం ॥ అత్రపరిసంఖ్యావ్యుదాసాయవ్యవచ్ఛేద్యంవి
నైవేతివిశేషణందేయం । యత్రప్రశ్నపూర్వకముత్తరము
పనిబధ్యతేతత్రైకముత్తరం । యత్రానుపనిబద్ధస్యైవప్రశ్న
స్యోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నయనంతత్రాపరం । క్రమేణ
యథా ॥ కౌరాజపరివ్రాజౌపూజ్యతరౌకథయసంగరహితౌ
యౌ।కౌవాపండితసచ్ఛ్లాఘ్యతరౌభ్రమరహితతమోపే
తౌ ॥ ౧౪౪ ॥ తాదృగ్భోజ్యసమస్తవస్తుసహితంసంత్యజ్య

వచ్ఛేద్యంవినైవేతి- నగంగాయాఃపూరానచశశికరానామృతఝరా
తిపరిసంఖ్యాయాంవ్యవచ్ఛేద్యమస్తిఅత్రతునాస్తీతిభేదఇతిభావః - లక్ష
ణంవ్యాకరోతి- యత్రేతి॥ ఆద్యముదాహరతి-కావితి ॥ రాజాచపరివ్రా
ట్చరాజపరివ్రాజౌ- భిక్షుఃపరివ్రాట్కర్మందీత్యమరః - సంగరేష
తఆసక్తస్సంగేసరహితశ్చతౌ- భ్రమేణరహితస్తస్యభావస్తత్తా-తయా
భ్రమరాణాంహితతయాచ॥ ౧౪౪॥ ద్వితీయముదాహరతి-తాదృగితి

ఘుపతేరాఘవాత్॥ ప్రశ్నోన్నయనం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ కిమితిన నమంతేకుతో నిజదేహాన్నతాన్నకుర్వతే- ననుకర్మణఃకర్తృత్వవివక్షాయాంనమ్యంతఇతివక్తవ్యేకుతో నమంతఇత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే నమంతఇతి॥ ౧౪౫॥ వక్రోక్తింలక్షయతి॥ అన్యథేతి॥ శ్లేషేణోదాహరతి

రాజ్యంవయం భోపుత్రా భయవిహ్వలారఘుపతే రథ్యాస్మ
హే కాననం । ఏతేవన్యగజానపోషితగజాస్తస్మాన్నమంతేన
వా నామీవన్యతయోపయాంతిచమృగా యుష్మాభి రాకారి
తాః ॥ అత్రయథాపూర్వందంతినఃకిమితిననమంతేకిమిత్యా
హూతాహరిణాశ్చనసన్నిధి ముపయాంతీతిశిశుప్రశ్నః పితృ
దత్తోత్తరసామర్థ్యాద్బహిరున్నేయః। నమంతఇతికర్మకర్తరి
రూపం నదుహస్నునమాంయక్చిణావితినిషేధాత్సిద్ధం॥౧౪౫।

—* వక్రోక్త్యలంకారః *—

అన్యథోదితవాక్యస్యకాక్వాశ్లేషేణవాన్యథా । యోజనం
క్రియతేతత్రవక్రోక్తిస్స్యాదలంకృతిః ॥ తత్రశ్లేషేణయ
థా ॥ కాంతేకుప్యసికింమయాత్వయికృతంలక్ష్మ్యానకించి
త్కృతంప్రేమస్ఫారగిరాశమే మమదరంరంభోరు దూరీకు
రు । శంఖశ్శతుర్జమేకరేతవభవేన్నోసాంప్రతంతిష్ఠతీత్యా
లాపైఃకుపితావిదేహతనయారామంవ్యథాన్మానినం ॥ అత్ర
రామేణమమేత్యస్మచ్ఛబ్దాభిప్రాయేణవాక్యే ప్రయుక్తే దే
వ్యామాశబ్దమవలంబ్యాన్యథాయోజితం। తథాఆశమేదరం
భయందూరీకుర్వితిరామేణ వాక్యంప్రయుక్తం దేవ్యాతుశ
మేకరేదరంశంఖందూరీకర్తుం నశక్నోమి అధునాకరేశంఖ
స్యాభావాదితితద్వాక్యమన్యథాయోజితం॥౧౪౬॥కాకూదా
హరణంయథా ॥ దధానేధరణీచక్రమేకస్మిన్నాప్రియుతేభుజే ।
శేషనాగానలజ్జంతేబహవోభూధురంధరాః ॥ అత్రహేరా

కాంతేఇతి॥ ప్రేమ్ణాస్ఫారయాఅధికయాగిరావాచా-వచనేన ఉక్తస్య పునఃపునరన్యథాయోజనాన్నిర్వచనం ॥ వ్యాకుర్వన్యోజయతి-అత్రేతి॥ ౧౪౬॥ కాక్వోదాహరతి- దధానఇతి॥ నలజ్జంతఇత్యత్ర కాక్వాలజ్జంతఏ

వేత్యర్థః॥ అన్యథా యోజనం దర్శయతి- అతే్రిత్యాదినా॥ ౧౪౭॥ ప్రత్యనీకం లక్షయతి- ప్రతిపక్షస్యేతి॥ ప్రతిపక్షప్రాబల్యప్రఖ్యాపనమత్ర ప్రయోజనం॥ ఉదాహరతి-జగదితి॥ ధామ్నాం ప్రతాపానాం భూమ్నా ఆధిక్యేన

మ త్వద్భుజేనైకేనైవ ధార్యమాణాం ధరణీం శేషదిగ్గజాస్సంభూయ సధానాలజ్జంత ఏవ । అత స్త్వద్భుజస్యేతరధరాధురంధరసాధారణ్యం కిమిత్యాపాదయసీతి కాక్వా ప్రతీయ

—* ప్రత్యనీకాలంకారః *—

తే ॥౧౪౭॥ అఖిలలోకవ్యవహారమూలేష్వలంకారేష్వవశిష్టానలంకారాన్ లక్షయిష్యుః ప్రత్యనీకం తావల్లక్షయతి ॥ ప్రతిపక్షస్య బలినః ప్రతీకారే సుదుష్కరే। తదీయస్య తిరస్కారః ప్రత్యనీకముదీర్యతే ॥ యథా ॥ జగదుపకృతౌ లావణ్యే చ త్వయా రఘుభూపతే సరసిజసుహృద్రాకాసోమావుభావపి నిర్జితౌ। తదపి తనుతో ధామ్నాం భూమ్నా ముఖేన చ తుల్యతాం బత గతవతోః కాంతి గ్లాంతిం కృశానుసరోజయోః ॥ అత్ర జగదుపకారలావణ్యగుణయో రామేణ పరాభూతౌ రవిశశినౌ తత్ప్రతీకారాక్షమౌ తత్తేజోముఖసదృశయోః కృశానుకమలయోః కాంతిక్షయం కురుత ఇత్యుచ్యతే । తేనానీకాభిభవాశక్తస్య కస్యచిత్ప్రత్యనీకాభిభావకత్వదర్శనాదిద

—* ప్రతీపాలంకారః *—

మపి తాదృగితి ప్రత్యనీకమిత్యుచ్యతే ॥౧౪౮॥ ప్రతీపమాహ॥ యతోఽపమానస్యాక్షేపః కైమర్థక్యేన కథ్యతే। యద్వోపమేయభావోఽత్ర ప్రతీపం స్యాదలంకృతిః ॥ యతోఽపమేయస్య లోకోత్తరతామభివ్యక్తుముపమానస్య కైమర్థక్యముపపాద్యతే । యద్వోపమానస్యోపమేయతా క్రియతే సోఽయం ద్వేధా ప్రతీపాలంకారః । పక్షద్వయేప్యుపమానస్వరూపాపేక్షయా ప్రాతికూల్యవాచోయుక్తేః ప్రతీపపదప్రవృత్తిః ॥

శయేన॥ యోజయన్నన్వర్థతామాహ- అత్రేతి॥ ౧౪౮॥ ప్రతీపం లక్షయతి- యతైతి॥ వ్యాచష్టే- యతేఽతి॥ ఆద్యముదాహరతి- అశాంతేతి

బశ్రాంతాయా అవిచ్ఛిన్నాయా విశ్రాంతికలాయా విశ్రాణననైపుణ్య
స్య ధురీణః పాణిర్యస్య తస్మిన్॥ ౧౪౯॥ ద్వితీయముదాహరతి- అనేకేతి॥
అనేకేషు ముఖేషు మాణిక్యవలయేన మణిపరంపరయా ఉల్లసితా ఆకృతిర్య
స్య స తథోక్తః- పక్షే-అనేకముఖాన్యనేకప్రకారాణి మాణిక్యాని హీరాదిర
త్నాని యస్మిన్ స తథోక్తః స చాసౌ వలయశ్చ తేన ఉల్లసితా ఉద్భాసితా ఆ

యథా ॥ అశ్రాంతవిశ్రాణితికళాధురీణపాణౌ రఘూణాం ప్ర
వరే విధాతా। వియద్ద్రుమాదీన్విఫలాన్విచింత్య స్వర్లోకశోభా
జననే న్యయుఙ్క్త ॥౧౪౯॥ అనేకముఖమాణిక్యవలయోల్లసి
తాకృతిః । పతిః కుండలినాం రామదోర్దండ ఇవ హీండతే ॥ అ
త్రోపమానతయా ప్రసిద్ధస్య శేషస్యోపమేయీకరణం రామ
భుజాపేక్షయా తస్యాపకర్షమభివ్యనక్తి ॥ ౧౫౦ ॥ సూ

—*సూక్ష్మాలంకారః*—

క్ష్మమాహ ॥ యదసంలక్షితం సూక్ష్మం సూక్ష్మం స్యాత్తత్ప్ర
కాశనే॥ అత్ర సూక్ష్మత్వం నామ నిపుణతరమాత్రజ్ఞేయత్వం తా
దృగర్థస్య కథంచిత్ప్రకాశనే సూక్ష్మాలంకారః॥ యథా॥ సాకైః
స్సంగ్రామరూక్షైరిహ శతముఖజిత్కుంభకర్ణాతికాయైస్త్రా
తాం సీతాం చతుర్భిః కథమివ మనుజో నేతుమేకః క్షమేత ॥ ఇ
త్యుక్త్యేకప్రలాపాం త్వదసి నిగదతే రావణాయానుజన్మాప
ర్యంతస్తంభసంస్థం స్ఫటికకిటిముపాదర్శయద్బుద్ధిశాలీ॥ య
థా శ్వేతవరాహ ఏకోఽపి మహాసత్త్వతయా చతుస్సముద్రస
మావృతామపి విశ్వంభరాం దంష్ట్రామాత్రసహాయ ఉద్దధార।
తథా రామభద్ర ఏకోఽప్యపరిమేయశక్తిరనుజమాత్రసహా
యో భవదుక్తైర్మహావీరై రక్షఃప్రముఖైశ్చతుర్భిర్గుప్తామపి సీ
తాం నేష్యత్యేవేత్యేవం రూపస్సూక్ష్మార్థస్సూచితః॥౧౫౧ ॥

కృతిర్యస్య సః॥ ౧౫౦॥ సూక్ష్మం లక్షయతి-యదితి॥ వ్యాకరోతి-అత్రేతి॥ ఉ
దాహరతి- సాకైరితి॥ సాకైః రక్షస్సహితైః- సంగ్రామరూక్షైః కఠినైః॥
సూక్ష్మార్థం దర్శయతి-యథేతి॥ ౧౫౧॥ ఉదాత్తం లక్షయతి॥ ఉదాత్తాలంకా
రేతి॥ ఉదాహరతి-అంతరితి॥ అంతరభ్యంతరే లీనానాం నిబద్ధానామింద్రనీ

లోపలా నామింద్రనీలశిలాఫలకానాంసుషమయాపంకిలేపంకవతి-హారక్షీ
రస్ఫారాంశవపవడుదారంమహస్సిన్నిరంయస్మింస్తస్మిన్- అత్ర రత్నాగారే
షుక్రీడాశైలత్వారోపః- ప్రాసాదగర్భేషుకాసారత్వారోపశ్చబోధ్యః
౧౫౨॥ అనుకల్పంలక్షయతి- అనుకల్ప స్త్వితి॥ వ్యాచష్టే-ముఖ్యమితి॥ఉ

——* ఉదాత్తాలంకారః *——

ఉదాత్తాలంకృతిస్సాస్యాద్యత్సమృద్ధార్థవర్ణనం ॥ అర్థవర్ణన మాత్రస్యస్వభావోక్త్యతిప్రసంజకత్వాత్సమృద్ధేత్యుక్తం। నచభావికాభేదః। తత్రాపియథాస్థితస్యైవవస్తునోభూతభవిష్యత్త్వాకారేణానుభవగ్రథనాత్॥యథా॥అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళసుషమాపంకిలే హారహీరస్ఫారాంశూవారనీరేరుచిరమరకతస్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివిదరజుషేస్మేరకాసారసారే విద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవాదార్యలీలాం॥౧౫౨॥ అనుకల్పంజల్పతి॥ అనుకల్పస్తుగౌణోక్తిర్ముఖ్యోక్తిసమనంతరం ॥ ముఖ్యంకించిత్ప్రధానత్వేనాభిధాయ తదితరముఖ్యాసంభావనయా గౌణాభిధానమనుకల్పః ॥యథా॥ శ్లాఘ్యఃకోదండవిద్యాయాంరాఘవోరావణోపివా । యథాధ్వాంతహృతౌదక్షస్తపనోదహనోథవా॥ ననూభయోరైకల్పికత్వేనవికల్పాలంకారఃకింనస్యాత్।మైవం। తుల్యబలత్వేహివికల్పః। నచాత్రతుల్యబలతా। తపనాపేక్షయాదహనవద్రామాపేక్షయారావణస్యజఘన్యత్వాత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ....*

——అథ రసవదాద్యలంకారాః——

అథరసవదాద్యలంకారాణాం లక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ అంగభావంరసోయత్రభావంప్రత్యథవారసం।భజేత

దాహరతి- శ్లాఘ్యఇతి॥ ననువికల్పాదనుకల్పస్యకోవాభేదఇత్యాశంక్యా
హరతి- నన్విత్యాదినా॥౧౫౩॥..........................

ఏవముపమాద్యలంకారాన్నిరూప్యరసవదాద్యలంకారాన్నిరూపయతి
అథేతి ॥ అంగభావమితి-అయమర్థః- విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచా

భావాభివ్యంజితో రతిహాసశోకాదిచిత్తవృత్తివిశేషో రసః-తస్య రసభావాన్యతరాంగత్వే రసవదలంకారః- అభివ్యంజితో వ్యభిచారీ దేవతాగురునృపద్విజపుత్రాదావభివ్యజ్యమానా రతిశ్చ భావః - రతిర్దేవాదివిషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః। భావః ప్రోక్త ఇతి మమ్మటపాదోక్తేః-తస్యాపరాంగత్వే ప్రేయో౽లంకారః - అనౌచిత్యేన ప్రవృత్తో రసో భావశ్చ రసాభాసో భావాభాసశ్చేత్యుచ్యతే - తదన్యతరస్యాపరాంగత్వే సత్యూర్జస్వ్యలంకారః- భావసంతుయో నామ భావస్య ప్రశామ్యదవస్థా తస్యాపరాంగత్వే సమాహితాలంకార ఇతి॥ అథ ధర్మసుధీర్మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని శాస్త్రాణి ప్రథంత ఇతి భాష్యకారవచనప్రామాణ్యాత్ ప్రసవదలంకారోదాహరణత్వేన మధ్యేపి మంగళమాచరతి- గౌరీతి॥ స్పష్టః- భక్త

> తత్ర రసవదలంకార ఉదీర్యతే॥ ప్రేయో౽లంకృతిరంగం చేద్భావో భావాంతరం ప్రతి। రసాభాసో౽థవా భావాభాసో యత్ర రసస్య వా ॥ భావస్యాంగం భవేత్తత్ర ప్రాహురూర్జస్వ్యలంకృతిం। సమాహితాలంకృతిస్స్యాద్భావాంగే భావసంక్షయే॥ యథా ॥ గౌరీ సా త్వరితం మమాద్య దురితం దూరీకరోతు స్వతశ్చిత్రం స్థాణురశోకతాముపగతో మూలోఝ్ఝితో నీరసః। యస్యాః పాదహతః ప్రణామనిరతః కోపప్రశాంత్యాశయా లాక్షాలక్ష్మవిశేషపుష్పకలికాలక్ష్మీం సమాలంబతే॥ ఇహ శృంగారః క

వత్సలతయాస్వాద్యమేవ - తస్యా అఘటితఘటనాపటుత్వం ప్రతిపాదయతి- చిత్రమితి- అశోకతాముపగతః- అశోకజాతీయః-మూలైః పాదైరుఝ్ఝితః- శిథిలమూల ఇత్యర్థః- నీరసః శుష్కః-స్థాణుః శాఖాభిర్హీనస్కంధః యస్యా గౌర్యాః పాదేన హతస్సన్ పుష్పాణాం కలికానాం చ లక్ష్మీం సమృద్ధిం సమాలంబతే ప్రాప్నోతి- అలంకృతాంగనాపాదాహతేరశోకదోహదత్వేన పుష్పోద్భేదకత్వేపి పార్వతీపాదప్రహారేణ తాదృగ్విధాశోకస్థాణుః కుసుమకలికాకలితో౽భూదితి యత్తచ్చిత్రమిత్యర్థః - ఏవంవిధమహిమాతిశయశాలిన్యాస్తస్యాః కియన్మద్దురితదూరీకరణమితి భావః- వస్తుతస్తు- అశోకతా౽శోకరాహిత్యం-మూలోఝ్ఝితః ప్రకృతివివిక్తః - నీరసో విరక్తశ్చ స్థాణుశ్శివః - కోపప్రశాంతౌ ప్రణయకోప ప్రశమనే ఆశయా ప్ర

ణామేనిరతః అత ఏవ పాదేనహతస్తాడితః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౧౩౪॥ ఏవం రసస్యభావాంగత్వముదాహృత్య రసాంగత్వముదాహరతి- ఘోటీతి వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ అత్ర వీరరసస్యశృంగారాంగత్వం ॥ ౧౩౫ ॥ ప్రేయోలంకారముదాహరతి- త్వదితి ॥ హేరఘుపతే కాంతారాంతరగోచరావిపినమధ్యభూసంచారిణః - కాంతాజనానాం గహనాభ్యంతరగతానాంస్వకాంతానాంకుచాభోగాపీనపయోధరౌవీక్ష్య-ఇమౌ- సౌవర్ణకుంభౌకిం- తవబంధురోయోగంధసింధురవిభుః ప్రధానమత్తేభస్తస్యకుంభౌకిన్నువేతి ॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ త్రాసస్యవితర్కో- పోష్పలకత్వాత్తదు

విన్యస్యగౌరీముద్దిశ్య ప్రవృత్తస్యాంగతాంభజతి భక్తిభావస్య॥ ౧౩౪ ॥ ఘోటీఘోరఖురక్షుతక్షితిరజస్స్ఫారాంధకారావృతేసంయదాత్రిముఖే కృపాణలతికా దూతీకృతాలంబనా॥ శుండాలద్యుతిడంబరాంబరధరాశూరోపభోగోన్ముఖీశత్రుశ్రీరభిసారికాగఘుపతేరంగంసమాలింగతి॥ అత్ర వీరశృంగారయోరంగాంగిభావః॥ ౧౩౫॥ త్వత్సేనాపటమంటపాగ్రనిహితౌసౌవర్ణకుంభావిమౌ కింత్వద్బంధుర గంధసింధురవిభోః కుంభావిమౌకిన్నువేతి । కాంతారాంతరగోచరా రఘువతేకాంతాజనానాం కుచాభోగౌవీక్ష్య వితర్కయంతి చకితాః ప్రత్యర్థినఃపార్థివాః ॥ అత్ర త్రాసవితర్కయోర్వ్యభిచారిభావయోరంగాంగిభావః॥ ౧౩౬॥ రామత్వద్వైరిణఃకాంతాకాంతారాంతరచారిణీ। విలోక్యహస్తినోఃక్రీడాంకంఠమాలం

గత్వమితిభావః- ప్రేయోలంకృతిరంగంచేద్భావోభావాంతరం ప్రతీక్ష్యక్తిమాత్రం- పరంతుభావస్యరసాంగత్వేపిప్రేయోలంకారస్యాలంకారైః ప్రతిపాదితత్వాత్ ॥౧౩౬॥ అథోర్జస్వ్యలంకారముదాహరతి-రామేతి ॥ రసాదాగాత్ -కంఠం-భర్తుః-రితిశేషః-గిరినదీపార్శ్వగతాకాచిత్తుక్రీడాత్ప్రకాన్తాక్రీడాత్ప్రస్యాతర్యాన్యా సాకంనద్యుదకంవిశంతం కంచిత్కరిణంవిలోక్య స్వయమపిసంభోగేచ్ఛయా స్వకాంతంగాఢమాలింగితేతి భావః॥ యోజయతి-అత్రేతి- తిర్యగ్గతఇతి- తదుక్తం-ఏకత్రైవానురాగశ్చేత్తిర్యజ్మ్లేచ్ఛగతోపివా । యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామతః ఇతి

౧౫౭॥ ఏవంరసాభాసస్యాంగత్వముదాహృత్య భావాభాసస్యోదాహరతి- దుర్వారా ఇతి॥ పురా మాసంహరంతే ననంహరిష్యంతి - యావత్పురానిపాతయోర్లట్ ఇతి లట్-సం దేహధరోమాస్మి- మమ స్వాస్థ్యమాపాదయ- పునః పాలేతు- మా-మాం-పురా సంహరంతే సంహరిష్యంతి-మాసంమాసావధికాలం - దేహధరోస్మీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౫౮ ॥ సమాహితాలంకారముదాహరతి-దయితేతి॥ దయితజనస్యేష్టజనస్య వియోగాత్- అతికృశేన శశినాతుల్యా - పవనసూనునా ప్రాపితే అన్యోన్యభూషణేరసాత్॥ అత్ర తిర్యగ్గతో రసాభాసశ్శృంగారరసాంగం॥

౧౫౭॥ దుర్వారాయుధవత్రిణో రఘుపతేర్మాసంహరంతేపురామాసం దేహధరోస్మి భామినితతస్స్వాస్థ్యం మమాపాదయ। ఇత్థం జల్పతి రావణే జనకజా త్వం సత్యమేవోక్తవానస్మీత్యంతపదావళింపరపునర్ద్వైత్యాధమేత్యబ్రవీత్ ॥ అత్ర కాముకస్య రావణస్య గర్వాభాసస్సీతాయా అమర్షభావం ప్రత్యంగం ॥౧౫౮॥ దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజావతికృశశశితుల్యా రామసీతాముఖేందూ।తదనుపవనసూనుప్రాపితాన్యోన్యభూషాప్రశమితపరిఖేదౌ ప్రాప్తపూర్ణేందుశోభౌ॥ అత్ర గ్లానేశ్శాంతిర్హర్షస్యాంగం ॥ ౧౫౯ ॥ .... *

❁ అథసంసృష్టిసంకరాలంకారనిరూపణం ❁

అథనిరూపితానామేవైషామలంకారాణాం ద్వివిధానామప్యన్యోన్యాలింగనభంగ్యాలబ్ధస్వరూపౌ సంసృష్టిసంకరసంజ్ఞావలంకారౌ నిరూపయితుమారభతే॥ నన్విదమనుపపన్నం శేషయోస్తాతథోక్తా- అత్రాంగుళీయకశిరోరత్నయోర్ముఖేందుసంబంధిత్వాభావేపి తత్ప్రాప్తిహేతుకానందజన్యయోర్వికాసయోస్తత్త్వేన ప్రాపితాన్యోన్యభూషావిత్యుక్తమితిబోధ్యం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౧౫౯॥ ఏవంరసవదాదీంశ్చతురోలంకారానుదాహృత్య భావోదయభావసంధిభావశబలతాస్త్వన్యతోగ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనైకైకాలంకారనిరూపణానంతరం మిశ్రాలంకారనిరూపణం ప్రతిజానీతే- అథేతి॥ ననూక్తానాం ద్వివిధానామేవాలంకారాణాం ... స్థంపా

ర్థక్యేనపరిగణనమిత్యాశంక్యలౌకికాలంకారన్యాయేనపృథక్త్వంసాధయతి- సౌవర్ణేతి॥ అన్యోన్యంకరంభితానిమిళితాని - అభినవామపూర్వాం- అయంభావః - యథా కనకవికారాణాంకటకకుండలకేయూరాదీనామేకైకశశ్శోభాహేతూనామపిమిథస్సంబంధేచారుత్వాతిశయస్తథైవోపమాదీనామపీతి॥ ౧౬౦॥ తత్రసంసర్గశబ్దవాచ్యముత్కటభేదనిబంధ

బ్దార్థాలంకారాణామేవైషామన్యోన్యమిళితానాం సంసృష్టి సంకరపదవేదనీయత్వాత్కథమనయోఃపార్థక్యేన పరిగణనార్హతేతిచేత్తత్రాహ ॥ సౌవర్ణాభరణానిలోకవిదితాన్యేకైకశశ్శోభనాన్యప్యన్యోన్యకరంభితాన్యభినవాంపుష్ణంతి శోభాం యథా । కుర్వంత్యోపిచమత్క్రియాం పృథగిమాఃకావ్యేద్విధాలంక్రియాస్సంసర్గేణచసంకరేణచతథాభూయశ్చమత్కారికాః॥ ౧౬౦ ॥ తత్రసంసృష్టిమాచష్టే॥తిలతండులసంశ్లేషభంగ్యాయాస్యాత్పరస్పరం । అలంకృతీనాం ఘటనాసాసంసృష్టిర్నిగద్యతే ॥ ఆసామలంకృతీనామవాంతరభేదభిన్నానాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణైకత్రైవతిలతండులన్యాయేన సంయోగవృత్త్యాసంస్థితి స్సంసృష్టిః। సాశబ్దార్థోభయాలంకారగతత్వేనత్రివిధా। తత్రశబ్దాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥ యుద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధప్రథమవిగణనాసిద్ధమూర్ధన్యభూపా యోధాబాధావిబోధారఘుధరణిభుజాచ్ఛిన్నదోస్సంధబంధాః। లంకాలంకారభూతాదివిజవిజయినోరాక్షసా రూక్షసారాహంతాహంతామహాంతస్సమరసమరసాః ప్రేరితతాం ప్రాపితాస్తే ॥ అహంతయాఅహంకారేణమహాంతః । అత్రవృత్త్యనుప్రాసచ్ఛేకానుప్రాసయమకానాంసంసృష్టిః ॥ ౧౬౧ ॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా॥సంవర్తావసరప్రసారిదినకృత్స

నాంసంసృష్టింలక్షయతి- తిలతండులేతి.॥ శబ్దాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- యుద్ధేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥అత్రేతి-పూర్వార్ధేవృత్త్యనుప్రాసః-తృతీయపాదేచ్ఛేకానుప్రాసః- తురీయపాదేయమకమితివివేకః ౧౬౧॥ అర్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- సంవర్తేతి॥ఏతదపివ్యాఖ్యా

తం॥ అత్ర సంసృష్టిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ తదుభయేతి-తదుభయేనని దర్శనారూపకాభ్యాముపస్థాపితయోః ప్రతిష్ఠితయోః - విషయివాచకేన సర్వస్వపదేన విషయభూతాయాస్తేజస్సమృద్ధేః కబళితత్వాద్భేదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః - సర్వస్వశబ్దస్యార్థద్వయప్రతిపాదకత్వాదర్థశ్లేషశ్చ- తయోః- చకారాత్సంసృష్టిరిత్యనువర్తతే- తథేతి-తారానేతృశ్రీశ

సర్వస్వపాటచ్చరో దైత్యధ్వాంతహరః ప్రతాపతపనో రామస్యకోప్యభ్యభవన్। భూమిం ద్యామపి కాశికోత్సవవతీం చక్రే ద్భుతం వర్ధయంస్తారానేతరి నూతనశ్రియమధాత్పారస్త్యదేశే తమః॥ అత్ర పూర్వార్ధే దినకృత్సర్వస్వపాటచ్చర ఇత్యత్ర సర్వస్వశబ్దేన తేజస్సమృద్ధేర్లక్షితత్వాత్తస్యాశ్చ సంవర్తవర్తివికర్తనమాత్రవృత్తిత్వేన రామప్రతాపతపనాసంభవాత్తత్సాదృశ్యమాక్షిప్యత ఇతి నిదర్శనా। తథా దైత్యధ్వాంతహర ఇత్యత్ర రూపకమితి తయోస్సంసృష్టిః॥ తదుభయోపస్థాపితయోరతిశయోక్త్యర్థశ్లేషయోశ్చ। తథోత్తరార్ధే కాశికోత్సవశబ్దశ్లేషప్రతిభోత్థాపితో వ్యతిరేకవిరోధాభాసౌ। తథా తారానేతృశ్రీశబ్దశ్లేషాభ్యాం తథా తమఃపారస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యాం చేతి తేషాం సర్వేషాం సంసృష్టిః ॥౧౬౨॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిర్యథా ॥ భో తాతా స్త్ర్యగ్రజ కిన్ను కిం సరరవేః కార్శ్యం కుతో దృశ్యతే సమ్మోహేన ముహుర్ముహుర్వ్రతకుతో బింబస్య నిర్భేదనాత్। కే భిందంతి హతా హి తా రఘుభువా క్రుద్ధేన యుద్ధే పునః కే మూర్ధాంశమయంతి శీకరకిరఞ్శుండాలశుండాలతాః ॥ అత్ర వృత్త్యనుప్రాసయమకాభ్యాం సహ ప్రశ్నోత్తరికాతిశయోక్త్యోశ్చ సంసృష్టిః॥౧౬౩॥ విరం

బశ్లేషాభ్యాం - అతో ప్రత్యుత్థాపితౌ వ్యతిరేకవిరోధాభాసావితి పదద్వయమనువర్తతే-తథైవ తమఃపారస్త్యశబ్దశ్లేషాభ్యామిత్యత్రాపి - సర్వేషామితి- అత్ర బహూనామర్థాలంకారాణాం సంసృష్టిః॥ ౧౬౨ ॥ శబ్దార్థాలంకారసంసృష్టిముదాహరతి- భో ఇతి॥ అత్ర సర్వత్రైకద్వివర్ణావృత్త్యా వృత్త్యనుప్రాసః- శుండాలశుండాలేత్యత్ర యమకం చ తాభ్యాం॥ ౧౬౩ ॥

ఉదాహరణాంతరమాహ- విరించీతి॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౪॥ అథానుత్కటభేదసంబంధనం సంకరం లక్షయతి- క్షీరేతి॥ యత్రాలంకారాణాం క్షీరనీరన్యాయాదనుత్కటభేదస్సంబన్ధస్స సంకర ఇత్యర్థః- తస్య త్రైధా విభాగమాహ- అంగాంగిభావాదతి॥ అంగాంగిభావసంకరముదాహరతి

విలసితాకరాంచితవిపంచికా సంచరత్స్వరప్రసర మాధురీరసరమాధురీణా గిరః। జయంతి మథమందరక్షుభితసింధుబంధుభ్రమీనిరర్గళవినిర్గళద్బహుళభంగభంగీభృతః॥ అత్ర విపంచికాస్వరధర్మస్య మాధుర్యస్య తరంగధర్మస్య నిరర్గళత్వ భంగ్యాశ్చ వచనేష్వసంభవాత్తత్సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాద్వయం సహవృత్త్యనుప్రాసస్య సంసృష్టిః। ఏవమన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥ ౧౬౪॥ సంకరం లక్షయతి॥ క్షీరనీరనయాద్యోగస్సంకరస్సముదీర్యతే। అంగాంగిభావాత్సందేహాద్వాచకైక్యాత్స తు త్రిధా॥ తత్రాంగాంగిభావేన సంకరో యథా ॥ సంవర్ధయంతం నిజజీవనేన శుచిం సదా బాడబమంబురాశిం। సంహృత్య రామస్య శరప్రపాతాన్నిషంగగర్భం నిభృతోధిశేతే॥ అత్ర జీవనశుచిబాడబశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యా భేదేప్యభేదరూపయా సాగరస్స్వ ప్రాణేన శుద్ధబ్రాహ్మణపోషక ఇతి ప్రతీయతే। తేన తద్వినాశరూపానుచితకర్మాచరణజనితాలజ్జా శ్రీరామశరస్య నిషంగకోటరశయన హేతుతయోత్ప్రేక్ష్యతే। సా చ వాచకాభావాద్గమ్యేతి శ్లేషాతిశయోక్త్యుత్ప్రేక్షాణాం సంకరః॥ ౧౬౫॥ యథా వా॥ భానుః కిం స నభోగమార్గచతురః కిం పావకో యం జనాస్సర్వత్రాప్యనలం తమాహురపి చ క్షయోజ్యజడేనాప్యసౌ। కిం చంద్రస్సనిజోదయాన్నవసుధాసంమోదమంకూరయత్యేవం రామమవేక్ష్య నిర్మలగుణైః

సంవర్ధయంతమితి-వ్యాకృతమేతత్॥ సంకరం దర్శయతి॥ అత్రేతి॥ సోయం సంకరః అంగాంగిభావలక్షణ ఇతి భావః - శ్లేషస్యాతిశయోక్త్యంగత్వాదతిశయోక్తేరుత్ప్రేక్షాంగత్వాచ్చ॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- భానురితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి॥ సంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ అంగ

గిభావేనసంకరఇతి- సందేహాలంకారంప్రత్యతిశయోక్తేరంగత్వాత్ - అపిచాభ్యుచ్చయోఽస్తీత్యాహ- సూర్యాదీతి - కించేతి- శ్రీరామచంద్ర విషయేశ్రీరామచంద్రరూపే విషయే వర్ణ్యవస్తుని నిర్వచనస్యాగోచర తారూపోయోవిశేషస్తస్యాక్షేపకత్వాత్ - సంసృష్టిరపీతి - వ్యతిరేకా క్షేపాఖ్యాపత్తీనాంపరస్పరనైరపేక్ష్యేణసమావేశాత్ ॥ ౧౬౬॥సజాతీ

పశ్చాద్వినిశ్చిన్వతే॥అత్రరామేతేజస్విత్వాదిరూపధర్మసామ్యా త్సూర్యాదిరూపేణసందిహ్యపశ్చాద్విశేషధర్మోల్లేఖాదంతె గుణైర్నిశ్చిన్వతఇతి నిశ్చయోఽరరీకారాన్నిశ్చయాంతస్సందే హః। సచనభోగేత్యాదిశ్లేషపదోపాత్తానాంతత్తదర్థానాం భేదేప్యభేదరూపాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇత్యంగాంగిభావే నసంకరః। సూర్యాదివ్యతిరేకశ్చస్ఫుటఏవ।కించనిరతిశయతే జస్విత్వాదిరూపేణసూర్యాదిరూపతాయామేకదేశమంగీకృ త్యైకదేశనిషేధస్యక్రియమాణస్య శ్రీరామచంద్రవిషయే నిర్వచనాగోచరతారూపవిశేషాక్షేపకత్వాదాక్షేపాలంకా రభేదః।అపిచప్రసిద్ధేషురవిశశికృశానుష్వేకస్యాపిరఘుపతితు ల్యతానాభూదితి- ముతాన్యేషుతేజస్విష్వితి కైముతికన్యా యేనదండాపూపికాస్ఫూర్తేరర్థాపత్త్యలంకారస్య గమ్య మానత్వాత్సంసృష్టిరపీత్యలంప్రపంచేన॥ అత్రపూర్వత్ర చవిజాతీయార్థాలంకారసంకరఉక్తః ॥౧౬౬॥ అధునాసజా తీయసంకరమాహ॥దోర్దండకిరణధ్వస్తనక్తంచరతమస్తతిః। గజోదయాచలారూఢోరామోరవిరివాబభౌ॥ అత్ర రామో రవిరివేత్యుపమయాదోర్దండకిరణయోర్నిశాచరతమసోర్గజో దయాచలయోశ్చోపమాఃప్రసాధ్యంతఇతిసజాతీయసంక రః॥౧౬౭॥సందేహసంకరోయథా॥సేనాధిపారఘుపతేస్సిత

యసంకరముదాహరతి-దోర్దండేతి॥స్పష్టం॥సజాతీయసంకరఇతి-ఉపమా నామేవాంగాంగిభావాత్ ॥౧౬౭॥సందేహసంకరముదాహరతి- సేనాధి పాఇతి॥ వ్యాలోలాభిర్వారినిధివీచిభిస్తటోపస్థలాస్తటప్రాంతం ప్రాపి తాః ఫేనాఃప్రవాళదళానివిద్రుమఖండాని శైవలరాశయశ్చ తైఃకల్పాః॥

సందేహసంకరం వర్ణయతి- అత్రేతి॥ ౧౬౫॥ ఉదాహరణాంతరమాహ
పవళేతి॥ ఛాయా॥ ప్రబలేతి॥ కోటిసంఖ్యాకైస్సారపరివారైస్సహితస్సహ
కోటిసారపరివారః॥ సందేహసంకరం ప్రతిపాదయతి- అత్రేతి-సమాస
సందేహోజాయతే- కుతఇత్యతఆహ - మయూరవ్యంసకాదయశ్చేతి
రూపకసమాసః కిం- ఉతోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇ
త్యుపమితసమాసః కిమితిసమాసద్వయస్యాప్యనుశాసనబలాత్ - సమాస

రక్తనీలాస్తస్థుః ప్లవంగపతయః పరివార్యలంకాం। వ్యాలోల
వారినిధివీచితటోపనీతఫేనప్రవాళదళశైవలరాశికల్పాః॥ అ
త్ర సింధుజలగతానాం ఫేనవిద్రుమశైవాలానాం తరంగసం
హత్యాహత్యాతటేరాశీభావస్య సందేహాత్తటగతకపీనాంత
టగతఫేనాద్యభేదాధ్యవసాయస్య ప్రాతికసముత్రేక్షతయోప
మోత్ప్రేక్షయోస్సందేహసంకరః॥ ౧౬౬॥ యథావా॥ పవళప్ప
ధావదహణో తుహజాణఇవిరఅవేఅణాసహణో। ఆఅచ్ఛఇర
హువీరో తురిఅసఅకోటిసారపరివారో॥ ప్రబలప్రతాపదహ
నస్తవజానకిపిరహవేదనాసహనః। ఆగచ్ఛతిరఘువీరస్త్వరి
తం సహకోటిసారపరివారః॥ ఇదం సీతాశ్వాసనపరం త్రిజటా
వచనం ॥ అత్ర ప్రతాపఏవదహనఇతివా ప్రతాపోదహనఇవే
తివాసమాససందేహోజాయతే। మయూరవ్యంసకాదయ
శ్చోపమితం వ్యాఘ్రాదిభిస్సామాన్యాప్రయోగ ఇతి చ సమాస
ద్వయస్యాప్యనుశాసనాద్భవతీతి రూపకోపమయోస్సందేహ
సంకరః। సాధకబాధకమానాభావే సందేహస్య సరసవాహి
త్వాత్తదన్యతరసద్భావేతు భవతి సందేహనివృత్తిః॥ ౧౬౭ ॥
మాభవతునయననలినంతవసఖిబాష్పేణసాంప్రతం మలినం।

సందేహోజాయతఇతిపూర్వేణాన్వయః- ఇత్యేవం ప్రకారేణరూపకో
పమయోస్సందేహసంకరోభవతీత్యన్వయః- కుతఇత్యతఆహ- సాధకేతి
సాధకమనుకూలం- బాధకం ప్రతికూలం-తదన్యతరస్య సద్భావేతు॥ ౧౬౮
తర్హికుత్రసాధకం కుత్రవాబాధకమిత్యాకాంక్షాయామాహ- మా
భవత్వితి॥ ఇదమపి త్రిజటావచనం ॥ కపిభిర్విహితైః ప్రాప్తైర్నగేంద్రై ర్సే

యతోఽబద్ధస్సముద్రోయేనసతథోక్తః॥ వివృణోతి- అత్రేతి॥ (౭౦॥ సాధకంప్రతిపాద్యబాధకంప్రతిపాదయతి-అపేతి॥ధరణీభృతాంపర్వతానాం దారణేవిదారణే నవిద్యతేపవేః కులిశస్య క్రమసంకోచః ప్రసరణసందేహోయస్యసతథోక్తః- పక్షే- ధరణీభృతాంరాజ్ఞాందారణే అపగతో విక్రమసంకోచోయస్యసతథోక్తః- నిర్ఘాతఃఅరేశ్శత్రుభూతస్య బలస్యాటోపోయేనసతథోక్తః- పక్షే-నిర్ఘాతఃఅరిబలానాంశత్రుసైన్యానామా

ఆయాతిరామభద్రఃకపిసీతనగేంద్రసంయతసముద్రః॥అత్ర నయనంనలినమివేత్యుపమాలంకారేబాష్పేణమలినమితివిశేషణమేవసాధకం।నయనఏవబాష్పాంబుసంభవాత్॥౧౭౦॥అపవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। నిర్ఘాతారిబలాటోపోఽరేజేరామపురందరః॥ అత్రతురామఃపురందరఇత్యత్రరూపకాలంకారఏవ। నోపమా। తాంప్రత్యపవిక్రమేత్యాదిసాధారణధర్మప్రయోగస్యైవబాధకత్వాత్।ఉపమితంవ్యాఘ్రాదిభిరిత్యాదినాసామాన్యాప్రయోగఏవోపమితసమాసవిధానాత్॥౧౭౧॥ఏకవాచకానుప్రవేశేనసంకరోయథా॥అపవిక్రమసంకోచోదారణేధరణీభృతాం। సమగ్రైశ్వర్యసంపన్నో రామఇంద్రఇవాబభౌ॥ అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ్లేషః, తృతీయచరణేఽర్థశ్లేషశ్చతాభ్యాంసహేంద్రఇవేత్యుపమాయా ఏకస్మిన్నివేతివాచకశబ్దేనుప్రవేశేనసంకరకః॥ ౧౭౨॥ యథా వా॥ అశేషాభీష్టదానేనపరితుష్టత్రివిష్టపః। రామభద్రోఽయమాభాతిరామభద్రఇవస్వయం॥ అత్రలాటానుప్రాసేనస

టోపోయేనసతథోక్తః। యోజయతి- అత్రేతి॥అవధారణార్థమాహ-నోపమేతి॥ తద్బాధకందర్శయతి- తామితి। కుతఇత్యతఆహ-ఉపమితమితి॥ ౧౭౧॥ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరముదాహరతి-అపవిక్రమేతి॥స్పష్టం॥ సంకరంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి॥ శబ్దశ్లేషఇతి-జతుకాష్ఠన్యాయేనశబ్దానాంశ్లిష్టత్వాత్-అర్థశ్లేషశ్చేతి-ఏకనాళావలంబిఫలద్వయవదర్థయోరేవ శ్లిష్టత్వాత్॥౧౭౨॥ఉదాహరణాంతరమాహ-అశేషేతి॥అశేషాణామగ్నినామభీష్టదానేనవాంఛితవస్తువితరణేన॥యోజయతి-అత్రేతి॥రామభద్రో

రామభద్ర ఇత్యత్ర ద్వితీయ రామభద్రశబ్దే అనంతకల్యాణగుణశాలితయా రామభద్రత్వేనజ్ఞాత ఇతితాత్పర్యభేదాల్లాటానుప్రాసః॥ ఏవంవిధ్యానాథమతానుసారేణ త్రిప్రకారఏవ సంకరోనిరూపితః - సమప్రాధాన్యసంకరస్త్వన్యతో గ్రాహ్య ఇత్యాకూతం॥ ౧౭౩॥ .... *

ఇతీత్యాది॥ ఏవంతరంగం పరిసమాప్యైతత్ప్రరోచనార్థం స్వకవితాం ప్రస్తౌతి॥ ధర్మాంతర్వాణీతి॥ ధర్మాంతర్వాణి సంబంధిన్యావాణ్యాః వివరణసరణ్యాం యామాధురీ తస్యాస్సాధురీత్యా సరసస్వభావేన- ద్రాక్షామృద్వీకా ద్రాక్షేతి ద్రాక్షాకారభావంభజతి-తత్సముచితం- యద్యస్మాత్సుధా

హానన్వయాలంకారస్యైకవాచకానుప్రవేశేనసంకరః॥౧౭౩

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువనపవిత్ర... సాహిత్యరత్నాకరనామన్య లంకారశాస్త్రే గ్రంథాలంకారనిరూపణం నామ సప్తమస్తరంగః॥

అస్థామందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః ॥ ...... *

ధర్మాంతర్వాణి... సప్తమోయంతరంగః॥........ *

ధర్మాంతర్వాణివాణీవివరణసరణీ మాధురీసాధురీత్యా ద్రాక్షా ద్రాక్షారభావం భజతి సముచితంయత్సుధాయాస్సుధాత్వం।క్షౌద్రక్షౌద్రప్రకారంసముచితమగమచ్ఛర్కరా శర్కరాభూత్క్షీరంచక్షీరమాసీత్సుద్రుగధరరసేసాధుతాసాధుతాభూత్॥ ౧౭౪॥ .... *

యాస్సుధాత్వమభూత్ - క్షౌద్రంమధు-సముచితంస్వానురూపంక్షౌద్రప్రకారంక్షుద్రరీతిం- శర్కరాసితా-శర్కరాసికతా-క్షీరందుగ్ధం - క్షీరంజలం- క్షీరంస్యాన్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా।సా ప్రసిద్ధా సాధుతా మధురతా-ధుతాకంపితా-నిరాకృతేతి యావత్ -తతో ద్రాక్షాయాః క్షారతా సముచితేతిభావః ॥ ౧౭౪ ॥ ....

ఇతి శ్రీమల్లాది లక్ష్మణసూరి విరచితే సాహిత్యరత్నాకర వ్యాఖ్యానే మందరాఖ్యానే సప్తమః ప్రస్థః,

శ్రీరామార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

దోషతరంగప్రారంభః - ౮

ఇత్థమర్థాలంకారాన్నిరూప్య దోషనిరూపణమవసరప్రతిపాదనపూర్వకం ప్రతిజానీతే॥ అథేతి॥ దోషవర్జితత్వం దోషాభావవత్త్వం - అభావజ్ఞానస్య ప్రతియోగిజ్ఞానపూర్వకతయా దోషస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ తదభావజ్ఞానస్యాసంభావితత్వాత్తన్నిరూపణమావశ్యకమితి భావః॥ తత్ర దోషసామాన్యలక్షణమాహ॥ హేతుమితి॥ రసాపకర్షహేతుత్వం దోషత్వమితి సామాన్యలక్షణం - తదుక్తం దోషాల్లాసే* ముఖ్యార్థహతిర్దో

అథేదానీం కావ్యసామాన్యలక్షణేఽవశిష్టస్య దోషవర్జితావితి విశేషణస్య వ్యాఖ్యామారభతే॥ హేతుం రసాపకర్షస్య బుధా దోషం బభాషిరే। శబ్దార్థద్వారకత్వాత్తద్గోచరత్వేన స ద్విధా॥ దోషోఽపి శబ్దార్థయుగళద్వారైవాంగినం రసమపకర్షయతీతి శబ్దార్థగోచరో భవతి - తథా చ శబ్దగోచరత్వేనార్థగోచరత్వేన చ ద్వైవిధ్యే సిద్ధే తత్ర శబ్దగోచరేష్వపి ప్రథమం పదగ

పదదోషాః

తాన్నిరూపయతి॥ అసమర్థమపుష్టార్థం గ్రామ్యం చైవాప్రయోజకం। వ్యర్థమశ్లీలనేయార్థక్లిష్టాసాధ్వప్రయుక్తిమత్॥ అప్రతీతం చ సందిగ్ధం విరుద్ధమతికృత్తథా। పరుషం చాపరావృష్టవిధే

షో రసశ్చ ముఖ్య ఇతి - నన్వయం కిమాశ్రయః, కథమనేనాత్మభూతస్య రసస్యాపకర్ష ఇత్యాశంక్యాహ - శబ్దార్థేతి॥ స దోషః॥ ఉత్తరార్ధం వ్యాచష్టే దోషోఽపీతి॥ తథా చేతి - శబ్దగోచరత్వేనేత్యారభ్య సిద్ధ ఇత్యంతం తథా చేత్యస్య వివరణం॥ తత్రేతి॥ పదగతాన్నిరూపయతి। రసప్రతీతేర్విభావాదిమూలత్వాద్విభావాదేశ్చ వాక్యాధీనత్వాద్వాక్యానాం చ పదారబ్ధత్వాదాదౌ పదగతదోషనిరూపణమితి భావః॥ పదదోషానుద్దిశతి - అసమర్థమితి॥

యథోద్దేశమేకస్మిన్నపద్యే సప్తదశాప్యుదాహరతి॥ పాథోవాహేతి॥ శ్లోకం వ్యాకుర్వన్ దోషాణాం విశేషలక్షణాన్యాహ॥ తథాహీత్యాదినా॥ పాథోవాహస్సముద్రః పదం స్థానం యస్య స తథోక్త ఇతి - పాథోవాహపదస్య మేఘవాచకస్య సముద్రపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాదసమర్థత్వం ॥ కుత ఇత్యత ఆహ- యోగమాత్రేతి॥ అత్ర మాత్రచా వాచకశక్తిర్నాస్తీతి జ్ఞాప్యతే।

యాంశమనంతరం ॥ గూఢమన్యార్థకం చేతి దోషాస్సప్తదశ స్మృతాః॥ క్రమేణ యథా॥ పాథోవాహపదస్త్రిసప్తదశదోర్గల్లశ్చవై గుహ్యకేశాదీనాదిహవే కజారిపితృజిజ్జిత్యోర్జితో దైవతాన్। యుద్ధే క్లేశగతోం బికారమణలబ్ధౌ ర్వర్థ్యవదావిణః కోపాచ్ఛోణితలోచనో రఘుపతేర్గామ్నా విదగ్ధో భవత్ ॥ అత్ర పదదోషాస్సప్తదశాపి సంగృహీతాః। తథాహి। అత్ర పాథోవాహపదం సముద్రపరత్వేనాసమర్థం। యోగమాత్రప్రయుక్తం యదసమర్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశదోర్గల్ల ఇత్యత్ర వింశతి దోరితి వక్తవ్యే త్రిసప్త దశదోరిత్యపుష్టార్థం । ప్రకృతానుపయుక్తార్థమపుష్టార్థం తదుచ్యత ఇతి లక్షణాత్। గల్లశబ్దః కపోలపరత్వేన గ్రామ్యః । పామరవ్యవహారైకప్రసిద్ధం గ్రామ్యముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । త్రిసప్తదశేతి విశేషానాధాయకత్వాదప్రయోజకం । తదప్రయోజకం యత్స్యాదవిశేషవిధాయకమితి లక్షణాత్ । చ వై ఇతి నిరర్థకం । పాదపూరణమాత్రం యత్తన్నిరర్థకముచ్యత ఇతి లక్షణాత్ । గుహ్యకేశాదీనితి వ్రీడాకరత్వాదశ్లీలం। అశ్లీలం తదమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడకారణమితి లక్షణాత్ ॥ ఆదిహవ ఇతి యుద్ధప్రతీతిస్స్వసంకేతమాత్రాయత్తేతి నేయార్థం । స్వసంకేతప్రసిద్ధార్థం నేయార్థం పరికీర్త్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥ కజారిపితృజిదిత్య

త్రయశ్చ సప్త చ దశ చేతి సంభూయ వింశతిః- దోషశ్చ గల్లాశ్చ దోర్గల్లాః త్రిసప్తదశసంఖ్యాకా దోర్గల్లా యస్య స తథోక్తః - త్రిసప్తేతి- కుత ఇత్యత ఆహ- ప్రకృతేతి - గుహ్యకేశాదీనితి - గుహ్యకేశః కుబేర ఆదిర్యేషాం తాన్- గుహ్యకేశాశ్చేతి వ్రీడాకరత్వం। కుత ఇత్యత్రాహ- అశ్లీలని

అమాంగళ్యజుగుప్సావ్రీడానాం కారణం- జిత్యేతి- తత్ర హేతుమాహ-
అసమాస ఇతి-విజిత్యేతి వక్తవ్యమితి భావః-అసాధ్వితి చ్యుతసంస్కారస్యై
వాభిధానం- శాస్త్రమాత్రేతి- యథాలోకమాత్రప్రసిద్ధం గ్రామ్యం తథా
శాస్త్రమాత్రప్రసిద్ధమప్రతీతికం- అవిమృష్టేతి- అవిమృష్టః ప్రాధా

త్రకజః కర్ణస్తస్యారిరర్జునస్తత్పితేంద్రస్తజ్జిదిత్యర్థప్రతీతేరతి
దూరత్వాత్ క్లిష్టం।క్లిష్టం తదర్థావగతిర్దూరదూరాయతో భవే
దితిలక్షణాత్। జిత్యేత్యసాధు।అసమాసే ల్యపోస్మరణాత్।శ
బ్దశాస్త్రవిరుద్ధం యచ్చ్యుతసంస్కారమిష్యత ఇతిలక్షణాత్।
దైవతానితి పుంలింగే అప్రయుక్తం।యదప్రయుక్తం కవిభిరప్రయు
క్తం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।యుద్ధే క్లైశగత ఇత్యత్ర క్లైశపదమభి
నివేశపరత్వేన యోగశాస్త్రప్రసిద్ధమిత్యప్రతీతికం।శాస్త్రమా
త్రప్రసిద్ధం యదప్రతీతం తదుచ్యత ఇతిలక్షణాత్।ఇదమేవా క్లైశ
గతః క్లైశగతో వేతి సందేహాస్పదత్వాత్సందిగ్ధం।సందిగ్ధం తన్మతం
యత్స్యాత్సందిగ్ధార్థప్రతీతికృదితిలక్షణాత్॥ అంబికారమణల
బ్ధౌర్వార్థ్యవదాత్రవణ ఇత్యత్రాంబికారమణేతి మాతృసంభోగ
కారిత్వప్రతీతేర్విరుద్ధమతికృత్। విపరీతార్థధీర్యస్మాద్విరుద్ధ
మతికృన్మతమితిలక్షణాత్। ఔర్వార్థ్యపదం మహాసమృద్ధభా
వవాచకం పరుషం। పరుషం నామ తద్యత్స్యాద్దారబ్ధం పరుషా
క్షరైరితిలక్షణాత్। ఔర్వార్థ్యవానితి విధేయే సతి తస్య సమా
సేనోపసర్జనస్య ప్రతీతేరవిమృష్టవిధేయాంశం। అవిమృష్టవిధే
యాంశం గుణీభూతవిధేయకమితిలక్షణాత్॥ శోణితలోచన ఇ
త్యత్ర శోణితపదస్య రుధిరే ప్రసిద్ధస్యారుణ్య పరత్వేన ప్రయు
క్తత్వాద్గూఢార్థం॥ ప్రయుక్తమప్రసిద్ధార్థే గూఢార్థం పరికీ
ర్త్యత ఇతిలక్షణాత్॥ విదగ్ధపదస్యాన్యవాచకత్వమిత్యన్యా

స్యేనానిర్దిష్టో విధేయాంశో యస్మింస్తథోక్తం- తదేవాహ- గుణీభూత
విధేయకమితి పృథక్పదాభ్యాం ప్రాప్తముద్దిశ్యాప్రాప్తం విధీయతే। య
థా పర్వతో వహ్నిమానితి -అన్యథా వహ్నిమత్పర్వత ఇత్యపి ప్రయోగప్ర
సంగాత్। విదగ్ధపదస్యేతి-అన్యవాచకత్వం నిపుణవాచకత్వమిత్యర్థః॥౧॥

ఏవముదాహృత్యస్వపాణ్డిత్యప్రకటనాయపునస్తత్రైవాదోషంపాఠము
పపాదయతి- తే నేతి॥ తేనదోషదూషితత్వేనహేతునా॥ పాథోరాశీతి॥
స్పష్టం॥ ౨॥ అథవాక్యదోషానుద్దిశతి॥ శబ్దహీనమితి ॥ అథయథోద్దేశ్యం
తేషాంలక్షణోదాహరణాన్యాహ॥అపశబ్దహతమిత్యాదినా॥విగతాసంహి
తావర్ణానాంపరస్పరసన్నికర్షోయత్రసతథోక్తః॥ విరూపఃకర్ణకఠోరః।

గ్ధం ॥ యద్రూఢిప్రచ్యుతంనామ తదన్యార్థ ముదాహృత
మితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ తేన ॥ పాథోరాశినికేతనోద్విద
శదోర్గం డో ధనేశాదికాం స్సంగ్రామాంగణసీమ్ని శక్రవి
జయీ జిత్వోర్జితో నిర్జరాన్ । యుద్ధేహంకృతిమాన్మృ
గాంకమకుటాల్లబ్ధోదయో రావణఃకోపాద్రక్త విలోచనోర
ఘుపతేర్దగ్ధోభవత్తేజసా॥ఇతిసమీచీనఃపాఠోత్ర॥౨॥ అథవా

వాక్యదోషాః

క్యదోషానాహ ॥ శబ్దహీనంక్రమభ్రష్టంవిసంధిపునరుక్తిమ
త్।వ్యాకీర్ణంవాక్యసంకీర్ణమపూర్ణంవాక్యగర్భితం॥ ద్వేభిన్న
లింగవచనేద్వేచన్యూనాధికోపమే । భగ్నచ్ఛందోయతిభ్ర
ష్టమశరీరమరీతికం ॥ విసర్గలుప్తస్థానసమాసంవాచ్యవర్జి
తం। సమాప్తపునరాత్తంచతథాసంబంధవర్జితం॥ పతత్ప్ర
కర్షమధికపదంప్రక్రమభంగవత్ । చతుర్వింశతిరుచ్యంతే
దోషావాక్యసమాశ్రయాః ॥ అత్రవాక్యమితిసర్వత్రసంబ
ధ్యతే॥అపశబ్దహతంవాక్యంశబ్దహీనముదీర్యతే।క్రమభ్రష్టం
భవేదార్థశ్శబ్దోవాయత్రనక్రమః॥ విసంహితోవిరూపోవా
యస్యసంధిర్విసంధిమత్। శబ్దార్థపౌనరుక్త్యేతుతద్వాక్యం
పునరుక్తిమత్॥చత్వారియథా॥ సంగచ్ఛంతేమోహామోద
ఖేదానైర్వ్వరివధూబుధాః। విలోక్యఅమృతాంశ్వాభంరామ

చత్వార్యప్యేకత్రోదాహరతి॥ సంగచ్ఛంతఇతి॥వైరిణఃఖేదం వధ్వో
వతమోమోహంచిత్తచాంచల్యంబుధామోదంచసంగచ్ఛంతే। నను
తసంస్కారస్యైవశబ్దహీనమితిసంజ్ఞాంతరం, నపృథగ్దోషః॥అపాస్య
తసంస్కారమసమర్థంనిరర్థకం। వాక్యేపిదోషాస్సంత్యేతేపదస

శేపి కేచ నేతిమమ్మటపాదైః పదద్వయే యుగపదసాధుత్వాసంభవేన వాక్యగతత్వేన పార్థక్యస్యాపరిహృతత్వాదితిచేత్సత్యం । యద్యప్యేకపదమేవాసాధు తథాపితదసాధుత్వం పదాంతర సమన్వయసాపేక్షమితి వాక్యదోషవివాయంనపదదోషఇత్యాశయేనాహ - అతేరిత్యాదినా అకర్మకాధికారాదిత్యంతేన॥ శిష్టంస్పష్టం॥ ౩॥ అథవ్యాకీర్ణంలక్షయతి॥ వ్యాకీర్ణమితి॥ విభక్తీనాంవిభక్త్యంతానాంపదానామిత్యర్థః- సంకీర్ణపదమే

స్యవదనంముఖం ॥ అత్రసంగచ్ఛంతేమోహమోదఖేదానితి పదద్వయప్రయోగే దోషాన్మేషాద్వాక్యమేవదుష్టమితినపదదోషశంకావకాశః । సంపూర్వస్యగమేరాత్మనేపదిత్వేనకర్మణోనుపాదానం నియతం । అకర్మకాధికారాత్ । మోహమోదఖేదైస్సహవధూబుధవైరిణాంక్రమేణసంబంధేవక్తవ్యేవ్యుత్క్రమేణోక్తమితిశాబ్దక్రమోభ్రష్టః । తథాఽభ్యర్హితంపూర్వమితి బుధవధూవైరిణామిత్యర్థక్రమేవక్తవ్యేనోక్తఇత్యర్థక్రమోపిభ్రష్టః । విలోక్యఅమృతాంశ్వాభమిత్యత్రసంధేరభావోవైరూప్యంచ । వదనముఖశబ్దయోఃపునరుక్తిః ॥ ౩ ॥ వ్యాకీర్ణంతద్విభక్తీనాంవ్యాకీర్ణేతుమిథోన్వయే ॥యథా॥ కులాచలానాంరామస్యసానుగాస్సానుగాశ్చిరం। గూఢాన్నివసతింవైరిభూమిపాలావితేనిరే॥ ౪॥ రామాలోకోత్కంఠుక మనసాంవిభ్రమాద్భామినీనాం హారోహస్తేభవతిఘటితఃకంకణంకంఠనాళే । కాంచీబంధః కబరవలయే కాంచనస్రగ్జితంబేలాత్రాలక్ష్మీర్న్నయననలినేకజ్జలం పాదప

కంవాక్యంవ్యాకీర్ణమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి - కులాచలానామితి॥ రామస్యవైరిభూమిపాలాఃసానుగాస్సానుచరాస్సంతః కులాచలానాంసానూన్గచ్ఛంతీతిసానుగాఃగూఢాన్నివసతింనివాసంచిరంవితేనిరే॥ ౪ ॥ ఇదంభంగ్యంతరేణోదాహరతి- రామేతి ॥ రామస్యరావణసంహారానంతరంస్వరాజధానీంవిశతఃశ్రీరామస్యాలోకేదర్శనేవిషయే ఉత్కంఠుకమత్యుత్సుకంమనోయాసాంతాసాం - కాంచనస్రక్ చంపకపుష్పమాలా-అత్రహస్తేకంకణంకంఠనాళేహారఇత్యాదిసంబంధస్య పదాంతరవ్యవహితత్వా

ద్వ్యాకీర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ-అత్రేతి॥౫॥ వాక్యసంకీర్ణంలక్షయతి-సాంకర్యఇతి॥ ఉదాహరతి- నిష్కృత్తికఇతి॥ నిర్గతఃకృత్తికాయానిష్కృత్తికః। పక్షే- కోశరూపకృత్తేర్నిర్గతః-స్వాగ్ధకః - హస్తంనక్షత్రంకరంచ. విపక్షేషుపక్షరహితేషుభూభృత్సు పర్వతేషుయేకాసారాః సరాంసితేషుసంవర్ధితానిజీవనానిజలాని-విపక్షభూభృతాం శత్రుభూపానాంకా

ద్రే॥ అత్రాభిధరణానామవయవానాంచమిథస్సంబంధో వ్యాకీర్ణః ॥ ౫ ॥ సాంకర్యేవాక్యసంకీర్ణంవా క్యాంతరగతైః పదైః॥యథా॥ నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిసద్యస్త్వత్ఖడ్గభానుర్గ్రసతేవిచిత్రం। క్షణేక్షణేరామవిపక్షభూభృత్కాసారసంవర్ధితజీవనాని॥ అత్రరామత్వత్ఖడ్గభానుఃకృత్తికానిర్ముక్తస్సద్యఏవహస్తముపైతి। ప్రసిద్ధసూర్యస్తుకృత్తికానక్షత్రంపరిత్యజ్యచిరాయహస్త నక్షత్రంభజతే। అయంతుసద్యఉపైతీతిచిత్రం। తథాప్రసిద్ధసూర్యః కృత్తికామనుభవన్నేవజీవనంగ్రసతే। హస్తస్థోవర్ధయతి॥రామఖడ్గభానోరాచరణంతుతద్విరుద్ధమితిచిత్రతా। అత్రకృత్తికాహస్తవిపక్షభూభృత్కాసారజీవనపదానాం శ్లిష్టతయాస్ఫురతో విరోధయుగళస్యార్థాంతరావలంబనేనాభాసీభవనంబోధ్యం। అత్రరామత్వత్ఖడ్గభానుర్నిష్కృత్తికోహస్తముపైతిపునశ్చవిపక్షభూభృత్కాసారజీవనం గ్రసతేచిత్రమితి వాక్యయుగళగతానాంపదానామన్యోన్యసంకీర్ణత్వాద్భవతిసంకీర్ణం ॥ ౬ ॥ అథాపూర్ణం॥ అపూర్ణంతద్భవేద్యత్రనసంపూర్ణః క్రియాన్వయః॥

యథా ॥ అహరోనిస్సాసహదో అస్సుహరోరివువహుణణె

త్తమ్మి । గత్తఅతావమిత్తరామకువ్వంతోవిహాఇతుహఖగ్గో ॥

ఛా॥అధరోనిశ్వాసహతోఽశ్రుభిరరిపువధూనాంనేత్రే।గాసారేణకుత్సితబలేనసంవర్ధితానిజీవనానిజీవితానిచ।యోజయతి॥అత్రేతి॥ అపూర్ణంలక్షయతి-అపూర్ణమితి॥ ఉదాహరతి- అహరఇతి॥ ఛా॥ అధరఇతి॥ తాపమిత్రంసంతాపయుక్తం -అత్రగాత్రంచేతిచశబ్దాదధరంశ్వాసహతం నేత్రేఅశ్రుభిరితేచకుర్వన్నితిసాకాంక్షస్యక్రియాన్వ

స్యాసంపూర్ణత్వమిత్యాశయేనాహ- అత్రేతి ॥ ౭॥ వాక్యగర్భితం లక్ష
యతి- తదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రతీపాః ప్రతికూలాః-శత్రవ ఇతి
యావత్- తేషాం తేజాంసి ప్రతాపా ఏవ ప్రదీపపటలీ-తాం- అవయంతి
జానంతి ॥ యోజయతి - అత్రేతి ॥ ౮ ॥ భిన్నలింగవచనే లక్షయతి ॥
యత్రేతి॥ న్యూనాధికోపమే లక్షయతి యత్రేతి ॥ అతోఽపమా శబ్దః క
రణవ్యుత్పత్త్యోపమానవాచీ - తేనాధికః శేషణోపమానమధికోపమం

త్రంచతాపమిత్రం రామకుర్వన్విభాతితవఖడ్గః ॥ అత్రకుర్వ
న్నితి సమభివ్యాహృతక్రియయామాసహోధరాదీనాం కర్మత్వేన
సంబంధోనపూర్యత ఇత్యపూర్ణం॥ ౭॥ తద్వాక్యగర్భితంయ
స్యమధ్యే వాక్యాంతరం భవేత్ ॥యథా ॥ రామత్వదాశుగగ
రున్మరుతః ప్రతీపతేజః ప్రదీపపటలీం ప్రశమం ప్రణీయ। తత్క
జ్జలం గగనమిత్యవయంతిలోకాశ్చకు స్తదీయలలనానయనేషు
వృష్టిం॥అత్ర రామశరగరున్మరుతశ్శత్రుప్రతాపదీపాంచ్ఛమ
యిత్వావృష్టించకురితివాక్యమధ్యే తత్కజ్జలమిత్యాది వా
క్యాంతరమనుప్రవిష్టమితిగర్భితవాక్యం॥ ౮ ॥ ....
యతోఽపమాభవేద్భిన్నవచనాభిన్నలింగకా।తద్భిన్నవచనం
భిన్నలింగంచాహుర్మనీషిణః ॥ యత్రోపమానమధికంన్యూ
నంవాస్యాద్విశేషణైః। తత్రాధికోపమంపూర్వంన్యూనోప
మమతఃపరం॥ ఛందోభగ్నంవచోయత్ర తద్భగ్నచ్ఛంద ఉచ్య
తే।యత్రస్థానేయతిభ్రంశ స్తద్యతిభ్రష్టముచ్యతే॥ ఏతేషాం
షణ్ణాముదాహరణం॥ రామాస్త్రేణహతం ద్విషత్కరిశిరోభో
గీంద్రభోగా ఇవనిర్ముక్తం రుధిరాప్లవేనఘనమాణిక్య త్వి

న్యూన విశేషణోపమానంన్యూనోపమం - తథాచ సాధారణధర్మాధి
క్యే అధికోపమం - తన్న్యూనత్వే న్యూనోపమమితి నిష్కర్షః ॥ భ
గ్న ఛందో యతిభ్రష్టే లక్షయతి - ఛందోభగ్నమితి ॥ భగ్నంఛందోవృ
త్తంయత్ర తచ్ఛందోభగ్నం-యతిర్విచ్ఛేద ఇతి ఛాందసాః- భ్రష్టాయతిర్య
త్ర తద్యతిభ్రష్టం - ఉభయత్ర చాహితాగ్న్యాదివత్పరనిపాతః ॥ లాఘ
వార్థం షడప్యేకతోఽదాహరతి- రామాస్త్రేణేతి॥ రామస్యాస్త్రేణహతం

అత ఏవ రుధిరాప్లవేన శోణితపంకే వారుణం ద్విపతల్లరిశిరః ఘనమాణిక్య త్విషా స్థూలమణిఛాయయేవారుణం - భోగీంద్రస్య భోగాః ఫణా ఇవ నిర్ముక్తం పతితం - అన్యత్ర ముక్తకంచుకం - శిష్టం స్పష్టం ॥ అత్ర దోషషట్కం దర్శయతి - ఇహేత్యాదినా ॥ నన్వేవం సతి ముఖం చంద్ర ఇవేత్యత్ర భిన్నలింగత్వం స్యాదితి చేత్తత్ర సహృదయానాముద్వేగాభావాన్న దోషశంకా । తదుక్తం దండినా ॥ న భిన్నలింగవచనే న చ న్యూనాధికే తథా । ఉపమాయా దూషణాయ యత్రోద్వేగో న ధీమతామితి - నను పాదాంత్యలఘోర్వికల్పేన గురుత్వాభిధానాదత్రాపి గురుత్వాంగీకారే కథం ఛందోభంగ ఇతి చేత్సత్యం-యత్రేంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రాదౌ పాదాంత్యవర్ణస్య పాక్షికగురు

షే వారుణం । తస్మాద్ధాతునగాస్రుతాపరధరాభృచ్ఛృంగకల్పాద్రి పుర్విప్రస్తాభరణాయుధశ్లథకరః పూషేవ చాస్తంగతః ॥ ఇహ భోగా ఇవ నిర్ముక్తమితి భిన్నవచనం । త్విషేవ రుధిరేణేతి భిన్నలింగకం । తస్మాదితి పదపరామృష్టస్య రుధిరాక్తస్య కరిశిరస ఉపమానత్వేనోక్తేఽస్తాచలశృంగే ఆరుణ్యసామ్యార్థం ధాతువిశేషణమాత్రం వక్తవ్యం । నగవిశేషణమధికం । విప్రస్తాభరణాయుధస్య రిపోరుపమానే పూష్ణ్యాభరణస్థానే కరవిశేషణముక్తం । ఆయుధస్థానే కిమపి నోక్తమితి న్యూనోపమం । భోగా ఇవేత్యత్ర పాదాంతవర్ణస్య గురుత్వాభావాచ్ఛందోభంగః మాణిక్యేత్యత్ర యతిభంగః ॥ ౯ ॥ క్రియాపదేన రహితమశరీరముదీర్యతే ॥ యథా ॥ తులయా రహితో రామ భవత్కీర్తిః సు

త్వేఽపి శాస్త్రత్వభంగాభావస్తత్ర మాభూచ్ఛందోభంగః - శార్దూలవిక్రీడిత ప్రహర్షిణీ వసంతతిలకాదిషు వైపరీత్యాదస్త్యేవ ఛందోభంగ ఇతి ప్రాచీనాః - ఘనమాణిక్యేత్యత్ర ద్వాదశవర్ణే యతిభంగః శార్దూలవిక్రీడితే ద్వాదశే సప్తమే చ వర్ణే విచ్ఛేదస్య విహితత్వాత్ - తదుక్తం వృత్తరత్నాకరే - సూర్యాశ్వైర్మసజస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితి ॥ ౯ ॥ అథాశరీరం లక్షయతి ॥ క్రియాపదేనేతి ॥ ఉదాహరతి ॥ తయేతి ॥ తులయా రాశివిశేషేణ సామ్యేన చ - తులారహితస్య స్వాతీనక్షత్రజ్జ్వలకాంతివిశిష్టత్వమితి చిత్రం - పక్షే స్వస్యాత్యుజ్జ్వలరుచేతి విరోధః

పాటః- అత్ర కరోతీతి క్రియాపదానుపాదానాదాఖ్యాతం సావ్యయకారకవిశేషణం వాక్యమితిలక్షణాభావేన వాక్యత్వస్యైవాభావాదశరీరం నామ దోష ఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ క్రియాపదరాహిత్యేనాన్వయాభావాచ్చానన్వయ ఇత్యస్యైవాభిధానాంతరం మతభేదేనేత్యాహ -ఏతదేవేతి॥౧౦॥ అథారీతికవిసర్గలుప్తే లక్షయతి-రసేతి॥ అరీతికం విరుద్ధరీతికమిత్యర్థః- విసర్గలుప్తమితి- లుప్తవిసర్గమిత్యర్థః ॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-

థాకరః। స్యాత్పృజ్జ్వలరుచా చిత్రం ధవళం భువనత్రయం ॥ అత్ర క్రియాపదాభావాదశరీరం । ఏతదేవానన్వయాఖ్యమపి దూషణం ॥ ౧౦ ॥ రసాననుగుణా రీతిర్యత్రారీతికముచ్యతే । ఓత్వం లోపో విసర్గస్యాసకృల్లుప్తవిసర్గకం॥ ద్వయం యథా ॥ త్వంగన్మతంగజశతాంగతురంగసంగీ ద్రాక్సంగరాంగణభువం గతవాన రాతిః । క్రోధోద్భటో రఘువరేణ్యభటోతితీవ్రఘోటో నటతట- రిఘుటోకపటో జగామ ॥ అకపట ఇతి స్వామిన్యకుటిలః। యద్వా కూటరహితో వా । అత్ర ప్రథమార్ధే వీరరసాననుగుణో మృదుపదబంధ ఇత్యరీతికం । ఉత్తరార్ధే విసర్గలుప్తం। తత్రైవ వాచ్యవర్జితం చ । సంగరాంగణభువమరాతిర్గతవాన్ రామస్య భటోపి గత ఇత్యపిశబ్దస్య వాచ్యత్వే స్యనుక్తేః ॥ నోక్తం స్యాద్యత్ర వక్తవ్యం తదాహుర్వాచ్యవర్జితమితి లక్షణాత్ ॥ ౧౧ ॥ అపదస్థసమాసం తత్సమాసో యత్ర నోచితః॥ పదం స్థానం ॥ యథా॥ కేయూరాయం పురతోస్మాకమితి రాఘవకింకరాః। జగ్ముర్భీషణరోషాగ్నికషాయోన్మేషచక్షుషః ॥ అత్ర శత్రుమృధ్యతాం భటానాముక్తావుచితస్సమా

తి- త్వంగదితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ దోషాంతరమప్యస్తీత్యాహ తత్రైవేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ-సంగరేతి॥ ౧౧। అస్థానసమాసం లక్షయతి - అపదస్థేతి॥ ఉదాహరతి- కేయూరాయమితి॥ భీషణేన రోషాగ్నినా కషాయో రుణ ఉన్మేషస్స్ఫురణం యయోస్తే తాదృగ్విధే చక్షుషీ యేషాం తేతథోక్తాః- అత్ర కషాయోన్మేషస్య సేనారభేరసరాగ వోః, క్వాధవి లేపనేచాపి తీరత్నమాలా॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ సమాసోనోక్తః ఇతి-కో స్త్య జ

క ఇతిశేషః- కింత్వితి- కవేస్సమాసవ్యంగ్యస్యకౌశలస్యాభావాదితిభావః॥ ౧౨॥ సమాప్తపునరాత్తపతత్ప్రకర్షేలక్షయతి - సమాప్యేతి॥ద్వితయమప్యుదాహరతి- ప్రోల్లసదితి॥స్పష్టం॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౧౩ సంబంధవర్జితాధికపదభగ్నప్రక్రమాణిలక్షయతి-సంబంధవర్జితమిత్యాది

సోనోక్తః॥ కింతుకవివచనేసమాసఇత్యపదస్థసమాసం॥౧౨॥ సమాప్యపునరాదానే సమాప్తపునరాత్తకం । పతత్ప్రకర్షంతచ్చాహుః ప్రకర్షోయత్రవిశ్లథః॥ద్వయంయథా ॥ ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైర్మదబంధురసింధురైః । క్రీడంత్యాందోలికాభిస్సరామభక్తాస్తురంగమైః॥ అత్రరామభక్తాఇతివాక్యం సమాప్యతురంగమైరితిపునరాదానాత్సమాప్త పునరాత్తకం। తథా మదబంధురసింధురైః ప్రోల్లసత్పల్లకీజాలైరాందోలికాభిస్తురంగమైరితివక్తవ్యేనతథోక్తమితిపతత్ప్రకర్షతా ॥ ౧౩॥సంబంధవర్జితంతత్స్యాద్యత్రేష్టేనాన్వయోహతః। యత్రాధికపదోక్తిస్స్యాత్తత్రాధికపదంమతం ॥ ప్రక్రాంతనియమత్యాగాద్భగ్నప్రక్రమముచ్యతే॥ త్రయంయథా॥ శ్రీరామచంద్ర తవకీర్తిసితాబ్జమూర్తినిర్మాణసీరమనివారితదానధారా । పంకంకృపాణసుషమా-మహః ప్రతాపస్ఫూర్తిర్దళానిచరితాన్యళిరంతరిక్షం ॥ అత్రయశః పుండరీకజననే పంకాదయఃఖడ్గసుషమాదయఇత్యాదిసంబంధోనోక్తఇతిసంబంధవర్జితం । సితాబ్జమూర్తిశ్యత్రమూర్తిపదమధికం॥ దానధారేత్యాదౌస్త్రీలింగస్యైక వచనస్య చోపక్రమాద్దళానిచరితానీత్యత్రతదుభయభంగః । ఉత్తరత్రలింగభంగః ॥

అర్థదోషాః

౧౪॥ అథార్థదోషానాహ॥ అపార్థంవ్యర్థమేకార్థంస

నా॥ ఇష్టేనేష్టయోగేన- హతస్త్యక్తః॥త్రితయమప్యుదాహరతి-శ్రీ మేతి॥ అసివారితాఅవిచ్ఛిన్నాదానధారాదానాంబుప్రవాహః- నిర్మాణసీరమిత్యత్రనిర్మాణశబ్దస్సమాసేగుణీభూతఇతి - నతదర్థః పంకా స్సంబద్ధతఇత్యాహ- అత్రేతి॥పుగమముపవ్యర్థ ॥౧౪॥అథార్థదోషా

శతి- అపార్థమిత్యాదినా। అథై తేషాముద్దేశానుసారేణ లక్షణోదాహర
ణాన్యాహ। సముదాయార్థశూన్యమిత్యాదినా॥ సముదాయార్థశూన్యం
వాక్యార్థశూన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- నలినమితి ॥ అత్ర దశదాడిమాది
వాక్యవదర్థశూన్యత్వాదపార్థత్వమిత్యాహ-అత్రేతి॥ ౧౫॥వ్యర్థంలక్షయ
తి-యదితి॥ ఉదాహరతి-రామస్యేతి॥స్పష్టం॥యోజయతి- అత్రేతి॥౧౬॥

సంశయమపక్రమం । భిన్నంచైవాతిమాత్రంచపరుషంవిర
సంతథా ॥ హీనాధికోపమేస్యాతాంతథైవాసదృశోపమం ।
అప్రసిద్ధోపమంహేతుశూన్యంచనిరలంకృతి ॥ అశ్లీలంచవిరు
ద్ధంచతథాసహచరచ్యుతం । ఏవమష్టాదశప్రోక్తాదోషాఅర్థ
సమాశ్రయాః॥ సముదాయార్థశూన్యంతదపార్థంపరికీర్త్య
తే ॥ యథా॥నలినంమలినంజాతంరామస్యరణకేళయః। ఉర
గాస్తురగాగంగాభంగాస్తారకకోరకాః ॥ అత్రనకశ్చిద్వా
క్యార్థఃప్రతీయతే ॥౧౫॥ యత్ప్రయోజనశూన్యంస్యాత్త
ద్వ్యర్థమితికథ్యతే॥యథా॥ రామస్యనగరాద్దివ్యనగరీనగరీ
యసీ। ద్యోతయంతికథంవ్యోమసుధాకరకరాంకురాః ॥ అ
త్రేందుకరైర్వ్యోమద్యోతనే రామనగరాత్సురపురస్యా
ల్పత్వోపన్యాసోనోపయుజ్యతే ॥౧౬॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంయ
త్స్యాదేకార్థంతన్నిగద్యతే । వాక్యార్థేసంశయోయ
త్ర తత్ససంశయముచ్యతే।ద్వయంయథా॥యశోదాశరథేర్భా
తికీర్తీరామస్యరాజతే। తేజోవిజయతేభూమన్నధామన్నమ
ధిపతేర్మహః॥స్పష్టం॥ ౧౭ ॥ యత్రపూర్వాపరీభావఃహాని
స్తదపక్రమం। సంబంధవర్జితంయత్స్యాత్తద్భిన్నంపరికీర్త్య
తే॥ద్వయంయథా॥ సంత్రస్యరామదోర్దండాన్నైక్షంతఖ

అథైకార్థససంశయేలక్షయతి- ఉక్తేతి॥ ఉక్తాభిన్నార్థకంపునరుక్తార్థమి
త్యర్థః॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి-యశ ఇతి ॥ అత్రపూర్వార్ధమేకార్థస్యో
త్తరార్థంససంశయస్యచోదాహరణం॥ అత్ర తేజోమహసోఃకర్తృకర్మ
త్వసందేహః॥ ౧౭॥ అథాపక్రమభిన్నేలక్షయతి-యత్రేత్యాదినా॥ ద్వి
తయమప్యుదాహరతి- సంత్రస్యేతి ॥ అత్రపూర్వార్ధగతఃపక్రమస్యోత్త

గార్థంభిన్నస్యచోదాహరణం॥౧౮॥అథాతిమాత్రంలక్షయతి యదితి॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥ ప్రాంతవనీజుషాంరజతాద్రిపరిసరారణ్యభాజాం అత్రరజతాద్రిద్రవీభావభియాగంగాధరత్వోక్తిరూపాతిమాత్రాలౌకార్థప్రతిపాదనాదత్యుక్తిరేవాయందోషోనాతిశయోక్తిరలంకారఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥౧౯॥అథపరుషంలక్షయతి-అతీతి॥ ఉదాహరతి-పశ్యతఇతి॥ పఙ్క్తికంఠస్యపశ్యతస్సతః-అత్యంతిసౌందర్యశాలినీనామంతఃపురసీమంతినీనాంకచాకర్షణపూర్వక జానుఘట్టనముష్టిప్రహారచపేటి

రాదయః। క్షేమంతచ్ఛిరసాంఛేదేలంకేశశిరసాంకథం ॥ అత్రనిరీక్షణకాలోత్తరభావినస్త్రాసస్యపూర్వకాలత్వ ముక్తమిత్యపక్రమం। తథారావణశిరఃక్షేమాభావస్యఖరాదిశిరశ్ఛేదస్యచనసంబంధః॥ ౧౮॥ యత్సర్వలోకాతీతంతదతిమాత్రముదీర్యతే॥ యథా॥ రామవిద్వేషిమోషాణాంశ్వాసైః ప్రాంతవనీజుషాం। రజతాద్రిర్విలీనస్స్యాదితిగంగాధరోహగః॥ అత్రశ్వాసోష్మణారౌప్యాద్రిద్రవీభావోక్తేరత్యుక్తిః॥ ౧౯॥ అతిక్రూరార్థఘటనంపరుషంపరికీర్త్యతే॥ యథా॥ పశ్యతః పఙ్క్తికంఠస్యకపయోరామకింకరాః। అతాడయన్కేశపాశేష్వాకృష్యాంతఃపురాంగనాః ॥౨౦ ॥ అసంగతో యత్రరసోవిరసంపరికీర్త్యతే ॥ యథా॥క్రందతఃకరుణంక్లిష్టంద్రవతోదానవాధమాన్। ముష్టిభిర్నిష్ఠురంజఘ్నుర్వానరారామకింకరాః ॥ అత్రదయనీయేష్వపివీరాయితంవిరసం ॥ ౨౧॥ ఉపమానాల్పతాధిక్యేస్యాతాంహీనాధికోపమే ॥ య

శాపాతనాదిరూపతాడనోక్త్యాపరుషత్వం॥౨౦॥విరసంలక్షయతి-అసంగతఇతి॥ ఉదాహరతి-క్రందతఇతి॥ కరుణంసశోకంయథాతథాక్రందతః స్త్రియాఆహ్వయమానాన్।యద్వాకరుణంసదైన్యంక్రందతోరుదతః క్రందనేరోదనాహ్వానేఇత్యమరః- క్లిష్టంసక్లేశంయథాతథాద్రవతోధావమానాన్। అనౌచిత్యాదృతేనాన్యద్రసభంగస్యకారణ మిత్యుక్తదత్రరసభంగఇత్యాశయేనాహ- అత్రేతి॥ ౨౧॥హీనాధికోపమేలక్షయతి- ఉపమానేతి॥ ఉపమానస్యాల్పత్వాధిక్యంచ తే జాతిప్రమాణా

మితి శేషః-అతఏవ పూర్వోక్తాభ్యాం న్యూనాధికోపమాభ్యామనయోర్భేదః॥ద్వితయమప్యుదాహరతి-మండూకా ఇతి॥అతో౽పమానభూతానాం భేకానాముపమేయభూతప్లవంగమాపేక్షయా జాతిప్రమాణాభ్యాంహీనత్వాద్ధీనోపమం-ఏవముత్తరార్ధేప్యాధిక్యమూహ్యం॥౨౨॥ అథాసదృశాప్రసిద్ధోపమే లక్షయతి॥ యదతుల్యోపమానంతద్భవేదసదృశోపమం,అప్రసిద్ధోపమానం యదప్రసిద్ధోపమంమతమితి లక్షణస్యలక్ష్యనామ్నైవస్పష్టత్వాద్ద్వయోర్లక్షణానుక్తిః॥ ఉభేఅప్యుదాహరతి-రామేందుమితి॥కుము

థా॥మండూకా ఇవ సాటోపం ప్లవమానాః ప్లవంగమాః। గిళంతిదానవశిశూన్మదాంధానివసింధురాన్ ॥౨౨॥ అప్రసిద్ధాసదృశోపమే యథా ॥ రామేందుం రావణో దృష్ట్వా కుముదప్రతిమాననః। తదస్త్రవిద్ధో న్యపతత్కుంభికుంభేమృగేంద్రవత్ ॥ కుముదం వదనోపమానతయా కవికులాప్రసిద్ధం । మూర్ఛితంప్రతివిక్రమమాణస్య సింహస్యోపమానత్వం విసదృశం ॥౨౩॥ హేతుం వినార్థకథనం హేతుశూన్యముదీర్యతే ॥ నిరలంకృతిలక్షణం తు స్ఫుటం॥ద్వయం యథా॥ వింధ్యాటవ్యాసమానాని కాననాని సమంతతః।పశ్యద్భిరపి తత్రైవ తస్థే రామవిరోధిభిః। అత్ర వింధ్యాటవీవసతౌ హేతుర్నోక్తః। న చాత్ర కశ్చిదలంకారః॥౨౪॥ అశ్లీలార్థస్య కథనమశ్లీలం పరికీర్త్యతే ॥ యథా॥వీక్ష్య కామోద్ధితం దీర్ఘం నీరసో మదనధ్వజం। ఆదాయ భోక్తుం యతతే రామవైరివధూజనః ॥ అత్ర వ్రీడాకరార్థప్రతీతేరశ్లీలం॥౨౫॥ విరుద్ధం దేశకాలాదివిరుద్ధం బహుధోచ్యతే ॥

దప్రతిమమాననం యస్య స తథోక్తః॥ యోజయతి-కుముదమిత్యాదినా ॥౨౩॥ హేతుశూన్యం లక్షయతి-హేతుమితి॥అలంకారేణ రహితం నిరలంకారముచ్యత ఇతి నిరలంకృతిలక్షణం తు సుబోధమిత్యాశయేనాహ- నిరలంకృతిలక్షణం త్వితి॥ ద్వితయమప్యుదాహరతి- వింధ్యాటవ్యేతి॥తత్ర వింధ్యాటవ్యామేవ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ ౨౪॥ అథాశ్లీలం లక్షయతి- అశ్లీలార్థస్యేతి॥ఉదాహరతి-వీక్ష్యేతి ॥ నీరసో౽రసికః-కామేనోద్ధితం వధూసాన్నిధ్యాదితి భావః- భోక్తుం రంతుం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౨౫॥

అర్థవిరుద్ధం లక్షయతి-విరుద్ధమితి॥ ఉదాహరతి-లంకామితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా వస్తుస్వభావవిరోధ ఇత్యంతేన॥ ఏవమితి॥ సదాస్నాత్వా నిశీథిన్యాం సకలం వాసరం బుధః। నానావిధాని శాస్త్రాణి వ్యాచష్టే చ శృణోతి చేత్యాదిశాస్త్రవిరోధాదయోఽన్యశబ్దార్థః- గ్రహోపరాగాదికం వినా రాత్రిస్నానస్య ధర్మశాస్త్రవిరుద్ధత్వాత్ ॥ ౨౮ ॥ సహచరభిన్నం లక్షయతి- మతమితి॥ ఉదాహరతి-రామరావణయోరితి॥ స్పష్టం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ దేవాశ్చ మునయశ్చ దేవమునయస్తేషాం॥ అలమతిచపలత్వాత్స్వప్నమాయోపమత్వాత్పరిణతివిరసత్వాత్సంగమేనాంగనాయాః। ఇతి యది శతకృత్వస్తత్త్వమాలోచయామస్తదపి న హరిణాక్షీం

ఆదిశబ్దేన వస్తుస్వభావవిరుద్ధపరిగ్రహః ॥యథా॥ లంకాం నిశీథే హనూమాన్దీప్యమానే దివాకరే। దదాహ మేరుశృంగస్థాం సలిలైర్లవణాంబుధేః॥ అత్ర లంకాం మేరుస్థితామితి దేశవిరోధః॥ నిశీథే దీప్యమానే దివాకర ఇతి కాలవిరోధః। సలిలైర్దదాహేతి వస్తుస్వభావవిరోధః। ఏవమన్యేఽపి విరోధా మతిమద్భిరూహ్యాః ॥ ౨౮ ॥ మతం సహచరభిన్నమతుల్యానాం నిబంధనే॥ యథా॥ రామరావణయోర్యుద్ధే సతి రక్షఃక్షయావహే। పిశాచదేవభేతాళమునయో ముదమాయయుః ॥ అత్ర పిశాచభేతాళేభ్యో దేవమునీనాముత్కృష్టత్వాత్సహచరభిన్నం। ఏవం దోషాంతరాణి యథాసంభవమూహ్యాని॥ ౨౯ ॥ రసభావాదీనాం స్వశబ్దవాచ్యత్వమపి దోష ఏవ। ఏతేషాం త్రివిధదోషా

విస్మరత్యంతరాత్మేత్యాదిషు పదైకదేశగతాః॥ సోఽధ్యైష్ట వేదాంస్త్రిదశానయష్ట పితౄనతార్పీత్సమమంస్త బంధూన్। వ్యజేష్ట షడ్వర్గమరంస్త నీతౌ సమూలఘాతం న్యవధీదరీంశ్చేత్యాదిషు వాక్యగతాశ్శ్రుతికటుత్వాదయః ॥ సదా మధ్యే యాసామమృతరసనిష్యందసరసా సరస్వత్యుద్దామా వహతి బహుమార్గా పరిమళం। ప్రసాదం తా ఏతా ఘనపరిచితాః కేన మహతాం మహాకావ్యవ్యోమ్ని స్ఫురితమధురా యాంతు రుచయ ఇత్యాద్యర్థగతాః కష్టత్వాదయశ్చ స్వయం బోధ్యా ఇత్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౨౯ దోషాంతరాణ్యపి సంతీత్యాహ-రసేతి॥ రసాశ్శృంగారాదయః; భావా

స్సంచారిభావాః- ఆదిగ్రహణాత్ స్థాయిభావాశ్చ తేషాం-స్వశబ్దవాచ్య
త్వంరసశృంగారాదిసామాన్యవిశేషశబ్దాభిధేయత్వంచ- రసప్రతీతేర్వి
భావాదిప్రయోగాన్వయవ్యతిరేకానువిధానాద్రసాదిశబ్దప్రయోగేపిత
దప్రతీతేశ్చనిత్యవ్యంగ్యస్యరసాదేర్వాచ్యత్వంమష్టమేవేతిభావః-తదుక్తం
మమ్మటపాదైః- వ్యభిచారిరసస్థాయిభావానాంశబ్దవాచ్యతేతి॥ననుకతిప
యానాంన్యూనాధికోపమాదీనాంహీనాధికోపమాదిష్వంతర్భావస్యాతి
స్ఫుటత్వాత్కథం యంసంఖ్యానియమః ఇత్యాశంక్యాహ- ఏతేషామితి ॥ త
ర్హికోవానిర్బంధస్తత్రైవోచ్యంతామిత్యత్రాహ-తథాపీతి ॥ పూర్వే
షాంప్రాచామాలంకారికాణాం- కియతామితి-కతిపయానామిత్యర్థః- న
న్వస్తుమాస్తువాంతర్భావః* ఖ్యాతేర్థనిన్హైతోరదుష్టతానుకరణేతు సర్వే
షామితిమమ్మటపాదోక్తైః * చంద్రంగతాపద్మగుణాన్నభుంక్తే-పద్మాశ్రి

ణాంమధ్యేకేషాంచిదన్యోన్యభేదస్యదుర్ఘటత్వాదుక్తసంఖ్యా
నియమోనాస్మాకంమనసేరోచతే। తథాపిపూర్వేషాంసర
ణిమనుసృత్యాస్మాభిస్తావతాం లక్షణోదాహరణాని దర్శితా
ని। కియతామంతర్భావస్తుమతిమద్భిస్సమర్థయితుంశక్యః।
అస్మాభిస్తువిస్తరభయాద్విరమ్యతే ॥ * ....*
ఇతిశ్రీమత్త్రిభువన... దోషనిరూపణంనామాష్టమస్తరంగః ॥
ఆస్థామందిరమిందిరా... విజయతేసాహిత్యరత్నాకరః ॥**
ధర్మాంతర్వాణి... రఘుపతివిభుకేచాష్టమోయంతరంగః॥*

తాంచాంద్రమసీమభిఖ్యాం,ఉమాముఖంతుప్రతిపద్యలోలాద్విసంశ్రయాం
ప్రీతిమవాపలక్ష్మీరిత్యాదిషురాత్రౌపద్మస్యసంకోచోదివాచంద్రమసశ్చ
నిష్ప్రభత్వంలోకప్రసిద్ధమితినభుంక్తే- ఇతిహేతుంనాపేక్షత ఇతిహేతు
శూన్యస్య* మృగచక్షుషమద్రాక్షమిత్యాదికథయత్యయం, పశ్యైషచ
గవీత్యాహసుత్రామాణంయజేతిచేత్యాదిషు పరుషాదీనాంచాదుష్టత్వం
వక్త్రాద్యౌచిత్యవశాద్దోషోపిగుణః క్వచిదిత్యుక్త్వా తుర్యత్రచిద్దోషాణా
మపిగుణత్వంచేత్యాదివిశేషాఃకింనోక్తాఇత్యాశంక్యాహ-అస్మాభిస్త్వితి॥
మమ్మటపాదైఃప్రపంచేనప్రతిపాదితాఇతి తుశబ్దాభిప్రాయః -సుగమ
మన్యత్ ॥ ఇతీత్యాది ॥ ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్య
రత్నాకరవ్యాఖ్యానేమందరాఖ్యానే అష్టమఃప్రష్ఠః

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

ధ్వనితరంగప్రారంభః - ౯

అథోత్తరతరంగప్రారంభాయసంగతిం దర్శయంస్తత్ప్రతిపా
ద్యం ప్రతిజానీతే॥ ఏవమితి॥ తరంగసప్తకేనపదార్థగుణాలంకారదోషాణాం
నిరూపితత్వాత్సగుణాలంకృతీత్యాదికావ్యసామాన్యలక్షణమభిహితమితి
భావః॥ తద్విభాగమాహ॥ గద్యేతి॥ ప్రథమమితి-పునఃప్రత్యేకం త్రైవిధ్య
స్యవక్ష్యమాణత్వాదితి భావః॥ గద్యాదీనాం స్వరూపమాహ-అపాదబద్ధమి
త్యాదినా ॥ ఏవం త్రయాణామపి సామాన్యతస్స్వరూపం నిరూప్య పునస్త్రై

ఏవం కావ్యసామాన్యలక్షణమభిధాయ తద్విభజతే ॥ గద్యప

కావ్యవిభాగః

ద్యోభయాత్మత్వరూపైస్తత్ప్రథమం త్రిధా । అపాదబద్ధం గ
ద్యం స్యాత్పద్యం పాదచతుష్టవత్ ॥ గద్యపద్యోభయమయం
చంపూసంజ్ఞికముచ్యతే। త్రివిధం చాపి తదిదం పునస్త్రివిధము
చ్యతే ॥ ఉత్తమం మధ్యమం తద్వదధమం చేతి భేదతః। వ్యంగ్య
ప్రధానం తత్రాద్యం తదేవ ధ్వనిరుచ్యతే ॥ వ్యంగ్యం యత్రా
ప్రధానం స్యాన్మధ్యమం తన్నిగద్యతే। తదేవ చ గుణీభూతవ్యం
గ్యమిత్యభిధీయతే ॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం తచ్చిత్రమితిచో
చ్యతే॥ తత్ర ధ్వనిరేవ నాస్తీతి కేచిదూచురితి చేన్నైవం । వ్యా

భాగమాహ-త్రివిధమితి॥ త్రైవిధ్యముపపాదయతి-ఉత్తమమితి॥ ఆద్యం
లక్షయతి-వ్యంగ్యప్రధానమితి॥ వ్యంగ్యం ప్రధానం యస్మింస్తత్తథోక్తం-స
చ్చాతిశాయివ్యంగ్యమిత్యర్థః-తస్యైవ ధ్వనిరిత్యభిధానం ॥ మధ్యమం లక్ష
యతి- వ్యంగ్యమితి॥ అస్య గుణీభూతవ్యంగ్యమిత్యభిధానం ॥ అధమం లక్ష
యతి-అస్ఫుటేతి॥ ఏతస్య చిత్రమిత్యభిధానం ॥ ఉక్తం చ మమ్మటపాదైః
ఇదముత్తమమతిశయిని వ్యంగ్యే వాచ్యాద్ధ్వనిర్బుధైః కథితః। అతాదృ

ణీభూతవ్యంగంవ్యంగ్యేతుమధ్యమం। శబ్దచిత్రంవాచ్యచిత్రమవ్యంగ్యమ
వరంస్మృతమితి॥ నను వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్యేహి ధ్వనివ్యపదేశః - శాస్త్రే
ష్వవ్యంజకస్యైవానంగీకృతత్వాత్తదసంభవేన వ్యంగ్యాభావేకథం ధ్వని
రిత్యాశయేన శంకతే - తత్రేతి॥ తత్ర కావ్యేషు - కేచిచ్ఛాస్త్రకారాః॥ పరిహ
రతి - మైవమితి॥ కుత ఇత్యత ఆహ - వ్యాఘాతాదితి॥ వ్యాఘాతం దర్శయతి - ధ్వని
రిత్యాదినా॥ ధ్వనిరస్తీత్యాలంకారికాః - నాస్తీతి నైయాయికాదయః - అస
మావేశాత్ - అయంభావః - ఘటత్వపటత్వయోరివాస్తిత్వనాస్తిత్వయో
స్సామానాధికరణ్యాసంభవాద్విరోధస్సంభవతీతి - తర్హి కాంచ్యాంధ్వ
నిరస్తి కాశ్యాంనాస్తీతి దేశభేదేనవా కృతేస్తిస్మకలౌనాస్తీతి కాలభేదేన
వాఽస్తిత్వనాస్తిత్వయోస్సామానాధికరణ్యాంగీకారే విరోధపరిహారోభ
వేదిత్యత్రాహ - దేశేనేతి - అయంభావః - శబ్దార్థాభ్యాం ప్రతీయమానస్యత
స్య దేశభేదకాలభేదాభ్యామస్తిత్వ నాస్తిత్వ సామానాధికరణ్యప్రయు

ధ్వనివిచారః

ఘాతాత్ । ధ్వనిరస్తి నాస్తి చ పరస్పరవిరుద్ధయోర్విధిని
షేధయోరేకత్రాసమావేశాత్। దేశేనకాలేనవావిరోధప
రిహారస్యానంగీకృతేః । కించధ్వనేరప్రతీతౌనిషేధోదుష్క-
రః। ప్రతీతౌచ క్వాచిత్కనిషేధేసిద్ధసాధనం । సార్వత్రికని

క్తేఃవిరోధపరిహారస్యానంగీకార్యత్వాదితి। విరోధాంతరందర్శయతి - కించే
తి - అప్రతీతౌ సర్వాత్మనాప్రతీత్యభావే - అయంభావః - ప్రసక్తస్యైవప్ర
తిషేధాన్నాప్రసక్తస్యేతి ధ్వనిప్రసక్తిమంతరేణ తన్నిషేధోనుపపన్న ఇతి
తర్హి క్వచిదస్తీతి క్వాచిత్కప్రతీతిమభ్యుపగమ్య క్వచిన్నాస్తీతి క్వాచిత్క
నిషేధోంగీక్రియతామిత్యత్రాహ - ప్రతీతావితి। సముచ్చయార్థశ్చకా
రః - ప్రతీతిక్వాచిత్కనిషేధయోరుభయోరప్యంగీకృతయోరిత్యర్థః - ఏ
వంసతివిరోధపరిహారోభవేదితి భావః - సిద్ధసాధనం - అయమాశయః - సం
దిగ్ధస్యైవసాధ్యత్వంనసిద్ధస్యేతినియమేన తత్ప్రతీతినిషేధయోః క్వాచి
త్కత్వస్యసిద్ధత్వాత్సిద్ధసాధనాఖ్యోదోషస్సంభవతీతి - తర్హి సర్వత్రాపి
నాస్తీతిసార్వత్రికనిషేధోస్త్విత్యత్రాహ - సార్వత్రికేతి - అయంభా
వః - తథాసతి॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోధరో నేత్రే దూర

మనంజనేపులకితాతన్వీతవేయంతనుః।మిథ్యావాదినిదూతిబాంధవజనస్యా
జ్ఞాతపీడాగమే వాపీంస్నాతుమితోగతాసినపునస్తస్యాధమస్యాంతిక మి
త్యాదిషూత్తమకావ్యేషువ్యంగ్యస్యవాచ్యాతిశాయిత్వేనసర్వాభ్య్ఱ
వ్యమానత్వాత్తత్ప్రతీతివ్యాఘాతరూపోఽనుభవవిరోధస్సంభవతీతి-
స్మాద్ధ్వనిరేవనాస్తీతి కేషాంచిన్మతమపాస్తమితిసమర్థః। ఏవంనాస్తి
త్వపతుస్యపరాస్తత్వాదస్తిత్వమభ్యుపగమ్యానుమానేనధ్వనేఃపార్థక్యం
పరిహర్తుమాహ- నన్విత్యాదినా। ఏవమన్వయముక్త్వావ్యతిరేకమాహ
తదితి। తేభ్యోగుణాలంకారేభ్యోవ్యతిరేకే భేదే - అయమర్థః- యథాగు
ణాలంకారవ్యతిరిక్తానామవిమృష్టవిధేయాంశాదిదోషాణాంచారుతాహే
తుత్వంనాస్తితథాతద్వ్యతిరేకేధ్వనేరపిచారుతాహేతుతామాభూదేవే
తి- తతశ్చారుతాహేతోర్ధ్వనేరపిగుణేష్వలంకారేషు వాంతర్భావ ఏవే

షేత్ప్రతీతివ్యాఘాతః।నన్వస్తిధ్వనిః, సతుగుణాలంకారాం
తర్భూతఏవ, ఉపమాదివచ్చారుతాహేతుత్వాత్, తద్వ్యతి
రేకేఽవిమృష్టవిధేయాంశాదివచ్చారుతాహేతురపినస్యాత్.
నచరీతివృత్తీనామివ గుణాలంకారవ్యతిరేకేపి తస్యచారుతా
హేతుతా కింనస్యాదితివాచ్యం రీతీనాంగుణేషువృత్తీనాం శ
బ్దాలంకారేష్వంతర్భావాదితిచేన్నైవం।అలంకారస్యైవహిచా

తిభావః-ననుగుణాలంకారవ్యతిరిక్తానాం రీతీనాంవృత్తీనాంచయథాచారు
తాహేతుత్వమభ్యుపగతంతథాతద్వ్యతిరిక్తస్యధ్వనేరపిచారుతాహేతు
తాస్యాదేవేత్యాశంక్యధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావదార్ఢ్యాపాదనాయ
తాసాంతాసాంచతద్వ్యతిరేకంవారయతి-నచేతి- తత్రహేతుమాహ-
రీతీనామితి- రీతీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంవైదర్భ్యాదీనాం - గుణేషూ
క్తలక్షణేషుమాధుర్యాదిషు- వృత్తీనాంవక్ష్యమాణలక్షణానాంకైశిక్యా
దీనాం-శబ్దాలంకారేషూక్తలక్షణేషువృత్త్యనుప్రాసాదిషు- అయంభా
వః- రీతయోవృత్తయశ్చైనగుణాలంకారమూర్తయఇతివక్ష్యమాణత్వా
త్తాసాముభయీనామపి యథా గుణాలంకారాంతర్భావస్తద్వద్ధ్వనేరపి
తదంతర్భావఏవ-అన్యథాతస్యచారుతాహేతుత్వమేవనస్యాదితి- పరిహ
రతి- నైవమితి-అలంకారస్యైవేతి-అవధారణార్థమాహ- నాలంకార్యస్యే

తి-తదితి-కథమభిధీయతే- తస్యచారుతాహేతుత్వాలంకారాంతర్భావానుపపన్నావేవేత్యర్థః- అలంకారాలంకార్యవివేకంన వేత్సీత్యాకూతం - ఏవం సామాన్యతస్తదంతర్భావంపరిహృత్య విశేషాకారేణాపిపరిహర్తుమాహ-కించేత్యాదినా. తదితి-ధర్మిణోధర్మిభూతస్య-ధ్వనేరితిశేషః-అలంకార్యత్వాద్ధర్మిత్వమితిభావః-ఏవంధ్వనేర్గుణాలంకారాంతర్భావంపరిహృత్యకైశ్చిద్వ్యాప్యవ్యాపక పరిజ్ఞానాదేవవ్యంగ్యోపస్థితిర్భవతీతి తస్యానుమానరూపత్వమాపాదితమిత్యాహ- కేచిదితి- కేచిద్వ్యక్తిఖండనవాదినః - నాతిరిచ్యతేనభిద్యతే-ధ్వనిరనుమానరూపపవేత్యర్థః - పరిహరతి-తదితి- ధ్వనిరనుమానతోనాతిరిచ్యతఇతివచనమప్యయుక్తమిత్యర్థః-తతోఽపప్తి

రుతాహేతుతాలోకేనాలంకార్యస్య।ధ్వనిస్త్వలంకార్యః। తత్కథంచారుతాహేతురితికథంతదంతర్భావోఽభిధీయతే।కించ రసధర్మాఃఖలుమాధుర్యాదయోగుణాః। తత్కథంధర్మిణోధర్మేష్వంతర్భావోఽభిధీయతే। అలంకారాఃపునర్వాక్యార్థోపస్కారకతయోపసర్జనత్వేనప్రసిద్ధాః।ధ్వనిస్తుకావ్యాత్మాప్రధానం ।తతఃకథంప్రధానస్యోపసర్జనేష్వంతర్భావః। కేచిదనుమానతోధ్వనిర్నాతిరిచ్యతఇత్యాహుః।తదపిన।తస్యహిప్రాణోవ్యాప్తిః-తాదాత్మ్యంవాతదుత్పత్తిర్వావ్యాప్తేర్మూలం అత్రసాధ్యస్యధ్వనేస్సాధనస్యశబ్దస్యార్థస్యవాశింశుపాత్వవృక్షత్వయోరివనతాదాత్మ్యం।శింశుపాయావృక్షతాదాత్మ్యే నహిశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే। నతథాత్ర।ప్రత్యుత

మాహ-తస్యేత్యాదినా-తస్యానుమానస్య- వ్యాప్యవ్యాపకయోస్సాహచర్యనియమోవ్యాప్తిః-అస్తుకింతతఇత్యతాఽహ-తాదాత్మ్యమితి- తాదాత్మ్యంవ్యాప్యవ్యాపకయోరభేదః- తస్మాత్సాధ్యాదుత్పత్తిర్వా- భవతునామకిమిత్యతఆహ-అత్రేతి-శింశుపాయాఇతి -అయంవృక్షః- శింశుపాత్వాత్ -నతథేతి-అయంభావః- యథాశింశుపాత్వేనవృక్షత్వంసాధ్యతే తథాసాధనభూతాభ్యాంశబ్దార్థాభ్యామేవంసాధ్యభూతోధ్వనిర్నసాధ్యతఇతి। కుతఇత్యతఆహ-ప్రత్యుతేతి- ప్రత్యుతవైపరీత్యేన - తతోనతాదాత్మ్యమితిభావః - మాస్తుతాదాత్మ్యం తదుత్పత్త్యైవవ్యాప్తి నిశ్చయో

స్త్విత్యత్రాహ- నాపీతి। తత్ర సదృష్టాంతం హేతుముపపాదయతి- లోకే హీత్యాదినా- ధ్వనేః ప్రతీతేరిత్యంతేన- తస్మాన్నాపి తదుత్పత్తిరితి పూర్వేణ సంబంధః- మాస్తు తదుత్పత్తిరపి క్వచిదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామపి వ్యాప్తిగ్రహణాత్ తత్రాపి తాభ్యామేవ తన్నిశ్చయోఽస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి - నన్విత్యాదినా- కృత్తికాయా ఉదయే సతి రోహిణ్యా ఆసత్తివత్ప్రత్యాసత్తావివ- అయం భావః - కృత్తికోదితాలద్వైవ రోహిణ్యుదేష్యతీత్యత్ర తాదాత్మ్యతదుత్పత్త్యభావేఽపి యథా కృత్తికోదయరోహిణ్యాసత్త్యోరన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం వ్యాప్తిరభ్యుపగతా తథైవాత్రాపి తాభ్యామేవ వ్యాప్తిరంగీక్రియతామితి న వాచ్యమితి- కుత ఇత్యత ఆహ- ధ్వనీతి- ధ్వనిశ్చ శబ్దార్థశ్చ తయోః- తత్రాపి హేతుమాహ- అవ్యంగ్యస్థల ఇతి- అయం భావః * స్వచ్ఛం

శబ్దార్థౌ తిరస్కృత్య ధ్వనేః ప్రతీయమానత్వాత్। నాప్యత్ర తదుత్పత్తిః। లోకే హి సాధనాభిమతో ధూమస్స్వజనకం సాధ్యాభిమతం వహ్నిం గమయతి। నచైవం ప్రకృతే। సాధ్యాభిమతాద్ధ్వనేస్సాధనాభిమతశ్శబ్దోఽర్థో వా న సముత్పన్నః। యేన తం గమయతః। ప్రత్యుత శబ్దార్థసద్భావానంతరమేవ ధ్వనేః ప్రతీతేః। నను కృత్తికోదయే రోహిణ్యాసత్తివదన్వయవ్యతిరేకాభ్యామేవ తాదాత్మ్యతదుత్పత్తీ అనపేక్ష్య వ్యాప్తినిశ్చయోఽస్త్వితి చేన్న। ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాభావాత్। అవ్యంగ్యస్థలే వ్యభిచారాత్। కేచిద్ధ్వనిమభిధేయమభిదధుః।

దోశ్చలదచ్ఛకచ్ఛకుహరచ్ఛాతేతరాంబుచ్ఛటా మూర్ఛన్మోహమహర్షిహర్షవిహితస్నానాహ్నికాహ్నాయ వః। భిద్యాదుద్యదుదారదర్దురదరీఘాదరిద్రద్రుమదోఽహోద్రేకమహోర్మిమేదురమదా మందాకినీ మందతామిత్యాదిచిత్రకావ్యానాం శబ్దార్థసద్భావేఽప్యవ్యంగ్యత్వాద్ధ్వనిశబ్దార్థయోరన్వయవ్యతిరేకాసంభవేన తాభ్యామేవ వ్యాప్తినిశ్చయోఽస్త్విత్యవిచారితాభిధానమితి- తస్మాద్వ్యాప్తిమూలానాం తాదాత్మ్యాదీనామసంభవేన ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాస్తమితి బోధ్యం॥ ఏవం ధ్వనేరనుమానరూపత్వమపాకృత్యాభిధేయత్వమంగీకుర్వతాం మతమపాకర్తుమాహ- కేచిదితి- పరిహరతి- తదితి- తత్ అభిధేయత్వాభిధానం- కుత ఇత్య

తఆహ-అభిహితేతి-అభిహితాన్వయపక్షే భాట్టమతే-తదసంభవాత్ అభిధేయత్వాసంభవాత్-తన్మతే తదసంభవమేవ ప్రతిపాదయతి- తథాహీత్యాదినా-సాచేతి-విశేషాణాంవ్యక్తీనామిత్యర్థః-కుతఇత్యతఆహ-ఆనంత్యాదితి-ఆనంత్యాద్బాహుళ్యాత్-వ్యభిచారాచ్చేతి-ఇతరవ్యక్తౌగోవ్యవహారదర్శనేనేతి భావః- ఏతదభిధాతరంగే-కింసర్వాసువ్యక్తిషుఉతైకదేశ ఇత్యత్ర వ్యాఖ్యాతం-కింత్వితి - సామాన్యరూపాణామర్థానాం-విశేష్యం నాభిధాగచ్ఛేత్ క్షీణశక్తిర్విశేషణ ఇత్యుక్తత్వాజ్జాతిస్వరూపాణామేవేతివాచ్యం-సంతుసామాన్యరూపావివార్థాఃతద్వాచకత్వంకుతఇత్యతా

తదయుక్తం। అభిహితాన్వయపక్షే తావత్తదసంభవాత్। తథాహి। అభిధాహిసంకేతపూర్వికా। సాచనవిశేషాణాం। ఆనంత్యాద్వ్యభిచారాచ్చ । కింతుసామాన్యరూపాణామేవార్థానామితివాచ్యం। తేషాంచనవర్ణేషుసంకేతః। తేషాంనిరర్థకత్వాత్।నాపివాక్యే । వాక్యవాక్యార్థయోరనియతరూపత్వాత్।అతఃపదేష్వేవసంకేతః।సంకేతితైశ్చపదైరర్థాఅభిధీయంతే। అభిహితైశ్చపదార్థైరాకాంక్షాదివశాత్సకలపదార్థానురక్తఃప్రమాణాంతరాగోచరః ప్రాగనిష్పన్నస్సంసర్గరూపో వాక్యార్థః ప్రతిపాద్యతే । ఏవంచయానిపదాన్యవిశిష్టరూపస్వస్వపదార్థమాత్రాభిధాయకానిస్వాభిహితపదార్థానురక్తమపి విశిష్టరూపవాక్యార్థమభిధాతుంనశేకుస్తానికథమర్థాంతరభూతమత్యంతవిప్రకృష్టంధ్వనిరూపమర్థమభిదధీరన్।

హ-తేషామితి-తేషామర్థానామిత్యర్థః- చస్త్వర్థః- తత్ర హేతుమాహ-తేషామితి-తేషాంవర్ణానాం-అభిహితైరితి-ఆకాంక్షాదివశాత్-యోగ్యతాసన్నిధీఆదిశబ్దార్థః- సకలపదార్థేష్వనురక్తోఽనుబద్ధః - అస్తుకింతతఇత్యతాహ-ఏవంచేతి-సర్వైః పదైరభిహితాయేపదార్థాస్తైరనురక్తమపి-అవ్యవహితత్వమపిశబ్దార్థః-విశిష్టరూపోయోవాక్యార్థస్తం- ఆఖ్యాతంసావ్యయకారకవిశేషణంవాక్యమితిపదార్థజాతస్యైవ వాక్యార్థత్వాద్విశిష్టరూపత్వంతస్య-తానీతి-కథమభిదధీరన్-నాభిదధీరన్నిత్యర్థః- తత్ర హేతుమాహ-అసంకేతితార్థస్యేతి-అసంకేతితోర్థోధ్వనిరూపో ర్థస్త

స్య-అయంభావః-పదానాంవిశిష్టధ్వనిరూపార్థాభిధాయకత్వోక్త్యా ఘటా దిశబ్దానాంపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వరూపాతిప్రసంగాత్తేషాం తద నభిధానముచితమేవేతి-తర్హి వాక్యస్యతదభిధాయకత్వమభ్యుపగన్తవ్య మిత్యత్రాహ-వాక్యస్యేతి - అయంభావః-శక్తంపదమిత్యభియుక్తోక్తేః దేష్వేవవాచకత్వశక్తిః-అన్యథాత్వపసిద్ధాంతాపత్తేర్వాక్యస్యాపితదభి ధాయకత్వమనుపపన్నమేవేతి-ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి-తతఇతి- కథమభిధీయేత-ధ్వనిరభిధేయఇతికథముచ్యేతేత్యర్థః- ఏవంభాట్టమతే ధ్వనేరభిధేయత్వంపరిహృత్యప్రాభాకరమతేపిపరిహర్తుమాహ-అన్వి తేతి-అన్వితాభిధానవాదేప్రాభాకరమతేపి పదస్యపదార్థాంతరాన్వితే

> అసంకేతితార్థస్యాభిధానేఽతిప్రసంగాద్వాక్యస్య వాఽభిధాయకత్వాభిధానేఽపసిద్ధాంతాపత్తేశ్చ ।తతోధ్వనిఃకథమభిధేయతాసామ్రాజ్యేఽభిధీయేత । అన్వితాభిధానవాదేపి ధ్వనిరనభిధేయఏవ-తథాహి-గామానయేత్యాదివాక్యముత్తమవృద్ధప్రయుక్తమాకర్ణ్యమధ్యమవృద్ధస్తదనురూపంచేష్టతే। బాలస్తుతత్పశ్యన్నేనాస్మాద్వాక్యాదయమర్థోఽవగతఇతి గవానయనరూపయాచేష్టయాఽనుమిమీతే।తతస్తదన్యథానుపపత్త్యాఽఖండస్యవాక్యార్థస్యాఖండమేవ వాక్యంవాచకమితితయోర్వాచ్యవాచకభావసంబంధంనిశ్చినుతే। ఏవంతత్రవ్యుత్పన్నోఽనంతరం గాంబధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్యశబ్దస్యతంతమర్థమవధారయతి ।

స్వార్థేశక్తింవదతోమతేపీతియావత్ - తస్యానభిధేయత్వమేవప్రతిపాద యతి-తథాహీత్యాదినా-బాలస్త్వితి-బాలోవ్యుత్పిత్సుః-తతఇతి-తతో నంతరం-తదన్యథానుపపత్త్యా-తస్యావాక్యార్థావగతేః-అన్యథానుపపత్త్యా సంబంధంవినాతస్యవాక్యస్య తాదృగర్థప్రతీతిజనకత్వానుపపత్తిరూ పార్థాపత్త్యేత్యర్థః-ఏవమితి-ఆవాపోనిక్షేపః-ఉద్వాపోనిరసనం - తా భ్యాం-అవధారయతినిశ్చినోతి-అయంభావః-చైత్రగామానయ-దేవదత్తా శ్వమానయ-దేవదత్తగాంబధానేతి వాక్యానాం ప్రయోగేదేవదత్తపద స్థానేచైత్రపదస్యావాపఃదేవదత్తపదస్యోద్వాపః- గోపదస్థానేఅశ్వపద

స్యావాపః గోపదస్యోద్వాపః-ఆనయపదస్థానేబధానపదస్యావాపః ఆనయపదస్యోద్వాపః-ఏవంక్రమేణావాపోద్వాపాభ్యాంతస్యతస్య గవాదిపదస్యానయనాదీతరాన్వితేత త్తదర్థశక్తింగృహ్ణాతీతి-ఏవమితి- అన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంఅన్వయేనవ్యతిరేకేణవా-ప్రవృత్తినివృత్త్యన్యతరపరస్యవాక్యస్యైవప్రయోగయోగ్యత్వం- అర్థప్రతీత్యనుపయోగాన్నపదస్యేత్యవధారణార్థః - తస్మాద్ధేతోః - అన్వితైరానయనాది పదార్థాంతరైరన్వితైఃపదార్థైర్గవాదపదార్థైః - అన్యోన్య విశిష్టా ఇతరాన్వయ విశిష్టాయే పదార్థా స్తద్రూపోవాక్యార్థ ఏవవాక్యేనాభిధీయతే - వాక్యేనపదార్థేషు శక్తిగ్రహోభావాన్న పదార్థానాం వైశిష్ట్య రూప ఇత్యవధారణార్థః - ప్రతిజ్ఞాతార్థంప్రతిపాదయతి ఏవంచేతి-తదసంకేతితత్వేతి- తస్యపదార్థస్య సంకేతితత్వ రూపేణాపరార్థేనసంకేతిత

ఏవమన్వయవ్యతిరేకాభ్యాంప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనకస్యైవవాక్యస్యప్రయోగయోగ్యత్వాద్వాక్యాంతర్గతానామేవపదానామాకాంక్షాదివశాదన్వితైఃపదార్థైరన్వయంగతానామేవసంకేతవిషయత్వ మిత్యన్యోన్యవిశిష్టపదార్థరూప ఏవవాక్యార్థో వాక్యేనాభిధీయతే। ఏవంచతదసంకేతితత్వా పరార్థస్స్వవాచ్యాంతర్గతమపి పదార్థమభిధాతుంనాతుమిష్టతాదృశంవాక్యంకథమర్థాంతరభూతమతివిప్రకృష్టం ధ్వనిరూపమర్థ

త్వాభావేనస్వస్మిన్వాక్యే యేవాచ్యాః పదార్థాస్తేషామంతర్గతం మధ్యస్థంపదార్థమప్యభిధాతుంనాతుమిష్టనశశాక-అత్రవాక్యమితికర్తృపదస్యాపకర్షః-తాదృశమితి-కథమభిదధీత - అభిధాతుంనశక్నుయాదిత్యర్థః - తస్మాదభిహితాన్వయపక్షఇవాన్వితాభిధానమతేపిధ్వనిరనభిధేయఏవేతిఫలితార్థః-ప్రతిపాదితంచమమ్మటపాదైః-యెప్యాహుః - శబ్దవృద్ధాభిధేయాంశ్చప్రత్యక్షేణాత్రపశ్యతి। శ్రోతుశ్చప్రతిపన్నత్వమనుమానేనచేష్టయా।అన్యథానుపపత్త్యాతుబుధ్యేచ్ఛక్తింద్వయాత్మికాం॥ అర్థాపత్త్యావబుధ్యేత్స సంబంధంత్రిప్రమాణకమితి ప్రతిపాదితదిశా దేవదత్తగామానయేత్యుత్తమవృద్ధవాక్యప్రయోగే దేశాద్దేశాంతరంసాస్నాదిమంతమర్థంమధ్యమవృద్ధేనయతి సత్వేనాస్యాద్వాక్యాదేవం విధో

ర్థః ప్రతిపన్న ఇతి తచ్చేష్టయానుమాయ తయోరఖండవాక్యవాక్యార్థ
యోరర్థాపత్త్యా వాచ్యవాచకభావలక్షణం సంబంధమవధార్య బాలస్తత్ర
వ్యుత్పద్యతే- పరతశ్చైత్ర గామానయ దేవదత్తాశ్వమానయ దేవదత్త గాం
బధానేత్యాదివాక్యప్రయోగే ఆవాపోద్వాపాభ్యాం తస్య తస్య శబ్దస్య తం
తమర్థమవధారయతీత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం ప్రవృత్తినివృత్తికారి వా
క్యమేవ ప్రయోగయోగ్యమితి వాక్యస్థితానామేవ పదానామన్వితైః పదా
ర్థైరన్వితానామేవ సంకేతో గృహ్యత ఇతి విశిష్టా ఏవ పదార్థా వాక్యార్థో న ప
దార్థానాం వైశిష్ట్యం- యద్యపి వాక్యాంతరప్రయుజ్యమానాన్యపి ప్రత్య
భిజ్ఞాప్రత్యయేన తాన్యేవైతాని పదానీతి నిశ్చీయంత ఇతి పదార్థాంతర మా
త్రేణాన్వితః పదార్థస్సంకేతగోచరః- తథాపి సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూ
ప ఏవాసౌ ప్రతిపద్యతే- వ్యతిషక్తానాం పదార్థానాం తథాభూతత్వాదిత్య
న్వితాభిధానవాదినః- తేషామపి మతే సామాన్యావచ్ఛాదితవిశేషరూపః ప
దార్థస్సంకేతవిషయ ఇత్యతివిశేషభూతో వాక్యార్థాంతర్గతోఽసంకేతి

మభిదధీత। కేచన సోఽయమిషోరివ దీర్ఘదీర్ఘతరో వ్యాపార ఇతి వ
దంతశ్శబ్దశ్రవణసమనంతరం యావానర్థః ప్రతీయతే తావాన
ప్యభిధాగోచర ఏవేత్యాహుః। తదప్యయుక్తం। పుత్రస్తే జాత

తత్త్వాదవాచ్య ఏవ యత్ర పదార్థః ప్రతిపద్యతే- తత్ప్రకారేఽర్థాంతరభూ
తస్య నిశ్శేషచ్యుతచందనమిత్యాదావిధ్యాదేశ్చర్చా - అనన్వితోఽర్థోఽభిహి
తాన్వయే- పదార్థాంతరమాత్రాన్వితస్త్వన్వితాభిధానే - అన్వితవిశే
షస్త్వవాచ్య ఏవేత్యుభయమతేఽప్యపదార్థ ఏవ వాక్యార్థ ఇతి - ఏవంచ
ధ్వనేరభిధేయత్వకథాప్యసంగతేతి భావః - నను మాస్తు ధ్వనేస్సా
క్షాదభిధేయత్వం పరంపరయాప్యభిధావిషయత్వమస్త్యేవేతి వదతాం కే
షాంచిన్మతం ప్రతిపాదయతి- కేచనేతి- కేచన భట్టలోల్లటప్రభృతయః-
సోఽయం శబ్దవ్యాపారః- ఇషోర్వ్యాపార ఇవ- దీర్ఘదీర్ఘతర ఇతి వదంతస్సం
తః- అయం భావః- ఆకర్ణాంతమాకృష్య విముక్తస్సాయకో యథైకేనైవ
వేగేన వర్మచ్ఛేదమురోవిభేదం ప్రాణాపహరణం చ కరోతి తథా సకృత్ప్ర
యుక్తశ్శబ్దోఽప్యేకేనైవ వ్యాపారేణ స్వార్థప్రతిపత్తిమర్థాంతరప్రతీతిం చ
జనయతీతి - యత్పరశ్శబ్దస్స శబ్దార్థ ఇతి చ ధ్వనేరప్యభిధావిషయత్వమస్త్యే

వేతి-పరిహరతి-తదపీతి-తత్ర హేతుముపపాదయతి- పుత్ర ఇతి-ముఖవికాసాదీనాం- రోమాంచముండపాసాదయ ఆదిశబ్దార్థః- అనిష్టాంతరమప్యస్తీత్యాహ-గంగాయామితి-నిగమయతి-తస్మాదితి-తస్మాత్-అనపహ్నవనీయత్వాపరిహార్యత్వవిలక్షణత్వావశ్యకత్వాదికారణకలాపాదిత్యర్థః- ఏవం ధ్వనేః పార్థక్యేనాస్తిత్వం ప్రతిపాద్య తం విభజతే-సోయమితి- ఆదావితి-అనంతరం బహూనాం భేదానాం వక్ష్యమాణత్వాదితి భావః- లక్షణామూల ఇతి-లక్షణామూలం యస్య స తథోక్తః। లక్షణామూలస్యాభిధానమాహ-

ఇత్యత్ర జనకగతత్వేన ప్రతీయమానానాం ముఖవికాసాదీనామప్యభిధేయత్వాపాతాత్ గంగాయాం ఘోష ఇత్యాదౌ ప్రతీయమానం తీరాధికరణత్వమప్యభిధావిషయ ఏవేతి లక్షణోచ్ఛేదప్రసంగాచ్చ। తస్మాదస్తి ధ్వనిః। స ఏవ కావ్యాత్మా। సోయం ధ్వనిరాదౌ ద్వివిధః। లక్షణామూలోభిధామూలశ్చేతి। తత్రాద్య ఏవావివక్షితవాచ్య ఇత్యుచ్యతే। లక్షణాయా వాచ్యబాధాపురస్సరప్రవృత్తతయా వాచ్యస్యావివక్షితత్వాత్। ద్వితీయే వివక్షితమన్యపరం వ్యంగ్యనిష్ఠం వాచ్యం యస్మిన్నితి వివక్షితాన్యపరవాచ్యసంజ్ఞాం నివేశ్య వ్యవహరంతి। తత్రాభిధాయా వాచ్యార్థబాధాభావాత్। అవివక్షితవాచ్యోప్యర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యోత్యంతతిరస్కృతవాచ్యశ్చేతి ద్వివిధః। తత్రాద్యే వాచ్యోర్థః ప్రమాణాంతరవిరోధాభావేనోపపద్యమానోప్యుపయోగాభావరూపబాధావిద్ధస్సన్స్వం జనవ్యాపారరూపసహకారిప్రభావేనార్థాంతరే సంక్రమతీత్యయమే

తత్రేతి- అవివక్షితం వాచ్యం యత్ర సోఽవివక్షితవాచ్యః-తత్ర హేతుమాహ-లక్షణాయా ఇతి- అభిధామూలస్యాప్యన్వర్థాభిధానతాం దర్శయతి - ద్వితీయ ఇతి-వ్యవహరంతి-ఆలంకారికా ఇతి శేషః- తత్రాపి హేతుమాహ- తత్రేతి-అవివక్షితవాచ్యం విభజతే-అవివక్షితవాచ్యోపీతి- అపిస్సముచ్చయార్థః- వాచ్యార్థస్యానుపయోగే అర్థాంతరసంక్రమణం-అనుపపత్తౌ తు తిరస్కృతిః అర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యే వాచ్యస్యానుపయుక్తత్వాదజహల్లక్షణామూలత్వం - అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యే తు వాచ్యస్యానుపప

న్నత్వాజ్జహల్లక్షణా మూలత్వం చేతి వివేకః ౧, పదగతమర్థాంతరసంక్ర మితవాచ్యధ్వనిముదాహరతి-ఏకేనేతి-పూర్వే పూర్వకాలే - పూర్వాది భ్యో నవభ్యో వేతి వైకల్పికస్సర్వనామసంజ్ఞాభావః-ద్వితేయా రాక్షసాః॥ 'రామస్సురాసురదురాసదదుర్గవృత్తి' ర్ల్యాదిషు తత్ర తత్ర కవినైవ దైత్యా ర్థ్యాయపదానాం రాక్షసపరత్వేన ప్రయుక్తత్వాత్ -శిష్టం స్పష్టం॥ ద్యో యతి-అత్రేతి॥ సురాసురదుర్జయత్వాదిగుణవిశిష్టత్వం లక్ష్యార్థః- నరవా రాద్యతిదుర్జయత్వం వ్యంగ్యమితి బోధ్యం- లక్షణాబీజభూతమనుపయోగ

వార్థాంతరసంక్రమితవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయంచ ద్వివిధః। పదగతో వాక్యగతశ్చేతి ౧, పదగతో యథా॥ ఏకేనైవ సహస్రశో భుజబలాత్సర్వేపి పూర్వే మయా ద్వితేయాః ఖరదూషణప్రభృతయో నిర్మూల మున్మూలితాః । ఏవం గర్వముఖర్వ మావహసి కిం రామైవ సంత్యజ్యతాం సత్వం సంప్రతి సంగ రాంగణముఖే వీక్షస్వ మాం రావణం ॥ అత్ర రావణపదం సకల సురాసురదుర్జయత్వాది తద్గతగుణయోగం లక్షయన్న రవానరాద్యైరల్పసారై రతిదుర్జయత్వం ధ్వనయతి। ప్రసిద్ధతయా చ ప్రకృతే రావణే పునరపి రావణత్వోక్త్యానర్థవిశేష లాభ ఇత్యనుపయోగో ముఖ్యార్థబాధః । గుణానాం చ తత్సమవాయిత్వాత్సమవాయస్సంబంధః ॥౧॥ వాక్యగతో యథా ॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలీపతి నిటలతటప్రస్ఫురచ్చక్షురంతర్నిర్యన్నీరంధ్ర ఘోరజ్వలనకణగణాటోపకీలాకులాని । శస్త్రాన్యస్త్రాణి శస్త్రాణ్యపి తవ బహుశస్సంతు కింతు బ్రవీహం రామే సంగ్రామభీమే దశముఖ నపురావర్ధసే స్పర్ధసే చేత్ ॥ ఇదం విభీషణవ

దర్శయతి- ప్రసిద్ధతయేతి-వాచ్యలక్ష్యయోస్సంబంధమాహ- గుణానా మితి॥౧॥ వాక్యగతముదాహరతి-కుప్యదితి॥ కుప్యతః కల్పాంతకాలీపతేర్ని టలతటే ప్రస్ఫురతశ్చక్షుషోంతర్మధ్యభాగాన్నిర్యతా ముత్పతతాం నీరం ధ్ర ఘోరజ్వలనస్య కణగణానాం స్ఫులింగోత్కరాణామాటోప ఇవాటో పో యాసాం తాభి స్తథోక్తాభిః కీలాభిర్జ్వాలాభిరాకులాని వ్యాప్తాని- శస్త్రా ణి ప్రశస్తాని-అస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీని-రామేవిషమే స్పర్ధసే చేన్న పురా

సేనవర్ధిష్య సే-యావత్పురాసిపాతయోర్గ్లడితిభవిష్యదర్థేలట్॥యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥౨॥ద్వితీయోపిద్వివిధఇత్యాహ-అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపీతి-పూర్వవదర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇవ॥పదగతముదాహరతి -

చనం॥ అత్రవచ్మీతివచనాదికముపదేశాదిరూపతయాపరిణమన్మయాయముచ్యతేతత్సర్వ ముపదేశంజానీహీతి వినయాధానాదికంధ్వనయతి। తేనాయంలక్షణామూలోఽర్థాంతరసంక్రమితవాచ్యఇత్యుచ్యతే। అత్రవచనాదికంలక్షకం। ఉపదేశోలక్ష్యః। సామాన్యవిశేషభావస్సంబంధః। అనుపయోగోముఖ్యార్థబాధః। అనుపయోగశ్చవక్తుర్వచనాదేవతద్వ్యక్త్యర్త్వావగమాత్పునర్బ్రువఇత్యుక్త్యానకోప్యపూర్వార్థలాభ ఇత్యేవంరూపః। ప్రయోజనంచవినయాధానాదికం.॥౨॥ అత్యంతతిరస్కృతవాచ్యోపిపూర్వవద్ద్వివిధః। తత్రపదగతోయథా॥ మమైవవ్యాయోగే। తద్ధాటీతీవ్రఘోటీఖురపుటపటలీపాటితక్ష్మాతలోద్యద్ధూలీపాలీభిరబ్ధౌసపదిచులుకితేతత్ప్రితాపానలేన।సైన్యాంభోధావదగ్ధేక్షయమయతిభయాచ్చాభిమానాం బురాశౌపాప్రివిక్షుస్తద్వమాబ్ధింసుతనువిగళితోపప్లవంసప్రచేతాః॥అత్రచులుకితపదంహస్తతృతీయభాగమేయత్వరూపస్యార్థస్యానుపపద్యమానతయా తత్పరిత్యాగేనాబ్ధి గాంభీర్యస్యన్యూన్యతాంలక్షయద్ధూళ్యాస్తతోధికతరత్వేవిశ్రామ్యతీత్యయమత్యంతతిరస్కృతవాచ్యధ్వనిరిత్యుచ్యతే.॥౩॥ యథా వా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతోధాటీసమాటీకనేభేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్।నిద్రాణాయదజాగరీస్తదుచితందైతేయభూతిశ్చిరామన్నిద్రాకథమాశుముద్రణమగాదక్షుద్రనిద్రాకృతం॥ అత్రనిద్రాజాగరయోశ్చేతనధర్మయోరచేతనసురాసురవిభూత్యోరనుపపద్యమానతయా బాధే తత్కార్యంసంకుచితత్వమసంకుచితత్వంచ లక్ష్యతే।

తద్ధాటీతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్॥యోజయతి-అత్రేతి॥చులుకఃప్రసృతౌఘాం డఇతిరత్నమాలా-సుగమమన్యత్॥౩॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-వీరశ్రీ

రఘురామేతి-వ్యాఖ్యాతమిదం॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥౪॥ వాక్య
గతముదాహరతి-హేలేతి- వానరాణాంసార్వభౌమస్తస్య పదవీం. ఆ
ష్పాదితంకించిదపి నాస్తి - సర్వమపిత్వయానిష్పాదితమేవేత్యర్థః. అ
త్రాత్యంతతిరస్కృతవాచ్యత్వందర్శయతి - అనేనేత్యాదినా బోధ్య లక్ష
ణ్యం తేన-అత్ర వ్యంగ్యస్యవస్తురూపతైవేత్యాహ-అత్రేతి।వస్తుమాత్రమి
తి-జహదజహల్లక్షణయోర్వ్యంగ్యంవస్తుమాత్రంభవతి- తచ్చవ్యంజనా

తాభ్యాంచ సకలసురాసురరక్షణశిక్షణే వ్యజ్యేతే ॥౪॥ అత్యం
తతిరస్కృతవాచ్యోధ్వనిర్వాక్యే యథా॥ హేలోన్మూలితవా
లినా రఘుపతే రేకేన దివ్యేషుణా దత్తాం వానరసార్వభౌమపద
వీంలబ్ధ్వాన్యతో దుర్లభాం। భోః సుగ్రీవ మదాంధతాం గతవతా
రామస్య కార్యంత్వయా నానిష్పాదితమస్తి కించిదపి తద్రామా
త్కుత స్తే భయం॥ ఇదం లక్ష్మణవచనం। అనేనవీనశ్రీమదాం
ధేనభవతా ప్రతిశ్రుతపూర్వం సీతాన్వేషణాదికం రామకా
ర్యంకించిదపి ననిర్వర్తితమితి సుగ్రీవకృతావజ్ఞా విపరీతలక్షణ
యాబోధ్యతే। అకించిత్కరం ప్రతి సర్వకార్యకరణవచనస్యా
త్యంతతిరస్కృతవాచ్యార్థత్వాన్ముఖ్యార్థబాధః। విరోధస్సం
బంధః।సుగ్రీవాపరాధాదికం ప్రయోజనంధ్వన్యతే। అత్రవ
స్తుమాత్రంవ్యంగ్యంనాలంకారాది। అత్రలక్షణామూలవ్యం
జనాయాంలక్షణాప్రయోజనత్వేన ఖలు వ్యంగ్యమున్నేయం।
ప్రయోజనంచక్వచిన్ముఖ్యార్థస్యాన్యస్యవాధర్మోభవతి। త
తోధర్మాదికమేవ। నకదాచిదప్యుపమాదికంముఖ్యార్థస్యాన్య
స్యవాధర్మోభవతి। తతోలక్షణామూలవ్యంగ్యంవస్తుమాత్ర
మేవనాలంకారాదీతియుక్తముత్పశ్యామః। తదేవమవివక్షిత

యుక్తమేవ-అన్యథాలక్షణాయా ఏవానుపాదేయత్వప్రసంగాత్-ఉక్తం
చమమ్మటపాదైః యస్యప్రతీతిమాధాతుంలక్షణాసముపాస్యతే ఫ
శబ్దైకగమ్యేత్రవ్యంజనాన్నాపరాక్రియేతి - జాతిగుణాదిరూపోర్థో
స్తు-తదేవవిచ్ఛిత్తివిశేషయుక్తమలంకారఇతివివేకః॥ ఉక్తమర్థం వివ
యతి-అత్రేత్యాదినా యుక్తముత్పశ్యామ ఇత్యంతేన॥తదేవమితి- లక్ష

మూలంయస్యతల్లక్షణామూలం తాదృశంవ్యంగ్యంయస్మింస్సతథోక్తః ॥ ౫॥ ఏవంలక్షణామూలంచతుర్విధంనిరూప్యాభిధామూలంవిభజతే- అభిధామూలఇతి-అవివక్షితవాచ్యవదిత్యపిశబ్దార్థః- ద్వైవిధ్యంప్రతిపాదయతి- అసంలక్ష్యేతి-యత్రవ్యంజకస్యవిభావాదేర్వ్యంగ్యస్య రసాదేశ్చసన్నపిక్రమోనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదాశుభావిత్వాన్నసంలక్ష్యతేసో౽సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః - సంలక్ష్యస్స్ఫుటసంవేద్యః క్రమోవ్యంగ్యవ్యంజకయోర్యత్రససంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యః- తత్రేతి- రసాదిః- భావాదిరాదిశబ్దార్థః- అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్యరసాదిధ్వనిత్వే సమ్మతిమాహ-రసభావేతి-రసోవక్ష్యమాణలక్షణశ్శృంగారాదిః- భావో దేవాదివిషయారతిర్వ్యంజితానిర్వేదాదయశ్చ-తథాచోక్తంమమ్మటపాదైః-

> వాచ్యోలక్షణామూలవ్యంగ్యశ్చతుర్విధోపినిరూపితః ॥౫॥ అభిధామూలోవివక్షితాన్యపరవాచ్యోపిద్వివిధః । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యశ్చేతి । తత్రాద్యోరసాదిః । తస్యవిభావానుభావాద్యధీనతయావిద్యమానోపిక్రమశ్శతపత్రపత్రశతవేధవన్నసంలక్ష్యతఇత్య సంలక్ష్య క్రమఇత్యుచ్యతే । తదుక్తంశృంగారతిలకే“రసభావతదాభాసభావశాంత్యాదిరక్రమః । భిన్నోరసాద్యలంకారాదలంకార్యతయాస్థిత”ఇతి । తమిమంసావాంతరభేదంరసతరంగేనిరూపయిష్యామః। సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్త్రివిధః । శబ్దశక్తిమూ

‘రతిర్దేవాదివిషయావ్యభిచారీతథాంజితః। భావఃప్రోక్త’ఇతి-తయోరాభాసోరసాభాసోభావాభాసశ్చ-భావశాంతిర్భావస్యప్రశామ్యదవస్థా-భావోదయభావసంధిభావశబలతాఆదిశబ్దార్థాః-అక్రమః- అసంలక్ష్యక్రమఇత్యర్థః।నాత్రరసవదాద్యలంకారశంకాకార్యేత్యాహ-భిన్నఇతి।తత్రహేతుమాహ- అలంకార్యతయేతి- ప్రధానతయేత్యర్థః-రసాదీనామంగత్వఏవాలంకారత్వం-తదుక్తం ‘ప్రధానేన్యత్రవాక్యార్థేయత్రాంగంతురసాదయః। కావ్యేతస్మిన్నలంకారోరసాదిరితిమేమతి’రితి- తర్హిసోపినిరూప్యతామతేత్యతఆహ- తమిమమితి-బహువక్తవ్యత్వాదన్యత్రనిరూపణమనుపపన్నమేవేతిభావః- సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యంవిభజతే- సంలక్ష్యేతి-

త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-శబ్దశక్తిమూలేతి-శబ్దశక్తిమూల మనురణనరూ
పమనుస్వానతుల్యం చ వ్యంగ్యం యస్మింత్స తథోక్తః-ఘంటాదేః-ప్రథమస్వ
నానంతరభావీ సిద్ధస్స్వనోఽనురణనం- తత్సాదృశ్యాత్సంలక్ష్యక్రమవ్య
ంగ్యస్త్రివిధోప్యనురణనధ్వనిరిత్యుచ్యతే ॥ తత్ర పదగతం శబ్దశక్తిమూలాను
రణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి ॥ తవేతి ॥ హే రాఘవ తవ బా
ణేన కలితమాక్రాంతం ద్విషతశ్శత్రోః-పదం నివాసస్థానం - శోణితవిశిష్టా
ని పురాణి శరీరాణి యస్మింస్తత్తథోక్తం- గృహాపరిగ్రహాదేహానగరే

లానురణనరూపవ్యంగ్యోఽర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్య
ఉభయశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యశ్చేతి। తత్రాద్యస్తా
వద్వ్యజ్యమానవస్త్వలంకారభేదేన ద్వివిధః। సోఽపి పదవాక్య
గతత్వేన ద్వివిధస్సన్ చతుర్విధో భవతి । తత్ర శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ తవ రాఘవ
బాణేన కలితం ద్విషతః పదం । కథం న శోణితపురం కథం నానల
వేష్టితం ॥ అత్ర బాణపదం శబ్దశక్తివశాదప్రాకరణికబాణా
సురవృత్తాంతరూపం వస్తు ధ్వనయతి ।౧। యథా వా॥ రామశ
రదింమశోభా సదనే వదనే ధృతిం గతా భవతః । అతిజీర్ణకాన
నాంతరపరిచయమముచద్గిరాం దేవీ ॥ ఇహ బ్రహ్మాసన
వాచకస్య కాననపదస్య శక్త్యాఽప్రాకరణికారణ్యప్రతీతే
ర్వాగ్దేవతాయా అనుచితస్థలావస్థానేనానుతాపరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే॥౨॥ వాక్యే యథా॥ పంచత్వం త్రిదశనగైరవాపి ఘ

చపురం పురీతి రత్నమాలా-తాదృగ్విధం కథం న భవతి-అనలవేష్టితం చ కథం
న భవతి- తవ బాణప్రభావస్తథావిధ ఇతి భావః- అన్యత్ర బాణాసురాధిష్ఠి
తం శోణితపురమితి పరిఘీకృతపావకమితి చ పౌరాణికాః॥ పదే ధ్వనిం దర్శ
యతి- అత్రేతి॥ ౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- రామేతి॥ ధృతిం స్థైర్యం
అతిజీర్ణోఽతివృద్ధస్స చాసౌ కో బ్రహ్మా చాతిజీర్ణకః తస్యాననాంతరే ము
ఖమధ్యే పరిచయం- అన్యత్రాతిజీర్ణం చ తత్కాననం చ తస్యాంతరే పరిచ
యం॥ అత్రాపి పదే ధ్వనిం దర్శయతి-ఇహేతి॥ ౨॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూ
లానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తుధ్వనిముదాహరతి- పంచత్వమితి॥ శ్రీరఘు

తిలకేఽభీష్టానాం కాంక్షితార్థాన్దలితి సతి - త్రిదశనగైర్దేవతరుభిః పంచత్వం మృతిః 'సంభావితస్య చాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః- పక్షే పంచత్వం సంఖ్యావిశేషః- సురాణాం సురభిర్ధేనుః - ఘాసస్య తృణస్య గ్రాసార్థం-పరాజితా తృణం వా ఖాదంతీతి భావః- చింతారూపలయత్వాత్క్షిప్రదం పూర్వపదం తస్య పదవీం స్థితిం ॥ వాక్యే వస్తుధ్వనిం వివృణోతి- అత్రేతి॥ ౮॥ పదగతం శబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి

సగ్రాసార్థం సురసురభిర్వనాన్యచారీత్ । చింతాపాక్షిప్రదపదవీమవాప చింతారత్నం శ్రీరఘుతిలకే దదత్యభీష్టాన్॥ అత్ర రఘుపతావనవరతాఖిలాభీష్టవితరణధురంధరే కల్పతరుప్రభృతీనాం తాదృశీ దుర్దశా జాతేతి పంచత్వాదిశబ్దశక్త్యా వాక్యేన ద్యోత్యతే ॥౮॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారధ్వనిః పదే యథా॥ రామభద్రభవత్తేజః కస్సోఢుం క్షమతే పుమాన్। యద్విధాయాంధకారాతిపరిభూతిం విజృంభతే ॥ అత్రాంధకారాతిపరిభూతిపదేన తిమిరహరణరూపవిషయస్యారోప్యమాణాంధకరిపుపరిభవరూపతయా పురుషమాత్రదుస్సహతారూపప్రకృతార్థోపయోగితాప్రతీతేః పరిణామాలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౯ ॥ శబ్దశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా ॥ అత్యర్జునయశో రాశిః కృతసంరక్తతర్పణః। ఏకవీరోపతాపశ్చ రామో రాజతి రాఘవః॥ అత్ర వాక్యస్యాసంబంధార్థాభిధాయకత్వదోషభియా ప్రకృతాప్రకృతయోర్దాశరథిరామజామదగ్న్యరామయోరుపమానోపమేయభావకల్పనేనోపమాలంకారస్య వ్యజ్యమానత్వాద్వాక్యగతత్వం॥౧౦॥యథా వా॥ అతిధీరధీవిలాసస్సం

రామభద్రేతి॥ యత్తేజః కర్తృ- అంధకారస్యాతిపరిభూతిం- అంధకారాతేః పరాభవం చ॥ యోజయతి - అత్రేతి॥ ఆరోప్యమాణో విషయిభూతో యోఽంధకరిపుపరిభవస్తద్రూపతయా॥ ౯॥ వాక్యగతం శబ్దశక్తిమూలమలంకారధ్వనిముదాహరతి॥ అత్యర్జునేతి-వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ అలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- అతిధీరేతి॥

అతిధీమహాబుద్ధిశాలీ- అధీవిలాసః ధీవిలాసశూన్యఇతివిరోధః-అతిధీరో ఽతిధైర్యయుక్తో ధీవిలాసోఽయస్యేత్యాభాసః - ఏవ ముత్తరత్రాప్యూహ్యం-సింధుస్సముద్రః-రతోఽల్లసత్పార్శ్వోఽనభవతీత్య రతోఽల్లసత్పార్శ్వః- సింధురరత్నైర్గజశ్రేష్ఠైరుల్లసత్పార్శ్వః- బంధుః - అబంధూరిపుః - బంధు రబంధుః ప్రబలబంధుః - అరిపూరిపురహితః - అజేతా అజయశీలః - అరిపురాణాం జేతేతిచ । అత్ర విరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాప్రయోగాద్విరోధాభాసస్యవ్యంగ్యత్వం ॥ ౧౧ ।
పునరప్యుదాహరణాంతరమాహ - పాదేతి ॥ దాశరథీరామః - పాదేన

ధురరతోఽల్లసత్పార్శ్వః । బంధురబంధు ర్జగతామ రిపుర
జేతావిరాజతేరామః॥ అత్రైకపదస్యద్విపదత్వేవిరోధాభా
సోవ్యజ్యతే ॥ ౧౧ ॥ యథావా॥పాదావిధూతసద్భూతిరప
తంగస్త్విషాంపతిః । రామోదాశరథిర్జాతశ్శత్రుఘ్నః కిం
చలక్ష్మణః॥అత్ర రామస్యప్రసిద్ధసూర్యాద్వ్యతిరేకస్త్వాదిప
దస్యతదభిధాయకస్యాభావాత్పదత్రయేణవాక్యశక్త్యాధ్వ
న్యతే। తురీయపాదేవిరోధాభిధాయకస్యాప్యాదిపదస్యాభా
వాద్వాక్యైనశబ్దశక్తిమహిమ్నావిరోధాలంకారోవ్యజ్యతే।న
నుకథమలంకారస్యవ్యంగ్యత్వం తత్త్వేత్వస్యైవాలంకార్య
త్వేనప్రధానోపసర్జనభావవిరోధాదితిచేన్న। వ్యంగ్యత్వదశా
యామలంకారరూపతాయాస్త్యాగాద్బ్రాహ్మణశ్రమణకన్యా

అవిధూతాసతాంభూతిర్యేనసతథోక్తః - ప్రసిద్ధత్విషాంపతిస్తుపాదైః కిరణైఃర్విధూతాసతాంనక్షత్రాణాంభూతిర్యేనసతాదృశః- అపతంగస్తంగవ్యతిరిక్తః- త్విషాంకాంతీనాంపతిః స్థానభూతః-త్విషాం పతిస్సూర్యశ్చ- కించశత్రుఘ్నోపిలక్ష్మణః-శత్రుసంహారకోతిసుందరశ్చ ॥ యోజయతి- అత్రేత్యాదినా ॥ తదభిధాయకస్యవ్యతిరేకవాచకస్య త్వాదిపదస్య-అతాలంకారద్వయస్యవ్యంగ్యత్వమితిపూర్వస్మాద్విశేషః - నన్వత్ర ప్రాధాన్యాపసర్జన్యభంగప్రసంగాత్కథమలంకారస్య వ్యంగ్యత్వమిత్యాశంక్యసమాధత్తే- నన్విత్యాదినా॥వ్యంగ్యత్వేతి- అయంభావః-యథా బ్రాహ్మణస్య శ్రమణకత్వదశాయాంరూపాంతరాపత్తి వశాద్బ్రా

హ్యః ప్రమాణకవ్యవహారస్తత్రైవాలంకారస్యవ్యంగ్యత్వేత్వలంకారధ్వని వ్యపదేశ ఇతి॥ ౧౨॥ ఏవంశబ్దశక్తిమూలంచతుర్విధంనిరూప్యార్థశక్తిమూలం విభజతే। అర్థశక్తిమూలేత్యాదినా॥ ఇతరయోస్త్వితి - యఃపునరసన్నపిలోకేకవినాప్రతిభామాత్రేణసంభావ్యసంపాద్యతేస కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధః - కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిసిద్ధస్తుకవినిబద్ధోక్తిసిద్ధఇతిద్వయోరర్థః ప్రౌఢోక్తిమాత్రేణసిద్ధిరితిభావః-అత్రమమ్మటపాదాః "అర్థశక్త్యుద్భవోప్యర్థోవ్యంజకస్సంభవీస్వతః। ప్రౌఢోక్తిమాత్రాత్సిద్ధోవాకవేస్తేనోదితస్యవా।

యేనభూతపూర్వగత్యాత్వలంకారధ్వనిరిత్యుచ్యతే॥ ౧౩ ॥

అర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోర్థస్యత్రైవిధ్యేన స్వయమపిత్రివిధః। అర్థశ్చస్వతస్సంభవీకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరఃకవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి మాత్రనిష్పన్న శరీరశ్చేతిత్రైవిధ్యమపివర్తతే। తత్రస్వతస్సంభవీనామ కేవలంన భణితిమాత్రసిద్ధః। కింతులోకేపియోగ్యతయాసంభావనవిషయశ్చ। ఇతరయోస్తుభణితిమాత్రేణసిద్ధిః। అయంచార్థోవస్త్వలంకారభేదేనప్రత్యేకంద్వివిధస్సన్షడ్విధోభవతి। ఏషాంషణ్ణామపివ్యంజకానామర్థానాంవ్యంగ్యావస్త్వలంకారభేదేనద్వాదశభవంతి। తేచప్రభేదాఃపదవాక్యప్రబంధప్రకాశ్యతయాప్రత్యేకంత్రివిధాభూత్వాషట్త్రింశద్భవంతి।అత్రైకాంగసంగినాపి హారాదినా నాయికేవైకపదప్రకాశ్యేనాపి సతావ్యంగ్యేనకవితాసహృదయహృదయాహ్లాదినీభవత్యేవ॥

తత్ర స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూప వ్యంగ్యో

స్యవా॥ వస్తువాలంకృతిర్వేతిషడ్భేదోసౌవ్యనక్తియత్। వస్త్వలంకారమథవా తేనాయంద్వాదశాత్మక ఇతి॥" తేచేతి- పదగతాద్వాదశవాక్యగతాద్వాదశప్రబంధగతాశ్చద్వాదశేతిషట్త్రింశత్సంఖ్యాకాభవంతీత్యర్థః నన్వస్తువాక్యేప్రబంధేచధ్వనిస్సహృదయహృదయానందహేతుః - పదమాత్రగతస్యతస్యకథంచారుతాహేతుత్వమిత్యాశంక్య "విచ్ఛిత్తిశోభినైకేనభూషణేనేవభామినీ।పదద్యోత్యేనసుకవేర్ధ్వనినాభాతిభారతీ" ఇతి ధ్వన్యాచార్యోక్తైఃపదగతేష్వపివ్యంగ్యేషుచారుతాహేతుతా భవతీత్యాశ

యే నాహ- అత్రేతి * పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- కిమితి॥ ఇదం రావణవచనం- ఘ ర్గ్లఖాన్ ప్రహారణాఘాతాన్ ఖడ్గాద్యాయుధప్రహారాన్ చిరాద్వక్షసి వక్ష్యామి కిం- వహ ప్రాపణ ఇతి ధాతోర్లృట్ - ఏతేన పురా వతుర్దంతదంతాఘాతో భూదితి ద్యోత్యతే- సంగ్రామదారిద్ర్యతో యుద్ధదారిద్ర్యేణ- సార్వవిభక్తికస్తసిః॥ వస్తునా వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౧౩॥ వా

వస్తునా వస్తుధ్వనిః పదే యథా ॥ కిం ద్రక్ష్యామ్యపరాఙ్ముఖం యుధి రిపోః కోపారుణాక్షం ముఖం కిం శ్రోష్యామి చ తస్య సింహనినదాన్ జ్యాఘోషశైర్భీషణాన్ । కిం వక్ష్యామి చ వక్షసి ప్రహారణాఘాతాం శ్చిరాదుద్గ్భాన్ముక్తః కిం చ భవేయమద్య కిముహం సంగ్రామదారిద్ర్యతః॥ అత్ర వస్తునాపూర్వం రావణస్య శత్రుముఖనిరీక్షణాదికమసంభావితమిత్యేవం వస్త్వద్యేతి పదేన ద్యోత్యతే ॥౧౩॥ స ఏవ వాక్యే యథా ॥ రామస్యోచ్చండ చాపాడవిరళగళితైః కాండకాండప్రకాండైర్ద్వైతేయైః ఖండితాంగైర్విదళితముసకృన్మూర్ఛితం చండరశ్మిం। శుండాలేంద్రాః ప్రచండాః పరిసరగగనప్రాంగణే హిండమానాశ్శుండాదండాగ్రముక్తైర్వమథుకణగణైస్తూర్ణముద్బోధయంతి ॥ అత్ర సేనాసింధురాణాం షాజ్మానసాసీమకిమపి పైభవమితి వస్తువాక్యప్రకాశ్యేన వస్తునా ధ్వన్యతే । నన్వత్రాతిశయోక్తిస్స్ఫురతీతి చేత్స్ఫురతు నామ । నహి తావతా ప్రాధాన్యేన స్ఫురతో వస్తుధ్వనేరపహ్నవః ॥ ౧౪ ॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునాలంకారధ్వనిః పదే యథా । నయేన రఘురామేణ పాల్యమానే మహీత

క్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామస్యేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్। యోజయతి- అత్రేతి ॥ నన్వత్ర సంబంధే సంబంధరూపాతిశయో శ్చారుతాహేతుత్వాత్కథం వస్తుధ్వనేరుదాహరణత్వమిత్యాశంక్య మాధత్తే- నన్వితి॥ ౧౪ ॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూ వ్యంగ్యేన వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- నయేనేతి॥ అస్తీతిగ్రస్తీతిః-

తిరాహిత్యంచ॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి-అత్రేతి॥ అయంభావః నైతత్కించిదపి ప్రజాసుదదృశే రామేక్షితింరక్షతీత్యత్రైవన ప్రజాస్వీతివర్జనీయార్థస్యానుపాత్తత్వాద్వ్యంగ్యత్వమితి ౧౫॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-త్వన్నాసీరేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ యోజయతిఅత్రేతి॥ ఉత్ప్రేక్షా-అత్రవ్యజ్యతఇత్యస్యాపకర్షః-కింవాయద్వా-ఇనూత్ప్రే

లే। అనీతిస్సస్యసంపత్త్యాంవితనోతిస్మసంస్థితిం॥ అత్రవస్తునా సస్యసంపత్త్యామేవ నాన్యత్రేతిపరిసంఖ్యాలంకార స్సస్యసంపత్త్యామితిపదేనద్యోత్యతే ॥ ౧౫ ॥ సపదవాక్యేయథా॥ త్వన్నాసీరవసుంధరాధరమిథశ్శ్లిష్యద్భుజామండలీ కేయూరశ్లథపద్మరాగజరజఃపుంజః ప్రవాళారుణః। రామక్షౌణిపతేప్రతాపతపనాద్యుద్గతవోదేవ్యతఃపూర్వోదంచదనూరుదేహసుషమారాశిర్దివిద్యోతతే ॥ అత్రపద్మరాగరజసోఽనూరుదేహసుషమాత్వేనాధ్యవసాయాదుత్ప్రేక్షా। కింవా నేదం పద్మరాగరజః కింత్వనూరుదేహసుషమేత్యపహ్నవో వస్తునావ్యజ్యతే। ఉత్ప్రేక్షావాచకానాంనూనమిత్యాదిపదానామభావాత్తస్యవ్యంగ్యత్వం ॥౧౬॥ స్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదేయథా ॥ బోధాయవిబుధలక్ష్మ్యాస్సప్తాయాదశముఖాహితస్తాయాః। భవతోగారుడమంత్రోవిజయంతేరామచాపటంకారాః ॥ ఇహపరిణామేనరామచాపటంకారాదానవదళనాన్ననుమూర్తమాత్రఏవ విషవిరమంతీతి వస్తు విజయంతఇతి పదేన వ్యజ్యతే॥౧౭॥సవివవాక్యేయథా।త్వదుజ్జృంభితానాంరఘుసింహసంఘాన్గుణచ్యుతానావపి మార్గణానాం। పాణిర్నామినైషః

యా అతిస్ఫుటత్వాత్కథంవ్యంగ్యత్వమిత్యత్రాహ-ఉత్ప్రేక్షావాచకానామితి॥౧౬॥ పదగతంస్వతస్సంభవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- బోధాయేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- ఇహేతి॥ ౧౭॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- త్వదుజ్జృంభితానామితి॥ ఇదమపివ్యాఖ్యాతం। అత్రేదం

కారేణ వస్తుధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి ॥ ౧౮ ॥ పదగతం స్వతస్సంభవ్యర్థశ
క్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి -
సంపిండితాభ్యామితి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ నిదర్శ
నాలంకారేణ - శ్రీసదృశీ శ్రీరితి సాదృశ్యస్యోపలబ్ధేనేతి భావః- అధికాలం
కారో వ్యజ్యత ఇతి- తతోఽపపత్తిం ప్రతిపాదయతి- సువర్ణేతి ॥ మహత్తరపదా
ర్థాభ్యాం సువర్ణరూప్యాచలరూపాభ్యాం సాదృశ్యప్రతిపాదనేన- అయం

ప్రీణయతాం రిపూణాం పిశాచీనం వర్ణయితుం న శక్యం ॥ అ
త్ర రిపూణాం వ్యాజస్తుత్యా శ్రీరామస్య కిమప్యనంమశనఖిల
పరిపంథిపాటనపటుత్వరూపం వస్తు వ్యజ్యతే ॥ ౧౮ ॥ స్వతస్సం
భవ్యర్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యోఽలంకారేణాలంకార
ధ్వనిః పదే యథా ॥ సంపిండితాభ్యాం బ్రహ్మాండభాండే తే
జోయశోభ్యాం రఘునందనస్య । వేశంతగర్భప్రతిబింబభాజో
స్సువర్ణరూప్యాచలయోశ్శ్రితా శ్రీః ॥ అత్ర రామప్రతాపకీ
ర్తిభ్యాం కాంచనరజతాచలశోభాలబ్ధేతి నిదర్శనాలంకారేణా
ధారాధేయయోరనానుగుణ్యరూపాధికాలంకారో వ్యజ్యతే ।
సువర్ణరూప్యాచలపదాభ్యాం మహత్తరపదార్థసాదృశ్యప్ర
తిపాదనేనాధేయయోః కీర్తిప్రతాపయోరాధారాపేక్ష
యాధిక్యప్రతీతేః ॥ ౧౯ ॥ సవివవాక్యే యథా ॥ మహో
త్తాలాహేలాలవతులితకైలాసగిరయో భుజా బాణాః ప్రా
ణాపహరణధురీణాశ్చ సుభటాః । గతాః పూర్వే సర్వే మమ పు
నరపూర్వే ధుర్యమిమే భవనాయ మేఖీ మే రణశిరసి కామే జయక
థా ॥ అత్ర రావణస్య భుజబాణసుభటానాం కైలాసోద్ధరణా
దిభిర్వ్యక్తసారాణాం రఘువీరసంగరకాలే కుంఠీభవచ్ఛక్తి

భావః - పల్వలమధ్యప్రతిబింబితయోర్మేరుకైలాసయోరివ బ్రహ్మాండ
భాండపిండసంపిండితయోః ప్రతాపయశసోరాధేయయోరాధారా
నానుగుణ్యమితి ॥ ౧౯ ॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహ
తి- మహోత్తాలా ఇతి ॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ యోజయతి- అత్రేత్యా
నా ॥ ఏవం పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలానష్టావస్తో

లంకారధ్వనీనుదాహృత్యవిస్తరభయాత్ప్రబంధగతాస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యన్యతో గ్రాహ్యా ఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ అత్రదిక్ప్రదర్శనార్థంమస్మత్పాదోదాహృతః ప్రబంధగతస్స్వతస్సిద్ధార్థశక్తిమూలోవస్తునావస్తుధ్వనిః ప్రదర్శ్యతే "అలంస్థిత్వాశ్మశానేస్మిన్గృధ్రగోమాయుసంకులే। కంకాళబహులే ఘోరే సర్వప్రాణిభయంకరే॥ నచేహజీవితఃకశ్చిత్కాలధర్మముపాగతః। ప్రియోవా యదివాద్వేష్యఃప్రాణినాంగతిరీదృశీ" ఇతి దివాప్రభవతోగృధ్రస్య పురుషవిసర్జనపరమిదంవచనం॥ అత్రప్రబంధేవస్తునాబంధుషునివృత్తేషుమే మాంసభోగాయభవత్వయంశవ ఇతిదివాబలవతోగృధ్రస్య గోమాయువంచనాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతే "ఆదిత్యోయంస్థితోమూఢాస్స్నేహంకురు

నాంచాభిదేపి భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్త్యా పర్యాయోక్త్యలంకారోవ్యజ్యతే। అప్రస్తుతాద్రావణభుజాదికుంఠనరూపకార్యాత్ప్రస్తుతస్యరఘువీరవీరాయితస్యకారణస్యగమ్యమానత్వాత్। ఏవంప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారో ద్రష్టవ్యాః ॥ ౨౦ ॥ అథకవిప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్నశరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునావస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ పీత్వ్యాంబరేపస్మరం రఘువీరసేనాధూళీభరంప్రచలితాశ్చకితాదిగంతాః। ప్రత్యర్థినఃపరిహృతప్లవనప్రయాతసాంప్రతం। బహువిఘ్నముపాచార్త్యయంజీవేదపికదాచన॥ అముంకనకవర్ణాభంబాలమప్రాప్తయౌవనం। గృధ్రవాక్యాత్కథంలోలాస్త్యజధ్వమవిశంకితా ఇతి నిశిజృంభమాణస్య గోమాయోర్జనవ్యావర్తననిష్ఠంచేత్" అస్మిన్ప్రబంధేపివస్తునారాత్రిపర్యంతమేతైస్థితంచేన్మమైవోపభోగాయభవిష్యత్యయంశవ ఇతి పురుషవ్యావర్తనపరస్య గోమాయోర్గృధ్రప్రతారణాభిలాషరూపంవస్తువ్యజ్యతే ॥ మహాప్రబంధేతువస్తునా రామాదివద్వర్తితవ్యం నరావణాదివదిత్యాది వస్తువ్యజ్యతఇతి బోధ్యం। ఏవమన్యేపిభేదాస్స్వయమూహ్యాః॥... ... ...౨౧

అథకవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థశక్తిమూలేషుపదగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి- వీక్ష్యేతి॥ చకితాభయసంభ్రాంతాః- అతఏవదిగంతాన్ప్రచలితాః

యోజయతి అత్రేతి॥౨౧॥ వాక్యగతంవస్తునావస్తుధ్వనిముదాహరతి-వ్యాలోలేతి॥ రఘూద్వహస్యబాహుభ్యాం భుగ్నం నమితం సన్నిర్భగ్నం యద్భర్గధనుస్తస్యోగ్రరవప్రపంచః వ్యాలోలాయాశ్శిరఃకంపేనాతి చంచలాయాధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగాయారింగత్తాంచలతాం తరంగగణానామేవడిండిమానాం వాద్యవిశేషాణాం చండఘోషైర్గంభీరధ్వానైరుజ్జృంభితఉపోద్బలితః-అజనిజాతః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥౨౨॥ పదగతంవస్తునా

సాస్సం చేరి రేంభసిపద్రైర్జలధరగాధే॥ అత్రరామభద్రసైన్యరజసాజలనిరపిస్థలతాంనీతఇతివస్తుపద్రైరితిపదేనవ్యజ్యతే॥౨౧
సపవవాక్యేయథా॥ వ్యాలోలధూర్జటిజటావ్యతిషంగిగంగారింగత్తరంగగణడిండిమచండఘోషైః॥ ఉజ్జృంభితోజనిరఘూద్వహబాహుభుగ్ననిర్భగ్నభర్గధనురుగ్రరవప్రపంచః॥ ఇహవస్తునారఘుపతిభుజభజ్యమానధనుర్ఘోషస్సకలాశ్చర్యనిధేరీశ్వరస్యాపివిస్మయమకరోదితివస్తువాక్యేనవ్యజ్యతే॥౨౨॥ వస్తునాలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతః ప్రత్యర్థినఃపార్థివాదివ్యస్త్రీకుచకాంచనాద్రిశిఖరోత్సంగేవిహర్తుంతనూః। త్వన్నిర్భిన్నమహేభకుంభవిగళత్సంసక్తముక్తావళీగంగాసంగినిశాతహేతియమునాధారాజలే తత్యజుః॥ అత్రవస్తునావిహర్తుమితిపదేనోత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే॥౨౩
సపవవాక్యేయథా॥ విస్పష్టం విష్టపేప్రస్తుసిద్ధందాశరథేర్యశః। వ్యాత్తచంచూపుటాన్ హంసాన్ క్షీరపానాయనిర్మమే॥ అత్రవస్తునారామయశసిబ్రహ్మలోకవాసినాంహంసానాంక్షీరభ్రాంతిరుదితేతిభ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే॥౨౪॥

ళంకారధ్వనిముదాహరతి- వీరేతి॥ త్వయానిర్భిన్నేభ్యోమహేభకుంభేభ్యోవిగళంతీ అతఏవసంసక్తా యాముక్తావళీమౌక్తికసంహతిస్సైవగంగాతత్సంగినీయానిశాతహేతిస్సైవయమునాధారాజలంతస్మిన్॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౩॥ వాక్యగతంవస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి-విస్పష్టమితి॥ ప్రస్తుర్విష్టపేసత్యలోకే-విస్పష్టంయథాతథాసిద్ధంవ్యాప్తందాశరథేర్యశఃకర్తృ- నిర్మమే చకార॥ వస్తునాలంకారధ్వనిందర్శయతి- అ

తేతి॥ ౨౪॥ పదగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామభద్రేతి॥ గుప్త్యై సంరక్షణాయ॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౫॥ వాక్యగతమలంకారేణవస్తుధ్వనిముదాహరతి- రామేతి॥ వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౨౬॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కోణాఘాత ఇతి॥ ఇదమపి వ్యాఖ్యాతం॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౨౭॥ పదగతమలంకారేణాలం

అలంకారేణవస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ రామభద్ర భవత్కీర్తిఘనసారరజోభరే। గుప్త్యై విన్యస్తమరిచబీజవద్రాజతేంబరం॥ ఇహోత్ప్రేక్షయా రూపకేణ వా రామయశస్సకల భువన వ్యాపకత్వరూపం వస్తు మరిచపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౫॥ అయమేవ వాక్యే యథా॥ రామ తవ ఖడ్గధూమః కోమలతాపింఛపల్లవశ్యామః। ఉచితం మలినీకురుతే రిపుధరణీభృద్యశోముకురం॥ అత్ర సమాలంకారేణ సకలరిపూన్మూలనం వస్తు వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౨౬॥ అలంకారేణాలంకారధ్వనిర్వాక్యే యథా॥ కోణాఘాతః కృతో ధాటీపటహే రామకింకరైః। ద్విషాం హృది భిదాం చక్రే ఘోషం తేషాం చ యోషితాం॥ ఇహాసంగత్యలంకారేణ లోకప్రసిద్ధకోణాఘాతాదముధాటీ పటహకోణాఘాతస్య వ్యతిరేకో వాక్యేన వ్యజ్యతే॥ ౨౭॥ అయమేవ పదే యథా॥ రఘురామభుజేన జితశ్చండిమలేశేన కుండలిప్రవరః। ధ్రువమతిమలినస్ఫూర్తేర్మూర్తిమకీర్తేర్బిభర్తి న తు విష్ణోః॥ ఇహాపహ్నవేన రామభుజసారలేశే నైవ శేషస్య తిరస్కారోఽభూత్కిముత పరిపూర్ణసారేణేతి కైముత్యాలంకారో లేశేనేతి పదేన వ్యజ్యతే॥ ౨౮॥ అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తిమాత్రనిష్పన్న శరీరార్థశక్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యో వస్తునా వస్తుధ్వనిః

కారధ్వనిముదాహరతి- రఘురామేతి॥ కుండలిప్రవరశ్శేషః॥ ధ్వనిం దర్శయతి- ఇహేతి॥ కైముత్యాలంకారః 'ఏకస్య వస్తునో భావాద్యత్ర వస్త్వన్యదాపతేత్। కైముత్యన్యాయతస్సా స్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియా' ఇతి లక్షణలక్షితార్థాపత్త్యలంకార ఇత్యర్థః॥ అత్రాఽపి ప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోఽప్యన్యత్ర ద్రష్టవ్యాః॥ ౨౮॥ అథ కవినిబద్ధవక్తృప్రౌఢోక్తి

సిద్ధార్థశక్తిమూలేషు పదగతం వస్తునా వస్తుధ్వనిముదాహరతి- భేతాళాని
తి॥ హే భేతాళాః హే యాతుధానాః - ఉభయేషామపి పిశితాశనత్వా
త్సంప్రీణనార్థమిత్యేవం ప్రకారేణ నారదేనోక్తం ప్రియవచనం- యాతు
ధానా వేపథుమపి దధుః-అపిశబ్దాద్ధస్తతాళాంశ్చ॥ ద్యోతయతి-అత్రేతి॥
యాతుధానపదేన-ద్వితీయేనేతి భావః॥ ౨౯॥ వాక్యగతం వస్తునా వస్తుధ్వ
నిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ హే మునే నారద-తస్య పంచశాఖకరే-పాద

పదే యథా ॥ భేతాళా యాతుధానాస్త్యజత పిశితమర్భితః
చింతాం దురంతాం ఘోరా నారాచధారా భవతి రఘుపతేర్యు
ద్ధబద్ధాభిలాషా । ఇత్యుక్తం నారదేన ప్రియవచనముపశ్రుత్య
నృత్తప్రవృత్తా భేతాళా హస్తతాళాన్విదధురపి దధుర్వేప
థుం యాతుధానాః॥ అత్ర రామచ్ఛురపారిస్సకలకోష్ఠః తేమా
పగమాయ ప్రవృత్తా రక్షోజాతీయాంత్సమూలమున్మూలయే
యురితి శంకారూపం వస్తు యాతుధానపదేన ద్యోత్యతే॥ ౨౯ ॥
సపవవాక్యే యథా॥ భోభో నందనపాలకల్పతరవః పంచాపి
జాతాంకుతో భ్రష్టైకైకమహార్ఘణీయపిటపాస్సం ప్రత్యమీభి
మృగ్నే । దత్తా రాజ్ఞా భుజాయదానవిజిత్త్రైరేకైకశాఖాః పరా
స్తాపీవాంగులితాంగతా విదధతే తత్పంచశాఖస్థితిం ॥ అత్ర వ
స్తునా రామభుజస్యైకిమస్య దేయం వస్తు నాస్తీతి వాక్యేన వ్యజ్య
తే॥ ౩౦॥ వస్తునాలంకారధ్వనేః పదే యథా.. భోభో నారద కిన్ను
కిన్నరపతే బ్రహ్మాండమేతత్కథం జాతం విశ్లథసంధిబంధమధు
నా విజ్ఞాతమేతత్కథం। నిష్కారిసంతి ఝురా యదేతదభితో భి
త్వా సుధాంభోనిధేమూర్చ్ఛం త్యేతదజాండపిండితదశాస్సి
తాపతేః కీర్తయః ॥ అత్ర వస్తునా పిండితపదేనాధికాలంకా

శాఖశ్శయః పాణిరిత్యమరః॥ ద్యోతయతి-అత్రేతి॥ ౩౦॥ పదగతం వస్తునా
లంకారధ్వనిముదాహరతి- భోభో ఇతి॥ నారదం కుబేరః పృచ్ఛతి-విజ్ఞాతమే
తత్కథమితి పునర్నారదస్య ప్రశ్నః- యస్యాస్మాత్ ఏతదభితో బ్రహ్మాండ
స్య సమంతతః భిత్వా సుధాంభోనిధేర్ఝురా నిష్కారిసంతీతి కుబేరస్యో
రం-నారదస్తత్త్వకథనేన భ్రాంతిం వారయతి - సీతాపతేః కీర్తయః

జాండేపిండితదశాః అత్యల్పే బ్రహ్మాండే సంపిండితావస్థాస్సత్యః పతద్బ్ర
హ్మాండం మూర్ఛంతి వ్యాప్నువంతి॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అత్రే
తి॥ ౩౧॥ వాక్యగతం వస్తునాలంకారధ్వనిముదాహరతి- కాత్వమితి॥ మమ
కంఠనాళే భిపతితా త్వం కా వ ఏతి శ్రీరామకృపాణం ప్రతి తత్ఖండ్యమా
నకంఠస్య కస్యచిత్ప్రశ్నః- ఆఙితిపీడాయాం- ఆస్తు స్యాత్కోపపీడయోరి
త్యమరః॥ వస్తునాలంకారధ్వనిం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ఉపమాలంకారో వ్య
జ్యత ఇతి- ప్రకృతాప్రకృతయోః కృపాణవల్లీమహోరగరసనయోః
ప్రాణాపహరణాదినా సాధర్మ్యప్రతీతేరితి భావః॥ ౩౨॥ పదగతమలంకా

రోవ్యజ్యతే ॥౩౧॥ అయమేవ వాక్యే యథా ॥ కాత్వం వదాభి
పతితా మమ కంఠనాళే రామాగ్రహస్తగళితాస్మి కృపాణవల్లీ।
ఆః కిం ప్రతారయసి మామనిలాశనేంద్ర జిహ్వాసి యా పిబసి హా
మమ జీవవాయూన్ ॥ అత్ర వస్తునోపమాలంకారో వాక్యేన
వ్యజ్యతే ॥౩౨॥ అయమలంకారేణ వస్తుధ్వనిః పదే యథా॥ ది
వసేందుదీనవదనా కిన్నరకేయం కురంగశాబాక్షీ। ఏషా కిల కిం
పురుష శ్రీరాఘవవీరవిద్విషన్మహిషీ ॥ అత్రోపమాలంకారే
ణ రామరిపునృపాణాం హానిరూపం వస్తు వీరపదేన వ్యజ్యతే ॥
౩౩॥ అయం వాక్యే యథా॥ కస్త్వం మానవరత్న ధీవరపతే రా
జాస్మి రాజ్యం కుతస్సంత్యజ్య త్వమిహాగతో రఘుపతేర్నిస్త్రిం
శనిష్కాసితః। కిష్టం తిష్ఠ తమాలకోటరగతః ప్రచ్ఛన్నమస్మి
న్వనే రామాః కింకిమమీ తమాలతరవస్తన్నోచితాత్రస్థితిః॥ అ

రేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- దివసేతి॥ దివసేందువద్దీనం వదనం యస్యాస్సా
తథోక్తా- హే కింపురుష- ఏషా శ్రీరాఘవవీర విద్విషన్మహిషీ కిల- అత్ర కిలే
తి వార్తాయాం- మయాపి కుతశ్చిచ్ఛ్రుతమితి భావః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥
౩౩॥ వాక్యగతమలంకారేణ వస్తుధ్వనిముదాహరతి- కస్త్వమితి॥ మహార
ణ్యే గిరినదీప్రాంతగతం శత్రుక్షితిపతిం ప్రతి కస్త్వం మానవరత్నేతి కస్యచి
ద్దాశపతేః ప్రశ్నః- ధీవరపతే రాజాస్మీత్యుత్తరం- రాజ్యం సంత్యజ్యేహ కుత
ఆగత ఇతి పునః ప్రశ్నః- అమీ పరిదృశ్యమానాః రామాః కిం తమాలతరవః కి
మితి శత్రుభూపతేః ప్రశ్నః- తన్నహి అత్ర స్థితిరనోచితేతి ధీవరపతేరుక్తిః॥

అలంకారేణవస్తుధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ ౩౪ ॥ పదగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి- భో ఇతి॥ ధాతృదర్శనార్థంకదాచిత్సత్యలోకంగతాంభూదేవతాందృష్ట్వాకశ్చిత్కమలాసనంపృచ్ఛతి- సదనమాశ్రయభూతంసత్- అసౌభూమిః॥ యోజయతి- ఇహేతి॥ ౩౫॥ వాక్యగతమలంకారేణాలంకారధ్వనిముదాహరతి - మాలిన్యమితి- హేయమునేమాలిన్యంత్యజేతియమస్యోక్తిః-హేఅంతక,పితాఆవయోర్జనకోదినకరఃదాశరథిః ప్రతాపైర్ధూతస్తిరస్కృతః - అతఏవ లజ్జితస్సన్జలధేర్జలేషు మజ్జతి

త్ర సందేహాలంకారేణరామస్యకిమపివీరాయితంవస్తుశత్రోర్భయరూపంవావాక్యేనవ్యజ్యతే ॥ ౩౪ ॥ అయమలంకారేణాలంకారధ్వనిఃపదేయథా॥ భోధాతః ప్రణమామిపాతురఘునాభూమేః కుతోనూతనోల్లాసానాంసదనంవిభాతి వదనం పూర్వంత్వభూన్నేదృశం। లోలత్క్ష్వేళశిఖాన్యహీశ్వరముఖాన్యుత్సృజ్యపూర్వాణ్యసౌ దోర్దండేరఘుమండనస్యలభతేసౌఖ్యస్థితింసాంప్రతం॥ ఇహభూమేర్నిత్యంభుజగరాజభోగభాగయోగేపితదయోగప్రతిపాదనాదతిశయోక్త్యా రామభుజదండస్యకుండలిపతేర్వ్యతిరేకోలోలత్క్ష్వేళశిఖానీతిపదేన వ్యజ్యతే ॥౩౫॥అయంవాక్యేయథా॥మాలిన్యంయమునేత్యజాంతకకథంజహ్యాంప్రతాపైః పితాధూతోదాశరథేర్జలేషుజలధేర్లాలజ్జితోమజ్జతి। శుష్కోబ్ధిర్బలరేణునాస్య యవనాసృగ్భిః పునఃపూరితః పీతఃప్రేతశతైరపూరిపునరప్యేషాంహియోషాశ్రుభిః ॥ అత్రయమునామాలిన్యస్యరఘుపతిప్రతాపపరి

తస్మాత్కథంజహ్యామితియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః- అస్యదాశరథేర్బలరేణునాఅబ్ధిశ్శుష్కఃతతస్త్యజేతిపునర్యమస్యోక్తిః - యవనానామసృగ్భిశ్శోణితైఃపునఃపూరితస్తత్కథంజహ్యామితిపునర్యమునాయాఃప్రత్యుక్తిః ప్రేతశతైఃపిశాచసంఘైఃపీతస్తతస్త్యజేతిపునరప్యంతకస్యోక్తిః-ఏషాం యవనానాంయోషాశ్రుభిఃపునరప్యపూరిపూరితోహితస్మాత్కథంజహ్యామితిపునరపియమునాయాఃప్రత్యుక్తిః॥యోజయతి-అత్రేతి॥రఘుపతిప్రతాపపరిభూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానరూపస్యహేతోరుత్ప్రేక్షయా

సంభావనేనతథాభూతయో_స్తిరస్కారలజ్జయోః - అత్రాభ్యుచ్చయో
_స్తీత్యాహ- ఉ_త్తరార్ధవాక్యఇతి- అతిశయో_క్తిభిః అసంబంధే సంబంధ
రూపాభిశ్చతసృభిరిత్యర్థః- విశేషాద్యలంకారధ్వనయఇతి - ఘటనాదుర్ఘ
టస్యచేతి లక్షితాయా దుర్ఘటార్థఘటనాయాస్సర్వత్రవ్యజ్యమానత్వా
చ్చత్వారోవిశేషావ్యజ్యంతఇతిభావః - ఆదిశబ్దేన‘మిథశ్చమతిరా’యాలా
పోయః ప్రశ్నో౽త్తరికాహి సేతిలక్షితాప్రశ్నో౽త్తరికాగృహ్యత ఇతి బో
ధ్యం॥అత్రాపిప్రబంధగతావస్త్వలంకారధ్వనయశ్చత్వారోప్యస్యత్రగా
హ్యాఇత్యాశయేనాహ- ఏవమితి॥ ౩౬॥ ఇత్థమర్థశ_క్తిమూలేషుప్రబంధగ
తాద్వాదశధ్వనీన్పదగతాన్వాక్యగతాంశ్చ సంభూయ చతుర్వింశతి

భూతపితృమరణోద్యోగానుసంధానహేతూత్ప్రేక్షయాత
థాతిరస్కారలజ్జయోరసంబంధేపితత్సంబంధ ప్రతిపాదనా
దతిశయో_క్తిభ్యాం రఘుపప్రతాపస్యతపనాద్వ్యతిరేకాలం
కారోవాక్యేనపూర్వార్ధేద్యోత్యతే।ఉ_త్తరార్ధవాక్యేచాతిశ
యో_క్తిభిర్విశేషాద్యలంకారధ్వనయోపిద్రష్టవ్యాః । ఏవం
ప్రబంధగతత్వేనచత్వారోపిభేదాద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౬ ॥ ఉభ
యశ_క్తిమూలానురణనరూపవ్యంగ్యధ్వని_స్తువాక్యఏవ సంభా
వ్యతఇత్యేకవిధః॥సయథా॥ రరాజజిష్ణుశ్శతకోటిదానస్థిరీకృ
తో_త్తుంగసపక్షగోత్రః । అసమ్మితశ్రీరమరారివైరీ రఘూ
ద్వహోఽనస్తమితప్రతాపః ॥ అత్ర రామచంద్రసురేం
ద్రయోరుపమాలంకారోధ్వన్యతే । అత్రపూర్వార్ధేశబ్దశ

సంఖ్యాకాన్ధ్వనీనుదాహృత్యక్రమప్రా_ప్తముభయశ_క్తిమూల ముదా
హరతి- రరాజేతి॥ జిష్ణుర్జయశీలః- ఇంద్రశ్చ- శతకోటిసంఖ్యాకానాంధ
నానాం దానేన స్థిరీకృతాన్యుత్తుంగసపక్షాణాంమహాన్నతాక్ష్మియా
నాంకులానియేనసతథో_క్తః- అన్యత్రశతకోటినాకులిశేనయద్దానం ఖండ
నం తేనస్థిరీకృతాఉత్తుంగాస్సపక్షాశ్చగోత్రాఃపర్వతాయేనసతథో_క్తః
ధ్వనిందర్శయతి- అత్రేతి॥ నన్వత్రకథముభయశ_క్తిమూలత్వమిత్యాశం
క్యాహ- అత్రేతి॥ శబ్దశ_క్తిమూలతేతి- జతుకాష్ఠన్యాయేనపదానాంభం
గసహిష్ణుత్వాత్- అర్థశ_క్తిమూలతేతి- ఏకనాళావలంబిఫలవత్పదభంగ

మంతరేణార్థయో రేవశ్లిష్టత్వాత్ ॥ ౩౭॥ ఏవంకతిచిద్ధ్వనీనుదాహృత్యా
ఖిలానామనుదాహరణే కారణమాహ- ధ్వనీనామితి॥ ననులక్షణామూలా
శ్చత్వారః అభిధామూలాస్సప్తచత్వారింశచ్చ సంభూయైకపంచాశ
ద్ధ్వనయోనిర్దిశ్యంతే కథం తేషాం పరస్సహస్రత్వమిత్యాశంక్యావబో
ధదార్ఢ్యాయ షోక్తభేదసంఖ్యాభిధానపూర్వకం తదేవోపపాదయతి- తథా

క్తిమూలతా ఉత్తరార్ధేర్థశక్తిమూలతేతి వివేకః ॥ ౩౭ ॥ ఏవం
ధ్వనిభేదేషు దిఙ్మాత్రముదాహృతం । కాత్స్న్యేన తూదా
హర్తుం న శక్యతే। ధ్వనీనాం పరస్సహస్రత్వాత్ । తథాహి। ల
క్షణామూలస్యావివక్షితవాచ్యధ్వనేర్భేదాశ్చత్వారః । అభి
ధామూలయో ర్వివక్షితాన్యపరవాచ్యయో స్సంలక్ష్యక్ర
మాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోర్మధ్యే సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యే
షు శబ్దార్థతదుభయశక్తి మూలేషు త్రివిధేషు మధ్యే శబ్దశక్తి
మూలవ్యంగ్యస్య భేదాశ్చత్వారః। అర్థశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య
భేదాష్షట్త్రింశత్ । ఉభయశక్తిమూలవ్యంగ్యస్య భేద ఏకః।
ఏవం మిలిత్వా సంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేర్భేదా ఏకచ
త్వారింశత్ । అసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యస్య ధ్వనేః ప్రబంధవా
క్యపదపదైకదేశరచనావర్ణగతత్వేన భేదాష్షట్ । ఏవం వి
వక్షితాన్యపరవాచ్యధ్వనేర్భేదాస్సప్తచత్వారింశత్। అవివ
క్షితవాచ్యప్రభేదైః ప్రథమముక్తైశ్చతుర్భిస్సహ ధ్వనేః ప్ర
థమం శుద్ధభేదా ఏకపంచాశత్ । ఏషాం ప్రత్యేకమేకైకస్మై
కైకేన సంబంధే ప్రథమస్య భేదా ఏకపంచాశత్ ౫౧. ద్వితీ
యస్య పంచాశత్ ౫౦- తృతీయస్యైకోనపంచాశత్ ౪౯- ఏ
వముత్తరోత్తరమేకైకహ్రాసేన షడ్వింశత్యుత్తరశతత్రయా
ధికసహస్రసంఖ్యాకా మిశ్రభేదాః ౧౩౨౬ పునరప్యేషా

హీత్యాదినా॥ ఏషామితి॥ ఏకశ్శుద్ధభేదః- పంచాశన్మిశ్రభేదాః-ఏవంప్ర
థమభేదస్యైకపంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- ఏకోనపంచాశన్మిశ్రాః- ఏవంద్వి
తీయస్య పంచాశత్- ఏకశ్శుద్ధః- అష్టాచత్వారింశన్మిశ్రాః-ఏవంతృతీ
యస్యైకోనపంచాశత్ ఏవముత్తరోత్తరమేకైకస్య హ్రాసే సత్యుక్తసంఖ్యా

సిద్ధిః- సుగమమన్యత్ ॥ అత్ర విద్యానాథః "శుద్ధాశ్చ ప్రకారా మిశ్రా ఋతునేత్రానలేందవః। సంసృష్టిసంకరాయత్తాస్త్వబ్ధిఖాగ్నిశరాభిధా" ఇతి॥ వ్యంగ్యస్యేతి॥ తదుక్తమితి- ప్రధానభూతవ్యంగ్యయుక్తమిత్యర్థః - వ్యంగ్యప్రధానం తత్రాద్యమితి ప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ- న్యగ్భావితవాచ్యవ్యంగ్యవ్యంజనక్షమస్య శబ్దార్థయుగళస్య ధ్వనిరితి వ్యవహారః కృత ఇతి మమ్మటపాదాః-అయంచేతి- చస్త్వర్థః- ౨. ఏవముత్తమకావ్యం నిరూప్యానంతరాన్మధ్యమకావ్యనిరూపణం ప్రతిజానీతే- గుణీభూతవ్యంగ్యమితి॥ ప్రా

మంగాంగిభావసంశయైకవ్యంజకానుప్రవేశరూపతయా త్రివిధేన సంకరేణైకవిధయా సంసృష్ట్యా చ సంకలనే చతురధికశతత్రయోత్తరపంచసహస్రాణి భేదా భవంతి ౫౩౦౪. వ్యంగ్యస్య ప్రాధాన్య ఏవ ధ్వనివ్యపదేశః। తదుక్తం కావ్యమపి ధ్వనిరిత్యుచ్యతే। అయం చోదాహృతః ౨. తదేవం వ్యంగ్యప్ర

మధ్యమకావ్యనిరూపణం

ధానముత్తమకావ్యం నిరూప్య గుణీభూతవ్యంగ్యం మధ్యమకావ్యం ప్రాగుక్తలక్షణానుస్మరణపూర్వకం విభజ్య నిరూపయతి॥ మధ్యమం తు గుణీభూతవ్యంగ్యం తచ్చాష్టధా మతం ॥ తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ అగూఢమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమస్ఫుటం । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరం । వ్యంగ్యమేవం గుణీభూతవ్యంగ్యస్యాష్టౌ భిదాః స్మృతా ఇతి। అత్రాగూఢత్వం నామ స్ఫుటతరప్రతీతివిషయత్వం।తదుక్తం॥ తరుణీకుచమండలమివ గూఢం యస్మాచ్చమత్కురుతే। వాచ్యా

గుక్తస్య-వ్యంగ్యం యత్రాప్రధానం స్యాదిత్యాదినా ప్రతిపాదితస్య- లక్షణస్య- అనుస్మరణపూర్వకం॥ మధ్యమంత్వితి ॥ అష్టధాత్వే శిష్టసమ్మతిం దర్శయతి- తదుక్తమితి॥ అగూఢమితి॥ వ్యంగ్యస్యాగూఢత్వే గుణీభూతత్వమితి సమ్మతిమాహ - తరుణీతి॥ అస్మాద్ధేతోః వాచ్యాయమానం అత ఏవాగూఢం వ్యంగ్యం గుణీభూతమిత్యన్వయః॥ తేనేతి- తేన వ్యంగ్యేన-స్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయస్య మధ్యమబుద్ధ్యధ్వన్యేన మధ్యస్థితేనేత్యర్థః- తాదృశ్వివిధేన సత్త్రాగ్రాహ్యేణ గ్రహీతుం యోగ్యేన- ఉక్తంచ "చోళీపయోధర ఇవ

ప్రకటో న కామం నో గూర్జరీస్తన ఇవాతితరాం నిగూఢః । అర్థో గిరామపిహి
తః పిహితశ్చ కించిదాంధ్రీపయోధర ఇవాతితరాం సమింధే" ఇతి-అర్థో
వ్యంగ్యార్థః ౩. అథాగూఢాభిధానం మధ్యమకావ్యముదాహరతి- త్రుట్య
దితి॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా॥ పరమోత్కర్షః-అర్థాద్రామదోర్దండ
చండతాయాఏవ॥ ౩౮॥ అపరస్య రసాదేర్వాచ్యస్య వాక్యార్థస్య వాఽఙ్గం

యమానమస్మాద్వ్యంగ్యమగూఢం గుణీభూతం॥ అయం భావః।
అత్యంతస్ఫుటతరధీవిషయత్వే వ్యంగ్యస్య వాచ్యాయమానత
యాఽగూఢత్వం। అతిగూఢత్వే తు మృగ్యమాణదశాపన్నత్వే
నాస్ఫుటత్వం దోషః। తేన స్ఫుటాస్ఫుటకోటిద్వయమధ్యమబు
ద్ధ్యధ్వనైవ గ్రాహ్యేణ భవితవ్యం ౩. అగూఢం యథా॥ త్రు
ట్యచ్చండీశకోదండం రామదోర్దండచండతాం। వ్యాచష్టవిష్ట
పస్పష్టఘోషణైశ్శత్రుభీషణైః॥ అత్ర చేతనేకోదండే చేత
నధర్మస్య వ్యాఖ్యానస్యానుపపన్నత్వాత్తత్తాత్పర్యం సూచన
మాత్రం లక్షయద్వ్యాచష్టేతి పదం స్ఫుటత్వే పర్యవస్యతి। తే
న పరమోత్కర్షో వ్యజ్యతే। ఏతత్సర్వం కవిభిరుచ్యమానతయా
వాచ్యాయమానత్వే నాగూఢం॥ ౩౮॥ అపరస్యాంగం యథా॥
ఘోటీఘోరఖురక్షతక్షితిరజస్సాంధకారావృతే సంయ
దాత్రిముఖకృపాణలతికాదూతీకృతాలంబనా । శుండాల
వ్యతిడంబరాంబరధరా శూరైకభోగోన్ముఖీ శత్రుశ్రీరభిసా
రికా రఘుపతేరంగం సమాలింగతి॥ ఇహ శృంగారం ప్రతి వీరరస
స్యాంగత్వం॥ ౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగం యథా॥ తవ రాఘవదు
ర్వారశరసంపత్తినిర్ఝరా । ప్రతీపజగతీపాలకూలంకషతివా
హినీ॥ అత్ర రామసైన్యస్య నదీరూపత్వం వ్యంగ్యం తద్రిపునృ
పాణాం కూలత్వరూపణస్య వాచ్యస్య సిద్ధావంగమితి వాచ్యసి

సాధ్యనురణనరూపం వా॥ ఉదాహరతి॥ ఘోటీతి॥ యోజయతి- ఇహేతి॥
౩౯॥ వాచ్యసిద్ధ్యంగముదాహరతి- తవేతి॥ శరాం బాణా జలాని చ- ప్రతీపజ
గతీపాలా ఏవ కూలం- వాహినీ సేనా నదీ చ॥ వ్యంగ్యస్య వాచ్యసిద్ధావం
గత్వం దర్శయతి-అత్రేతి॥ వాచ్యస్య సిద్ధావంగమితి అన్యథా జగతీపాలకూ-

లమోస్సామ్యాభావేనారోపపవనసిద్ధ్యైత్ ॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యముదాహరతి- శ్రీరామభద్రేతి॥ కోపివిలక్షణః- భవతః ప్రతాపః- త్రిజగత్తమస్సంక్షిప్యసంక్షేపంనీత్వా ద్విషాంచిత్తేషువిధత్తే ॥ వ్యంగ్యస్యాస్ఫుటత్వం ప్రతిపాదయతి- అత్రేత్యాదినా॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యముదాహరతి- చమూమితి॥ ఘనానిసాంద్రాణిగంభీరాణిచకందరాణిగుహాయస్మింస్తం ॥

ద్ధ్యంగం॥ ౪౦॥ అస్ఫుటవ్యంగ్యంయథా ॥ శ్రీరామభద్రభవతఃప్రతాపఃకోప్యనర్గళః। ద్విషాంధత్తేచిత్తేషుసంక్షిప్యత్రిజగత్తమః॥ అత్రరఘువీరప్రతాపస్యసూర్యాతిరేకప్రతీతేరస్తివ్యతిరేకధ్వనిః । సతునద్రాక్ప్రతీయతఇత్యస్ఫుటత్వం॥ ౪౧॥ సందిగ్ధప్రాధాన్యంయథా॥ చమూంసమీక్ష్యరామస్యప్రతీపజగతీపతిః।దదర్శఘనగంభీరకందరంమందరంగిరిం ॥ అత్రగంభీరకందరేమందరేవిలీయస్వాత్మానంసంరక్షితుమరిక్షితిపతిరాకాంక్షతీతీదంవ్యంగ్యంవాప్రధానం కింవాగిరిదర్శనంభయానుభావరూపంవాచ్యంప్రధానమితిసందేహాదిదంసందిగ్ధప్రాధాన్యముచ్యతే॥ ౪౨॥యథావా॥సీతాకపోలఫలకేలావణ్యామృతవర్షిణి। భృశందృశస్మరస్మేరామగ్నాదాశరథేశ్చిరం ॥ అత్రవ్యజ్యమానాయాశ్చుంబనవాంఛాయాః కింప్రాధాన్యంకపోలావలోకనస్యవాచ్యస్యవేతి సందేహః ॥ ౪౩॥తుల్యప్రాధాన్యంయథా॥ అయత్నసిద్ధపాటీరమకరప్రకరశ్రియం। పాండిమాగండయోశ్చక్రేరామవిద్వేషియోషితాం ॥ ఇహవిరోధిధరాధినాథవధూనాంకపోలపాండిమరూపస్యకార్యస్యవాచ్యస్యతత్కారణస్యరఘువీరవీరాయిత

ప్రాధాన్యసందేహంప్రతిపాదయతి- అత్రేతి ॥ భయానుభావరూపమితి- భయభ్రాంతానాంమోహావశాదనేకధాభ్రాంతేరుత్పద్యమానత్వాదితిభావః॥ ౪౨॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సీతేతి ॥ స్మరేణస్మేరాఅతిశయితాఃస్మరవికారాతిశయవ్యంజికాఇత్యర్థః॥ సందేహంప్రతిపాదయతి అత్రేతి॥ ౪౩॥ తుల్యప్రాధాన్యముదాహరతి- అయత్నేతి ॥ పాండిమాకర్తా॥ ప్రాధాన్యసామ్యంప్రతిపాదయతి- ఇహేతి॥ ౪౪ ॥ ఉదాహర

ణాంతరమాహ- చింతాశ్మేతి॥ చింతాశ్మభిశ్చింతామణిశిలాభిః సంఘటితాః అతఏవచిత్రా ఆశ్చర్యావహాయావితర్దికా వేదికాస్తాసు- సంతానైః కల్ప వృక్షైస్సంతతానిసాంద్రాణి యానివిలాసవనాని క్రీడోద్యానాని తేషా మంతరేషుమధ్యదేశేషు- హాటకేషుసౌవర్ణేషు॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥ ౮౫॥ కాక్వాక్షిప్తముదాహరతి- కైలాసేతి॥ కైలాసేయాకేళిఖురళీ అభ్యాసఃఖురళీమతేత్యుక్తత్వాద్విద్యోదాభ్యాసః-తస్యాంశిలావలయానాం తోలనైరుచ్చాలనైః-మాంసలాదోర్దండాయస్యతస్మాత్ -మత్తః - మద పేతుయేత్యర్థః॥౮౬॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-యుగపదితి- హేరామ భద్ర-సైంహికేయోరాహుః-యుగపదేకకాలే- భాస్వతాంప్రకాశమా

స్యవ్యంగ్యస్యచసమప్రాధాన్యం॥౮౪॥ యథావా॥ చింతా శ్మసంఘటితచిత్రవితర్దికాసుసంతానసంతతవిలాసవనాంత రేషు। రమ్యేషుహర్మ్యవలయేషుచహాటకేషు క్రీడంతికోస లరాజకాంతాః ॥ అత్రవిద్వదైశ్వర్యస్య కార్యస్య వాచ్యస్యతత్కారణస్యరాఘవౌదార్యస్య వ్యంగ్యస్య చస మంప్రాధాన్యం॥౮౫॥ కాక్వాక్షిప్తంయథా॥ కైలాసకేళి ఖురళీశిలావలయతోలనైః। మత్తోమాంసలదోర్దండాద్బలీ యానరఘునందనః ॥౮౬॥ యథావా॥యుగపద్భాస్వదాస్య గ్రసనవ్యగ్రం మహోగ్రకరవాలం। సముదీక్ష్యసైంహి కేయోనలజ్జతేరామభద్రభవదీయం॥ అత్రోభయత్రాపికా

నానాంరాజ్ఞాంశత్రుభూపతీనాంగ్రసనేవ్యగ్రంసత్వరం - యుగపదే కదైవభాస్వతస్సూర్యస్య రాజ్ఞశ్చంద్రస్యచ గ్రసనే వ్యగ్రమితిచవ్యజ్య తే-నలజ్జతే - ప్రత్యేకశస్సూర్యాచంద్రమసోర్గ్రహణతుమస్యసైంహికే యస్యలజ్జాసముచితైవేతిభావః-అత్రపూర్వత్రచవ్యంగ్యస్యకాక్వాక్షే పంప్రదర్శయతి-అత్రోభయత్రాపీతి- కాకుశ్శబ్దధర్మః-తస్యాపియోగేసర్వ త్రశబ్దస్పృష్టత్వేనవ్యంగ్యస్యగుణీభూతత్వమేవ - తదుక్తంలోచనకారే ణ॰ కాకుయోజనాయాంసర్వత్రగుణీభూతవ్యంగ్యత్వైవేతి,మమ్మటపాదా స్తు 'తథాభూతాందృష్ట్వానృపసదసిపాంచాలతనయాంవనేవ్యాధైస్సా ర్థంసుచిరముషితంవల్కలధరైః । విరాటస్యావాసేస్థితమనుచితారంభ

భృతం గురుః ఖేదం ఖిన్నే మయి భజతి నాద్యాపి కురుషు' ఇత్యత్ర క్వచిత్కా-
కోః ప్రశ్నమాత్రపర్యవసానాద్వ్యంగ్యస్య మయి న యోగ్యః ఖేదః కింతు కు-
రుషు యోగ్య ఇత్యేవంరూపస్య గుణీభావానౌచిత్యేన ప్రాధాన్యాద్ధ్వనిత్వ-
మప్యంగీచక్రుః॥ ౪౭॥ అసుందరముదాహరతి- రామేతి॥ రామస్య ప్ర-
చండయోర్భుజయోః మండలమలంకారభూతం హిండమానం ప్రకాశమా-
నం యత్కోదండం తస్మాన్నిర్యాంతి యానీషుమండలాని తాన్యేవ కుండలీం-
ద్రాః 'స్యాన్మండలం ద్వాదశరాజకేపి దేశే చ బింబే చ కదంబకే చ। సుష్ఠు ప్రభే-
దేప్యుపసూర్యకేపి భుజంగభేదే శుని మండనే స్యా'దితి విశ్వః - మందోద

క్వనుసంధానేన బలీయాన్కాలజ్ఞతయా వేతి చ వ్యంగ్యప్రతీతేరిదం
కాక్వాక్షిప్తముచ్యతే ॥ ౪౭ ॥ అసుందరం యథా॥ రామప్ర-
చండభుజమండలహిండమానకోదండనిర్యదిషుమండలకుండ-
లీంద్రాః। మందోదరీమృదులసుందరమందహాసలీలాపయాం-
సి పరిపీయ శుభం లభంతే ॥ అత్ర దాశరథిర్దశవదనదళనం కృత-
వానితి వస్తు వ్యంగ్యం। తదపేక్షయా వాచ్యమేవ చమత్కార-
కారీత్యసుందరమిత్యుచ్యతే। తదేవం మధ్యమకావ్యం సావాం-
తరభేదముదాహృతం। ఏషామష్టానామపి భేదానాం ప్రాగను-
క్రాంతైర్ధ్వనిభిస్సహ సంకరసంసృష్టివశాదసంఖ్యతా
భవతి॥౪౮॥** అస్ఫుటవ్యంగ్యమధమం కావ్యమితి ప్రాగేవ ల-
క్షితం। తత్త్రివిధం। శబ్దచిత్రమర్థచిత్రముభయచిత్రం చేతి।
అస్యోదాహరణం శబ్దార్థాలంకారతరంగే ద్రష్టవ్యం ౪. రీత

ర్యాః మృదులసుందరమందహాసస్య లీలా ఏవ పయాంసి దుగ్ధాని నిపీయ శుభం
స్వాస్థ్యం లభంతే- భుజంగానాం పయఃపానపర్యుత్సుకత్వాదితి భావః॥ అ-
త్ర వ్యంగ్యస్యాసుందరత్వం దర్శయతి- అత్రేతి॥ ౪౮ ॥ ఏవం మధ్యమకా-
వ్యం నిరూప్యాధమం కావ్యం విభజ్య నిరూపయితుం సామాన్యలక్షణం ప్రాగే-
వ ప్రతిపాదితమిత్యాహ- అస్ఫుటవ్యంగ్యమితి। తర్హీదమప్యుదాహ్రియ-
తామిత్యత్రాహ- అస్యేతి॥ అయం భావః- యుద్ధశ్రద్ధాసమిద్ధేత్యాదిషు శ-
బ్దచిత్రతా, సంవర్తావసరప్రసారిదిసకృత్స్వగ్రస్తేత్యాదిష్వర్థచిత్రతా,
భూతాగ్రజకిన్నకిన్నరేత్యాదిషూభయచిత్రతా చేతి ౪. ఏవంసా

వాంతరభేదం కావ్యంనిరూప్యరీతీనాంవృత్తీనాంచ స్వరూపంనిరూపయతి-రీతయఇతి॥ రీతయో వైదర్భ్యాదయః-వృత్తయః కైశిక్యాదయః-గుణాలంకారమూర్తయః- వైదర్భ్యాదయోమాధుర్యాది గుణాంతరుద్భూతాః-కైశిక్యాదయోఽనుప్రాసాంతరుద్భూతా ఇతిభావః- తథాపిపృథగ్వ్యపదేశంగతాః "రీతిర్నామ గుణాశ్లిష్టపదసంఘటనా మతే" ఇతిరీతిసామాన్యలక్షణస్య గుణాలంకారమూర్తయఇతిగుణాంతర్భావప్రతిపాదనేనైవోక్త ప్రాయత్వాత్తాసాంవిశేషలక్షణాన్యాహ-బంధేతి ॥ బంధపారుష్యందుస్సంధికృతం-శబ్దకాఠిన్యంపరుషవర్ణారబ్ధం- నఞర్థస్యనశబ్దస్యాతిదీర్ఘసమాసేత్య

రీతీనాంవృత్తీనాంచస్వరూపనిరూపణం

యోవృత్తయశ్చాపి గుణాలంకారమూర్తయః। వ్యపదేశంపథఙ్గతాస్తథాపిరసవేదిభిః ॥ రీతయస్తాసు వైదర్భీగాడీపాంచాలికేతిచ॥బంధపారుష్యరహితాశబ్దకాఠిన్యవర్జితా । నాతిదీర్ఘసమాసాచ వైదర్భీరీతిరిష్యతే ॥ ఓజఃకాంతిగుణోపేతా గాడీయారీతిరిష్యతే। పాంచాలీగౌడివైదర్భ్యోః కథ్యతే మేళనంబుధైః ॥ కైశిక్యారభటీచైవసాత్వతీ భారతీతథా । చతస్రోవృత్తయో జ్ఞేయోరసావస్థానసూచకాః॥ రీతిభ్యః కేవలం శబ్దగుణస్థాభ్యస్త్వమూఃపృథక్ ॥ రసౌశృంగారకరుణౌసుకుమారతరావుభౌ । వృత్త్యైవతాసు కైశిక్యా వ్యజ్యేతేసుకుమారయా॥ రౌద్రధీరౌ (?) రౌద్రబీభత్సా వారభట్యైవతాదృశౌ। హాస్యశాంతాద్భుతాఃకించిన్మృదులా భారతీస్ఫుటాః ॥ సాత్వ

నేనసుప్పుపేతిసమాసః ॥ ఓజఃకాంతిగుణాభ్యాముపేతాయుక్తా- ఓజశ్శబ్దేనసమాసభూయస్త్వంకాంతిశబ్దేనోద్భటపదత్వంచోచ్యతే- గతార్థమన్యత్ - విదర్భాదిదేశీయవిదగ్ధజనపరిగ్రహేణ వైదర్భ్యాదిసంజ్ఞా॥ ప్రతిపాదితమపిప్రతిపత్తృబోధదార్ఢ్యాయపునఃపార్థక్యంప్రతిపాదయతి-రీతిభ్య ఇతి॥అమూః కైశిక్యాదివృత్తయః- పృథక్ -రసావస్థానసూచకత్వాద్భిన్నా ఇత్యర్థః॥ ననువృత్తీనాంరసావస్థానసూచకత్వముక్తం-కతమయావృత్త్యాకతమస్యరసస్యాభివ్యక్తిరిత్యత్రాహ- రసావిత్యాదినా॥తాదృశా వభివ్యక్తావిత్యర్థః- భవత ఇతిశేషః- భారతీస్ఫుటాః భారత్యభివ్యక్తాః ॥ ర

సావష్ఠాననూచకత్వరూపస్యసామాన్యలక్షణస్యోక్తత్వాత్తాసాం విశేష లక్షణాన్యుచ్యంతే-అత్యంతేత్యాదినా॥ కైశికీముదాహరతి-రతిరితి॥ రతిః కామవధూఃనవకామంప్రథమికసంగమేననవమన్మథమివ- నవతరుణిమని నవయౌవనేయేలీలోన్మేషావిలాసాతిశయాస్తైస్సంచార్యమాణైః ప్రసార్యమాణైః- లలితవలితానాంసుందరవలనానాంలజ్జాయాశ్చలోలరంగై శ్చంచలాశ్రయభూతైరపాంగైఃకటాక్షైఃరామమాలోకయంతీ ఇయం సీతాకిమవ్యనిర్వాచ్యంపుష్పకేతోః కౌశలంకలయతి ప్రథయతి-నవకామ మిత్యేనేనసూచితైర్లోకోత్తరరూపయౌవనాద్యుద్దీపనవిభావైః-రామమి యమితిచాలంబనవిభావాభ్యాం- నవతరుణిమేత్యాదినాఽభివ్యజ్యమానై

> త్త్యైవస్ఫుటౌ నాతిప్రౌఢౌ వీరభయానకా । అత్యంతసుకుమా
> రార్థసందర్భా తాసు కైశికీ॥ అత్యుద్ధతార్థసందర్భావృత్తిరా
> రభటీమతా । కించిన్మృద్వర్థసందర్భాభారతీవృత్తిరీర్యతే ।
> ఈషత్ప్రౌఢోక్తిసందర్భాసాత్త్వతీవృత్తిరీరితా ॥ తత్ర కైశికీ
> యథా॥ రతిరివనవకామం రామమాలోకయంతీనవతరుణిమలీ
> లోన్మేషసంచార్యమాణైః । లలితవలితలజ్జాలోలరంగై ర
> పాంగైఃకలయతికిమపీయంకౌశలంపుష్పకేతోః ॥ చరమోద్ది
> ష్టానామపివృత్తీనాంరసావిర్భావహేతుతయాంతరంగత్వా
> దాదావుదాహరణమితిబోధ్యం ॥ ౮౯ ॥ ఆరభటీయథా॥ ప్ర
> క్షుభ్యచ్ఛంభుజంభాహితముఖమఖభుగ్గుంభదోస్స్తంభశుం

ఔత్సుక్యాదివ్యభిచారిభావైరపాంగైరిత్యనుభావైశ్చసంయుక్తకోమల వర్ణసందర్భసహకృతైః ప్రతీయమానోరసస్సార్వభౌమశ్శృంగారో రతి మన్మథసాదృశ్యసూచితలోకోత్తరవైదగ్ధ్యాశ్రియభూతనాయక విషయ తయాపరిపోషాతిశయంప్రాప్నోతీత్యతేఽయంకైశికీ॥ ననుప్రాగుద్దిష్టారీ తీరతిక్రమ్యపశ్చాదుద్దిష్టానాంవృత్తీనాం కథమాదావుదాహరణ మిత్యా శంక్యసమాధత్తే- చరమోద్దిష్టానామితి- అంతరంగత్వాన్ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౮౯॥ ఆరభటీముదాహరతి-ప్రక్షుభ్యదితి॥ప్రక్షుభ్యతామతిక్రుధ్యతాం శంభుజంభాహితముఖమఖభుజాంమోగుం భావ్యూహాస్తేషాందోస్స్తంభే ఘుశుంభతోశ్శోభమానయోః ప్రాగల్భ్యారంభదంభయోః ప్రమథనే

వోవిభవాడంబరస్సామర్థ్యాతిశయస్తేనోజ్జృంభమాణో విజృంభమాణః- క్రుద్ధస్యకల్పక్షయసమయకృతాంతస్యప్రళయకాలకాలస్య యాదంష్ట్రాంస్తాం సామంతరంగేవధ్యభాగే త్వం గంతీగాంసార్ధం త్వరమాణా జిహ్వావళతిరంహాః మహావేగః త్వష్టపక్షశ్చంద్రహాసః ఇహిదానీం మానవం కథం సహతే- తత్సహనమనుచితమితిభావః- అత్ర పరుషవర్ణ వికటబంధేన రౌద్రరసాభివ్యక్తిరితీయమారభటీ॥ ౫౦॥ సాత్వతీముదాహరతి - రేరే లంకేశేతి-అతాంనతిప్రౌఢసందర్భేణవీరరసప్రతీతేరియం సాత్వతీ॥ ౫౦

భత్ప్రాంగల్భ్యరంభదంభప్రముథనవిభవాడంబరోజ్జృంభమాణః। త్వష్టక్షః క్రుద్ధకల్పక్షయసమయకృతాంతోగ్రదంష్ట్రాంతగం గత్వాంగజ్జిహ్వో త్విరంహాః కథమిహ సహతే మానవం దానవేంద్ర॥ ఇకం రావణం ప్రతి సూతవచనం ॥౫౦॥ సాత్వతీయథా ॥ రే రే లంకేశ రామం కిమితి మృగయసే తిష్ఠ రే నిస్తురామే పౌంత్రిపాంమాతికాయత్తు తజరసరుఘురైస్స్వమ్యాగాచవ్యాపూర్వం। నీత్వాపాంణాహుతీనాం పరమతికరి నానింద్రజిత్ప్రాంణనాయూనాం కుండాస్స్వతాం లఖండాచలకబళవిధావ్యగ్రభావం భజంతే ।౫౧॥ భారతీయథా॥ జేతవ్యో రాతుసేంద్రో ద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాః పుత్రస్సుతాంమజైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సవివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగా భాంతాచమ్రీరకంఠస్తదపివిజితవానచ్యుతంరామభద్రః॥౫౨॥ అథరీతయః॥ వైదర్భీయథా॥ పాణౌనకేళికురరీముదరీకరోతి నాలోకతే ప్రియమశాళవః రాళకేశీ। విన్యస్యసాకరసరోజముదరోజభాగే బాలావి

భారతీముదాహరతి- జేతవ్య ఇతి॥ ద్విగుణదశసంఖ్యాకాభుజాయస్యసతథోక్తః- స్వాత్మా- స్వయమిత్యర్థః- తదపి తథాపి- విజితవాన్ జేతవ్యమితివశిణామేనకర్మణో తాంసువృత్తిః- అత్ర సంయుక్తమృదువర్ణబంధేనాద్భుతరసాభివ్యక్తేరియం భారతీ॥ ౫౨॥ అథరీతీనాంక్రమేణోదాహరణాని॥ తత్ర వైదర్భీముదాహరతి- పాణావితి॥ కేళికురరీంక్రీడాశారికాం-అత్ర కోమలవర్ణైరల్పసమాసైర్మృదుబంధేనచ శృంగారగతాహ్లాదకత్వాల్లక్షణ

మాధుర్యప్రతిపాదనాద్భవతి వైదర్భీ ॥౫౩॥ గౌడీముదాహరతి - శుంభదితి ॥ అత్ర పరుషవర్ణవికటబంధేన సమాసభూయస్త్వేన చ రౌద్రరసగతదీపకత్వలక్షణౌజః ప్రతిపాదనాద్భవతి గౌడీ ॥౫౪॥ పాంచాలీముదాహరతి - వీరేతి ॥ అత్ర పూర్వోదాహృతరీతిద్వయసాంకర్యవశాద్భవతి పాంచాలీ ॥ ౫౫ ॥ అథ శయ్యాం లక్షయతి ॥ శయ్యేతి - పదమైత్రీ వినిమయాసహిష్ణుత్వం - అత ఏవాస్యా రీతిభ్యో భేదః ॥ లాఘవార్థం ద్రాక్షాపాకోదాహరణమేవ శ

చింతయతి రామభవంతమేవ ॥౫౩॥ గౌడీ యథా ॥ శుంభచ్చుండాలశైలావిగళపరిగళద్దానధారారఘురాణి ఖాత్రివ్యతూర్జప్రథాంగాన్యసురహరీయుతాన్యుగ్రఖడ్గాహృతాని । ఆకర్ణాకృష్టచాపచ్యుతనిబిడతరోచ్చండకాండప్రకాండజ్వాలామాలాకరాళో దహతి రఘుశిఖీ వైరిసేనావనాని ॥౫౪॥ పాంచాలీ యథా ॥ వీరశ్రీరఘురామభద్రభవతో ధాటీసమాటీకనే భేరీభూరివిరావడంబరభరైరాఖండలశ్రీశ్చిరాత్ । నిద్రాణా యక్షజాగరీత్తదుదధిం దైతేయభూతిశ్చిరాదస్నిద్రా కథమాశుముద్రణమగాదత్యుగ్రనిద్రాకృతం ॥ ౫౫ ॥ శయ్యా

శయ్యా పాకాది నిరూపణం

సాగీయతే యా స్యాత్పదమైత్రీ పరస్పరం । యత్స్యాదర్థస్య గాంభీర్యం పాకస్సకవిభిర్మతః ॥ ద్రాక్షాపాకో నారికేళపాకశ్చేతి ద్విధా చ సః ॥ ద్రాక్షాపాకో భవేత్సోఽయం బహిరంతస్స్ఫురద్రసః । బహిః ఖరో నారికేళపాకస్త్వంతర్మృదుర్భవేత్ ॥ ద్రాక్షాపాకో యథా ॥ హారస్ఫారమరీచివీచిరచితశ్రీఖండచర్చాంచితా సాకూతస్మితచాతురీపరిచితప్రత్యగ్రనా

మ్యోదాహరణత్వేన యోజయిష్యతి ॥ అథ పాకం లక్షయతి - యదితి ॥ అర్థస్య ముఖ్యార్థభూతస్య శృంగారాదేర్గాంభీర్యమాస్వాద్యమానతావిశేషః ॥ సుగమమన్యత్ ॥ ద్రాక్షాపాకముదాహరతి - హారేతి ॥ హారస్య స్ఫారాభిరధికాభిర్మరీచివీచిభిః రచితయా శ్రీఖండచర్చయాంచితా యుక్తా - సాకూతస్య సాభిప్రాయస్య స్మితస్య చాతుర్యా వైలక్షణ్యేన పరిచితః ప్రత్యగ్రనాసామణిరభినవనాసామౌక్తికం యస్యాస్సా తథోక్తా - రత్నైః పద్మరాగహీరా

దిభిః స్మేరాయాః ప్రకాశమానాయా లలాటికాయా భాలాభరణవిశేష
స్యాంశులహరీకాంతిపుంజ ఏవ సిందూరబిందూత్కరో యస్యాస్సా తథోక్తా
ఏవంవిధా రామా సీతా- అనంగమంగళకళాసు మన్మథమనోహరలీలాస్వా
సంగ ఆసక్తిర్యేషు తైస్తథోక్తైః అపాంగైః కటాక్షవీక్షణైః రామమపాత్
పాతిస్మ- అత్యాదరేణాద్రాక్షీదిత్యర్థః- అత్ర చ సంసమ్మర్దసహిష్ణోశ్శృంగార
స్యపాకసమయ ఏవాస్వాద్యమానత్వాద్బహిరంతశ్చ స్ఫురణం బోధ్యం॥ ఇ
దమేవేతి- న కేవలం పాకోదాహరణత్వమిత్యపిశబ్దార్థః॥ ౫౬॥ నారికేళపా
కముదాహరతి- ప్రాయేణేతి॥ ప్రాయేణ ప్రాయశః - ఏతేన క్రమాపన
యనార్థం మధ్యే కించిత్కించిద్విశ్రామస్సూచ్యతే- ప్రచలద్భ్యాం పయో
ధరాభ్యాం గళంతీభిర్ధారాభిస్స్వేదబిందుసందోహైరభిరామో మనోహ
రః క్రమో యస్మిన్ తస్మిన్ - అన్యత్ర ప్రాయేణ ప్రచలద్భ్యః పయోధరే

సామణిః॥ రత్నస్మేరలలాటికాంశులహరీసిందూరబిందూత్క-
రా రామా రామమనంగమంగళకళాసంగైరపాంగైరపా
త్॥ ఇదమేవ శయ్యోదాహరణమపి ॥ ౫౬॥ నారికేళపాకో య
థా ॥ ప్రాయేణ ప్రచలత్పయోధరగళద్ధారాభిరామక్రమే
ప్రక్షోభం ప్రతిపద్యహంసకగణైః ప్రారబ్ధకోలాహలే। ప్రా
చీనస్ఫురణప్రహీణతిలకే ప్రాంచత్కలాపోజ్జ్వలే ప్రేయ
స్యాః పురుషాయితే రఘుపతిః ప్రీతిం ప్రపేదే పరాం॥ అత్ర ప్రకృత

భ్యో మేఘేభ్యో గళంతీభిర్ధారాభిర్జలధారాభిరభిరామః క్రమో యస్మిన్
తస్మిన్- ప్రక్షోభం సంఘర్షం ప్రతిపద్య ప్రాప్య హంసకానాం పాదకటకా
నాం గణైః ప్రారబ్ధః త్వరాతిశయాదారబ్ధః కోలాహలో యస్మిన్ తస్మిన్- అ
న్యత్ర ప్రక్షోభం వర్షాకాలస్య హంసానాం భయావహత్వాన్మానసోద్వేగం
ప్రతిపద్య హంసకానాం సితచ్ఛదానాం గణైః ప్రారబ్ధః కోలాహలః కలకలో
యస్మిన్ తస్మిన్- ప్రాచీనేన నిధువనప్రాక్కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణం స్వేదా
ర్ద్రత్వాదనతిరమణీయం తిలకం యస్మిన్ తస్మిన్- అన్యత్ర ప్రాచీనేన వసంత
కాలీనేన స్ఫురణేన ప్రహీణాస్తిలకా వృక్షవిశేషా యస్మిన్ తస్మిన్- ప్రాంచ
ద్భిరతిమనోహరైః కలాపైర్భూషణైరుజ్జ్వలే రమణీయే- అన్యత్ర ప్రాంచద్భిః
కలాపైర్బర్హిబర్హైరుజ్జ్వలే- ప్రేయస్యాః ప్రియతమాయాః పురుషాయి

తేరతివిశేషే-రఘుపతిః- పరాంప్రీతింప్రపేదే॥ అత్ర వ్యాఖ్యానసాపేక్ష త్వాన్న ద్రాగర్థప్రతీతిః-ఏవంచాత్ర పాక నారికేళపాకావర్గస్య ద్రుత విలంబితప్రతీత్యోః పరాంకోటిమారూఢౌ- తతస్తదంతరాళవర్తిన్యాః ప్ర తీతేరనేకవిధత్వాత్తదనుసారేణ కదళీరసాలాదిపాకాస్స్వయమూహ్యా ఇ త్యాశయేనాహ-ఏవమితి॥ ౫౭॥ ఇత్థం కావ్యం కావ్యసామగ్రీంచ నిరూప్య బోధదార్ఢ్యాయ ప్రాగుక్తం త్రైవిధ్యం ప్రతిపాదయతి-తదేతదితి॥ నన్వుత్త మమధ్యమాధమభేదేన కావ్యస్య త్రైవిధ్యముక్తం నిరూపితంచ-పద్యాద్యా త్మత్వప్రయుక్తం త్రైవిధ్యం కింరూపమిత్యాశంక్యాహ-పద్యమితి॥ సాచం పూః-యూనస్తరుణస్య యౌవనబాల్యమేళనవతీకాంతా తరుణీవ కవేర్మ

విశేషణమహిమ్నా ఽప్రకృతప్రావృషేణ్యవృత్తాంతప్రతీతి
ర్విశేషణమాత్రాదేవేతి సమాసోక్తిర్నశ్లేషః॥ ఏవం రసాలాది
పాకాంతరమప్యూహ్యం॥ ౫౭॥ సామాన్యైస్తాదృశం కావ్య
మామనంతి। తదేతత్పద్యగద్యతదుభయవిధయా త్రివిధమితి
ప్రాగేవావాదిష్మ॥ పద్యం పాదచతుష్టయీపరిమితం కావ్యం
తు తత్సంహతిస్తత్రాష్టాదశవర్ణనా యది మహాకావ్యం తదోదీ
ర్యతే। గద్యం హృద్యమపాదబంధముభయోపేతా తు చంపూ
ర్మదే సా స్యాద్యౌవనబాల్యమేళనవతీ కాంతేవ యూనః కవేః॥ గ
ద్యాదీనాం తు క్షుద్రప్రబంధానాం స్వరూపం విస్తరభయాన్నే
హ ప్రపంచ్యతే॥ ఇతి...ధ్వనిభేదనిరూపణం నామ నవమస్తరంగః
ఆస్థానమందిర...విజయతే సాహిత్యరత్నాకరః॥........*
ధర్మాంతర్వాణి...శాస్త్రీవిలసతి నవమో రామవర్ణ్యే తరంగః॥

దేస్యాత్॥ అష్టాదశవర్ణనాస్తు॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనం। ఉద్యానసలిలక్రీడామధుపానరతోత్సవాః॥ విప్రలంభో వివాహశ్చ కుమారోదయవర్ణనం। మంత్రద్యూతప్రయాణాజినాయకాభ్యుదయా అపి॥ ఏతాని యత్ర వర్ణ్యంతే తన్మహాకావ్యముచ్యతే। ఏషామష్టాదశానాం యైఃకైశ్చిదూనమపీష్యత ఇతి॥ నన్వత్ర కిమాఖ్యాయికాదీనాం గద్యప్రబంధానాముదాహరణాదీనాం క్షుద్రప్రబంధానాంచ స్వరూపం న నిరూపితమిత్యాశంక్య ప్రాక్తనగ్రంథేషు ప్రతిపాదితత్వాత్తత్రైవ ద్రష్టవ్యమిత్యాశయేనాహ- గద్యాదీనామితి॥ ౫౮॥ ఇతీత్యాది॥ ....

శ్రీరస్తు.

సాహిత్యరత్నాకరే సవ్యాఖ్యానే.

రసతరంగప్రారంభః—౧౦

ఏవం కావ్యం సావాంతరభేదం నిరూప్యేదానీం తజ్జీవితభూతం రసం నిరూపయితుం తం ప్రశంసతి॥ ఏవమితి॥ వృత్తస్య వస్తుతత్వస్య సంకీర్తనముఖేన ప్రతిపాదనద్వారేత్యర్థః॥ సారేతి॥ గుణోజ్జృంభితైర్మాధుర్యాదిగుణోల్లాసితైః- అలంకృతిగణైస్సముస్తైరలంకారైః- రమ్యః- తేషాముభయేషామపి తదుపస్కారకత్వాదితి భావః ౧. నను రసో రాజత ఇత్యేతదనుపపన్నం తత్సద్భావే ప్రమాణాభావాదిత్యాక్షిపతి - నన్విత్యాదినా

ఏవం కావ్యలక్షణం తద్భేదాంశ్చ సప్రపంచం నిరూప్యాధునా తస్య ప్రాణాయమానం రసం నిరూపయితుకామో వృత్తసంకీర్తనముఖేన తం ప్రస్తౌతి ॥ సారశ్లేషవిశేషచిత్రపరిణామోదాత్తోసద్రూపకైర్వ్యాఘాతవ్యతిరేకవద్భిరుపమిత్యన్యోన్యదృష్టాంతకైః। ఏతైస్సధర్మసుధీవరేణ ఘటితైస్సత్యస్తుణోజ్జృంభితైర్నిర్దోషైర్వివిధైరలంకృతిగణై రమ్యో రసో రాజతే ౧. నను రససద్భావే కిం ప్రమాణం, న తావత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం తత్ర క్షమతే। వికల్పాసహత్వాత్। తథాహి। ప్రత్యక్షగ్రాహ్యో భవన్ రసః కిం నిర్వికల్పకేన గృహ్యతాం సవికల్పకేన వా। నాద్యః। విశిష్టవాక్యార్థానుసంధానలబ్ధాత్మనో రసస్య నిత్యం విభావాదిఘటితతయా ప్రతీతిరితి హి రసవాదినో వర్ణ

ప్రమాణం చ న కించిదపి రసం స్పృశతీత్యం తేన - తథాహీతి- వికల్పాసహత్వమేవ ప్రతిపాదయతీత్యర్థః- నిర్వికల్పకేన నిర్వికల్పకప్రత్యక్షేణ- సవికల్పకేన సవికల్పకప్రత్యక్షేణ వా- ఆద్యం పరిహరతి- నాద్య ఇతి - కుత ఇత్యాహ- విశిష్టేతి- విశిష్టానాం గుణాలంకారయుక్తానాం వాక్యార్థానామనుసంధానేన పర్యాలోచనేన లబ్ధాత్మనః ప్రాప్తస్వరూపస్య రసస్య నిత్యం నియ

మేనవిభావాదిభిర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్ఘటితతయా- తథాసతీతి- తథావిధంవిభావాదిఘటితంస్వరూపంయస్యతస్మిన్- తస్మిన్రసేస్వలక్షణమాత్రావగాహి- విశేషణవిశేష్యయోస్సంబంధజ్ఞానమంతరేణ ఘటత్వాదిఘటాదిరూపస్వరూపమాత్రావగాహీత్యర్థః - ద్వితీయంపరిహరతి నాపిద్వితీయఇతి- తత్ర హేతుమాహ- నిర్వికల్పకాభావఇతి-కుతఇత్యతఆహ-తయోరితి - ప్రత్యక్షానుభవేనిర్వికల్పకస్యకారణత్వంసవికల్పకస్య కార్యత్వంచేతినియమాదిత్యర్థః- ఉక్తమర్థంవిశదయతి-నహీతి-కుతఇత్యత ఆహ- నేతి-విశేష్యబుద్ధిర్విశేష్యవిషయకజ్ఞానం-అగృహీతవిశేషణాఅజ్ఞాతవిశేషణాసతీన-నోత్పద్యతఇత్యర్థః-విశిష్టజ్ఞానం విశేషణజ్ఞానజన్యమితినియ

యంతి । తథాసతి తథావిధస్వరూపేతస్మింత్స్వలక్షణమాత్రావగాహినిర్వికల్పకం కథంకారంతు మేత। నాపిద్వితీయః। నిర్వికల్పకాభావేసవికల్పకస్యానుదయాత్ । తయోః కార్యకారణభావావధారణాత్ । నహినిర్వికల్పకేనాగృహీతే విశేషణేస్వరూపమాత్రే సవికల్పకంనామవిశిష్టజ్ఞానముత్పత్తుమర్హతి। నాగృహీతవిశేషణావిశేష్యబుద్ధిరితిన్యాయాత్। నచకారణంవినాకార్యోత్పత్తిః। వ్యాఘాతాత్। నచసమవాయాదివన్నిర్వికల్పకనిరపేక్షసవికల్పకగోచరత్వమస్యేతివాచ్యం। తద్విశేషణాంశస్యప్రాక్సవికల్పకేనగ్రహణాదనుమానాదివత్తదుపపత్తేః। ప్రకృతేతువిభావాదేర్విశేషణస్యప్రా

మాదితిభావః । నిర్వికల్పకం వినాసవికల్పకంనసంభవతీత్యాశయేనాహ నచేతి। తత్ర హేతుమాహ- వ్యాఘాతాదితి। అయంభావః-యదికారణం వినాకార్యోత్పత్తిస్స్యాత్తర్హిమృదాదింవినాఘటాదిరుత్పద్యేతేతి। ననుసమవాయాదీనామివరసస్యకేవలసవికల్పకవిషయత్వమస్త్విత్యాశంక్య పరిహరతి। నచేతి। సంయోగాదిరాదిశబ్దార్థః- తతోపపత్తిమాహ-తదితి, తద్విశేషణాంశస్యసమవాయత్వాదేః ప్రాక్ శక్తిగ్రహణకాలఇత్యర్థః సవికల్పకేనకారణంవినాకార్యానుదయాన్నిర్వికల్పకపూర్వకసవికల్పకేనేత్యర్థః- అనుమానాదివదనుమానాదీనామివ-ఉపమానాదిరాదిశబ్దార్థః తస్యసమవాయాదేః- ఉపపత్తేః-అయంభావః-అనుమానాదివిశేషణభూ

తానామనుమానత్వాదీనా మివ సమవాయాదివిశేషణభూతానాంసమ వాయత్వాదీనామపి ప్రాగ్యథాక్రమమవగతత్వేఽసక్తత్వాత్త దుష్ప త్తిరితి- ప్రక్రియేత్యేతి-తద్విశేషణస్యరసవిశేషణభూతస్యప్రాగ్రసప్రతీ తేః పూర్వం- విశేష్యేఽనుపసంక్రమాదప్రవేశాత్ -ఏవంనిర్వికల్పకనిర పేక్షసవికల్పకగోచరత్వమిత్యర్థః - ఇత్థంనిర్వికల్పకసవికల్పకయోర్వికల్పాసహత్వాదన్యతరస్యతద్గ్రాహకత్వంనిశ్చేతుంనశాశక్యతే యత్కిం చిత్ప్రత్యక్షంభవతుతత్రావివాదమిత్యభ్యుపగమ్యాహ- అస్తు వేతి-అస్తువే త్యసూయాపగమే- అనిశ్చయాంగీకరణ మసూయాపగమశబ్దార్థః - అసూయాపగమేస్తు వేత్యమరః- తథాపీతి-తథాపి యస్యకస్యచిత్ప్రత్యక్ష స్యతద్గ్రాహకత్వే ప్రతిపన్నేపీత్యర్థః- తత్ప్రత్యక్షంకర్తృపూర్వసిద్ధంఘ

కాస్వాతంత్ర్యేణానుపలబ్ధేరగృహీతవిశేషణాయాశ్చబుద్ధేర్విశేష్యానుపసంక్రమాత్కథమేవంస్యాత్ । అస్తువాయత్కించిత్ప్రత్యక్షంతథాపి- కింపూర్వసిద్ధమేవరసంతద్గోచరయేత్ । విభావాద్యనుసంధానేనతదానీముత్పన్నంవా। నాద్యః। విశిష్టవాక్యార్థాననుసంధాతౄణామపిసదాప్రతీతిప్రసంగాత్ । నద్వితీయః । యదిరసోవిభావాదికార్యం స్యాత్తర్హికులాలాదినిమిత్తనాశేకలశస్యేవతన్నాశేపితస్యానువృత్తిస్స్యాత్ । ననునిమిత్తకారణాపాయేపికార్యమస్త్యేతి,యథా వైశేషికా

టపటాదివత్ ప్రాగ్నిష్పన్నం-విభావాదీతి-అత్ర గోచరయేదిత్యనువర్త ఆద్యంపరిహరతి- నాద్యఇతి- తత్ర హేతుమాహ - విశిష్టేతి - సదాప్ర తీతిప్రసంగాత్ - అవిచ్ఛిన్నానుభవాపత్తేరిత్యర్థః । ద్వితీయంపరిహర నద్వితీయఇతి - కుతఇత్యాహ - యదీతి-తన్నాశేవిభావాదినాశే తస్యరసస్య - అయమాశయః - యథాకులాలదండచక్రాది నిమి కారణానాంనాశేపితత్కార్యభూతస్యకలశస్యానువృత్తిరనుభూయ తథాతన్నిమిత్త కారణానాం విభావాదీనాం నాశేపి రసస్యానువృ ర్త్యవేదత్తస్య విభావాది కార్యత్వంవిరుద్ధమితి - ననుకుత్రచిన్ని కారణనాశేపి కార్యనాశస్యాప్యనుభూయమానత్వాదత్రాపి తథై భావాదినాశేపరసానువృత్తిర్దుష్పన్నేత్యాశయేనశంకతే -

త్యాదినా చేదిత్యం తేన-యథేతి- వైశేషికాణాం తార్కికాణాం- మతఇ
తిశేషః- అపేక్షాబుద్ధేః- అయమేకోఽయమేక ఇమాద్యావిత్యాకారకజ్ఞా
నస్యనాశాద్ద్విత్వనాశః- అపేక్షాబుద్ధేర్ద్విత్వముపపద్యతే- తన్నాశేత
న్నాశ ఇతి తేషామాశయః-హస్తసంయోగస్యతద్రూపనిమిత్తకారణస్యా
పాయేకటవివరణస్యతద్రూపకార్యస్యాపాయః-ద్విత్వనాశ ఇత్యత్రాత్ర
చదృశ్యేత ఇత్యస్యాపకర్షః- సవితృకిరణేతి। క్రమేణపరిహరతి- వైశేషి
కాణామితి- ప్రక్రియామాత్రస్వధికారఏవ- పాండిత్యప్రకటనమితియా
వత్ - నవస్తుతో ద్విత్వాదినాశ ఇతిభావః - ప్రక్రియాత్వధికారస్యాన్య
దిత్యమరః।కుతఇత్యతఆహ-ద్విత్వాదేరితి। వస్తుసహభావిత్వాద్వాస్తవిక
త్వాన్నిత్యత్వాదితియావత్। తతస్తస్యనాశఏవనాస్తీతిభావః। నన్వేవం

ణామపేక్షాబుద్ధినాశాద్ద్విత్వనాశః, లోకే హస్తసంయో
గాపాయేకటవివరణాపాయః, సవితృకిరణ సంయోగాపా
యేకమలవికాసాపాయశ్చ,దృశ్యత ఇతిచేన్న। వైశేషికాణాం
ద్విత్వాదినాశకల్పనాప్రక్రియామాత్రం। ద్విత్వాదేర్వస్తు
సహభావిత్వాత్। నచాపేక్షాబుద్ధివైయర్థ్యం। స్వరూపసిద్ధ
భేదస్యప్రతీతింప్రతిప్రతియోగిప్రతీతివదపేక్షాబుద్ధేరపిద్వి
త్వాదిప్రతీతింప్రతిహేతుత్వాత్। నచపరస్పరవిరుద్ధానాంద్వి
త్వాదీనాంసహావస్థానానుపపత్తిః।హ్రస్వదీర్ఘాదివదవిరోధా
త్। చిరకాలసంవేష్టనాహితసంస్కారబలాదుత్పన్నసంవేష్ట

సత్యపేక్షాబుద్ధిర్వ్యర్థా భవేదిత్యాశయేనాహ-నచేతి।తత్ర హేతుమా
హ-స్వరూపేతి । స్వరూపసిద్ధస్యస్వతస్సిద్ధస్య భేదస్యాభావస్యప్రతీతిం
జ్ఞానంప్రతిప్రతియోగిప్రతీతి వత్ప్రతియోగిప్రతీతేరివ- అయంభావః-ఘ
టాద్యభావప్రతీతింప్రతిఘటాదిప్రతీతేరివేతి - నను ద్విత్వాదీనాంవస్తుస
హభావిత్వేపరస్పరవిరుద్ధానాం తేషాంకథంసహావస్థానమిత్యాశయేనా
హ- నచేతి।కుతఇత్యత్రాహ-హ్రస్వేతి।హ్రస్వదీర్ఘాదివత్ హ్రస్వత్వదీ
ర్ఘత్వాదీనామివ- అయంభావః-యథైకస్మిన్నేవదండేఽదోదీర్ఘదండా
ద్యపేక్షయా హ్రస్వత్వం హ్రస్వాద్యపేక్షయాదీర్ఘత్వంచ సహావస్థితం
తథాద్విత్వాదీనామపి వస్తుసహభావిత్వమితి - చిరకాలసంవేష్టనేనాహి

తస్యాసంస్కారస్యస్థితస్థాపకాఖ్యస్యబలాదుత్పన్నంయత్సంవేష్టనకార్యం తేనపూర్వప్రసరణస్యాపాయః- నిమిత్తస్యహస్తసంయోగరూపనిమిత్త కారణస్యాపాయమాత్రాన్న- అత్రచోత్తరత్రచమాత్రచానిమిత్తకారణస్యాపికించిత్ప్రయోజకత్వమస్తీతిసూచ్యతే- కమలేతి - తతోనిమిత్తకారణాపాయే - కార్యాపాయస్యావిద్యమానత్వాద్విభావాదిరూపనిమిత్తకారణనాశేపిరసానువృత్తిప్రసంగాద్రసస్యవిభావాదికార్యత్వమనగీకార్యమితిభావః। ఏతేనేతి-రసస్యవిభావాదికార్యత్వపరిహారేణేత్యర్థః- అపాస్తంపరిహృతం ౨, అపాసితుమేవవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరితిసూత్రార్థప్రతిపాదనపూర్వకంహేతుమాహ- తఇతి॥ తేభట్టలోల్లటప్రభృతయః-విభావైర్లలనోద్యానాదిభిరాలంబనోద్దీపన

నకార్యేణపూర్వప్రసరణాపాయోననిమిత్తాపాయమాత్రాత్। కమలవికాసాపాయోపిముకులీభావలక్షణవిరోధికార్యాదేవ నసవితృకిరణాపాయమాత్రాదితి । ఏతేనభట్టలోల్లటప్రభృతీనాంమతమపాస్తం ౨, తేహివిభావైరుత్పాదితోనుభావైః ప్రత్యాయితస్సంచారిభిరుపచితో రామాదిగతోరసస్తదభేదభావనయాభాపి తేనటేరసః ప్రతీయతఇత్యుత్పత్తివాదినః । ఉత్పత్తిపక్షస్యదూషితత్వాత్ । కించతన్మతపర్యాలోచనయా రసస్యానుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా ప్రతిభాతి। నచసాయుక్తా। అనుకార్యస్యరామాదేరతీతత్వాత్ । తే

కారణైః-ఉత్పాదితోజనితః-అనుభావైఃకటాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిఃకార్యైః-ప్రత్యాయితః ప్రత్యయంనీతః- సంచారిభిర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిరుపచితః పోషితః రసఃరామాదిగతః-అభూదితిశేషః- తదభేదభావనయారామాద్యభేదభావనయా-భావితేనటేరసఃప్రతీయతే - ఇత్యేవంప్రకారేణోత్పత్తివాదినోహి। సంతుకింతతఇత్యతఆహ - ఉత్పత్తిదూషితత్వాత్- యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినాప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్। తత్రదోషాంతరమాహ - కించేతి । అనుకార్యనిష్ఠతాఽనుకర్తృనిష్ఠతాచేతిప్రత్యేకంసంబంధః- అస్తుకింతతఇత్యత్రాహ-నచేతి-సా అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతా- కుతఇత్యతఆహ- అనుకార్యస్యేతి- అస్య

తీతత్వం కింతత ఇత్యత ఆహ-తదితి-తత్ప్రతీతేరతీతనిష్ఠతా ప్రతీతేః-అయం భావః - లోకే లోకోత్తరాతీతి నిష్ఠసద్గుణస్మరణం దుఃఖకారణమితి - తస్మాదనుకార్యనిష్ఠతా నయుక్తేతి భావః - అనుకర్తురితి - అయంభావః - నటస్యాభినయాదికార్యాంతరాభినివిష్టచిత్తతయా రసానుభవపవనాస్తీతి- తథాచానుకర్తృనిష్ఠతాప్యయుక్తేతి పూర్వేణాన్వయః- నను యస్యకస్యచిన్నటస్య రసానుభవో మాభూత్ కస్యచిద్భవత్యేవేత్యాశంక్యాహ- భావ ఇతి। భావే రసానుభవసద్భావే వా- తస్య నటస్యాపి - అయంభావః- యది తస్యాపి రసానుభవస్తర్హి తస్మిన్ననుకర్తృత్వైవ నసంభవతీతి। పునశ్చోత్పత్తిపక్షే దోషం దర్శయతి- కించేతి- ఆత్మనిష్ఠతయా-అనుకార్యానుకర్తృనిష్ఠతయేత్యర్థః- అత్రానుకార్యో రామాదిరనుకర్తా నటశ్చాత్మశబ్దవాచ్యౌ-కామినః కామిన్యాసక్తచిత్తస్యైవ- అయంభావః- యదిర

తత్ప్రతీతేర్లౌకికత్వేన దుఃఖాత్మకత్వాచ్చ । అనుకర్తుర్నటస్యాప్యభినయసభాగంజనధనార్జనాద్యభి నివిష్టచేతస్కతయా రసానుభవాభావాత్ । భావే వా తస్యాపి సామాజికాంతర్భావాత్ । కించోత్పత్తివాదే రసస్యాత్మనిష్ఠతయా కామినపవరసనీయత్వం స్యాత్ ౩, నను మాభూత్ప్రత్యక్షం ప్రమాణం చిత్రతురగన్యాయేన సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్య ప్రతీతివై

సస్యోత్పత్తిరభ్యుపగమ్యతే తర్హి కామినోప్యనుకార్యసమానయోగక్షేమత్వేన తస్మిన్నపి విభావైరుత్పాదితస్య రసస్యాస్వాదనీయత్వం తస్యైవ సంభవతి నసామాజికానామితి- ఇతోపి రసస్య ప్రత్యక్షగ్రాహ్యత్వమనుపపన్నమితి భావః ౩, తర్హ్యనుమానగ్రాహ్యత్వం భవత్విత్యాశంక్య తత్ప్రకారం ప్రతిపాదయతి- చిత్రతురగేతి॥ ఆలేఖ్యవర్తీయస్తురగస్తత్ర జాయమానా తురగోయమితి ప్రతీతిర్లౌకికప్రతీతిచతుష్టయవిలక్షణా-తథాహి- నసా సమ్యక్-అవధారణాద్యగోచరత్వాత్ వస్తుతోఽతురగత్వాచ్చ- నాపిమిథ్యా- నేదం రజతమితి బాధసహితశుక్తౌరజతప్రతీతివదుత్తరకాలికబాధాభావాత్ - నాపిసంశయః-కోట్యంతరానవగాహిత్వాత్ - నాపిసాదృశ్యం-గోగవయయోరివసత్యచిత్రతురగయోర్భూయోవయవసామ్యాయోగాత్ - తథాచచిత్రతురగప్రతీతిర్యథా ప్రతీత్యంతరవిలక్షణా

తథా న టే రామాదిప్రతీతిరితి భావః- ఏవంచ సమ్యగాదిలౌకికప్రతీతిసై
లక్షణ్యేన రామాద్యనుకార్యాభేదభావితేన నటే ఽనుకర్తరి తత్ప్రకాశితైః
'సేయం మమాంగేషు సుధారసచ్ఛటా సుపూరకర్పూరశలాకికా దృశోః ।
మనోరథశ్రీర్మనసశ్శరీరిణీ ప్రాణేశ్వరీ లోచనగోచరంగతా ।।' 'దైవాదహ
మద్యతయా చపలాయతనేత్రయా వియుక్తశ్చ । అవిరళవిలోలజలదః కాల
స్సముపాగతశ్చాయ'మిత్యాదికావ్యానుసంధానబలాన్నటప్రకాశితైరే
వ విభావాదిభిః- నాయికారూపయావనాదిభిరాలంబనోద్దీపనకారణైః క
టాక్షభుజాక్షేపప్రభృతిభిః కార్యైర్నిర్వేదాదిభిస్సహకారిభిశ్చేత్యర్థః-
కృత్రిమైరపి-వస్తుతో న టే విభావాదీనామభావాదితి భావః- కృత్రిమత్వేన

లక్ష్యమాణేన రామాద్యభేదభావితేన నటే తత్ప్రకాశితైరేవ విభా
వాదిభిశ్శిక్షాభ్యాసపాటవాతిశయప్రకటితతయా కృత్రిమైర
పి తథాత్వేనానభిమన్యమానై రనుమితస్థాయీ సామాజికై
శ్చర్వ్యమాణో రస ఇత్యనుమితివాదినశ్శ్రీశంకుకస్య మతాను
సారేణానుమానం తత్ప్రమాణమస్త్వితి చేన్నైవం । అనుమితిప
క్షస్యాప్యయుక్తత్వాత్ । తథాహి । మాలత్యాదిసంయోగవి
యోగజనితసుఖదుఃఖపరవశమాధవాది విభావానుభావాదిక
మభినయతి యథావదేవ కోవిదేన నటే తద్దర్శనసమయసముద్బు
ద్ధతత్తత్స్వకీయ విభావాద్యనుభవసంస్కారాస్సామాజికా
స్స్వదృష్టాంతావష్టంభేన మాధవాదేః ప్రథమం రసవత్తామ

తద్జ్ఞానే ఽనుమితివిరోధాదాహ- తథేతి-తథాత్వేన క్రిత్రిమత్వేనేత్యర్థః-
స్థాయీ రత్యాదిః- ననునటే రసస్యాభావే తత్సత్తాయా మప్రామాణ్యం
స్యాదిత్యాశంక్యాహ- సామాజికైశ్చర్వ్యమాణ ఇతి- చర్వణైవ తత్సత్తా
యాం ప్రమాణమితి భావః- పరిహరతి- నైవమితి- అనుమితీతి- తథాహీతి-అ
నుమితిపక్షప్రతిపాదనపూర్వకం తదయుక్తత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః-
మాలత్యాదీతి- యథావద్యథాస్థితమేవ- అభినయతి సతి- తేషాం నటాభినీయ
మానవిభావాదీనాం దర్శనసమయే- సముద్బుద్ధస్సంస్కారస్తత్తత్స్వకీ
యవిభావాద్యనుభవసంస్కారో యేషాం తే తథోక్తాః- స్వే స్వీయమేవ దృ
ష్టాంతస్తస్యావష్టంభేనావలంబనేన- రసవత్తాం రసాశ్రయత్వం । అను

మానప్రకారమాహ- మాధవ ఇత్యాదినా-యః పుమాన్ - ఏవం తాదృగ్వి భావాదికారణయోగీత్యర్థః- సపుమానేవం సుఖదుఃఖాతిశయపరవశః-యథావయమితి దృష్టాంతః-నన్వనుమానగోచరత్వేఽనుమీయమాన వహ్న్యాదిసాధారణ్యాచ్చమత్కారకారితా న స్యాదిత్యాశంక్యాహ - వస్తుసౌందర్యబలాదితి-నహి సారస్యవైరస్యాదికమనుమానాధీనం-కింత్వనుమీయమానవస్తుస్వరూపాయత్తమితి భావః - అతఏవానుమీయమానాపి కామిన్యాత్మానందాయ భవతి- అనుమీయమానశ్చ వ్యాఘ్రాదిర్భయాయ భవతి-ప్రకృతే వస్తుస్వరూపస్యాతిసుందరత్వాదానందజనకత్వముపపద్యత ఏవేత్యాశయః- అతఏవాహ- అన్యానుమీయమానవిలక్షణేనేతి- తన్మతం శ్రీశంకు

నుమిమతే। మాధవస్సుఖదుఃఖాతిశయపరవశో భవితుమర్హతి। తాదృగ్విభావాదికారణయోగిత్వాత్ । య ఏవం స ఏవం । యథావయమితి। తతస్తేనానుమీయమానేనాపి లోకోత్తరస్వాదుస్వభావతయా వస్తుసౌందర్యబలాద్రసనీయత్వేనాన్యానుమీయమానవిలక్షణేన మాధవాదినిష్ఠేనైవ రసేన స్వయమపి సుఖ్యంతీతి హి తన్మతం। అత్ర పృచ్ఛామః। విభావాదీనాం కిం లోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణ లింగత్వం ఉత విభావాద్యాకారేణ। న చరమః విభావాద్యాకారస్య లోకే కుత్రాప్యప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగాత్ । అస్తు తర్హ్యాదిమః పక్షః। దృశ్యతే హి కార్యాత్కారణానుమానమపి। తద్వద్విభావాదీనామపి లోకసిద్ధరీత్యా కార్యకారణరూపేణైవ లింగత్వమితి చేన్నైవం। విభావాదీనాం వ్యంజకత

కాభిప్రాయః-అస్మిన్మతే సంయోగశబ్దో వ్యాప్య వ్యాపకలక్షణసంబంధపరః- నిష్పత్తిపదమనుమితిపరమితి బోధ్యం॥ అనుమితిపక్షం పరిహర్తుం పృచ్ఛతి-విభావాదీనామితి-ఉతేతి-ప్రథమతో ద్వితీయం పరిహరతి- న చరమ ఇతి।కుత ఇత్యత్రాహ-విభావాదీతి-అయం భావః- విభావాదీనామాలంకారికైక పరిగృహీతత్వాత్తదాకారస్యాప్రసిద్ధత్వేనాజ్ఞాతసిద్ధిప్రసంగరూపోఽనుభవవిరోధ ఇతి - దృశ్యత ఇతి-అత్రాపిశబ్దేన ప్రకృతోపయుక్తం కారణాత్కార్యానుమానమస్త్యేవేతి జ్ఞాప్యతే - పరిహరతి-నైవమితి -కుత ఇత్యత్రాహ-విభావాదీనామితి-శాస్త్రే ఽలంకారశాస్త్రే-త్యాగాత్ -తాని

చేన్నాట్యకావ్యయోః। విభావా అనుభావా స్తత్కథ్యం తే వ్యభిచారిణ ఇ
తి, తేషాం కారణాదిరూపతాయాః పరిహారాదిత్యర్థః। అస్తుకింతత ఇత్య
తాహ- తేనేతి - అయంభావః - లోకే తావత్కారణం వ్యాపకం లింగం
వ్యాప్యం- ఏవం చ యథా ధూమే వ్యాపక కారణరూపతా వ్యాప్యలింగరూప
తా చ విద్యతే తథా విభావాదిషు కారణతారూపవ్యాపకతా నాస్తి తదభా
వాదేవ వ్యాప్యలింగరూపతాపి నాస్తీతి- తదితి- తస్యాః వ్యాప్యలింగరూప
తాయాః- నివృత్తౌ చ సత్యాం- అయంభావః- విభావాదీనాం వ్యాపకభూ
త కారణతానివృత్తి ప్రయుక్త వ్యాప్యభూతలింగతానివృత్తౌ చ రసస్య లింగి

యాభిమతానాం లౌకిక కార్యకారణ రూపతాయాశ్శాస్త్రే
త్యాగాత్ । తేనవిభావాదేః కార్యకారణతారూపవ్యాపక
తానివృత్తౌ వ్యాప్యలింగ రూపతాపి వ్యావర్తతే । తన్నివృత్తౌ
చ కథమనుమానవార్తా । ననుమాభూద్విభావాదీనాం కార్య
కారణరూపతయా లింగత్వం కింత్వన్వయవ్యతిరేకమహిమ్నా
భవిష్యతి, దృశ్యతే హి కృత్తికోదయాదకార్యాదకారణాదేవ
రోహిణ్యాసత్తిప్రతీతిః, అతోన్వయవ్యతిరేకయో రేవావి
నాభావావధారణోపాయతయావధారితత్వాత్ప్రకృతే రస
ప్రతీతే ర్విభావాద్యన్వయ వ్యతిరేకానువిధాయితయా వి
భావాదీనాం రసానుమాపకత్వం భవిష్యతీతి చేద్ధంత స ఏవ ఘట్ట
కుటీప్రభాతవృత్తాంతః । యతో విభావాదిరూపతాయాలో
కా ప్రసిద్ధత్వాన్న తద్రూపేణ లింగతేత్యుక్తే తద్దోషపరిహారా

త్యకథాకథం సిద్ధ్యతీతి- తర్హి విభావాదీనాం భంగ్యంతరేణ లింగత్వమం
గీక్రియతామిత్యాహ- నన్విత్యాదినా- అత ఇతి - అవినాభావస్యావధార
ణోపాయతయా సాధనతయా అవధారితత్వాన్నిశ్చితత్వాత్ - రసప్రతీ
తేః విభావాదీనన్వయవ్యతిరేకాభ్యామనువిధాయితయా అనుసారితయా
ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతః ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంత ప్రాయ ఇత్యర్థః-
కుత ఇత్యత ఆహ- యత ఇతి - యతో యస్మాద్ధేతోః- విభావాదిరూపత
యాః- విభావాదికార్యకారణరూపతాయా ఇత్యర్థః- స ఏవ దోషః లింగత్వా
సంభవరూపో దోషః - ప్రత్యావర్తతే పునరాపతతి- తత ఇతి పూర్వేణాన్వ

ఘః- తేషామన్వయవ్యతిరేకాసంభవేనిదానందర్శయతి-నహీతి- శాస్త్రైకసమధిగమ్యానామలంకారశాస్త్రైకవేద్యానామిత్యర్థః- అతఏవాలౌకికానాంశక్యశంకశ్శంకితుంశక్యఇత్యర్థః- నహినభవతిహి-తథాచ క్రీత్వాకశ్చిత్పణ్యవస్తూనిపుర్యాంశుల్కంహృత్వాగంతుకామోనిశాయాం,తుర్యేయామేగచ్ఛదారాత్సు-మార్గా గ్గత్వాగత్వాఘట్టకుట్యాంప్రభాతం। కదాచిత్కశ్చిజ్జ్ఞానపదోజాల్మాపశదః కుత్రచిత్పురవరేక్రీత వస్తుజాతః కరాపజిహీర్షయాఽపరరాత్రేసముత్థాయాహ్నాయనిష్క్రమ్యాపమార్గేణపరిభ్రమ్యపరిభ్రమ్యభాస్కరోదయవేళాయాంఘట్టకుటీ పురోభాగంప్రాపేతీమాంకథామభిసంధాయోక్తం ఘట్టకుటీప్రభాతవృత్తాంతఇతి। ఏవంవిభావాదీనాంరసానుమాపకత్వంపరిహృత్యసిద్ధాంతఏవ లోకన

యపునరన్వయవ్యతిరేకమార్గమవలంబమానస్యతవసఏవదోషః ప్రత్యావర్తతే। నహివిభావాదీనాంశాస్త్రైకసమధిగమ్యానామలౌకికానామన్వయవ్యతిరేకగ్రహశ్శక్యశంకః। యచ్చోక్తం,వస్తుసౌందర్యబలాదనుమీయమానస్యాప్యన్యానుమీయమానవైలక్షణ్యేనచర్వణీయత్వమితి,తదతిమందం।విరుద్ధత్వాత్। నహ్యతిసుందరమపివస్త్వన్యగతమనుమీయమానమత్యంతపరోక్షమపరోక్షతయాచర్వణీయంభవతి। పరోక్షత్వాపరోక్షత్వయోరేకస్మిన్ధర్మిణిస్థితేర్విరోధాత్।విభావాదిప్రతీతేః పూర్వంసిద్ధస్యతస్యాభావాచ్చ ౪, నాప్యుపమానంతత్రప్ర

న్యాయేనతన్మతైకదేశమన్యాదపరిహరతి- యచ్చోక్తమిత్యాదినా।తద్వచనమతిమందమసారమసమంజసమితియావత్- కుతఇత్యత్రాహ-విరుద్ధత్వాదితి। విరుద్ధత్వందర్శయతి- నహీతి।అపరోక్షతయాప్రత్యక్షతయామాధవాదినిష్ఠేనైవరసేనస్వయమపిసుఖ్యంతీతితన్మత సమయాదితిభావః- చర్వణీయంనభవతిహి-తత్ర హేతుమాహ- పరోక్షత్వేతి- హేత్వంతరమాహ- విభావాదీతి- అయంభావః- యదివిభావాదిప్రతీతేఃప్రాగ్రసస్యసిద్ధత్వం తర్హితస్యాపరోక్షతయా చర్వణీయత్వంస్యాదితి ౪. తదుపమానంతత్రప్రమాణంభవత్విత్యాశంక్యతస్యాపినోపయోగఇత్యాహ-నాపీతి-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-అయంభావః-రసప్రతీతౌసాధర్మ్య

వైధర్మ్యయోరభావాన్నోపమానవిషయతేతి 'నహివంధ్యావిజానాతిగుర్వీంప్రసవవేదనా' మిత్యాదిషుతద్వైధర్మ్యమితి బోధ్యం ౫. నశబ్దప్రమాణమపితత్రప్రమాణమిత్యాహ- నచేతి। తత్ర హేతుమాహ-రసస్యేతి। అత్రతుశబ్దోవధారణార్థః- అలౌకికత్వేనతుఅలౌకికత్వేనైవేత్యర్థః- అభ్యుపగతస్యాంగీకృతస్య- అతఏవేతి-తతోఽప్యుపపత్తిమాహ- కుత్రాపీతి- అయంభావః - గంగాయాంఘోషఃప్రతివసతీత్యాదౌ తీరాదిపదాభిధేయానామేవలక్ష్యత్వందృష్టం- యత్రకుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వం న దృష్టచరమితి। దూషణాంతరమాహ - కించేతి-ముఖ్యార్థబాధేనఅసధ్రీచీనాః- ముఖ్యార్థబాధరహితాస్సంతఇత్యర్థః- అయంభావః- యథాగంగాశబ్దస్స్రోతోరూపముఖ్యార్థేసబాధస్సన్ తీరంలక్షయతి- తథాత్ర బాధా

భవతి।తస్యసాధర్మ్యవైధర్మ్యమాత్రైకవిషయత్వాత్ ౫,నచాగమస్తత్రప్రగల్భతే।రసస్యాలౌకికత్వేనత్వభ్యుపగతస్యసంకేతాభావేనాభిధాగోచరతాత్యాగాత్ ।అతఏవనలక్షణాగోచరతాపి। కుత్రాప్యనభిధేయస్యలక్ష్యత్వాదర్శనాత్ । కించవిభావాదయోముఖ్యార్థబాధాసధ్రీచీనారసమవగమయంతీతివక్తవ్యం నహిబాధావినాభావావినాలక్షణాసంభవతి ౬, నచగౌణ్యపితంబోధయతి ।నహివిభావాదయః కలయాపిసాదృశ్యమవలంబ్యరసంబోధయంతి ౭, నాపితాత్పర్యగమ్యోరసః। తథాహి। విధేయదృష్ట్యాభిధానంతాత్పర్యమిత్యాచా

భావాద్విభావాదిశబ్దాముఖ్యార్థభూతలలనాద్యాలంబనవిభావాదిబాధమంతరేణరసరూపలక్ష్యార్థంభోధయంతీతి। అస్తుకింతతఇత్యతాహ- నహీతి- విభావాదీనాం రసస్యచావినాభావసద్భావాద్బాధాభావస్యైవాత్రప్రతిబంధకత్వంబోధ్యం ౬, గౌణీగోచరతాపినాస్తీత్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యతాహ-నేతి-హియస్మాత్ కలయాఅంశమాత్రేణాపి-అయంభావః- అగ్నిర్మాణవకఇత్యాదావివవిభావాదీనాంరసస్యచసాదృశ్యంనాస్తీతి- కలాంశమాత్రేశిల్పాదౌకలనాకాలభేదయోరితి రత్నమాలా ౭,తాత్పర్యగమ్యతాపినసంభవతీత్యాహ-నాపీతి-తథాహీతి-తాత్పర్యస్వరూపపరిజ్ఞానమంతరేణ-తదగమ్యతాయామజ్ఞేయత్వాత్తత్స్వరూపప్ర

తిపాదనపూర్వకం తదగమ్యతామేవోపపాదయతీత్యర్థః ॥ విధేమేతి॥విధే
మెఅత్యంతాప్రాప్తార్థే-దృష్ట్యా అభినివేశేనాభిధానమనువాద్య వాచకా
భిధానం తాత్పర్యమితి తాత్పర్యశబ్దార్థ ఇత్యాచార్యాః అహురితి శేషః-యు
క్తమితి- ఏతదాచార్యవచనమిత్యర్థః- తత్ర యుక్తతాం దర్శయతి-విధిరితి-
అత్యంతమప్రాప్తౌ సత్యాం విధిరపూర్వవిధిః- భవతీతి శేషః - ఇతి న్యాయే
న త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్య కాలత్రయాసంబద్ధస్య అత్యంతాప్రాప్తస్యై
వేత్యర్థః-అత్ర వైదికోదాహరణం దర్శయతి-యథేతి-గుణసంభక్తస్య గుణా
భినివిష్టస్య భావార్థస్య హోమాదిరూపార్థస్య స్థలే గుణమాత్రస్య దధ్యా
దిగుణస్యైవ- కుత ఇత్యత ఆహ - విధిరితి-ప్రాప్తాత్ ప్రాప్తం విహాయేత్య

ర్యాః । యుక్తం చైతత్ । విధిరత్యంతమప్రాప్తావితి న్యాయే
న త్రైకాల్యాసంస్పృష్టస్యైవార్థస్య విధానయోగ్యతా । య
థా దధ్నా జుహోతీత్యాదౌ గుణసంభక్తభావార్థస్థలే గుణ
మాత్రస్యైవ విధానపర్యవసానం । విధిర్హి క్షీరనీరవివేచనశా
లీ హంస ఇవ ప్రాప్తాప్రాప్తసమభివ్యాహారే ప్రాప్తాదప్రా
ప్తమదగ్ధదహనన్యాయేన విభజ్యైవ విషయీకరోతి । ఏవమే
వ రక్తం పటం వయేత్యాదావపి ద్రవ్యగుణక్రియాణామేకం ద్వ
యం త్రయం వా యావదప్రాప్తం తావదేవ విధీయతే । అన్యే
షాం తు మానాంతరప్రాప్తానాం తత్సన్నిహితానామర్థానాం
తాదర్థ్యేనైవాన్వయో యుక్తః । భూతభవ్యనయాత్ । య

ర్థః- అదగ్ధదహనన్యాయేనేతి- దగ్ధస్య దహనం నాస్తీత్యుక్తత్వాద్యథాగ్ని
రదగ్ధం దహతి న తు దగ్ధం- ఏవం విధిరప్యప్రాప్తం విషయీకరోతి న ప్రాప్త
మితి భావః- ఉక్తమర్థం లోకేపి దర్శయతి - ఏవమితి - ద్రవ్యగుణక్రియా
ణాం పటరక్తిమవయనానాం మధ్యే ఏకస్యాప్రాప్తావేకవిధిః - ద్వయోర
ప్రాప్తౌ ద్వివిధిః-త్రయాణామప్రాప్తౌ త్రివిధిరితి భావః- అన్యేషామితి-త
త్సన్నిహితానామప్రాప్తసన్నిహితానాం- తాదర్థ్యేన తత్ప్రయోజనకత్వే
నైవ- కుత ఇత్యత ఆహ- భూతభవ్యనయాదితి- భూతాః సిద్ధవిషయాః -
భవ్యాః సాధ్యవిషయాః- ఏవం చ- భూతానాం భవ్యానాం చ యత్ర సము
చ్చారణం తత్ర భూతం సిద్ధరూపం భవ్యాయ సాధ్యాయోపదిశ్యత ఇతి న్యా

యాభిప్రాయః- ఉక్తమర్థముక్తోదాహరణేదర్శయతి- యథేతి- ఫలితార్థ మాహ-అత ఇతి- అస్తుకిమిత్యతఆహ-నచేతి- అనభిహితేఽశబ్దాభిహితే-తత్ర సదృష్టాంతముపపత్తిమాహ- లోహితోష్ణీషా ఇతి-లౌహిత్యార్జవాదౌ లౌహిత్యార్జవాదిరూపేవిధేయే-ఋత్విక్ప్రచరణస్యోష్ణీషాణాంచదర్శనస్య చక్షుషశ్చప్రాప్తత్వాల్లౌహిత్యమాత్రస్యార్జవమాత్రస్య చవిధేయత్వమితి భావః - తస్మాదనభిహితే తాత్పర్యంనజాఘటీతీతిపూర్వేణసంబంధః - ప్రతిజ్ఞాతార్థమాహ- ప్రకృతఇతి-అభిధాగంధస్యాభిధాసంబంధస్యావైధుర్యమభావస్తస్యోపపాదనాదాలంకారిక ప్రతిపాదనాత్ - విభా

భాతత్రైవజుహోతిపదస్యాగ్నిహోత్రం జుహోతీతి వాక్యాంతరప్రాప్తహోమానువాదినోగుణవిధిపరత్వం।అతోవిధేయానువాద్యసమభివ్యాహారస్థలే అనువాద్యవాచకపదానాంవిధేయార్థదృష్టిరేవ తాత్పర్యమితినిర్ణయః । నచానభిహితేతాత్పర్యంజాఘటీతి। లోహితోష్ణీషాఋత్విజఃప్రచరంతీత్యాదౌ వధూంసపశ్య న్నృజునైవచక్షుషేత్యాదౌచ లౌహిత్యార్జవాదౌ విధేయేపదాంతరాభిహిత ఏవానువాద్యవాచకపదానాంతాత్పర్యస్వీకారాత్ । ప్రకృతేరసస్యాభిధాగంధవైధుర్యోపపాదనాన్నతాత్పర్యగమ్యతేతి యుక్తముత్పశ్యామః ౧౮. నాప్యర్థాపత్తిస్తమాలింగతి। రసంవినానుపపద్యమానార్థాదర్శనాత్ ।నను విభావాదయఏవ రసంవినానుపపద్యమానాస్తంకల్పయంతీతిచేద్వార్తమేతత్। తస్యానుమా

నాదిభిరభివ్యజ్యమానస్యరసస్యాభిధేయత్వాభావోపపాదనముపపన్నమేవేతి భావః- గంధోగంధకఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోరితివిశ్వః, అర్థాపత్తికల్ప్యతాపినసంభవతీత్యాహ- నాపీతి- తత్ర హేతుమాహ-రసమితి- అయంభావః- అనుపపద్యమానేనార్థేనార్థాంతరకల్పనమర్థాపత్తిః యథాచపీనోదేవదత్తోదివానభుంక్తే-ఇత్యత్రాన్యథానుపపద్యమానం పీనత్వంయథారాత్రిభోజనంకల్పయతి- తథారసంవినానుపపద్యమానోయః కశ్చిదర్థో స్తియనసఏతంకల్పయేత్తాదృశస్యార్థస్యాదర్శనాదితి- నను విభావాదీనాంరసంవినాఽనుపపద్యమానత్వమస్త్యేవేత్యాశంక్యాహ- సత్య

తి-ఏతత్-విభావాదయస్తంకల్పయంతీతివచనం-వార్తమసారం- వ్యర్థమితియావత్-వార్తమారోగ్యఫల్గునోరితివిశ్వః-కుతఇత్యత్రాహ-తస్యేతి-తస్యార్థాపత్తిప్రమాణస్య- అవ్యతిరేకాత్ ధూమాన్యథానుపపత్త్యావహ్నిః కల్ప్యతఇత్యేవంరూపేణాభేదాదిత్యర్థః-తస్యేతి-తస్యానుమానస్యచనిరాకృతత్వాత్ - విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యాదినాపరిహృతత్వాత్ - నన్వనుమానార్థాపత్త్యోః కైశ్చిత్పార్థక్యస్యాప్యంగీకృతత్వాత్కథమభేదఇత్యతాऽऽహ-అనుమానేతి-అనుమానాద్వ్యతిరేకేభేదేవాతత్ప్రతీతేః రాత్రిభోజనాదిప్రతీతేః పరోక్షత్వాత్కల్ప్యత్వేనాప్రత్యక్షత్వాత్ప్రత్యక్షత్వేన రసచర్వణస్య విరోధస్స్యాదతోऽర్థాపత్తిస్తంనస్పృశతీతిభావః ౯, అనుపలబ్ధేరత్రస్మర్తుమప్యవకాశో నాస్తీత్యా

నాదవ్యతిరేకాత్తస్యచనిరాకృతత్వాత్ । అనుమానవ్యతిరేకేవాతజ్జన్యాయాః ప్రతీతేఃపరోక్షత్వాద పరోక్షతయా చర్వణవిరోధాత్ ౯. అనుపలబ్ధిస్త్వభావైకగోచరానరసస్వరూపమవగమయితుమలం ౧౦. నాపితత్రలక్షణంప్రణేతుం శక్యం। ప్రమాణసిద్ధార్థస్యేతరవ్యావృత్తిబోధనార్థం లక్షణప్రణయనం । ప్రమాణంచనకించిదపిరసంస్పృశతీత్యవోచామ । అతోరసాభావాద్రసోపజీవికావ్యమీమాంసాశాస్త్రమేవానారంభణీయమితి ౧౧. అతోऽభిధీయతే । నతావల్లక్ష

హ- అనుపలబ్ధిస్త్వితి ॥ అనుపలబ్ధేరభావైకసాధనత్వాత్సద్భావపదార్థం రసంబోధయితుంనసామర్థ్యమిత్యర్థః ౧౦, అస్తునామ రసస్వరూపముచ్యతామిత్యతాऽऽహ- నాపీతి॥ తత్రరసే, తతోऽపపత్తిమాహ-ప్రమాణేతి - అయంభావః 'వ్యావృత్తిర్వ్యవహారోవాలక్షణస్యప్రయోజన మిత్యుక్తత్వాత్ప్రమాణసిద్ధస్యపదార్థస్యైవేతరవ్యావృత్తిజ్ఞానార్థం లక్షణప్రతిపాదనమితి-ప్రమాణంచేతి-అతఇతి-రసోపజీవినఃకావ్యస్యమీమాంసాఅంగవిచారస్తదాత్మకంశాస్త్రమనారంభణీయమేవేతిపూర్వఃపక్షః ౧౧. సమాధత్తే- అతోऽభిధీయతఇతి- అత్రపూర్వపక్షే - ఉచ్యతే-సముచితోత్తరమితిశేషః - నతావదితి- లక్షణస్యాసంభవః నతావన్నైవ - రసలక్షణాసంభవత్యేవేత్యర్థః- కింతదిత్యత్రాహ-విభావేతి॥విభావాదయఏవసాక్షు

శ్రీ తయా సముల్లసితోఽభివ్యక్తః- నిర్భరానందసంవిద్రూపతాం నీయమాన ఇతి యావత్ -స్థాయిభావః- 'ప్రకాశానందచిద్రూపాం రసతాం ప్రతిపద్యతే। ప్రక్రియమాణో యో భావస్స్థాయీతి నిగద్యతే' ఇత్యుక్తలక్షణో రత్యాదిరిత్యర్థః - ఏవంవిధస్సామాజికనిష్ఠో రత్యాదిస్స్థాయీ రస్యతే స్వాద్యత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా రస ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం- రసతే స్వాదనార్థత్వాద్రస్యంత ఇతి తే రసా ఇతి- ఉక్తార్థే శిష్టసమ్మతిమాహ- విభావైరితి। వ్యంజనాదిసంబంధాదన్నస్యేవ విభావాదిసమాశ్రయణేన స్థాయిభావస్యాపి స్వాదుత్వముపపద్యత ఇత్యర్థః - తదుక్తం 'వ్యంజనౌషధిసంయోగో యథాన్నం స్వాదుతాం నయేత్। ఏవం నయంతి రసతామితరే స్థాయినం శ్రితా' ఇతి- నను కీదృగ్విధం స్థాయిత్వమిత్యాశంక్యాహ- భావస్యేతి- కావ్యేనాభినయేన వా నివేద్యమానరామాదిసుఖదుఃఖాద్యనుభవజనితవాసనారూపస్సంస్కారాపరపర్యాయస్సామాజికమనోవికారో భావః- తదుక్తం

ణాసంభవః। విభావానుభావసాత్త్వికవ్యభిచారిసామగ్రీసముల్లసితస్స్థాయీ భావో రస ఇతి లక్షణసద్భావాత్ । తదుక్తం దశరూపకే॥ విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీ భావో రసస్స్మృత ఇతి। భావస్య స్థాయిత్వం నామ సజాతీయవిజాతీయానభిభూత

'సుఖదుఃఖాదిభిర్భావైర్భావస్తద్భావభావన'మితి- తస్య భావకస్య భావశ్చిత్తం- తస్య భావనం వాసితత్వం తద్భావభావనం- స తావద్ద్వివిధః- సన్నిహితో వ్యవహితశ్చేతి- తత్రాద్యః పటం ప్రతి గంధవద్రసం ప్రత్యాకారమాత్రవ్యవహితస్స్థాయి భావ ఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'ప్రక్రియమాణో యో భావో రసతాం ప్రతిపద్యతే। స ఏవ భావస్స్థాయీతి భరతాదిభిరుచ్యతే' ఇతి। ద్వితీయస్తు కువిందాదివద్భావాంతరవ్యవహితో విభావాదిః- తస్య స్థాయిద్వారా రసోల్లాసకత్వసమర్థనాత్ -ఏతేన సామాజికమనోవికారవిశేషోపాధికో బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారిణో రసస్య సన్నిహితపూర్వావస్థావిశేషస్స్థాయిభావ ఇతి ఫలితం- ఏవంవిధస్య భావస్య కస్యాంచిన్నాయికాయామనురాగస్య నాయికాంతరవిషయానురాగస్సజాతీయః- బీభత్సాదిర్విజాతీయః- తైరనభిభూతతయా అతిరస్కృతత్వేన - అవిరుద్ధత్వేనేతి

యావత్ - యథాలవణోదస్యాన్వనుప్రవిష్టంమధురమపినాదేయముదకం లవణయత్యేవమన్యానప్యాత్మసైక్యంనయతస్థాయిభావస్యకుతస్తైస్సహ విరోధవార్తేతిభావః- తదుక్తం- విరుద్ధైరవిరుద్ధైర్వాభావైర్విచ్ఛిద్యతేన యః । ఆత్మభావంనయత్యన్యాన్ స్థాయీవ లవణాకరఇతి - యావదనుభవమితి-సంస్కారాత్మనోఽస్యభావస్య సంతతచింతాదివశేనప్రబోధాదుత్పద్యమానోఽపిజాతీయ ప్రత్యయాసంవలితఃప్రియతమాదిస్మృతి సంతానోవిభావాదిమహిమ్నాయావత్తన్మయమివకరోతి తావదవస్థానమిత్యర్థః-తదుక్తం - అవస్థితాశ్చిరంచిత్తేసంబంధాశ్చానుబంధిభిః। వర్ధితాయేరసాత్మానస్తేస్మృతాస్థాయినోబుధైరితి- తత్రాపివృద్ధసమ్మతిమాహ-సజాతీయైరితి-యావత్ప్రసంవర్తమానఃభావఃస్థాయీత్యుదాహృ

తయాయావదనుభవమవస్థానం। తథోక్తం తత్రైవ। సజా
తీయైర్విజాతీయైరతిరస్కృతమూర్తిమాన్ । యావద్రసంవ
ర్తమానస్థాయిభావఉదాహృతఇతి । నచప్రత్యాయకాభా
వాదప్రతీతార్థస్యలక్షణప్రణయనందుష్కరమితిశంక్యం ।
ఉక్తసామగ్ర్యపవరసవ్యంజకత్వాత్ । తథాచోక్తం భ
రతేనసూత్రకృతా। విభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్ర
సనిష్పత్తిరితి। ఉక్తంచకావ్యప్రకాశకారేణ । కారణాన్యథ
కార్యాణిసహకారీణియానిచ। రత్యాదేస్థాయినోలోకేతా

తఇత్యన్వయః - ననుప్రమాణసిద్ధార్థస్యలక్షణప్రణయన ముపపద్యతేప్రత్యాయకప్రమాణప్రతిపాదనమంతరేణకథంరసస్యలక్షణప్రణయన మిత్యాశంక్యాహ-నచేతి-కుతఇత్యత్రాహ - ఉక్తసామగ్ర్యఇతి-అత్రశిష్టసమ్మతిందర్శయతి-విభావేతి-కారణానీతి-లోకేతావల్లోకోత్తరసౌందర్యశాలినోః కయోశ్చిద్యూనోర్మిథోదర్శనేనశ్రవణేనవాఆదౌప్రీతిరుత్పద్యతే- తతస్తదీయయౌవనలావణ్యాదిభిర్గుణైస్తచ్చేష్టాభిర్హావభావప్రభృతిభిస్తదలంకరణైర్హారకేయూరాదిచందనవిలేపనాదిభిస్తటస్థైశ్చందోదయఘనస్తనితకోకిలారణితమలయానిలాదిభిశ్చోద్దీపితాసాప్రీతిరుత్కంఠాపరనామధేయాఽఖిలాపాకారేణపరిణమతి- తథావిధామేవప్రీతింరతిమాచక్షతే-తతోమిథస్సంగత్యుపాయంజిజ్ఞాసమానయోర్యూనోశ్చింతా

గ్లానిశంకాదయఉత్పద్యంతే - తతోరత్యాచింతాదిభిశ్చతదుభయవ్యంజికాశ్చేష్టాజాయంతే తతస్స్వయంవాదూతీప్రేషణాదినావాసంగత్యా సత్యాంసాప్రీతిరుత్తరోత్తరంవిజృంభతఇతిస్థితిః। తథాచలోకేకావ్యనాట్యవ్యతిరిక్తనాయకవ్యవహారస్థలే-స్థాయినోరత్యాదేర్యానికారణాని నాయికానాయకతదీయలావణ్యచేష్టాలంకరణోద్యానమలయానిలాదీని ॥ అథ యానికార్యాణిరత్యాదేరేవకటాక్షభుజాక్షేపస్తంభప్రళయ రోమాంచాదీని- రత్యాదేస్సహకారీణిపరిపోషహేతుభూతానినిర్వేదాదీనిచతానీమానినాట్యేనటవ్యాపారేకావ్యేకవివ్యాపారేచచేద్యది - స్యురిత్యధ్యాహారః- తత్తదేత్యర్థేవ్యయం - తదాయథాక్రమంకారణానివిభావాఃకార్యాణ్యనుభావాస్సహకారీణివ్యభిచారిణఇతికథ్యంతే - తైర్విభావానుభావవ్యభిచారిభిర్వ్యక్తః - నతూత్పాదితః స్థాయీరత్యాదికోభావః-

నిచేన్నాట్యకావ్యయోః।విభావాఅనుభావాస్తత్కథ్యంతేవ్య
భిచారిణః। వ్యక్తస్సరైర్విభావాద్యైస్స్థాయీభావోర

విభావానుభావాది వివరణం

సః స్మృతఇతి ౧౨. తత్రరసాభివ్యక్తికారణంవిభావః। సద్వి
ధా। ఆలంబనోద్దీపనభేదాత్। ఉద్దీపనవిభావశ్చతుర్విధః। ఆ
లంబనస్యగుణోరూపయౌవనాదిః। హావభావాదికాశ్చేష్టాః।
హారనూపురాదయస్తదలంకారాః। చందనచంద్రికాదిస్తట

రసఇతిస్మృతఇత్యర్థః ౧౨. అథరససామగ్ర్యాంవిభావస్య లక్షణంవిభాగంచాహ-తత్రేతి-తత్రవిభావాదీనాంమధ్యేరసస్యస్థాయిభావస్యాభివ్యక్తికారణంవిభావః- రసశబ్దేనాత్రరత్యాదిభావఓదనంపచతీత్యాదివద్భావినీంవృత్తిమాశ్రిత్యవ్యవహ్రియతే-లోకేనాయకాద్యాలంబనకారణంవిశిష్టదేశకాలాద్యుద్దీపనకారణంచకావ్యనాటకాదిముఖేన సామాజికాంతఃకరణప్రతిబింబితతయాసామాజికనిష్ఠం సదాలంబనవిభావఉద్దీపనవిభావశ్చేత్యుచ్యతే।। ఏతచ్చవిశేషేణకావ్యనాటకవ్యాపారజనితేనభావ్యతేజ్ఞాయతఇతి విభావఇతివ్యుత్పత్త్యాలభ్యతే- తదుక్తం ‘జ్ఞాయమానతయాయత్రవిభావోభావపోషకృ’దితి-ద్వైవిధ్యమేవాహ - ఆలంబనేతి-యదాలంబ్యరత్యాదిర్జాయతేతదాలంబనం - శృంగారే నాయికానాయి

కశ్చ- తౌద్రేవైరీ- భయానకేవ్యాఘ్రాదిః-ఏవమన్యత్రాప్యూహ్యం-ఉ
ద్దీపనవిభావఇతి- చాతుర్విధ్యందర్శయతి- ఆలంబనస్యేత్యాదినా - తథా
చోక్తం 'ఆలంబనగుణశ్చైవతచ్చేష్టా తదలంకృతిః తటస్థశ్చేతి విజ్ఞేయశ్చ
తుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చే
ష్టాయౌవనోద్భూతహావభావాదికామతా। నూపురాంగదహారాదితదలం
కరణంమతం।మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాఃపరికీర్తితా'ఇతి ౧౩ అ
థానుభావంలక్షయతి- కార్యభూతఇతి॥ ననుకార్యత్వంనామనియతోత్త
రకాలభావిత్వం, తచ్చానుభావస్యకింరసాపేక్షయా, ఉతస్థాయ్యపేక్ష
యా। నాద్యః। విభావైరనుభావైశ్చేతికరణతృతీయయాతస్యపూర్వభా
విత్వప్రతీతేః- నియతపూర్వవర్తిత్వలక్షణకారణవిశేషత్వాత్కరణస్య
ఏవంచానుభావేసతిరసోరసేసత్యనుభావఇత్యన్యోన్యాశ్రయ ప్రసంగ
స్స్యాత్।అతఏవనద్వితీయః।నహిభావకమనోవస్థాయినస్థాయినఃపూర్వ

స్థశ్చేతి ౧౩. కార్యభూతః కటాక్షభుజాక్షేపాదిరవయవ
వికారవిశేషోనుభావః।ఉక్తంహిరతిరహస్యే।రసతాంగచ్ఛతి
స్థాస్న్యాయతాకార్యముపలక్ష్యతే। అనుభావస్సవిజ్ఞేయోర
సావస్థానసూచక'ఇతి ౧౪. పరగతసుఖదుఃఖభావనయాభా
వితాంతఃకరణత్వంసత్త్వం, తతోభవాస్సాత్త్వికాః। తేచ।

భావినాంకామినీకటాక్షభుజాక్షేపాదీనాంతత్కార్యత్వం - అతస్థాయి
త్వయోగ్యస్యలౌకికస్యరత్యాదేఃకార్యభూతోయోయంకటాక్షాదిరభిన
యాదిద్వారాభావకమనఃప్రతిబింబితస్సహృదయహృదయస్థితంరత్యాది
భావమనుభావయతిసోనుభావఇత్యుచ్యతే- తదుక్తం 'భ్రూవిక్షేపకటా
క్షాదివికారోహృదయస్థితం। భావంవ్యనక్తియస్సోయమనుభావఇతీరిత'ఇ
తి। ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- రసతామితి।స్థాస్న్వాస్థాయినిరసతాంగచ్ఛ
తిసతి ౧౪. అథసాత్త్వికానామపి కార్యభూతానాం కటాక్షాదివద్భావ
సంసూచనాత్మకత్వేనానుభావత్వే సిద్ధేపి తేషాంబ్రాహ్మణపరివ్రాజక
న్యాయేనపృథగుపాదానేఽసాధారణకారణమాహ-పరగతేతి- అభినయా
దిముఖేనాన్యగతసుఖదుఃఖాదిభావనాయామంతఃకరణస్యాత్యంతానుకూ
లత్వంసత్త్వమిత్యర్థః। ప్రత్యయార్థమాహ- తతఇతి। సత్త్వేననిర్వృత్తాభా

వాస్సాత్త్వికాఇత్యర్థః- అనేనైవంవిధేనాంతఃకరణేనకటాక్షా దయోను భావ్యంతఇతి తేషామనుభావత్వైవసాత్త్వికత్వమితి భావః - తదుక్తంభావ ప్రకాశే॥'పరస్యసుఖదుఃఖాదేరనుభావేనచేతసః। అత్యంతేనానుకూల్యే నయేనతద్భావభావనం॥తత్సత్త్వంతేననిర్వృత్తాస్సాత్త్వికాఇత్యుదీరితాః। అనుభావత్వసామాన్యేసత్యప్యేషాంపృథక్తయా॥లక్షణంసత్త్వజత్వాద్ధి తేచస్తంభాదయస్స్మృతా'ఇతి॥ అత్రతద్భావభావనంనామతన్మయత్వే నావస్థానం-తదుక్తం'రామాద్యాశ్రితదుఃఖాదేరనుభూతేస్తదాత్మనా। సామాజికస్యమనసోభావస్తద్భావభావన'మితి॥ ఏవంచవిభావాదిదర్శనజ న్యా అనురాగనిర్వేదాదిమనోవృత్తయో విభావాదితన్మయీభవనరూ పేణసత్త్వశబ్దాభిధేయేన సామాజికమనసోత్యంతానుకూల్యజన్యేనా సా

స్తంభప్రళయరోమాంచాస్స్వేదోవైవర్ణ్యవేపథూ। అశ్రు
వైస్వర్యమిత్యష్టౌసాత్త్వికాఃపరికీర్తితాః ౧౫. వివిధమభిత
శ్చరంతీతివ్యభిచారిణః। తేచ। నిర్వేదగ్లానిశంకాశ్రమధృతిజడ
తాహర్షదైన్యౌగ్ర్యచింతా త్రాసేర్ష్యామర్షగర్వస్మృతిమ
రణమదాస్సుప్తినిద్రావిబోధాః। వ్రీడాపస్మారమోహాస్సు
మతిరలసతావేగతర్కావహిత్థా వ్యాధ్యున్మాదౌవిషాదౌత్సుక
చపలయుతాస్త్రింశదేతేత్రయశ్చ ౧౬. రతిర్హాసశ్చశోకశ్చ
క్రోధోత్సాహౌభయంతథా। జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాన

ధారణకారణేనావస్థాంతరమాపన్నాస్తస్సంభాదయోభావా స్సాత్త్వికశ వాభవంతి స్తంభాదీనామనుభావాంతర్భావేపి కేనచిద్విశేషేణ పార్థక్య మితిబోధ్యం॥ సాత్త్వికానుద్దిశతి- స్తంభేతి॥స్పష్టం౧౫. అథవ్యభిచారిణాం సామాన్యలక్షణమాహ-వివిధమితి॥ అభితః- రసేష్వితిశేషః- తానవ్యు శతి- నిర్వేదేతి-స్పష్టం- ఏతేకల్లోలాస్సాగరస్యేవరత్యాదేర్లౌకికస్య పోషకతయాసహకారిణస్సంతోనాట్యాదౌవ్యభిచారిణఇత్యుచ్యంతే- దుక్తం 'మజ్జంతశ్చనిమజ్జంతఃకల్లోలాస్తేయథార్ణవే। తస్యోత్కర్షం స్వంతియాంతితద్రూపతామపి॥ తథాస్థాయినినిమగ్నాఉన్మగ్నా భిచారిణః। పుష్ణంతిస్థాయినంస్వాంశ్చతత్రయాంతిరసాత్మతా'మితి॥ అథస్థా యిభావానుద్దిశతి- రతిరితి॥ రత్యాదయో వీనవ శృంగారాదీనా

క్రమేణస్థాయిభావాః-ఏతేషాంస్వరూపంప్రాక్ప్రతిపాదితమేవ,శృంగార ఏకఏవరసఇతిశృంగారప్రకాశకారః-శాంతవర్జమష్టౌరసాఇతిధనికాదయః శాంతవత్సలసహితాదశేత్యన్యే- ఏవమాదివిప్రతిపత్తిలబ్ధన్యూనాధికసంఖ్యానివారణాయరసవిభాగమాహ-శృంగారేతి॥పూర్వైరభినవగుప్తాచార్యాదిభిః-తత్రచతుర్వర్గమధ్యేసర్వప్రాణిసులభస్యకామస్యసర్వహృదయంగమత్వాదాదౌశృంగారస్యోద్దేశః-ననువ్యభిచార్యాదీనాంవిశేషలక్షణాన్యత్రకింనోచ్యంతఇత్యాశంక్యసూత్రార్థప్రతిపాదనానంతరంతేషాంసుబోధత్వాదిత్యాశయేనాహ-వ్యభిచార్యాదీనామితి౧౭. ఏవమితి॥సూత్రస్యవిభావానుభావవ్యభిచారిసంయోగాద్రసనిష్పత్తిరిత్యస్యార్థః-తత్రా

యిభావానవస్మృతాః॥ శృంగారహాస్యకరుణారౌద్రవీరభయానకాః । బీభత్సాద్భుతశాంతాశ్చరసాః పూర్వైర్నవస్మృతాః ॥ వ్యభిచార్యాదీనాంలక్షణాన్యుపరిష్టాద్వక్ష్యంతే ౧౭. ఏవంస్థితేసూత్రార్థః కథ్యతే । విభావానాంరసస్యచ కార్యకారణభావస్సంబంధః । అనుభావానాంరసస్యచజ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావస్సంబంధః । వ్యభిచారిణాంరసస్యచ పోష్యపోషకభావస్సంబంధః। ఏవంచైతాదృశాత్సంయోగాద్యథాక్రమముత్పత్తిర్జ్ఞప్తిః పుష్టిశ్చభవతి। నన్వాలంబనంరసంజనయతు, ఉద్దీపనంకథంజనయతి, ఉద్దీపకత్వాభావప్రసంగాత్, అనుత్పన్నస్యోద్దీపనాయోగాత్, ఆలంబనోద్దీపనవిభా

వోత్పత్తివాదినాంమతందర్శయతి॥విభావాదీనామిత్యాదినా॥ విభావైరుత్పత్తిఃఅనుభావైర్జ్ఞప్తిః వ్యభిచారిభిః పుష్టిశ్చేతివివేకః- సంయోగశబ్దోత్రకార్యకారణభావాదిసంబంధత్రితయపరః - నిష్పత్తిశబ్దస్తూత్పత్తిజ్ఞప్తిపుష్టిపరఇతి బోధ్యం- ననువిభావైర్యదిరసోత్పత్తిస్తర్హి కథముద్దీపనవిభావస్యతదుత్పాదకత్వమితిశంకతే- నన్వితి- ఆలంబనంనాయకాదిరాలంబనవిభావః- రసంజనయతు- తదుపపన్నమేవేతిభావః- ఉద్దీపనంఆలంబనగుణాదిరుద్దీపనవిభావః-కథంజనయతి-నజనయతీత్యర్థః - కుతఇత్యత్రాహ- ఉద్దీపకత్వేతి-అయంభావః-యద్యుద్దీపనవిభావోరూపయౌవనాదిరుత్పాదయతితర్హితస్మిన్నుద్దీపకత్వాభావప్రసంగస్స్యాదతోనోత్పాదయ

తీతి। నమూత్పన్నస్యైవోద్దీపనం సంభవతి నానుత్పన్నస్య తస్మాదుద్దీపనమిత్య నేనైవోత్పాదకమితి లభ్యత ఇత్యాశయేనాహ- అనుత్పన్నస్యేతి- ఉద్దీపన మప్యుత్పాదకమేవేతి భావః- హంత తర్హి కథం ద్వేధా విభాగ ఇత్యత ఆహ- ఆలంబనేతి- అయం భావః- ఉద్దీపనమప్యుత్పాదకం చేదాలంబనోద్దీపన శ బ్దాదితి వైలక్షణ్యమంతరేణ ద్విధా విభాగోనుపపన్న ఇతి- సమాధత్తే- ఉత్ప న్నమపీతి- అనుత్పన్నప్రాయమనుత్పన్నసదృశమేవ- ఇతి హేతోః- ఉ పచర్యతే ఉపచారేణోచ్యతే- గౌణోయమర్థ ఇతి భావః - ఇదముత్తరమ సమంజసమితి సంశయ్య భంగ్యంతరేణ సమాధత్తే- యద్వేతి- తముత్పాదక త్వం తస్మిన్నుద్దీపనే ఉత్పాదకత్వం- ఉపపద్యత ఇతి శేషః - నన్వాలంబనే

గాయోగాచ్చేతి చేత్సత్యం। ఉత్పన్నమప్యనుద్దీపితమనుత్పన్నప్రాయమేవేత్యుద్దీపనమప్యుత్పాదకమిత్యుపచర్యతే । యద్వా ఆలంబనేన కించిదుత్పాద్యతే ఉద్దీపనేన తు సమ్యగితి తదుత్పాదకత్వం । నమూద్దీపనమపి పోషకమేవేతి వక్తవ్యం తచ్చ వ్యభిచారిభిరేవేతి కిముద్దీపనేనేతి చేన్నైవం। ఈషదతిశయాధాన హేతుత్వ సమ్యక్పోషణాభ్యాం తద్వ్యవస్థాసిద్ధిరితి భట్టలోల్లట ప్రభృతీనాముత్పత్తివాదినాం మతం ౧౮. జ్ఞప్తిపక్షే విభావాదీనాం సర్వేషాం రసస్య చ జ్ఞాప్యజ్ఞాపకభావలక్షణ స్సంబంధః। తతో రసస్య నిష్పత్తిర్జ్ఞప్తిరేవ। సాపి లోకప్రతీతివిలక్షణా। రామపవాయమయమేవ రామ ఇతి నరా మోయ మిత్యాత్తర

నోత్పాదితస్య పునరుద్దీపనేనోత్పత్త్యయోగాత్సమ్యగుత్పత్తిరిత్యనేనపు ష్టిర్వివక్షితా సా చ సంచారిభిస్సిద్ధైవేత్యాశయేన శంకతే- నన్విత్యాదినా- స చ్చపోషణంత్విత్యర్థః- వ్యభిచారిభిరేవ- భవతీతి శేషః- కిముద్దీపనేనేతి- ఉ ద్దీపనం నిరర్థకం భవతీతి శంకాభిప్రాయః- పరిహరతి- నైవమితి- ఈషదితి ఈషదతిశయాధాన హేతుత్వముద్దీపనస్య- సమ్యక్పోషణం వ్యభిచారిభిరితి వివేకః ౧౮. మతాంతరం దర్శయతి- జ్ఞప్తిపక్షే ఇత్యాదినా॥ జ్ఞప్తిపక్షే నుమితిపక్షే- సంయోగశబ్దార్థమాహ- జ్ఞాప్యేతి॥ నిష్పత్తిశబ్దార్థమాహ- జ్ఞప్తిరితి- జ్ఞప్తిరనుమితిరిత్యర్థః- సాపీతి- సమ్యక్ప్రతీతిం దర్శయతి- రామ ఖాయమయమేవ రామ ఇతి- అయోగాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదాభ్యామితి య

థాక్రమం సంబధ్యతే- విధేయస్యేతి శేషః- విధేయసంగతత్వేఽయోగవ్యవచ్ఛేదః- ఉద్దేశ్యసంగతత్వేఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదః-ఇదముపలక్షణం-రామోభవత్యేవేత్యత్యంతాయోగవ్యవచ్ఛేదికాయాః ప్రతీతేః- ఉక్తంచాభియుక్తైః 'అయోగం యోగమపరైరత్యంతాయోగమేవచ। వ్యవచ్ఛినత్తిధర్మస్యనిపాతో వ్యతిరేచక' ఇతి- ధర్మస్య-విధేయస్యేత్యర్థః- మిథ్యాప్రతీతిం దర్శయతి-నరామోయమితి- ఇదంచవిశేషణంవస్తుతోరామే నరామోయమితిప్రతీతివ్యావృత్తయే - శిష్టంప్రతీతిద్వయంవ్యాఖ్యాతమేవ-రసానుకూలాముక్తప్రతీతివిలక్షణాంప్రతీతిందర్శయతి - రామోయమితి- అస్తుకిమతఆహ- ఏవమితి- అలౌకికప్రతీతేస్సమ్యగాదిప్రతీతి విల

కాలికేబాధే రామోయమితి రామస్స్యాద్వానవాయమితి రామసదృశోయమితి సమ్యఙ్మిథ్యాసంశయసాదృశ్యప్రతీతివైలక్షణ్యేన రామోయమితి నటేజాయమానత్వాత్ । ఏవంచనటేనాభినీయమానైశ్శిక్షాభ్యాసపాటవప్రకటితతయా కృత్రిమైరపితథాత్వేనానభిమన్యమానైః కటాక్షభుజాక్షేపాదిభిరలౌకికప్రతీతిగోచరైరేవజ్ఞాపకైస్థాయినోరత్యాదేర్జ్ఞాప్యస్యప్రతీతిలక్షణారసానుభూతీరసానుమితిరేవేతిజ్ఞప్తివాదినాంమతం ౧౯. రసోనోత్పాద్యతేనానుమీయతేచ। ఉభయథాపిపూర్వోక్తదూషణానాంజాగరూకత్వాత్ ।కింతుకావ్యనాటకశబ్దవ్యాపారసహకృతేనసాధారణీకృతవిభావాదికేన

క్షణప్రతీతేర్గోచరైర్విషయైరేవసద్భిర్జ్ఞాపకైః- జ్ఞప్తివాదినాంశ్రీశంకుకాదీనాం ౧౯. ప్రతిపాదితంపక్షద్వయంపరిహరన్పక్షాంతరంసంచావయతి॥రసఇత్యాదినా॥పూర్వోక్తానాం-యదిరసోవిభావాదికార్యంస్యాదిత్యాదినా విభావాదీనాంకింలోకసిద్ధకార్యకారణరూపేణలింగత్వమిత్యాదినాచప్రతిపాదితానామిత్యర్థః - దూషణానాంజాగరూకత్వాదపరిహార్యత్వాత్ -కింత్వితి-కావ్యనాటకయోర్యేశబ్దాస్తేషాంయేవ్యాపారా అభిధాదివ్యాపారాస్తత్సహకృతేనతత్సహకారవిశిష్టేన - సాధారణీకృతావిభావాదయోయేనతేన- అనుకార్యభూతరామాద్యసాధారణానాం విభావాదీనాంసహృదయేష్వయుతాసాధారణీకరణంతత్స్వభావేనేత్యర్థః -

భావకత్వవ్యాపారేణ భావనాఖ్యద్వితీయవ్యాపారేణేత్యర్థః - అనుసంధీ
యమానో భావ్యమానః-స్థాయీరత్యాదిః-సత్త్వమంతఃకరణవిశేషః-తదు
క్తం 'రజస్తమోభ్యామస్పృష్టం మనస్సత్త్వమిహోచ్యత' ఇతి-తస్యోద్రే
కాత్ప్రకాశాత్ప్రకాశమానాయాఆనందసంవిదానందానుభవస్తన్మయేన
భోగాఖ్యవ్యాపారేణ- అభిధా భావనా భోగ ఇతి త్రయో వ్యాపారాః-త
త్రాభిధాయకత్వం వాచ్యభూతశబ్దార్థాలంకారాదివిషయం భావకత్వా
దిద్వితయం తు శృంగారాదిరసాది విషయమిత్యాలంకారికరహస్యం - అ

భావకత్వవ్యాపారేణ నటాదిగతత్వపరిహారేణ సాధారణతయా
నుసంధీయమానస్థాయీ సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిన్మయే
న భోగాఖ్యవ్యాపారేణ భుజ్యత ఇతి భుక్తివాదినో భట్టనాయక
స్య మతం। అస్మిన్పక్షే విభావాదీనాం సంయోగాత్సాధారణీ
కరణరూపాత్సంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిర్భుక్తిరితి సూత్రాక్ష
రయోజనా। నన్వత్ర సంవిన్మయేన భోగాఖ్యవ్యాపారేణ రసో
భుజ్యత ఇతి పక్షే భుజిధాతునా రసవిషయో భ్యవహార రూపః
క్రియావిశేషో వివక్షిత స్తద్విషయమవగత్యంతరం వా। కల్పద్వ
యేప్యనుపలబ్ధిర్బాధః। విభావాద్యనుసంధానసమనంతరభావి
రససంవిద్వ్యతిరేకేణ క్రియావిశేషస్య వా సంవిదంతరస్య వా
ఽనుపలబ్ధేః। ప్రాథమికసంవిదైవ రసవ్యవహారోపపత్తౌ త
దతిరిక్తకల్పనే గౌరవదోషస్సంవిదస్సంవిదంతరజనకత్వేనా
నవస్థాదోషశ్చ ప్రసజతి। అతో నాయమపి పక్షస్సాధీయానితి చే
ద్బాఢమసాధీయాన్ ౨౦ అత ఏవ పక్షత్రయమప్యుపేక్ష్య

స్మిన్మతే సంయోగపదం సాధారణీకరణ రూపసంబంధపరం నిష్పత్తిపదం భు
క్తిపరమిత్యాహ- అస్మిన్పక్ష ఇతి॥ ఏతన్మతమపి పరిహర్తుం శంకతే - నన్వి
త్యాదినా- అవగత్యంతరం సంవిదంతరం వా- అనుపలబ్ధిం దర్శయతి-విభా
వాదీతి-కల్పద్వయేపి దూషణాంతరమస్తీత్యాహ- ప్రాథమికేతి - ప్రాథ
మికసంవిదా- త్వత్ప్రతిపాదితయా సత్త్వోద్రేకప్రకాశానందసంవిదైవే
త్యర్థః- అత ఇతి-బాధమత్యంతం - అసాధీయానసమంజసతమః బాఢమి ౨౦
త్యంగీకారే వా 'భృశప్రతిజ్ఞయోర్బాఢ' మిత్యమరః

అతఏవేతి-పక్షాణాముత్పత్తిజ్ఞప్తిభుక్తిపక్షాణాంత్రయమపి-అతోఽత్రేతి-విభావైరనుభావైశ్చసాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమానస్స్వాదుత్వం స్థాయీభావోరసస్స్మృత ఇత్యాదినేత్యర్థః।లక్షణశ్లోకంవ్యాకరోతి - లోకఇత్యాదినా-లోకే. అస్యోచ్యతఇత్యనేనసంబంధః- అభ్యాసేతి- అభ్యాసేన పునఃపునఃపరిశీలనేనయత్పాటవంవ్యాప్త్యాదిస్మరణేనిర్విలంబతాహేతుస్సంస్కారవిశేషస్తద్వతామిత్యర్థః - ఏతేనానుమానపక్షస్యైతావన్మాత్రోఽపయోగఇత్యుక్తంభవతి - శ్రోత్రియాశ్ఛాందసాః-బ్రహ్మచారిణోవిధ్యుక్తబ్రహ్మచారినియమనిష్ఠాతావగ్నినః-షండాదయఆదిశబ్దార్థాః -

శ్రీమదాచార్యాభినవగుప్తపాదైరభివ్యక్తిపక్షఏవ సిద్ధాంతితః । సఏవపరీక్షకాణామంతరంగమవగాహతఇత్యస్మాభిరపి సత్సంప్రదాయలోభేనతమేవపక్షమనుసృత్యరసోనిరూప్యతే। అత్రవిభావైరనుభావైశ్చేత్యాదినాపూర్వాచార్యపరిగృహీతమేవరసలక్షణమనుక్రమ్యతే । లోకేనాయికానాయకాదిరూపైరాలంబనకారణైరుత్పాదితస్సన్ క్స్పందనచంద్రికాదిభిరుద్దీపనకారణైస్సంవర్ధితఃకటాక్షభుజాక్షేపాదిభిః కార్యైః ప్రతీతిపదవీంనీతశ్చింతానిర్వేదాదిభి స్సహకారిభిః పరాం కాష్ఠాంప్రాపితః । అయమస్యాంగతిమాక్ తదుచితకారణయోగిత్వాత్ యఏవంసఏవం యథావయ మిత్యేవంరూపానుమానేఽభ్యాసపాటవవతాంశ్రోత్రియబ్రహ్మచార్యాదివ్యతిరిక్తానాంకావ్యేగుణాలంకారమహిమ్నానాట్యేచతుర్విధాభినయమహిమ్నాతైరేవకారణాదిభిఃకారణత్వాదిరూపపరి

తద్వ్యతిరిక్తానాంచతుర్విధానామభినయానాంమహిమ్నా- అభినయప్రకారస్తు-అభినయత్యభివ్యనక్తిపదార్థానిత్యభినయః-తత్రపరగతసుఖదుఃఖభావనయాభావితాంతఃకరణత్వంసత్వంతతోభవాస్సాత్త్వికా।స్తంభాదయఃతదభినయోఽనిమేషనయనత్వాదిఃఅంగంహస్తాదితద్వ్యాపారఃపతాకాదిరాంగికాభినయః - పాఠ్యాపరపర్యాయంకావ్యనాటకరూపం వాచికంతదభినయోరసోచితరాగానుషంగాదిః - ఆహార్యాభినయోనాట్యోచితాలంకారధారణం - తదుక్తం'అభివ్యంజన్విభావానుభావాదీన్నాటకా

శ్రయాః। ఉత్పాదయంత్సహృదయే రసజ్ఞానం నిరంతరం। అనుకర్తృస్థితో యోర్థోభినయస్సోభిధీయతే॥ ఆంగికో వాచికశ్చైవ సాత్త్వికాహార్యకావితి। స చతుర్ధా కృతస్తద్జ్ఞైరాంగికోంగక్రియోచ్యతే॥ రాగానుషంగి యద్వాక్యం నాట్యే తద్వాచికం స్మృతం। సత్త్వక్రియా సాత్త్వికస్స్యాదాహార్యో భూషణాదిక,మితి- తైరేవ కారణాదిభిః- కార్యాణి సహకారీణి చాదిశబ్దార్థః- అలౌకికా యే విభావనాదయః- అనుభావనం వ్యభిచరణం చాదిశబ్దార్థః - విభావనం నామ వాసనాత్మతయా స్థితస్య స్థాయినోంకురావస్థతాపత్తిః-అనుభావనమనుభవవిషయయోగ్యతాపత్తిః - వ్యభిచరణం వివిధమభితశ్చరణంచ- తే చ యే వ్యాపారాస్తద్వత్త్వాత్ - అయమేవకారణాదీనాం విభావాదిపదాపదేశ్యత్వే హేతుః- అలౌకికాని యాని విభావా

హారేణాలౌకికవిభావనాదివ్యాపారవత్త్వాదలౌకిక విభావాది పదాపదేశ్యైర్మమైవైతే శత్రోరేవైతే తటస్థస్యైవైతే న మమైవైతే న శత్రోరేవైతే న తటస్థస్యైవైత ఇతి సంబంధివిశేష స్వీకారపరిహారనియమానవసాయాత్సాధారణ్యేన ప్రతీతైరభివ్యక్తస్సామాజికానాం హృదయే వాసనాత్మతయా చిరాదవస్థితో రత్యాదిస్స్థాయీ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠోపి సర్వసాధారణకావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యసంపన్నాలౌకిక సర్వసాధారణ విభావనాదివ్యాపారరూప కారణబలాత్పి

దిపదాని తదపదేశ్యైస్తద్వ్యవహార్యైః-అలౌకికత్వం చాలంకారికైకపరిగృహీతత్వాత్ -సంబంధినస్త్రివిధాః- స్వయం శత్రుస్తటస్థశ్చేతి- తేషాం సంబంధివిశేషాణాం స్వీకారే పరిహారే చ యో నియమస్తస్యానవసాయాదనిశ్చయాత్ -మమైవైత ఇత్యాదినా స్వీకారప్రకారో న మమైవైత ఇత్యాదినా పరిహారప్రకారశ్చ దర్శితః-సామాజికానాం నాట్యప్రేక్షకాణాం కావ్యశ్రోతౄణాం చేత్యర్థః-వాసనాత్మతయా-అనభివ్యక్తతయావస్థితస్థాయీ రత్యాదిః ప్రతినియతో యః ప్రమాతా అనుకార్యో రామాదిస్తన్నిష్ఠోపి-సర్వసాధారణం యత్కావ్యనాట్యాద్యనుసంధానసామర్థ్యం తేన సంపన్నా యుక్తా అలౌకికాస్సర్వసాధారణాశ్చ యే విభావనాదివ్యాపారాస్తద్రూపాణాం కారణానాం బలాత్ -ప్రమాతృసంబంధివిశేషాః పూర్వో

క్తాస్స్వయంశతు ప్రస్తటస్థశ్చేతి ప్రమాతృసంబంధిభేదాస్తేషాంపరిహారేణ అస్యవివరణమాహ- ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేనేతి-రసస్ఫురణావస్థాయాంసర్వేషామేకహృదయత్వమిత్యాహ-సకలేతి-ఇదంప్రమాతృవిశేషణం- తత్కాలేఅనుభూతిసమయే-ప్రముషితోవిగళితోవేద్యాంతరసంపర్కోయస్యతేన-ప్రమాత్రా-ప్రమాతృభిరిత్యర్థః-అనుభవిత్రనుభవయోర్భిన్నత్వనియమాత్స్వాకారఇవేత్యుక్తం- అభిన్నోపి - ఏవంచర్వణీయశ్చర్వయిత్రభిన్నోపీత్యర్థః- గోచరీకృతః సాధారణ్యేనగోచరీకరణేవిభావనాదీనాంసాధారణ్యంహేతుః - చర్వ్యమాణతాపునఃపునరుపభుజ్య

మాతృసంబంధివిశేషపరిహారేణ ప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సకలహృదయసంవాదభాజా తత్కాలప్రముషితవేద్యాంతరసంపర్కేణప్రమాత్రాస్వాకారఇవాభిన్నోపిగోచరీకృతశ్చర్వ్యమాణతైకప్రాణోవిభావాదిజీవితావధిర్విభావాదినానాపదార్థమిలితోపి పానకరసన్యాయాదైకధ్యేనచర్వ్యమాణఃపురఃపరిస్ఫురన్నివహృదయంప్రవిశన్నివసర్వాంగానాలింగన్నివాన్యత్సర్వంతిరోదధద్బ్రహ్మానందాస్వాదంసంపాదయన్నివాలౌకికచమత్కారకారీరసఇత్యుచ్యతే.౧౧.

అత్రప్రమాతృమాత్రసాధారణ్యేన సాక్షాత్కారణం న యుక్తిమాత్రాత్ । అపితుసకలహృదయసాక్షికఃపీతిజ్ఞాపయితుంసకలహృదయసంవాదభాజేతివిశేషణం । సాధారణప్రతీతికత్వాదేవ ప్రతినియతప్రమాతృనిష్ఠతయాప్రతీయమా

మానతా- ఏకఃప్రాణోయస్యసతథోక్తః- తద్వ్యతిరేకేనిస్సారత్వాత్- విభావాదిజీవితావధిః- యావద్విభావాదిస్ఫురణంతావదేవరసచర్వణమితిభావః- పానకేతి- యథాపానకరసశ్శర్కరామరిచకర్పూరాది మాధుర్యసారభాదిసహితోఽనపహ్నుతమిథశ్చమత్కారశ్చర్వణీయస్తద్వదయమపీతిభావః- పురఇతి నటేరామప్రతీతిదార్ఢ్యం-హృదయమితిసామాజికహృదయానామభేదం - సర్వాంగానీతి నృత్తగీతాది నాట్యధర్మాంగీకృతత్వం-అన్యత్సర్వమితి విగళితవేద్యాంతరత్వంచ ప్రత్యాయయతీతిబోధ్యం ౧౧. తత్తత్పదార్థాభిప్రాయమాఃస్మరణపూర్వకంకార్యజ్ఞా

వ్యపక్షౌ ప్రతిక్షిపతి- అతేరిత్యాదినా॥ అనేనవిశేషణద్వయేనేతి - చర్వ్య
మాణతైకప్రాణో విభావాదిజీవితావధిరితివిశేషణద్వయేనేత్యర్థః - నను
విభావాదీనామకారకత్వేఽజ్ఞాపకత్వే చ కథం రసస్య తన్నిష్పాద్యత్వమి
త్యాశఙ్క్యాహ- కారకేతి। సమాధత్తే- తస్యేతి। నన్వేతాదృశం కారణ

నాల్లౌకికసుఖాద్వైలక్షణ్యేన రసస్యాలౌకికత్వముక్తంభవతి।
బ్రహ్మానందాస్వాదం సంపాదయన్నివేత్యనేన తస్యబ్రహ్మా
నందరూపత్వముక్తంభవతి 'రసో వై స' ఇతిశ్రుతేః। తస్యా
లౌకికత్వే చర్వ్యమాణతైకప్రాణ ఇతి హేత్వంతరం। అనుభ
వైకరస ఇత్యర్థః। అనుభవస్యస్వప్రకాశత్వాత్తదభిన్న
స్యరసస్యాపిస్వప్రకాశతయాఽలౌకికత్వసిద్ధిరితిభావః। నను
సర్వంసుఖమీదృశమేవజ్ఞాతైకరసత్వాత్। ఏతావతాకథ
మలౌకికత్వమితిచేదుచ్యతే। యథాయోగినాంనిత్యసిద్ధోఽపిబ్ర
హ్మానందోవిజాతీయప్రత్యయాతిరస్కృతమూర్తౌ సజాతీయ
జ్ఞానసంతానేధారావాహినిసతి స్వయమేవప్రకాశతే న
ప్రాగూర్ధ్వంచ। తథారసోఽపినిత్యసిద్ధానందాత్మాకావ్యా
ర్థానుసంధానచతురచేతసాం వ్యంజనవ్యాపారసహకృతాం
తఃకరణవృత్తినిరస్తావరణతయాపిగలితవేద్యాంతరత్వేన స్వ
యమేవభాసతే। నచైవంలౌకికసుఖమితికథంవాలౌకికత్వం,వి
భావాదిజీవితావధిరితి।విభావాదిసమసమయవృత్తిరిత్యర్థః।అ
నేనవిశేషణద్వయేనరసస్యవిభావాదిభిరకార్యత్వమజ్ఞాప్యత్వం
చోక్తంభవతి। కారకజ్ఞాపకకోటిబహిర్భూతవిభావాదినిష్పా
ద్యత్వమస్యవిరుద్ధమితిచేన్న।తస్యాలౌకికత్వాదేవవిరోధగంధ
స్యాప్యస్ఫురణాత్।నను, రసోత్పత్తిజ్ఞప్త్యనుపయోగినోవిభా
వాదేఃకథం తత్ర హేతుత్వమితిచేద్బ్రహ్మణి వేదాంతానామావరణ

మేవాసంభావితమిత్యాశంక్యసదృష్టాంతముపపత్తిమాహ-నన్వితి - బ్ర
హ్మణిబ్రహ్మసాక్షాత్కారే- తత్రరసే- చర్వణమాత్రోపయోగే-హే
తుత్వమిత్యనువర్తతే- అయంభావః-యథాబ్రహ్మసాక్షాత్కారేవేదాం
తానామజ్ఞానావరణభంజనేహేతుత్వంతథారసాస్వాదేవిభావాదీనాం

ర్వణమాత్రోపయోగే హేతుత్వమితి-అత్ర మాత్రచాడుత్పత్తిజ్ఞప్తి వ్య
వచ్ఛిద్యేతే- తథాహీతి- చర్వణశబ్దార్థప్రతిపాదనపూర్వకం తన్మాత్రో
పయోగేవిభావాదీనాం హేతుత్వమేవోపపాదయతీత్యర్థః- విభావాది గ
తామేవ్యంజనవ్యాపారాః విభావనానుభావనవ్యభిచరణాని తదాఖ్యాయా
అలౌకికమహాసహాయాస్తైర్లబ్ధబలేనాంతఃకరణవృత్తివిశేషేణనిరస్తసమ
స్తావరణస్యవిగలితవేద్యాంతరస్య రసపదవ్యపదేశ్యస్య రసశబ్దవాచ్యస్య
సకలానిలౌకికానిచయానిప్రమాణానిప్రత్యక్షాదీనితన్నిరపేక్షః-అతఏవ

భంజనఇవవిభావాదీనాంతత్రచర్వణమాత్రోపయోగఇత్యవే
హి।తథాహివిభావాదిగతవ్యంజనవ్యాపారాఖ్యాలౌకికమహా
సహాయలబ్ధబలాంతఃకరణవృత్తివిశేషనిరస్తసమస్తావరణస్యా
త్మానందసాగరస్యైవరసపదవ్యపదేశ్యస్యలోకోత్తరచమత్కా
రకారిణస్సకలలౌకికప్రమాణనిరపేక్షస్స్వయంప్రకాశాత్మా
విగలితవేద్యాంతరస్ఫురణవిశేషశ్చర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యా
యతే। తస్మాత్తోపయోగాద్విభావాదీనాం హేతుతానిర్వా
హః। అతఏవైతేషాంవ్యంజకత్వంవ్యంగ్యత్వంచరసస్యేతి స
ర్వమలౌకికమేవ। అతోనకించిదసమంజసం ౨౨. ఆగంతుక
చర్వణమపర్యాలోచ్యైవభట్టలోల్లటాదిభిరుత్పత్త్యాది పక్షా
ఉత్ప్రేక్షితాః।విభావాదినానాపదార్థమిళితఇత్యనేనవిభావా
దిపరామర్శప్రధానత్వాద్రసానుభవోనసిర్వికల్పక ఇత్యుక్తం
భవతి। ఐకధ్యేనచర్వ్యమాణఇత్యుక్త్యాచర్వ్యమాణాలౌకికా

స్వయంప్రకాశాత్మాప్రదీపాదివత్స్వయంప్రకాశస్వరూపఃవిగలితవేద్యాం
తరశ్చాసౌస్ఫురణవిశేషశ్చేతి - సఏవచర్వణంస్వాదనమితిచాఖ్యాయతే-
ఽభిధీయతే-తస్మాత్తేతి - తస్మాత్త్రోపయోగాచ్చర్వణమాత్రోపయో
గాత్ -అతఏవేతి-ఏతేషాంవిభావాదీనాం-అతఇతి-కించిదీషదపి-నాసమం
జసం ౨౨. ఆగంతుకేతి॥ఆగంతుకంతత్కాల-లోద్బుద్ధంయచ్చర్వణంస్వా
దనంతత్ - విభావాదీతి- విభావాదిపరామర్శప్రధానేరసానుభవేనిర్విక
ల్పకత్వం నసంభవతీతిభావః- తర్హి సవికల్పకత్వంసంభవతీత్యత్రాహ -
ఐకధ్యేనేతి - స్వసంవేద్యేతస్మింత్సవికల్పకత్వమపినసిద్ధ్యతీతిభావః- ఉ

భయేతి- ఇతరనిషేధస్యతదితరవిధినాంతరీయకత్వాదుభయనిషేధో భయవిధిపర్యవసానాదుభయాత్మకత్వం। అవధారణార్థమాహ -నవిరోధమితి॥ ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి- యఇతి ॥ అతిజనః అశోకః ॥ శ్లోకంవ్యాకరోతి-లోకవిదితత్వాదిత్యాదినా॥ లోకసర్వలోకాభ్యాంతష్-తస్యైకఇతీకాదేశేచోక్తరూపసిద్ధిః। ననుస్వప్రకాశస్యరసస్యకింవ్యంగ్య

నందమయస్యతస్యస్వసంవేదనసిద్ధత్వాన్నసవికల్పకోపీత్యుక్తంభవతి । ఉభయాభావరూపస్యోభయాత్మత్వమపిపూర్వవల్లోకోత్తరతామేవావగమయతి। నవిరోధమావహతి। తథాచోక్తం॥ యోలౌకికోప్యతిజనఃకారకసిద్ధోప్యకార్యభూతశ్చ। సవికల్పోప్యవికల్పస్సరసః కేనోపమీయేత ॥ లోకవిదితత్వాల్లౌకికః। తత్రవిదితఇత్యర్థేలోకసర్వలోకాభ్యాంతష్ । లోకోత్తరసహృదయైకవేద్యత్వాదలౌకికశ్చ। విభావాదిశబ్దవ్యపదేశ్యకారణసాధ్యత్వాత్కారకసిద్ధః । తైరభివ్యజ్యతే నతూత్పద్యతఇత్యకార్యభూతశ్చ విభావాదివిశేషణవిశిష్టత్వాత్సవికల్పః। తథాపిస్వసంవేద్యత్వాదవికల్ప ఇత్యప్రతిమోయమిత్యర్థః। ననుకింవిభావాదీనాంవ్యంజకత్వకల్పననిర్బంధేన సామాన్యవాచినారసపదేనవిశేషవాచినా శృంగారాదిపదేనవారసోభిధీయతామితిచేన్నైవం। శతకృత్వస్తముభయపద ప్రయోగేపి కావ్యార్థానుసంధానశూన్యానాం రసపరామర్శాభావాత్।ప్రత్యుతవిభావాదిపదప్రయోగేరసశృంగారాదిపదాప్రయోగేపిరసాభివ్యక్తేః। అతోన్వయవ్యతిరేకయోర్విభావాదిమాత్రపర్యవసితత్వాత్తేష్వేవ వ్యంజకత్వపక్షస్సరసానాం మనసేరోచతే ॥ ననుతర్హిశృం

త్వకల్పనేనవిభావాదీనాంకింవ్యంజకత్వకల్పనేనచరసశృంగారాదిపదవాచ్యత్వమస్త్విత్యాశంక్యసమాధత్తే- ననుకింవిభావాదీనామిత్యాదినా। ప్రత్యుతేతి॥ విభావాదిపదప్రయోగే-లలనోద్యానాది సామగ్రీవాచకపదప్రయోగఇత్యర్థః- రసశృంగారాదీనియానిపదాని తేషామప్రయోగేపి అతఇతి- తస్యైవవిభావాదిమాత్రస్యైవ ॥ ననురసశృంగారాదిపదానా

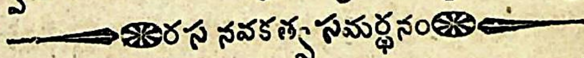
మజాగళస్తనవన్నిష్ప్రయోజనత్వం భవేదిత్యాశంక్య సమాధత్తే- నను తర్హీత్యాదినా॥ తేషాం రసశృంగారాదిపదానామిత్యర్థః- అయం భావః- ఘటపటాదిశబ్దానాం ఘటపటాదిరూపార్థాభిధాయకత్వవద్రసశృంగారాదిపదానాం రసశృంగారాదిరూపార్థవాచకత్వమస్త్యేవేత్యతో న వైయర్థ్యమితి ॥ నహీతి ॥ పరోక్షాణాం రామకృష్ణాద్యనుకార్యగతత్వేనాప్రత్యక్షాణాం రసానాం ప్రతీతిస్స్ఫూర్తిరపి- అయం భావః - తత్తత్ప్రకరణస్థైభ్యో రసశృంగారాదిపదేభ్యస్తత్తన్నాయకాశ్రయతయా పరోక్షాణాం తత్తద్రసానాం ప్రతీతిరపి భవత్యేవేతి- తర్హి కిం నిషిధ్యత ఇత్యత్రా

గారాదిపదానాం నిరర్థకరూపత్వమాపద్యేత, తేషాం రసాభిధాయకత్వనిషేధాదితి చేత్, నహి వయం తేషాం ఘటాదిశబ్దవత్సమయబలేనార్థావబోధకత్వం నిషేధామః। నహి పరోక్షరసప్రతీతిరపి తేభ్యో నిషిధ్యతే। కింతర్హి కావ్యార్థానుసంధానసమనంతరభావినీ బ్రహ్మానందాస్వాదసోదరీ యేయం నిత్యాపరోక్షబ్రహ్మానందప్రకాశాత్మికా ప్రతీతిస్తస్యా ఏవాయమభిధావృత్తివిషయతానిషేధ ఇతి సంతోష్టవ్యం। కించేయమీదృశీ రసప్రతీతిర్నకేనాప్యపహ్నోతుం శక్యతే కావ్యార్థానుసంధాననిపుణసరసతరచేతసాం సమున్మేషాదితి ద్యోతయితుం పునః పరిస్ఫురన్నిత్యాదివిశేషణకదంబకం ౨౩. విభావాదీనాం సంయోగాద్వ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధాద్రసస్య నిష్పత్తిరభివ్యక్తిరితి సూత్రార్థయోజనాఽత్ర। విభావానుభావవ్య

హ- కింతర్హీతి- బ్రహ్మానందాస్వాదస్య బ్రహ్మానందానుభవస్య సోదరీ - తత్సదృశీత్యర్థః- న తత్సాదృశ్యమాత్రం- తద్రూపత్వమప్యస్తీత్యాహ- నిత్యేతి - నిత్యశ్చాపరోక్షశ్చ యో బ్రహ్మానందప్రకాశస్స ఏవాత్మా యస్యాస్సా తథోక్తా- 'రసో వై సః' ఇతి శ్రుతేస్తత్స్వరూపేత్యర్థః- ప్రతీతీ రసానుభూతిః- విశిష్టాయాః ప్రతీతేర్విభావాదిమాత్రాయత్తత్వాదభిధేయత్వమనుపపన్నమితి భావః- కించేతి- అపహ్నోతుమపలపితుం ౨౩. అస్మిన్పక్షే సంయోగశబ్దస్సంవలనాపరనామధేయవ్యంగ్యవ్యంజకభావలక్షణసంబంధపరో నిష్పత్తిశబ్దోఽభివ్యక్తిపరశ్చేత్యాహ- విభావాదీనామితి॥ అత్ర అస్మిన్

పత్తుఇత్యర్థః। నను విభావానుభావవ్యభిచారిణాంమధ్యేపి కైకస్యానేకరస సాధారణత్వేనానైకాంతికత్వా దేకస్యాపిరసస్యనాభివ్యక్తిరితిసూత్రే మిళితానిర్దిష్టాః-తథాపి 'వియదలిమలినాంబుగర్భమేఘంమధుకరకోకిలకూజితైర్దిశాంశ్రీః ధరణిరభినవాంకురాంకటంకా ప్రణతిపరేదయితేప్రసీద ముగ్ధే' ఇత్యాదౌ 'పరిమృదితమృణాలమ్లానమంగంప్రవృత్తిఃకథమపి పరివారప్రార్థనాభిః క్రియాసు కలయతిచ హిమాంశోర్నిష్కళంకస్యలక్ష్మీమభినవకరిదంతచ్ఛేదపాండుఃకపోల' ఇత్యాదౌ 'దూరాదుత్సుకమాగతేవివలితంసంభాషిణిస్ఫారితంసంశ్లిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకుంచితభ్రూలతం,మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరేబాష్పాంబుపూర్ణంక్షణాచ్చక్షుర్జాతమహోప్రపంచచతురంజాతాగసిప్రేయసీ' త్యాదౌచవిభావానా

భిచారిణాంతత్రతత్రరసశ్లోకేషుకేవలానామేవ స్థితిర్దృశ్యతే। తథాపితేషామసాధారణానాంపరస్పరావినాభావబలాదన్యోన్యాక్షేపకత్వేసతినానైకాంతికత్వ మితిసూత్రే మిళితానాంగ్రహణ మితిబోద్ధవ్యం। అయమసంలక్ష్యక్రమఏవరసః। విభావాదివ్యజ్యమానతయాక్రమస్యవిద్యమానత్వేపిరసాస్వాదాతిశయమహిమ్నాతస్యాసంలక్ష్యమాణత్వాత్ ।

రస నవకత్వసమర్థనం

తేచరసాశ్శృంగారాదయః పూర్వోద్దిష్టానవైవ ౨౮. న

మనుభావానామౌత్సుక్యవ్రీడాహర్షకోపాసూయాప్రసాదానాం వ్యభిచారిణాంచకేవలానామేవస్థితిఃకథమిత్యాశయేనాహ ॥ విభావేతి॥సమర్థ త్తె॥ తథాపీతి॥అయంభావః - విభావాదీనాంసాధారణత్వేత్వనైకాంతికత్వం- అసాధారణస్యవిభావస్యానుభావస్యవ్యభిచారిణోవా కేవలస్యనిబద్ధస్యావినాభావబలేనేతరద్వయాక్షేపకత్వాన్నానైకాంతికత్వమిలితత్రతత్ర కేవలానాంస్థితిస్సూత్రేమిళితానాంనిర్దేశశ్చోపపద్యతఇతి॥ అయమితి- ననుప్రతిపాదితప్రక్రియయాక్రమస్యవిద్యమానత్వాత్కథమసంలక్ష్యక్రమత్వమేవేత్యాశంక్యాహ- విభావాదీతి - తస్యక్రమస్యనిశితసూచ్యాశతపత్రపత్రశతవేధవదసంలక్ష్యమాణత్వాత్ - తేచేతి శృంగారహాస్యకరుణాఇత్యుద్దేశశ్లోకనిర్దిష్టరసపరామర్శాభిప్రాయేణ

హువచననిర్దేశః ।౨౮, ననురససంఖ్యాయాం మతభేదే నోచ్చావచత్వా
త్కథంనవైవేత్యవధారణమిత్యాక్షిపతి- నన్వితి- తథాహీతి-నియమాసిద్ధి
మేవోపపాదయతీత్యర్థః- వీరేతి- రసేషు- రసత్వేనవ్యవహ్రియమాణే
ష్విత్యర్థః- కుతోపిహేతోః-వటయక్షవత్ - వటేయక్షుప్రవాహాస్తీతి
ప్రసిద్ధిరివ॥ శృంగారేతి॥రసనాత్స్వాదనాత్।అన్యేత్వితి-రాగేతి।విశ్వం

స్వయంనియమోనసిధ్యతి। తథాహిరస్యతేస్వాద్యతఇతివ్యు
త్పత్త్యారసశబ్దస్య సుఖాస్వాదరూపశృంగార ఏవార్థోయు
క్తః,సుఖస్యైవాస్వాద్యత్వాత్। ఇతరేషాంతుసుఖాస్వాదర
హితానాంప్రత్యుతానవధికదుఃఖానుభవసంభిన్నానాంకరు
ణాదీనాంరసశబ్దార్థత్వైవనఘటతఇత్యభిప్రాయేణ శృంగార
ప్రకాశేభోజరాజో వ్యాజహార‘ వీరాద్భుతాదిషు రసేషు
రసప్రసిద్ధి స్సిద్ధాకుతోపి వటయక్షువదావిభాతి । లోకేగ
తానుగతికత్వవశాదుపేతామేతాం నివర్తయితుమేషపరిశ్ర
మోనః ॥ శృంగారవీరకరుణాద్భుతహాస్యరౌద్రబీభత్సవత్స
లభయానకశాంతనామ్నః । ఆమ్నాసిషుర్దశరసానపరేవ
యంతుశృంగారమేవరసనాద్రసమామనామ’ ఇతి ॥ అన్యే
తు‘నశాంతంమేనిరేరస’మితిప్రమాణయంతోఽష్టావేవరసాన
భిప్రేత్యాహుః॥ ‘రాగద్వేషవిలాససంభృతరసంవిశ్వంజగ
చ్చేష్టతేతావేతౌసతరామనాది సుమహాకాలప్రవాహా
ల్బణౌ । నైకోపిక్షమతేపుమాంస్తదనయోరామూలమున్మూ
లనేతేనాత్యంతపరీక్షణేతుభువనేకానామశాంతేఃకథా’ అపి
చ॥ ‘యదినవమతయాశమోఽపతస్యైత్యి-మితిమునిస్సచనా
లలక్షదేనం । అపిపరిగణయన్రసేషుభావాన్రతిముఖరానల

సమస్తంజగల్లోకః- తావేతౌ రాగద్వేషౌ - అనాదిస్సుమహాంశ్చయః కా
లప్రవాహస్తస్మిన్నుల్బణౌప్రవృత్తౌ - తత్తస్మాత్- తేనహేతునా-శాం
తేశ్శమస్య- తత్థ్సాయికస్యశాంతస్యేత్యర్థః- యదీతి-మునిర్భరతమునిః-
ఏనంశమస్థాయికంశాంతం- కిమితినాలలక్షత్- ఏతస్యలక్షణంకిమితినోక్త
వానిత్యర్థః-అపి కించ- ముఖమారంభం రాతీతిముఖరా రతిర్ముఖరా ఆ

ద్వాయేషాంతాన్-భావాన్ స్థాయిభావాన్ పరిగణయంత్సన్ - అస్యశాం
తస్య- కింవాఽలలంఘత్ కిమిత్యతిచక్రామ - ఇహేతి - ఇహభరతముని
ప్రణీతరసప్రకరణే- ఉపలక్షణం- శాంతాభావస్యేతి శేషః - కుతఇత్యత
ఆహ- విభావేతి-శాంతస్యమతభేదేనస్థాయిభావభేదాత్తంనిశ్చిత్యనపరిగ
ణయతువిభావాదీన్కుతోనదర్శయేదితి భావః-అ౧,పరిహరతి-నతావదిత్యా
దినా॥ నశోభతే-శృంగారమేవరసనాద్రసమామనామేతివచనమనుప

లంఘదస్యకింవేతి। ఇహస్థాయినోపరిగణనముపలక్షణంవిభా
వానుభావవ్యభిచారిణామప్రదర్శనాత్ । తేననశాంతోరస
ఇతి॥అపరేతువత్సలేనసహదశరసానురరీకుర్వతే। అపరేపున
స్స్నేహభక్తిభ్యాంద్వాదశరసానవతిష్ఠంతే । తతోనవైవేతి
నియమోనసిద్ధ్యతీతిచేదత్రోచ్యతే అ౧. నతావద్భోజరాజ
పక్షశ్శోభతే। కావ్యనిబద్ధవిభావాదిమహిమ్నాలోకోత్తరభా
వకత్వవ్యాపారేణసర్వోపిహిస్థాయీతదానీ మానందాత్మక
తయైవసముల్లసతి॥ఉక్తంహి॥'విలసతిసుఖస్వరూపంవిగళితవే
ద్యాంతరత్వమేవపునః । యదినామతదిదమాస్తేకరుణాదావ
పికుతోనరస'ఇతి। అయంభావః।విగళితవేద్యాంతరత్వమానం
దస్వరూపమిత్యవివాదం। తత్కరుణాదావస్తివానవా। నచే
త్తత్రకథంవిభావాదిసామగ్రీ । అస్తిచేత్కథమానందప్రా
దుర్భావేపి న రసరూపతా।అథయదివేద్యాంతరవిగళనస్యై
వానందరూపతాయాంవివాద స్తత్కథం శృంగారస్యాపి ర
సరూపతాసమర్థనం। తస్యవిప్రలంభాత్మకప్రభేదస్యకలయా
ప్యానందప్రాదుర్భావస్యాభావాత్ । మదుక్తవిధాయాంచ
వివాదాచ్ఛృంగారమాత్రశ్రద్ధాళోరపి తస్యార్థహానిస్స్యా

ద్యతఇత్యర్థః- తత్రోపపత్తిమాహ- కావ్యేతి- తదానీంచర్వణసమయే-
తత్రసంగతిందర్శయతి- విలసతీతి- తదిదంవిగళితవేద్యాంతరత్వం- కరు
ణాదావప్యాస్తేయదినామరసఃకుతోన- రసత్వంకథంనసిద్ధ్యతీత్యర్థః-మ
దుక్తేతి- మదుక్తవిధాయాం-వేద్యాంతరవిగళనమేవసుఖస్వరూపమితి
ప్రతిపాదితప్రక్రియాయామిత్యర్థః - అర్థహానిః శృంగారమాత్రరసత్వ

సమర్థనరూపకార్యహానిః- తస్మాదితి-సత్త్వాంగీకారేణవిక్ష్యమానత్వాభ్యు
పగమేనైవ।సోపపత్తిఃయుక్తించదర్శయతి- కించేతి- నశాంతంమేనిరేరస
మిత్యతోఽస్త్రరమాహ- తథాపీత్యాదినా॥ స్థాయీతి-స్థాయినాంరత్యాదీ
నామష్టానాంచవ్యభిచారిణాం ద్వాత్రింశతస్సంచారిణాంచమధ్యపాతా
త్పఠనాదేవ-ఉభయరూపతాస్థాయిరూపతావ్యభిచారిరూపతాచేత్యర్థః

దితిమరుత్తరంవ్యాసనంస్యాత్ । తస్మాద్విభావాదిమహిమ్నా
వేద్యాంతరన్యక్కారేణచేతోనిరతిశయపారవశ్యలక్షణస్యా
నందపాత్రిమర్భావస్య విప్రలంభేసత్త్వాంగీకారేణైవ రసత్వ
స్యప్రసాధనీయత్వాత్తయైవరీత్యా కరుణాదీనా మపిరసత్వ
మకామేనాప్యురరీకర్తవ్యం । కించ యదికరుణాదౌ నానందో
న్మేషః కథంతర్హి సామాజికానాంకరుణాదిరసప్రధానప్రబం
ధాభినయానంతరమేతావంతంకాలంమహాంతమానందమన్వ
భూమేత్యానందాత్మతాప్రతిసంధానంకథంచ పునరపి తత్ర
ప్రవృత్తిరపి । యద్యపి సర్వత్రనశాంతిసంభవః, తథాపిశ
మదమాదిసంపన్నేషునిత్యనైమిత్తికకర్మానుష్ఠాననిర్మలీకృత
స్వాంతేషుశ్రవణాదినిరతేషుపండితేషుసంభవత్యేవశాంతో
నామరసః। నచాస్యస్థాయినోఽపరిగణనం। స్థాయివ్యభిచారిమ
ధ్యపాతాదేవ నిర్వేదస్యోభయరూపతా స్వీకృతేతి మునేరభి
సంధేర్జ్ఞాయమానత్వాత్ ॥ నస్థాయివ్యభిచారితేయదిపున
శ్చిత్తేముసేస్సస్మతె నిర్వేదస్యనిరూప్యతాప్రతిముఖాసస్థావ
పిస్థాయినః । తేషామ్యగ్దేశ్యతయాస్థితేషుబహుశోభావేషుసం
చారిణాంనిత్యామంగళముద్దిశేత్కథమసౌనిర్వేదమేవాదితః॥
అస్యచవిభావోభవభంగురత్వాదిభావనా । రోమాంచలోచ
ననిమీలనాదిరనుభావః । మతిస్మృతిధృత్యాదయోవ్యభిచారి

అభిసంధేరభిప్రాయస్య। తదభిసంధిమేవావిష్కరోతి- నేతి-నిర్వేదస్య
స్థాయివ్యభిచారితేద్వే అపినసమ్మతేయది- తేషువ్యభిచారిషూద్దేశ్యతయా
ఆరంభోపయుక్తతయాబహుశోభావేషుహర్షౌత్సుక్యాదిషుస్థితేషుసత్సు-
సంచారిణామాదితః।అస్యేతి-విభావఉద్దీపనవిభావః-పశ్చపండితానామా

లంబనవిభావత్వాత్ - శాంతస్యబహుభిరసత్త్వమభ్యుపగతమిత్యాశయే నాహ-కించేత్యాదినా॥ జుగుప్సేత్యాదిస్వభావఇత్యంతంస్పష్టం- యత్నే

ణ॥కించ'జుగుప్సావిస్మయశమాస్థాయిభావా' ఇతివచనాను రోధాచ్ఛ్రితవివాస్యస్థాయిభావః । కేచిదుత్సాహస్థాయిన మాహుః । కోహిశస్త్రాత్సాహోవానిర్వేదోవాశమోవా స్యస్థాయీత్యవాచ। కేచిజ్జుగుప్సాస్థాయినమేనమాహుః। త దసంగతం। రసానాంప్రతినియతస్థాయికత్వనియమాత్। నను సర్వవ్యాపారోపరమరూపస్య తస్యాభినయప్రధానేషు నా ట్యప్రబంధేషుకథముపయోగఇతిచేన్నైవం। నహివయంనాట్య ప్రబంధేష్వపిశాంతరసప్రచారమాద్రియామహే। కింతువ ర్ణనాత్మకకావ్యభేదేష్వేవ। అతఏవ“అష్టౌనాట్యేరసాస్మృ తా”ఇతికావ్యప్రకాశికాకారః। భరతమునినాతదసంకీర్తనం తునాభావాభిప్రాయేణ। కింతుసార్వత్రికలోకయాత్రోప యోగితేత్యభిసంధినా।ననుసూత్రకారైఃకంఠతోఽనుపాత్త స్యనిర్వేదస్యస్థాయితాకల్పనమతిసాహసమితిచేన్నైవం।సూత్ర కృతాంసర్వేషామేవాయంస్వభావః। యత్నేనకించిత్సూచ యంతి।యథాకాణాదోరూపాదీనతిచిహ్నగణానంతతోనిరూ ప్యపశ్చాచ్చశబ్దేనసత్తగురుత్వాదీనసూసుచత్। తస్మాదస్తిన వమోరసశ్శాంతః। ననుపిత్రాదేఃపుత్రాదౌప్రీతిస్థాయికోవ త్సలోనామరస స్సర్వజనసాక్షికః, మిత్రాదిష్వార్ద్రతాస్థా యికస్స్నేహోపిరసస్సేవకానాంసేవ్యగురుదేవతాదిగో చరస్తాత్పర్యస్థాయికోభక్తినామారసోప్యస్తీతిచేదుచ్యతే। ర తిర్హికామినీవిషయావిభావాదిసముల్లసితా శృంగారరసతా మాపద్యతే,సైవదేవతాగురునృపపుత్రమిత్రవిషయాచేద్భా వశబ్దభాగినీభవతి । ఏవంవ్యవస్థాపితేవత్సలస్నేహభక్తీనాం రతిభావాంతర్భూతానాం విషయభేదమాత్రాద్భేదవ్యపదే

నేతి-లాఘవార్థంపదప్రయోగమంతరేణేత్యర్థః-యథేతి-చశబ్దేన-
సూసుచత్ సూచయామాస-సైవేతి-భావశబ్దభాగినీ భావశబ్దవాచ్యా-

ఖతి-రసభూమికాయారసవేషస్యవిన్యాసేనరసానాంనవత్వవిఘటనేప టుతానేత్యన్వయః-అతో౽భియుక్తాంగీకారమాహ-ఏవమితి-రతిరితి-దేవా దయోవిషయాయస్యాస్సాతథోక్తా-మునిగురున్నృపాదయో౽త్రాదిశబ్దా ర్థాః-రతిరనురాగవిశేషః-అంజితోవ్యంజితః- వ్యభిచారీనిర్వేదాదిశ్చభా వః-అతఇతి - నిర్వ్యూఢంనిర్వాహఃకృతః ౨౬. తతోరసానాముపాధివ శాన్మిథస్స్నేహావిరోధాస్సంభవంతీతితత్ప్రకారంప్రదర్శయితుమాహ-అ

శాన్నరసభూమికావిన్యాసేన రసనవత్వవిఘటనపటుతా ।
ఏవమేవాభిసంధాయాహ కావ్యప్రకాశకారః "రతిర్దేవాది
విషయావ్యభిచారీతథాంజితః । భావఃప్రోక్త" ఇతి । అతోని
ర్వ్యూఢంనవైవరసా ఇతి ౨౬. అథైతేషాంమిథస్స్నేహావిరోధా

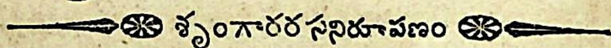
——రసానాంమిథస్స్నేహవిరోధాఉద్యన్తే——

నాహ ॥ వికాసవిస్తరక్షోభవిక్షేపాఖ్యాశ్చతుర్విధాః । జా
యంతేచేతసోధర్మావిభావాదిసమాగమే॥వికాసఃకుసుమస్యే
వపాదపస్యేవవిస్తృతిః । చేతసోబ్ధేరివక్షోభోవిక్షేపోమరు
తోయథా॥వికాసమూలశ్శృంగారోవీరోవిస్తరమూలకః। సం
క్షోభోపాధికోరౌద్రో౽బీభత్సఃక్షేపమూలకః ॥ ఏతన్మూలా
హాస్యచిత్రభయానకదయాఃక్రమాత్॥శృంగారహాస్యయో
ర్వీరాద్భుతయోరౌద్రభీమయోః । బీభత్సకృపయోర్మైత్రీ
స్యాదేకోపాధికత్వతః ॥ రసౌశృంగారబీభత్సౌతథావీరభ
యానకౌ । రౌద్రా౽ద్భుతౌతథాహాస్యకరుణౌవైరిణౌమిథః॥త
త్రశృంగారవీరరౌద్రాద్భుతానాంలోకోత్తరనాయకాశ్రయ
త్వేనపరిపోషాతిశయః। అతఏవశృంగారస్యమ్లేచ్ఛాదివిషయ

తేతి॥వికాసేతి-విభావాదీనాంసమాగమేదర్శనేశ్రవణేవా-వికాసఇతి-చేత సఇతిప్రతివాక్యంసంబధ్యతే-వికాసాదీనాంఫలమాహ-వికాసమూలఇతి- ఏతన్మూలాః-వికాసమూలోహాస్యరసః - విస్తరమూలో౽ద్భుతరసః- సంక్షోభమూలోభయానకరసః-క్షేపమూలః కరుణరసఇతివివేకః॥శృం గారేతి- రౌద్రభీమయోరౌద్రభయానకయోః- రసావితి- తత్రేతి-పరి పోషాతిశయఃవిదగ్ధజనైకవిషయోరసపరిపోషవిశేషః- విపక్షేవిరోధమా

హ- అతఏవేతి- అయంభావః-యత్రవిభావాదిపరిపూర్త్యభావస్తత్రా
రోపితోరసః- మ్లేచ్ఛాదౌతథాభూతత్వాదాభాసత్వమితి- ఉక్తార్థేసమ్మ
తిమాహ - ఏకత్రేతి-అత్రావధారణేనాన్యత్రానురాగాత్యంతాభావ
స్సూచ్యతే- యథారావణసీతాయాః - ఏతేనస్త్రీపుంసయోరేకత్రా
నురాగేజాతేఽన్యత్రానురాగప్రాగభావేచవిభావాదిసంపూర్తిసంభా
వనయానైవరసాభాసత్వమితిభావః - అన్యథా ప్రథమమజాతానురాగే
వత్సరాజే జాతానురాగాయారత్నావళ్యాః పూర్వానురాగస్యాభాస

త్వేనాభాసత్వం । ఉక్తంహిశృంగారతిలకే "ఏకత్రైవాను
రాగశ్చేత్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చేద్ర
సాభాసస్త్రిధామత" ఇతి ౨౭. ఏషాంనవానాంరసానాంర

శృంగారరసనిరూపణం

త్యాదయోనవస్థాయిభావాః॥ తత్రశృంగారస్యరతిస్స్థాయిభా
వః। రతిస్సంభోగవిషయఇచ్ఛావిశేషః। సైవవిభావాదిభిస్స్వా
దుతాంనీతాశృంగారఇత్యుచ్యతే। శృంగంప్రాధాన్యమియర్తీ
తిశృంగారః। తత్ప్రాధాన్యంధ్వనికారేణోక్తం "శృంగారఏవమ
ధురఃపరప్రహ్లాదకోరసః। తన్మయంకావ్యమాశ్రిత్యమాధుర్యం
ప్రతితిష్ఠతీ"తి। అత్రైవకారేణప్రాధాన్యమభిసంహితమితిలో
చనకారః। సద్వివిధః। సంభోగోవిప్రలంభశ్చ। తత్రసంభోగోర
తిరహస్యైర్లక్షితః "అనుకూలౌనిషేవేతేయత్రాన్యోన్యంవిలాసి
నౌ। దర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోఽయముదాహృత" ఇతి॥ ఉక్తం
హి "ప్రేమాభిలాషోరాగశ్చస్నేహఃప్రేమరతిస్తథా। శృంగా

త్వప్రసంగాత్ -మ్లేచ్ఛాస్తిరశ్చామనాఘ్రాతవైదగ్ధ్యగంధానామసను
భూతవిభావాదిభావానామనుభవదనవ్యాపారమాత్రవిలక్షణాస్సహృ
దరాః-అతస్తేషాంద్వయానామపిసమానయోగక్షేమత్వాత్సహోపా
దానం- అతఏవశృంగారాభాసస్యత్రైవిధ్యోక్తిరపి ౨౭. ఏషామిత్యా
దిధ్వనికారేణోక్తమిత్యంతంస్పష్టం॥ శృంగారఏవేతి ॥ తన్మయంతద్వ్యాప
యం॥ సంభోగశృంగారంలక్షయతి - అనుకూలావితి ॥ విలాసినీచవిలా
సీచవిలాసినౌ ॥ శృంగారావస్థావిశేషానాహ- ప్రేమేతి॥ ప్రేమాదీనాం

స్వరూపమాహ- ప్రేమేతి॥ సంభోగశ్శృంగారం విభజతే- స ద్వివిధ ఇతి- సంక్షిప్తం లక్షయతి - యువానావితి॥ యువతిశ్చ యువా చ యువానౌ ॥ తం విభజతే- ఆద్యస్త్రివిధ ఇతి॥ త్రైవిధ్యం దర్శయతి - నవీనేతి॥ నవీనశ్చ విరహానంతరజశ్చ మానానంతరజశ్చ- తేషాం ॥ విస్తృతం విభజతే - విస్తృతోఽపీతి- మధ్యజః ప్రవాసానంతరజః శాపానంతరజశ్చ తేషాం- సంక్షిప్తభేదేష్వన్వర్థతాం దర్శయతి- తత్రేతి - ప్రణయమానసతయా - అత్యౌత్సుకత

రశ్చేతి సంభోగస్సప్తావస్థః ప్రకీర్తితః" వృతం చైతద్రసాకరే "ప్రేమాదిదృక్షా రమ్యేషు తచ్చింతా త్వభిలాషకః, రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్స్నేహస్తత్ప్రవణక్రియా, తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం, శృంగారస్తన్మయక్రీడా సంభోగే సప్తధా క్రమ" ఇతి। స ద్వివిధః, సంక్షిప్తో విస్తృతశ్చేతి। తత్రాద్యో భూపాలేనోక్తః "యువానౌ యత్ర సంక్షిప్తాంస్సాధ్వసవ్రీడితాదిభిః । ఉపచారాన్నిషేవేతే స సంక్షిప్త ఇతీరిత" ఇతి॥ ఆద్యస్త్రివిధః, నవీనవిరహమానానంతరజత్వభేదాత్। విస్తృతోఽపి త్రివిధః, మధ్యప్రవాసశాపానంతరజత్వభేదాత్। తత్ర నవీనే రతే లజ్జాసాధ్వససంభవేన విరహానంతరభావిని ప్రణయమానసతయా మానానంతరభావిని ప్రణయేర్ష్యామానానువృత్త్యా చ సంభోగాంగానాం కామశాస్త్రప్రతిపాదితానాముపచారాణాం సంక్షేపాత్సంక్షిప్తః। తదతిరిక్తేషు మధ్యభావిషు సంభోగేషు ప్రవాసశాపానంతరభావినోశ్చ తద్విస్తారాద్విస్తృతః ౨౮. తత్ర నవీనో యథా॥ పర్యాయోన్నమితేన బాహుశిరసా ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీహస్తస్వస్తికసంవృతస్తన

యేత్యర్థః- ప్రణయస్యేర్ష్యాయామానస్య చానువృత్త్యా చ-ఉపచారాణాం చుంబనాలింగనాదీనాం-విస్తృతేష్వప్యన్వర్థతామాహ - తదతిరిక్తేష్వితి- త్రివిధసంక్షిప్తభిన్నేష్విత్యర్థః- మధ్యభావిషు- నవీనానంతరమధ్యజే విరహానంతరజానంతరమధ్యజే మానానంతరజానంతరమధ్యజే చేత్యర్థః ౨౮.

తత్ర నవీనముదాహరతి- పర్యాయేతి ॥ పర్యాయేణ క్రమేణోన్నమితేన- ప్రచ్ఛన్నగండస్థలీపిహితగండపాలిః- చుంబనపరిజిహీర్షయేతి భావః--

తల్పమవాపితాశాయితాపి- సందానితోరుద్వయీ-గాఢసంయోజితోరు కాండా- బద్ధే సందానితమిత్యమరః॥ ౧॥ విరహానంతరజముదాహరతి-విలంబ్యేతి॥ కించిద్విలంబ్య॥ ౨॥ మానానంతరజముదాహరతి॥ సఖ్యేతి॥కౌతుకేన కల్పితమారోపితమాగో నాయికాంతరసల్లాపాదిరూపాపరాధో

భరాహస్తాగ్రరుద్ధాధరా। యత్నాత్తల్పమవాపితాపిశయితాసందానితోరుద్వయీసీతానూతనసంగతౌరఘుపతేర్జాతస్తథాప్యుత్సవః॥ ౧॥ విరహానంతరభావీయథా॥ విలంబ్యసమయంకించిత్కా-లేకేళీగృహంగతే। స్మరవ్యగ్రతయాసీతాచక్రేకిమపిచేష్టితం ॥ ఇహస్మరవ్యగ్రతయేత్యనేన సంభోగాంగానాంవ్యాపారాణామభావఉక్తః। కిమపీత్యనేనసహజప్రేమరమణీయాకేళీస్తదానీమతిమనోహరాజాతేతిద్యోత్యతే॥ ౨॥ మానానంతరజోయథా ॥ సఖ్యాకౌతుకకల్పితాగసిగతేరామేసమీపంప్రియావైముఖ్యంపరమాగతానతుజహౌతస్యాంతికేసంగతిం।సావాచంయమతాంగతాప్యచకలత్చాటువాచాంశ్రేణింనాశ్లేషప్రవణాపితత్కృతహఠాశ్లేషం నసావారయత్॥అత్రకోపాత్ప్రతిపదమోపచారసంకోచః।ప్రేమాతిశయాచ్చసంభోగోపీతి॥ తదేవంత్రివిధస్సంక్షిప్తస్సంభోగోవర్ణితః ౩॥ అథవిస్తృతః। తత్రమధ్యజోనామనవీనవిరహమానానంతరజేభ్యోన్యోనంతరకాలభావీ ॥ యథా ॥ ప్రౌఢాలింగనచుంబనామితసుఖప్రచ్ఛన్నవేద్యాంతరాః ప్రాయఃక్లిప్తపరస్పరాధరసుధాపానప్రశాంతశ్రమాః। ప్రాంతారుణితలోచనాఃప్రతిముహుఃప్రేమోక్తిసీత్కారిణోస్సీతారాఘవయోస్సమగ్రవిభవాశ్శృంగారలీలాబభుః ॥ అయంసర్వోపచారసంపన్నత్వాద్విస్తృతస్సంభోగః। అయమేవప్రవాసానంతరంవర్ణ్యమానః ప్రవాసానంతరజోభవతీతి తస్యాపీద

యస్మిన్తస్మిన్-సమీపంగతేప్రాప్తేసతి- నాశ్లేషప్రవణా స్వయమాలింగనానుత్సుకాపి॥ ౩॥ అథవిస్తృతేష్వాదిమంమధ్యజముదాహరతి-ప్రౌఢేతి॥ ప్రాంతేషుప్రాంతభాగేష్వరుణానితే-సుఖపారవశ్యాత్ప్రభాగమీలి

తేలోచనేయాసుతాస్తథోక్తాః॥ కరణానీతి॥ ధైనుకాదిబంధవిశేషాః-వైయాఘ్రాదయఆదిశబ్దార్థః॥ ౪॥ అథశృంగారస్యనానాత్వప్రదర్శనాయ కతిచిద్భోగవిశేషాన్దర్శయతి- విభ్రాణాఇతి॥ సీతాపతింసభామంటపోపవిష్టంశ్రీరామం॥ ౫॥ యుగపదితి॥ ఉత్పతంతౌపతంతౌచ - పర్యాయేణేతిశేషః॥౬॥ అథక్రమేణవసంతాద్యుపభోగానాహ-స్వేదాంభఇతి॥ స్వ

మేవోదాహరణం। శాపానంతరజస్త్వన్యత్రద్రష్టవ్యః॥ వాత్స్యాయనీయేనాస్యద్వివిధస్యాపిప్రకారాంతరేణద్వైవిధ్యముక్తం'బాహ్యమాభ్యంతరంచేతిద్వివిధంరతముచ్యతే।తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం ॥ ద్వితీయంతురతంసాక్షాన్నానాకరణకంమతం'కరణానిధైనుకాదిబంధవిశేషాః॥౪ అథకతిచనక్రీడావిశేషాన్దర్శయతి॥విభ్రాణాఃపరివాదినీఃకుచభరోత్సంగేకురంగీదృశశ్శశ్వద్దర్శితబాహుమూలసుషమంతంత్రీస్సవృశంత్యోనఖైః। మదస్పందితకుండలాలకభరామాధుర్యధుర్యస్వరాఃకించిత్కుంచితలోచనామృదుపదైర్గాయంతిసీతాపతిం॥౫॥యుగపదుభయపార్శ్వేయోజితౌకంచుకౌద్వావుపరిభువిచవేగాదుత్పతంతౌపతంతౌ।కరకమలతలాభ్యాంకాశలాఘట్టయంతీ కలయతికమలాక్షీ కౌతుకంకోసలేంద్రోః ॥౬॥ స్వేదాంభోపనయచ్ఛలాత్కుచభరంరాగాన్ముహుస్సంస్పృశన్ఫూత్కారోపధినాపరాగపిహితేపాత్రేయేణచుంబన్దృశౌ। శ్లిష్యన్నుద్వహనచ్ఛలాత్ప్రతిముహుః ప్రాంశుప్రసూనాప్తయేకాంతాభిఃకుసుమాపచాయమకరోద్రామోవసంతేవనే॥౭॥కర్పూరరేణుసికతాకమనీయగర్భేపన్నీరశీతలశిలాతలపుష్పతల్పే।కేలీముశీరదళకల్పితకాయమానే ధారాగృహేర

దాంభసః అపనయచ్ఛలా న్మార్జనవ్యాజాత్ - ఫూత్కారస్యోపధినా వ్యాజేన- వ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః- ప్రాంశూనాంపౌరుషాధికోపరిభాగస్థితానాంప్రసూనానామాప్తయేగ్రహణాయ। నను రామస్యైకపత్నీకత్వేకథంకాంతాభిస్సహేతిచేదగ్రేకవిరేవకుచభరశయనం కలావతీనామిత్యత్రోపపత్తింవక్ష్యతి॥౭॥ కర్పూరేతి॥ధారాగృహేజలయంత్రా

గారే॥ ౮॥ నీపఇతి॥దివసేసతమసి- మేఘచ్ఛన్నాకాశత్వాదితిభావః నభసిశ్రావణేమాసి-శుభస్సుందరస్సతస్సౌధావదాతఉత్సేధవానత్యున్నతశ్చయస్సౌధస్తస్యగర్భేసరామస్సకాంతస్సన్ రేమేవిజహార॥ ౯॥చాపై రితి॥యువతయఃపరిజనోయస్యసతథోక్తః-సైన్యమబలాఇత్యుక్తత్వాదితి భావః-కామో రామమభ్యాజగామ- రామస్యకామనీయకజితకామత్వాదవసరాన్వేషీ కుసుమేషురభిషేణయితురాసీదిత్యర్థః। తత్తదుద్దీపనప

ఘుపతిర్వ్యదధేనిదాఘే॥ ౮॥ నీపేషాప్రావలేపేస్ఫుటతిచకుటజేషుప్రవృద్ధేచలోధ్రే కందళ్యాంక్రీడదళ్యాం విరచితకుసుమోపార్జనేష్వర్జునేషు। ధారాళేఽభ్రాంతరాళేసతమసిదివసేగర్జితేస్ఫూర్జితేసౌ రామోరేమేసరామోనభసిశుభసితోత్సేధవత్సౌధగర్భే॥ ౯॥ చాపైఃపుండ్రేక్షురూపైఃకమలకువలయోత్ఫుల్లమల్లీక్షురప్రైర్దీప్రైర్దృప్తైశ్చ సత్తచ్ఛదమధుమదవద్గంధవాహద్విపేంద్రైః॥ నిర్వ్యాబాధైర్హంసయోధైశ్శరదుపనమితైర్జైత్రయాత్రాప్రవృత్తఃకామస్సంగ్రామకామోయువతిపరిజనోరామమభ్యాజగామ॥౧౦॥నవతరుణిమసంచితోష్మగర్భంమృగమదసంకుమదాంచితాంగరాగం। కుచభరశయనంకలావతీనాంహిమశిశిరోపగమేఽధ్యశేతరామః॥ అత్రకలావతీనామితి బహువచనం పురాణాంతరాపేక్షయైకపత్నీకత్వేపిశాపాద్బహుత్వవత్త్వాత్ జ్ఞేయః॥౧౧॥ఏవంసంభోగంసప్రపంచంనిరూప్య సంప్రతివిప్రలంభంనిరూపయితుకామస్తస్యకరుణాద్భేదంవక్తుంతదభేదమాశంకతే॥ ననునిర్వేదగ్లానిదైన్యాదిబహుతరభావసాధారణ్యేనవిప్రలంభ

శాద్రామస్యరమణీలోలత్వమభూదితిభావః॥ ౧౦॥ నవతరుణిమేతి॥ హిమశిశిరయోరుపగమే హేమంతేశిశిరేచ-కలావతీనాంసంగీతాదినైపుణ్యశాలినీనాం॥ నను రామస్యకథంబహుపత్నీకత్వమిత్యాశంక్యాహ॥ అత్రేతి॥ బహుత్వవత్త్వాత్-శత్రబాహుళ్యవత్త్వాదిత్యర్థః- అయంభావః క్వచిదామావతారేశాపవశాద్రామస్యబహుపత్నీకత్వమప్యభూదితిపురాణాంతరేప్రతిపాదితమితి॥ ౧౧॥ విప్రలంభంవిభజతే॥ సహీతి॥ సహి

ప్రలంభః- తత్రేతి- అయోగేఅయోగాఖ్యావిప్రలంభఏవ ॥ దృక్సంగాదీ సాంక్రమేణస్వరూపోదాహరణేదర్శయతి- దృగితి॥ఆదరాద్దర్శనంచక్షుః ప్రీతిరిత్యభిధీయతే॥ ప్రత్యక్షచిత్రస్వప్నాదౌసాదరంప్రియదర్శనం చ క్షుఃప్రీతిః॥ ఉదాహరతి- లజ్జేతి॥లజ్జారాగయోర్వశంవదామాయత్తాం-

స్యకరుణాత్క- థంభేదఇతిచేన్నైవం । యతోవిప్రలంభస్యకా లాంతరభావిసంభోగా కాంక్షావతఃకాలత్రయేపి తదాకాం క్షాశూన్యాత్కరుణాదస్త్యేవభేదః। సచాయోగవిరహమా నప్రవాసశాపహేతుకతయాపంచవిధః । అయోగోయోగ ప్రాగభావః। విరహోయోగధ్వంసః । ఇతరత్రయేపిసం జ్ఞైవభేదాః। తత్రాయోగవిప్రలంభేరతిర్దశావస్థావతీక్రమాదు

చక్షుఃప్రీత్యాదిదశావస్థావివరణం

పచీయతే। కాఃపునరవస్థాః ॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పాజాగరః కృశతాఽరతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదసమ్మోహామరణంచదశాద శా॥దృక్సంగోనామాదరనిరీక్షణం॥ యథా ॥ లజ్జారాగవశంవ దాంసఖిదళన్నీలోత్పలస్పర్ధినీంరామేపశ్య గతాగతంవిదధతీ మస్యాఃకటాక్షావళిం । కర్ణోత్తంసితచంపకాంబుజదళత్రా సస్పృహాభ్యామియంయాతాయాతవిధాయినీమధుకరశ్రేణీ కిముజ్జృంభతే ॥౧౨॥ మనస్సంగస్తదేకప్రవణతా ॥యథా॥ అన్యద్విధేయమపరత్ర సఖీం నియుక్తే వక్తవ్య మన్యదపరం వచనంబ్రవీతి । ఆలోకతేప్రియసఖీంనతునిశ్వనోతిరామైక తానహృదయాసఖిసంప్రతీయం ॥ ౧౩ ॥ సంకల్పోయథా॥ కథంఘెత్తూణసఅంపరిరంభమహూసవోకఅహావిఅ। అహర రసపాణసొక్ఖమహామొజ్జకఅణురామస్స॥ఛా॥కంతేగృహీ త్వాస్వయంపరిరంభమహోత్సవఃకదాభవితా। అధరరస

ఆతపవగతమాగతంచవిదధతీం॥ ౧౨॥ మనస్సంగఇతి॥ మనస్సంగః ప్రియ తమేనిత్యంచిత్తస్యవిశ్రమః॥ ఉదాహరతి॥ అన్యదితి॥నతునిశ్వనోతిప్రియ సఖీయమితినఃశ్శృనుతే॥ ౧౩॥ సంకల్పోసాథవిషయోమనోరథఉదాహృ

తః॥ ఉదాహరతి-కంఠఇతి॥ ఛా॥కంఠఇతి॥ ౧౪ ॥ జాగరస్తువినిద్రత్వం॥ ఉదాహరతి- మదనేనేతి॥ హతంతాడితమధరం॥ ౧౫ ॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- జాలమితి॥ ఛా॥ జాతమితి॥ చుంబనానాంప్రభేదే అక్షిచుంబనే॥ ౧౬॥ కార్శ్యంలక్షయతి- అవయవేతి॥ సాదఃకార్శ్యం-కార్శ్యముగస్యతానవమిత్యుక్తత్వాత్॥ ఉదాహరతి- కిమితి॥ అఖిలాంగం నిఖిలశ

పానసౌఖ్యంమనుభవేతక-దానురామస్య॥౧౪॥అథజాగరః॥ మదనేనచిత్తసదనేన సంతతోజ్ఝితపత్రిపత్రపవనైరివాయతైః। శ్వసితైర్హతాధరమపాస్యశోణిమాకిముజానకీనయనయోరజృంభత॥అత్రనయనరాగేణజాగరోగమ్యతే ॥ ౧౫ ॥ యథావా॥మమైవప్రాకృతభాషావిరచితేహంససందేశే॥ జాఅసీఅణఅణజుఅళలోహిఅజాఅరాఅకివాతమ్మమఅణదహణజ్జాళజాలాహిదావా। చిత్తారద్ధేసురఅవిహవేచుబణాణపపఅరత్తకివారహుపఇముహేవీడిఆరాఅజోఅ ॥ ఛా॥జాతంసీతానయనయుగళంలోహితంజాగరాద్వా కింవా తామ్రంమదనదహనజ్వాలజాలాభితాపాత్ । చిత్తారబ్ధేసురతవిభవేచుంబనానాంప్రభేదేరక్తంకింవా రఘుపతిముఖే వీటికారాగయోగాత్ ॥౧౬॥ అవయవసాదఃకృశతా ।యథా॥ కింపంచబాణశరవర్షణవారణాయ నూనంవియోగదహనజ్వరశాంతయేవా। నాభీసరస్తటకుచాచలమూలభాజో మధ్యస్యమూర్తిమఖిలాంగమధాన్మృగాక్ష్యాః ॥౧౭॥ యథా వా॥ సూక్ష్మలక్ష్యదళనేనకాశలీకామఇత్యవనిజావిచింత్యవా॥ రామమానసనివతుయాథవాసాతనుంతనుమగాద్వియోగినీ॥౧౮॥ అరతిః ప్ర

రీరమపి- నాభీసరస్తటంకుచాచలమూలంచభజతీతితథోక్తస్య మధ్యస్య మూర్తింస్వరూపం- అధాదవహత్॥తత్రఫలందర్శయతి- కింపంచబాణేత్యాదినా- సరస్తటవాసినస్తాపశాంతిః పర్వతోపాంతభాగభాజ్జ్వరశాంతనివారణంచసంభవతీతిబోధ్యం॥ ౧౭॥ ఉదాహరణాంతరమాహ- సూక్ష్మేతి॥ తనుంకృశాం॥ ౧౮॥ అరతింలక్షయతి- అరతిరితి॥ అన్యత్రాప్రీ

రతిః- ప్రియవ్యతిరిక్తవిషయవైరాగ్యమరతిరిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- పా
ణావితి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౧౯॥ వ్రీడాత్యాగోఽథనిర్లజ్జా॥ ఉదాహరతి
నవీనేతి॥ మహిలాసీతా॥౨౦॥ఉన్మాదస్తుల్యవర్తిత్వంచేతనాచేతనేష్వపి॥
ఉదాహరతి- ఆరాదితి॥ ఆరాద్దూరే॥ ౨౧ ॥ సమ్మోహోమూర్ఛనం
భీతిదుఃఖావేశానుచింతనైః॥ ఉదాహరతి॥రఘువరేతి॥ హేరఘువర- స
మ్మోహంమూర్ఛాం॥ ౨౨॥ మరణంలక్షయతి- ప్రియసంగమస్యేతి॥ మ

యవస్తువిద్వేషః॥యథా॥ పాణౌనకేళికరరీమురరీకరోతినా
లోకతేప్రియమరాళమరాళకేళీ। విన్యస్యసాకరసరోజమురో
జభాగేబాలావిచింతయతిరామభవంతమేవ॥౧౯॥ హ్రీత్యా
గోయథా ॥ నవీనసంగేనళినేక్షణానాంవిస్రంభసంభోగవి
హారవిఘ్నం । మత్వేవలజ్జాంమహిలావిహాయత్వాంరామ
గంతుంత్వరయాభ్యుపైతి॥౨౦॥ ఉన్మాదోయథా॥ ఆరాదవే
క్ష్యామృతభానుబింబంరామత్వదీయాననవిభ్రమేణ । సము
ద్గ్రహాస్ఫురదోష్ఠబింబా సాచుంబితుంధావతిసారసాక్షీ ॥
౨౧॥ సమ్మోహోయథా ॥ రఘువరతంత్రీశబ్దంపీత్వామ
నోహరమపిశ్రోత్రేణ । మృత్యుహసితంమన్వానాసమ్మో
హంయాతిసావియోగార్తా ॥ ౨౨ ॥ ప్రియసంగమస్యసర్వ
థాదుర్లభత్వేప్రాణత్యాగోద్యోగోమరణం । తస్యామంగ
ళత్వాద్రసవిఘాతాచ్చసాక్షాదవర్ణనీయతా॥యథా॥ సాఽశో
కచూతకలికానవమల్లికాబ్జనీలోత్పలప్రభృతికామశరాగ్నిశ
య్యాం । ఆలింగితుంరఘుపతేయతతేత్వదుగ్రవిశ్లేషవహ్ని
హతజీవనహానబుద్ధ్యా ॥ ౨౩ ॥ ఏకదేశస్థయోర్యూనోర్మధ్యే
యూనికేనచిన్నిమిత్తేనవిలంబమానే నాయికాయాస్సంతా

రణంమరణార్థస్తుప్రయత్నఃపరికీర్తితఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ఉదాహరతి- సే
తి॥ అశోకాదికామశరాఏవాగ్నిశయ్యా - తాం-ననూన్మాదమరణయో
స్సంచారిత్వమవస్థాత్వంచకథమితిచేత్ స్థాయిభావసహకారిత్వోపాధి
నాసంచారిత్వంరసాస్వాదనిమిత్తత్వోపాధినాత్వవస్థాత్వంచేతి వివేకః
౨౩॥ ఏవమయోగవిప్రలంభంనిరూప్యవిరహహేతుకంవిప్రలంభముదా

హాతుర్యం విరహం లక్షయతి- ఏకదేశస్థయోరితి॥ హస్తన్యస్తముఖాంబుజే
తి కందర్పో విరహానల ఇతి చోదాహరణద్వయమత్రాప్యనుసంధేయమి
త్యాహ- విరహోత్కంఠితేతి॥ మానజం విప్రలంభముదాహర్తుం మా
నం లక్షయతి- అపరాధేతి॥ తత్రేతి॥ తచ్చాజ్ఞాతిలంఘనం చ॥ తత్ర రమ
ణకృతమాజ్ఞాతిలంఘనముదాహరతి- కందర్పేతి॥ కషాయమరుణం-కషా

యో విరహ ఇతి కథ్యతే। అత్ర నాయికా విరహోత్కంఠితేతి గ
మ్యతే। విరహోత్కంఠితాస్వరూపోదాహరణమేవాత్రాను
సంధేయం॥ మానజో మానద్వైవిధ్యాద్ద్వివిధో భవతి। మానద్వై
విధ్యం నాటకసంజీవనే కథితం ''అపరాధభవః కోపో యూనో
ర్మాన ఉదాహృతః। స చ ప్రణయమానస్స్యాదీర్ష్యామాన ఇతి ద్వి
ధా॥ తత్ర ప్రణయమానస్స్యాదన్యోన్యాజ్ఞాతిలంఘనే। రమణేన
రమణ్యా వా కృతం తచ్చ ద్విధా భవే''దితి॥ తత్ర రమణకృతం య
థా॥ కందర్పోత్సవదర్శనాయ భవతా వేగాత్సమాగమ్యతామి
త్యాలీవచసోపసృత్య దయితే ప్రచ్ఛన్నవేషే స్థితే। సీతాయా
ముఖముద్యదిందుసుషమం పూర్వం కషాయం పునః పశ్చాదీర్ష్య
తముద్యతస్మితమభూజ్జ్యోత్స్నాంచితేందుప్రభం॥ ౪౮॥ రమణీ
కృతం యథా॥ కర్తవ్యః కమలేక్షణే మమ శిఖాబంధస్త్వయా సంప్ర
తీత్యుక్త్వా భూమిసుతా వధూసముచితం ధమ్మిల్లబంధం వ్యధాత్।
సభ్రూభంగముఖాంబుజే దయితే జ్ఞాత్వా శిఖావిక్రియాం
తద్గుంభితపోసభాసురముఖీ జగ్రాహ కంఠం స్వయం॥ ఇదం ర
మణీకృతం ॥౪౯॥ పత్యౌ కోపో భవేన్మానో జ్ఞాతకాంతాంతర
స్పృహే॥ యథా॥ రాజానో బహువల్లభప్రకృతయో రామస్తు
నైవంవిధస్సంప్రత్యేవ సవేపథుః పులకితో వైవర్ణ్యవాన్స్వర్త
తే। భర్తా వాస్తు యథా తథా విముఖతా స్త్రీణాం తు నో యుజ్యతే

యోరసభేదే స్యాదంగరాగే విలేపనే। నిర్యాసే చ కషాయోఽథ సురభౌ లో
హితేఽన్యవదితి విశ్వః॥ ౪౮॥ రమణీకృతముదాహరతి- కర్తవ్య ఇతి॥ ధమ్మి
ల్లబంధం కబరీబంధం॥ ౪౯॥ ఈర్ష్యామానం లక్షయతి- పత్యావితి॥ ఉదా
హరతి- రాజాన ఇతి॥ బహుషు కళత్రేషు వల్లభా ఆసక్తాః ప్రకృతిః స్వభా

వోఽమేషాం తేతథోక్తాః- అంతర్జనుషాంతరుత్పన్నాయాః॥ ౨౮॥ నన్వేవం విధస్యమానస్యకథమపనయఇత్యాశంక్యాహ- మానస్యేతి ॥ మానశాంత్యుపాయానుదాహరతి- వహతీతి॥స్పష్టం॥ ౨౯॥ ప్రవాసవిప్రలంభంవిభజతే- ప్రవాసవిప్రలంభశ్చేతి ॥ రామేగచ్ఛత్యసురవిజయమితిప్రాగుదాహృతమతోఽదాహార్యమిత్యాహ- ప్రాగుక్తేతి ॥ భావిప్రవాసజంవి

ముగ్ధేంతర్జనుషః ప్రసూనధనుషోమాభూశ్మరవ్యంరుషః ॥౨౮॥
మానస్యశాంత్యుపాయాఃకతిచనకామశాస్త్రేకథితాః । ఉక్తంహిరతిరహస్యే "మానస్యశాంత్యుపాయాస్తు వైక్లబ్యం భూవిలేఖనం । గద్గదాభాషణంబాష్పత్యాగశ్చరణవందనం" యథా॥వహతివిషణ్ణంవదనంభూమింవిలిఖతిసగద్గదంభణతి । బాష్పంముంచతిరామః పాదపతనంకరోతియాతుసఖికోపః ॥ ౨౯॥ ప్రవాసవిప్రలంభశ్చద్వివిధః । భూతప్రవాసజోభావిప్రవాసజశ్చేతి । తత్రాద్యస్యోదాహరణంప్రాగుక్తపోఽపితభర్తృకోదాహరణమేవద్రష్టవ్యం॥ద్వితీయోయథా॥రామత్వత్తనువీక్షణేషువిరహాబ్జాతోనిమేషేణయో యశ్చకాంగనిరీక్షయాతదితరాంగాలోకనేనిర్మితః । తావేవప్రథమం కథంచిదపిసాసోఢుంనశక్తాధునా త్వంచేచ్ఛత్రుజయాయగచ్ఛసితదాకావాభవిత్రీకథా॥ శాపవిప్రలంభస్తుమేఘసందేశాదౌద్రష్టవ్యః ॥౩౦॥ ద్వివిధస్యాప్యస్యశృంగారస్యానుగుణావ్యభిచారిభావాశ్శృంగారతిలకేపరిగణితాః॥"శంకాసూయాభయగ్లానీవ్యాధిశ్చింతాస్మృతిర్ధృతిః । ఔత్సుక్యవిస్మయావేగానిద్రోన్మాదోమదస్తథా ॥ విషాదోజడతావ్రీడాఽవహిత్థాచాపలంమృతిః । ఇతిభావాఃప్రయోక్తవ్యాశ్శృంగారేవ్యభిచారిణ" ఇతి॥ఏవంతావత్సప్రపంచం శృంగా

ప్రలంభముదాహరతి- రామేతి॥ నిమేషేణపక్ష్మపాతేన ॥ శాపవిప్రలంభోదాహరణస్యాత్రాఽనుచితత్వాదన్యత్రద్రష్టవ్యంతదిత్యాహ - శాపవిప్రలంభస్త్వితి ॥ ౩౦ ॥ అథశృంగారానురూపాన్వ్యభిచారిభావానాహ- శంకేత్యాదికారికాద్వయేన॥*॥అథహాస్యరసనిరూపణావసరం

దర్శయన్రసానాం కార్యకారణభావమాహ- హాస్యఇతి॥ హాస్యస్థాయినం హాసం లక్షయతి- హాసఇతి ॥ విభావాదిసామగ్రీం దర్శయతి- కుబ్జేత్యాదినా॥ పురుషాః స్త్రియశ్చ-వికృతవేషా ఇతి శేషః॥ శ్రమఇతి ॥నిద్రా చిత్తనిమీలనం- స్వప్నస్సుషుప్తిః॥హాసస్యషాడ్విధ్యేస్మితం దర్శయతి - స్మిత

హాస్యరస నిరూపణమ్

రంనిరూప్యాధునాతత్కార్యం హాస్యరసం నిరూపయతి । శృంగారహాస్యయోః కార్యకారణభావశ్శృంగారతిలకే కథితః “హాస్యోభవతిశృంగారాత్కరుణో రౌద్రకర్మణః।అద్భుతశ్చ తథావీరాద్బీభత్సాచ్చభయానక”ఇతి ॥ హాసోవికాసోమనసోవికృతాకారదర్శనాత్ ॥ కుబ్జవామనవికలాంగవిదూషకాదయఃపురుషాః స్త్రియశ్చాలంబనవిభావాః । అసత్ప్రలాపశ్రవణమపివిభావఏవ।ఓష్ఠవివరణదశనదర్శననాసాకపోలవికృతస్పందనదృగాకుంచనాదయోనుభావాః॥వ్యభిచారిణస్తు॥శ్రమశ్చపలతానిద్రాస్వప్నో గ్లానిస్తథైవచ । శంకాసూయావహిత్థాచహాస్యేభావాభవంత్యమీ ॥ అయంస్మితాదిభేదేనషడ్విధః॥ ఉక్తంహిభారతీయే“స్మితమపిహసితంవిహసితముపహసితంచాపహసితమతిహసితం । ద్వౌద్వౌభేదౌస్యాతాముత్తమమధ్యాధమప్రకృతికానాం ॥ స్మితహసితేశ్రేష్ఠానాం మధ్యానాంవిహసితోపహసితేచ । అధమానామపహసితంతథాతిహసితంచవిజ్ఞేయం॥ ఈషద్వికసితైర్గండైఃకటాక్షైస్సౌష్ఠవాన్వితైః । అలక్ష్యదశనంధీరముత్తమానాంస్మితంభవేత్ ॥ఉత్ఫుల్లాననేత్రంతుగండైర్వికసితైరథ । కించిల్లక్షితదంతాగ్రంహసితంతద్విధీయతే”ఏతద్ద్వయముత్తమస్వభావానాం“ఆకుంచితాక్షిగండంయత్సస్వరంమధురంతథా।కాలాగతంసాస్యరాగంతద్వైవిహసితంభవేత్ ॥ ఉత్ఫుల్లనా

మితి॥ తద్వ్యవస్థామాహ॥స్మితేతి॥స్మితహసితేలక్షయతి- ఈషదిత్యాదికారికాద్వయేన॥ గండైఃకపోలభాగైః- కటాక్షైరపాంగభాగైః ॥ విహసితోపహసితేలక్షయతి- ఆకుంచితేత్యాదికారికాద్వయేన॥ కాలాగతం-కా

రణేసత్యాగతమిత్యర్థః॥ అపహసితాతిహసితేలక్షయతి- అథేతిశ్లోకేన॥ష
డ్విధానామపికారణత్రైవిధ్యాత్పునస్త్రైవిధ్యంసంభవతీత్యాహ- తేపున
రితి॥ హాస్యముదాహరతి- రామస్యేతి॥ ఆకుంచితాస్యభుజశీర్షగళం య
థాతథా-ఆఘాతభయాదితిభావః॥ గోపురంపురద్వారం॥ ౫౯॥ అథసం
గతిప్రదర్శనపూర్వకంకరుణంనిరూపయతి- అధునేత్యాదినా ॥ ననుశోక

సికంయచ్చజిహ్మదృష్టినిరీక్షణం।నికుంచితాంగకశిరస్తథోపహ
సితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయంమధ్యమస్వభావానాం॥ "అథా
పహసితంయత్తుసాస్రనేత్రంతథైవచ । ఉత్కంపితాంగకశి
రస్తచ్చాతిహసితంభవేత్'' ఏతద్ద్వయ మధమస్వభావా
నాం॥ తేపునరప్యంగవచననేపథ్యజన్యతయాత్రివిధాభవంతి॥
అత్రదిఙ్మాత్రముదాహ్రియతే ॥ రామస్యగోపురముదగ్రశి
లాభిఘాతాదంతర్భియాఝడితివామనకుబ్జలోకాః। ఆకుంచి
తాస్యభుజశీర్షగళంవిశంతఃకుర్వంతిహాసముపకంఠజుషాం
జనానాం॥ ప్రథమంమధురశ్శృంగారోదర్శితః। తదనంతరం
మధురతరోవిప్రలంభః । తతోమధురతమః కరుణోనిరూపణీ
యః। అత్రాంతరేప్రసంగాచ్ఛృంగారరససాధ్యతయాహా
స్యోనిరోపితః॥ ౫౯॥ అధునాప్రాసంగికం పరిసమాప్యప్రక్ర

కరుణరసనిరూపణం

తంమధురతమంకరుణంనిరూపయతి। ఇష్టజననాశస్థానభ్రంశా
దివిభావోవక్షశ్శిరోవదనతాడన మహీవిలుఠన హాహాకారదై
వోపాలంభాద్యనుభావస్సకల సాత్త్వికవాన్నిర్వేద దైన్యాల
స్యోన్మాదవ్యాధిసుప్తిమోహాభ్రమగ్లానిచింతామరణ చాపల
విషాదజాడ్యౌత్సుక్యశంకాస్మృత్యపస్మృతివ్యభిచారికః కరుణః

మూలేకరుణేకథంసుఖాస్వాదఇతి చేత్ 'గుణాలంకారశ్రీకృతపరికరోభా
వవిభవస్స్ఫురత్ప్రౌఢిర్భావఃక్రమగళితవేద్యాంతరమతిః। సుఖంవాదుః
ఖంవానిబిడయతుయూనోస్సహృదయే త్వమందానందాత్మా పరిణమతి
పూర్ణోరసభర'ఇత్యుక్తత్వాదనుకార్యవిషయేయమాస్వాదవైచిత్రీనసా
మాజికవిషయేతివివేకః॥కరుణరసముదాహరతి- భేరీతి॥ నిర్భరగర్భగాఆస

న్నప్రసవాః-పరమత్యంతంశిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాః శిశూన్విహాయ గంతుమసమర్థా-ఇత్యర్థః- వ్యాహన్యమానక్రమాఇతిపాఠే- శిశూనాం పాదలగ్నత్వాన్నిరుధ్యమానగమనాఇత్యర్థః- కపోతాన్పారావతానపి. ఇదంతిరశ్చాముపలక్షణం- కరుణస్యశోకస్యాపూరేమహాప్రవాహే॥స్థానభ్రంశవిభావోయంకరుణః॥ ఇష్టజననాశవిభావస్తు॥ 'హామాతస్త్వరితాసికుత్రకిమిదం హా దేవతాః క్వాశిషో ధిక్ప్రాణాన్పతితోశనిర్హుతవహ

యథా ॥ భేరీభూరివిజృంభణైరఘుపతే రాకర్ణ్య ధాటీముఖే
వైరిక్షోణిభుజాంవిహాయనగరాణ్యేకైకశోధావతాం।దారా
నిర్భరగర్భగాశ్శిశుగణైర్వ్యాహన్యమానాఃపరంక్రందంతోంబ
తమజ్జయంతికరుణాపూరేకపోతానపి॥౩౦॥ఏవంకార్యభూతక

రౌద్రరసనిరూపణం

రణనిరూపణానంతరంతత్కారణంరౌద్రంనిరూపయతి।అసుహృద్దర్శనాద్యాలంబనో ధర్షణాధిక్షేపావధూనన వంచనవాక్పారుష్యాభిద్రోహమాత్సర్యోద్దీపనస్స్వేదనిర్భర్త్సనభ్రుకుటికపోలస్ఫురణముఖరాగభుజోద్యమనబాహుఘట్టనాద్యనుభావః స్తంభప్రళయాతిరిక్తసకలసాత్వికః క్రోధస్థాయికోరౌద్రః। వ్యభిచారిణస్తు॥ హర్షాసూయేతథాగర్వఉత్సాహోమదవివచ। చాపల్యముగ్రతాచైవరౌద్రేభావాభవంత్యమీ॥ యథా॥ కుప్యత్కల్పాంతకాలాంతకవివృతముఖోదగ్రదంష్ట్రాంతరాళత్వంగజ్జిహ్వోగ్రఖడ్గంస్ఫురదధరమనుభ్రూకుటీభీమవక్త్రం। రోషోత్కర్షాత్కషాయస్ఫుటవికటదృశం స్ఫూర్జధుస్ఫూర్జదుగ్రక్ష్వేడాక్రీడత్ప్రఘోషంరఘుపతి మసురావీక్ష్యదిక్షుద్రవంతి॥ ౩౧॥ అథకారణరసప్రస్తావాద్రౌద్రా

స్తంగేషుదగ్ధేదృశౌ। ఇత్థంఘర్ఘరమధ్యరుద్ధకరుణాఃపౌరాంగనానాంగిరశ్చిత్రస్థానపిరోదయంతిశతధాకుర్వంతిభిత్తీరపి'॥ ౩౦॥అథరౌద్రరసనిరూపణాయసంగతిమాహ- ఏవమితి॥ సామగ్రీందర్శయతి - అసుహృదిత్యాదినా॥ రౌద్రముదాహరతి- కుప్యదితి॥ స్ఫూర్జధుర్వజ్రనిర్ఘోషఇవ- స్ఫూర్జంతీనాం ముగ్రక్ష్వేడానాం క్రీడన్వ్యాప్నువన్ ప్రఘోషోమహానాదో

యస్యతంతథోక్తం॥ ౩౧॥ అథవీరరసంలక్షయతి- ఉత్సాహ ఇతి॥ తత్సా
మగ్రీందర్శయతి- అస్యచేత్యాదినా॥ ఉక్తార్థేసమ్మతిందర్శయతి - ఉత్సా

వీరరసనిరూపణం

నంతరంవీరరసంలక్షయతి॥ ఉత్సాహస్థాయీద్వీరరసః కార్యే లోకోత్తరేమహతి॥ అలోకసాధారణేషుదుర్గజయశత్రుజయాదిషుసాతిశయఃప్రయత్నఉత్సాహః । సఏవవిభావాదిభిరభివ్యక్తోవీరరసోభవతి। అస్యచోత్తమప్రకృతికోరామాదిఃపరమపురుషఆలంబనవిభావః । అసమ్మోహాధ్యవసాయనయవినయబలపరాక్రమశక్తిప్రతాపప్రభావాదయఉద్దీపనవిభావాః। అసమ్మోహాధ్యవసాయోనామయుక్తాయుక్తత్వనిర్ణయ పూర్వకః కార్యనిశ్చయః। నయస్సామాదిప్రయోగః । వినయోజితేంద్రియతా। బలంశారీరం। పరాభిభవోద్యోగోమానసః పరాక్రమః । ప్రభుమంత్రోత్సాహరూపాశక్తిః। ప్రతాపశ్శత్రూణాం మఃఖ కారిత్వం । ప్రభావస్తేజోధిక్షేపాద్యసహిష్ణుత్వం। గాంభీర్యాదయఆదిశబ్దార్థాః । స్థైర్యధైర్యశౌర్యౌదార్యవైశారద్యాక్షేపవాక్యాదిభిరనుభావైరాక్షేప్యాభినేయఃకావ్యేవర్ణనీయశ్చ। వ్యభిచారిణస్తు॥అమర్షఃప్రతిబోధశ్చవితర్కోఽథమతిర్ధృతిః। క్రోధాసూయోఘసంమోహాఆవేగశ్చపధర్షణం॥ గర్వోమదస్తథోగ్రత్వంభావావీరేభవంత్యమీ॥ అత్రభరతవాక్యం“ఉత్సాహాధ్యవసాయాదవిషాదిత్వాచ్చసమ్మోహాత్ । వివిధాదర్థవిశేషాద్వీరరసోనామసంభవతి॥స్థితివీర్యధైర్యశౌర్యైరుత్సాహైఃప్రభావైఃపరాక్రమైః। వాక్యైశ్చాక్షేపకైర్వీరరసస్సమ్యగభినేయ”ఇతి। అయం త్రివిధః యుద్ధవీరోదానవీరోదయావీరశ్చ ॥క్రమాద్యథా॥ రేరేలంకేశ రామంకిమితి మృగయసేతిష్ఠరే నిష్ఠురామేప్రాథపార్థియాతికాయక్షతజరసఝరైస్సస్యగాచవ్యపూర్వాం।

హేత్యాదిశ్లోకద్వయేన॥ఉత్సాహేనాధ్యవసాయోఽసమ్మోహాధ్యవసా
యస్తస్మాత్ ॥క్రమేణోదాహరతి॥ రేరేఇతి॥వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥౩౨॥ దా

నవీరముదాహరతి- అంతర్లీనేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతదపి ॥ ౩౩ ॥ దయావీర
ముదాహరతి- రామఇతి॥స్పష్టం॥ ౩౪॥ అథభయానకరసంలక్షయతి- ఆ

నీత్వా పాఽణాహుతీనాం పదమతికఠినానింద్రజిత్ప్రాణవా
యూనాఽఖండాస్త్వత్కాఽలఖండాచలకబళవిధౌవ్యగ్రభావం
భజంతే ॥౩౨॥ దానవీరోయథా॥ అంతర్లీనేంద్రనీలోపలదళ
సుషమాపంకిలేహారహీరస్ఫారాంశూదారనీరేరుచిరమరకత
స్ఫూర్తిశైవాలజాలే। నానారత్నాత్మకేళీగిరివివరజుషిస్మే
రకాసారసారేవిద్వన్నారీవిహారావిదధతి విశదాంరాఘవా
దార్యలీలాం ॥ ౩౩ ॥ దయావీరోయథా ॥ రామఏవదయావీ
రోనాపరశ్శరణాగతం। కాకాసురమరక్షద్యస్సాపరాధమపి
ప్రభుః ॥ ౩౪ ॥ అథవీరప్రతిభటభీరుత్వాదిప్రస్తావాద్వీరర

భయానకరసనిరూపణం

సానంతరంభయానకరసంనిరూపయతి ॥ రౌద్రసందర్శనో
ద్భూతిమనర్థాశంకనంభయం। తదేవచరసీభావంప్రపన్నం
స్యాద్భయానకః॥ శస్త్రాఽస్త్రక్రూరదృష్టితర్జనాదిభీషణాకార
ప్రతిభటవ్యాఘ్రాదివిభావకం కంపకాతరాక్షివిలోకనాక్రో
శనాద్యనుభావకంభయమేవభయానకరసః॥వ్యభిచారిణస్తు॥
సంత్రాసోమరణందైన్యంగ్లానిశ్చైవభయానకే ॥ యథా॥
సాస్ఫోటాంత్సమరోద్భటాన్రఘుపతేస్సంవీక్ష్య ధాటీభటా
న్దిక్షువ్యాపృతచక్షుషఃక్లమజుషఃక్షీణత్విషశ్చద్విషః । గా
హంతేగహనానితేషుచసమారోహంతిపృథ్వీధరాంస్తత్రాఽపి
ప్రవిశంతిదారుణదరీస్తత్రాఽపినాకూదరాః ॥౩౫॥ అథభ

బీభత్సరసనిరూపణం

యానకనిరూపణానంతరంతద్ధేతుంబీభత్సంనిరూపయతి ॥ సా
జుగుప్సైవబీభత్సోయామాంసాసాఽదిదృష్టిజా। అస్యమాం
సరక్తాదిరాలంబనవిభావః నాసాపిధానవైవర్ణ్యవైముఖ్యా

శతి॥ వీరప్రతిభటానాంభీరుత్వాదేశ్చప్రస్తావాత్ ॥ రౌద్రేతి॥భయాన
కముదాహరతి- సాస్ఫోటానితి॥ సాస్ఫోటాన్సాంసాస్ఫాలనాన్॥౩౫॥

థబీభత్సంలక్షయతి- సేతి॥ ఉభావప్యేకతో౽దాహరతి- డాకిన్యఇతి॥గత రసైశ్శుష్కైః- స్తరసైర్మాంసైశ్చ విస్రైర్దుర్గంధైఃఅస్రైశ్శోణితైశ్చపూయైర్వసాభిశ్చ- కూశ్మాండాః పిశాచభేదాః- అత్రరక్తమాంసాదీనాం పూయాదీనాంచాలంబనవిభావానాం విద్యమానత్వాద్ద్వయోరప్యుదాహరణత్వం॥ 3౮॥ అథాద్భుతంలక్షయతి- విచిత్రేతి॥ ఉదాహరతి - జే

దిరనుభావః॥ వ్యభిచారిణస్తు॥ అపస్మారోవిషాదశ్చభయంరోగోమతిర్మదః॥ మరణంచేతివిజ్ఞేయాభావాబీభత్ససంభవాః॥ సద్వివిధః। క్షోభీచోద్వేగీచేతి। రక్తమాంసాదిభిశ్చేత్క్షోభీ। పూయక్రిమిలాలాదిభిశ్చేదుద్వేగీ(ద్వయం)యథా॥ డాకిన్యః కౌతుకిన్యః కరికరనికరైరామసంగ్రామజాతైర్నిస్సంకోచాఃపిశాచాగతరసతరసైశ్చాత్రపూయైశ్చవిస్రైః॥కూశ్మాండాఃకాలఖండాచలకులగిళనాద్భూరితృప్తాశ్చదృప్తాభేతాళాహస్తతాళాన్విదధతిముదితాభుక్తనక్తంచరాంతాః॥3౮॥

అద్భుతరసనిరూపణం

అథాద్భుతంనిరూపయతి॥విచిత్రార్థేక్షణోద్భూతోహృద్విస్తారోద్భుతోరసః॥ అస్యవిచిత్రవస్తువీక్షణాదిర్విభావః। కంపనిర్నిమేషతాదిరనుభావః వ్యభిచారిణస్తు॥ఆవేగోజడతామోహహావర్షణంవిస్మయస్మృతిః॥ఇతిభావానిబద్ధవ్యారసజ్ఞైరద్భుతేరసే॥యథా॥ జితవ్యోరాక్షసేంద్రో౽ద్విగుణదశభుజోమంత్రిభృత్యాశ్చదైత్యాఃపుత్రస్సుతా౽మజైత్రస్సతతరణకలాసాదరస్సోదరశ్చ। స్వాత్మామర్త్యోద్విబాహుస్సచివపరిజనాభల్లుకాశ్చప్లవంగాభ్రాతాచక్షీరకంఠస్తదపి విజితవానద్భుతంరామభద్రః॥3౯॥ యథావా॥ మమైవనాటకేకంసవధే॥ ఆరూఢఃకురథంరజోంధితదృశాసూతేనసంచోదితైః

తవ్యఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ 3౯॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-ఆరూఢఇతి॥ శూలేనోత్క-ంపీడుత్కంపనశీలః కరోయస్యసతథోక్తః- అన్యత్రశూలేనశూలవ్యాధినోత్క-ంపినాకరౌయస్యసతథోక్తః- విషమదృక్త్ర్యక్షః అన్యత్రలక్ష్యనిర్ధారణాసమర్థదృష్టిః- ఏవంవిధోరథీరథికః - రజోంధితదృ

శా- తత్సారథేర్బ్రహ్మణో రజోగుణప్రధానత్వాదితి భావః - అన్యత్రప
రాగపిహితనేత్రేణ-సంచోదితైః ఆశువినశ్వరైః వేదానాంతదశ్వత్వా
న్మతాంతరే శబ్దబుద్ధికర్మణాం త్రిక్షణావస్థాయిత్వనియమాచ్చేతి భావః.
అన్యత్రాసన్నమరణైరిత్యర్థః-అశ్వైరుపలక్షితం- అయుగపత్ప్రాప్తౌ తే
చక్రే యస్య తంతథోక్తం- దివాకరనిశాకరయోశ్చక్రత్వాదితి భావః. అ
న్యత్ర చక్రద్వయమప్యేకదా నభ్రమతీతి భావః - ఏతాదృశం-కురథం భూ
రథం- అన్యత్ర కుత్సితరథం- ఆరూఢస్సన్- అహీనశ్శేషో గుణో మౌర్వీ య
స్మిన్ తస్మిన్- అన్యత్ర హీనగుణే గుణరహితే- విపత్రో గరుడవాహనస్సప
వపశిఖో బాణస్తం- అన్యత్ర పత్రరహితాశుగం- ధృతం శీఘ్రం సంధాయ
త్రిస్రః పురః పంచతాం మృతిం-అన్యత్ర సంఖ్యావిశేషం- ఉక్తం చ ''చక్రే

రశ్వైరాశువినశ్వరైరయుగపత్ప్రాప్తం తచక్రం ధృతం ।
చాపేహీనగుణే విపత్రవిశిఖం సంధాయ నిన్యే ధ్రుతం శూలో
త్పాంపి కరోరథీవిషమదృక్తిస్రః పురః పంచతాం ॥ అత్ర కుర
థం భూరథం అన్యత్ర కుత్సితం రథమారూఢ ఇతి యోజనా। కుర
థమిత్యత్ర కోర్న సమాసః ।''కుః పాపార్థే ఆజీవదర్థ'' ఇత్యాది
గణసూత్రేషు క్వాదీనాం పాపాద్యర్థ విశేషేణైవ సమాస
స్యోక్తత్వాత్। పాపకుత్సేషదర్థానాం కోరర్థత్వాత్ । అత్ర
కృతే తు కుత్సార్థస్యాభిప్రేతత్వాత్తేన న కదాదేశః ॥౩౮॥ అ

చ్ఛత్రమితి త్రిపురజయసమయే స్వం దనస్తత్పదాంకధైర్యేతీయాకాంక్ష
జాక్షీశరధిరపి సగాస్తద్ద్విజాతాధినాథః । కాండాస్తజ్జాతజాతాననకుహ
రచరా జ్యా చ తస్మాస్తచక్రీయస్యాభూత్సోవతాన్నశ్శిశిర కరకరోల్లాసి
చూడో మహేశ'' ఇతి॥ ననురథవదయోశ్చేత్యనుశాసనబలాత్కద్రథమితి
వక్తవ్యే కథం కురథమిత్యుక్తమిత్యాశంక్య సమాధత్తే- కురథమిత్యత్రేతి.
కోః కుత్సార్థకస్య కుశబ్దస్య- అయంభావః- అత్ర ప్రకృతే కుశబ్దస్య భూ
మ్యర్థకత్వాత్కుత్సార్థకత్వప్రయుక్తసమాసకార్యం న భవతీతి-తత్ర
హేతుమాహ- కుః పాపార్థ ఇతి - ఇత్యాదిగణసూత్రేషు తద్వ్యాఖ్యాన
వసర ఇత్యర్థః- సమాసవిధాయకానాం కోరర్థాన్దర్శయతి- పాపేతి॥ నన్వ
త్ర కుత్సార్థస్యాపి కవిసంరంభగోచరత్వాత్తస్యైవేత్యాశంక్యాహ- అ

కృతేత్వితి - అయమాశయః - ప్రకృతేతదభావాత్తదభావఇతి ॥ ౩౮ ॥ అథశాంతరసంలక్షయతి - దుఃఖేతి ॥ భావశ్శమాఖ్యస్థాయిభావః । అస్యవిభావాది సామగ్రీందర్శయతి - అస్యేత్యాదినా ॥ ఉదాహరతి - శ్రీరామేతి ॥ ఆమృశంతిఅనుసందధతే ॥ ౩౯ ॥ అథవిభావాదిస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే- ఏవమితి॥ విభావంలక్షయతి- శుగితేనేతి॥ ఆలం

——❁ శాంతరసనిరూపణం ❁——

థచరమంశాంతరసంనిరూపయతి । దుఃఖద్వేషాద్యసంబద్ధో భావశ్శాంతరసోమతః॥అస్యభవభంగురతాదయోవిభావాః। పుణ్యాశ్రమవాసపులకనయననిర్నిమేషతాదయోనుభావాః। స్తంభాదయస్సకలాస్సాత్వికాః। జుగుప్సావైరాగ్యమతిస్మృతిశ్రమహర్షప్రబోధాదయోవ్యభిచారిణః॥యథా॥ శ్రీరామబాహుశమితాసురవిఘ్నవేషు పుణ్యాశ్రమేషు మునయఃపులకాప్లుతాంగాః । మోక్షాయమోహరహితాముహురామృశంతితద్ధామధీమయమనామయమాదిమంయత్ ॥ ౩౯॥ ఏ

——❁ విభావానుభావాదిస్వరూపనిరూపణం ❁——

వంరసస్వరూపంసావాంతరభేదం సప్రపంచం నిరూప్యసంప్రతివిభావాదీనాంలక్షణాన్యాహ॥ శుగితేనవాథదృష్టేనయేనభావోవిభావ్యతే । సవిభావో ద్విధాలంబనోద్దీపనవిభేదవాన్॥ భావోరత్యాదిర్నిర్వేదాదిశ్చ । విభావ్యతేవ్యక్తీక్రియతేయేనసవిభావనవ్యాపారయోగాద్విభావఇత్యర్థః ॥ ఆలంబనంతురత్యాదేర్విషయోనాయకాదికః । ఉద్దీపనంతదుత్కర్షహేతుస్తచ్చచతుర్విధం ॥ ఆలంబనగుణశ్చైవతచ్చేష్టాతదలంకృతిః। తటస్థశ్చేతివిజ్ఞేయశ్చతుర్ధోద్దీపనక్రమః॥ ఆలంబనగుణోరూపయౌవనాదిరుదాహృతః। తచ్చేష్టాయౌవ

బనమితి- నాయకాదికః- నాయికాచనాయకశ్చనాయకౌతావాదిర్యస్యసతథోక్తః -కుబ్జవామనాదయోత్రాదిశబ్దార్థః ।ఏవంసామాన్యేనాలంబనవిభావముక్త్వాశృంగారమాత్రోద్దీపనస్యలక్షణంవిభాగంచాహ ఉద్దీపనమితి ॥ తస్యారతేరుత్కర్షహేతురుద్దీపనముద్దీపనవిభావః॥ అథానుభా

వంలక్షయతి-అనుభావఇతి॥ భావోరత్యాఖ్యస్థాయిభావః॥ అథసాత్త్వికభావాన్నిరూపయతి- సుఖేతి॥ అథవ్యభిచారిణోలక్షయతి- ఏకత్రేతి॥ శృంగారాలంబనవిభావముదాహరతి- శరీరిణీతి॥ శరీరిణీమూర్తిమతీ- శృంగారస్యశృంగాటకంసంచారయోగ్యం- ఆశ్రయభూతమితియావత్ - తాదృ

నోద్భూతహావభావాదికామతా ॥ నూపురాంగదహారాదితదలంకరణంమతం। మలయానిలచంద్రాద్యాస్తటస్థాః పరికీర్తితాః ॥ తచ్చేష్టాస్తు॥ భావోహావశ్చహేలాచమాధుర్యంధైర్యమిత్యపి। లీలావిలాసోవిచ్ఛిత్తిర్విభ్రమః కిలికించితం॥ మోట్టాయితంకుట్టమితంబిబ్బోకోలలితంతథా। కుతూహలంచచకితంవికృతంహాసఇత్యపి ॥ ఏవంశృంగారచేష్టాస్స్యురష్టాదశవిధామతాః॥ అనుభావోభవేత్సోయంభావోయేనానుభావ్యతే। కార్యభూతోనుభావస్స్యాత్కటాక్షాదిశ్శరీరజః॥ సుఖదుఃఖసమావేశాదంతఃకరణవిప్లవః। సత్త్వమిత్యుచ్యతే ప్రాజ్ఞైస్తద్భవాస్సాత్త్వికామతాః॥ తేచస్తంభాదయోష్టౌప్రాగుక్తాః॥ ఏకత్రానియతాభావాః కథ్యంతేవ్యభిచారిణః । తఏవాన్యత్రసంచారాత్సంచారిణఇతిస్మృతాః ॥ తేచనిర్వేదాదయః ప్రాగుక్తాః॥ తత్రశృంగారస్యాలంబనవిభావోయథా॥ శరీరిణీశంబరవైరిశక్తిశ్శృంగారశృంగాటకమంగళాంగీ।విధేర్వధూనిర్మితినైపుణైకలీలాముదేరాజతవాస్తుబాలా ।౮౦ ॥

ఉద్దీపనవిభావస్తద్గుణాదిర్యథా ॥ ముగ్ధాగిరోవిహసితానిసితానిహావాభావాశ్చమంజిమధురామధురామృగాక్ష్యాః । కందర్పవైభవపుషోవపుషోపిశోభారామస్యమానసముదంసముదంచయంతి ॥ ౮౧॥ ....*

అనుభావోయథా ॥ భ్రూవల్లరీంరతిపతేర్నవచాపయష్టిమాకుంచ్యతత్రవినివేశ్యతదస్త్రరూపాం।శృంగారభంగిరసనిర్మ

శంమంగళంచాంగంయస్యాస్సాతథోక్తా॥ ౮౦॥ ఉద్దీపనవిభావముదాహరతి- ముగ్ధాఇతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్ ॥ ౮౧॥ అనుభావముదాహరతి - భ్రూవల్లరీమితి॥ శృంగారస్య-శృంగారస్తన్మయక్రీడేత్యుక్తావస్థావిశేషస్య

భంగ్యారసేనానురాగేణ చ నిర్మలితాన్- అవ్యాజానిత్యర్థః- శృంగార భంగిరేవ రసస్తైలాదిస్తేన నిర్మలితానుత్తేజితాంశ్చ - లజ్జయా ఆలసాంత్సంకుచితాన్॥ ౪౨॥ అథసాత్త్వికానాంస్వరూపముదాహరణంచ ॥ స్తంభ ఇతి॥ రాగభీతివిషాదవిస్మయాదిజన్యో జాడ్యనిష్కంపత్వాద్యనుభావో విష్టబ్ధచేతనయా చేష్టావిఘాత స్తంభ ఇత్యర్థః॥ ప్రళయ ఇతి ॥ సుఖమదనిద్రాప్రహారాదిజన్యం దుఃఖాభిషంగాద్యనుభావం నిశ్చేతనతయా నష్టచేష్టత్వం ప్రళయ ఇత్యర్థః॥ తదుక్తం॥ 'వాక్కాయమనసాం ప్రాయః ప్రళయో నష్టచేష్టతే'తి॥ రాగసంభవం స్తంభం సుఖమూలం ప్రళయంచోదాహరతి॥

లితానపాంగాన్లజ్జాలసాన్రఘుపతౌ కిరతి స్మ బాలా॥ ౪౨॥ అథసాత్త్వికవికారాణామేకైకశో లక్షణోదాహరణే చాహ॥ స్తంభస్స్యాన్నిష్క్రియాంగత్వం రాగభీత్యాదిసంభవం। ప్రళయస్సుఖదుఃఖాద్యైర్బాఢమింద్రియమూర్ఛనం॥ ద్వయం యథా॥ శయ్యోపాంతగతైవ భూమితనయా చిత్రాంగనేవాచలా నీవీప్రాంతమచస్పృశం ప్రియకరం రోద్ధుం కథం శక్నుయాత్। కించాస్యాస్సకలేంద్రియాణ్యపి తదా సమ్మోహమాపేదిరే స్వాంతస్థైర్యజుషి ప్రియే కిము లయం నీతాని చేతోభువా॥ ౪౩॥ సుఖాద్యతిశయాజ్జాతా రోమాంచో రోమవిక్రియా॥ యథా॥ ఆపుంఖమగ్నకందర్పపత్రిపత్రావళీమివ। రామోత్సంగంగతాం గేహే రోమాంచమవహద్వధూః॥ ౪౪ ॥ వపుర్జలోద్గమస్స్వేదో రతిఘర్మశ్రమాదిభిః। రాగరోషభయాదిభ్యో వేపథుర్గా

శ్యోతి॥ శయ్యోపాంతగతైవ-నచుంబితా నాలింగితా చేత్యవధారణార్థః అత్రపూర్వార్ధే స్తంభ ఉత్తరార్ధే ప్రళయశ్చ॥ ౪౩॥ సుఖాదీతి॥ సుఖోత్సాహభయవిస్మయాదిజన్యో గాత్రసంస్పర్శనోల్లాసనాద్యనుభావో రోమోద్గమో రోమాంచః॥ సుఖజన్యం రోమాంచముదాహరతి- ఆపుంఖేతి ॥ స్పష్టం॥ ౪౪॥ ఉదాహరణలాఘవార్థం స్వేదవేపథూ యుగపల్లక్షయతి- వపురితి॥ నిదాఘశ్రమహర్షవ్యాయామలజ్జాభయక్రోధాదిజన్యో వాతేచ్ఛావ్యజనగ్రహణాద్యనుభావో వపుర్జలోద్గమస్స్వేదః- అనురాగరోషభయజ్వరజరాదిజన్యస్స్ఫురణాద్యనుభావో గాత్రకంపో వేపథుః॥ హర్ష

జన్యం స్వేదమనురాగోత్థం వేపథుం చోదాహరతి॥ స్మరేతి॥ పులకైస్స్వే
దశీకరైరాప్లుతం వ్యాప్తమంగం యస్యాస్సా తథోక్తా। అత్ర పులకశబ్దస్తద
నంతరజస్య స్వేదస్యోపలక్షకః- కాంచనమయీ యంత్రపుత్రీవ॥ ౮౫॥ వి
షాదేతి॥ కోపాతపశీతభయాదిజన్యం కార్శ్యసౌందర్య విప్లవాద్యనుభా
వం భిన్నవర్ణత్వం వైవర్ణ్యం॥ ఉదాహరతి- దట్ఠూణేతి॥ ఛా॥ దృష్ట్వేతి॥
కపోలే గండభాగయోః- ఇత్యేవం ప్రకారేణ మాం కిం సంప్రతారయసి కిము
గ్ధం వంచయసె- వదేతి శేషః॥ ౮౬॥ అశ్ర్వితి॥ క్రోధహర్షభయజృంభా

త్రకంపనం॥ ద్వయం యథా॥ స్మరేషుపత్రానిలఘట్టితేవ ప్ర
వేపమానా పులకాప్లుతాంగీ। ముక్తామయీ కాంచనయంత్రపు
త్రీయథా ప్రియాం కేవిలలాస సీతా॥ ౮౫ ॥ విషాదమదహ
ర్షాదేర్వర్ణాన్యత్వం వివర్ణతా॥ యథా॥ దట్ఠూణ సహిత కే
మ్మి కవోలే పాండురత్తణం। రామే తుహ వణ సత్తసపతారేసి కిత్తిం
మం॥ ఛా॥ దృష్ట్వా సఖి తరల్యామి కపోలే పాండురత్వం। రా
మేత వమనస్సక్తం సంప్రతారయసి కిమితి మాం॥ ౮౬॥ అశ్రు
నేత్రోద్భవం వారి దుఃఖరోషప్రహర్షజం॥ యథా॥ తమో
నిగరణత్రస్యన్మృగబాష్పాకులేందువత్ ॥ అలక్ష్యత ముఖం
సా స్త్రేః రామవిద్వేషిమోషితాం॥ ౮౭॥ మతం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం ప్రమదాదిజం॥ యథా ॥ త్వామత్వామాతురా
లాపాముద్ధా యా ముఖనిర్గతాః ॥ అమూ ముహుర్ముహు
రామం మారమార్వీరవా ఇవ॥ ౮౮ ॥ అథ నిర్వేదాదీనాం వ్యభి
చారిభావానాం లక్షణోదాహరణాన్యాహ ॥ దుఃఖగ్లాన్యాత్వా

దిజన్యం నేత్రమార్జనాద్యనుభావం నేత్రజలమశ్రు॥ దుఃఖమూలమశ్రూ
దాహరతి- తమ ఇతి॥ స్పష్టం॥ ౮౭॥ వైస్వర్యం లక్షయతి- మతమితి ॥ హ
ర్షశోక భయజ్వరాదిజన్యం స్వరవర్ణస్ఖాలిత్యాద్యనుభావం గద్గదభాషి
త్వం వైస్వర్యం॥ హర్షమూలం వైస్వర్యముదాహరతి- త్వామేతి॥ త్వా
మత్వామాణ్యతిమందాన్యతిదీనానీతి యావత్ - తాదృశాన్యక్షరాణి యే
షు తే తాదృశా ఆలాపా ఆభాషణాని॥ ౮౮॥ అథ నిర్వేదాదీనాం స్వరూప

ముదాహరణంచాహేత్యాహ॥ అథేతి॥ నిర్వేదం లక్షయతి॥ దుఃఖేతి॥ దుఃఖా
దిజనితా నిష్ఫలత్వబుద్ధిర్నిర్వేదః - అయంచ విభావానుభావరసాంగత్వేన
స్వాతంత్ర్యేణ బహుధా సంభవతి- అత స్తత్సంగ్రహార్థమాదిశబ్దః- చింతా
శ్రునిశ్వాసదైన్యవైవర్ణ్యాదయోనుభావాః॥ గ్లానింలక్షయతి-గ్లానిరితి॥
క్షుత్పిపాసానిధువనాదిప్రయాసజనితో బలాపచయో గ్లానిః॥ శంకాంలక్ష
యతి - శంకేతి ॥ పరక్రౌర్యాదాత్మదుర్ణయాద్వాఽనర్థప్రాప్తేరభ్యూహ
నం శంకేత్యర్థః। రోషవైవర్ణ్యవైస్వర్యదిగవలోకనాదయోనుభావాః॥
శ్రమంలక్షయతి-శ్రమ ఇతి॥ అధ్వసురతాదిజన్యః ఖేదశ్శ్రమః - స్వేదోప
మర్దనాదయోనుభావాః ॥ ధృతింలక్షయతి - చేత ఇతి॥ జ్ఞానాభీష్టలాభాది

బోధాదేర్నిర్వేదో నిష్ఫలత్వధీః। గ్లానిర్బలస్యాపచయశ్శంకా
నిష్టాదిచింతనం। శ్రమః ఖేదోధ్వరత్యాదేశ్చేతస్థైర్యంధృతిర్భ
వేత్ ॥ పంచానాముదాహరణాని ॥ వ్యర్థాస్సర్వోపచారామల
యజసలిలాసేచనాద్యాశ్శరీరంతస్యా శ్శుష్యచ్ఛరీవప్రతిభట
మధునాలజ్జయాతచ్చగూఢం। యాతాయాత్రైస్సఖీనాంగు
రురజనితవాహ్వానజన్యః ప్రయాసో రామధ్యానేనలబ్ధేత్వాయి
తుబత సఖీ చేతసస్థైర్యమేతి॥ అత్ర సేచనాద్యా ఇత్యంతేన ని
ర్వేదో నిబద్ధః। తతోధునేత్యంతేన గ్లానిః। గూఢమిత్యంతేన శం
కా। తృతీయపాదే శ్రమః। తురీయే ధృతిరితి జ్ఞేయం ॥౪౯॥ జా
డ్యమప్రతిపత్తిస్స్యాదిష్టానిష్టాగమోద్భవా। ఉత్సవాద్యైః
ప్రసత్తిర్యహర్షస్స్వేదాదికారణం॥ ద్వయం యథా॥ సమీ

భీర్నిష్ప్రహత్వం ధృతిః- అవ్యగ్రతాదయోనుభావాః ॥ ఉదాహరణలా
ఘవార్థమేవం క్రమోల్లంఘనేన స్వరూపనిరూపణమితిబోధ్యం॥ పంచాప్యు
దాహరతి- వ్యర్థాఇతి॥ గూఢమంశుకేనాచ్ఛాదితం ॥ నిర్వేదాదీన్దర్శయతి
అత్రేత్యాదినా॥ ౪౯॥ జడతాంలక్షయతి- జాడ్యమితి ॥ ఇష్టానిష్టాగమో
ద్భూతమితికర్తవ్యతామూఢత్వంజాడ్యం- అత్రానిమేషనయననిరీక్షణ
తూష్ణీంభావాదయోనుభావాః॥ హర్షంలక్షయతి -ఉత్సవాద్యైరితి ॥
ప్రియాగమనపుత్రజననాద్యుత్సవాదిజనితో మనఃప్రసాదో హర్షః- స్వే
దాశ్రుకంపాదయోనుభావాః॥ ద్వావప్యుదాహరతి- సమీక్ష్యేతి॥ స్పష్టం

౫౦ ॥ దైన్యంలక్షయతి- సత్త్వత్యాగాదితి॥ సత్త్వత్యాగోదౌర్గత్యాదేరుపలక్షకః- తేనసత్త్వత్యాగదౌర్గత్యాదిజన్యంమనసోనౌద్ధత్యందైన్యం-కార్పణ్యపదంచదేహవచనమాలిన్యాద్యనుభావానాముపలక్షకం ॥ ఉగ్రతాంలక్షయతి- వ్యక్తఇతి॥ అపరాధేపుత్రమిత్రకళత్రాదిద్రోహరూపేవ్యక్తేసతి-తర్జనోద్వేజనతాడనబంధనాద్యనుభావంచండత్వంక్రౌర్యముగ్రతా చింతాంలక్షయతి- ధ్యానమితి॥ అపేక్షితానవాప్తిమూలంధ్యానంచింతా శూన్యతానిశ్శ్వాసతాపాదయోనుభావాః॥ త్రయమప్యుదాహరతి- సం

క్ష్య రామంసమరాంగణస్థం నయోద్ధుకామానచగంతుకామాః। క్షణంబభూవుఃక్షణదాచరేంద్రాఃప్రాపుఃప్రసాదం పరమంసురేంద్రాః ॥౫౦॥ సత్త్వత్యాగాదనౌద్ధత్యందైన్యం కార్పణ్యసంభవం। వ్యక్తేపరాధేచండత్వముగ్రతాతర్జనాది కృత్। ధ్యానమిష్టానధిగమాచ్చింతాశూన్యత్వతాపకృత్॥త్రయంయథా॥ సంత్రస్తానాంభవతిశరణంభూభృతాంవారిరాశిస్త్రాతాస్మాకంసహవయమపిత్రస్నవోభూభృతస్తే।రామః క్రోధాదభిపతతినోవీక్ష్యకించిద్వ్యలీకం సేనానీర్నాగమదిహకథంసోపిభీతోగతోహి॥ అత్రప్రథమార్ధేదైన్యంనిబద్ధం। ఉత్తరచరణయోరౌగ్ర్యచింతే ॥ ౫౧ ॥ చిత్తక్షోభంజగుస్త్రాసమాకస్మికభయోదితం ॥యథా ॥ విషమాయుధమాలోక్యరాఘవంరక్షసాంచమూః । కంపస్విన్నచలన్మూర్తిర్భీరుభావమదర్శయత్ ॥౫౨॥ పరోత్కర్షాసహిష్ణుత్వంప్రాహురీర్ష్యాంమనీషిణః। అపరాధినిచిత్తస్యామర్షఃప్రజ్వలనంభ

త్రస్తానామితి॥ నోస్మాకం- కించిద్వ్యలీకమీషదపకారం॥ యోజయతి-అత్రేతి॥ ౫౧ ॥ త్రాసంలక్షయతి-చిత్తేతి ॥ అకస్మాదేవాకస్మికంతస్మాద్భయాత్- తాదృశభయహేతోరిత్యర్థః- విద్యుద్గర్జితభూకంపాదిజన్యః కంపగాత్రసంకోచరోమాంచమోహాద్యనుభావశ్చేతశ్చమత్కారస్త్రాసఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- విషమాయుధమితి ॥ విషమాయుధంభయంకరాస్త్రంపంచబాణంచ- భీరుభావమధీరత్వమంగనాత్వంచ॥ ౫౨॥అసూయాంలక్షయతి - పరేతి ॥ గర్వదౌర్జన్యమన్యుజన్యంపరోత్కర్షాసహి

క్షుత్వమసూయేత్యర్థః - నిందావజ్ఞాభ్రుకుట్యాదయో ఽనుభావాః ॥ అమర్షం లక్షయతి- అపరాధినీతి ॥ అధిక్షేపావమానాదినా సాపరాధే మనః ప్రజ్వలనమభినివిష్టత్వం ప్రతిచికీర్షేతియావత్ - తదేవామర్షః- స్వేదశిరఃకంపచింతోపాయాన్వేషణోత్సాహతర్జనాదయో ఽనుభావాః॥ గర్వం లక్షయతి-ఆత్మేతి ॥ బలైశ్వర్యాభిజనలావణ్యాదిజన్యో ఽన్యధిక్కారావజ్ఞానసవిలాసాంగవీక్షణాద్యనుభావ ఆత్మోత్కర్షాభిమానో గర్వ ఇత్యర్థః॥ అసూయామర్షావుదాహరతి- నహీతి॥ స్పష్టం॥ ౫౩ ॥ గర్వముదాహరతి- నేతి॥ పంకజన్మ పాపజన్మ-పంకజం చ ॥ యోజయతి-అత్రేత్యాదినా ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిం లక్షయతి -స్మృతిరితి॥ సదృశాదృష్టచింతాద్యైస్సం

వేత్ । ఆత్మోత్కర్షబలాదన్యస్య కారో గర్వ ఉచ్యతే॥ యథా॥ నహి మత్తో ఽధికా లక్ష్మీస్తస్యాంతవకథం రతిః । ఇతి రాఘవ బధ్నాతి భ్రుకుటీం త్వయి మే సఖి ॥ ౫౩ ॥ నచంచలాహం నచ పంకజన్మగతా న దోషాకరసోదరీ చ। ఇతి శ్రియం న్యక్కురుతే సఖీ మే త్వం రామ తస్యాం సజహాసి రాగం॥ అత్రాద్విమశ్లోకేఽసూయామర్షౌ నిబద్ధౌ। ద్వితీయే గర్వ ఇతి వేద్యం ॥ ౫౪ ॥ స్మృతిః పూర్వానుభూతే ధీః స్మరణం స్యాత్తదుద్యమః॥ యథా॥ రామ త్వయా మమ సఖీ లలితాని పూర్వమాశ్లేషచుంబనముఖాన్యనుభావితాని। ఆలోచ్య దుర్లభతరాణ్యధునా విహాతుం ప్రాణాన్ప్రటీరపవనాభిముఖం ప్రయాతి ॥ ౫౫ ॥ మదిరాదికృతం హర్షమోహయోర్మేళనం మదః॥ యథా॥ శీధుపానవివశా స్మరాతురా

సాకారోద్బోధే సతి పూర్వానుభూతార్థవిషయం జ్ఞానం స్మృతిరిత్యర్థః - తత్ర భ్రూన్నమనశిరఃకంపాదయో ఽనుభావాః॥ మరణం లక్షయతి-మరణమితి॥ వ్యాధ్యభిఘాతాభ్యాం దేహాన్మనసో ఽపాయో హిక్కాశ్వాసాద్యనుభావో మరణం-సాక్షాత్తదుదాహరణస్యామంగళత్వాత్తదుద్యోగోత్ర వివక్షిత ఇత్యాహ- తదుద్యమ ఇతి॥ ద్వయమప్యుదాహరతి- రామేతి ॥ అనుభావితాన్యనుభవం ప్రాపితాని॥ ౫౫॥ మదం లక్షయతి- మద[illegible] హర్షః ప్రసాదః మోహో వైచిత్త్యం మదిరాదిజన్యో హర్షమోహసంకరో మదః- అత్ర వాగంగస్ఖలిత్యహసితరుదితాదయో యథాయోగము

త్తమాదిష్వనుభావాః॥ ఉదాహరతి- శీధ్వితి॥ సురవారమోషితోఽప్స రసః॥ ౫౬ ॥ నిద్రాం లక్షయతి-మనస ఇతి ॥ మనసశ్చిత్తస్య మీలనం బాహ్యేంద్రియసంబంధవిరహః - చింతానైశ్చింత్యవ్యాయామాదిజన్యం జృంభాంగభంగనేత్రనిమీలనాద్యనుభావం చిత్తనిమీలనం నిద్రేత్యర్థః॥ సుప్తిం లక్షయతి- సుప్తిరితి॥ నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసనిశ్చలత్వనేత్రనిమీలనాద్యనుభావో నిద్రాసముద్రేకస్సుప్తిరిత్యర్థః॥ విబోధం లక్షయతి - అవబోధ ఇతి॥ శబ్దస్పర్శాహారపరిణామాదిజన్యా భుజోత్క్షేపాంగులిస్ఫోటజృంభణాక్షివిమర్దనాద్యనుభావా చేతనావాప్తిర్వినిద్రత్వం విబోధ ఇత్యర్థః॥

ఘూర్ణమాననయనాస్ఖలద్గిరః। హర్షయంతి సురవారమో
షితో రామసాయకలతాహతాహితాః ॥౫౬॥ మనసో మీల
నం నిద్రా సుప్తిస్తస్యాః ప్రగాఢతా। అవబోధశ్చేతనాయాః
ప్రాప్తిర్జృంభాదికారణం ॥ త్రయం యథా ॥ రఘుపతిభుజో
త్సంగే తుంగే నిధాయ నిజం శిరః సురతవిరతౌ నిద్రాముద్రాం క్ష
ణం క్షణమాగతా । సహితమథ తం స్వప్నే దృష్ట్వా కయాచన
కాంతయా కృతవికృతసంజల్పా తల్పాదహం త్వరితోత్థితా ॥
౫౭॥ స్వాంతసంకోచనం వ్రీడా కామరాగస్తవాదిభిః ॥ య
థా ॥ ఆలీజనేన గమితా చతురేణ శయ్యాం తస్మిన్ క్రమేణ గ
లితే మిలితే చ కాంతే । కింవా విధేయమవిధేయమపీహ కిం వే
త్త్యాలోచనానతముఖీ కురుతే స్మ సీతా ॥౫౮॥ ఆవేశో దుఃఖ
మోహాద్యైరపస్మారోఽంగతాపనః। చింతాదుఃఖభయోద్బద్ధం

త్రయమప్యుదాహరతి- రఘుపతీతి॥ రఘుపతిభుజస్యోత్సంగే ఉపరిభాగే - నిద్రాముద్రైవ క్షణ ఉత్సవస్తం ॥ ౫౭ ॥ వ్రీడాం లక్షయతి-స్వాంతేతి॥ కామనిమిత్తో రాగః కామరాగః స్తవస్తోత్రం ఆచారభ్రంశాదయ ఆదిశబ్దార్థః- మదనాభిలాషాదిభిర్మనస్సంకోచో వ్రీడేత్యర్థః - అంతర్ధానవైవర్ణ్యాధోముఖత్వాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- ఆలీజనేనేతి॥ క్రమేణ పర్యాయేణ-యౌగపద్యమనే సంశయాదిప్రసక్తేరితి భావః-గలే నేతి వా పాఠః॥ ౫౮॥ అపస్మారం లక్షయతి- ఆవేశ ఇతి॥ అశుచిత్వధాతువైషమ్యభూతావేశాదిజన్యో భూపాతభ్రమణభుజాస్ఫోటవికటోత్క్షిలాలాఫేనా

ద్యనుభావ ఆవేశో౽పస్మార ఇత్యర్థః॥ మోహం లక్షయతి- చింతేతి॥ భీత్యా
దిభిర్వైచిత్త్యం మోహ ఇత్యర్థః - తత్రాజ్ఞానభ్రమోత్పాతఘూర్ణనాద
ర్శనాదయో౽నుభావాః॥ ద్వయమప్యుదాహరతి-తమాలానితి ॥ ఉత్తాలా
నున్నతాన్॥ ౫౯॥ మతిం లక్షయతి- తత్త్వేతి॥ నానావిధశాస్త్రచింతోహా
పోహాదిభ్యో౽ర్థనిశ్చయో మతిరిత్యర్థః- తత్ర శిష్యోపదేశసంశయచ్ఛేద వి
దగ్ధవ్యవహారమనస్సంతోషాదయో౽నుభావాః॥ ఉదాహరతి - అనవాప్తే
తి॥ స్పష్టం॥ ౬౦॥ ఆలస్యం లక్షయతి॥ మందేతి ॥ గర్వశ్రమాదినా ప్రయ
త్నమాంద్యమాలస్యం-జృంభోపవేశనాదయో౽నుభావాః ॥ ఆవేగం లక్ష

మూర్ఛనం మోహ ఉచ్యతే॥ యథా॥ తమాలానుత్తాలాన్వనభు
వి విలోక్యాహితనృపా బతేహోప్యాయాతో రఘుపతిరితి భ్రాం
తమతయః । వనే భ్రామం భ్రామం వికటవిటపాగ్రై రభిహ
తా హతాస్సో౽హ్నహో ఖడ్గైరితి రుషితి మూర్ఛాముపగతాః ॥౫౯॥
తత్త్వమార్గానుసంధానాదర్థనిర్ధారణం మతిః॥ యథా॥ అనవా
ప్తదేహదాహాస్సఖి కావ ఏవ దాశరథీ రామః। నహ్యన్యస్మిన్పు
రుషే త్వేతాదృశరూపచాతురీ దృష్టా ॥ ౬౦ ॥ మందోద్యోగ
త్వమాలస్యం కార్యేష్వార్యైరుదీర్యతే॥ ఆవేగశ్చిత్తసంభ్రాం
తి రిష్టానిష్టాగమోద్భవా॥ సంశయాత్కల్పనానంత్యం వితర్క ఇ
తి కథ్యతే ॥ యథా ॥ పుష్పాస్త్రే తేషు బత యాభవనేషు మంద
ముద్యం జతేస్మ రిపువాహా దృశో విహర్తుం। తారామధాటిపట
హక్షుభితాంతరంగాశ్చక్రుర్జవేన బహుధావనధావనాని॥౬౧
ధర్మశ్శరీరభృదసావితి ధార్మికాణాం మూర్తో౽నయో౽యమితి

యతి - ఆవేగ ఇతి॥ ప్రియాదేరిష్టస్య రాజవిడ్వరవాతవర్షాదేరనిష్టస్య
చాగమాజ్జాతశ్చిత్తసంభ్రమ ఆవేగ ఇత్యర్థః- హర్షశోకత్వరాస్తంభా
దయో౽నుభావాః॥ వితర్కం లక్షయతి- సంశయాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్
తేన సంశయవిమర్శాదిజన్యో౽నేకధా సంభావనాత్మా భ్రూక్షేపశిరఃకం
పాద్యనుభావో వితర్క ఇత్యర్థః॥ ఆలస్యావేగావుదాహరతి-పుష్పేతి॥ వ
నే ధావనాని॥ అత్ర పూర్వార్ధమాలస్యస్యోత్తరార్ధమావేగస్య చోదాహ
రణమితి జ్ఞేయం॥ ౬౧॥ వితర్కముదాహరతి-ధర్మ ఇతి॥ కూటపి చేష్టితా

నాటకపటోఽన్యేషాం-మాయావినామితియావత్ ॥౯౨॥ అవహిత్థాం లక్షయతి- హర్షేతి॥ భయవ్రీడాకౌటిల్యాదిభిర్హర్షాదికార్యాకారగోపనమవహిత్థేత్యర్థః- అత్రశూన్యస్మితాన్యథాకథనమిథ్యాధైర్యకథాభంగాదయోఽనుభావాః॥ ఉదాహరతి- వైతాళికాదీతి॥ వందిమాగధాదయ ఆదిశబ్దార్థః- వైతాళికాదిభిఃకృతయారాఘవబాహుసారప్రస్తావనయా జనితౌవేపథురోమహర్షౌకంపరోమాంచౌ॥ ౯౩॥ వ్యాధింలక్షయతి- వ్యాధిరితి॥ మనస్తాపదోషవైషమ్యాభిభవజన్మాశీతోష్ణజ్వరాదిశ్శీతాళుతోష్ణ

మంత్రవిశారదానాం। కాలాంతకోఽయమితికూటవిచేష్టితానాంసంజాయతేరఘుపతౌబహుధావితర్కాః॥అత్రప్రథమం పద్యమాలస్యావేగయోరుదాహరణం ద్వితీయంవితర్కస్యేతి వేద్యం ॥౯౨॥ హర్షాద్యాకారగుప్తిర్యాసావహిత్థేతికథ్యతే॥యథా॥ వైతాళికాదికృతరాఘవబాహుసారప్రస్తావనాజనితవేపథురోమహర్షౌ।మధ్యేసభంమసృణచందనపంకచర్చావ్యాజేనగోపయతివైరివసుంధరేంద్రః ॥౯౩॥ వ్యాధిర్జ్వరాదిరున్మాదస్తుల్యచేష్టాజడాన్యయోః॥ యథా॥ కాకుత్స్థఖండితవిరోధివధూజనానాంగాత్రేషు గాఢమదనజ్వరదూషితేషు।హారాస్స్ఫుటంతిహరిచందనమేతి శోషంధూమాయతేచ నలినీదళకౢప్తశయ్యా ॥ ౯౪ ॥ స్థానాయసంఘటయమందరకందరంనోరక్ష్యావయంకృశబలాశ్శబరాభవద్భిః। ఇత్యస్తచేతనసచేతనతుల్యవృత్త్యాభ్రామ్యంతి రామవిమతాశ్చకితావనేషు ॥౯౫॥ విషాదశ్చేతసోభంగఉపాయాభావచింతనైః। విలంబాక్షమతౌత్సుక్యంచేతస్తాపత్వరాదికృత్॥ చాపలంత్వ

ళుతాద్యనుభావో వ్యాధిరిత్యర్థః॥ ఉన్మాదంలక్షయతి- ఉన్మాదఇతి॥భయసన్నిపాతేష్టవియోగధననాశాదిభిశ్చిత్తవిభ్రాంతిరున్మాదఇత్యర్థః-తత్రానిమిత్తస్మితాసంబద్ధప్రలాపనిర్హేతుకధావనోపవేశనోత్థానరోదనాదయోఽనుభావాః॥ వ్యాధిముదాహరతి-కాకుత్స్థేతి॥స్పష్టం॥ ౯౪॥ ఉన్మాదముదాహరతి-స్థానాయేతి॥ హేమందర, హేశబరాః॥ ౯౫॥విషాదంలక్షయతి- విషాదఇతి॥ ప్రారబ్ధకార్యభంగాపరాధపరిజ్ఞానవిఘ్నవిపదాదిభి

విసన్నత్వసంతాపో విషాదఇత్యర్థః - అయంచోపాయాన్వేషణవైమనస్య ముఖశోషాద్యనుభావతారతమ్యముత్తమాద్యాశ్రయత్వేనత్రిధఇత్యాహుః॥ ఔత్సుక్యంలక్షయతి- విలంబేతి॥ ఇష్టవిరహాదసహ్యవస్తుదిదృక్షాదిజన్యంమనస్తాపత్వరాశ్వాసానిద్రాద్యనుభావం కాలాక్షమత్వమౌత్సుక్యమిత్యర్థః।చాపలంలక్షయతి-చాపలంత్వితి।రాగద్వేషమాత్సర్యాదిమూలమనవస్థానంచాపలమిత్యర్థః।తత్రభర్త్సనపారుష్యస్వచ్ఛందాచరణాదయోనుభావాః॥విషాదముదాహరతి-బద్ధఇతి. స్పష్టం ॥౬౬॥ ఔత్సుక్యముదాహరతి-అహ్నమితి॥స్పష్టం॥౬౪॥చాపలముదాహరతి-భ్రూభంగేతి॥రా

నవస్థానంరాగద్వేషాదిహేతుకం॥క్రమేణయథా॥ బద్ధస్సముద్రోబలభేదిజేతాహతస్సుతస్సంయతిదేవరోపి। ప్రస్యేర్ష్యయేద్దైత్యపతిర్నసీతాంకోవాక్రమస్స్యన్మమకంఠసూత్రే॥౬౬॥ అహ్నంప్రభోరచిరమస్తమయేతబింబం సజ్జీకురుష్వసహసాసఖిపుష్పతల్పం । తూర్ణంప్రసాధయమమాంగమనంగతప్తంసంక్షిప్యవాప్రజసమానయరామచంద్రం॥౬౪॥ భ్రూభంగసంగవదపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశరసంగమనప్రసంగం ॥ తచ్ఛింజనీరణితమాభరణైఃక్వణద్భిః ప్రస్తౌతి రామమభితశ్చలితాసఖీయం ॥ అత్రాభితశ్చలనాచ్చాపల్యం ॥ ౬౭ ॥ అథప్రాగుద్దిష్టానాం భావాదీ

❀భావహావాదిశృంగారచేష్టానాంలక్షణోదాహరణాని❀

నాంలక్షణోదాహరణానిదర్శయతి॥ రసాభిజ్ఞానయోగ్యత్వం

మమభితః రామస్యాభిముఖ్యేనేత్యర్థః-చలితా-భ్రూభంగేన సంగవతామపాంగానాం యేతరంగాస్తేషాంరంగైర్నర్తనైః- అత్రనృత్తస్థానవాచినోరంగశబ్దస్యనృత్తపరత్వం-'రంగోరణస్థలేరాగేనృత్తరంగేత్రపుంస్యపీ'తివిశ్వః- ఆనంగేశార్ఙ్గే-ధనుషిశరసంగమనప్రసంగం శరసంధానం - ప్రస్తౌతి- ప్రకటయతీత్యర్థః ॥౬౭॥ అథభావస్వరూపనిరూపణంప్రతిజానీతే-అథేతి॥ భావంలక్షయతి-రసేతి-బాల్యయౌవనసంధావుత్పన్నశ్శృంగారవిషయఃప్రాథమికోంతఃకరణవికారోభావఇత్యర్థః- తదుక్తం। "విత్తస్యావికృతిస్సత్త్వంవికృతేఃకారణేసతి । తత్రాద్యావికృతిర్భావోబీజస్యా

దివికారవది"తి॥హావంలక్షయతి-హావస్త్వితి॥ద్వావప్యుదాహరతి- ఆలోకితఇతి- హరచాపమారోపయంతమేనంరామం - అత్రాలోకితఇత్యనువర్తతే॥యోజయతి-అత్రేతి ॥౧౯॥ హేలాంలక్షయతి-సువ్యక్తేతి॥ఉదాహరతి-చార్వితి॥ స్మరఏవసుధాంబుధిస్తస్యచంద్రపాదైఃమన్మథోద్దీపకైరిత్యర్థః-శృంగారస్యమంగళతరంగభరైః - సర్వాకృతౌవ్యతికరస్సం

భావమాహుర్మనీషిణః। హావస్తుభావఏవస్యాదీషద్విస్పష్టవిక్రియః॥ద్వయంయథా॥ ఆలోకతేపూర్వమవిక్రియైవయానోజనానద్యతుజానకీయం । ఆరోపయంతంహరచాపమేనంకించిత్సముంచత్పులకాంచితాంగీ॥ అత్రకించిత్సముంచత్పులకేత్యనేనహావోనిబద్ధః। శిష్టేనభావఇతి వేద్యం ॥౧౯॥ సువ్యక్తవిక్రియోభావో హేలేతిపరికీర్త్యతే। యథా॥చారుస్మితైస్స్మరసుధాంబుధిచంద్రపాదైశ్శృంగార మంగళతరంగభరైరపాంగైః। సర్వాకృతివ్యతికరైః పులకైశ్చ గామేపాత్రిమగ్నభవంతిసుతనోఃప్రణయప్రరోహాః॥ ౨౦॥ అభూషణేపిరమ్యత్వమాకారైర్యన్మాధుర్యమిష్యతే॥ యథా॥రఘువరరామావయవైః ప్రకృతిశుభ్రైర్భూషణాన్యభూష్యంతే ।ఉడుభిర్నహిశశికిరణావిభాంతితాన్యేవతైస్తుశోభంతే॥ ౨౧॥ యథావా॥ తాటంకగ్రైవేయకకేయూరముఖానిభూషణాన్యస్యాః। స్వయమతిశయమాధాతుంనశక్నువంత్యంగకాంతిమగ్నాని ॥ ౨౨॥ శీలాద్యలంఘనంయత్తుధైర్యమాకారైర్యదుదీర్యతే ॥ యథా ॥ తాపితాపి మదనాస్త్రవహ్నిభిర్మర్దితాపిమలయాచలానిలైః। ప్రేరితాప్యవనిజాలిభిఃపతింసాబ్రవీన్నపరుషారుషాగిరః॥౨౩ యథావా॥హృతోత్తరీయారామేణస్తనయోస్తనయాభువః।

బంధోయేషాంతైః- ప్రణయప్రరోహాః ప్రేమాంకురాః ॥౨౦॥ మాధుర్యంలక్షయతి-అభూషణఇతి॥ఉదాహరతి- రఘువరేతి ॥ రఘువరరామాయాస్సీతాయాఅవయవైః॥౨౧॥ ఉదాహరణాంతరమాహ-తాటంకేతి॥ గ్రైవేయకంకంఠభూషేత్యమరః॥౨౨॥ ధైర్యంలక్షయతి-శీలాదీతి॥ఉదాహరతి-తాపితేతి॥పరుషాగిరః నాబ్రవీత్ ॥౨౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ-

హృతేతి॥ స్వస్తికంబంధవిశేషం॥ ౭౪॥ లీలాంలక్షయతి-లీలేతి ॥ ఉదాహరతి- రఘ్వితి॥ అత్ర ప్రియచరితానుకరణాల్లీలావతీత్వం సీతాయాః- సతీపతివ్రితాచ-దయితా ఏవమనుకారిణ్యపిమనోహారిణీచ- పతివ్రతాలక్షణంతు “భుక్తేనుభుక్తేయాపత్యౌదుఃఖితేదుఃఖితాయది। ముదితేముదితాత్యర్థంప్రోషితేమలినాంబరా ॥ సుప్తేపశ్చాత్తుయాశేతేపూర్వమేవప్రబుధ్యతి। నాన్యంకామయతేచిత్తేసావిజ్ఞేయాపతివ్రతేతి”॥ ౭౫॥విలాసంలక్షయతి- తాత్కాలికీతి॥ వికృతిః నేత్రభ్రూవక్త్రకర్మణాం విశేషఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- భ్రూభంగేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్॥ ౭౬॥విచ్ఛిత్తిం

హస్తస్వస్తికమాధాయనాముంచద్ధైర్యకంచుకం॥ ౭౪॥ లీలా
ప్రియానుకరణంవాగ్భిర్గత్యార్థచేష్టితైః॥యథా॥ రఘుపుంగ
వస్యవచనంవచసాచేష్టాంచచేష్టయాదృష్టిం। దృష్ట్యాచానుస
రంతీసీతాజాతాసతీచదయితాచ ॥ ౭౫ ॥ తాత్కాలికీవిలా
సస్స్యాద్వికృతిర్వల్లభేక్షణాత్ ॥యథా॥ భ్రూభంగసంగవ
దపాంగతరంగరంగైరానంగశార్ఙ్గశరసంగమనప్రసంగం।
తచ్ఛింజనీరణితమాభరణైఃక్వణద్భిః ప్రస్తౌతిరామమభితశ్చలి
తాసఖీయం ॥౭౬॥ విచ్ఛిత్తిరల్పభూషాభిరపిరమ్యత్వముచ్య
తే॥యథా॥ తాటంకద్యుతిలోలలోచనరుచీచాంపేయనీలోత్ప
లోత్తంసౌతేతనుతశ్చమదిస్మితలవోనిర్మాతినాసామణిం। హార
స్ఫారమరీచిరారచయతిశ్రీఖండచర్చాశ్రియం బాలే శేషవి
భూషణైఃకృతమియదామ్రిమస్యధీరంమనః ॥ ౭౭ ॥ విభ్రమ
స్త్వరయాకాలేభూషాస్థానవిపర్యయః॥యథా॥ రామాసం

లక్షయతి- విచ్ఛిత్తిరితి॥ ఉదాహరతి - తాటంకేతి॥తాటంకద్యుతిర్లోలలోచనరుచిశ్చ -తే- చాంపేయోత్తంసఃనీలోత్పలోత్తంసంచతౌ కర్ణభూషౌ- కృతమలం॥ కుతఇత్యతఆహ ఇయదితి ॥ రామస్యమనఃఇయద్ధీరంపతావద్ధైర్యయుక్తం-(స్త్రీ)స్వభావానుగుణ్యేనాత్రకాకురసుసంధేయా-ముగ్ధేఅలంకృతైరలంకారైరలం- తన్మనస్థైర్యమహంవేద్మిత్వదవలోకనమాత్రేణరజ్యతీతిభావః॥ ౭౭॥ విభ్రమంలక్షయతి- విభ్రమఇతి॥ కాలేప్రియతమసమాగమాదిసమయే- త్వరయామదనావేశాదిసంభ్రమేణ భూషా

ణాంస్థానవిపర్యయఃస్థానవ్యత్యాసః॥ఉదాహరతి-రామేతి॥ రామస్యాసం
గేవ్యసనేనాసక్త్యారభసస్వాంతయావేగావిష్టచిత్తయా- వ్యసనంత్వశు
భేసక్తౌపానస్త్రీమృగయాదిషు।దైవానిష్టఫలేపాపేవిపత్తౌనిష్ఫలోద్యమ
ఇతివిశ్వః॥ ౮౭॥ కిలికించితంలక్షయతి- హర్షేతి॥ ఉదాహరతి- ప్రగా
ఢమితి॥ప్రతికలంప్రతిక్షణంమిళంతోగద్గదరవాయస్యాస్సాతథోక్తా-త్రిం
శత్తుతాఃకలేత్యమరః॥౮౮॥ మోట్టాయితంలక్షయతి ॥మోట్టాయితమితి॥

గవ్యసనరభసస్వాంతయాకాంతయాసీత్పాణౌహారోర్ఘుటితి
ఘటితఃకంకణంకంఠనాళే। కాంచీసూత్రంకచపరిసరేకాంచ
నస్రజ్వితంచేలాత్కాలక్ష్మీర్నయననలినేకజ్జలంపాదపద్మే॥౮౮
హర్షామర్షాశ్రుభీత్యాదేస్సంకరఃకిలికించితం ॥ యథా॥ప్ర
గాఢంసందష్టాధరకిసలయామర్షపరుషాప్రభూతానందాశ్రుః
ప్రతికలమిళద్గద్గదరవా। సముద్యత్సంత్రాసాసపులకశరీరా
జనకజానకాంతంనాత్మానంకిమపిబుబుధేనాపరమపి ॥౮౯ ॥
మోట్టాయితంభవేదిష్టకథాదౌభావసూచనం॥యథా॥రామ
కథాప్రస్తావేనమయతివదనంనిగూఢదరహసితం।సపులకకపో
లఫలకాఘటయతికుచయోఃపటాంచలంబాలా॥౯౦॥సంమర్దే
పిసుఖాధిక్యంరతౌకుట్టమితంమతం॥అన్యేత్వాహుః॥కేశాధరా
దిగ్రహణేమోదమానాపిమానసే। దుఃఖితేవబహిఃకుప్యేద్య
త్రకుట్టమితంహితదితి॥యథా॥ హృదిముష్టినిఘాతసంభవాన
ఖదంతక్షతజాపివేదనా। ప్రియసంగసుఖాబ్ధిమగ్నయాబుబు
ధేనాల్పతరాపిబాలయా ॥౯౧ ॥ మానాత్కాంతస్యసల్లా
పేబిబ్బోకోనాదరక్రియా ॥యథా॥ వాక్యైరముష్యవివిధై
ర్నమనోమదీయంప్రత్యేతికిమపికృతేసఖియాసిచింతాం ।

భావసూచనంస్వాభిలాషప్రకటనం॥ ఉదాహరతి- రామేతి॥స్పష్టం॥౯౦
కుట్టమితంలక్షయతి-సమ్మర్దఇతి॥మతాంతరేణలక్షణమాహ - కేశేతి॥స్వా
భిమతలక్షణానుసారేణోదాహరతి- హృదీతి॥స్పష్టం॥ ౯౧ ॥ బిబ్బోకంల
క్షయతి- మానాదితి॥ ఉపలక్షణమేతత్ - తేనగర్వాభిమానాదినాదయి
తేష్వనాదరకరణంబిబ్బోకఇత్యర్థః॥ ఉదాహరతి- వాక్యైరితి॥ నప్రత్యే

తినవిశ్వసతి- చింతాంకింయాసి॥ ౭౨॥లలితంలక్షయతి- సుకుమారేః॥ఉదాహరతి- ఘనసారేతి ॥ ఘనసారఃహిమవాలుకా తుషారస్తుహినం గంధసారః శ్రీఖండచందనంత్తైః॥ ౭౩॥ఉదాహరణాంతరమాహ. మృద్వితి॥ మృదుయథాతథాశింజానానిమంజీరకాంచీవలయకంకణానితైః- తత్రత్యైరిత్యర్థః- విభ్రమైర్విలాసైః-అత్రభూషణవిలాసైఃస్మితేనచసీతాయాస్సౌకుమార్యప్రతిపాదనాల్లలితమితిభావః ॥౭౪॥ కౌతూహలచకితేలక్షయ

కామస్య మేగిళతుపంచశరీశరీరంయావల్లభాస్యసఖిసాస్తుపరంకృతార్థా॥౭౨॥సుకుమారాంగవిన్యాసోయత్తల్లలితమీరితం॥ యథా॥ఘనసారతుషారగంధసారైఃకిముపీయూషశిరీషచంపకైర్వా। సఖితేవయవాస్మశరేణసృష్టా దయితోయాస్ఫుజతేమృదూపచారైః ॥౭౩॥ యథావా॥మృదుశింజానమంజీరకాంచీవలయకంకణైః। సస్మితాసేవతేరామంరామారహసివిభ్రమైః॥ ౭౪ ॥ రమ్యేకుతూహలంలౌల్యంచకితంభయసంభ్రమః॥ క్రమేణయథా॥విలోకతేతన్ముఖమేవబాలాశృణోతితస్యైవశుభంచరిత్రం। తదంగసంగంపిజహౌనచాపిఛాయావదాహారవిహారకాలే ॥ ౭౫ ॥ పరీహాసోద్యోగాంప్రియసహచరీం వల్లభగతం గృహీత్వానేపథ్యం ఝడితినికటోపాగతవతీం।సమీక్ష్యోత్తిష్ఠంతీంసపదిశయనాత్సస్మరభయాం స్థితోగూఢంరామస్స్మితసఖముఖఃపశ్యతిముహుః॥౭౬॥విహృతంప్రాప్తకాలస్యవచసోఽకథనంహ్రియా॥అన్యేత్వాహుః॥ ఈర్ష్యయామానలజ్జాభ్యామదత్తంయోగ్యముత్తరం। క్రియయావ్యజ్యతేయత్రవిహృతంతదుదాహృతమితి॥యథా॥ కాం

తి-రమ్యఇతి॥ రమ్యేరమ్యవస్తునిలౌల్యమాసక్తివిశేషః॥ చకితమితి॥కుతూహలముదాహరతి- విలోకతఇతి॥స్పష్టం॥ ౭౫॥చకితముదాహరతి- పరీహాసేతి॥పరీహాసేఉద్యోగోయస్యాస్తాం- నేపథ్యంకంచుకోష్ణీషాది ధారణసంచితవేషం॥ ౭౬॥ విహృతంలక్షయతి- విహృతమితి॥ ప్రాప్తకాలస్య ప్రస్తావసరస్యేత్యర్థః॥ విహృతస్యమతాంతరేణలక్షణమాహ- ఈర్ష్యయేతి॥ స్వమతానుసారేణోదాహరతి- కాంతేనేతి ॥ నర్మవచనంలీలా

సల్లాపః- క్రీడాలీలా చ నర్మ చేత్యమరః-మదనః యువాభ్యాం కథమారా
ధితః- కే కే బంధవిశేషాశ్చ రతప్రభృతివిశేషాశ్చ జాతా ఇత్యర్థః॥ ౮౭ ॥ హా
సం లక్షయతి- హసితమితి॥ యౌవనమదోద్భూతం-నతు హాస్యవద్వేషభా
షాదివికారజన్యమిత్యర్థః॥ ఉదాహరతి-పల అడే॥ఛా॥ ప్రకటేతి॥ మదిరాక్షి
ఖంజనాక్షి॥ ౮౮॥ ఏవం రసభావాదీన్నిరూప్య ప్రాక్ప్రతిపాదితామపి వి
స్మృతిశంకయా రసాద్రసాంతరోత్పత్తిం స్మారయతి- హాస్య ఇతి॥ ననుప్రా

తేన నర్మవచనం సఖి కిం కిముక్తం మారాధితస్సఖి కథం మదనో
యువాభ్యాం। పృచ్ఛంతమాలిజనమిత్యసకృత్సరోషా బాలా ద
దర్శ న చ కించిదువాచ వాక్యం ॥ ౮౭ ॥ హసితం యౌవనమదో
ద్భూతం హాసోఽనిమిత్తకం।యథా ॥ పల అడాణురా అబదా
వివసా ఘణజొవ్వణేణ మఇరక్ఖి । మఅణదిరోహిదలజ్జారా
మం దట్ఠూ అహసఇ అణిమిద్దం ॥ ఛా ॥ ప్రకటానురాగబంధా వివ
శా ఘనయౌవనేన మదిరాక్షీ। మదనతిరోహితలజ్జా రామం దృ
ష్ట్వా హసత్యనిమిత్తం ॥ ౮౮ ॥ ఇతి రసభావనిరూపణం॥ ****

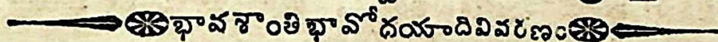
రసాద్రసాంతరోత్పత్తిక్రమః

అత్ర రసాద్రసాంతరోత్పత్తిరపి కవిభిస్సమ్మతా॥ యథోక్తం
శృంగారతిలకే "హాస్యో భవతి శృంగారాత్ కరుణో రౌద్రక
ర్మణః। అద్భుతశ్చ తథా వీరాద్బీభత్సాచ్చ భయానక" ఇతి॥ ర
సస్సర్వోఽపి సంపూర్ణస్తిరోధత్తే రసాంతర'మితి భారతీయోక్త
రీత్యా యద్యప్యేకైకస్యైవ రసస్య చర్వ్యతే తథాపి రససంకరోపి
మహాకవిభిరంగీకృతః। స చాస్మాభీ రసవదలంకారోదాహరణే

థాన్యస్యాంగిత్వముపసర్జనత్వేనాంగత్వం, ఏవంచ "రసస్సర్వోఽపి సం
పూర్ణస్తిరోధత్తే రసాంతర'మిత్యభియుక్తోక్తేః కథం రసయోరంగాంగిభా
వః కథం వా తత్సంకర ఇత్యాశంక్యాహ- తథాపీతి॥ అయం భావః "రసాః కా
ర్యవశాత్సర్వే మిళంత్యేవ పరస్పరం। ప్రథమం యో రసః ఖ్యాతస్స ప్రధానం
భవిష్యతీ" త్యాదివచనప్రామాణ్యాదవిరుద్ధో రససంకర ఇతి॥ స చేతి॥ సః రస
సంకరశ్చ- రసవదలంకారోదాహరణే - ఘోటీ ఘోరఖురక్షతేతిశ్లోకే

ర్శితః-వీరశృంగారయోరంగాంగిభావఉదాహృతఇత్యర్థః॥రసాభాసస్త్వి తి॥లక్షితః- అస్మిన్నేవతరంగేఏకత్రైవానురాగశ్చేదిత్యాదినా త్రివిధోపి రసాభాసోనిరూపితః॥ ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే రామత్వద్వైరిణః కాంతేతిశ్లోకే॥భావాభాసోపీతి॥ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణే-దుర్వారాయుధిపత్రిణోరఘుపతేరితిశ్లోకే॥రసభావయోరితి'తదాభాసాఅనౌచిత్యప్రవర్తితా'ఇతి మమ్మటపాదోక్తే రసానౌచిత్యప్రవృత్తిరేవతయోరాభాసత్వం।భావశాంత్యాదీనామంగిత్వం రసస్యాంగత్వంచకదాచిత్సంభవతీత్యాహ- రసఇతి॥ముఖ్యేఅంగిన్యపి- భావశాంత్యాదయోపీతి- అంగభూ

దర్శితః। రసాభాసస్తు త్రివిధోలక్షితః ఊర్జస్వ్యలంకారోదాహరణేదర్శితః॥ భావాభాసోప్యూర్జస్వ్యలంకారోదాహరణేదర్శితః॥ రసభావయోరాభాసత్వమనుచితవిషయప్రవర్తనం ॥

భావశాంతిభావోదయాదివివరణం

రసేముఖ్యేపిక్వచిదాస్వాదాతిశయవశాద్భావశాంత్యాదయోప్యంగిత్వమపిభజంతే॥ ఉక్తంహికావ్యప్రకాశే“రసేముఖ్యేపితేంగిత్వంప్రాప్నువంతికదాచన। తేభావశాంత్యాదయః అంగిత్వంచరాజానుగతవివాహప్రవృత్తభృత్యవదితి” తత్ర భావశాంతిస్సమాహితాలంకారోదాహరణేదర్శితా॥ భావోదయోయథా॥ఆలీజనేనగమితాచతురేణశయ్యాంతస్మిన్ఛలేనగలితేమిలితేచకాంతే। కింవావిధేయమవిధేయమపీహకింవేత్యాలోచనాంనతముఖీకురుతేస్మసీతా॥అత్రలజ్జాభావస్యోద

తాఅపీత్యపిశబ్దార్థః- అంగిత్వమపీతి- ప్రాధాన్యమపీత్యపిశబ్దార్థః॥ తత్రసదృష్టాంతామభియుక్తసమ్మతిందర్శయతి - రసఇతి ॥ కదాచనవిభావాద్యసంవలనదశాయాం - తత్సంవలనేతురసస్యప్రాధాన్యమేవేతిభావః॥ అంగిత్వంచేతి- యథారాజానుగతోవివాహప్రవృత్తోభృత్యోరాజ్ఞోముఖ్యేపిప్రాధాన్యమాలంబతేతద్వదితిభావః॥ తత్రేతి- తత్రభావశాంత్యాదిష్విత్యర్థః - సమాహితాలంకారోదాహరణే - దయితజనవియోగాద్దారుణగ్లానిభాజామితిశ్లోకే॥ అథభావోదయముదాహరతి - ఆలీజనేనేతి॥ ఛలేనకేనచిద్వ్యాజేన-క్రమేణేతివాపాఠః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥

౮౯॥ భావసంధిం లక్షయతి- యత్రేతి॥ ఉదాహరతి-ఆకర్ణన్నితి ॥ ఈర్ష్యామర్షిణీ- సీతాపాణిమయం గ్రహీష్యతీత్యసూయారోషరూక్షే- రుషా- సీతామిమేహతకాః పశ్యంతీతిరోషేణేత్యర్థః ॥ వైదేహ్యాం లజ్జాస్మరాభ్యామావర్జితాం భూమిభృతాం బృందే పరుషాంశ్చ కటాక్షాంకురాన్నిదధ ఇత్యన్వయః॥ యోజయతి- అత్రేతి॥ ౯౦॥ ఉదాహరణాంతరమాహ

యః॥ ౮౯॥ యత్రాన్యోన్యవిరోధినాం భావానాం పరస్పరస్పర్ధితయా యోపనిబధ్యేత తత్ర భావసంధిః ॥ స యథా॥ ఆకర్ణన్నిటలేక్షణస్య రభసాదాకర్ణపూర్ణం ధనుర్వైదేహ్యాం పితురంకభాజి నిదధే లజ్జాస్మరావర్జితాం । ఈర్ష్యామర్షిణి తత్స్వయంవరకృతే నానాదిగంతాగతే బృందే భూమిభృతాం రుషా చ పరుషాన్ రామః కటాక్షాంకురాన్ ॥ అత్ర రతిక్రోధయోస్సంధిః ॥ ౯౦ ॥ యథా వా ॥ మమైవ నాటకే కంసవధే ॥ రోషార్ద్రక్షీణమీక్షణం విపులయన్నావం భయాస్మీలయన్వక్త్రార్ధే క్వచిదీరయన్కటుగిరం చాటూక్తిమప్యస్యతః। ఏకేనాశుపదా పురః పరిసరన్నన్యేన పశ్చాత్స్వజిత్ కాంచిజ్జాతురణోన్ముఖేవ యిదశాం లేభేర్ధనారీశ్వరః॥ అత్రామర్షదైన్యయోస్సంధిః॥ ౯౧॥ యత్ర బహూనాం భావానామన్యోన్యోపమర్దకతయా నిబంధః క్రియతే తత్ర భావశబలతా॥ సా యథా॥ ఆయాతో నవమాంతికం రఘుపతిః కిం తేన జాతాగసా యాహి స్వామి స్వయమేవ తస్య సవిధం కిం వా వదేన్మాం సఖీ। ఆయత్తస్స్వయమేష నన్విహ పునర్ద్రక్ష్యామి నైనన్ముఖం తూర్ణం తద్ఘటనం భవేన్మమ కథం కావా భవిత్రీ కథా। అత్ర చింతాస్మృతిదైన్యశంకాహర్షామర్షౌత్సుక్యవిషాదానాం శబలతా ॥౯౨॥.............................. *

రోషాదితి॥ కటుగిరం పరుషాలాపం॥ యోజయతి- అత్రేతి ॥౯౧॥ భావశబలతాం లక్షయతి- యత్రేతి॥ తాముదాహరతి॥ ఆయాత ఇతి ॥ స్వయం స్వతవివాయత్తో ఽధీనః సులభ ఇతి యావత్ -అత్ర బహవో భావాః పూర్వపూర్వోపమర్దేన నిబద్ధా ఇత్యాశయేనాహ॥ అత్రేతి॥ ౯౨॥ ఇతీత్యాది॥ ...

సంప్రతికవిస్స్వస్యనిఖిలగ్రంథనిష్ఠాతత్వందర్శయంత్స్వాహంకారపరిహా రపూర్వకంకృతినాయకం ప్రార్థయతే॥ ప్రాచీనేతి॥హియస్మాత్ బోద్ధాని

ఇతి శ్రీమత్త్రిభువన పవిత్ర హరితగోత్రావతంస వారాణశీవంశ పద్మాకరప్రభాతభానునా పదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణశ్రీమహోపాధ్యాయపర్వతనాథసూరిపండితమండలేశ్వరసూనునా శ్రీయల్లమాంబాగర్భరత్నాకరపారిజాతేన నిర్మలాచారపూతేన చతుర్దశవిద్యాస్థానసిద్ధాంతరహస్యవిజ్ఞానవతా శ్రీధర్మసంఖ్యావతావిరచితే శ్రీమద్రఘుపతిగుణమణిగణధామనిసాహిత్యరత్నాకరనామన్యలంకారశాస్త్రే రసనిరూపణంనామదశమస్తరంగః॥.........*

ఆస్థామందిరమిందిరాప్రణయినోదేవస్యరామాత్మనస్త్వంగత్తుంగతరంగరింగణభరైరంగీకృతాడంబరః। తాదృఙ్నిర్మలధర్మసూరికవితాసోల్లాసకల్లోలినీపూర్ణః కర్ణమనోహరోవిజయతేసాహిత్యరత్నాకరః॥ధర్మాంతర్వాణివర్యస్త్రిభువనవిదితేవారణాశ్యన్వవాయేయస్సంజాతోయల్లమాంబాకృతసుకృతఫలంపర్వతేశస్యభాగ్యం। వ్యాఖ్యావిఖ్యాతకీర్తిర్వివరణగురువాక్సాంఖ్యముఖ్యాగమానాంతస్యాలంకారశాస్త్రేవిలసతిదశమోరామవర్ణ్యైతరంగః॥.......................... *

ప్రాచీనాభినవ ప్రబంధువిహిత గ్రంథానుసంధాయినా సోయం సాహసికేన సంప్రతి మయా నూత్నః ప్రబంధఃకృతః । కస్త్వేష్యేదమునాధ్వనాహ్యా సులభోబోద్ధా చ నిర్మత్సర స్సర్వజ్ఞోగతమత్సరోస్తిహిర మారామస్ససంతుష్యతు ॥ ౯౩ ॥ భోమాతఃకవితేహితం మమవచఃకించిత్సమాకర్ణయ శ్రీమద్రామగుణస్తవామృతవతీ మర్త్యానుస్తుతిం మాకృథాః॥కస్తూరీఘనసారచందనరసన్యాసోత్సవాస్వాదవి

ర్మత్సరశ్చపుమానసులభః- బోద్ధారోమత్సరగ్రస్తాఇత్యుక్తత్వాదితిభావః రమారామాయస్యసతథోక్తః-సః శ్రీరామః రూపశ్రీహరిః॥౯౩॥సంప్రతి

స్వకవితాం ప్రార్థయతే॥ భోమాతరితి॥ విసారిణామామగంధినాం-వ
సాప్రపూయపిశితానాం లేపేచ ర్చాయామభిలాషీ ఔత్సుక్యవాన్॥౯౪

తోఽవావిస్రవసాప్రపూయపిశితాలేపాభిలాషీ భవే
త్॥ ౯౪॥ సంజాతోఽహరితాన్వయే మహతి యశ్శ్రీపర్వ
తేశస్సుధీష్షణ్ణాం దర్శనకారిణాం సుమనసామైకాత్మ్యలీ
లాకృతిః। ధర్మాఖ్యేన మనీషిణా విరచితస్తత్సూనునా
తాదృశా సోఽయం యావదిలాతలం విజయతాం సాహి
త్యరత్నాకరః॥ ౯౫ ॥ .... *

ఇదానీమాశీఃపూర్వకం గ్రంథసమాప్తిమాహ॥ సంజాత ఇతి ॥విజయతాం
సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం॥ ౯౫

ఇతి శ్రీమల్లాదిలక్ష్మణసూరివిరచితే సాహిత్యరత్నాకరవ్యాఖ్యానే
మందరాఖ్యానే దశమః ప్రస్థః

సాహిత్యరత్నాకరమంథనార్థం ప్రస్థైర్మహద్భిస్సహితో లసద్భిః। మయాకృతో మందర ఏష యత్నాత్తనోతు నిత్యం సుమనః ప్రమోదం॥ న శబ్దశాస్త్రేఽపి న చార్థశాస్త్రే న కావ్యభేదేషు పరిశ్రమోఽపి। తథాపి టీకావ్యరచీహ మేయం గురుప్రసాదో హి న మేనుభావః॥ మదీయవ్యాఖ్యానే సరసజనసంతోషసదనే న విందంత్యానందం యది కుటిలచిత్తాః కతిపయే। న మే సందేహోఽత్ర త్రిజగదఖిలప్రాణిసుభగా శరజ్జ్యోత్స్నా హర్షం కలయతి కిమూలూకవితతేః॥ ధర్మసూరివచోగుంభగుంభద్గాంభీర్యభేదినీ। వ్యాఖ్యేయం మందరాభిఖ్యా భూయాదాభాస్కరం భువి॥ .... *

సమందరస్సాహిత్యరత్నాకరస్సమాప్తః

శ్రీరామార్పణమస్తు.

